مۇھەممەت شاھنىياز

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

بهار چیچیگیدین بر تأثر

نازنین نازلی چیچک کملر سکا مفتون ایمس
گر نصیب بولسا جمالک کمه‌ور اول مجنون ایمس
قش بویی قویق بولت آستیده موزلاب بو کوکل
کویه‌وریب کوب اورتیدی کوب قالدی سوزلردین بوتل
کیچه‌من کورگچ چیچکنی خودی کورشتم یار ایله
یغلیدم بی اختیار عرضمنی ایتم زار ایله
دیدم ای محبوبی شاهی مینی بو عرضمنی آل
لتفی قیل موکد اشقیلی برنچه کون یانیمدا قال
عرض حالیمنی سکا باشتن آیاق قلسام بیان
کویگیده‌ک درماندا حالم بولغوسی آزماز آیان
ای فریلرنه اوچون سزلرده یوق بو بر وفا
کویه‌ورب مجنون قلیب جانغه قیلورسزلر جفا
قایتوروک لتفی جواب عاشق کوکلنی تندوروک
بی وفالیق رسمینی عهدینی امدی سندوروک
آکلیغاچ آقتی چیچکمنک کوزیدین یاشی تارام
کوب قشیمانلر یدم ایتقان سوزونگه من قارام
کوزنی باستی قفقر آکرغولوق جهان ظلمات بولوب
اختیارسز کوزلریمدین اقتی قانلیق یاش تولوب
کویدی اول شاهی چیچک حالی فریشانم قاراب
سوریدی ای بیچاره مسکن نه اوچون حالک خراب
یغا قانیاب بوتلم سوزلرگه حالی یوق ایدی
اودلامدا اول چیچک خودی قزل گل چوغ ایدی

دیدی ای بیچاره مسکن یغلیما حالک دیگیل
بیلگینیمچه موکدیشای جانم سکا بی جانو دل
یغلیما دیدم فلک باشیمغه نی کوی سالمیدی
یغلیما قدین تاشقری بنه کره هیچ کوی قالمیدی
دیدی ای نادان بیله مسن تاش بغردور بو فلک
کورمیدکمو اوندورور اول بر فلکدین مک خمک

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ قول يازمىسى
ماهمۇت زەئىدى تەمىنلىگەن

مۇھەممەت شاھنىياز

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目（CIP）数据

关于阿布都哈力克的故事/买买提·沙尼牙孜著。乌鲁木齐:新疆人民出版社，2004.4

ISBN 7 — 228 — 08741 — 0

Ⅰ. 关 … Ⅱ. 买 … Ⅲ. 阿布都哈力克（1901～1933）一生平事迹一维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ. K825.6

中国版本图书馆 CIP 数据核字（2004）第 037114 号

责任编辑:艾合买提·伊明
责任校对:组莱哈·艾孜则
绘　　图:伊明·阿斯力
封面设计:艾克拜尔·达吾提

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮政编码：830001）
新疆新华书店发行
乌鲁木齐光彩印刷厂印刷
850×1168 毫米 32 开本 16 印张 3 插页
2004 年 4 月第 1 版
2004 年 4 月第 1 次印刷
印数：1 — 4000

ISBN7 — 228 — 08741 — 0　　定价：24.00 元

يازغوجى مۇھەممەت شاھنىياز

ئاپتوردىن

1981 ـ يىلى 10 ـ ئىيۇن ئەتىگەن ئىشقا چۈشۈپ تەھرىر بۆلۈمىگە كىردىم ـ دە، «تۇرپان» ژۇرنىلىغا كەلگەن ئەسەرلەرنى كۆرۈشكە باشلىدىم. بىر ئازدىن كېيىن قولۇمغا چىرايلىق پوچۇركىدا يېزىلغان «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شېئىرلىرى» سەرلەۋھىلىك بىر گۇرۇپپا شېئىر چىقىپ قالدى. مەن قىزىققان ھالدا بۇ شېئىرلارنى ئىچىمدە بىر قېتىم ئوقۇپ، پۈتۈن ۋۇجۇدۇمغا ئوت تۇتىشىپ كەتكەندەك بولدۇم. مەن قاتتىق ھاياجانلانغىنىمدىن «باردۇر» ماۋزۇلۇق شېئىرنى ئورنۇمدىن تۇرۇپ ئۈنلۈك ئوقۇپ كەتكىنىمنى ئۆزۈمۇ سەزمەي قاپتىمەن. بۇ شېئىر تېمىسىدىن تارتىپ مىسرالىرىغىچە مېنى چوڭقۇر ئويغا چۆمدۇردى، بەلكى بىر نەچچە كۈنگىچە بارلىق ئوي ـ پىكرىمنى چۈلغىۋالدى، ھەتتا كېچىلىرى كۆزۈمگە ئۇيقۇ كەلمىدى. ئەجەبا بۇنىڭدىن دەل ئاتمىش يىل مۇقەددەم يېزىلغان بۇ شېئىر ئوقۇرمەن قەلبىدە نېمە ئۈچۈن شۇنچىۋالا زور زىلزىلە قوزغايدۇ؟ بۇنىڭدىكى سېھرىي كۈچ زادى نەدە؟

مەن شېئىرنى قايتا ـ قايتا ئوقۇدۇم، ئەسەر يېزىلغان دەۋر شارائىتىنى ئۆگىنىپ سېھرىي كۈچنى تاپتىم. شېئىر مېنى ئويغاتتى. شېئىر ئىلھامى قەلبىمدە شائىرنىڭ ئىجادىيەت ھاياتىغا نىسبەتەن كۈچلۈك قىزىقىش قوزغىدى. بۇ قىزىقىش ئاشۇ تېمىدا بىرەر ئەسەر يېزىش مەۋسۇمىنى ئويغاتتى. قىزغىن مەۋسۇم مېنى چوڭقۇر تۇرمۇش قاينىمىغا باشلىدى. گەرچە تارىخىي تېمىدا ئەسەر يېزىشقا لايىق قابىلىيىتىم، ماھارىتىم ۋە تەجرىبەم مەندە يېتەرلىك بولمىسىمۇ،

ئۇلۇغۋار غايە، قەتئي ئىرادە، بولۇپمۇ شائىرغا بولغان چوڭقۇر مۇھەببەت ۋە ھۆرمەت تۇيغۇسى مېنىڭ قېينىچىلىقلارنى يېڭىپ ئۇزلۇكسىز ئىزدىنىشىمگە تۈرتكە بولدى. ئاخىر تالانتلىق ئوت يۈرەك شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ھاياتى، ئىجادىيىتى ھەققىدە ئىزدىنىپ ئىگىلىگەن ھەقىقىي ۋەقەلەر ئاساسىدا تارىخىي بىئوگرافىك ئوچېركلار — «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر» نى يېزىپ چىقتىم.

بۇ كىتابنى يېزىشتا، شائىرنىڭ ھاياتى، ئىجادىي پائالىيەتلىرىنى ھەر تەرەپلىمە يورۇتۇپ بېرىشكە تىرىشىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئوقۇرمەنلەرنى شۇ دەۋردىكى جەمئىيەتنىڭ ئىجتىمائىي، سىياسىي، ئىقتىسادىي ئەھۋالىدىن خەۋەردار قىلىشقىمۇ ئەھمىيەت بەردىم.

مەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ھاياتى، ئىجادىي پائالىيىتى ئۈستىدە ئىزدىنىۋاتقان ۋاقتىمدا، شائىرنىڭ ئىنىسى ئابدۇساتتار ھاجىم، قېينىسىڭلىسى تۇردىخان ھاجىم، سىڭلىسى خەلچىخان ھاجىم، نەۋرە ئىنىسى ئابلەق ساتتار ھاجىم، يېقىن دوستى ۋە زاماندىشى ئەكبەرخاننىڭ ئوغلى مەخمۇت ئەكبەر، مەخسۇت ئەكبەر، يېقىن تۇغقانلىرىدىن ئىبراھىم ھەسەن، ياقۇپ ھاجى، ئابدۇللا ئەپەندى ۋە ئابدۇگۇل ئابدۇللا، ئابدۇراخمان باقى، ساۋاقدىشى ئىمىن ھاجى دامۇللا ۋە ماجۇكشەن قاتارلىق كىشىلەر ھەمدە شائىر بىلەن بىر مەھەللىلىك نۇجۇۋللا ھاجى، سادەتخان ئايلا، ئابدۇرېھىم ناۋاي، ئۇمىد قارىيدەك نۇرغۇن پېشقەدەملەر ۋە نۇرىدىن دامۇللا ھاجىم، ھەمدۇللا (دوتەي)، ئابدۇرېشىت دامۇللا قاتارلىق زاتلار ماڭا شائىرنىڭ بالىلىق دەۋرىدىن تارتىپ پۈتكۈل ھاياتى، ئىجادىي پائالىيىتى ھەققىدە نۇرغۇن تەسىرلىك، قىزىقارلىق ۋەقەلەرنى سۆزلەپ بەردى. ئۇلار مېنى بۇنىڭدىن سەكسەن - توقسەن يىل بۇرۇنقى كونا زاماننىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇش قاينىمىغا باشلاپ كىرىپ، يەنمۇ چوڭقۇر ئىزدىنىشىمگە يول ئېچىپ بەردى. مەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئىزلىرىنى ئۇ ئۇزى تۇغۇلغان ئانا ماكانى تۇرپاندىن، ئۇنىڭ قەدەم ئىزلىرى قالغان پىچان،

توقسۇن، ئۇرۇمچى، قاراشەھەر، چۆچەك ۋە ئۇ تۇنجى قېتىم رۇسىيىگە سەپەر قىلغان چاغدا بىسىپ ئۆتكەن بەخت چېگرا ئېغىزىدىن ئىزدىدىم. ئۇز زامانىسىدا چۆچەكتە مەخسۇت مۇھتىنىڭ سودا شىركىتى، دۇكان ۋە مال ئىسكىلاتلىرىنىڭ ئورنى بولغان، كېيىن «گۈلەندە» يە مەكتىپى» گە بېرىلگەن، ئازادلىقتىن كېيىن مەلۇم يىللارغا كېلىپ 6 - باشلانغۇچ مەكتىپىگە ئۇزگەرتىلگەن بىنا جايلاشقان ئاشۇ قەدىمىي كوچىدا ئولتۇرۇشلۇق پېشقەدەم زىيالىيلار، مائارىپچىلار مېنى قىممەتلىك ماتېرىيال، يىپ ئۇچى بىلەن تەمىنلىدى.

مېنىڭ بۇ ھېكايىلەرنى يېزىپ چىقىشىمنىڭ 20 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدا سەدۇللا سەيپۇللايوپ، يۇسۇپ ئەيسا قاتارلىق رەھبەرلىرىمىز قوللاپ مۇھىم كۆرسەتمە بەردى، مۇھەممەت زەئىدى، ئىبراھىم مۇتىئى، سىراجدىن زۇپەر قاتارلىق ئالىم، مۇتەخەسسىسلەر ھەر جەھەتتىن قوللىدى. شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ تەتقىقاتچىسى، شائىر مەخمۇت زەئىدى، تەتقىقاتچى، ژۇرنالىست ئىسمايىل تۆمۇرى، تۇرپاندىن لىتىپ سەمىدى، ياقۇپجان ئۆمەرى قاتارلىق شائىر، ئەدىبلەر مېنى مول تارىخىي ماتېرىياللار، تارىخىي پاكىتلار، مۇھىم يىپ ئۇچى بىلەن تەمىنلىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئۇز زامانىسىدىكى ئوقۇغۇچىسى مەشھۇر تىلشۇناس ئالىم مۇھەممەت زەئىدى ھەمدە تەتقىقاتچى ئىسمايىل تۆمۇرى 1988 - يىلى 9 - ئايدا بۇ كىتابنىڭ دەسلەپكى ئورىگىنالىنى كۆرۈپ چىقىپ قىممەتلىك تۇزىتىش پىكىرلىرىنى بەردى.

مەن يۇقىرىدا ئىسىم شەرىپى زىكرى قىلىنغان رەھبەرلەر، ئۇستازلار ۋە بارلىق يولداشلارغا، ئاكىلارغا چىن قەلبىمدىن رەھمەت ئېيتىمەن.

«ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھەققىدە ھېكايىلەر» شائىر توغرىسىدىكى ئىزدىنىشىمنىڭ دەسلەپكى مېۋىلىرىنىڭ بىرى. بۇنىڭدا ھەر خىل سەۋەنلىكلەرنىڭ بولۇشى مۇمكىن. ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەنلەرنىڭ تەنقىدىي ياردىمىگە موھتاجمەن.

مۇندەرىجە

مۇقەددىمە 1
شەمەينىڭ سوۋغىتى 8
پىرچەكگى بولىمەن 14
ئالىم بولىدىغان بالا 21
قىسقارغان ئۇزۇن تۇنلەر 27
تۇننى يورۇتقان مەشئەل 32
قورقۇنچلۇق ئەگرى شاخ 38
كەلگۈسىنىڭ شائىرى 55
ئابدۇخالىق يوقاپ كەتتى 63
رۇسلارنىڭ ئەلىشىر نەۋائىسى 70
شەمەيدىكى رۇس مەكتىپىدە 81
يالقۇنلۇق ئىستەك 91
بىر كۆرۈپ كۆيۈپ قالدى 99
باردۇر 106
بىر توپ قىزىل تاۋار 113
ئەڭ چوڭ ئەمەل 120
تەخەللۇس 123
گۈل لوكچىسى ۋە ياغ كوزا 130
تەكداشسىز كۈچ 135
چېچەك سەيلىسى 140
يۈرەك ئارزۇسى 148
باللىرىنى سورىمايلاغۇ 152
بۇ — مەدەنىيەت 157

ئۇچ چوڭ ئاپەت 161
قوۋزاقسىز دەرەخ ياشنالامدۇ 166
چاتقالدىكى يېڭى باغ 170
خانىنىڭ تۇرمۇشى 175
ئالتۇن ئاچقۇچ 182
مۇسابىقىدە ئۇتۇپ چىقىش 189
بىباھا گۆھەر 198
چوڭ ساۋابلىق ئىش 205
خوپ بولدى 211
قىممەتلىك سۆيۈنچە 215
بىر ۋاراق قەغەز لازىمكەن 220
چىراغ 224
قاملاشمىدى 230
يول دېگەن شۇ 235
جۇدالىق زارى 244
يۈرەك سۆزى 248
خورۇششىي پېرىۋۇد 253
بۇلبۇل ناۋاسى 259
قىممەتلىك سوۋغا 273
بىر ساتىرا 281
بۇ كېچە 286
قالمىدى 297
نەپسىنىڭ سۈرىتىنى سىزىش توغرا كەلسە 302
پارچە - پۈرات 307
زالىمنىڭ ئۆمرى قىسقا 312
دەل تەگكەن ئوق 316
ھەققانىيەت ھامان غەلبە قىلىدۇ 323
ھەقىيار ۋە بەختىيار 335

راهىتى بەدەن..... 345
دۇنيادا ئەڭ قىممەتلىك نەرسە 353
ئۇنى قويۇۋېتىپ مېنى تۇتۇڭلار 355
رەستىدىكى ئىلھاملار 361
شېئىرىيەت ھېكمەتنى بايان قىلىپ بېرىشى كېرەك ... 368
ئىككى خەمەك، ئىككى كۆزە بۇغداي..... 377
ئەڭ مۇھىم ئىش 388
خەلقىم كۆلگەندە كۈلىمەن..... 395
غەيرىتىڭدىن ئايلىناي 405
خەلقىنىڭ تۇنجى قوراللىق قوشۇنى 416
غەلىتە تۇتقۇن 419
يىگىت جەڭدە سىنىلىدۇ..... 429
ساڭا چاشقىنىنى تۇشۇكىگە كىرگۈزۈۋەتتى..... 435
زەپەرنامە 442
ئۇنىڭ ئىزىنى باس 455
رەھمەتنى سەنمۇجاڭغا ئېيتقىن 461
مەن ئوغۇز ئەۋلادى ، ئەلدىن ئايرىلمايمەن 465
ئابدۇخالىق ئۇيغۇر گېپىدىن تانمىدى..... 474
سۆڭەك ئىچىدىن چىققان شېئىر 478
ياڭراق خىتاب 484

مۇقەددىمە

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئاتا جەمەتى

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى مەربىەتپەرۋەر، ئىلىم سۆيەر ئادەملەر ئىدى. ئۇنىڭ ئۇلۇغ بوۋىسى ئىمىن ئاخۇن 1783 - يىلى كونا تۇرپاننىڭ باغرى يېزىسى قالىغاچ بۇلاق كەنتىدە ئوقۇمۇشلۇق، قول ئىلكىدە بار، چوڭ دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئەقىللىق، تىرىشچان ئىمىن ئاخۇن بالىلىق دەۋرىدە ئاتىسىدىن ئىسلام دىنى ئەقىدىلىرىنى ئۆگىنىپ، ئائىلىسىدە ئوقۇپ ساۋاتىنى چىقارغان، كېيىن مەھەللە خۇسۇسىي مەكتىپىدە ئوقۇپ موللا نامىنى ئالغان.

ئىمىن موللا تىرىشچان، ئەمگەك سۆيەر ئادەم بولغاچقا، ئۆمرىنىڭ كۆپ قىسمىنى دېھقانچىلىق ئەمگەكىي بىلەن شۇغۇللىنىپ ئۆتكۈزگەن. ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ئۆز كەنتىدىكى ئاخۇن كارىز دەپ ئاتىلىدىغان سۇيى غول كارىز ۋە باغرى كەنتىدە ئالتە يۇز تۆپ ئۈزۈملۈك تەككە ئىگە نوپۇزلۇق بايلاردىن بولۇپ قالغان. ئۇ ئۆمرىدە مۇسا، ئوسمانىنىياز ئىسىملىك ئىككى ئوغۇل ۋە ئۈچ قىز پەرزەنتلىك بولغان.

ئىمىن موللا سەكسەن يىل ئۆمۈر كۆرۈپ 1863 - يىلى قالىغاچ بۇلاق كەنتىدە ئالەمدىن ئۆتكەن.

ئىمىن موللىنىڭ چوڭ ئوغلى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ چوڭ بوۋىسى مۇسا ئاخۇن 1811 - يىلى قالىغاچ بۇلاق كەنتىدە تۇغۇلغان. مۇسا ئاخۇن كىچىكىدىن باشلاپلا ئاتىسى ئىمىن موللامدىن تەلىم ئېلىپ، ئائىلىسىدە ئوقۇپ، خەت ساۋاتلىق بولغان. ئۇ كېيىن

مەدرىسىدە ئون ئىككى يىل ئوقۇپ موللا بولۇپ يېتىشىپ چىققان. مۇسا ئاخۇن ئوقۇشىنى تاماملاپ بولۇپ ئۆز كەنتىگە قايتىپ كېلىپ، كەنتىنىڭ شىمالىدىكى چوڭ يول ياقىسىغا قىلىخانا (تالىپلارنى ئوقۇتىدىغان مەكتەپ) سېلىپ نۇرغۇن تالىپلارنى ئوقۇتۇپ تەربىيەلەپ موللا قىلىپ يېتىشتۇرۇپ چىققان.

مۇسا ئاخۇن ئاتىسى ئىمىن موللامنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن تۇرپانغا ئاخۇن بولۇپ تەينىلىنىپ، مۇسا ئاخۇنلۇق نامى بىلەن مەشھۇر بولغان. مۇسا ئاخۇن گەرچە تۇرپاننىڭ قازىسى بولسىمۇ، ئۆمۈر بويى دېھقانچىلىق ئىشلىرىدىن قول ئۈزمىگەن ئەمگەك سۆيەر ئادەم ئىدى. مۇسا ئاخۇن ئۆمرىدە ئۈچ ئوغۇل، ئىككى قىز پەرزەنت يۈزى كۆرگەن. ئوغۇللىرى: مۇھەممەت ئابدۇللا ئاخۇن، ھېزىبۇللا ئاخۇن، ئاقۇپ ئاخۇن، قىزلىرى: رەھىمخان، زۆھرەخان.

مۇسا ئاخۇن سەكسەن بەش يىل ئۆمۈر كۆرۈپ 1896 ـ يىلى قالىغاچ بۇلاق كەنتىدە ۋاپات بولغان.

مۇسا ئاخۇننىڭ ئىككىنچى ئوغلى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ بوۋىسى ھېزىبۇللا ئاخۇن 1841 ـ يىلى قالىغاچ بۇلاق كەنتىدە تۇغۇلغان. ھېزىبۇللا ئاخۇننى كىچىكىدىن باشلاپلا ئاتىسى مۇسا ئاخۇن ئۆزى ئوقۇتقان. ھېزىبۇللا ئاخۇن دىنىي مەكتەپتە ئۇزۇن يىل ئوقۇپ موللا بولۇپ يېتىشىپ چىققان. ھېزىبۇللا ئاخۇن قىرىق يېشىدا تۇرپاننىڭ لامپا گۆشاڭ يېزىسىغا ئاخۇنلۇققا تەينىلەنگەن. بىر نەچچە يىلدىن كېيىن تۇرپانغا مۇپتى بولغان.

ھېزىبۇللا مۇپتى ئۆمرىدە ئۈچ ئوغۇل، تۆت قىز پەرزەنت يۈزى كۆرگەن، ئوغۇللىرى: ئابدۇراخمان مەخسۇم، ھەبىبۇللا ئاخۇن، ئابدۇشۇكۇر ئاخۇن، قىزلىرى: گۈلسۇمخان، رەيھانخان، ھېپىزىخان، مەرەتگۈزخان.

ھېزىبۇللا مۇپتى ئەللىك ئىككى يېشىدا 1893 ـ يىلى باغرىدا ۋاپات بولغان.

ھېزبۇللا مۇپتى ئاخۇنۇمنىڭ چوڭ ئوغلى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئاتىسى ئابدۇراخمان مەخسۇم ھاجى 1868 - يىلى تۇرپاننىڭ باغرى يېزىسىنىڭ باغرى كەنتىدە تۇغۇلغان. ئابدۇراخمان مەخسۇم دەسلەپكى تەربىيىنى ئائىلىسىدە ئاتىسى ھېزبۇللا مۇپتى ئاخۇنۇمدىن ئالغان، ئۇ ئائىلىسىدە ئاتىسىنىڭ قولىدا ئوقۇپ ساۋاتلىق بولغان. كېيىن مەھەللە خۇسۇسىي دىنىي مەكتىپىدە ئوقۇغان. بىر نەچچە يىلدىن كېيىن باغرى مەدرىسىسى قۇرۇلغاندا، ئابدۇراخمان مەخسۇم باغرى مەدرىسىسىگە ئوقۇشقا كىرگەن. ئۇ، مەدرىسىدە ئون يىلدىن ئوشۇق ئوقۇپ ئەرەب ۋە پارس تىللىرىنى تولۇق ئىگىلەپ موللا بولۇپ يېتىشىپ چىققان. ئابدۇراخمان مەخسۇم بالاغەتكە يەتكەندىن كېيىن تۇرپان يېڭىشەھەردە ئولتۇرۇشلۇق سودىگەر مىجىت ھاجىمنىڭ قىزى نىيازخانغا ئۆيلەنگەن. مىجىت ھاجىمنىڭ شۇ زاماندا ئوغلى بولمىغاچقا، قۇدىسى ھېزبۇللا مۇپتىغا تەلەپ قويۇپ كۈيئوغلى ئابدۇراخمان مەخسۇم بىلەن قىزى نىيازخانىنى يېڭىشەھەرگە كۆچۈرۈپ ئەكېلىپ بىر ھويلىدا ئولتۇرغان. شۇنىڭدىن باشلاپ، ئابدۇراخمان مەخسۇم قېينىاتىسى مىجىت ھاجىمنىڭ سودا - سېتىق ئىشلىرىدىكى كۆچلۈك ياردەمچىسى بولۇپ قالغان.

ئابدۇراخمان مەخسۇم ئىلىم سۆيەر، مەرىپەتپەرۋەر، تىرىشچان، كىتابخۇمار ئادەم بولۇپ، سودا تىجارەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىش جەريانىدا خەنزۇ تىلىنى پىششىق ئۆگىنىۋالغان. ئۇ نۇرغۇن مەشھۇر كىتابلارنى يىغىپ ساقلىغان. 1935 - يىلى مەككە مۇكەررەمگە بېرىپ ئۇلۇغ ھەج پەرزىنى ئادا قىلىپ ھاجى بولغان، كېيىن بىر مەزگىل تۇرپانغا قازى بولغان. ئابدۇراخمان مەخسۇم ھاجى تۇرپان، ئۇرۇمچىدە تەسىرى چوڭ، ئوقۇمۇشلۇق زات بولۇپ، گومىنداڭ دەۋرىدە تۇرپان ناھىيىلىك كېڭىشى ۋە شىنجاڭ ئۆلكىلىك كېڭەشكە (سەنىيخۇيگە) ھەيئەت بولغان.

ئابدۇراخمان مەخسۇم ھاجى سەككىز پەرزەنتلىك بولغان.

ئوغۇللىرى: ئابدۇخالىق، ئابدۇقەييۇم، ئابدۇجاپپار، ئابدۇساتتار، ئابدۇكېرىم.

قىزلىرى: ھەلىمخان، توختىخان، خەلچىخان.

ئابدۇراخمان مەخسۇم ھاجى مەرىپەتپەرۋەر زات بولۇپ، ئوغۇل، قىزلىرىنى يېڭىچە پەننىي مەكتەپلەردە ئوقۇتقان. ئۇ چوڭ ئوغلى ئابدۇخالىقنى خەنزۇچە شۆتاڭغا ئوقۇشقا بەرگەن، كېيىن ئۇنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ موسكۋادا ئوقۇشىنى قىزغىن قوللىغان. ئۇچىنچى ئوغلى ئابدۇجاپپارنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئەۋەتىپ تاشكەنتتە ئوقۇتقان. 1913 - يىلى ئەتىيازدا قەينىاتىسى مىجىت ھاجى مىرزا باينىڭ قورۇسىدا بىر سىنىپلىق پەننىي مەكتەپ ئاچقاندا ۋە 1913 - يىلى كۈزدە مەرىپەتپەرۋەر مەخسۇت مۇھىتى ئاستانىدە «مەقسۇدىيە مەكتىپى» نى ئاچقاندا، قەتئىي قوللىغان. 1926 - يىلى كۈزدە ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۆز ھويلىسىدا بىر سىنىپلىق يېڭىچە پەننىي مەكتەپ ئاچقاندا ۋە 1927 - يىلى «ئاقارتىش مەكتىپى»، 1928 - يىلى «ھۈرىيەت مەكتىپى» نى ئاچقاندا، ئۇنى قىزغىن قوللاپ مەدەت بەرگەن.

ئابدۇراخمان مەخسۇم ھاجى 1950 - يىلى سەكسەن ئىككى يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئانا جەمەتى

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئاپىسى نىيازخان مىجىت ھاجىنىڭ قىزى بولۇپ، مىجىت ھاجى تۇرپانىنىڭ چاتقال يېزىسىدا ئولتۇرۇشلۇق ئابلىمىت كۈندى دېگەن ئادەمنىڭ چوڭ ئوغلى.

ئابلىمىت كۈندى 1827 - يىلى تۇرپانىنىڭ چاتقال يېزىسىدا تۇغۇلغان. چاتقالدىكى كۈندىنىڭ كارىزى دېگەن سۈيى غول كارىز ئۇنىڭغا تەۋە بولغان (كۈندى — شۇ زاماندىكى ھۆكۈمەت خادىملىرىنىڭ ئەمەل نامى).

ئابلىمىت كۈندى ئاتمىش يىل ئۆمۈر كۆرۈپ 1887 - يىلى

ۋاپات بولغان. ئابلىمىت كۈندى ئۈمرىدە بەش ئوغۇل، ئىككى قىز پەرزەنتلىك بولغان. ئوغۇللىرى: مىجىت ئاخۇن، ئابدۇرۇسۇل ئاخۇن، توختى ئاخۇن، تۇردى ئاخۇن، ئابدۇللا ئاخۇن.

ئابلىمىت كۈندىنىڭ چوڭ ئوغلى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئانا تەرەپ چوڭ دادىسى مىجىت ھاجى 1847 - يىلى چاتقالدا تۇغۇلغان. مىجىت ھاجى بالىلىق دەۋرىدە دىنىي مەكتەپتە ئوقۇپ ساۋاتلىق بولۇپ يېتىشكەن. ئۇ ئىلىم سۆيەر، كىتابخۇمار ئادەم بولغان. ئۇ ياشلىقىدىن باشلاپلا ئەلىشىر نەۋائى، شاھ مەشرەپ، ھۇۋەيدا، سۈپى ئاللايار قاتارلىق شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرىنى قىزغىن ئوقۇغان، نۇرغۇن داڭلىق كىتابلارنى يىغىپ ساقلىغان.

مىجىت ئاخۇن بالاغەتكە يەتكەندىن كېيىن، چاتقال يېزىسىنىڭ چوڭ ئاخۇنى موللا سادىق ئاخۇنۇمنىڭ چوڭ قىزى ئەرەمسىماخانغا ئۈيلەنگەن. ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ چوڭ ئانىسى ئەرەمسىماخان بالىلىق دەۋرىدە ئاتىسى موللا سادىق ئاخۇنۇمدا ئوقۇپ ساۋاتلىق بولۇپ يېتىشكەن.

مىجىت ئاخۇن ئەرەمسىماخان بىلەن توي قىلىپ چاتقالدا ئۆز مەھەللىسىدە دېھقانچىلىق بىلەن مەشغۇل بولغان. مىجىت ئاخۇن ئاتىسى ئابلىمىت كۈندى ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن تۇرپان يېڭىشەھەرگە كۆچۈپ كېرىپ سودا تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغان.

مىجىت ھاجى چوڭ قىزى نىيازخاننى ئابدۇراخمان مەخسۇمغا ياتلىق قىلىپ بىر ھەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن كۈيئوغلى بىلەن قىزىنى ئۆزلىرىنىڭ قېشىغا كۆچۈرۈپ ئەكېلىۋالغان. شۇنىڭدىن باشلاپ ئابدۇراخمان مەخسۇم قېينىاتىسى مىجىت ھاجىنىڭ سودا تىجارەت ئىشلىرىغا يارەملەشكەن. كۆچلۈك يارەمچىگە ئېرىشكەن مىجىت ھاجىنىڭ سودا - سېتىق ئىشلىرى شۇنىڭدىن باشلاپ روناق تاپقان. 1890 - يىللىرىنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ مىجىت ھاجىنىڭ سودا تىجارىتى كېڭەيگەن. ئۇ ھەر يىلى تۇرپاننىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرىنى ئېلىپ كارۋان تارتىپ

رۇسىيىنىڭ شەمەي، قازان شەھەرلىرىدە بولىدىغان سودا يەرمەنكىسىگە ئاپىرىپ ساتقان. ئۇ يەردىن پولات ـ تۆمۈر، تۇنىكە ئەسۋابلار، گەزمال ۋە كۈندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى ئېلىپ ۋەتەنگە قايتىپ ئۇرۇمچى ۋە تۇرپاندا توپ سېتىش سودىسى بىلەن شۇغۇللانغان.

مەرىپەتپەرۋەر مىجىت ھاجى قىزى نىيازخاننىڭ ئوغلى، نەۋرىسى ئابدۇخالىقنى بەك ياخشى كۆرگەچكە، ئۇنى ئۇچ يېشىدىن باشلاپلا ئۆز ئۆيىدە تۇرغۇزۇپ تەربىيىسىگە ئالغان. مىجىت ھاجى ئابدۇخالىقنى رۇسىيىگە بىللە ئېلىپ بېرىپ شەمەيدىكى رۇس مەكتىپىگە ئوقۇشقا بەرگەن. كېيىن ئابدۇخالىقنىڭ تۇرپاندىكى خەنزۇ مەكتىپى شۇتاڭغا كىرىپ ئوقۇشنى ۋە 1923 ـ يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ موسكۋادا ئوقۇشنى قوللىغان. بۇ زات ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ھەر جەھەتتىن ئۆسۈپ ـ يېتىلىشىگە ياخشى ئىمكانىيەت يارىتىپ بەرگەن.

مىجىت ھاجى سەكسەن ئۇچ يىل ئۆمۈر كۆرۈپ 1930 ـ يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن.

مىجىت ھاجىنىڭ قىزى نىيازخان 1870 ـ يىلى تۇرپاننىڭ چاتقال يېزىسىدا تۇغۇلغان. ئۇ ئائىلىسىدە ئاپىسى ئەرەمسىماخان ھاجىدىن تەلىم ئېلىپ، ئائىلىسىدە ئوقۇپ خەت ساۋاتلىق بولۇپ يېتىشكەن چېچەن، زېرەك، ئوقۇمۇشلۇق ئايال ئىدى. نىيازخان چوڭ ئوغلى ئابدۇخالىقنىڭ ھەر جەھەتتىن تەربىيىلىنىپ، ئەتراپلىق ئۆسۈپ ـ يېتىلىشىگە كۆڭۈل بۆلگەن. بۇنى مۇقەددەس ئانىلىق بۇرچى دەپ بىلىپ، ھەر دائىم ئابدۇخالىققا ئازادە، تىنچ، گۈزەل مۇھىت يارىتىپ بېرىپ، ئۇنىڭ ئۆگىنىش، ئىلىم تەھسىل قىلىش، ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشىغا كەڭ ئىمكانىيەت يارىتىپ بەرگەن.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۆزىنىڭ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خاس خانىسىدا شېئىر يېزىۋاتقان ياكى كىتاب

ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا نىيازخان باشقا بالىلىرى، ئائىلە ئەزالىرى ۋە باشقا چوڭ كىشىلەرنىڭ ھويلىدا يۇقىرى ئاۋازدا سۆزلىشىشى، خىزمەتكارلارنىڭ تاراق - تۇرۇق، ۋاراڭ - چۇرۇڭ ئاۋازلارنى چىقىرىشىنى چەكلىگەن، كېيىن بېرىپ بۇ ئىش ئابدۇراخمان مەخسۇم ئائىلىسىدە ھەممە ئادەم ئائىلىق رېئايە قىلىدىغان ئادەتكە ئايلانغان.

نىيازخان بىر يۇز بىر يىل ئۆمۈر كۆرۈپ 1971 - يىلى تۇرپاننىڭ ئۇزۇمچىلىك كومۇنا (ھازىرقى باغرى يېزىسى) دا ئالەمدىن ئۆتكەن.

شەمەينىڭ سۇۋغىتى

ئابدۇخالىقنى چوڭ دادىسى مەجىت ھاجى، چوڭ ئانىسى ئەرەمسىماخېنىم قەۋەتلا ياخشى كۆرەتتى. ئابدۇخالىقنىڭ ئاپىسى نىيازخان ئىككىنچى ئوغلى ئابدۇقەييۇمنى تۇغقاندىن كېيىن، مەجىت ھاجى بىلەن ئەرەمسىماخېنىم سۆيۈملۈك نەۋرىسى ئابدۇخالىقنى ئۆز تەربىيىسىگە ئالدى. ئەمدىلا ئۈچ ياشتىن ئاشقان ئابدۇخالىق شۇنىڭ بىلەن چوڭ دادىسى مەجىت، چوڭ ئانىسى ئەرەمسىماخېنىم بىلەن بىرگە تۇرىدىغان بولدى.

ئابدۇخالىقنىڭ چوڭ دادىسى مەجىت ھاجى سودىگەر ئىدى. ئۇ ھەر يىلى كۆزدىن باشلاپ كېلەر يىلى ئەتىيازغىچە كۆيئوغلى ئابدۇراخمان مەخسۇم يېزىلاردىن يىغقان پاختا، يۇڭ، تېرە، قۇرۇق ئۈزۈم، ئۈچەي قاتارلىق يەرلىك مەھسۇلاتلارنى پىششىقلاپ، تايلاپ، ئۈزۈمنى ئىشلەمچىلەرگە پاكىز پارلىتىپ تاغارغا قاچىلاپ تەييار قىلاتتى. ئەتىياز كېلىشى بىلەنلا تەييارلىغان مالىلىرىنى تۆگىلەرگە ئارتىپ كارۋان تارتىپ بىر مۇنچە ھەمراھلىرى بىلەن رۇسىيىگە سودىغا ماڭاتتى. ئۇ شەمەي، قازان، موسكۇاغىچە بېرىپ، پولات - تۆمۈر، تۇنىكە جابدۇق، گەزمال، كۇندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرى ئېلىپ يازنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تۇرپانغا قايتىپ كېلەتتى. ئابدۇراخمان مەخسۇم قېينىاتىسى رۇسىيىدىن ئېلىپ كەلگەن مالىلارنى ئۇرۇمچى، تۇرپاندا توپ ساتاتتى.

مەجىت ھاجى كىتابخۇمار ئادەم ئىدى. ئۇ ھەر يىلى رۇسىيىگە سودىغا بارغىنىدا، قازان، شەمەي شەھەرلىرىدىن يېڭى كىتابلارنى ئېلىپ كېلەتتى. ئۇ ئۆزىمۇ ئانچە - مۇنچە كىتاب ئوقۇيتتى،

لېكىن كۆپ چاغلاردا كۈيئوغلى ئابدۇراخمان مەخسۇمغا كىتاب ئوقۇتۇپ ئاڭلايتتى. بۇنداق چاغلاردا، كىچىككىنە ئابدۇخالىق چوڭ دادىسى مىجىت ھاجىنىڭ ئېتىكىدە ئولتۇرۇۋېلىپ چوڭلار بىلەن بىللە كىتاب ئاڭلايتتى. ئەرەمسىما خېنىم ئابدۇخالىقنى چاقىرىپ:

— كەچ بولۇپ قالدى، يېتىپ ئۇخلىسىلا، — دەيتتى.

ئابدۇخالىق بوينىنى تولغاپ:

— ياق، كىتاب تېخى ئوقۇلۇپ تۈگىمىگەن تۇرسا، — دەپ ئۇخلىغىلى ئۇنىمايتتى.

بۇ ھال بىر نەچچە مەرتىۋە تەكرارلانغاندىن كېيىن ئەرەمسىما خېنىم: «بوپتۇ ئەمىسە، كىتاب ئوقۇغاننى ئاڭلىغاننىڭ پايدىسى باركى، زىيىنى يوقىقۇ» دەپ ئويلاپ، سۆيۈملۈك نەۋرىسىنى ئۆز مەيلىگە قويۇپ بېرەتتى.

كىچىك بالىلار ھەممىگە قىزىقىدۇ ۋە چوڭلارنى دوراپ ئىش قىلىدۇ، چوڭلارغا تەقلىد قىلىشنى ياخشى كۆرىدۇ.

بىر كۈنى ئۆيدە ئەرەمسىما خېنىم بىلەن ئابدۇخالىقلا قالدى. ئەرەمسىماخېنىم تەكچىدىن قېلىن بىر كىتابنى ئېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى، بىر ھازا كىتاب ئوقۇغاندىن كېيىن كۆزى تالغاندەك بولدى - دە، بېشىنى كۆتۈرۈپ ئابدۇخالىققا قارىدى. ئابدۇخالىق چوڭ بىر كىتابنى ئېچىۋېلىپ ئۇنىڭدىكى خەتلەرنى بىلىدىغاندەك كىچىككىنە بۇدرۇق قولى بىلەن ھەر بىر قۇرنى بىر باشتىن بېسىپ ھەدەپ پىچىرلاپ ئولتۇراتتى. ئەرەمسىما خېنىم ھەيران قېلىپ سورىدى:

— نېمە قىلىۋاتىدىلا، جېنىم قوزام؟

— چوڭ ئانا، مەنمۇ كىتاب ئوقۇۋاتىمەن، — ئابدۇخالىق كىتابتىن بېشىنى كۆتۈرۈپ جاۋاب بەردى. ئۇ بىر پەس چوڭ ئانىسىغا قاراپ تۇرۇپ، بىردىنلا يالۋۇرۇشقا باشلىدى:

— چوڭ ئانا، ماڭىمۇ خەت ئوقۇش بىلەن يېزىشنى ئۆگىتىپ قويسىلاچۇ!

— ئالدىرىمسىلا بالام، چوڭ دادىلىرى شەمەيدىن كەلگەندە ئاندىن خەت ئوقۇش بىلەن يېزىشنىڭ ئۆگىتىپ قويايلى، — دېدى ئەرەمسىمما خېنىم مۇلايىملىق بىلەن نەۋرىسىنىڭ بېشىنى سىلاپ.

شۇنىڭدىن باشلاپ ئابدۇخالىق «چوڭ دادام كېلىۋاتامدىكىن» دەپ ھەر كۈندە كوچىنىڭ بېشىغا چىقىۋالىدىغان بولدى.

كۈتكەن كۈن ئاخىر يېتىپ كەلدى. مەجىت ھاجى رۇسىيىدىن قايتىپ كەلدى. ئۇ شەمەيدىن ئابدۇخالىققا ئىلىپبە، دەپتەر، قېرىنداش، قەلەم قۇتىسى، تۇنىكىدىن ياسالغان يېشىل سىرلاقلىق چىرايلىق قول سومكىسى ئېلىپ كەلگەنىدى. بۇنىڭ كۆرگەن ئابدۇخالىق خۇشاللىقىدىن قىلىنغا پاتماي ئوغلاقتەك سەكرەپ كەتتى. بۇ خەۋەر بىردەمدىلا مەھەللىگە پۇر كەتتى.

ئابدۇخالىقنىڭ دوستلىرى «شەمەينىڭ سوۋغىتىنى كۆرىمىز» دەپ ئابدۇخالىقنى ئورىۋالدى.

— بۇ نېمە؟ ئەجەب چىرايلىقۇ؟ تۇتۇپ كۆرسەم بولامدۇ؟ — دېدى قارىمۇتۇق كەلگەن ئابدۇراخمان سومكىغا قىزىقىپ.

— مانا ئادىشىم، ئۆز قولۇڭ بىلەن تۇتۇپ باق، — ئابدۇخالىق سومكىسىنى ئابدۇراخمانغا سۇندى.

ئابدۇراخمان سومكىنى قولىغا ئېلىپلا:

— ۋۇي، ئەجەب ئېغىرغۇ، ئىچىدە نېمە بار؟ — دېدى ھەيران بولۇپ.

— ئەكىلە مەن كۆتۈرۈپ باقاي، — ھەببۇللا سومكىغا قول ئۇزاتتى.

ئابدۇراخمان سومكىنى ھەببۇللاغا بەردى. ھەببۇللا ئابدۇخالىققا قاراپ:

— ئېچىپ باقايچۇ، — دېدى.

ئابدۇخالىق ھەببۇللانىڭ قولىدىن سومكىنى ئېلىپ:

— مەن ئېچىپ بېرەي، — دەپ سومكىنى ئاچتى.

بالىلار تەڭلا سومكىنىڭ ئىچىگە قارىدى. سومكا دەپتەر، قەلەم بىلەن تولغان بولۇپ، ئېلىپبە كىتاب ئەڭ ئۈستىدە ئايرىم تۇراتتى.

— بۇ نېمە؟

— ۋۇيىۋ، قاراڭلارچۇ!

— مۇنۇ چىرايلىق چوكىلارنى!

— ماۋۇ كىتاب ئىكەن!

— ھەممىسىلا سېنىڭما؟ ھوي ئادىشىم، سەن ئەمدى باي بولۇپ كېتىپسەن جۇمۇ.

— راست، تۇرپاندا تېخى ھېچكىمنىڭ بۇنداق نەرسىلىرى يوق جۇمۇ!

بالىلار بىرى بىر نېمە دەپ، يەنە بىرى بىر نېمە دەپ چۇرقىرىشىپ ھويلىنى بېشىغا كىيىشتى. ئۇلارنىڭ دېگىنى راست ئىدى.

تۇرپان بالىلىرى تېخى بۇنداق ئېلىپبە، دەپتەر، قېرىنداش، سومكىنى كۆرمىگەنىدى. چۈنكى، تۇرپاندا تېخى يېڭىچە پەننىي مەكتەپلەر ئېچىلمىغانىدى. دىنىي مەكتەپتە ئوقۇيدىغان بالىلارغا موللاملار قوش ئالمىقانچىلىق چوڭلۇقتىكى تۇتقۇچى بار تاختايغا ياكى قوينىڭ گۈرجەك سۆڭىكىگە ئوقۇيدىغان دەرس ساۋاقلىرىنى يېزىپ بېرەتتى. بۇ ساۋاقلارنى ئۆگىنىپ بولغان بالىلار بىرەر يېرىم يىلدىن كېيىن قۇرئان كەرىمدىكى ئۇششاق سۈرىلەر بىلىلغان «ھەپتىيەك» نى ئوقۇشقا باشلايتتى.

دەرۋەقە ئېلىپبە، دەپتەر، قېرىنداش، قەلەم، سومكا دېگەنلەر تۇرپانغا چوڭ بىر يېڭىلىق ئىدى. بالىلار بىردەم ئېلىپبەنى ۋاراقلاپ:

— ھوي قاراڭلار، بۇ كىتابتا جىق رەسىم بار كەن، — دېيىشسە، بىردەك دەپتەرنى كۆرسىتىپ، — ئىچىدە بىر خەت

يوقىقۇ؟ بۇ قانداق كىتاب؟ — دېيىشىپ ھەيران بولۇشتى.

ئابدۇخالىق چوڭ دادىسىنىڭ بۇ سوۋغاتىنى بەرگۈچە دەپ بەرگەنلىرىنى ئېسىگە ئالدى. ئۇ دوستلىرىغا چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى.

— بۇ كىتاب بالىلار ئوقۇيدىغان ئېلىپبە.

— ئېلىپ ... بە، ئېلىپ ... بە، — دېيىشتى بالىلار تەكرارلاپ.

— مانا بۇلار كىتاب ئەمەس، دەپتەر، — دېدى ئابدۇخالىق سومكىدىن يەنە بىر دەپتەرنى قولىغا ئېلىپ.

— دەپتەرنى نېمە قىلىدۇ؟

— بۇ دەپتەرگە ئېلىپبەدىن ئۆگەنگەن خەتنى يازىدۇ، — دېدى ئابدۇخالىق دوستلىرىغا چۈشەندۈرۈپ.

— مۇنۇ چوكىلارنى نېمە قىلىدۇ؟

ئابدۇخالىق كۈلۈپ كەتتى ۋە:

— ھەي ئاداشلىرىم، بۇ چوكا ئەمەس، دەپتەرگە ئېلىپبەدىن ئۆگەنگەن خەتلەرنى يازىدىغان قېرىنداش قەلەم، — دېدى.

بالىلار خېلى ئۇزۇنغىچە ئابدۇخالىقنى ئورىۋېلىپ پاراڭلىشىپ تۇرۇشتى. بىر چاغدا ھېسامىدىننى ئاپىسى چاقىردى. ئۇ ئۆيىگە ماڭدى. ئۇنىڭ كەينىدىن باشقا بالىلارمۇ ھويلىدىن چىقىپ كېتىشتى.

ئابدۇخالىق تەڭتۇش دوستلىرى ھويلىدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئۆيىگە قايتىپ كىردى. ئۇ جاينامازدا تەسۋى سۈرۈپ دۇرۇت ئوقۇۋاتقان چوڭ ئانىسىنىڭ دۇئا يانداۋرۇشىنى كۈتۈپ تۇردى. ئەرەمسىما خېنىم ئۇزۇن ئۆتمەيلا دۇئا يانداۋرۇپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە، جاينامازنى يىغىشتۇردى.

ئابدۇخالىق چوڭ ئانىسىنى ئالدىرىتىشقا باشلىدى:

— چاققان بولسىلا، چوڭ ئانا، ماڭا خەت ئوقۇشنى ئۆگىتىپ قويسىلا، كەچ بولۇپ كېتىۋاتىدۇ، كۈن ئولتۇرۇپ كېتىدۇ.

ئەرەمسىما خېنىم نەۋرىسىنىڭ قىيابتىدىكى جىددىيلىكتىن

كۆلكىسىنى تەستە بېسىۋېلىپ:

— بۈگۈن كەچ بولۇپ كەتسە، ئەتە يەنە كۈن چىقىدىغۇ، ئالتۇن قوزام، ئالدىرىمىسىلاچۇ، — دېدى.

ئابدۇخالىق «ياق، ياق» دەپ بېشىنى چايقاپ تۇرۇۋالدى.

ئەرەمسىما خېنىم نەۋرىسىنىڭ تۇرقىدىن تەسىرلەندى - دە:

— بولىدۇ، مەن ئۆزلەنىي مۇرات - مەقسەتلىرىگە يەتكۈزەي، — دېدى مۇلايىملىق بىلەن.

شۇنىڭدىن باشلاپ ئەرەمسىما خېنىم كىچىككىنە ئابدۇخالىققا ئېلىپبەدىن ھەرپلەرنى ئۆگىتىشكە باشلىدى. ئابدۇخالىق ھەر بىر يېڭى دەرسنى ئاجايىپ بىر تەشنالىق بىلەن ئۆگىنەتتى. ئۆگەنگەنسېرى ئۇنىڭغا دەرسلەر شۇنداق كۆڭۈللۈك تۇيۇلاتتى. ئۇ كۈندە ئۆگەنگەن يېڭى دەرسنى رەتلىك، چىرايلىق يېزىپ دەپتەرنىڭ بېتىنى تولدۇرمىغۇچە ئۆگىنىشتىن زادى توختىمايتتى. ئارىدىن بىر يىل ئۆتتى. ئابدۇخالىق ئالتە ياشقا كىرە - كىرمەيلا ئېلىپبەنى خېلىلا راۋان ئوقۇپ، خەتلەرنى رەتلىك يازالايدىغان بولدى.

پىرچەكچىگى بولىمەن

ئەرەمسىما خېنىم ئوقۇمۇشلۇق ئايال ئىدى. ئۇ بۇرۇن ئېرى مىجىت ھاجى بىلەن بىللە رۇسىيىگە سودىغا ماكچىغان كارۋانلارغا قوشۇلۇپ شەمەيگە بارغان، ئۇ يەردىن قازان شەھىرىگە بېرىپ، قازاندىن شۇ يىلقى ھەج تاۋاب قىلىشقا ماكچىغان ھاجىلار بىلەن قىرىمغا، ئۇ يەردىن پاراخوتقا ئولتۇرۇپ قارا دېڭىزدىن ئۆتۈپ تۈركىيىنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىگە بارغان. ئۇلار ئىستانبۇلدا بىر نەچچە كۈن دەم ئالغاندىن كېيىن پاراخوتقا ئولتۇرۇپ ئوتتۇرا يەر دېڭىزى ئارقىلىق مىسسىرغا بارغان، ئاندىن جەنۇبقا يۈرۈپ سۇۋەيىش قانىلىدىن ئۆتۈپ قىزىل دېڭىزغا كىرىپ ھىجازنىڭ[1] جىددە شەھىرىگە يېتىپ بارغان، قۇربان ھېيىت ھارپىسىدا، مۇقەددەس شەھەر مەككىدە ئۇلۇغ ھەج پەرزىنى ئادا قىلغان. ئۇلار ۋەتەنگە قايتقۇچە مىسىر، پەلەستىن، لىۋان، سۇرىيە، ئىراق، ئىران، ئافغانىستان، ھىندىستانلاردا بولغان. ئەرەمسىما خېنىم ئۆز ھاياتىدا نۇرغۇن سەرگۈزەشتىلەرنى باشتىن كەچۈرگەن، كۆرگىنى، ئاڭلىغان - بىلگىنى كۆپ ئايال ئىدى. ئۇ ناھايىتى كۆپ چۆچەكلەرنى بىلەتتى. ئۇ تېخى ئۇيغۇر خەلق داستانلىرىنى ناخشا - بېيىتلىرى بىلەن شۇنداق كېلىشتۈرۈپ، تەسىرلىك ئېيتاتتىكى، ئۇنى ئاڭلاۋاتقان ئادەم ئۆزىنى ئۇنتۇپ كېتەتتى.

مىجىت ھاجى رۇسىيىگە سودىغا كەتكەندە، ئەرەمسىما خېنىم

---

① ھىجاز — ھازىرقى سەئۇدى ئەرەبىستانى

نەۋرىسى ئابدۇخالىق بىلەن ئۆيدە قالاتتى. كىچىككىنە ئابدۇخالىق چۆچەك ئاڭلاشقا بەك ئامراق ئىدى، كۈندە ئاخشىمى ئانىسىدىن بىرەر چۆچەك ئاڭلىمىغۇچە ئۇخلىغىلى ئۇنمايتتى.

1906 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ مەلۇم بىر ئاخشىمى ئىدى. مىجىت ھاجى سودا ئىشى بىلەن ئۇرۇمچىگە كەتكەچكە، ئەرەمسىما خېنىم نەۋرىسى ئابدۇخالىق بىلەن قالغانىدى. ئەرەمسىما خېنىم نامازشامنى ئوقۇپ بولۇپ، ئابدۇخالىقنىڭ يوتقان ـ كۆرپىسىنى سېلىپ بېرىپ:

— ئۆيقۇلىرى كېلىپ قالغاندۇ، يېتىۋالسىلا، جېنىم بالام، — دېدى مۇلايىملىق بىلەن نەۋرىسىگە قاراپ.

— ياق، ياق، — دېدى ئابدۇخالىق ئاغزىنى ئۆمىچەيتىپ بېشىنى چايقاپ، — چۆچەك ئاڭلىمىغان تۇرسام، قانداق ئۇخلايمەن؟

مېھرىبان ئانا نەۋرىسىنىڭ ئۆزىگە تەلمۈرگەن كۆزلىرىدىن ئۇنىڭ چۆچەك ئاڭلاشقا تەقەززا بولۇۋاتقىنىنى سەزدى ـ دە، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويۇپ، ئويلاشقا باشلىدى. «دىر ـ دىر قوزام»، «يېرىلىڭ تاش»، «چىن تۆمۈر باتۇر»، «ياغاچ ئات»، «ئۇچ ئاكا ـ ئۇكا»، «ئەۋلىيا قىز رىۋايىتى»، «يالغۇز ئوغۇل ئېرىقى رىۋايىتى»، «يەتتە يىگىت ۋە يەتتە قىز»، «دەقىيانۇس شەھىرىنىڭ بىنا قىلىنىشى»، «موللازەيدىن لەتىپلىرى» دېگەندەك تالاي چۆچەك، رىۋايەت، لەتىپلەر ئېيتىپ بولۇنغان. «بوز يىگىت»، «غېرىب ـ سەنەم»، «تاھىر ۋە زۆھرە»، «يۈسۈپ ـ ئەخمەت»، «سەنۇبەر» قاتارلىق داستانلارنىڭ بەزى بېيتلىرىنى بۇ بالا كىچىكلىكىگە باقماي يادلاپمۇ ئالغان، ئۇ تېخى بىر قېتىم ئېيتىپ بولغانىنى يانداۋرۇپ قايتا ئېيتسا شۇئان بىلمىگەندەك ئۇنىمايدۇ. «ھەي مۇشۇ بالىنى، ئادەم ئەمدى چۆچەك بالاسىغا قالدىغۇ؟» ئەرەمسىما خېنىم شۇنى ئويلاپ، بېشىدىكى لېچىكىنى تامدىكى قوزۇقىغا ئىلىپ قويۇپ نەۋرىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ

ئولتۇردى. ئۇ بىر قولى بىلەن نەۋرىسىنىڭ بېشىنى سىلاپ، يەنە بىر قولى بىلەن ئۇنىڭ بۇدرۇق قولىنى تۇتۇپ ئولتۇرۇپ خىيال دەريياسىغا كېمە سالدى. ئۇزاق ئۆتمەيلا ساھىل كۆرۈندى. ئانىنىڭ ئېسىگە بىردىنلا ئۇمۇ خۇددى ھازىرقى ئابدۇخالىقتەك كىچىككىنە بالا چېغىدا ئۆز ئانىسىدىن ئاڭلىغان قەدىمكى زامانىدىكى ناخشا ئۇستازى — پىرچەڭگى ھەققىدىكى ئاجايىپ ئەپسانە كەلدى. ئانا بۇ ئەپسانىنى ئېيتىشقا باشلىغاندا، زېھرەك نەۋرە چەكسىز شادلىققا چۆمدى. ئۇ سەللا دىققەتسىزلىك قىلسا، خۇددى بىرەر ئېغىز گەپ تۆكۈلۈپ يەرگە چۈشۈپ كېتىدىغاندەك ئانىسىنىڭ ئاغزىغا تىكىلىپ، قىمىرلىماي شۇك ئولتۇراتتى.

— زامانە ئەۋۋەلدە ھەر قانداق ھۈنەرنىڭ پىر - ئۇستازى بولغىنىدەك، ناخشىچىلارنىڭمۇ پىرى بولغانىكەن. ناخشىچىلارنىڭ پىرىنىڭ ئىسمى پىرچەڭگى ئىكەن. ئۇ ناخشا ئېيتىشتا شۇنداق كامالەتكە يەتكەن ئىكەنكى، ئۇنىڭ ناخشا ساداسىنى ئاڭلىغان بۈلبۈللارمۇ خىجىللىق ئىلكىدە سايراشتىن توختايدىكەن. يىغلاۋاتقان بالىلارمۇ پىرچەڭگىنىڭ ناخشىسى قۇلىقىغا ئاڭلانغان ھامان يىغىسىدىن چىپچىدە توختايدىكەن. دەرد - ئەلەمگە مۇپتىلا بولغان ئاتا - ئانىلارمۇ پىرچەڭگىنىڭ ناخشىسىنى ئاڭلاش بىلەن كۆڭۈللىرى ئېچىلىپ، دەرد - ئەلەملىرىنى ئۇنتۇيدىكەن. پىرچەڭگىنىڭ ناخشىسىدەك يېقىملىق، خۇشناۋا ناخشا دۇنيادا بىر بولسا ئۆزى شۇ، ئىككى بولسا بىرى شۇ ئىكەن. ناخشا پىرى پىرچەڭگى ناخشا ئېيتىپ يۈرۈپ ناھايىتى نۇرغۇن شاگىرت يېتىشتۇرۈپتۇ. ئۇ شاگىرتلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ تاغ - داۋانلاردىن ئېشىپ، چۆل - باياۋانلارنى بېسىپ، يۇرت كېزىپ، ئىنسانلارغا خۇشناۋا، يېقىملىق ناخشىلارنى ئېيتىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ خەستە كۆڭۈللىرىنى ئاچىدىكەن، پىرچەڭگى بىر كۈنى بىر مەھەللىدە ناخشا ئېيتىپ يۈرۈپ كەچ قاپتۇ. ئۇ ئۆز ماكانىغا قايتىپ كېلىۋېتىپ بىر قەبرىستانلىقتىن ئۆتۈپتۇ. قەبرىستانلىق ئارىسىدا

كېتىۋاتسا، يەر تېگىدىن ئىنتايىن ئېچىنىشلىق ناله ـ پەريادلار ئاڭلىنىپتۇ. ئاق كۆڭۈل، باغرى يۇمشاق، مېھرىبان پىرچەڭگىنىڭ بۇ ناله ـ پەريادنى ئاڭلاپ كۆڭلى غەش بوپتۇ. ئۇ ئويلاپ ـ ئويلاپ بىر ئەقىل تېپىپتۇ ـ ده، ياڭراق ئاۋازى بىلەن ناخشا ئېيتىشقا باشلاپتۇ. ئۇنىڭ مۇڭلۇق ناخشا ئاۋازى قەبرىستانلىقتا ياڭراپ يىراقلارغا كېتىپتۇ. بىر ئازدىن كېيىن يەر تېگىدىن ئاڭلىنىۋاتقان ناله ـ پەريادلار توختاپ قاپتۇ. پىرچەڭگى گويا ئۇستىدىن ئېغىر بىر يۈكنى ئېلىپ تاشلىۋەتكەندەك ئۆزىنى يەڭگىل هېس قىپتۇ. ئۇ ناخشا ئېيتىشتىن توختاپ قايتماقچى بولۇپ بىر نەچچە قەدەم مېڭىپتىكەن، يەر تېگىدىن بايىقىدىنمۇ دەهشەتلىكرەك ناله ـ پەرياد كۆتۈرۈلۈپتۇ. بۇنىڭغا چىدىمىغان پىرچەڭگى ئارقىسىغا قايتىپ يەنە ناخشا ئېيتىشقا باشلاپتۇ. قەبرىستانلىقتا پىرچەڭگىنىڭ ناخشىسى ياڭراش بىلەن يەر تېگىدىن ئاڭلىنىۋاتقان ناله ـ پەريادلار يەنە توختاپ قاپتۇ. هەيران قالغان پىرچەڭگى: «بۇ زادى نېمە ئىشتۇ؟» دەپ ئۇيان قاراپتۇ، بۇيان قاراپتۇ، كۆزىگە هېچنېمە كۆرۈنمەپتۇ. دەل شۇ ئەسنادا قەبرىلەرنىڭ ئىچىدىن بىر سادا ئاڭلىنىپتۇ:

— ئەي ئىنسانلارنىڭ ياخشىسى، بىزنىڭ شاپائەتچىمىز، ناخشىچىلارنىڭ پىرى — پىرچەڭگى، ساڭا مىڭ مەرتەم رەهمەت! ...

پىرچەڭگى هەيران قالغان هالدا، سادا چىققان تەرەپكە قاراپ سوراپتۇ:

— سىلەر كىم بولىسىلەر؟

يەر تېگىدىن — قەبرىلەردىن جاۋاب چىقىپتۇ:

— بىز ئۆلگەن ئادەملەرنىڭ روهلىرى.

پىرچەڭگى سوراپتۇ:

— سىلەر ئادەمنى ئېچىندۇرۇپ نېمىشقا يىغا ـ زار قىلىسىلەر؟

— ئەي ئادەملەرگە ئارامبەخش شادلىق كەلتۈرگۈچى، — دېگەن جاۋاب ئاڭلىنىپتۇ يەر تېگىدىن، — سەن سوراپ قالدىڭ، بىز ئېيتايلى، ھەر كېچىسى ئاسماندىن ئازاب پەرىشتىلىرى چۈشۈپ بىزنى قاتتىق ئازابلاپ، دەھشەتلىك قىينايدۇ، بىز شۇنىڭغا چىدىمايۋ زار - زار يىغلايمىز، بايا سەن ناخشا ئېيتىۋىدىڭ، ئاۋازىڭنى ئاڭلاش بىلەنلا پەرىشتىلەر بىزنى قىيناشتىن توختاپ كېتىپ قالغانىدى. چۈنكى ناخشا ئاۋازى ئاڭلانغان يەردە پەرىشتىلەر تۇرمايدىكەن. سېنىڭ ناخشاڭ توختاش بىلەن تەڭلا ئۇلار يەنە كېلىپ بىزنى قىيناشقا باشلىدى، — روھلار شۇنداق دەپلا يەنە نالە - پەريات كۆتۈرۈپتۇ. چۈنكى، پىرچەڭگى ناخشىدىن توختاپ قالغاچقا، پەرىشتىلەر كېلىپ ئۇلارنى يەنە ئازابلاشنى باشلىغانىكەن.

پىرچەڭگى ھېچبىر ئىككىلىنىپ تۇرمايلا ئەڭ مۇڭلۇق، ئەڭ جاراڭلىق ناخشىدىن يەنە بىرنى باشلاپتۇ، ئاڭلىنىۋاتقان داد - پەريادلار چىپپىدە توختاپتۇ - دە:

— ھېممىتىڭگە مىڭ رەھمەت، ناخشا پىرى، خۇدا ئۆمرۈڭنى ئۇزۇن قىلغاي! — دېگەن سادالار ياڭراپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، پىرچەڭگى كۆندۈزى مەھەللىمۇ مەھەللە، يۇرتمۇ يۇرت ئەل كېزىپ شاگىرتلىرى بىلەن ئاجايىپ تەسىرلىك ناخشىلارنى ئېيتىپ ئىنسانلارغا شادلىق بېغىشلىسا، كېچىلىرى ھاردىم - تالدىم دېمەستىن قەبرىستانلىققا كېلىپ ناخشا ئېيتىپ، روھلارنى پەرىشتىلەرنىڭ ئازابلىشىدىن قۇتقۇزۇپ ئۇلارغا ئارامبەخش ئاتا قىپتۇ. جىمى ئىنسانلار پىرچەڭگىگە ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەپتۇ. خۇدا ئۇنىڭغا ئۇزۇن ئۆمۈر بېرىپ، مىڭ يىلدىن ئوشۇق ھايات كەچۈرۈپتۇ.

ھەر كېچىسى پىرچەڭگى قەبرىستانلىققا بېرىپ، ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا ناخشا ئېيتىپ توختىمىغانلىقتىن، پەرىشتىلەر ئۇ يەردە تۇرالماي ئۆز ۋەزىپىسىنى ئادا قىلالماپتۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇلار

خۇدانىڭ دەرگاھىغا بېرىپ ئەرز قىپتۇ:

— ئى قۇدرەتلىك خۇداۋەندە كەرىم، سەن بىزگە ئۆلگەن گۇناھكار بەندىلىرىڭنىڭ روھلىرىنى قىيناپ ئازابلاشنى ناپشۇرۇۋىدىڭ، بىز ساڭا ساداقەتلىك بىلدۇرۇپ ئۆز بۇرچىمىزنى ئادا قىلىۋاتساق، ناخشا پىرى پىرچەڭگى ناخشا ئېيتقاچقا، بىز ئۇ يەردە تۇرالمىدۇق، نەتىجىدە ۋەزىپىمىزنى ئادا قىلىشقا ئامالسىز قالدۇق، سەن پىرچەڭگىنىڭ جېنىنى ئېلىپ ئۇنى پانى ئالەمدىن يوقات! بولمىسا، بىز سەندىن يۈز ئۆرۈپ شەيتان قوۋمىغا قوشۇلۇپ كېتىمىز!

خۇدا پەرىشتىلەرنىڭ تىلىكىنى ئىجابەت قىلىپ، پىرچەڭگىنىڭ جېنىنى ئېلىش ئۈچۈن ئەزرائىلغا بۇيرۇق قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن، ناخشا پىرى ئۆلۈپتۇ، لېكىن ئۇ پۈتۈن ئۆمرىدە تەسىرلىك ناخشىلىرى بىلەن ئىنسانلارغا خۇشاللىق بېغىشلىغاچقا، ئىنسانلار ئۇنى ئەۋلادتىن ئەۋلادقا ئۇنتۇماي ياد ئېتىدىغان بوپتۇ.

ئەرەمسىما خېنىم پىرچەڭگى ھەققىدىكى ئەپسانىنى سۆزلەپ بولۇپ نەۋرىسىگە قاراپ ھەيران قالدى. چۈنكى، ئابدۇخالىق قوشۇمىسىنى چىڭ تۇرگىنىچە، ئاستىنقى كالپۇكىنى چىشلىۋالغان، جامدەك ئېچىلغان قارا كۆزلىرى كۆمۈش شامدان ئۈستىدە پىلىلداپ يېنىۋاتقان شامغا تىكىلىپلا قالغانىدى. ئۇ ئۇلۇغ كىچىك تىناتتى. بەزىدە ئېغىر دەردتە قالغان كىشىدەك چوڭقۇر نەپەس ئالاتتى، ئۇنىڭ كىچىككىنە مۇشتى چىڭ تۇگۈلگەنىدى. ئانا نەۋرىسىنى ئىلگىرى بۇ قەدەر قاتتىق ھاياجانلانغان ۋە جىددىيلەشكەن ھالدا كۆرمىگەنىدى.

— ئابدۇخالىق، جېنىم بالام، نېمە خىيال قىلىۋاتىدىلا؟ — دېدى ئەرەمسىما خېنىم ئاخىر چىدىيالماي.

ئابدۇخالىق يالت قىلىپ ئانىسىغا قارىدى، ئۆز - ئۆزىگە سۆزلىگەندەك پەس، لېكىن ۋەزمىن ئاھاڭدا، ئىرادە بىلدۈرۈپ قەسەمىيات قىلغاندەك دېدى:

— مەن چوڭ بولغاندا پىرچەڭگى بولىمەن.

ئانا چۆچۈپ كەتتى.

— خۇدايىم توۋا، نېمىلەرنى دەيدۇ بۇ بالا!؟

كىچىككىنە ئابدۇخالىق بولسا پىلىلداپ يېنىۋاتقان شام نۇرىغا گويا ئۆز كەلگۈسىنى كۆرۈۋاتقاندەك ئويچان كۆزلىرى بىلەن تىكىلگەنىدى.

ئالىم بولىدىغان بالا

تۇرپاندا ئەتىياز بالدۇر كېلىدۇ. مارت ئېيى كىرىشى بىلەنلا يەر - جاھان ئىللىشىقا باشلاپ، ئېرىق - ئۆستەڭ بويلىرى، ئېتىز - قىرلاردا ئوت - چۆپ، مايسىلار ئۇنۇپ چىقىدۇ، دەل - دەرەخلەر بىخ سۈرىدۇ، يەر يۈزىنى يېشىللىق قاپلاشقا باشلايدۇ. بالىلار تال چۇۋقتىن لېپىر تولغاپ چۇرقىرىتىپ چېلىپ ئويناپ، كوچا، مەھەللىلەرنى بىر ئالىدۇ، تال چۇۋقنى ئات قىلىپ چېپىشىپ بەيگىگە چۈشىدۇ.

1907 - يىلى ئەتىيازنىڭ خەيرلىك بىر كۈنى ئالتە ياشقا كىرگەن ئابدۇخالىقنى مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇم تۇرپان يېڭىشەھەردىكى قازىخانا مەسچىتى ئىچىگە جايلاشقان خېلىل موللامنىڭ مەكتىپىگە ئوقۇشقا ئاپىرىپ بەردى.

خېلىل موللام پاكىز چۈشۈرۈلگەن بېشىغا گۈللۈك دوپپا، ئۇچىسىغا كانۇا گۈل ئىشلەنگەن ئاق كۆڭلەك، ئاستىغا سۈر تېرىكىدىن شىم، پۇتىغا قارا خۇرۇم ئاياغ كىيگەن ئابدۇخالىقنىڭ «ئەسسالامۇئەلەيكۈم!» دەپ ئەدەپ بىلەن بەرگەن سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ «ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام» دېدى. ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ گىردىدەك پارقىراپ تۇرغان مەكتىگە، ئەقىل نۇرلىرى چاقناپ تۇرغان كۆزىگە قاراپ:

— بېرى كېلىڭ، بالام! — دەپ يېنىغا چاقىرىپ مېھرىبانلىق كۆرسەتتى.

ئابدۇخالىق تېتىك قەدەم تاشلاپ ئۇستاز خېلىل مۇللامنىڭ قېشىغا باردى.

مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇم خاتىرجەم بولۇپ ئۆيىگە قايتتى. شۇ كۈندىن باشلاپ ئابدۇخالىق خېلىل موللامدا ئوقۇشقا باشلىدى.

خېلىل موللام ياشلىقىدا ئاۋۋال تۇيۇق ئەسھابۇلكەئىف يېنىدىكى مەدرىسىدە ئوقۇغان، كېيىن لۇكچۇن خانلىق مەدرىسىنى تاماملاپ، قەشقەرگە بېرىپ قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇپ ئىلىم تەھسىل قىلغان تەرەققىيپەرۋەر دىنىي زات ئىدى. ئۇ ئۇستا خەتتات بولۇپ، بىر قانچە خىل ھۆسنىخەت نۇسخىلىرىغا كامىل ئىدى، شېئىرىيەتكىمۇ قىزىقاتتى، گاھى ئىلھامى كېلىپ قالغان چاغلاردا غەزەل، رۇبائىيلارنىمۇ يېزىپ قويۇاتتى.

كۆزى پىششىق، تەجرىبىلىك ئۇستاز خېلىل موللام ئابدۇخالىق ئوقۇشقا قوبۇل قىلىنغان دەسلەپكى كۈنلەردىلا ئۇنىڭ ئادەتتىكى بالا ئەمەسلىكىنى، ئۇنىڭدا باشقا بالىلارغا ئوخشىمايدىغان زېھنىي قابىلىيەت، ئالاھىدە خىسلەت بارلىقىنى روشەن سەزگەنىدى. شۇڭا، خېلىل موللام ئابدۇخالىققا ئۆزى دەرس بەردى، خەلپەتلىرىگە تاشلاپ قويمىدى. يېرىم يىلدىن كېيىن خېلىل موللام ئابدۇخالىقنىڭ تولۇق ساۋاتى چىقىپ بولغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنىڭغا «قۇرئان كەرىم» يادلاتقۇزۇشتىن تاشقىرى قوشۇمچە ھۆسنىخەت يېزىشنىمۇ ئۆگىتىشكە باشلىدى.

ئابدۇخالىق ياندۇرقى يىلى ئەتىيازغىچە «قۇرئان كەرىم» نى يادلاپ تاماملىدى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ھۆسنىخەتنىمۇ خېلىلا چىرايلىق يازالايدىغان بولدى.

ئابدۇخالىق مەكتەپكە كىرىپ بىر يىل ئىچىدە «قۇرئان كەرىم» نى يادلاپ تاماملىغاندىن كېيىن، بۇنىڭدىن سۈيۈنگەن مىجىت ھاجى بىر يوغان بورداق قوي، بىر دراپ پەلتۇ بىلەن خېلىل موللامنى يوقلاپ، ئۇنىڭغا ئالاھىدە تەشەككۇر ئېيتتى.

ئابدۇخالىق خېلىل موللامنىڭ مەكتىپىدە ئىككى يىل ئوقۇدى. بۇ ئىككى يىل ئىچىدە ئابدۇخالىق ئىخلاس بىلەن تىرىشىپ ئوقۇپ باشلانغۇچ دىنىي ساۋاتلارنى ئەلا دەرىجىدە تاماملىدى. مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇم بۇنىڭدىن سۈيۈنۈپ خېلىل موللامغا تون ياپتى ۋە يۇز سەر پۇل ئىنئام قىلدى. خېلىل موللام ئابدۇخالىققا دۇئا بەرگەندىن كېيىن مىجىت ھاجى بىلەن ئەرەمسىما خېنىمغا قاراپ دېدى:

— ھاجىم، ئەمدى پەقەتنى ئەپۇ قىلغايلا، مەن ئابدۇخالىقنى مۇشۇ يەرگىچە ئوقۇتاي، بۇ بالىدا بىر خىسلەت بار، خۇدايىم بۇيرۇسا، ئۇنى ھەقدادىغا يەتكۈچە ئوقۇتىمىلا، ئىنشائاللا، ئابدۇخالىق كاتتا ئالىم بولىدۇ.

ئابدۇخالىق 1909 ـ يىلى 9 ـ ئايدا تۇرپان يېڭىشەھەرىدىكى مەدرىسىگە ئوقۇشقا كىردى. بۇ مەدرىسىنىڭ باش مۇدەررىسى ھەمدۇللا دامۇللام ئىدى. شۇڭا بۇ مەدرىسە تۇرپاندا «ھەمدۇللا دامۇللام مەدرىسىسى» نامى بىلەن مەشھۇر ئىدى. تۇرپاننىڭ ئەئلەم ئاخۇنى بولغان ھەمدۇللا دامۇللام ياشلىقىدا تۇرپاندىكى يار مەدرىسىسىدە ئوقۇغان. ئۇ يار مەدرىسىسىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن قەشقەرگە بېرىپ، قەشقەر خانلىق مەدرىسىسىدە تۆت يىل ئوقۇپ مەكتەپنى ئەلا دەرىجىدە پۈتتۈرگەن ۋە دامۇللا ئۇنۋانىنى ئالغان. ئىلىم تەشنالىقى ھەمدۇللا دامۇللام قەشقەر خانلىق مەدرىسىسىنى تاماملىغاندىن كېيىن ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قوقەند شەھىرىگە بېرىپ

خانلىق مەدرىسىسىدە ئىككى يىل ئوقۇغان. ئۇ قوقەند خانلىق مەدرىسىسىدىكى ئوقۇشقا قانائەت قىلماي، بۇخاراغا بېرىپ ئىسلام دۇنياسىدا داڭلىق بۇخارا مەدرىسىسىگە ئوقۇشقا كىرىپ، تۆت يىل ئوقۇغان. ھەمدۇللا دامۇللام بۇخارا مەدرىسىسىنى تاماملىغاندىن كېيىن تەكلىپ بويىچە رۇسىيىنىڭ ئوفا، قازان شەھەرلىرىگە بېرىپ ئۆلىما، ئالىملار بىلەن ھەمسۆھبەت ۋە بەھىس - مۇنازىرىلەردە بولۇپ داڭقى چىققان. ھەمدۇللا دامۇللام سەككىز ياشلىق ئابدۇخالىقنىڭ مەدرىسىگە ئوقۇشقا كىرگىنىدىن تولىمۇ سۆيۈندى. ئۇ ئابدۇخالىققا دەرس بېرىشنى پېشقەدەم مۇدەررىس نىياز موللامغا تاپشۇردى. نىياز موللام ئۆز شاگىرتلىرىغا قاتتىق تەلەپ قويىدىغان ئۇستاز ئىدى. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي ھەمدۇللا دامۇللام ئىككى ھەپتىدە بىر قېتىم ئابدۇخالىقنىڭ ئۆگەنگەن دەرسلىرىدىن ئۆزى ئىمتىھان ئېلىپ تۇردى. ھەر قېتىملىق ئىمتىھاندا ئابدۇخالىق ھەمدۇللا دامۇللامنىڭ سوئاللىرىغا قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بېرىپ، ئۇستازنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولاتتى.

ئابدۇخالىق مەدرىسىگە ئوقۇشقا كىرىپ بىر يىل بولغاندا، ھەمدۇللا دامۇللام مۇدەررىس نىياز موللام بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئابدۇخالىقتىن يىللىق ئىمتىھان ئالدى. ئابدۇخالىق تىل - ئەدەبىيات، ئىلمى تەجۋىد (قۇرئاننى قىرائەت بويىچە ئوقۇش)، ئەبجەد ھېساب قاتارلىق دەرسلەردىن ئېلىنغان ئىمتىھاندىن ئەلا ئۆتۈپ ئۇستازلىرىنى تولىمۇ سۆيۈندۈردى. ئىككى ئۇستاز ئابدۇخالىقنىڭ ئۆگىنىشتىكى تىرىشچانلىقىنى كۆپ ماختاپ، ئۇنى يەنىمۇ تىرىشىشقا رىغبەتلەندۈردى.

ھەمدۇللا دامۇللام:

— ئىلىم ئۆگىنىشكە مۇشۇنداق ئىشتىياق باغلاپ، سەئىي ئىجتىهات قىلغان تىرىشچان بالىنى تېخى ئۇچراتمىغانسىدۇق. تىل ئۆگىنىش، تىلنى پۇختا ئىگىلەش — ئىلىم ـ مەرىپەتنىڭ مۇقەددەس ئىشىكىنى ئاچىدىغان ئالتۇن ئاچقۇچتۇر. ئابدۇخالىقنى بۇ ئالتۇن ئاچقۇچقا ئىگە قىلىشىمىز لازىم، — دېدى ۋەزىمىن ئاھاڭدا ئەتراپىتا تۇرغان مۇدەررىسلەر ۋە خەلپەتلەرگە قاراپ.

شۇنىڭدىن باشلاپ ئابدۇخالىققا مەدرىسىدە ئوقۇلىدىغان ئادەتتىكى دەرسلەرگە قوشۇپ نىياز موللام پارس تىلىدىن، ھەمدۇللا دامولىلام ئەرەب تىلىدىن مەخسۇس دەرس ئۆتۈشكە باشلىدى. ئىككى خىل يېڭى دەرس قوشۇلغاندىن كېيىن ئابدۇخالىقنىڭ يۈكى ئېغىرلاشتى. بىراق، «ياخشى ئاتقا قامچا كەتمەيدۇ» دېگەندەك، ئۇ قىلچە بوشاشماي تېخىمۇ زور تىرىشچانلىق بىلەن ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى. مەدرىسىدە بەزى بالىلار ئويۇنغا بېرىلىپ ساۋاقلىرىنى پىششىق تەكرارلىمىغاچقا، موللاملار ئىمتىهان ئالغاندا دۈدۈقلاپ توغرا ئوقۇيالماي تەنبىھ ئاڭلايتتى، ئېغىرراق بولغاندا جازاغا ئۇچرايتتى. ئابدۇخالىق بولسا مەيلى خىلىل موللامنىڭ مەكتىپىدە بولسۇن، مەيلى مەدرىسىگە كىرىپ ئوقۇغاندا بولسۇن، تاكى مەدرىسىنى پۈتتۈرگۈچە بىرەر قېتىممۇ ساۋىقىنى خاتا ئوقۇپ باقمىدى، تەنبىھمۇ ئاڭلىمىدى. ئۇنىڭ ئاڭلىغىنى ماختاش، تەقدىرلەش ۋە تەھسىن ئوقۇشلا بولدى.

ئابدۇخالىق مەدرىسىدىن دەرسىنى تۈگىتىپ ئۆيىگە قايتقاندىن كېيىن كەچلىك تامىقىنى ئالدىراش يەيتتى، ئاندىن ئازراق دەم ئېلىۋېلىپلا، شىرەگە كىتابىنى يېيىپ شۇ كۈنى ئۆگەنگەن دەرسىنى تەكرارلايتتى، ھۆسنىخەت يېزىشنى مەشىق قىلاتتى. ئۇنىڭ ئىزچىل ئادىتى شۇ ئىدىكى، شۇ كۈنكى ئۆگەنگەن دەرسىنى

تەكرارلاپ پىششىق بىلىۋالمىغۇچە شىرەدىن زادى تۇرمايتتى.

ئەرەمسىما خېنىم ئەمدىلا ئون ياشقا كىرگەن ئابدۇخالىقنىڭ يىگىرمە ياشلىق تالىپلار ئوقۇيدىغان چوڭ كىتابلارنىى ئوقۇپ يۈرگىنىدىن سوڭ يۇنۇپ خۇشال بولاتتى، بىراق يەنە بىر تەرەپتىن «بالا تېخى كىچىك تۇرسا، ئۆگىنىشكە بەك زورۇقۇپ كېتىپ، ئۆزىنى ئالدۇرۇپ قويمىغاي» دەپ ئويلاپ، ئابدۇخالىقنى مەدرىسىدىن كەلگەندە دەم ئالدۇرۇشقا ھەرىكەت قىلاتتى. مەدرىسىدە ھەر جۈمە كۈنى تالىپلار دەم ئالىدىغان بولغاچقا، ئەرەمسىما خېنىم ئابدۇخالىقنى دەم ئالدۇرۇپ، ھاۋالاندۇرۇپ كېلىشكە باغرىدىكى ئۈزۈملۈك، باغ - ۋارانلىق ھويلىغا، گۈزەل مەنزىرىلىك بۇيلۇقىا، بەزى جۈمە كۈنلىرى بولسا چاتقالغا ئېلىپ باراتتى. ئابدۇخالىق بولسا پاتراق قايتىپ دەرس تەكرارلاشنى ئويلاپ، چوڭ ئانىسىنى ئۈيگە قايتىشقا ئالدىرىتاتتى. كۈنلەر ئايلارنى ياساپ، ئايلاردىن يىل پۈتۈپ، ئابدۇخالىق ئون ئىككى ياشتىن ئاشتى. ئۇ مەدرىسىدە ئوقۇلىدىغان دەرسلەرنى تولۇق ئوقۇپ بولۇپلا قالماي، پارس ۋە ئەرەب تىللىرىنى ئىگىلەپ مەدرىسىنى ئەلىيۇل ئەلا دەرىجىدە پۈتتۈردى. بۇنىڭدىن كۆپ سوڭ مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇم مەدرىسىگە خېلى كۆپ پۇل ئىئانە قىلدى، مەدرىسىدە يېتىپ ئوقۇيدىغان تالىپلارغا ئۈن - ياغ، ئوتۇن، كۆمۈر ئاپىرىپ بەردى.

مىجىت ھاجى خەيرلىك بىر كۈنى مېھمان چاقىرىپ ھەمدۇللا دامۇللام باشلىق مۇدەررىسلەر ۋە ئابلىتىپ قازى ئاخۇنۇم قاتارلىق يۇرت كاتتىلىرىغا ئۆيىدە چوڭ زىياپەت بەردى، زىياپەتنىڭ ئاخىرىدا ھەمدۇللا دامۇللام بىلەن نىياز مۇللامغا ئېسىل تون كىيگۈزدى.

قىسقارغان ئۇزۇن تۇنلەر

ئابدۇراخمان مەخسۇم ئەرەب، پارس تىللىرىنى پۇختا بىلىدىغان، خەنزۇ تىلىدىنمۇ خەۋىرى بار ئوقۇمۇشلۇق زات ئىدى. ئۇ كىتابنى ناھايىتى تەسىرلىك ئوقۇيتتى. قىشنىڭ ئۇزۇن تۇنلىرىدە شام يورۇقىدا ئابدۇراخمان مەخسۇم كىتاب ئوقۇسا، ئابدۇخالىق چوڭ دادىسى مىجىت ھاجىنىڭ قېشىدا ئۇزىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئاتىسىنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇراتتى. بەزى ئاخشاملىرى ئەخمەت خوجامنىياز قەسسۇرىنىڭ[1] «رەۋزاتۇل زەھرا» (گۈزەل باغ) دېگەن داستانى ئوقۇلسا، بەزى ئاخشاملىرى نەسرىدىن رابغۇزنىڭ[2] «قەسەسۇل ئەنبىيا» (پەيغەمبەرلەر قەسىسى) ناملىق كىتابى ئوقۇلاتتى.

مىجىت ھاجىنىڭ ئۈيىدە قىش كۈنلىرى بولىدىغان بۇنداق كىتاب ئوقۇش سورۇنىغا بەزى چاغلاردا تۇرپان ئاستانىلىك مەخسۇت مۇھتى[3] ئىشتىراك قىلاتتى. مەخسۇت مۇھتى ياش جەھەتتىن مىجىت ھاجىدىن خېلىلا كىچىك ئىدى، شۇنداق بولسىمۇ مىجىت ھاجى رۇس، تاتار تىللىرىنى بىلىدىغان، ئەقىل - پاراسەتلىك، يېڭىلىق ۋە ئىلىم - مەرىپەتكە ئىنتىلگۈچى بۇ ياش سودىگەر بىلەن قويۇق باردى - كەلدى قىلىشاتتى. ئۇلار ھەر يىلى رۇسىيگە بىللە سەپەر قىلاتتى، رۇسىيىدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىنمۇ پات - پات ئۇچرىشىپ سودا - سېتىق ئىشلىرىدا

---

① ئەخمەت خوجامنىياز قەسسۇرى — (1717 - 1827) لۇكچۇنلۇك شائىر.

② نەسرىدىن رابغۇزى — (13 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى 14 - ئەسىرنىڭ باشلىرى) يازغۇچى، مۇتەپەككۇر.

③ مەخسۇت مۇھتى — (1885 - 1933) مەرىپەتپەرۋەر زات.

كېڭىشىپ تۇراتتى.

مەخسۇت مۇھتى مىجىت ھاجىنىڭ ئۆيىدە تۇزۇلگەن كىتاب ئوقۇش سورۇنىغا بەزەن چاغلاردا تەڭ دېمەتلىك دوستى، ياش شائىر نەمەت خەلپەتنى بىللە ئېلىپ كېلەتتى. شائىر نەمەت خەلپەت[1] قىزىقچى، ھەزىلكەش ئادەم بولۇپ، بەزىدە موللا زەيدىننىڭ لەتىپىلىرىدىن سۆزلىسە، بەزىدە ئۆزى لەتىپە توقۇپ ھەممىنى كۈلدۈرەتتى، بەزەن چاغلاردا ئۆزى يازغان شېئىرلىرىنى ئوقۇپ سورۇننى جانلاندۇرۇۋېتەتتى. نەمەت خەلپەت شېئىرنى ناھايىتى يېقىملىق ئاھاڭدا ئوقۇغاچقا، مىجىت ھاجى ئۇنى بەك ياقتۇراتتى. شۇڭا، مىجىت ھاجى لۇكچۇنگە پات - پات ئادەم ئەۋەتىپ نەمەت خەلپەتنى تەكلىپ قىلىپ كېلىپ، ئۇنىڭغا شېئىر ئوقۇتۇپ ئاڭلايتتى. ئابدۇخالىق بۇ ياش شائىرغا ئامراق ئىدى. نەمەت خەلپەتمۇ بۇلاقتەك كۆزلىرىدىن ئەقىل نۇرلىرى چاقناپ تۇرغان ئابدۇخالىقنى ياخشى كۆرەتتى. نەمەت خەلپەت كىتاب ئوقۇشنى باشلىمايلا ئابدۇخالىق ئۇنىڭ يېنىغا بېرىۋالاتتى. نەمەت خەلپەت يېقىملىق ئاھاڭ بىلەن ئۇستاز ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «خەزائىنۇلمەئانى» («چاھار دىۋان») دىن ئوقۇغان غەزەللىرىنى ۋە «خەمسە» (نەۋائىنىڭ بەش داستانىنىڭ توپلىمى) دىن ئوقۇغان ئاجايىپ قىزىقارلىق داستانلارنى، بەزىدە «گۈلىستان»[2] دىن ئوقۇغان ئاجايىپ چوڭقۇر پىكىرلىك، ھېكمەتلىك ھېكايەتلەرنى، بەزىدە شاھ مەشرەپ، ھۇۋەيدا، ئابدۇرېھىم نىزارى، موللانىيازى قاتارلىق ئۇيغۇر كلاسسىك شائىرلىرىنىڭ دىۋانلىرىدىن ئوقۇغان لىرىك غەزەللەرنى، نايخاننىڭ[3] ساتىرىك شېئىرلىرىنى ناھايىتى

---

① نەمەت خەلپەت (كەمى) — (1888 ـ 1962) شائىر، جامائەت ئەربابى.

② گۈلىستان — پارس كلاسسىك شائىرى شەيخ سەئدىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى.

③ نايخان — (1850 ـ 1910) پىچان ناھىيىسىنىڭ لۇكچۇن بازىرىدا ئۆتكەن ساتىرىك شائىر.

قىزىقىپ ئاڭلاپ بەزىلىرىنى پىچىرلاپ يادلىۋېلىشقا تىرىشاتتى.

مەجىت ھاجى بۇنداق كىتاب ئوقۇش سورۇنىنى «ئۇزۇن تۇننى قىسقارتىش» دەپ ئاتايتتى. شۇڭا، مەخسۇت مۇھتەسى بەزەن چاغلاردا مەجىت ھاجىغا: «ھاجىكا، بۈگۈن ئاخشام ئۇزۇن تۇننى بىر قىسقارتساقچۇ» دەپ قويانتى. 1910 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ بىر كۈنى ئابدۇخالىق مەدرىسىدىن قايتىپ كېلىپ تامىقىنى يېدى، ئۇ تاماقتىن كېيىن بىرئاز ئارام ئېلىپ دەرس تەكرارلاشقا كىرىشتى. ئارىدىن بىر سائەتتىن كۆپرەك ۋاقىت ئۆتتى. ئۇ تەكرارنى تۈگىتىپ جىلتىسىنى قوزۇقىغا ئېلىپ قويۇپ تۇرۇشىغا ئۈيگە ئابدۇراخمان مەخسۇم كىردى. ئۇ جايىنامازدا تەسۈى سىرىپ ئولتۇرغان ئەرەمسىما خېنىمغا قاراپ:

— بۈگۈن چۈشتە لۈكچۈندىن تاھىر بەگ ئاكىمىز بىلەن نەمەت خەلپەت كەلگەنىدى. تېخى بايا مەخسۇتباي ئۇلارنى باشلاپ كەلدى. مېھمانخانىدا بۈگۈن ئاخشام كىتاب ئوقۇلماقچى، ئابدۇخالىقنى ئاڭلىسۇنمىكىن دەپ چاقىرغىلى كىرىشىم، — دېدى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئابدۇخالىق شادلىققا چۆكۈپ ئىتتىك ئورنىدىن تۇرۇپ ئانىسىغا قارىدى. نەۋرىسىنىڭ قارىشىنى چۈشەنگەن چوڭ ئانا:

— بارسىلا، بالام، ئەمەلزە، چوڭلارنىڭ ئالدىدا ئەدەپلىك بولسىلا، مېھمانلارنىڭ ئالدىدىكى مېۋە ـ چېۋە، قەنت ـ گېزەكلەرگە قول سۇنمىسىلا، — دېدى جېكىلەپ.

— دېگەنلىرىنى ئېسىمدە چىڭ تۇتىمەن، — دېدى ئابدۇخالىق بېشىنى لىڭشىتىپ.

ئابدۇراخمان مەخسۇم ئابدۇخالىقنىڭ ئەگەشتۇرۇپ ئۆيدىن ھويلىغا چىقتى. ئابدۇخالىق ھويلىدا مېھمانخانىغا كىتىۋېتىپ ئاتىسىدىن سورىدى:

— بۈگۈن ئاخشام قايسى كىتاب ئوقۇلىدۇ؟

— پىر ئۇستاز ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «پەرھاد - شېرىن» داستانىنى ئاڭلايمىز، — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم.

ئاتا - بالا مېھمانخانا ئۆيگە كىردى. ئابدۇخالىق مېھمانلارغا ئەدەپ بىلەن سالام بەردى. مېھمانلار ئابدۇخالىقنىڭ سالىمىنى ئېلىك ئېلىپ ئىلتىپات كۆرسەتتى. نەمەت خەلپەت ئابدۇخالىقنى يېنىغا چاقىردى. ئابدۇخالىق ئۇنىڭ قېشىغا بېرىپ ئولتۇردى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم كىتاب تەكچىسىدىن جىگەررەڭ قىرىم تاشلىق قېلىن ھەم يوغان بىر كىتابنى ئېلىپ نەمەت خەلپەتكە ئۇزاتتى. نەمەت خەلپەت ئورنىدىن ئىتتىك تۇرۇپ ئابدۇراخمان مەخسۇمنىڭ قولىدىن كىتابنى ھۆرمەت بىلەن ئىككى قوللاپ ئېلىپ ئۆز ئورنىغا ئولتۇردى - دە، قەددىنى رۇسلاپ تىك ئولتۇردى، ئاندىن كىتابنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ پېشانىسىگە تەگكۈزۈپ سۆيدى. ئۇ كىتابنى ئاۋايلاپ ئالدىدىكى شىرەگە قويدى - دە، ئۇلۇغ كىچىك تىنىۋېلىپ كىتابنى ئاچتى. «پەرھاد - شېرىن» داستانى ئوقۇلۇشقا باشلىدى. ئۇي ئىچىدە نەمەت خەلپەتنىڭ تەسىرلىك ئۈنى يېقىملىق سادا پەيدا قىلاتتى. پۈتۈن دىققىتى بىلەن داستانىنى ئاڭلاۋاتقان ئابدۇخالىق شاھزادە پەرھادنىڭ ئاجايىپ قىزغىن ئىشتىياق بىلەن ئۇستازىدىن ئىلىم ئۆگىنىشكە بېرىلگەنلىكىدىن قاتتىق تەسىرلەندى. ئۇ ھاياجان ئىلكىدە نەمەت خەلپەتكە ئەگىشىپ داستاننىڭ بەزى مىسرالىرىنى ئىچىدە پىچىرلاپ تەكرارلايتتى.

بۇنداق «قىسقارغان ئۇزۇن تۈن» لەر تولا - تولا تەكرارلىناتتى. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ ئىش مىجىت ھاجى ئائىلىسىنىڭ بىر ياخشى ئادىتىگە ئايلاندى. ئۇ ئۇز نۆۋىتىدە ئابدۇخالىقنىڭ ئىككىنچى مەكتىپى بولۇپ قالدى. بۇ مەكتەپتە ئابدۇخالىقنىڭ كۆزى تېخىمۇ روشەنلىشىپ، نەزەر دائىرىسى كېڭەيدى. ئۇ بۇ مەكتەپتە شەرق ئەدەبىياتىنىڭ نامايەندە، پېشۋالىرىدىن ئەلىشىر نەۋائى، شاھ مەشرەپ، قۇل خوجا ئەخمەت يەسەۋى ۋە كېيىنكى

دەۋرلەردىكى ئۇيغۇر كلاسسىك شائىرلىرىدىن ئابدۇرېھىم نىزارى، ئەخمەت خوجامنىياز قىسسىۋرى قاتارلىق شائىرلارنىڭ جاھانغا مەشھۇر ئۆلمەس ئەسەرلىرى بىلەن ئۆچراشتى، ئۇلارنى چىن ئىخلاسى بىلەن ئاڭلىدى، بولۇپمۇ ئەلىشىر نەۋائىنىڭ شېئىرلىرى ئابدۇخالىقنىڭ بىغۇبار قەلبىگە بىر ئۆچقۇن بولۇپ ئورناشتى. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ ئۆچقۇن بارغانسېرى ئۇلغىيىپ ئاخىر كۆچلۈك بىر يالقۇنغا ئايلاندى.

تۇننى يورۇتقان مەشئەل

تۇرپان يېڭىشەھەرنىڭ غەربىي دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدىكى ئۇرۇمچى كوچىسىدا مىرزا باي ئىسىملىك بىر سودىگەر ئولتۇراتتى. بىر كۈنى مىرزا باينىڭ شېرىپجان ئىسىملىك بىر تۇغقىنى غۇلجىدىن ئۇنى يوقلاپ كەلدى. مىرزا باي قېرىندىشىنى قىزغىن كۈتۈۋالدى.

مىرزا باي ئەسلىدە ئاتۇشلۇق سودىگەر ئىدى. ئۇ تۇرپانغا سودا ئىشى بىلەن كېلىپ تۇرپاننى ياقتۇرۇپ قالغان ۋە ھازىر ئۆزى ئولتۇرۇۋاتقان قورۇ - جايىنى سېتىۋېلىپ، تۇرپاندا ئولتۇراقلىشىپ قالغىلى ئون يىلدىن ئاشقانىدى. مىرزا باي بىلەن مىجىت ھاجىنىڭ كۆڭلى يېقىن بولۇپ، سودا - سېتىق ئىشلىرىدا بىر - بىرى بىلەن ھەمكارلىشاتتى.

مىجىت ھاجى مىرزا باينىڭ غۇلجىدىن شېرىپجان ئىسىملىك ئۇكىسى كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، بىر كۈنى ئۇلارنى ئۆيىگە چاقىرغا چىللىدى. تاماق ئۈستىدە مىجىت ھاجى شېرىپجان بىلەن تونۇشۇپ قالدى. مىجىت ھاجى شېرىپجاننىڭ ئوچۇق - يورۇق، چىقىشقاق، كىچىك پېئىل مىجەزىنى ياقتۇرۇپ قالدى. ئۇلار قىزغىن سۆھبەتتە بولدى.

سۆھبەتتە مەلۇم بولدىكى، شېرىپجان ئون نەچچە يىل بۇرۇن ئاتۇش ئېكساقتىكى «ھۈسەينىيە مەكتىپى» دە ئوقۇغان، مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئۇزبېكستاننىڭ ئەنجان شەھىرىگە بارغان، ئۇ يەردە بىر مەزگىل ئىشلەپ تاشكەنت شەھىرىگە يۆتكەلگەن، ئۇ يەردە ئىشلەپ تۇرۇپ ئوقۇپ بىلىم ئاشۇرغان. شېرىپجان ئۇچ يىل

بۇرۇن چۆچەك ئارقىلىق غۇلجىغا كېلىپ «ھۇسەينىيە مەكتىپى» دە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. مىجىت ھاجى شېرىپجانغا نەۋرىسى ئابدۇخالىقنىڭ يېقىندا مەدرىسنى پۈتتۈرگەنلىكىنى، ئەمدى ئۇ بالىنى يېڭىچە پەننىي مەكتەپتە ئوقۇتۇشنى ئويلىغان بولسىمۇ، تۇرپاندا يېڭىچە پەننىي مەكتەپ ئېچىلمىغاچقا، ھازىر قانداق قىلىشنى بىلەلمەي بېشى قېتىپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى سۆزلەپ بەردى.

شېرىپجان مىجىت ھاجىنىڭ ئابدۇخالىقنى يېڭىچە پەننىي مەكتەپتە ئوقۇتۇشىغا قىزغىن ھېسداشلىق قىلدى.

شۇ كۈنى كەچتە مىجىت ھاجى مېھمانلار ئۈزاپ بولغاندىن كېيىن كۆيئوغلى ئابدۇراخمان مەخسۇمغا:

— بىر سىنىپلىق يېڭىچە پەننىي مەكتەپ ئېچىپ، ئابدۇخالىقنى شۇ مەكتەپتە ئوقۇتساق قانداق؟ — دېگەن مەسلىھەتنى بەردى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم قېينىتىسىنىڭ بۇ پىكرىنى قىزغىن قوللىدى. شۇ كۈننىڭ ئەتىسى مىجىت ھاجى بامدات نامىزىدىن يانغاندا «بىر سىنىپلىق يېڭىچە پەننىي مەكتەپ ئېچىش» ئىشىنى زۇپەر ھاجى بىلەن ئەبەيدۇللا شەمەيچىگە دېدى. ئۇ ئىككىيلەن:

— بۇ كاتتا ئىش ئىكەن، بالىلىرىمىز ھېسامىدىن بىلەن ھەببۇللانىڭ ئاشۇ مەكتەپتە ئوقۇتىمىز، — دەپ قوللاپ قۇۋۋەتلىدى. بۇنىڭدىن مىجىت ھاجى تولىمۇ خۇشال بولدى. ئۇ:

— تۇرپاندىكى چوڭ بايلاردىن ئىككى بۇ ئىشنى قوللىدى. ئىشىمىز رويابقا چىقىدىغان بولدى. ئەمدى مەكتەپتە بالىلارنى ئوقۇتىدىغان مۇئەللىم تاپساقلا مەكتەپنى ئېچىشىمىزدا گەپ يوق، — دېدى.

مىجىت ھاجى ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن غەربىي قۇۋۋەتتىن چىقىپ، ئۇرۇمچى كوچىسىغا يول ئالدى. ئۇ ئۇدۇللا مىرزا باينىڭ ئۆيىگە باردى. مىجىت ھاجى سالام ـ سەھەتتىن كېيىن ئانچە ھايال قىلمايلا «يېڭىچە پەننىي مەكتەپ ئېچىش» ئىشىنى مىرزا بايغا

دېدى. مىرزا باي «مەكتەپ ئېچىش» نى قوللىدى. ئۇلار ئىككىسى مەسلىھەتلىشىپ شەرىپجاننى يېڭى قۇرۇلىدىغان مەكتەپكە مۇئەللىملىككە تەكلىپ قىلماقچى بولۇشتى. مىرزا باي بۇ گەپنى شەرىپجانغا ئۇدۇللا دېدى. شەرىپجان يېڭى ئېچىلىدىغان مەكتەپكە مۇئەللىم بولۇشقا قوشۇلدى.

شۇ كۈنى كەچقۇرۇن مىجىت ھاجى ئۆز ئۆيىگە زۇپەر ھاجى، ئەبەيدۇللا شەمەيچى، مىرزا باي، شەرىپجانلارنى چاقىرىپ داستىخان سالدى. تاماق ۋاقتىدا مېھمانلار بىلەن ساھىبخانا مەكتەپنى نەدە ئېچىشنى مەسلىھەتلەشتى. ئاخىر ھەممەيلەن:

— بۇ نازۇك ئىش، يامان كۆزدىن يىراقراق بولۇش ئۈچۈن، شەھەر سىرتىدا، خالىيراق بىر جايغا مەكتەپ ئورنىنى تاللىساق، چوڭ داغدۇغا قىلمىساق، — دېگەن پىكىرگە كەلدى.

مىرزا باي:

— بىزنىڭ قورۇ خالىيراق، شەرىپجانغىمۇ قولايلىق، مەكتەپنى بىزنىڭ قورۇدا ئاچساق، — دېگەن تەكلىپنى بەردى.

سورۇن ئەھلى بۇنىڭغا بىردەك قوشۇلدى. بىر ئۆينى سىنىپقا تەييارلاش، پارتا ـ ئورۇندۇق، دوسكا قاتارلىقلارغا چىقىم قىلىدىغان پۇلنى مىجىت ھاجى، زۇپەر ھاجى، ئەبەيدۇللا شەمەيچى ئۈستىگە ئېلىشتى.

1913 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى مىرزا باينىڭ قورۇسىدا يېڭىچە پەننىي مەكتەپ ىەسمىي ئېچىلىپ دەرس باشلاندى. ئابدۇخالىق شەرىپجان مۇئەللىمگە ھەر ئايدا ئىككى سەر كۈمۈش پۇل تۆلەپ بۇ مەكتەپتە ئوقۇشقا باشلىدى.

شەرىپجان مۇئەللىم ئابدۇخالىقنى سىناپ كۆرۈپ، ئۇنىڭغا باشقا ئوقۇغۇچىلاردىن پەرقلىق ھالدا تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ بىرىنچى يىللىق تىل ـ ئەدەبىيات، ماتېماتىكا، تارىخ، جۇغراپىيە قاتارلىق دەرسلىرىنى ئۆتۈشكە باشلىدى. شەرىپجان ئوقۇغۇچىلارغا قاتتىق تەلەپ قويۇپ، ھەر بىر دەرسنى ناھايىتى

ئەستايىدىل، پىششىق ئۆگىتىدىغان ئۇستاز ئىدى. ئۇ ھەر ھەپتىدە ئوقۇغۇچىلاردىن بىر قېتىم ئىمتىھان ئالاتتى. تىرىشچان ئابدۇخالىق ھەر قېتىملىق ئىمتىھاندا ئەلا نەتىجىگە ئېرىشەتتى.

شېرىپجان مۇئەللىم دەرس ئارىلىقلىرىدا ئوقۇغۇچىلارغا رۇسىيەدىكى يېڭىلىقلارنى سۆزلەپ بېرەتتى، دەرستىن سىرتقى چاغلاردا، باللارنى ھەر تۈرلۈك تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى، ئۆز ئارا مۇسابىقىلەرگە ئۇيۇشتۇراتتى. بۇ باللارنى مەكتەپكە تېخىمۇ جەلپ قىلدى. بۇ مەكتەپتە ئوقۇيمىز دېگەن باللار كۆپىيىشكە باشلىدى. ھەتتا دىنىي مەكتەپتە ئوقۇيدىغان بەزەن باللارمۇ يوشۇرۇنچە بۇ مەكتەپكە كېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن مىرزا باينىڭ قورۇسىدا ئېچىلغان بۇ يېڭىچە پەننىي مەكتەپ جەمئىيەتنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى. بۇ يېڭى مەكتەپنى ئۆزلىرىگە «تەھدىت» دەپ بىلگەن جاھىل موللىلار، سوپى - ئىشانلار: «مىرزا باينىڭ قورۇسىدىكى يېڭى مەكتەپ دېگىنى جەدىت مەكتىپى ئىكەن، بۇ مەكتەپتە باللارغا ھېساب، جۇغراپىيە دەپ ساپلا بىسمىللاسى يوق بىر نېمىلەرنى ئوقۇتىدىكەن، تېخى يەرنى يۇمىلاق دەيدىكەن» دېگەندەك پىتنە - پاساتلارنى توقۇپ، شېرىپجانغا ھەر خىل بەتنامىلارنى چاپلىدى. بۇنى ئەسقەر ھاجى، ئابلىتىپ قازى، ئابدۇللا رەئىس قاتارلىق بايلار، قازى ئاخۇنۇملارمۇ قوللىدى. سوپى - ئىشانلار بۇنىڭ بىلەن تېخىمۇ ئەزۋەيلەپ بۇ مەكتەپ ئۇستىدىن تۈرپان يامۇل مەھكىمىسىگە ئەرز قىلدى. بۇ ئەرزنى تاپشۇرۇۋالغان ئامبال جاڭ خۇالىڭ بۇنى دەرھال ئۆلكىگە — ياڭ زېڭشىنغا مەلۇم قىلدى. يېڭىچە پەننىي مەكتەپلەرنى تاقىۋېتىشكە باھانە تاپالماي تىت - تىت بولۇۋاتقان ياڭ زېڭشىن خۇددى گۆھەر تېپىۋالغاندەك خوش بولۇپ، تۈرپان ئامبىلى جاڭ خۇالىڭغا مىرزا باينىڭ قورۇسىدىكى «يېڭىچە پەننىي مەكتەپ» نى دەرھال تاقاشنى بۇيرۇدى. ياڭ زېڭشىننىڭ قارىشىچە، شىنجاڭدا يېڭىچە پەننىي مەكتەپ ئېچىشقا بولمايتتى. چۈنكى، يەرلىك

خەلقنىڭ كۆزى ئېچىلىپ قالسا، ئۇنىڭ ھاكىمىيىتىگە خەۋپ يېتەتتى. «نادان مىللەتنى باشقۇرماق ئاسان» دەپ قارايدىغان يالڭ زېكشىن غالچىسى جالڭ خۇالىڭغا دەرھال بۇيرۇق چۈشۈرۈپ تۇرپاندا تۇنجى ئېچىلغان بۇ يېڭىچە پەننىي مەكتەپنى تاقىۋەتتى. شېرىپجان مۇئەللىمنى قاتتىق دۇمبالاپ تۇرپاندىن قوغلىۋەتتى. بۇ 1913 - يىلى 7 - ئاينىڭ باشلىرى ئىدى.

ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمىدى. ئوقۇۋاتقان مەكتەپى تاقىلىپ قالغاچقا ھەسرەت چېكىپ يۇرگەن ئابدۇخالىقنىڭ ئۈمىد چىرىغى يەنە يانىدى. پەن - مائارىپ ئارقىلىق خەلقنى ئويغىتىشنى قەلبىگە پۈككەن مەرىپەتپەرۋەر مەخسۇت مۇھىتى جاھالەت بۇلۇتلىرى قاپلىغان كونا تۇرپاندا ئىلىم - مەرىپەت مەشئىلىنى يانداۇرۇپ، باتۇرلارچە كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇ يۇرتى ئاستانىدە ئاستى - ئۈستى تاختايلىق، چوڭ - چوڭ دېرىزىلەر ئورنىتىلغان، ئازادە، يورۇق سىنىپ سالدى، يېڭىچە پارتا - ئورۇندۇق ياساتتى، رۇسىيىگە سودىغا بارغاندا قازان شەھىرىدە تونۇشۇپ قالغان لاتىپ ئىسمىلىڭ تاتار دوستىنىڭ ياردىمى بىلەن موسكۋا ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەن تاتار زىيالىيلىرىدىن ئاۋۇال ھەيدەر سايرانىنى، كېيىن مۇھىبۇللا ئەپەندى، گۈلەندەم ئابىستەي، ئەلى ئىبراھىموفلارنى رۇسىيىدىن تەكلىپ قىلىپ تۇرپانغا ئەكەلدى.

مەخسۇت مۇھىتىنىڭ ناھايىتى زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى بىلەن 1913 - يىلى 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنى تۇرپان ئاستانىدە يېڭىچە پەننىي مەكتەپ رەسمىي ئېچىلدى. تۇرپان ئويمانلىقىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپ، تەڭرىتېغىنىڭ شىمالى ۋە جەنۇبىغا داڭقى كەتكەن بۇ مەكتەپ خۇددى قاپقاراڭغۇ زۇلمەت تۈنىنى يورۇتقان نۇرلۇق مەشئەلدەك، ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ توپا - چاڭلىرى بىلەن كۆمۈلۈپ قالغان بۇ قەدىمىي ماكانغا ئىلىم - مەرىپەت نۇرلىرىنى چېچىپ تەشنا قەلبلەردە ئۈمىد ۋە ئىشەنچ پەيدا قىلدى. بۇ مەكتەپ «مەخسۇدىيە مەكتىپى» دەپ ئاتالدى. يېڭى ئېچىلغان بۇ مەكتەپكە ھەيدەر

سايرانى ئوقۇتقۇچى بولدى. تۇرپان، پىچان، توقسۇن، ئۈرۈمچى، گۇچۇڭلاردىن بولۇپ قىرىق نەپەر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى.

مەجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇم ئابدۇخالىق بىلەن ئۇنىڭ ئىنىسى ئابدۇقەييۇمنى ئېلىپ ئاستانىگە — مەقسۇدىيە مەكتىپىگە باردى. ھەيدەر ئەپەندى ئابدۇخالىقنى سىناپ كۆرگەندىن كېيىن:

— بۇ بالا خېلى كۆپ نەرسە بىلىدىكەن، باشلانغۇچ مەكتەپ سەۋىيىسىدىن ئېشىپ كېتىپتۇ، ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇشقا لايىق ئىكەن، بىز ئەمدىگىنە باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ بىرىنچى سىنىپىنى ئاچتۇق، — دېدى ئەپسۇسلۇق ئىچىدە.

شۇنداق قىلىپ ئابدۇقەييۇم مەقسۇدىيە مەكتىپىگە قوبۇل قىلىندى. ئابدۇخالىق چوڭ دادىسى ۋە ئاتىسى بىلەن شەھەرگە قايتتى.

قورقۇنچلۇق ئەگرى شاخ

1914 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ ئاخىرى، جۇمە كۈنى ئىدى. ئابدۇخالىق چۈشكىچە دەرس تەكرارلىدى، چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن كوچىغا چىقاي دەپ تۇرۇشىغا ھېسامىدىن ئۇنى چاقىرغىلى كەلدى. ئۇ ئىككىسى دەرۋازا ئالدىغا چىقتى. ئۇ يەردە ئۇلارنى ھەببۇللا بىلەن ئابدۇراخمان كۈتۈپ تۇراتتى. ھەببۇللا ئۇلارنى ئالدىراتتى:

— تېز بولۇڭلار، ماڭمىلى.

— نەگە بارىمىز؟ — دېدى ئابدۇخالىق دوستلىرىغا قاراپ.

— كونىشەھەرگە، — دېدى ھەببۇللا.

— ئۇ يەرگە نېمە قىلغىلى بارىمىز؟ — سورىدى ئابدۇخالىق يەنە.

— ۋاي ئاداش، بارغاندا بىلىسەن، يۈرۈڭلار، — دېدى ئابدۇراخمان ئالدىغا كىرىپ مېڭىپ كېتىۋېتىپ كەينىگە قاراپ.

— نېمە قىلغىلى بارىدىغىنىمىزنى دەپ بەرمىسەڭلار، ئۆزۈڭلار بېرىڭلار، مەن بارمايمەن، — دېدى ئابدۇخالىق دومسىيىپ.

— بارغاندا بىلىسەن، ۋاي ئادىشىم، يۈرۈ، — ھەببۇللا ئۇنىڭ قولىدىن تارتتى.

— ياق، دېمىسەڭلار، زادى ماڭمايمەن، — ئابدۇخالىق تەرسالىق قىلىپ تۇرۇۋالدى.

ھېسامىدىن:

— بولدىلا، بۇ ئادىشىمنىڭ ئىچىنى پۈشۈرمايلى، مەن دەپ بېرەي: ئابدۇخالىق سەن ئاڭلىماپسەن ـ دە، تۇنۇگۈن يامۇلنىڭ

چېرىكلىرى كونىشەھەر بۇتخانىسىنىڭ ئالدىدىكى يوغان تېرەككە قارا خوجىلىق ئەمەت دېگەن باتۇرنىڭ بېشىنى كېسىپ ئېسىپ قويۇپتۇدەك، — دېدى تېز - تېز سۆزلەپ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئابدۇخالىق چۆچۈپ كەتتى - دە:

— بۇ راستمۇ؟ — دېدى ئېسەنگىرەپ.

— بىز خەقتىن ئاڭلىدۇق، ئاداش، كونىشەھەرگە بېرىپ ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرۈپ كەلمەيمىزمۇ، — دېدى ھەببۇللا.

— باشتىلا شۇنداق دېمەمسىلەر، يۇرۇڭلار، — ئابدۇخالىق شۇنداق دەپ دوستلىرى بىلەن كونىشەھەرگە يول ئالدى. ئۇلار ئىككى شەھەر ئارىلىقىدىكى ئىككى كىلومېتىردىن ئوشۇق كېلىدىغان توپا يولدا بىردەم يۈگۈرۈشۈپ، بىردەم توختاپ، ھايال بولمايلا كونىشەھەر سىرتىدىكى «غەربىي قوۋۇق بازىرى» دەپ ئاتىلىدىغان كالتە بازارغا يېتىپ كەلدى.

قىش كۈنى قاتتىق سوغۇق بولغاچقا، كوچىدا ئادەم كۆرۈنمەيتتى. كوچىنىڭ ئىككى قاسىنقىدىكى دۇكانلار تاقاقلىق تۇراتتى. ئۇششاق يايمىچىلاردىن تارتىپ كوچىدا تېنەپ - تەمتىرەپ يۇرىدىغان تىلەمچىلەر، سەرگەردان سایاقلارمۇ كۆرۈنمەيتتى. ئادەتتە ئادەم مىغلىداپ كېتىدىغان بۇ ئاۋات كىچىك بازار ئېغىر سۇكۇناتقا چۆمگەن بولۇپ، ناھايىتى سۇرلۇك ۋە قورقۇنچلۇق ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى.

تۆت بالا غەربتىن شەرقكە سوزۇلغان بۇ بازارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كوچىنىڭ شىمالىي قاسىنقىغا جايلاشقان بۇتخانىنىڭ ئالدىدىكى يوغان قاپاق تېرەكنىڭ ئەگمەچ شېخىغا ئېسىلغان ئادەم بېشىنى يىراقتىنلا كۆردى.

— قاراڭلار، ئەنە ئاۋۇ ئەگمەچ شاختا راستىنلا بىر ئادەم بېشى ئېسىقلىق تۇرۇپتۇ، — دېدى ھېسامىدىن قورقۇمسىراپ.

دەرۋەقە، يوپۇرماقلىرى چۈشۈپ قاقشال بولۇپ قالغان قاپاق تېرەكنىڭ بىر يوغان ئەگمەچ شېخىغا چاچلىرى چۈۋۈلغان بىر

ئادەم بەشى ئېسىقلىق تۇراتتى. ئىزغىرىن شامالدا ئۇنىڭ چاچلىرى بىردە كەڭ پېشانىسىنى يېپىۋالسا، بىردە ھەر تەرەپكە ئۇچۇپ، ئۇنىڭ سۇرلۇك چىرايىنى تېخىمۇ دەھشەتلىك كۆرسىتەتتى. ئابدۇخالىق ئىختىيارسىز ئالدىغا بىر نەچچە قەدەم تاشلاپ قاپاق تېرەككە يېقىنلاشتى. ئەگىمەچ شاخقا ئېسىلغان بۇ باشتىكى يوغان بىر جۇپ كۆز دەھشەت بىلەن بۇ زېمىنغا قارىغىنىچە قېتىپ قالغانىدى. بۇ كۆزگە چەكسىز غەزەپ ۋە نەپرەت، قانلىق قىساس ئوتى مۇجەسسەملەنگەن ئىدى. ئۇنىڭ يۈزىنىڭ ياڭاق سۆڭىكى بۇرتۇپ چىققان، قارىيىپ كەتكەن سۇرلۇك چىرايى ئۆلۈم دەھشىتىنى چېچىپ ئادەمنىڭ يۈرىكىنى جىغىلدىتاتتى. قارىغان كىشىگە ئۇنىڭ كىرىشكەن چىشلىرى غەزەپتىن غۇچۇرلاۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. ئابدۇخالىقنىڭ كۆزىگە قاقشال قاپاق تېرەك خۇددى چۆچەكلەردىكى قان شورىغۇچ ياۋۇز ئالۋاستىدەك، ئادەم بەشى ئېسىلغان ئەگمەچ شېخى بولسا ئۇنىڭ ھەممىنى قاماللاپ تۇتۇۋالىدىغان لەنەت تەگكۈر قولىدەك قورقۇنچلۇق كۆرۈندى. ئابدۇخالىقنىڭ سەبىي، بىغۇبار قەلبىنى قايغۇ ـ ھەسرەتلىك ئېچىنىش تۇيغۇسى چۈلغىۋالدى، بالىلىق يۈرىكى ئۆرتىنىپ، گويا قوقاستا پۈچىلانغاندەك بولدى، كۆزىدىن تارامالاپ ئاققان ياشلار سوغۇقتا قىزىرىپ كەتكەن مەڭزىنى يۇدى.

نەدىندۇر بىر توپ قارا قاغىلار ئۇچۇپ كېلىشتى. ئۇلار قاپاق تېرەككە قونۇپ ئەنسىزلىك بىلەن قاقىلداشقا باشلىدى:

«قاق ـ قاق ـ قاق!»

بالىلار چۆچۈپ كەينىگە داجىدى. ئۇلار ھەسرەت بىلەن ئازابلىق ئاھ ئۇرۇپ، ئاغزىلىرىنى ئۆمچەيتىشىپ كۆزلىرىدىكى ياشلىرىنى ئېرتىشتى. شۇ ئەسنادا كوچىنىڭ شەرق تەرىپىدە بۇ ياقتا كېلىۋاتقان بىر ھارۋا كۆرۈندى. ھارۋىكەش ئايىت يىراقتىنلا قاپاق تېرەككە قاراپ تۇرۇشقان تۆت بالىنىڭ ئارىسىدىكى ئابدۇخالىقنى تونۇۋالغانىدى. ئۇ ھارۋىدا ئولتۇرغان ئابدۇراخمان مەخسۇمغا

قاراپ:

— قارىسىلا، ئاۋۇ بالىلارنىڭ ئىچىدە ئابدۇخالىق تۇرۇپتۇ، — دېدى قامچىسى بىلەن كۆرسىتىپ.

— ئۇلار بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرىدىغاندۇ؟ — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم.

— ھەي، — دېدى ئايىت ئېغىر خورسىنىپ، — قاپاق تېرەكنىڭ ئەگمەچ شېخىدىكى ئەمەت تاماقنىڭ بېشىغا قاراپ تۇرامدۇ نېمە؟.

ئابدۇراخمان مەخسۇم ئىككى كۆن بۇرۇن چاتقالغا كەتكەن بولۇپ، بۈگۈن ئىشنى تۈگىتىپ قايتىپ كېلىشى ئىدى.

— ھارۇننى تېز ھەيدە، ئۇلارنى دەرھال ئۆيگە ئېلىپ كېتىلى، — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم ئالدىرىتىپ.

ئايىت «چۇڭ!» دەپ ئاتلارغا قامچا سالدى.

قامچىنىڭ تاراسلىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ بالىلار ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە قارىدى. بىر پەستىن كېيىن ئۈچ ئات قوشۇلغان ھارۋا بالىلارنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى.

— يۈرۈڭلار، ئۆيگە كېتىمىز، — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم ئابدۇخالىق ۋە ئۇنىڭ دوستلىرىغا.

بالىلار ئۇنچىقماي ھارۋىغا چىقتى. ئايىت ھارۋىكەش قورقۇنچلۇق ئەگمەچ شاخقا قاراپ ئېغىر خورسىنىدى. ئۇ:

— ئەل قىسىساسۇل مىنەلھەق، بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى بۇ قىساسنى ئالىدىغان ئەر چىقمىدۇ، — دېدى - دە، سەكرەپ ھارۋىغا چىقىپ «چۇڭ!» دەپ ئاتلارغا بىر قامچا سالدى. شۇ كۈنى ئابدۇخالىق ئۆيگە قايتىپ كېلىپ خامۇش ھالەتتە يۈردى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن قاپاق تېرەكنىڭ قورقۇنچلۇق ئەگمەچ شېخى كەتمەيتتى. ئەمەتنىڭ چەكچەيگەن كۆزلىرى، كىرىشكەن چىشلىرى ئۇنىڭغا بىر نېمىلەرنى دەۋاتقاندەكلا تۇيۇلاتتى. ئابدۇخالىقنىڭ كۆڭلى غىزاغا تارتمىغاچقا، كەچلىك

تاماقنىمۇ ئازلا يەيدى. تاماقتىن كېيىن ئابدۇخالىقنىڭ دەرس تەكرارلاشقا رايى بارمىدى. ئۇ بىر پەس كىتابنى ۋاراقلاپ ئولتۇرۇپ بېقىپ، يېغىشتۇرۇپ جىلتىسىگە سېلىپ قوزۇقىغا ئېسىپ قويدى - دە، هويلىغا چىقتى.

ئابدۇخالىق هويلىدا ئاتلارغا بوغۇز بېرىپ بولۇپ، دەرۋازا تۈۋىدىكى ئۆيىگە ماڭغان ئايىت بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى.

— ئايىت ئاكا، قولىڭىز ئىشتىن بوشىدىمۇ؟ — سورىدى ئابدۇخالىق. ئايىت دەرهال:

— خوش، نېمە ئىش بار، مانا مەن تەييار، — دېدى.

— بىرەر ئىشقۇ يوق، مەن بىر ئىشنى سورىماقچىدىم، — دېدى ئابدۇخالىق يېقىن كېلىپ.

— قېنى سورىسىلا.

— سىز ئەمەتنى تونۇمسىز؟

ئايىت داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كونىشەھەردىكى قاپاق تېرەكنىڭ قورقۇنچلۇق ئەگرى شېخىغا ئېسىلغان ئەمەتنىڭ كاللىسى كەلدى - دە، بەدىنى شۇركىنىپ كەتتى. ئۇ بىر پەس ئىچىنى تىڭشاپ تۇرۇۋېلىپ:

— شۇ گەپمۇ، يۈرسىلە ئۆيىگە كىرسىلە، بۇ ئۇزۇن گەپ، — دېدى.

ئايىت هارۋىكەش ئابدۇخالىقنى ئۆيىگە باشلاپ كىردى، كاڭغا كۆرپە سېلىپ ئابدۇخالىقنى كۆرپىگە ئولتۇرغۇزدى.

— داستىخان راسلايمۇ، ئۇزۇم، قوغۇن يەملا؟ — سورىدى ئايىت.

ئابدۇخالىق «ياق» دەپ بېشىنى چايقىدى.

ئايىت هارۋىكەش بۇ بالىنى ياخشى كۆرەتتى. چۈنكى ئۇ «خىزمەتكار» دەپ ئائىلىسىدىكى چاكارلارنى كەمسىتمەيتتى. ئەدەپلىك، سىلىق مۇئامىلە قىلاتتى، هۆرمەتلەيتتى. بەزەن چاغلاردا ئۇ ئايىتنىڭ مۇشۇ ئۆيىگە كىرىپ ئۇنىڭدىن چۆچەك، رىۋايەت

ئاڭلايتتى. «ئۇر توقماق»، «كىشمىش يەيدىغان تۈلپار»، «قىزىل تاغ (ئىدىقۇت تېغى) نىڭ پەيدا بولۇشى»، «كارىزنىڭ پەيدا بولۇشى» دېگەندەك چۆچەك، رىۋايەتلەرنى، نۇرغۇن قوشاقلارنى ئابدۇخالىق ئايىت هارۇنكەشتىن ئاڭلىغانىدى.

ئايىت هارۇنكەش قىرىقتىن هالقىغان، كۆرگەن، ئاڭلىغىنى كۆپ، نۇرغۇن يۇرت، شەهەرلەرنى كۆرگەن، سۆزمەن ئادەم ئىدى. ئايىت كاڭغا چىقىپ ئابدۇخالىقنىڭ قارشىسىغا ئولتۇرۇشىغا ئابدۇخالىق سوراپ قالدى:

— سىز ئەمەتنى قاچان كۆرگەن؟

ئايىت كەكە ساقلىنىي سىلاپ قويۇپ، چوڭقۇر نەپەس ئېلىۋېتىپ:

— ئۆتكەن يىلى 10 ـ ئايدا ئاتىلىرى بىلەن قاراخوجىغا بارغاندا كارساڭدا[1] ئۇچرىشىپ خېلى ئۇزاق پاراڭلاشقان، بىز خېلىي بۇرۇنلا تونۇشاتتۇق، كۆپ قېتىم ئۇچراشقان. ئەمەت ئاخۇن باتۇر، مەردانە، جىگەرلىك بىرىنچى ئوغۇل بالا ئىدى. ئىلاهىم رەهمەتلىكنىڭ ياتقان يېرى جەننەتتە بولغاي، — دېدى ئايىت ئېچىنىش بىلەن «چىڭ» قىلىپ تامىقىنى چىكىلدىتىپ.

— يامۇلنىڭ چېرىكلىرىمۇ ناهايىتى ئەسكى بىر نېمىلەركەن، نېمىشقا شۇنداق ياخشى ئادەمنىڭ بېشىنى كېسىپ ئۇ يەرگە ئاسىدۇ؟ — سورىدى ئابدۇخالىق ئۆرتەنگەن هالدا.

— هەي ـ ي، گەپ قىلساق گەپ تولا، گەپتىن دەرد تولا، — دېگىنىچە ئايىت بېشىدىكى تۇمىقىنى ئېلىپ تىزىغا قويۇپ ئولتۇرۇپ قالدى. جىنچىراغ پىلىلدىغىنىچە ئاجىز نۇر چېچىپ ئۆي ئىچىنى گىرىمسەن يورۇتۇپ تۇراتتى. ئۆي ئىچى سۈكۈتكە چۆكتى. بىر هازا ئۆتكەندىن كېيىن ئايىت:

— ئۆزلە سوراپ قالدىلا، بەن هەممىنى سۆزلەپ بېرەي، —

---

① كارساڭ — قاراخوجا يېزىسىدىكى مەھەللە.

دەپ گېپىنى باشلىدى، — ئەمەت ئەسلىي قاراخوجا يېزىسىنىڭ تۇڭمەنبېشى مەھەللىلىك بىر نامرات دېھقان ئىدى. ئۇ پاكار بويلۇق، كۆزى چوڭ، قارىمۇتۇق ئادەم بولۇپ، گەپ - سۆز قىلغاندا سەل كېكەچلەيتتى. ئۇزى ئېغىر - بېسىق، كەم سۆز ئادەم ئىدى. شۇڭا، باشقىلار ئۇنىڭغا «ئەمەت تاماق» دەپ لەقەم قويۇۋالغانىدى. ئەمەت جۇغى كىچىكرەك بولغىنى بىلەن ناھايىتى يۈرەكلىك، باتۇر، جىگەرلىك ئادەم ئىدى. ئۇ يامانغا بوزەك بولمايتتى، يۇۋاشنى بوزەك قىلمايتتى. ئۇ ئادالەتنى ياقلاپ، ناھەق ئىشلارنى كۆرسە، ئۇنىڭ كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئەدىپىنى بېرىپ ئەلنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشىپ داڭق چىقارغانىدى. شۇ زامانلاردا يۇرت ئىچىدە قىمار ئويناش، ئوغرىلىق قىلىش ناھايىتى ئەۋج ئېلىپ كەتكەنىدى. ئەمەتمۇ ياش ۋاقتىدا باشقىلارنىڭ قىزىقتۇرۇپ ئازدۇرۇشى بىلەن ئانچە - مۇنچە قىمار ئويناپ، ئوغرىلىقمۇ قىلغانىكەن. لېكىن ئۇ نامرات، يوقسۇللارنىڭ مال - مۈلكىگە چېقىلماي، زالىم ئەمەلدار، ئاچ كۆز بايلارنىڭ مالىلىرىنى ئوغرىلىغانىكەن. ئۇ زاماندا تۈرپان يامۇلى ھەر قايسى يېزا - قىشلاقلارغا جىسا قويغانىكەن.

پۇتۇن دېققىتى بىلەن ئايتىنىڭ ئەمەت توغرىسىدىكى ھېكايىسىنى ئاڭلاۋاتقان ئابدۇخالىق ئىختىيارسىز سورىدى:

— جىسا دېگەن نېمە ئىش قىلىدۇ؟

— جىسا دېگەن شۇ زاماندىكى بىر ئەمەل، جىسالار ناھايىتى ھوقۇقلۇق. جىسا يامۇل ئامبىلىغا يارەملىشىپ يەرلىك ئىشلارنى بېجىرىدۇ، گۇناھكارلارنى قولغا ئېلىپ قامايدۇ، تولىراق «خەلقنىڭ رايىنى تەكشۈرۈش» بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. يامۇل جىسالاردىن پايدىلىنىپ يۇرت خەلقىنى قاتتىق باشقۇرىدۇ، باستۇرىدۇ، — دېدى ئايىت چۈشەندۈرۈپ.

— جىسا دېگەن ناھايىتى ئەسكى بولىدىكەن، — دېدى ئابدۇخالىق نەپرەت بىلەن.

— شۇنداق، — دېدى ئايىت گېپىنى داۋام قىلىپ، — شۇ زاماندا ئاستانىدىكىسى مۇمۇت دېگەن ئادەم ئاستانە، قاراخوجا، سىڭگىم، مۇرتۇق، ياڭخى بەش قىشلاقتا جىسا ئىكەن. مۇمۇت جىسا ناھايىتى كۆڭلى قارا، زالىم ئادەم بولۇپ، ئۆز ھوقۇقىغا، كۆچىگە تايىنىپ، ئۆز خىيالىغا كەلگەنچە ئىش كۆرۈپ، ئەل يۇرتقا زورلۇق - زومبۇلۇق قىلغان، ئۇنىڭغا سەل - پەل بەھۆرمەتلىك قىلغان، سۆزىگە قۇلاق سالماي ئاز - تولا تاكالىشىپ قالغان ھەر قانداق ئادەمنى ئۇرۇپ، قاماقخانىسىغا قامىغان، ھەتتا پۇت - قولىغا كىشەن سېلىپ كوچىلاردا سازايى قىلغان. ئۇ ئاز - پازلا گۇمانلىق دەپ قارىغان كىشىلەرنى يوقىلاڭ بەتنامىلارنى توقۇپ، يايلىرىغا تۆتقۇزۇپ ئەكېلىپ، قاتتىق ئۇرۇپ، جازالاپ قىينىغان. شۇڭا، پۇقرالار مۇمۇت جىسادىن ھەزەر ئەيلەپ، ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىسا دىر - دىر تىترەيدىغان بولۇپ كەتكەن. شۇ يىللاردا قاراخوجا، ئاستانىدە ئاتا - ئانىلار يىغلاپ قەغىشلىق قىلغان بالىلىرىنى «مۇمۇت جىسا كېلىۋاتىدۇ» دېسە ، ئۇلار قورقۇپ يىغلاشتىن توختاپ قەغىشلىق قىلمايدىغان بولغان.

بىراق، ئەمەت مۇمۇت جىسادىن قىلچە قورقمىغان، ئۇنى ئانچە كۆزگە ئىلمىمۇ كەتمىگەن. شۇ سەۋەبتىن مۇمۇت جىسا يۇرت ئىچىدىكى ھەيۇبسىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئەمەتنى «خەتەرلىك ئادەم» دەپ تۆتۈپ كەلگەن ۋە پۇتىغا كىشەن سېلىپ، سوغۇق، زەي، سىبسىق پۇراق پۇراپ تۇرىدىغان ئۆيگە قامىغان، قاتتىق قىينىاپ سوراق قىلغان. مۇمۇت جىسا بىر قېتىملىق سوراقتا ئەمەتتىن ھېچقانداق جاۋاب ئالالماي قاتتىق ئاچچىقلانغان. ئۇ ھەددىدىن ئاشقان ھالدا ئۆزى چېكىۋاتقان غاڭزىسىدىكى تاماكىنىڭ ئوتىنى ئەمەتنىڭ پېشانىسىگە قېقىپ چوشۇرۇپ، غاڭزىغا قايتا تاماكا سالغان، ئاندىن ئەمەتنىڭ پېشانىسىدىكى تاماكا ئوتىنى غاڭزىسىغا سېلىپ تاماكىسىغا ئوت تۇتاشتۇرغان. پېشانىسى تاماكا ئوتىدا پىژىلداپ كۆيۈۋاتقان ئەمەت خۇددى ھېچ ئىش بولمىغاندەك

قاتتىق كۆيۈك ئاغرىقىغا قىلچە پەرۋا قىلمىغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئەمەت خېلى ئۇزۇنغىچە مۇمۇت جىسانىڭ تۇرمىسىدە ئازاب چەككەن.

ئايىت سۆزلەشتىن توختاپ ئورنىدىن تۇرۇپ چەينەكتىن پىيالىگە چاي قۇيۇپ ئابدۇخالىققا چاي تۇتتى:

— چاي ئىچسىلە.

ئابدۇخالىق پىيالىنى ئېلىپ چايدىن ئىككى ئوتلاپ ئايىتقا قايتۇرۇپ بەردى. ئايىت چاينى جىقلاپ غۇرتۇلدىتىپ ئىچىپ بولۇپ، پىيالىنى قويۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى:

— تۇرپان ئەزەلدىن باي، بايلىقلار يۇرت بولسىمۇ، لوجاڭجۇن[1] تەختكە چىقىپ يۇرت سوربىغاندىن بۇيان خەلق ئۇستىدىكى زۇلۇم - ستېم بەك كۈچەيىپ كەتتى، ئالۋان - ياساق، باج - سېلىقلار ھەسسىلەپ كۆپەيىپ، پۇقرانى ھالدىن كەتكۈزۈۋەتتى. بىر تەرەپتىن زالىم ھۆكۈمەتنىڭ زۇلمى، يەنە بىر تەرەپتىن گاڭ - غوجاملارنىڭ زۇلمى، بۇلارنىڭ ئاز دېگەندەك پاربخور ئەمەلدارلار، ئاچ كۆز بايلارنىڭ زورلۇق - زومبۇلۇقلىرى، تالان - تاراجلىرى پۇقرالارنى جېنىدىن جاق تويغۇزدى. پىچاق سۆڭەككە يەتتى. ئاچ كۆز، كۆڭلى قارا زالىملار دېھقانىنىڭ ئاغزىغا تېگەي دېگەن ئاخىرقى بىر پارچە نانىنمۇ تارتىۋالدى. بۇنداق ئېغىر زۇلۇم قەدىمدىن ھازىرغىچە كۆرۈلمىگەن بولغىيدى. بۇ زۇلۇملارغا چىدىمىغان قۇمۇل دېھقانلىرى بۇنىڭدىن ئىككى يىل بۇرۇن رەھىمەتلىك تۆمۈر خەلپىنىڭ باشچىلىقىدا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ زالىم ھۆكۈمەتنىڭ نۇرغۇن چېرىكلىرىنى يوقىتىپ چوڭ نۇسرەت تاپقان. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان قاراخوجا، ئاستانە دېھقانلىرى مۇيدىن خەلپىنىڭ باشچىلىقىدا زۇلۇمغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈردى. بۇ قوزغىلاڭغا پىچان، تۇرپان، توقسۇن دېھقانلىرىمۇ قوشۇلۇپ

① لو جاڭجۇن — ياڭ زېڭشىن.

زالىملارنى تىترىتىۋەتتى. بۇنىڭدىن قاتتىق ساراسىمگە چۈشكەن لو جاڭجۇن نۇرغۇن چېرىك ئەۋەتىپ قوزغىلاڭنى باستۇرۇشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ مەغلۇپ بولدى. ئاخىر لوجاڭجۇن ھىيلە - مىكىر، سۇيىقەست ئىشلىتىپ قۇمۇلدىكى تۆمۈر خەلىپە، تۇرپان قاراخوجىدىكى مۇيدىن خەلىپە ھەم بۇ ئىككى يولباشچىنىڭ يېقىن ئادەملىرىنى ئالداپ ئۇرۇمچىگە تەكلىپ قىلدى. تۆمۈر خەلىپە بىلەن مۇيدىن خەلىپە ئۇرۇمچىگە چىققاندىن كېيىن ئۇلارغا ھەربىي مەنسەپ بېرىپ بىخۇدلاشتۇرۇشقا ئۇرۇندى. ئارىدىن يېرىم يىل ئۆتۈپ لوجاڭجۇن تۆمۈر خەلىپە بىلەن مۇيدىن خەلىپىگە بەتنام چاپلاپ ناھەق ئۆلتۈرۈۋەتكەن. شۇنىڭدىن كېيىن قوزغىلاڭغا قاتناشقان نۇرغۇن دېھقانلارنى تۇتۇپ زىندانغا تاشلىدى، بەزىلىرىنى ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرۈۋەتتى، بەزىلىرىنى سۈرگۈن قىلىپ ياقا - يۇرتلارغا پالىۋەتتى. «ئۇرۇش خىراجىتىنى تولدۇرىمىز» دېگەن باھانە بىلەن خەلق ئۈستىدىكى باج - سېلىقنىي ھەسسىلەپ ئاشۇرۇپ، دېھقانلارنىڭ يىلكىنى شوراپ قاقسەنەم قىلىۋەتتى، زۇلۇم - ستەم چېكىگە يەتتى.

ئەمدى ئەمەتكە كەلسەك، ئۇ مۇيدىن خەلىپىنىڭ قوزغىلىڭى مەزگىلىدە مۇمۇت جىسانىڭ تۇرمىسىدە ئىدى. ئۇ تۇرمىدىكى قىيناشلارغا چىدىماي، تۇرمىدىن قېچىپ چىقتى. بۇ مۇمۇت جىسانىڭ ياڭخېغا كەتكەن ۋاقتى ئىدى. ئەمەت تۇرمىدىن قېچىپ چىقىپ قەبرىستانلىقتىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا، يۇرتداشلىرى مۇيدىن خەلىپىنىڭ قەبرىسى ئالدىدا خەتمىقۇرئان قىلىۋاتقانكەن. ئەمەت ئۇلارغا قوشۇلۇپ، خەتمىقۇرئان قىلىش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئەمەت مۇيدىن خەلىپىنىڭ قەبرىسى ئالدىدا دېھقانلارنى زۇلۇمغا قارشى قوزغىلىشقا، مۇيدىن خەلىپە ئۈچۈن ئىنتىقام ئېلىشقا چاقىرغان. بۇنىڭ بىلەن قايغۇلۇق مۇسىبەت ئىچىدە غەزەپ يالقۇنلىرى يېنىش ئالدىدا تۇرغان دېھقانلارنىڭ غەزىپىگە ئوت تۇتاشقان. بۇ يىل 3 - ئاينىڭ ئاخىرى قاراخوجىدا ئەمەت

باشچىلىقىدا قوزغىلاڭ پارتلىغان.

زۇلۇمغا قارشى بۇ قوزغىلاڭ پارتلىغاندىن كېيىن تۆمۈر خەلىپىنىڭ ئىنىسى شاكىر ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرىدىن ئىمىن، سېيىت قاتارلىق كىشىلەر قوزغىلاڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ، قاراخوجىغا كېلىپ، قوزغىلاڭچىلار سېپىگە قوشۇلغان. بۇنىڭ بىلەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۈچى زورايغان.

ئەمەت ئالدى بىلەن مۇمۇت جىسادىن ئىنتىقام ئېلىشنى ئويلاپ بۇنى يېقىن سەپداشلىرىدىن تاجى، مەتسىيىت، ئەزنىباقى قاتارلىقلارغا ئېيتىدۇ. ئۇلار ئەمەتنى قوللايدۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ قوزغىلاڭچىلار مۇمۇت جىسانى تۇتۇش كويىغا چۈشىدۇ.

مۇمۇت جىسامۇ بىر ئامال بىلەن ئەمەتنى قولغا چۈشۈرۈپ يوشۇرۇن ئۇلتۇرۇۋېتىشنى قەستلەيدۇ. مۇمۇت جىسا ھەمىمە ئامال - چارىلىرىنى ئىشقا سېلىپمۇ مەقسىتىنى ئىشقا ئاشۇرالمايدۇ. ئاخىر مۇمۇت جىسا تۇرپاندا «ئوغرى — قاراقچىلارنى تۇتۇش» تا داڭقى بار مايىت جىسانى ئەمەتنى تۇتۇپ بېرىشكە ئاستانىگە تەكلىپ قىلىدۇ.

مايىت جىسا يايلىرىنى ئېلىپ ئاستانىگە كەلگەندىن كېيىن، مۇمۇت جىسا بىلەن بىرلىكتە ئون بەش يايىنى قوراللاندۇرۇپ ئەمەتنى تۇتۇشقا ئاتلىنىدۇ. ئۇلار ئەمەتنىڭ قاراخوجىدىكى مانتۇنىڭ مەھەللىسىدە ئىكەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ، شۇ يەرگە بارىدۇ. بۇ چاغدا ئەمەت باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلار شۇ مەھەللىدىكى مۇللا ھېمىتنىڭ ئۆيىدە ئىدى. قوزغىلاڭچىلار مۇمۇت جىسانىڭ ئۇزلىرىنىڭ يولباشچىسى ئەمەتنى تۇتماقچى بولۇپ ئادەم باشلاپ كېلىۋاتقىنىدىن خەۋەر تېپىپ تەييارلىنىپ تۇرىدۇ. مايىت، مۇمۇت جىسالار يايلىرىنى باشلاپ مانتۇنىڭ مەھەللىسىگە كېلىپ، مۇللا ھېمىتنىڭ ئۆيىگە يېقىنلىشىشىغا قوزغىلاڭچىلار ئۇلارنى ئوققا تۇتىدۇ. مايىت جىسا بىلەن مۇمۇت جىسا قوزغىلاڭچىلارغا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى سېزىپ،

ئۆزلىرىگە خەۋپ يېتىشىدىن قورقۇپ، دەرھال ئاستانىگە چېكىنىدۇ.

مۇمۇت جىسا بىلەن مايىت جىسا يايلىرىنى ئېلىپ ئاستانىگە بېرىۋېلىپ تۇرپان يامۇلىغا: «قاراخوجىدا يۈزدىن ئوشۇق ئوغرى ھۆكۈمەتكە قارشى توپىلاڭ كۆتۈردى. ھۆكۈمەت دەرھال ئەسكەر ئەۋەتىپ توپىلاڭچىلارنى يوقىتىشىمىزغا ياردەم بەرسۇن» دەپ مەلۇمات يوللايدۇ. تۇرپان يامۇلى مۇمۇت جىسانىڭ مەلۇماتىنى تاپشۇرۇۋېلىپ، ئوتتۇز نەچچە قوراللىق چېرىكنى ئاستانىگە ئەۋەتىدۇ. چېرىكلەر مۇمۇت جىسا، مايىت جىسالارنىڭ يول باشلىشى بىلەن ئەمەت باشلىق قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇشقا قاراخوجىغا ماڭىدۇ. ئۇلار قاراخوجىغا كاناي چېلىپ ھەيۋە بىلەن باستۇرۇپ كىرىدۇ.

ئەمەت باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلار بۇ چاغدا قاراخوجىدىكى ئابلىز زار نىيازنىڭ قورۇسىدا ئىكەن. ئۇلار چېرىكلەرنىڭ كاناي ئاۋازىنى ئاڭلاپ دەرھاللا دەرۋازىسى پۈختا، تاملىرى قېلىن ھەم ئېگىز، يەر شارائىتى ئەپلىك بولغان تۆمۈر نىيازنىڭ قورۇسىغا يۆتكىلىدۇ. چېرىكلەر بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ تۆمۈر نىيازنىڭ قورۇسىغا ئوق ياغدۇرىدۇ، لېكىن ھېچقانداق نەتىجە چىقمايدۇ. ئۇلار ئامالسىز قېلىپ بۇ چوڭ قورۇنى تۆت تەرەپتىن قورشاپ يوشۇرۇنۇپ ياتىدۇ. كەچ كىرىپ قاراڭغۇ چۈشىدۇ. قوزغىلاڭچىلاردىن ھېچقانداق شەپە بولمايدۇ. چېرىكلەر ئاخىر زېرىكىپ بىر نەچچىسى يىغىلىشىپ ئەپيۇن چېكىشكە باشلايدۇ. يېرىم كېچە بولغاندا ئەپيۇن ئۆز تەسىرىنى كۆرسىتىپ چېرىكلەر خۇددىنى يوقىتىپ مەست بولۇپ يېقىلىدۇ. ئۇلار مىلتىقلىرىنى قۇچاقلىغان پېتى ئۇلۇك ئىتتەك ئۇدۇل كەلگەن يەردە يېتىپ ئۇيقۇغا كېتىدۇ. چېرىكلەرنى كۆزىتىپ تۇرۇشقان قوزغىلاڭچىلار ئەمەتنىڭ باشچىلىقىدا قورۇدىن ئېتىلىپ چىقىپ چېرىكلەرنىڭ قورال - ياراغ، ئوق - دورىلىرىنى بىرنى قويماي

يىغىۋالىدۇ ـ دە، پىچانغا قاراپ ئاتلىنىدۇ. ئۇلار پىچاننىڭ شىمالىدىكى كۆكيارغا چىقىپ كېتىدۇ، ئۇلار كۆكياردا بىر مەزگىل تۇرۇپ ھەربىي مەشىق ئېلىپ بارىدۇ.

تۇرپان يامۇلى قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۆكياردا ئىكەنلىكىدىن خەۋەر تاپىدۇ. تۇرپان يامۇلىنىڭ ھەربىي ئەمەلدارى سۇڭ شاۋشاڭ قوزغىلاڭچىلار تۇرۇۋاتقان ئورۇننىڭ يەر شارائىتى ھۇجۇم قىلىش قىيىن ۋە خەتەرلىك، مۇداپىئە قىلىپ ساقلاش ناھايىتى ئەپلىك جاي ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئەسكەر چىقىرىپ ئۇلارغا ھۇجۇم قىلىشنىڭ پايدىسىزلىقىنى بىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ دارىن جاڭ خۋالىڭ بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ «قوزغىلاڭچىلار يۇرتقا قايتىپ كەلسە، ھېچقانداق سۈرۈشتە قىلىنمايدۇ» دەپ، كۆكياردىكى قوزغىلاڭچىلارغا ئەلچى ئەۋەتىدۇ. ئەمەت باشلىق قوزغىلاڭچىلار بۇنىڭ بىر خەۋپلىك توزاق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، ئەلچىگە ھېچقانداق جاۋاب بەرمەي قايتۇرۇۋېتىدۇ.

قوزغىلاڭچىلار كۆكياردا بىر مەزگىل تۇرغاندىن كېيىن «يامۇل مۇمۇت جىسانى ھەرگىز جازالاپ بەرمەيدۇ، ئۇنىڭدىن كۆرە يۇرتقا قايتىپ ئۇنىڭ ئەدىپىنى ئۆزىمىز بەرگىنىمىز تۈزۈك» دېگەن قارارغا كېلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار يوشۇرۇن ھالدا كۆكياردىن قاراخوجىغا كېلىدۇ.

بۇ چاغدا قاتتىق ۋەھىمىدە قالغان مۇمۇت جىسا دەككە ـ دۈككە ئىچىدە كېچىلىرى ئۇخلىيالمايدىغان ھالغا چۈشۈپ قالىدۇ. ئۇ قارا خوجىدىكى يېقىن ئادىمى ئابدۇللانى ئىشقا سېلىپ ئەمەتنى تۇتماقچى بولىدۇ. ئابدۇللامۇ مۇمۇت جىساغا ئەمەتنى ئالداپ ئەكېلىپ تۇتۇپ بېرىشكە ۋەدە قىلىدۇ.

ئابدۇللا كۆرۈنۈشتە مۇمۇت جىسانىڭ يېقىن ئادىمى بولغىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە مۇمۇت جىسانىڭ قىلمىش ـ ئەتمىشلىرىدىن نارازى ئىدى. ئۇ ئەمەتلەرنىڭ قوزغىلىڭىنى ئاستىرتتىن قوللايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئابدۇللا يوشۇرۇن ھالدا مۇمۇت جىسانىڭ يېڭىدىن

مەخپىي توزاق قۇرۇپ ئەمەتنى تۇتماقچى بولۇۋاتقىنىنى ئەمەتكە ئېيتىپ قويىدۇ. ئەمەت بۇنى ئاڭلاپ ئابدۇللادىن كۆپ مىننەتدار بولىدۇ. ئەمەت ئابدۇللاغا رەھمىتىنى بىلدۈرۈش بىلەن ئۇنى مۇمۇت جىسانى تۇتۇپ بېرىشكە ماقۇل كەلتۈرىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بىر كېچىسى ئەمەت، مەتسىيت، تاجى، ئەزىزباقىلار مۇمۇت جىسانىڭ قورۇسى ئەتراپىغا يوشۇرۇنۇۋالىدۇ. ئابدۇللا سۇ ئۆتىدىغان سۇ ئۆگزۈچ ئارقىلىق مۇمۇت جىسانىڭ ھويلىسىغا كىرىدۇ. ئابدۇللا مۇمۇت جىسانىڭ ئۆيىگە كىرگەندە، مۇمۇت جىسا ئورۇنغا كىرىپ يېتىۋالغانىكەن. ئابدۇللا ئۆزىنىڭ ئەمەتلەرنى ئالداپ بىر ئۆيگە ئەكېلىپ سولاپ قويغانلىقىنى ئېيتىدۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان مۇمۇت جىسا دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ كىيىمىنى كىيىۋاتقاندا، ئابدۇللا ئېتىلىپ بېرىپ ئۇنى قۇچاقلاپ بېسىۋالىدۇ ۋە ۋارقىراپ ئەمەتكە خەۋەر بېرىدۇ. ئەمەت ھەمراھلىرى بىلەن دەرھال ئۆيگە باستۇرۇپ كىرىدۇ - دە، مۇمۇت جىسانى چەمبەرچاس باغلىۋېتىدۇ ۋە ئۇنى بىر ئېشەككە مىندۈرۈپ سىڭگىم ئېغىزىدىكى قىزىل سىڭىر[1] غا ئېلىپ چىقىپ كېتىدۇ.

قوزغىلاڭچىلار تاغ ئۈستىگە چىققاندىن كېيىن، ئۇ يەردە مۇمۇت جىسانىڭ سىرتقى كىيىملىرىنى سالدۇرۇۋېتىدۇ - دە، ئۇنىڭ پۇت - قولىنى ئارغامچا بىلەن قاتتىق باغلاپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە كىيىملىرىنى كىيگۈزۈپ قويىدۇ. كۆرۈنۈشتە ئۇنىڭغا ھېچقانداق قول تەگكۈزمىگەندەك قىلىپ بىر كىگىزنىڭ ئۈستىگە ئولتۇرغۇزۇپ قويىدۇ. بىر چاغدا مۇمۇت جىسا:

— پۇت - قولۇم بەك ئاغرىپ كەتتى، ئارغامچىنى يېشىۋاتساڭلار، — دەپ زارلىنىپ قاقشايدۇ.

ئەمەت ھېچنېمىنى كۆرمىگەنگە سېلىپ:

— بىز سېنى ھېچنېمە قىلمىدۇققۇ، نەدىكى ئارغامچىنى بوشاتقۇدەكمىز؟ — دەيدۇ.

قوزغىلاڭچىلارنىڭ مۇمۇت جىسانى تۇتۇپ كەتكەنلىك

---

[1] قىزىل سىڭىر — يالقۇنتاغنىڭ يەرلىك تىلدا ئاتىلىشى.

خەۋىرى ئاستانە، قاراخوجىغا پۇر كېتىدۇ. بۇنى ئاڭلىغان مۇمۇت جىسانىڭ قولچوماقچىلىرى سىڭگىم ئېغىزىغا بېرىپ يىراقتىن قارىسا، تاغ ئۈستىدە مۇمۇت جىسا ھېچنەرسە بولمىغاندەك كىگىزنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان. مۇمۇت جىسانىڭ ئادەملىرى دەرھال ئاستانىگە قايتىپ ئۇچ يۈز سەر كۈمۈش يىغىپ قىزىل سىڭىرغا چىقىپ مۇمۇت جىسانى قۇتقۇزۇۋالماقچى بولىدۇ. لېكىن، ئەمەت باشلىق قوزغىلاڭچىلار بۇنى قەتئىي رەت قىلىدۇ.

ئاردىدىن ئۇچ كۈن ئۆتىدۇ. تۆتىنچى كۈنى تۇرپان يامۇلىنىڭ يۈجىسى (مەسلىھەتچىسى ھەربىي ئەمەلدارى) سۇن شاۋشياڭ ئۆلكىدىن ئەۋەتىلگەن فىڭ يىڭجاڭ بىلەن ئەسكەر باشلاپ تۇرپاندىن قىزىل سىڭىردىكى قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇشقا كېلىدۇ. پوستتا تۇرغان تاجى دۇشمەننى كۆرۈپلا ئالدىراپ كېتىپ، مۇمۇت جىسانى ئېتىۋېتىدۇ.

قوزغىلاڭچىلار ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن ھۆكۈمەت چېرىكلىرىگە باتۇرلارچە تاقابىل تۇرىدۇ. قانلىق جەڭ بىر قانچە كۈن داۋام قىلىدۇ. دۇشمەننىڭ بىر نەچچە ھەربىي ئەمەلدارى، نەچچە ئونلىغان چېرىكلىرى يوقىتىلىدۇ. ئاز ئەسكىرى كۈچ بىلەن قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇشقا كۈزى يەتمىگەن دۇشمەن تۇرپاندىن يېڭىدىن قورال ـ ياراغلىرى خىل نۇرغۇن چېرىك يۆتكەپ كېلىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار قوزغىلاڭچىلارغا كەينى ـ كەينىدىن قاتتىق ھۇجۇم قىلىدۇ. بىر كېچىسى تۈن قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ دۇشمەن تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىدۇ. ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا ناھايىتى كەسكىن جەڭ بولىدۇ. ھۆكۈمەت چېرىكلىرىدىن نەچچە ئونى ئۆلۈپ، يارىلىنىدۇ. دۇشمەن ھىيلە ـ مىكىر ئىشلىتىپ چېكىنىپ قاچقان قىياپەتكە كىرىۋالىدۇ. قوزغىلاڭچىلار ئۇلارنى قوغلايدۇ. دەل شۇ چاغدا بىر دۆڭنىڭ كەينىگە مۆكۈنۈۋالغان چېرىكلەر كەينىدىن كېلىپ قوزغىلاڭچىلارنىڭ يولباشچىلىرىدىن بىرى بولغان شاكىر ۋە نەچچە ئون قوزغىلاڭچىنىسى قورشاپ

تۇتۇۋالىدۇ. دۈشمەنلەر شاكىرنى تۇرپان شەھىرىگە ئېلىپ بېرىپ ئېتىپ تاشلايدۇ، شاكىر باتۇرلارچە قۇربان بولىدۇ.

ئەمەت ئاساسىي كۈچىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن پىچانغا چېكىنىدۇ. قوزغىلاڭچىلار پىچاندىكى كۆكيارغا بارىدۇ. ئۇلار كۆكياردا دەم ئالماقچى بولۇۋاتقاندا، نۇرغۇن چېرىكلەرنىڭ قوغلاپ كېلىۋاتقانلىق خەۋىرىنى تاپشۇرۇۋالىدۇ. قوزغىلاڭچىلاردا قورال - ياراغ ئاز، ئوق - دورا كەمچىل بولغاچقا، ئەمەت قوزغىلاڭچىلارنى باشلاپ تەڭرىتېغىدىن ئېشىپ مورى ناھىيىسىگە بارىدۇ، گۇچۇڭ، جىمىسار ناھىيىلىرىدىكى تاغلاردا يوشۇرۇن ھەرىكەت قىلىپ دۈشمەنگە زەربە بېرىدۇ.

ئەمەت سەپداشلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ قوزغىلاڭنىڭ كۈچىنى زورايتىپ، تەسىر دائىرىسىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن ياۋلەن بىلەن سېيىتنى قۇمۇلغا ئەۋەتىدۇ. ئۇ ئىككىسى يېرىم يولغا بارغاندا خائىننىڭ ساتقىنلىقى بىلەن دۈشمەن قولىغا چۈشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ يىل 5 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ياۋلەن بىلەن سېيىت قۇربان بولىدۇ. بۇ قوزغىلاڭچىلارغا نىسبەتەن ئېغىر زەربە بولىدۇ.

لوجاڭجۈن ئەمەتنى زور ئىچكى بالايىئاپەت دەپ بىلىپ، سۈن شياۋشاڭغا ئەمەتنى يوقىتىشقا جىددىي بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ.

شۇ يىل 8 - ئايدا ئەمەت باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلار گۇچۇڭ تەۋەسىدىكى تاغنىڭ ئىچكىرىسىگە يۆتكىلىدۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان لو جاڭجۈن ئۆلكە قوشۇنىدىن مافۇتەي، مىڭ گوسەي، شى زۇفەن دېگەن يىڭجاڭ، لىيەنجاڭلارنىڭ قوماندانلىقىدا نۇرغۇن چېرىكنى پۇقراچە كىيىندۈرۈپ تاغ ئىچىگە كىرگۈزۈپ، قوزغىلاڭچىلارنى ئىزدەيدۇ.

8 - ئاينىڭ ئاخىرى ئۇلار بىر جىلغىدا قوزغىلاڭچىلار بىلەن ئۇچرىشىپ قالىدۇ. ئىككى تەرەپ قاتتىق ئېتىشىپ قانلىق جەڭ قىلىدۇ. بۇ قانلىق جەڭدە ئەمەتنىڭ يېقىن سەپدىشى ئابدۇللا قۇربان بولىدۇ. بۇ ئەمەتكە ئېغىر روھىي زەربە بولىدۇ.

تاغدا بالدۇرلا سوغۇق چۈشۈپ قىش باشلىنىدۇ. قوزغىلاڭچىلار يېمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەكتىن قاتتىق قىينىلىدۇ. ئەمەت كېسەل بولۇپ قالىدۇ.

دۇشمەن كەينى - كەينىدىن ھۇجۇم قىلىپ تۇرىدۇ. بىر قېتىملىق تۇيۇقسىز ھۇجۇمدا ئەمەتكە ئوق تېگىپ قۇربان بولىدۇ. باغرى تاش دۇشمەنلەر ئەمەتنىڭ بېشىنى كېسىپ گۈچۈكىدىن تۇرپانغا ئېلىپ كېلىدۇ. ئەتىگەندە ئۆزلە باشقا ئاغىنىلىرى بىلەن كونىشەھەر بۇتىنىڭ ئالدىدىكى تېرەككە ئېسىلغان ئەمەتنىڭ بېشىنى كۆردىلە، مانا ئۇچ كۈن بولدى، يامۇلدىكى قانخورلار ئەمەتنىڭ بېشىنى تېرەككە ئېسىپ سازايى قىلىۋاتىدۇ.

. . . . . .

ئايىت سۆزلەشتىن توختىدى. ئۇي ئىچى سۈكۈتكە چۆكتى. ئابدۇخالىقنىڭ كۆزلىرى قىزىرىپ، قوشۇمىسى قاتتىق تۇرۇلگەنىدى. تۇرپاندا بۇ يىل پارتلىغان ئەمەت باشچىلىقىدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭى ۋە ئۇنىڭ تراگېدىيىلىك ئاقىۋىتى ئابدۇخالىققا چوڭقۇر تەسىر قىلدى. ئۇ ئاستىنقى كالپۇكىنى چىڭ چىشلەپ قىزارتىۋەتكەنىدى. ئۇ بىر نېمە دېمەكچى بولۇپ تۇرغىنىدا، ئەرەمسىما خېنىم ئۇنى چاقىرىپ قالدى:

— ئابدۇخالىق، ھەي ئابدۇخالىق!

— ھەئە، مەن بۇ يەردە، ئانا!

ئابدۇخالىق شۇنداق دېگىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ ئايىت بىلەن خوشلىشىپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

كەلگۈسىنىڭ شائىرى

مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇم ئابدۇخالىقنىڭ داۋاملىق ئوقۇتۇش ئۈچۈن كۆپ باش قاتۇردى، ئاخىر مەخسۇت مۇھتىنىڭ موسكۋا ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەن دوستى ئەلى ئىبراھىمۇفنى ئائىلە ئوقۇتقۇچىلىقىغا تەكلىپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئەلى ئىبراھىموف 1914 ـ يىلى 10ـ ئايدا تۇرپانغا كېلىپ، مىجىت ھاجىنىڭ ئۆيىدە تۇرۇپ، ئابدۇخالىققا ئائىلە ئوقۇتقۇچىسى بولدى.

ئەلى ئىبراھىموف رۇس، تۇرك تىللىرىنى پىششىق بىلىدىغان، بىلىمى مول ياش زىيالىي ئىدى. ئۇ تۇرمۇشتىكى سۆزلەرنى ئۇيغۇر تىلىدا سۆزلەپ ئۆز مەقسىتىنى چۈشەندۈرەلىگىنى بىلەن ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىرىنى ئۇيغۇرچە سۆزلەپ ئابدۇخالىققا چۈشەندۈرەلمەيتتى. ئابدۇخالىقمۇ بەزى سۆزلەرنى چۈشەنگىنى بىلەن تاتارچىنى تازا بىلمەپ كەتمەيتتى. شۇڭا، ئەلى ئەپەندى ئابدۇخالىققا ئالدى بىلەن تاتار تىلى ئېلىپبەسىدىن دەرس ئۆتۈشكە باشلىدى، ئۆزىمۇ كەمتەرلىك بىلەن ئابدۇخالىقتىن ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگەندى. ئارىدىن ئۇچ ئاي ئۆتتى. ئابدۇخالىق تاتار ئېلىپبەسىنى ئوقۇپ تامامىلىدى. ئۇ ئەلى ئەپەندىنىڭ تاتارچە سۆزلىگەن سۆزلىرىنى چۈشىنەلەيدىغان بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئەلى ئەپەندى رەسمىي دەرس باشلىدى. ئۇ ئاۋۇال ئابدۇخالىققا تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئىككىنچى يىللىقىنىڭ دەرسلىرىنى ئۆتتى. ئابدۇخالىق ئاسان قولغا كەلمىگەن بۇ ئوقۇش پۇرسىتىنى ناھايىتى چىڭ تۇتۇپ چىن ئىخلاسى بىلەن تىرىشىپ ئۆگەندى. بۇ ھال ئەلى

ئىبراھىموفنى قاتتىق تەسىرلەندۈردى.

ئەلى ئەپەندى ئابدۇخالىقنىڭ بىلىمگە بولغان ئاجايىپ زور تەشنالىقىنى كۆزدە تۇتۇپ دەرس مەزمۇنىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، دائىرىسىنى يەنمۇ كېڭەيتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇستاز بىلەن شاگىرت بىر - بىرىگە بەكمۇ ماسلىشىپ كەتتى. ئۇلار شۇ جەريانىدا چوڭقۇر دوستلۇق ئورناتتى. مۇنداق يېقىن مۇناسىۋەت ھەر ئىككىلىسىگە تەسىر كۆرسىتىپ ئۆگىنىش ئۈنۈمىنى تېز يۇقىرى كۆتۈردى.

ئابدۇخالىق شېئىرغا قىزىقاتتى، دەرستىن سىرتقىمۇ بوش ۋاقىتلاردا ھامان ئەلىشىر نەۋائىنىڭ شېئىرلىرىنى يادلايتتى، بەزىدە ئىلھامى كېلىپ كىچىك - كىچىك شېئىر - قىرىشاقلارنى يېزىپ قويۇاتتى. ئەلى ئەپەندى شاگىرتى ئابدۇخالىقنىڭ شېئىرىيەتكە بولغان ھەۋىسىنى سېزىپ، ئۇنىڭغا ئۆزى رۇسىيەنىڭ قازان شەھىرىدىن ئالغاچ كەلگەن ئاتاقلىق تاتار خەلق شائىرى ئابدۇللا توقاي[1] شېئىرلىرى توپلىمىنى تەقدىم قىلدى. بۇ ھەدىيەدىن ئابدۇخالىق بەكمۇ خۇشال بولدى. ئۇنىڭ بۇ كىتابقا تولىمۇ قىزىقىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن ئەلى ئەپەندى شاگىرتىغا شائىر ئابدۇللا توقاي ھەلەن شەخسەن تونۇشلۇقى بارلىقىنى، قازاندىكى چېغىدا شائىر ھەلەن بىر نەچچە سورۇندا سۆھبەتتە بولغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى. ئەلى ئەپەندى ئابدۇللا توقاي ھەققىدە سۆزلەپ مۇنداق دېدى:

— ئابدۇللا توقاي كىچىك چېغىدىلا ئاتا - ئانىسى ئۆلۈپ كېتىپ يېتىم قالغان بالا ئىدى. ئۇ ئېغىر كۈنلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن، ئۆزى كىچىك بولسىمۇ بايلارغا يالليىپ ئېغىر ئىشلارنى قىلغان. ئۇ مەكتەپتە ئوقۇپ ھىلىم ئېلىشنى شۇنچە ئارزۇ قىلسىمۇ، يوقسۇزلۇق سەۋەبىدىن ئارانلا باشلانغۇچ مەكتەپنى

---

[1] ئابدۇللا توقاي — 1886 - يىلى تۇغۇلۇپ 1913 - يىلى ۋاپات بولغان.

تۇغۇتلىگەن. ئۇنىڭ بالىلىق دەۋرى ئېغىر ئەمگەك، تەسەل - ھاقارەت، ئازاب ۋە خورلۇق ئىچىدە ئۆتكەن. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، بۇيۇك مەقسەت، ئۇلۇغ غايىنى قەلبىگە پۈككەن ئابدۇللا ئاجايىپ زور تىرىشچانلىق، غەيرەت - شىجائەت بىلەن بىر تەرەپتىن باشقىلارغا ياللىنىپ ئىشلەپ، بىر تەرەپتىن كىتاب ئوقۇپ ئۆز بىلىمىنى ئاشۇرغان. ئۇ ئون ئۈچ - ئون تۆت يېشىدىلا باسما زاۋۇتىدا بالا ئىشچى بولۇپ نابورچىك (ھەرپ تىزغۇچى) بولغان. بۇ ئەلۋەتتە چوڭ ئادەملەر ئىشلەيدىغان ئېغىر ئەمگەك. شائىر كېيىن ئۆز ھايات مۇساپىسىنى ئەسلەپ يازغان:

قانچە خورلۇق ئازابلارغا دۇچار بولدۇم مەن يېتىم،
پېشانەمدىن سىلاپ - سىلاپ ئادەم قىلدى مىللىتىم.

دېگەن شېئىرى ئۇنىڭ پۈتۈن ھاياتىنىڭ ئەينەن تەسۋىرى، بىر قېتىم ئۇ: «خەلقىم مېنى تەربىيىلەپ يېتىشتۈرگەن ئۇستازىمدۇر» دېگەنلىكى ھازىرمۇ ئېسىمدە.

ئابدۇخالىق ئۇستازى ئەلى ئەپەندى سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە چوڭقۇر نەپەس ئالدى. ئۇ كالپۇكىنى چىڭ چىشلەپ، مۇشتۇمىنى چىڭ تۈگىكىنىچە ئۇستازىغا قاراپ قېتىپ قالغاندەك ئولتۇراتتى.

ئەلى ئەپەندى ئابدۇخالىققا لەپپىدە بىر قاراپ قويۇپ گېپىنى داۋام ئەتتى:

— ئېگىلمەس - سۇنماس ئىرادە، تىرىشچان، قەيسەر روھ، ئالىي غايە ئابدۇللا توقايىنى شائىر قىلىپ يېتىشتۈرگەن. ئۇ ئۆز خەلقىنىڭ ھايات - ماماتىغا، جانىجان مەنپەئىتىگە تاقىلىدىغان ئەڭ ئەھمىيەتلىك، ئەڭ مۇھىم ئىجتىمائىي، سىياسىي مەسىلىلەرنى، خەلقىنىڭ كۆڭلىدىكى سۆزلەرنى تاتار ئەدەبىياتىدا تۇنجى بولۇپ كۆتۈرۈپ چىققان شائىر، ئابدۇللا توقاي زامانىمىزدىكى يېڭى

دېموكراتىك تاتار شېئىرىيىتىنىڭ ئەڭ چوڭ ۋەكىلى.

ئەلى ئەپەندى سۆزلەشتىن توختىدى. ئۆي ئىچى سۈكۈتكە چۆمدى. جىمجىتلىقنى ئابدۇخالىقنىڭ تىترەپ چىققان ئاۋازى بۇزدى:

— مۇئەللىم، بايا ئۆزلە ئوقۇغان ئابدۇللا توقاينىڭ شېئىرىنى قايتا ئوقۇپ بەرسىلە، خاتىرەمگە يېزىۋالاي.

ئەلى ئەپەندى غەزەلنى ئوقۇپ بەردى. ئابدۇخالىق ئۇنى خاتىرە دەپتىرىگە چىرايلىق يېزىۋالدى.

شۇ سۆھبەتتىن كېيىن ئەلى ئەپەندى ئابدۇخالىقا ئابدۇللا توقاينىڭ پۈتۈن ھاياتى ۋە ئىجادىي پائالىيىتىنى رەسمىي دەرس قىلىپ تەپسىلىي تونۇشتۇردى. ئۇ ئابدۇللا توقاينىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە شېئىرلىرىنىڭ قاچان، قانداق تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈش شارائىتىدا يېزىلغانلىقى، ئۇنىڭ ئىدىيىۋى مەزمۇنى، بەدىئىي ئالاھىدىلىكى قاتارلىقلارنى چوڭقۇر شەرھلەپ چۈشەندۈردى. بەزى شېئىرلارنى بولسا ئۆزى دېكلاماتسىيە قىلىپ ئوقۇپ بەردى.

دەرستىن كېيىن ئەلى ئەپەندى رۇسىيەدىن ئالغاچ كەلگەن ئابدۇللا توقاي شېئىرلىرى بېسىلغان كىتاب - ژۇرناللارنى ئابدۇخالىقا ئوقۇشقا بەردى. ئابدۇخالىق بۇ كىتاب - ژۇرناللارنى خۇددى تىلتۇمارەدەك ئۆز يېنىدىن ئايرىماي ئاجايىپ زور ھېرىسمەنلىك بىلەن ئوقۇپ كېتەتتى.

ئابدۇللا توقاي شېئىرىيىتى بىلەن تونۇشۇش ئابدۇخالىقنىڭ بىغۇبار قەلبىدە ئۆچمەس ئىز قالدۇردى.

ئارىدىن بىر يېرىم يىل ئۆتتى. تىرىشچان ئابدۇخالىق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ دەرسلىرىنى ئەلا نەتىجە بىلەن ئوقۇپ تاماملىدى. بىراق ئۇ بۇنىڭ بىلەن قانائەتلەنمەيتتى. ئۇ يەنە ئوقۇشنى ئارزۇ قىلاتتى. ئۇنىڭ بۇ ئارزۇسىنى ئۇستازى ئەلى ئىبراھىموف قوللىدى.

بىر كۈنى ئەلى ئىبراھىموف مىجىت ھاجىغا:

— ھاجىكا، ئابدۇخالىقنى مەن مۇشۇ يەرگىچە ئوقۇتاي، ئەگەر ياخشىسى ئۇنى ئەمدى رەسمىي مەكتەپتە ئوقۇتۇڭ، — دېدى.

مىجىت ھاجى:

— ئەپەندىم، ئۆزىڭىزمۇ بىلىسىز، تۇرپان ياكى ئۇرۇمچىدە ئۇنى ئوقۇتقۇدەك بىرەر يېڭىچە پەننىي مەكتەپ بولمىسا، — دېدى ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ.

ئەلى ئىبراھىموف كۈلۈپ تۇرۇپ:

— سىز ھەر يىلى رۇسىيىگە سودىغا بارىسىزغۇ، ئابدۇخالىقنىمۇ ئۆزىڭىز بىلەن بىرگە ئېلىپ بېرىڭ - دە، رۇس مەكتىپىدە ئوقۇتۇڭ. ئۇ رۇس تىلىنى ئىگىلىۋالسا، كېيىنكى كۈنلەردە سودا ئىشلىرىڭىزغا پايدىسى تېگىدۇ، — دېدى.

ئەلى ئەپەندىنىڭ بۇ گېپىنى مىجىت ھاجى شۇ كۈنى كەچقۇرۇن ئابدۇراخمان مەخسۇم بىلەن ئەرەمسىما خېنىمغا دېدى. ئەرەمسىما خېنىم بۇ گەپنى ئاڭلاپ:

— ئاتتام، نېمىلەرنى دەيدۇ ئەمدى، رۇسىيە دېگەن نە ئۇ، ھېلىمۇ ئابدۇخالىق جىق ئوقۇدى، موللا بولدى، شۇمۇ يېتۇر، مەن ئۇنىڭدىن قانداقمۇ ئايرىلۇرمەن؟ — دەپ قوشۇلمىدى.

قوشۇمىسىنى تۇرۇپ ئويلىنىپ قالغان ئابدۇراخمان مەخسۇم بىر ھازادىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

— ھاجىم ئاپامنىڭ دېگەنلىرىغۇ راست، ئورۇنلۇق، ئەمما ئەلى ئەپەندىمنىڭ تەكلىپىنىمۇ ئويلاپ باقماي بولمايدۇ، «كېچىشلىك ئىش بۇزۇلماس» دېگەن ئاتىلار سۆزى بار ئەمەسمۇ، بار مەسلىھەت بىر ئىش قىلۇرمىز.

ئارىدىن ئۇچ كۈن ئۆتتى. مەخسۇت مۇھتى رۇسىيىگە قىلىدىغان سودا سەپىرىنى مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن مىجىت ھاجىنىڭ ھۇزۇرىغا كەلدى. شائىر نەمەت خەلپەتمۇ مەخسۇت مۇھتى بىلەن بىرگە كەلگەنىدى.

دەل شۇ چاغدا، مېھمانخانىدا ئەلى ئەپەندى ئابدۇخالىقنىڭ

يېگىدىن يازغان بىر شېئىرىنى كۆرۈپ ئولتۇراتتى.

مىجىت ھاجى مېھمانلار بىلەن ھويلىدا ئۇچراشتى. ئۇ ئىككى مېھمان بىلەن سالاملىشىپ ئۇلارنى مېھمانخانىغا باشلىدى. قەدىناس دوستىنى كۆرگەن ئەلى ئەپەندى قۇچقىنى ئېچىپ مەخسۇت مۇھتى بىلەن قۇچاغلىشىپ كۆرۈشتى. ئۇ نەمەت خەلپەت بىلەن قول ئېلىشىش ئارىلىقىدا قولىدىكى شېئىر يېزىلغان قەغەزنى پەگادا مېھمانلارغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ تۆرغان ئابدۇخالىققا سۇندى. كۆزى ئۆتكۈر، سەزگۈر نەمەت خەلپەت قەغەزدىكى مىسرالارنى غىل - پال كۆرۈپ قالغاندى. ئۇ ئەلى ئەپەندى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ بولۇپلا:

— شېئىرمۇ نېمە، مەرھەمەت قىلىسىلا، مەن بىر كۆرۈپ باقسام، — دەپ قولىنى ئۇزاتتى.

ئەلى ئەپەندى قولىدىكى قەغەزنى نەمەت خەلپەتكە سۇندى. نەمەت خەلپەت تۆرده ئولتۇرغان مەخسۇت مۇھتىنىڭ يېنىدىن ئورۇن ئېلىپ پاتمە قىلغاندىن كېيىن، قولىدىكى شېئىرغا كۆز يۈگۈرتتى.

— ئۆزلىرى يازغانمۇ؟ — سورىدى نەمەت خەلپەت ئەلى ئەپەندىدىن.

ئەلى ئىبراھىموف مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ، بېشىنى چايقىغىنىچە جاۋاب بېرىپ:

— يوقسۇ، ئابدۇخالىق يېزىپتۇ، — دېدى.

— ئابدۇخالىق؟! — نەمەت خەلپەت قاتتىق ھەيران قالدى. ئۇ بىر ئىشنى ئەسكە ئالغاندەك بولۇپ گېپىنى داۋام ئەتتى، — دۇرۇس، بۇ بالا ئالتە - يەتتە ياش چېغىدىلا ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائىنىڭ شېئىرلىرىنى يادلاپ يۈرگەنىدى.

نەمەت خەلپەت پەگادا ئەدەپ بىلەن تۆرغان ئابدۇخالىققا خۇددى ئۇنى يېگىدىن كۆرۈۋاتقاندەك باشتىن - ئايىغىچە بىر قۇر قاراپ چىقتى.

— ئابدۇخالىق، قېنى بۇ يەرگە چىقىڭ، قېيىشمىدا بىر دەم ئولتۇرۇڭ، — دەپ مەرھەمەت كۆرسەتتى نەمەت خەلپەت. مىجىت ھاجى:

— بېرىڭ، — دېدى شەرەت قىلىپ.

ئابدۇخالىق نەمەت خەلپەتنىڭ قېشىدىن ئەدەپ بىلەن ئورۇن ئالدى. نەمەت خەلپەت قولىدىكى شېئىرغا نەزىرىنى ئاغدۇرۇپ ئىچىدە ئوقۇشقا باشلىدى. بىر پەستىن كېيىن نەمەت خەلپەت:

— ئۆزلەنىڭ كۆزلىرىمۇ پىشىشق، بىر كۆرۈپ باقسىلا، — دەپ قولىدىكى شېئىرنى مەخسۇت مۇھتىغا سۇندى.

مەخسۇت مۇھتى شېئىرنى تېزلا ئوقۇپ چىقتى - دە، باشمالتىقىنى چىقىرىپ:

— ياخشى يېزىپسىز، مۇبارەك بولسۇن، كىچىك شائىر! — دەپ ماختاپ كەتتى.

نەمەت خەلپەت مەخسۇت مۇھتىنىڭ قولىدىن شېئىرنى ئېلىپ ئىككى مىسرانى ئوقۇدى:

يەتتە يىلدۇر تىنىم تاپماي ئوقۇيمىزلا، ئوقۇيمىز،
بابى ئىستىنجاغا كەلدى ئەمدى بىزنىڭ دەرسىمىز.

ئابدۇخالىقنىڭ شېئىرىيەت بابىدا ئالاھىدە ئىستېداتى بارلىقى مۇشۇ مىسرالاردىنلا مەلۇم بولۇپ تۇرۇپتۇ. مەن ئالدىنقى يىللاردا ئابدۇخالىقنىڭ بىر قانچە كىچىك شېئىر، قوشاقلارنى يازغانلىقىنى كۆرۈپ ناھايىتى خۇشال بولغانىدىم. مانا ئارىدىن بىرەر يىللار ئۆتۈپ ئۇ ناھايىتى ياخشى بىر شېئىر يېزىپتۇ ئەمەسمۇ. بىز كەلگۈسىنىڭ بۇ كاتتا شائىرىنى تونۇيالمايمىز ئەمەسمۇ، ھەي ئەتىڭەي، — دېدى.

— بالىنى ئۆزلىرى تەربىيىلىرىگە ئالۇرلا، خەلپىتىم، — دېدى مىجىت ھاجى.

— ئىنشائاللا، — دېدى نەمەت خەلپەت ئەستايىدىل ھالدا، — مېنىڭ مەسلىھەتىم شۇكى، ئابدۇخالىقنى ئەپەندىم ئوقۇتۇپ مەلۇم سەۋىيىگە يەتكەندىن كېيىن چەت ئەلدىكى ئالىي بىلىم يۇرتلىرىدا ئوقۇتماق كېرەك، بولمىسا ئابدۇخالىقتىكى ئالاھىدە قابىلىيەت زايە كېتىدۇ. ئالتۇن مىسقا ئايلىنىپ قالىدۇ.

نەمەت خەلپەتنىڭ گېپى ئۆي ئىچىدىكىلەرگە قاتتىق تەسىر قىلغان بولسا كېرەك، ھەممەيلەن جىم ئولتۇرۇپ كەتتى.

بىر پەستىن كېيىن ئەلى ئىبراھىموف:

— نىغمەت خەلپەت بىزنىڭ قەلب سۆزىمىزنى ئېيتتى. مەن ھەم شۇنى تەكىتلىمەكچى، ئىنسان بالىسى ئۆچۈن بىلىمدىن ئارتۇق بايلىق بولماس، ئابدۇخالىقتەك تالانتلىق بالىنى ئاخىرغىچە ئوقۇتمىساق، كېيىن پۇتمەس پۇشايمانغا قالىمىز، — دېدى ساھىبخانىغا قاراپ.

— شۇنداق، — دېيىشتى نەمەت خەلپەت بىلەن مەخسۇت مۇھتى تەڭلا.

شۇ ئەسنادا خىزمەتكار كىرىپ داستىخان سالدى. ئاۋۇال ئۈسسۈزلۈق، مېۋە - چېۋە قويۇلدى. بىر پەستىن كېيىن مېھمانلارغا ئوخشىتىپ ئېتىلگەن نارىن چۆپ كەلتۈرۈلدى. تاماقتىن كېيىن مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھتى 2 - ئاينىڭ بېشىدا رۇسىيىگە سودىغا سەپەر قىلىشنى مەسلىھەتلىشىپ پۇتۇشتى. مەخسۇت مۇھتى، ئەلى ئىبراھىموف ۋە نەمەت خەلپەتلەرنىڭ مەسلىھىتى بىلەن مىجىت ھاجى چەت ئەلگە ئابدۇخالىقنىمۇ بىرگە ئېلىۋالماقچى، ئىش ئوڭدىن كېلىپ قالسا، ئۇنى رۇسچە مەكتەپكە بېرىپ ئوقۇتماقچى بولدى.

ئابدۇخالىق يوقاپ كەتتى

1916 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا مىجىت ھاجى نەۋرىسى ئابدۇخالىقنى ئېلىپ مەخسۇت مۇھىتى بىلەن سەپەرگە ئاتلاندى. ئۇلار تۇرپاننىڭ قۇرۇق ئۆزۈم، پاختا، يۇڭ، تېرە قاتارلىق ئالاھىدە يەرلىك مەھسۇلاتلىرىنى ئېلىۋالغاندى. ئۇلار تۆگە كارۋىنى بىلەن ئۇرۇمچىگە، ئۇرۇمچىدىن چۆچەككە، ئاندىن چېگرىدىن ئۆتۈپ ئۇزاققا سوزۇلغان قازاق دالىلىرىنى بېسىپ، 5 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا شەمەيگە يېتىپ بېرىشتى. ھەر يىلى 5 ـ ئايدا شەمەيدە سودا يەرمەنكىسى بولاتتى. يەرمەنكىدە جۇڭگو سودىگەرلىرى ئۆزلىرى ئېلىپ كەلگەن پاختا، يۇڭ، تېرە، قۇرۇق مېۋە ـ چېۋە قاتارلىق مەھسۇلاتلىرىنى رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ ھەر خىل سانائەت مەھسۇلاتلىرىغا ئالماشتۇراتتى.

مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھىتى شەمەيگە كېلىپ تونۇش سودىگەر ئىسھاقنىڭ سارىيىغا چۈشتى، ئۇلار ئەتىسىلا سودا يەرمەنكىسى بولۇۋاتقان بازارغا بېرىپ تونۇش سودىگەرلەر بىلەن ئۇچراشتى. شۇ كۈنىلا ئۇلار بىلەن بىر قىسىم مالىلارنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇشتى.

تونۇش بىر تاتار سودىگەر ھازىر قازان شەھىرىدىمۇ چوڭ سودا يەرمەنكىسى بولۇۋاتقانلىقىنى، ئەتە ئۆزىنىڭ ئۇ يەرگە مېڭىش ئالدىدا تۇرغانلىقىنى ئېيتتى. ئەتىسى ئۇلار تاتار سودىگەر بىلەن قازان شەھىرىگە قاراپ يولغا چىقتى.

مىجىت ھاجى قازان شەھىرىدىكى سودا يەرمەنكىسى بولىدىغان چوڭ بازارغا يېقىن جايدىكى بىر سودىگەرنى تونۇيتتى. ئۇلار ئاشۇ

تونۇش سودىگەرنىڭ سارىيىغا چۈشتى. ئۇ كۈنى ئۇلار سارايدا دەم ئېلىشتى. ئەتىسى مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھتى يەرمەنكە بولۇۋاتقان بازارغا كېلىپلا تونۇش سودىگەرلەر بىلەن ئۇچراشتى. ئۇلار قىزغىن كۆرۈشۈپ ھال - ئەھۋال سوراشتى. بازار ئارىلاپ سودا ئەھۋالىنى كۆزىتىشكە باشلىدى. ئابدۇخالىق دادىسى مىجىت ھاجىنىڭ يېنىدىن يىراق كەتمەي ئۇنىڭغا ئەگىشىپ يۈردى. چۈنكى، دادىسى قازان شەھىرىگە كەلگەن كۈنىلا ئۇنىڭغا:

— بالام، قازان چوڭ شەھەر، بۇ يەرگە ئورۇس سودىگەرلىرى-دىن باشقا تېخى فەرەڭ[1] ، تۈركىيە سودىگەرلىرىمۇ كېلىدۇ، ئادەم كۆپ، سىز بۇ يەرگە يېڭى كەلدىڭىز، ئۆزىڭىز كىچىك، ھېچ يەرنى بىلمەيسىز، مەن سىزنى يوقاپ كەتمىگەي دەپ بەك گاشات[2] قىلىۋاتىمەن. مېنىڭدىن بىر غېرىچمۇ يىراق كەتمەڭ، — دېگەنىدى.

دادىسىنىڭ گېپىنى قۇلىقىدا چىڭ تۇتقان ئابدۇخالىق ئۇچ كۈنگىچە ئۇنىڭ سايىسىدەك بىردەممۇ يېنىدىن ئايرىلماي يۈردى. تۆتىنچى كۈنى ئۇلار يەنە ئەتىگەندىلا سارايدىن چىقىپ يەرمەنكىگە باردى. مىجىت ھاجى بازار ئارىلاپ يۈرۈپ بىر تونۇش تاتار سودىگەر بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى. دەل شۇ چاغدا، مەخسۇت مۇھتىنىڭمۇ ھەر يىلى مۇشۇ يەرمەنكىگە موسكۋادىن مال ئەپكېلىدىغان بىر رۇس سودىگەر تونۇشى ئۇچراپ قالدى. ئۇ ئىككىلىسى يېرىم رۇسچە، يېرىم تاتارچە سۆزلەشكىلى تۇردى.

ئۇلارنىڭ قېشىدا بىر ھازا تۇرۇپ زېرىككەن ئابدۇخالىق ئەترapىقا قاراشقا باشلىدى، بىر چاغدا يېقىنلا يەردىكى بىر سېرىق بىناغا ئۆزى بىلەن تەڭ قوراملىق، ئون بەش - ئون ئالتە ياشلاردىكى

---

[1] فەرەڭ — ياۋروپانى دېمەكچى.

[2] گاشات — ئەندىشە دېگەن مەنىدە.

ئىككى تاتار بالىسىنىڭ كىرىپ كېتىۋاتقانلىقىنى، بىردەمدىلا بىردىن كىتابنى كۆتۈرۈپ چىققانلىقىنى كۆردى. ئۇ ئىككى بالا كىتابلىرىنى ۋاراقلاپ ئابدۇخالىقنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، ئۇنى كۆرۈپ ھەيران بولغان ھالدا ماڭماي توختاپ قېلىشتى. چۈنكى ئۇلارنى ئابدۇخالىقنىڭ بېشىغا كىيىۋالغان دوپپىسى بىلەن ئۇچىسىدىكى قارا چىبەرقۇتتىن تىكىلگەن پەشمەت چاپىنى قىزىقتۇرغانىدى. ئۇلار يېقىنلىشىپ كەلدى - دە، بىرى سورىدى:

— قايدىن كېلدىڭىز، ھوي بالىجان؟

ئابدۇخالىق ھېچبىر ئىككىلىنىپ تۇرمايلا جاۋاب بەردى:

— تۇرپاندىن.

يەنە بىر تاتار بالا سورىدى:

— تۇرپان قاي تاماندا؟

ئابدۇخالىق شەرق تەرەپنى كۆرسىتىپ دېدى:

— مۇشۇ تەرەپتە.

— سەن تاتارمۇ؟ — قىزىقىپ سورىدى بىرىنچى بالا.

ئابدۇخالىق بېشىنى چايقىغان پېتى ئويلىنىپ قالدى. ئۇتكەن يىلى قىشتا ئۇلارنىڭ ئۇيىگە مەخسۇت مۇھتى، تاھىر بەگ[1] ، نەمەت خەلپەتلەر كېلىپ دادىسى بىلەن پاراڭلاشقاندا، دادىسى ئابدۇخالىقنىمۇ بىللە ئولتۇرۇشقا رۇخسەت قىلغان. ئۇلار پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ، گەپ ئارىسىدا تاھىر بەگ:

— بىزنىڭ ناممىز ئۇيغۇر، ھازىر بىز ئۆزىمىزنى تۇرپانلىق، كۇچارلىق، قەشقەرلىك، ئىلىلىق دەپلا ئاتايمىز. باشقىلار بىزنى «چەنتۇ» دەيىشىدۇ. بىز مىللىتىمىزنىڭ ئۇيغۇر دېگەن نامىنى ئەسلىگە كەلتۈرمىسەك بولمايدۇ، — دېگەنىدى.

---

① تاھىر بەگ — (1878 - 1938) ، 1936 - يىلى شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت ھەيئىتى، مىللەتلەر كومىتېتى رەئىسى، ئىچكى ئىشلار نازىرى بولغان.

تاھىر بەگ ئاكىنىڭ بۇ گەپلىرى ئېسىدە چىڭ ساقلىنىپ قالغان ئابدۇخالىق ئۇنى دەرھال يادىغا ئېلىپ، ئۆزىدىن جاۋاب كۈتۈپ تۇرغان تاتار بالىغا قاراپ دېدى:

— مەن ئۇيغۇر.

تاتار بالا — بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. ئۇنىڭ يېنىدىكى ھەمراھى قولىدىكى كىتابنى ئابدۇخالىققا كۆرسىتىپ سورىدى:

— ئوقۇيالامسىز؟

ئابدۇخالىق بېشىنى لىڭشىتىپ:

— ئوقۇيالايمەن، — دېدى.

تاتار بالا ھەمراھىنى تارتىپ مېڭىۋاتقاندا، ئابدۇخالىق ئۇلاردىن سورىدى:

— بۇ كىتابنى نەدىن ئالدىڭلار؟

— ئاۋۇ كىتابخانىدىن، — ھېلىقى بالا سېرىق بىنانى كۆرسەتتى.

ئۇلار خوشلىشىپ كېتىپ قالدى. ئابدۇخالىق چوڭ دادىسىغا قارىۋىدى، ئۇنىڭ يېنىغا يەنە ئۈچ سودىگەر كېلىپ بىر نېمىلەرنى دېيىشكە باشلىدى. ئابدۇخالىق بىردەم قاراپ تۇردى. ئۇلارنىڭ پارىڭى ھېچ تۈگەيدىغاندەك ئەمەس، «بىردەمدىلا چىقمايمەنمۇ» دەپ ئويلىغان ئابدۇخالىق ئىككى يۈز قەدەمچە نېرىدىكى سېرىق بىناغا قاراپ كەتتى. ئۇ تېز - تېز مېڭىپ كىتابخانىغا كىردى. كىتابخانا چاقىنغىنا زال بولۇپ، تام ياقىلاپ قويۇلغان جاۋەنلەرگە خىلمۇ خىل كىتابلار رەتلىك تىزىلغانىدى. مۇشۇنچىۋالا نۇرغۇن كىتابنى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقان ئابدۇخالىقنىڭ ھەيرانلىقتا كۆزلىرى چاقناپ كەتتى. ئۇ بىر جاۋەنگە قارىسا، بىر بۇ جاۋەنگە تويماي قارايتتى. كىتابخانا خىزمەتچىسى ئەللىك ياشلاردىكى مۇلايىم كىشى ئىدى. ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ تەقى - تۇرقىغا قاراپ ئۇنىڭ بۇ يەرلىك ئەمەسلىكىنى بىلدى ۋە ئابدۇخالىقنىڭ يېنىغا كېلىپ جاۋەنلەردىكى كىتابلارنى ئېلىپ كۆرسە، لازىملىقلىرىنى

سېتىۋالسا بولىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

ئابدۇخالىق جاۋۇنلەردىكى كىتابلارنى ئېلىپ بىر - بىرلەپ كۆرۈشكە باشلىدى. ئۇنىڭغا بۇ كىتابلار بىر - بىرىدىن قىزىق تۇيۇلاتتى. شۇنداق قىلىپ ئۇ ۋاقىتنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى تۇيمايلا قالدى. بىر چاغدا بىر كىتابنى كۆرۈپ خۇددى گۆھەر تېپىۋالغاندەك خۇشال بولۇپ كەتتى. ئۇ كىتابنى چىڭ تۇتۇپ، بىر بوش ئورۇننى تاپتى - دە، دەرھال ئولتۇرۇپ، باش كۆتۈرمەي ئوقۇشقا كىرىشىپ كەتتى. ئابدۇخالىقنى ئۆزىگە قاتتىق جەلپ قىلىۋالغان بۇ كىتاب تاتار خەلق شائىرى ئابدۇللا توقايىنىڭ يېڭىدىن نەشر قىلىنغان «شېئىر ۋە داستانلار» توپلىمى ئىدى. ئۇستازى ئەلى ئىبراھىموفتىن شائىر توغرىسىدا كۆپ مەلۇماتلارنى ئاڭلىغان بۇ ئۆسمۈرنىڭ بىغۇبار قەلبىدە تاتار خەلقىنىڭ تالانتلىق شائىرى ئابدۇللا توقايغا كۆچلۈك ھۆرمەت، چوڭقۇر مۇھەببەت تۇيغۇسى پەيدا بولغانىدى. مانا ئەمدى ئۇ شائىرنىڭ ئانا ۋەتىنى، ئۆز يۇرتىغا كېلىپ يېڭى نەشر قىلىنغان كىتابىنى تېپىۋالدى، بۇ شائىرنى كۆرگەنگە ئوخشاشلا خۇشاللىق ئىش ئىدى. بۇ كىتابتىكى شېئىرلار ئۇنىڭغا ئۆستازى ئەلى ئىبراھىموف بەرگەن ھېلىقى كىتابتا يوق ئىدى. ئابدۇخالىق بۇ كىتابنى قاياق ئىشتىياق بىلەن ئوقۇپ كەچ كىرىپ قالغانلىقىنىمۇ سەزمەي قالدى. كىتابخانا خىزمەتچىسى ۋاقىت توشقانلىقىنى، ئىشتىن چۈشىدىغانلىقىنى ئېيتتى. دەرھال پۇل تۆلەپ كىتابنى سېتىۋالغان ئابدۇخالىق سىرتقا چىقتى. ئۇ سىرتقا چىقىپ ھەيران قالدى، چۈنكى ئۇ كىتابخانىدا ئەتىگەندىن كەچكىچە كىتاب ئوقۇپ ئولتۇرغانلىقىنى ئەمدى سەزگەنىدى. ئۇ ئۇياقتا - بۇياقتا قاراپ يە دادىسىنىڭ، يە مەخسۇت ئاكىسىنىڭ قارىسىنىمۇ كۆرەلمەي تىت - تىت بولۇشقا باشلىدى. شۇنىڭدەك، قورسقىنىڭ ئاچقانلىقىنى سېزىپ، چۈشتە تاماق يېمىگەنلىكىنى ئەسكە ئالدى. ئۇ شۇ تاپتا ئۆزلىرى چۈشكەن ساراينىڭ قايسى تەرەپتە ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى. بىردىنلا

ئابدۇخالىقنى قورقۇنچ باستى: «سارايغا كېتەلمىسەم، قانداق قىلارمەن؟» ئۇ قولىدىكى كىتابنى مەيدىسىگە بېسىپ يىراقتا نەزەر سالدى. دەل شۇ چاغدا كوچىنىڭ ئۇ بېشىدىن چوڭ دادىسىنىڭ ئەتراپىغا ئالاڭلاپ قاراپ بۇ تەرەپكە كېلىۋاتقىنىنى كۆردى.

— دادا! — ۋارقىرىغىنىچە يۈگۈردى ئۇ.

مىجىت ھاجىمۇ نەۋرىسىنى كۆرگەنىدى. نەۋرىسىنى چىڭ قۇچاقلىدى.

— نەگە باردىڭىز، جېنىم بالام؟ ئادەمنى شۇنداقمۇ چۆچىتەمسىز؟ سىزنى «يوقاپ كەتتى» دەپ بۇ قازان شەھىرىدە مەخسۇت ئاكىڭىز بىلەن ئىزدىمىگەن يېرىمىز قالمىدى. ھەي بالام، ھەي بالام! — مىجىت ھاجى شۇنداق دەپ ئابدۇخالىقنى قويۇپ بېرىپ، يانچۇقىدىن قوليانغلىقىنى ئېلىپ كۆزىدىكى ياش، پېشانىسىدىكى تەرلەرنى ئېرتىشقا باشلىدى.

ئابدۇخالىق ئەيىبلىك قىياپەتتە بېشىنى تۆۋەن سېلىپ:

— ھېچ يەرگە بارمىدىم. ئۆزلە ھېلىقى ئۇچ تاتار سودىگەر بىلەن پاراڭلىشىپ تۇرغاندا، ئەۋۇ كىتابخانىغا كىرىپ چىقاي دەپ ماڭغانىدىم. ئۆزلەگە دەپ قويای دېسەم گەپنى بۆلۈپ ئەدەپسىزلىك قىلغۇدەكمەن، كىتابخانىغا كىرىپلا چىقمايمەنمۇ دەپ ئۇ يەرگە كىرىپ، كىتابلارغا قىزىقىپ كېتىپ ھەممىنى ئۇنتۇپ قاپتىمەن، — دېدى.

— بۇگۈن سودىمىزمۇ بولمىدى. چۈشلۈك تاماقمۇ يېيەلمىدۇق. پۈتۈن كۈنىمىز سىزنى ئىزدەش بىلەن ئۆتتى. جۇرۇك بالام، — دېدى مىجىت ھاجى ساراي تەرەپكە مېڭىپ كېتىۋېتىپ، — مەخسۇتباي «مىلىتسىيىگە[1] خەۋەر قىلىمەن» دەپ كەتكەنىدى. ئەنە ئۇمۇ كېلىۋاتىدۇ.

يىراقتىن كېلىۋاتقان مەخسۇت مۇھتى مىجىت ھاجى بىلەن

---

① مىلىتسىيە — ساقچى.

ئابدۇخالىقنى كۆرۈپ جايىدا تۇرۇپ قالدى. چۈنكى ئۇمۇ ئەنسىرەپ، ئەتىگەندىن ھازىرغىچە كوچىمۇ كوچا بالا ئىزدەپ توختىماي ماڭغاچقا بەكلا ھېرىپ كەتكەنىدى.

ئابدۇخالىق مەخسۇت مۇھتىنىڭ يېنىغا كېلىپ دادىسىغا سۆزلەپ بەرگەنلىرىنى تەكرارلاپ، قولىدىكى كىتابنى كۆرسەتتى.

— بىز ئەتىگەندىن بۇيان بىكارغا ئاۋارە بولۇپتىمىز، — دېدى مەخسۇت مۇھتى كېتىۋېتىپ، — بۇ بالىنىڭ ئەقىللىقلىقىنى قارىمامىلا، ھاجىم، چەت ئەلگە چىقىپ، قازان شەھىرىگە كېلىپ تۇنجى قېلىغان سودىسى كىتاب ئېلىش بوپتۇ. كىتاب — بىلىم باغچىسى، ئىنسانىنىڭ يېقىن دوستى. ئابدۇخالىق، سىز بۇگۈن ناھايىتى ئەھمىيەتلىك بىر سودا قىلىپسىز. بىراق ئۇنداق ئۇن - تىنسىز يوقاپ كەتمەڭ، «پالانى يەرگە بارىمەن» دەپ ئېيتىپ قويۇڭ.

— بولىدۇ، مەن شۇ كىتابقا قىزىقىپ قاپتىمەن، كىتابخانىدىن كوچىغا چىقىپ قارىسام، چوڭ دادامۇ، ئۆزلەمۇ يوق، قايىاقتا مېڭىشىمنى بىلمەي قورقۇپ تەمتىرەپ تۇرغىنىمدا دادام كېلىۋاتىدۇ، بۇنىڭدىن كېيىن دادام بىلەن ئۆزلەدىن بىرقەدەممۇ نېرى كەتمەيمەن، — دېدى ئابدۇخالىق چوڭ - چوڭ نەپەس ئېلىپ.

رۇسلارنىڭ ئەلىشىر نەۋائىسى

مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھىتى قازان شەھىرىگە ئېلىپ كەلگەن مالىلىرىنى تېزلا سېتىپ بولدى - دە، ئابدۇخالىقنى بىرگە ئېلىپ موسكۋا شەھىرىگە باردى. ئۇلار شەھەر مەركىزىدىكى بىر مېھمانسارايغا چۈشتى. مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھىتى ھەر كۈنى ئەتىگەندىلا مېھمانسارايدىن چىقىپ، ئابدۇخالىقنى ئەگەشتۈرۈپ بۇ چوڭ شەھەرده سەيلە قىلغاچ، ئۇنىڭغا ھەممە يەرنى كۆرسەتتى.

ئابدۇخالىق بۇ چوڭ شەھەرگە كېلىپ ئۆزىنى يېڭى بىر دۇنياغا كېلىپ قالغاندەك ھېس قىلدى. موسكۋانىڭ ئىككى قاسناقتا ئېگىز ئۆسكەن دەرەخلەر سايە تاشلاپ تۇرغان ئازادە، پاكىز، ئۆزۈنغا سوزۇلغان چوڭ كوچىلىرى، ئېگىز - ئېگىز ئىمارەتلەر، خىلمۇ خىل ماللارغا تولغان چوڭ ماگىزىنلار، كوچىلاردا ئۇياقتىن - بۇياققا تىنىمسىز قاتناۋاتقان چوڭ - كىچىك ماشىنىلار، بىر نەچچە ئات قوشۇلغان پەيتۇن، پوۋىسكىلار، كوچىدا كېتىۋاتقان خىلمۇ خىل كىيىنگەن ئادەملەردىن كۆرە، ئابدۇخالىقنى رەتلىك كىيىنىپ، ئوقۇغۇچىلىق سومكىلىرىنى مۇرىسىگە ئېسىپ مەكتەپكە كېتىۋاتقان شوخ، مەغرۇر رۇس بالىلىرى كۆپرەك قىزىقتۇردى.

ئۇچىنچى كۈنى مىجىت ھاجى «ھېرىپ - چارچاپ قالدىم، ياتاقتا ئارام ئالاي» دەپ مېھمانسارايدا قالدى. مەخسۇت مۇھىتى ئابدۇخالىقنى ئەگەشتۈرۈپ چوڭ كوچىدا كېتىۋېتىپ، بىر دوقمۇشتىن ئەگىپ ئۆتتى - دە، ئاجايىپ چوڭ بىر مەيدانغا كېلىپ قالدى. مەيدانغا تۆت چاسا يوغان - يوغان قىزىل خىشلار

يېيىتىلغانىدى. مەيداننىڭ بىر تەرىپىدە ھەيۋەتلىك بىر بىنا قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ئابدۇخالىق ئۇ بىناغا قىزىقىپ سورىدى:

— مەخسۇتكا، ئاۋۇ بىنا ئاجايىپ ئېگىز، چىرايلىق ئىكەنغۇ، ئۇ كىمنىڭ؟

— ئۇ كىرىمل سارىيى، بۇرۇن ئۇ يەردە رۇسىيىنىڭ پادىشاھلىرى تۇرۇپتىكەن، كېيىنكى زامانلاردا پېتىر I دېگەن پادىشاھ رۇسىيىنىڭ شىمالىدىكى ھازىرقى پېتىربورگ شەھىرىنى بىنا قىلىپ پايتەختىنى شۇ شەھەرگە كۆچۈرۈپ كەتكەنىكەن، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى كېتىۋېتىپ.

ئۇلار ئىككىسى مەيداندا ئايلىنىپ يۈرۈپ ھېرىپ قالدى. مەخسۇت مۇھىتى مەيداننىڭ بىر چېتىدىكى بىنانىڭ ئالدىغا كېلىپ پەلەمپەينىڭ بىر چېتىدە ئولتۇردى. ئابدۇخالىقمۇ مەخسۇت ئاكىسىنىڭ قېشىدا ئولتۇردى. ئۇنىڭ خىيال قۇشلىرى قانات قېقىپ ئانا يۇرتى تۇرپانغا كەتتى. ئۇ كۆڭلىدە تۇرپاننى دەسلەپتە شەمەيگە سېلىشتۇردى. «ياق، تۇرپان شەھىرى شەمەيچىلىك يوق، شەمەيدىن كىچىك» دەپ ئويلىدى ئۇ. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئۇرۇمچىنىڭ دۆڭكۆۋرۈكتىكى قاياناق، ئاۋات بازار، بۇ بازاردىن باشلىنىپ شىمالغا قاراپ سوزۇلۇپ سەنشىخاڭزىغا تۇتىشىدىغان، ياز كۈنلىرى پاتقاقتا، قىش كۈنلىرى كۆك مۇزدا مېڭىش تەس بولغان ئەگرى ـ توقاي كوچىلىرى كەلدى. ئۇ ئۆزىچە ئۇرۇمچىنى موسكۋا بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆردى ـ دە، كۈلۈۋەتتى. مەخسۇت مۇھىتى چۆچۈپ كەتتى. ئۇ ئابدۇخالىقتىن سورىدى:

— نېمىنى كۆردىڭىز؟ نېمىگە كۈلۈۋاتىسىز؟

— ئۆزۈمچە موسكۋانى بىزنىڭ ئۇرۇمچىگە سېلىشتۇرۇپ باقتىم، شۇڭا، — ... ئابدۇخالىق ئوڭايسىزلىنىپ قالدى.

مەخسۇت مۇھىتى قىزىقىپ سورىدى:

— ھە، سىزچە ئۇرۇمچى چوڭمىكەن، موسكۋامۇ؟

— موسكۇا ئۇرۇمچىدىن جىق چوڭكەن، راستىنى دېسەم، ئۇرۇمچى موسكۇانىڭ چەت ياقىسىدىكى بىر بازارچىلىك بارمۇ نېمە، بۇنداق بازارلار موسكۇادا جىققەن، قارىسىلاچۇ، موسكۇا كوچىلىرىنىڭ كەڭ، توز، پاكىزلىقىنى، ئادەملىرى كوچىلارغا بىر نەرسە تاشلىمايدىكەن، تېخى كېچىلىرى كوچىلارنى كۈندۈزدەك يورۇتىۋېتىدىغان ئېلېكتر چىراغلىرى بار ئىكەن. تونۇگۈن بىز ئارىلىغان كوچىدا ساناپ باقسام، چوڭ - كىچىك ئۇچ مەكتەپ بار ئىكەن. بىر كوچىدا ئىككى ئۇچتىن مەكتەپ بولسا، موسكۇادا قىرىق - ئەللىكتەك مەكتەپ بارمۇ نېمە؟ — ئابدۇخالىق هاياجان بىلەن سۆزلەيتتى.

— موسكۇادىكى مەكتەپلەر سىز مۆلچەرلىگەندىنمۇ كۆپمىكىن، — دېدى مەخسۇت مۇهتى.

— بىزنىڭ تۇرپاندا ئۆزلە ئاچقان مەخسۇدىيە مەكتىپىدىن باشقا بىرمۇ يېڭىچە پەننىي مەكتەپ يوق، ئۇرۇمچىدىمۇ يوق تېخى، — دېدى ئابدۇخالىق هەسرەت بىلەن.

مەخسۇت مۇهتى بېشىنى لىڭشىتىپ، ئېغىر خورسىنىدى - دە، يانچۇقىدىن پاپىروسىنى چىقىرىپ چېكىشكە باشلىدى. ئۇ تاماكىنى چېكىپ بولۇپ:

— جۇرۇڭ، كوچا ئايلىنايلى، — دېدى. ئىككىسى ئورنىدىن تۇرۇپ بىر چوڭ كوچىغا قاراپ ماڭدى. ئانچە ئۇزاق ماڭماستىنلا يىراقتىن ئېگىز بويلۇق بىر ئادەم ۋارقىرىغان پېتى قولىنى پۇلاڭلىتىپ يېتىپ كەلدى.

— مۇهتوف، هاي مۇهتوف!

مەخسۇت مۇهتى بىر قاراپلا ئۇ ئادەمنى تونۇۋالدى:

— لاتىپ، قەدىناس دوستۇم! — مەخسۇت مۇهتى خۇشاللىقىدىن قۇچىقىنى كەڭ ئاچتى.

ئىككى دوست قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى، بىر - بىرىدىن هال - ئەهۋال سوراشتى.

مەخسۇت مۇھىتى لاتىپ بىلەن بۇنىڭدىن بىر نەچچە يىل بۇرۇن قازان شەھىرىدە تونۇشۇپ قالغانىدى. رۇسچىغا ئۇستا لاتىپ مەخسۇت مۇھىتنىڭ رۇس سودىگەرلىرى بىلەن سودا قىلىشىغا ياردەملىشىپ تەرجىمانلىق قىلىپ بەرگەن، بىر نەچچە سودا ئىشىغا ياخشى ياردەملەشكەنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار تېزلا يېقىنلىشىپ كەتتى. مەخسۇت مۇھىتى لاتىپتىن رۇسچە تىل - يېزىقىنى ئۆگەندى.

ئەسلىدە موسكۇا ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇۋاتقان بۇ تاتار يىگىت يازلىق تەتىلدە قازان شەھىرىدىكى ئائىلىسىگە قايتىپ مەخسۇت مۇھىتى بىلەن ئۇچرىشىپ قالغانىدى. ئارىدىن بىرەر ئاي ئۆتۈپ لاتىپنىڭ ئاتىسى بىلەن ئاپىسى كەينى - كەينىدىن يۇقۇملۇق كېسەل بىلەن ئاغرىپ قازا قىلدى. ئاتىسى بىلەن ئاپىسىنى داۋالىتىپ، كېيىن ئۆلۈمىنى ئۇزاتقان لاتىپ قەرزدار بولۇپ قالغانىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇ ئوقۇشىنى داۋاملاشتۇرۇشقا ئامالسىز قالغان. بۇ ئەھۋالنى بىلگەن مەخسۇت مۇھىتى لاتىپنىڭ قەرزىنى مەردلىك بىلەن تۆلۈەتتى. ئۇنىۋېرسىتېتتا ئوقۇش باشلىنىشىنىڭ ھارپىسىدا، ئۇنىڭغا ئوقۇشىنى داۋاملاشتۇرۇشقا يەتكۈدەك پۇل بەردى. شۇنىڭ بىلەن لاتىپ موسكۇا ئۇنىۋېرسىتېتىنى ئوڭۇشلۇق پۈتتۈرۈپ، ھازىر موسكۇادىكى بىر مەكتەپتە فرانسۇز تىلى ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ ئىشلەۋاتاتتى.

لاتىپ مەخسۇت مۇھىتى بىلەن كۆرۈشۈپ بولۇپ، ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان ئابدۇخالىق بىلەنمۇ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

— ئەجەب ئوماق بالىكەن، ئوغلىڭىزمۇ؟ ئىسمى كىم؟ — سورىدى لاتىپ.

— ئاكىمىز مىجىت ھاجىنىڭ نەۋرىسى، ئىسمى ئابدۇخالىق، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى، — مەن ئۇنىڭغا شەھەرنى كۆرسىتىپ يۈرۈپتىمەن.

— كەلگىلى ئۇچ كۈن بولسۇنۇ، ئۆيۈمگە پەتىگە كەلمەك، بۇ

قانداق گەپ؟ — دېدى لاتىپ سەل قېيىنغاندەك بولۇپ، — ھازىر ئۇيۇ - ئوچاقلىق بولدۇم، بىر ئوغلۇم بار، خوتۇنۇم دوختۇرخانىدا ئىشلەيدۇ.

— ئىزدەي دەپ تۇراتتىم. تەلىيىمىزگە بۇگۈن مانا بۇ يەردە ئۇچرىشىپ قالدۇق. ئۆيىڭىز نەدە؟ — سورىدى مەخسۇت مۇھتى.

— پۇشكىن كوچىسىدا، ئىشلەيدىغان مەكتىپىمگە يېقىن، جۇرۇڭلار، — دېدى لاتىپ ۋە كېتىپ بارغان پوئىسكىنى توختاتتى.

— قېنى، مۇھتوف، مەرھەمەت، ھە، ئابدۇخالىق، سىز كوچىلارنى كۆرگەچ ماڭمىسىز - دە، شۇڭا ئالدىدا ئولتۇرۇڭ، — لاتىپ شۇنداق دەپ ئابدۇخالىقنى پوئىسكىغا چىقىرىپ ئالدىغا ئولتۇرغۇزدى. مەخسۇت مۇھتى بىلەن ئىككىسى كەينىدە ئولتۇردى.

— پۇشكىن كوچىسى 85 - نومۇر، ھەيدەڭ! — دېدى لاتىپ. ئۇچ ئات قوشۇلغان پوئىسكا مېڭىپ كەتتى.

— خەيدەر سايرانى تېچ - ئامان كېتىپ بارامدۇ؟ ئاچقان مەكتىپىڭلاردا قانچە بالا ئوقۇۋاتىدۇ؟ — سورىدى لاتىپ يولدا كېتىۋېتىپ.

مەخسۇت مۇھتى ھەيدەر سايرانىنىڭ ساق - سالامەت ئوقۇتقۇچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلىقى ۋە مەخسۇدىيە مەكتىپىنىڭ قۇرۇلغاندىن بۇيانقى ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئەھۋالىنى لاتىپقا قىسقىچە سۆزلەپ بەردى. لاتىپ گەپ ئارىلاپ ئەلى ئىبراھىموفنى سورىدى. مەخسۇت مۇھتى:

— ئەلى ئىبراھىموف تۇرپان يېڭىشەھەردە مانا بۇ ئابدۇخالىققا ئاز كەم ئىككى يىلغا يېقىن مۇئەللىم بولۇپ دەرس بەردى. ئابدۇخالىق تېخى يېقىندا ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىرىنى تامامىلىدى، — دەپ ئەلى ئەپەندىنىڭ ئەھۋالىنى سۆزلەپ

بەردى. ئۇلار شۇ تەرىقىدە سۆزلىشىپ بىر نەچچە كوچىلاردىن ئۆتۈپ ئىككى قاسنىقى قويۇق دەل - دەرەخلەر بىلەن ئورالغان پۇشكىن كوچىسىغا يېتىپ كېلىشكەنلىكىنى تۇيمايلا قېلىشتى.

ئابدۇخالىق قويۇق دەل - دەرەخلەر بىلەن ئورالغان، ئەتراپىدا گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن ئىككى قەۋەتلىك بىر بىنانىڭ ئالدىغا ئورنىتىلغان بۇدرە چاچلىق بىر ئادەمنىڭ ھەيكىلىنىـــــى كۆرۈپ سورىدى:

— مەخسۇتكا، ئاۋۇ ئۆينىڭ ئالدىدىكى تاشقا ئورنىتىلغان كىمنىڭ ھەيكىلى؟

مەخسۇت مۇھىتى جاۋاب بەرگۈچە، لاتىپ:

— ئۇ شائىر پۇشكىننىڭ ھەيكىلى، — دېدى.

— شائىر بولسا بىر كۆرۈپ باقساق بوپتىكەن، — دېدى ئابدۇخالىق قىزىقىپ.

— بولىدۇ، كۆرەيلۇق، — دېدى لاتىپ.

پوۋىسكا توختىدى. ئۇلار يەرگە چۈشتى. لاتىپ پوۋىسكىنىڭ ھەققىنى بېرىۋەتتى. ئۇ ئىككى مېھماننى پۇشكىننىڭ ھەيكىلى ئالدىغا باشلاپ باردى. بىر يېرىم مېتىردەك ئېگىزلىكتىكى گرانىت تاش ئۈستىگە ئورنىتىلغان پۇشكىننىڭ باش ھەيكىلىنىڭ ئاستىغا ئىككى قۇر رۇسچە خەت يېزىلغانىدى. لاتىپ ئۇنى تاتارچە ئوقۇپ بەردى:

«ئالېكساندىر سېرگىيېۋىچ پۇشكىن. 1799 - يىلى تۇغۇلۇپ 1837 - يىلى ۋاپات بولغان.»

لاتىپ:

— پۇشكىن ئورۇسنىڭ ئەڭ چوڭ شائىرى. رۇسلار ئۇنى «رۇس ئەدەبىياتىنىڭ ئاتىسى، ئۈستازى» دەپ ناھايىتـــى چوڭ بىلىدۇ، — دېدى ئابدۇخالىقغا ھەيكەلنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ.

ئابدۇخالىق پۇشكىننىڭ ھەيكىلىگە قىزىقىپ قاراپ تۇرۇپ لاتىپنىڭ «پۇشكىننى رۇسلار ،رۇس ئەدەبىياتىنىڭ ئاتـــــى،

ئۇستازى، دەيدۇ» دېگەن سۆزلىرىنى ئىچىدە تەكرارلاپ تۇرۇپ بىردىنلا ئېسىگە شائىر نەمەت خەلپەتنىڭ بۇنىڭدىن ئۇچ يىل بۇرۇن نەۋائىنىڭ «فەرھاد ـ شېرىن» داستانىنى قولىغا ئېلىپ پېشانىسىگە تەگكۈزۈپ، ئاندىن سۆيۈپ تۇرۇپ «پىر ئۇستازىمىز، ئۇلۇغ شائىر ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائى» دېگەن سۆزلىرى ئېسىگە كەلدى.

ئۇ پۇشكىننىڭ ھەيكىلىگە ھۆرمەت بىلەن قاراپ تۇرۇپ:

— ئۇنداق بولسا پۇشكىن ئورۇسلارنىڭ ئەلىشىر نەۋائىسى ئىكەن ـ دە، — دېدى ئەستايىدىللىق بىلەن.

ئابدۇخالىقنىڭ بۇ ۋەزمىن گەپلىرىنى ئاڭلاپ لاتىپ ھەيران قالدى. ئۇ بىر ھازا تۇرۇپ قالدى.

— پاھ ـ ھوي! ماۋۇ بالىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىنى، — دېدى لاتىپ ئابدۇخالىققا تازا ئىنچىكىلەپ زەن سېلىپ قاراپ گېپىنى داۋام قىلىپ، — مەن ئۇزۇمنى دۇنياغا داڭلىق موسكۋا ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەن گىمنازىيە ئوقۇتقۇچىسىمەن دەپ يۈرۈپتىمەن. ھەقىقىي تالانت، بىلىم ئىگىسى بۇ يەردىكەن ئەمەسمۇ؟! مەن نەۋائىنىڭ ھەم پۇشكىننىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇغانمەن، بىراق پۇشكىننى نەۋائىغا سېلىشتۇرۇپ باقمايتىمەن. ئابدۇخالىقنىڭ بۇ ئوخشىتىشى خېلى جايىدا. ئىككى شائىرنىڭ ئوخشىمايدىغان يېرى شۇكى، ياشىغان دەۋر شارائىتى، تىل ـ يېزىق، شېئىرىيەت شەكلى قاتارلىق جەھەتلەردە پەرق بار. ئەلىشىر نەۋائى بۇنىڭدىن تۆت يۈز يىل بۇرۇن ياشىغان بولسا، پۇشكىن بۇنىڭدىن يەتمىش ـ سەكسەن يىل بۇرۇن ياشىغان.

لاتىپ ئىككى مېھمانغا ئالدىدىكى بىنانى كۆرسىتىپ:

— بۇ بىنا شائىر پۇشكىن ئۆز ۋاقتىدا ئولتۇرغان جاي. ھازىر «پۇشكىن خاتىرە ئۆيى» قىلىنغان. بىز بۇ خاتىرە ئۆينى زىيارەت قىلىپ بولۇپ بىزنىڭ ئۆيگە بارايلۇق، بالا بىرەك قىزىقىۋاتسا كېرەك، — دېدى.

— ئىككىمىزنىڭ ئويلىغىنى بىر يەردىن چىقتى. قېنى، باشلاڭ

ئەمسە، — دېدى مەخسۇت مۇھتى.

لاتىپ ئىككى مېھمىننى باشلاپ پۇشكىننىڭ قەدىمىي تۇرالغۇسىنىڭ ئىچىگە كىردى. ئىشىكنىڭ ئىچىدە ئۇلارنى ئوتتۇرا بويلۇق، سېرىق چاچلىق، كۆك كۆزلۈك، خۇشخۇي، چىرايلىق بىر رۇس ئايال قىزغىن كۈتۈۋالدى.

بىر ئەر كىشى ئۇلارنىڭ قېشىغا كېلىپ ئەدەپ بىلەن ئۇلارنى كىچىكرەك بىر زالغا باشلىدى. ئابدۇخالىق ھەممىسىنىڭ ئالدىدا زالغا كىردى. ئۇ كۆردىكى، زالنىڭ ئىچىگە تام ياقلىتىپ قاتارلىسىغا ئەينەكلىك يوغان ئىشكاپلار قويۇلغانىدى. لاتىپ ھەر بىر ئىشكاپنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، ئىشكاپقا تىزىپ قويۇلغان پۇشكىن ئەسەرلىرىنىڭ رۇس، ئىنگلىز، نېمىس، فرانسۇز، لاتىن، تاتار، تۈرك، پولەك، ئىسپان، ياپون، ۋېنگىر، رومىن، ئەرەب، پارس، ھىندى ... تىللىرىدىكى ھەر خىل نەشر نۇسخىلىرىنى كۆرسىتىپ ئابدۇخالىققا چۈشەندۈرەتتى. بىر ئىشكاپنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، ئابدۇخالىق بىر كىتابقا قارىغىنىچە تۇرۇپ قالدى. ئۇ بۇ كىتابنى قەيەردىدۇر كۆرگەنىدى. بىردىنلا ئۇنىڭ ئېسىگە بۇنىڭدىن ئىككى يىل بۇرۇنقى بىر ئىش كەلدى:

1914 - يىلى 2 - ئاينىڭ بىر كۈنى ئابدۇخالىق چوڭ دادىسى مىجىت ھاجى بىلەن تۇرپان يېڭىشەھەردىن ئاستانىگە مەخسۇت مۇھتىنىڭ ئۆيىگە باردى. ئۇلار ئۇ يەردە ئىككى كۈن تۇرۇپ قالدى. ئىككىنچى كۈنى مىجىت ھاجى ئەتىگەندىلا مەخسۇت مۇھتىنىڭ ئاكىسى مۇسۇلباينىڭ ئۆيىگە كەتتى. ئابدۇخالىق مەخسۇت مۇھتىنىڭ ھويلىسىدا تەڭتۈش بالىلار بىلەن خېلى ۋاقىتقىچە ئويناندى. چۈشكە يېقىن ئابدۇخالىق ئويۇندىن زېرىكىپ مەخسۇت مۇھتىنىڭ خاس خانىسىغا كىردى. مەخسۇت مۇھتى كرېسلودا ئولتۇرۇپ جىگەررەڭ مۇقاۋىلىق بىر كىتابنى ئوقۇۋاتاتتى.

ئابدۇخالىق «ئۇ قايسى كىتابتۇ؟» دەپ قىزىقىپ قالدى، بىراق

مەخسۇت ئاكىنىڭ دىققىتىنى چاچماسلىق ئۈچۈن ئاۋايلاپ دەسسەپ ئۈنىڭغا يېقىن كەلدى. ئۇ مەخسۇت مۇھتىنىڭ قولىدىكى كىتابنىڭ ئوچۇق بېتىگە قاراپ ھەيران قالدى، چۈنكى، ئۈنىڭدىكى خەتلەرنى بۇرۇن كۆرۈپ باقمىغانىدى.

مەخسۇت مۇھتى ئابدۇخالىقنىڭ كەينىدە تۇرغانلىقىنى سېزىپ قالدى. ئۇ كىتابنى يېپىپ قويۇپ، ئابدۇخالىققا قاراپ:

— بۇ كىتابقا قىزىقىۋاتامسىز؟ بۇ ئورۇسنىڭ چوڭ شائىرى پۈشكىننىڭ كىتابى، — دېدى.

— ئورۇسچە كىتاب، — دېدى ئابدۇخالىق كىتابنى قولىغا ئېلىپ.

— شۇنداق، بۇ پۈشكىننىڭ «كاپىتان قىزى» دېگەن كىتابى. رۇسلار بۇنداق كىتابلارنى رومان دەيدۇ، — دېدى مەخسۇت مۇھتى چۈشەندۈرۈپ.

ئابدۇخالىق كىتابنى ئاچتى. ئۇ كىتابنىڭ ئىچ بېتىدىكى ئويچان، يوغان كۆزلىرىنى يىراقتا تىككەن، بۇدرە چاچلىق سۆلەتلىك بىر ئادەمنىڭ سۈرىتىنى كۆرۈپ مەخسۇت مۇھتىدىن سورىدى:

— بۇ كىم؟

— بۇ پۈشكىن دېگەن شائىر.

ئابدۇخالىق كۆڭلىدە: «ھەي مەنمۇ رۇسچە خەتنى بىلگەن بولسام، مەخسۇت ئاكامدەك مۇشۇنداق كىتابلارنى ئوقۇيالايتتىم-غۇ» دېگەننى ئويلىدى.

...

— ئابدۇخالىق سىزنى دەۋاتىمەن، چاقىرسامۇ ئاڭلىمايسىزغۇ؟ — دېدى مەخسۇت مۇھتى ئابدۇخالىقنىڭ مۈرىسىگە يېنىك ئۇرۇپ. ئابدۇخالىق پەقەت شۇ چاغدىلا ئاندىن ئۆزىنى خىيال ئىلكىدىن تارتىۋالدى. ئۇ مەخسۇت مۇھتىغا ئەگىشىپ نېرىسىدا قاراپ تۇرغان لاتىپنىڭ يېنىغا باردى. لاتىپ

ئىشكاپلارغا تىزىپ قويۇلغان كىتابلارنى كۆرسىتىپ سۆزلىدى:

— مانا بۇ ئىشكاپتىكى ئاۋۇ كىتاب پۈشكىنىڭ تۇنجى شېئىرلار توپلىمى ... ماۋۇ كىتاب بولسا پۈشكىنىڭ ئىككىنچى شېئىرلار توپلىمى ... بۇ بولسا پۈشكىنىڭ ئۈچىنچى، تۆتىنچى، بەشىنچى شېئىرلار توپلاملىرى ... مانا ماۋۇ ئىشكاپتىكى پۈشكىن داستانلار توپلىمى ... ماۋۇ «سىگانلار» داستانى، ماۋۇ «پولتاۋا» داستانى، ماۋۇ «مىس چەۋەندباز» داستانى ... مانا بۇ ئىشكاپتىكى پۈشكىنىڭ «بىلىكىن قىسسىلىرى» دېگەن كىتابى. مانا بۇ «دوبروۋسكى» دېگەن پۈۋېستى. بۇ بولسا «بورس گۇدۇنۇپ» دېگەن دىراممىسى ... مانا ماۋۇ ئىشكاپتىكى بۇ يوغان، قېلىن كىتابلار پۈشكىنىڭ شېئىرىي رومانى «يېۋگىنى ئونىگىن» نىڭ رۇسچە، نېمىسچە، ئىنگلىزچە، فرانسۇزچە نەشر نۇسخىلىرى، — لاتىپ ھەر بىر ئىشكاپنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئەنە شۇنداق چۈشەندۈرەتتى.

ئابدۇخالىق پۈشكىنىڭ مۇقاۋىسى زەڭگەر رەڭلىك قېلىن كىتابى — «يېۋگىنى ئونىگىن» غا زوقمەنلىك بىلەن قاراپ ئۆز - ئۆزىگە «پىر ئۇستاز ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «خەمسە» سىدەك بار ئىكەن» دېدى پىچىرلاپ.

لاتىپ ئابدۇخالىق بىلەن مەخسۇت مۇھىتىغا باشقا ئىشكاپلاردىكى كىتابلارنى كۆرسىتىپ چۈشەندۈرەتتى.

— بۇ ... ماۋۇ ...

ئابدۇخالىق زالدىكى شۇنچە نۇرغۇن ئىشكاپلارغا قويۇلغان پۈشكىن ئەسەرلىرىنىڭ كۆپلۈكىگە ھەيران قالدى.

ئابدۇخالىق مەخسۇت مۇھىتى بىلەن لاتىپقا ئەگىشىپ ئىككىنچى قەۋەتكە چىقتى. ئۇ ئىككىنچى قەۋەتتىكى بىر ئۆيدە پۈشكىنىڭ مۇھىم ئەسەرلىرىنىڭ قولىيازما نۇسخىلىرىنى كۆردى. بۇ ئۆي پۈشكىنىڭ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان مەخسۇسخانىسى ئىدى ...

ئابدۇخالىق ئاخىرىدا لاتىپتىن ئەنە شۇنداق تەكداشسىز بۇيۇك تالانت ئىگىسى بولغان ئۇلۇغ شائىرنىڭ ئوتتۇز يەتتە يېشىدا چەت ئەللىك قاچاق دانتىس دېگەن لەنەتگەردىنىڭ ئوقىدا بىئەجەل ئۆلۈپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ قاتتىق قايغۇردى. ئۇنىڭ بالىلىق قەلبىنى ئاچچىق ئازابلىق ھېسسىيات ئۆرتىگەچكە، غەزەپتىن چىشلىرى غۇچۇرلاپ كەتتى.

ئابدۇخالىق پۇشكىن خاتىرە ئۆيىدىن قايتىپ چىقىش ۋاقتىدا، ئۇلارنى زالغا تەكلىپ قىلغان ھېلىقى ئايالغا چوڭ دادىسى مىجىت ھاجى «خەجلەڭ» دەپ بەرگەن يۈز رۇبلى پۇلنى «پۇشكىن خاتىرە ئۆيىگە ئىئانەم» دەپ تەقدىم قىلدى.

پۇشكىن خاتىرە ئۆيىدىن چىقىپ مەخسۇت مۇھىتى ئابدۇخالىقنى ئېلىپ لاتىپنىڭ ئۆيىگە باردى. ئۇلار چۇشلۇك تاماقنى شۇ يەردە يېدى. چۇشتىن كېيىن ۋە ئەتىسى بىر كۈن لاتىپ ئابدۇخالىقنى موسكۋانىڭ ئۇلار كۆرمىگەن جايلىرىغا ئېلىپ بېرىپ ئوينىتتى. كەچقۇرۇن مىجىت ھاجىنىمۇ تەكلىپ قىلىپ ئەكېلىپ ئۆيىدە زىياپەت بېرىپ كۈتۈۋالدى.

شەمەيدىكى رۇس مەكتىپىدە

مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھىتى ئاۋۇال موسكۋادىكى، كېيىن قازان شەھىرىدىكى سودىلىقىنى تۈگىتىپ، يېگىرمىنچى كۇنى شەمەيگە قايتىپ كەلدى. ئۇلار شەمەيدە بىر كۇن دەم ئېلىپلا سېتىۋالغان ماللىرىنى رەتلەپ تېگىپ ۋەتەنگە قايتىش تەييارلىقىغا كىرىشتى. ئۇلار قازان شەھىرىدىن قايتىپ كەلگەنلىگى ئىككىنچى كۇنى ساراي خوجايىنى ئىسھاقنىڭ غەربىي سىبىرىيىنىڭ ئومىسكى شەھىرىدىكى رۇس گىمنازىيە (ئوتتۇرا مەكتەپ) سىدە ئوقۇيدىغان ئوغلى شېرىپ يازلىق تەتىل قىلىپ ئۆيىگە قايتىپ كەلدى.

ئابدۇخالىق ئۇزى بىلەن تەڭ دېمەتلىك شېرىپ بىلەن ئوڭايلا چىقىشىپ دوست بولۇپ كەتتى. شېرىپ ئانا تىلىدا سۆزلەۋېتىپلا بەزىدە رۇسچە سۆزلەپ كېتەتتى. ئابدۇخالىق بۇ بالىنىڭ رۇسچە راۋان، يېقىملىق ئاھاڭدا سۆزلىگىنىگە قاراپ ھەيرەتتە قالدى. ئۇ شېرىپنىڭ ئاغزىغا بىردەم قاراپ تۇرۇپ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ، ئاستىنقى كالپۇكىنى چىشلىگىنىچە بوينىنى قىسىپ تۇرۇپ قالدى.

شېرىپ چېچەن بالا ئىدى. ئۇ ئابدۇخالىقتىكى ئۆزگىرىشنى سېزىۋېلىپ سۆزلەشتىن توختاپ سورىدى:

— سىزگە نېمە بولدى؟

ئابدۇخالىق چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ ئۇنچىقماي بېشىنى چايقىدى.

— سىز مەندىن چوقۇم بىر ئىشنى يوشۇرۇۋاتىسىز؟

ئابدۇخالىق شېرىپقا دەردىنى بىراقلا تۆكتى:

— بىزنىڭ نەس باسقان تۇرپاندا مەدرىسىلەردىن باشقا يېڭىچە

پەننىي مەكتەپ يوق. پەقەت ئاستانىدىلا مەخسۇتكام ئاچقان مەخسۇدىيە مەكتىپى بار، — دېدى مەيۇسلىنىپ.

— رۇس مەكتىپى يوقمۇ؟

— ئورۇس مەكتىپى يوق، بولسىمۇ كىم ئوقۇيدۇ؟

— نېمىشقا ئەمدى؟

— تۇرپاندا ئورۇسلار بولمىسا؟

— ئۇنداقتا تۇرپاندا كىملەر بار؟

— بىز ئۇيغۇرلار بار ـ دە، — دېدى ئابدۇخالىق ئويلىنىپ، — يەنە ئازراق تۇڭگانلار بىلەن خەنسۇلارمۇ بار.

شېرىپ دوستىنىڭ گەپلىرىگە ھەيران قالدى. ئۇ:

— ئابدۇخالىق، سىلەرنىڭ ئىشىڭلار راستىن چاتاق ئىكەن جۇمۇ، — دېدى ئىككى مۇرىسىنى قىسىپ.

ئىككى دوست بىر پەس جىمىپ قالدى.

ئابدۇخالىق قازان شەھىرىدە كىتابخانىغا كىرگىنىدە، كىتابخانىدىكى كىتابلارنىڭ يېرىمى تاتارچە، ئەرەبچە، تۇركچە، پارسچە كىتابلار، يېرىمى رۇسچە كىتابلار ئىدى. ئۇ موسكۇادىكى چوڭ كىتابخانىغا كىرىپ كۆرگىنى بولسا كۆپىنچىسى رۇسچە كىتابلار ئىدى. تاتارچە، تۇركچە، ئەرەبچە كىتابلار ناھايىتى ئاز ئىدى. شۇ چاغدا ئابدۇخالىق «رۇسچە بىلگەن بولسام، مۇشۇ كىتابلارنىڭ ھەممىسىنى ئوقۇپ چىقماسمىدىم، ھەي ئىست!» دېگەنىدى ئىچىدە ئۆزىچە خورسىنىپ.

— نېمىنى ئويلاپ كەتتىڭىز؟ — سورىدى شېرىپ.

ئابدۇخالىق ئۇنىڭغا قاراپ:

— مەنمۇ ئورۇسچە ئوقۇيمەن. ئورۇسچىنى بىلمىسەم بولمايدىكەن، — دېدى قەتئىي ھالدا.

— ئوچىن خاراشۇۋ،[1] سىز شەمەيدە قېلىپ مەن بۇرۇن

---

[1] ئوچىن خاراشۇۋ — ناھايىتى ياخشى.

ئوقۇغان رۇس مەكتىپىدە ئوقۇۋاتقان — دېدى شېرىپ خۇشاللىقىدىن ئابدۇخالىقنى قۇچاقلاپ.

ئابدۇخالىق بىردىنلا ئەنسىرەپ قالدى:

— مېنى ئورۇسچە مەكتەپكە قوبۇل قىلارمۇ؟

— ئاتام مەكتەپ مۇدىرى مىخايلوپ بىلەن خېلى يېقىن. ئۇتكەندە مەكتەپكە ئاتام بەش يۈز سوم پۇل ئىئانە قىلىۋىدى، مۇدىر بەك خۇشال بولغان، ئاتام ئۆزى مەكتەپكە بېرىپ مۇدىر بىلەن سۆزلىشىپ كۆرسە قوبۇل قىلامدىكىن، — دېدى.

ئابدۇخالىقنىڭ كۆزىدىن ئۈمىد ئۇچقۇنى چاقنىدى. شېرىپ سورىدى:

— بۇ يىل قانچە ياشقا كىرىدىكىز؟

— ئون بەشكە.

— راست گەپنى دېگەندە، سىز بىزنىڭ ئوممىسكىدىكى گىمنازىيىگە لايىق. بۇ يەردە سىز يەتتە ـ سەككىز ياشلىق بالىلارنىڭ ئارىسىدا بەك چېنىپ قالىسىز. ھەي بۇ ئىشنى قانداق قىلىساق بولار؟ — شېرىپ ئىككى مۇرىسىنى قىسىپ ئىككى قولىنى كېرىگىنىچە ئويلىنىپ قالدى.

ئابدۇخالىق قەتئىي نىيەتكە كەلگەنىدى.

ئەتىسى مەجىت ھاجى نەۋرىسى ئابدۇخالىقنى رۇس مەكتىپىدە ئوقۇتۇش ئۈچۈن شەھەيدە قالدۇرۇپ، ئاغىنىسى — ساراي خوجايىنى ئىسھاققا تاپشۇردى. شۇنىڭدىن كېيىن مەجىت ھاجى مەخسۇت مۇھتى قاتارلىق ھەمراھلىرى بىلەن ۋەتەنگە قاراپ يولغا چىقتى. سودا كارۋىنىنى ئۇزىتىپ قېيقالغان ئابدۇخالىق دوستى شېرىپ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بىر ئەقىل تاپتى. شېرىپ يازلىق تەتىل ۋاقتى توشقۇچە ئۇنىڭغا رۇسچە ئۆگىتىدىغان «كىچىك مۇئەللىم» بولماقچى بولدى. بۇنىڭ بىلەن جانجىگەر دادىسىدىن ئايرىلىپ يات ئەلدە قالغىنىغا ئازراق كۆڭلى يېرىم بولغان ئابدۇخالىق تەسكىن تاپتى.

شېرىپ «ئابدۇخالىق مېنى جەندەك ساقلاپ تۇرۇپتۇ» دەپلا ئۆيىگە ئالدىراش كىرىپ كەتتى. بىر پەستىن كېيىن ئۇ بىر بوكۇار (رۇس تىلى ئېلىپبەسى) دەپتەر، قەلەمنى كۆتۈرۈپ چىقتى. شۇ كۈندىن باشلاپ ئابدۇخالىق شېرىپنىڭ ئۆگىتىشى بىلەن رۇسچە ئۆگىنىشنى باشلىۋەتتى.

شېرىپ ئابدۇخالىقنىڭ رۇسچە ئۆگىنىشكە بۇنچىۋالا بېرىلىپ كېتىشىنى ئويلىمىغانىدى. دوستىنىڭ قىزغىنلىقىغا بېقىپ ئۇمۇ خۇددى مۇئەللىملەر سىنىپتا دەرس ئۆتكەندەك ناھايىتى ئەستايىدىل ئۆگىتىشكە باشلىدى. شېرىپ ھەر كۈنى ئەتىگەندە ئالدىنقى كۈنى ئۆگەتكەن دەرسىنى ئابدۇخالىقتا ئوقۇتاتتى، ئاندىن كىچىك تاختىغا يازغۇزۇپ بىر قېتىم تەكرار ئوقۇتاتتى، شۇنىڭدىن كېيىن يېڭى دەرسنى باشلايتتى. چۈشتىن كېيىن بولسا ئابدۇخالىق چۈشتىن بۇرۇنقى ئوقۇغان يېڭى دەرسنى ئوقۇش، يېزىشنى مەشىق قىلاتتى. كۈنلەر شۇ تەرىقىدە ئۆتۈشكە باشلىدى.

ئابدۇخالىق ئەتىگەندە يېڭى دەرس ئۆتۈلگەندە، خۇددى قېقىپ قويۇلغان مىختەك قىمىر - سىمىر قىلماي پۈتۈن ئىخلاسى بىلەن دەرس ئاڭلايتتى، شېرىپنىڭ يېتەكلىشىدە ئوقۇشنى كۆپ قېتىم تەكرارلاپ مەشىق قىلاتتى، شۇنىڭدىن كېيىن، ئىچىدە پىچىرلاپ ئوقۇپ دەپتېرىگە كۆچۈرۈپ يېزىشقا باشلايتتى، چۈشتىن كېيىن بولسا ياتاق ئۆيىگە بېكىنىۋېلىپ دەرس تەكرارلايتتى، «كىچىك مۇئەللىم» بەرگەن تاپشۇرۇقنى ئىشلەيتتى. ئۇ دەرس تەكرارلاشقا شۇنچىلىك بېرىلىپ كېتەتتىكى، بەزەن چاغلاردا ھەتتا تاماق يېيىشنىمۇ ئۇنتۇپ قالاتتى. ساراي خىزمەتچىسى ئەكىرىپ قويغان تاماقمۇ سوۋۇپ كېتەتتى. كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە ئىككى يېرىم ئاي ئۆتتى. ئىككى دوستىنىڭ تىرىشچانلىقى چېچەكلەپ مېۋە بېرىپ، ئابدۇخالىق بوكۇارنى ئوقۇپ تاماملىدى. شۇنىڭ بىلەن ئابدۇخالىق ئادەتتىكى كىچىك تېكىست، شېئىرلارنى ھەجىلەپ ئوقۇيالايدىغان، كۈندىلىك تۇرمۇشتا كۆپ ئىشلىتىدىغان بىر مۇنچە

ئاددىي سۆزلۈكلەرنى توغرا تەلەپپۇز قىلالايدىغان بولدى. يازلىق تەتىل ئاخىرلاشتى. ئابدۇخالىق بۇ چاغدا شەھەرگە يېڭى كەلگەن چاغدىكىدىن خېلىلا جۈدەپ، ياداپ قالغانىدى.

ئاۋغۇست ئېيىنىڭ ئاخىرقى كۈنى شېرىپ ئابدۇخالىق بىلەن قىيالمىغان ھالدا خوشلىشىپ، ئومىسكى شەھىرىگە ئوقۇشقا كەتتى. ساراي خوجايىنى ئىسھاق ئابدۇخالىقنى ئەگەشتۇرۈپ تىككۈچى لارىسانىڭ دۇكىنىغا ئېلىپ باردى. ئۇ لارىساغا ئابدۇخالىقنىڭ بوينىنى ئۆلچىتىپ مېغىزەڭ چىبەرقۇتتىن ئوقۇغۇچىلار فورمىسى تىككۈزۈپ بەردى.

ئابدۇخالىق تۇرپاندىن كېيىپ كەلگەن دوپپا، پەشمەت چاپان بىلەن شالۋارنى سېلىۋېتىپ يېڭى كىيىملەرنى كەيدى. ئوقۇغۇچىلار فورمىسى بىلەن فوراڭكا (ئالدى ئېگىز چىكىلىكى پارقىراق شەپكە) ئابدۇخالىققا قاملاشتى. بۇنى كۆرگەن ئىسھاق:

— ھە، مانا ئەمدى بۇ كىيىملىرىڭىز بىلەن مەكتەپكە بارسىڭىز، رۇس باللىرىنىڭ ئارىسىدا جانمايسىز، — دېدى.

1 ـ سېنتەبىر كۈنى ئەتىگەندىلا ساراي خوجايىنى ئىسھاق ئابدۇخالىقنى رۇس مەكتىپىگە ئېلىپ باردى. مەكتەپ مۇدىرى مېخايلوف ئۇلارنى قىزغىن كۈتۈۋالدى. ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ يۈرتى، ئىسىم ـ فامىلىسى، يېشى قاتارلىقلارنى سورىدى. ئابدۇخالىق مۇدىرنىڭ ھەر بىر سوئالىغا دۇدۇقلىمايلا رۇسچە جاۋاب بەردى. ئىسھاق بۇنىڭدىن بەكمۇ ھەيران قالدى. ئۇ بۇرۇن بىر ئېغىزمۇ رۇسچە سۆز بىلمەيدىغان ئابدۇخالىقنىڭ ئىككى ھېرىم ئاي ئىچىدە ئۆگىنىشتە بۇنچىلىك تېز ئۇنۇمگە ئېرىشىشىنى ئويلىمىغانىدى. «نېمىدېگەن زېھنى ئۆتكۈر، تىرىشچان بالا ـ ھە، بۇ!» ئىسھاق شۇنى ئويلاپ ئابدۇخالىقنىڭ مۇرىسىگە يېنىك ئۇرۇپ قويدى مەمنۇنلۇق بىلەن.

مۇدىر مېخايلوف بوكۇارنى ئېچىپ ئاخىرىدىكى ئىككىنى تېكىستنى ئابدۇخالىققا ئوقۇشنى بۇيرۇدى. ئابدۇخالىق ھەر ئىككى

تېكىستنى راۋان ئوقۇدى. مۇدىر ئىككىنچى سىنىپنىڭ ئوقۇش كىتابىنى ئېچىپ بىر ماۋزۇنى كۆرسىتىۋىدى، ئابدۇخالىق ئۇ تېكىستنىمۇ ئوقۇپ بولدى. مۇدىر ئابدۇخالىققا يېرىم بەت ئىنشا يازغۇزدى. ئابدۇخالىق خېلى قىينىلىپ، بىر مۇنچە خەتلەرنى بىر يېزىپ، بىر ئۆچۈرۈپ، يەنە باشقىدىن يېزىپ ئاخىر ئىنشانى يېزىپ بولدى. مۇدىر ئۇنى كۆرۈپ بېقىپ بىر يەردىكى خاتانى تۈزىتىپ قويدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئارىقمېتىكىدىن (ھېساب) قوشۇش، ئېلىش ئەمەللىرىنى ئىشلىتىپ سىناپ كۆردى. ئابدۇخالىق مۇدىر كۆرسەتكەن بىر مۇنچە ئەمەللەرنى قىينالمايلا توغرا ئىشلىدى.

مۇدىر مېخايلوف ئابدۇخالىققا قايىل بولۇپ ئۇنى ئىككىنچى سىنىپقا قوبۇل قىلدى. ئىككىنچى سىنىپنىڭ مەسئۇل مۇئەللىمى ئاننا ۋاسىلىيېۋنا ئىدى. مۇدىر ئابدۇخالىقنى ئاننا ۋاسىلىيېۋنا مۇئەللىمگە تاپشۇردى.

ئاننا ۋاسىلىيېۋنا ئوتتۇرا بويلۇق، يېشى ئوتتۇز بەشتىن ئاشقان تەجرىبىلىك، بىلىمى مول ئوقۇتقۇچى ئىدى. ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ رۇس مەكتىپىدە ئوقۇش ئۈچۈن يىراق تۇرپاندىن كەلگەنلىكىنى بىلىپ، ئۇنىڭغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلدى. ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ تىرىشچان، قەيسەر، ئەدەپلىك، ئېغىر - بېسىق مىجەز - خۇلقىنى ياقتۇرۇپ قالدى. قازان شەھىرىدە چوڭ بولغان بۇ رۇس قىزى تاتار تىلىنى پىششىق بىلەتتى. ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ تۇرپاندىكى چېغىدا ئۇستازى ئەلى ئىبراھىموفتىن تاتارچىنى ئۆگىنىۋالغانلىقىنى ئاڭلاپ بۇنىڭدىن سۆيۈندى. چۈنكى ئۇنىڭغا رۇس تىلىدىكى بەزى مۇرەككەپ سۆزلەرنىڭ مەنىسى ۋە رۇس تىلى گرامماتىكا قائىدىلىرىنى چۈشەندۈرۈش ئاسانغا توختايدۇ - دە.

ئاننا مۇئەللىم ھەر كۈنلۈك دەرس ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئابدۇخالىققا يەنە بىر سائەت رۇس تىلىدىن قوشۇمچە دەرس ئۆتۈپ تۇردى. ئابدۇخالىق ئاننا مۇئەللىمنىڭ كۆتكىنىدىنمۇ زور

تىرىشچانلىق بىلەن رۇس تىلى ئۆگىنىشكە بېرىلىپ كەتتى. ئابدۇخالىقنىڭ بىر ئادىتى شۇ ئىدىكى، ئۇ سىنىپتا ئۆتۈلگەن ھەر سائەتلىك دەرسنى شۇ سائەتتە بىلىۋېلىشقا تىرىشاتتى. ئەگەر ئۇ شۇ سائەتتىكى دەرسنى تولۇق بىلىۋالمىسا، كەم يېرىنى مۇئەللىمدىن ياكى ساۋاقداشلىرىدىن خىجىل بولماي سوراپ تولۇق بىلىۋالمىغۇچە توختىمايتتى.

بىر كۈنى ئاننا مۇئەللىم بىر دوستى ئارقىلىق قازان شەھىرىدىن ئالدۇرغان «تاتارچە ـ رۇسچە لۇغەت» نى ئابدۇخالىققا تەقدىم قىلدى. ئابدۇخالىق ئاننا مۇئەللىمنىڭ ئۆگىتىشى بىلەن لۇغەتتىن پايدىلىنىشنى ئۆگىنىۋالدى. بۇنىڭ بىلەن ئابدۇخالىقنىڭ رۇس تىلىنى ئۆگىنىشىگە ئاسانلىق تۇغۇلدى.

1917 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ بېشىدا شەھىرىمىز قىشلىق تەتىل قىلىپ ئومۇمىيۈزلۈك شەھەرگە قايتىپ كەلدى. ئابدۇخالىق شەھىرىنى كۆرۈپ قەۋەتلا خۇشال بولۇپ كەتتى. شەھىرىمىز ئابدۇخالىقنىڭ ئۆزى بىلەن بىر ئېغىز مۇ تاتارچە سۆزنى قوشماي رۇسچە سۆزلىشىۋاتقانلىقىنى سېزىپ خۇشاللىقىدىن ئۇنى قىزغىن قۇچاقلاپ تەبرىكلىدى:

— ئابدۇخالىق، مەن سىزنى رۇسچىنى بۇنچىلا تېز ئۆگىنىۋالا دەپ ئويلىمىغانىدىم. سىز نېمىدېگەن تىرىشچان ـ ھە.

— ئەگەر سىز يازلىق تەتىلدە ماڭا بوكۇزاردىن دەرس بەرمىگەن بولسىڭىز، رۇسچىنى مۇنچىلىك بىلىشىم نەدىدى، — دېدى ئابدۇخالىق كەمتەرلىك بىلەن.

شەھىرىمىز گەپ ئارىلاپ ئابدۇخالىقنىڭ ئىككىنچى سىنىپتا ئاننا ۋاسىلىيېۋنا مۇئەللىمدە ئوقۇۋاتقىنىنى ئاڭلاپ تېخىمۇ خۇشال بولدى:

— ئاننا ۋاسىلىيېۋنا ياخشى مۇئەللىم. ئۇ ئۆز ئوقۇغۇچىلىرىنى بالىسىدەك ياخشى كۆرىدۇ. مەنمۇ باشلانغۇچتا ئاننا مۇئەللىمدە ئوقۇغان.

شېرىپ ھەر كۈنى تەتىللىك تاپشۇرۇقىنى ئىشلەپ بولۇپلا، ئابدۇخالىقنىڭ رۇس تىلى ئۆگىنىشىگە يېتەكچىلىك قىلاتتى. چۈشتىن كېيىن ئىككىسى سىرتقا چىقاتتى. شەھەيدە قىشتا سوغۇق ناھايىتى قاتتىق بولاتتى. قار قېلىن ياغاتتى، ئىككى بالا قېلىن قىشلىق كىيىملىرىنى كىيىپ بىرسى بىردىن چانىنى كۆتۈرەتتى - دە، شەھەرنىڭ سىرتىدىكى تۆپلىككە بېرىپ چانا تېيىلىپ ئويناپتتى. شېرىپ ئومىسكىدىن ئابدۇخالىققا كانكى (مۇز تېيىلىش ئايغى) ئالغاچ كەلگەنىدى. ئۇ ئابدۇخالىققا كانكىدا مۇز تېيىلىشنى ئۆگەتتى. ئابدۇخالىق بىر نەچچە كۈن مۇزغا گۈپۈلدەپ يىقىلىپ يۈرۈپ كانكىدا مۇز تېيىلىشنىمۇ ئۆگىنىۋالدى.

كۈنلەر ناھايىتى تېز ئۆتۈپ كەتتى. ئىككى دوست قىشلىق تەتىلنىڭ قانداقلارچە توشۇپ قالغانلىقىنى تۇيمايلا قېلىشتى.

ئىككىنچى مەۋسۇملۇق ئوقۇش باشلاندى. ئاننا مۇئەللىم ئابدۇخالىقنىڭ تۇرالغۇسىغا ئۆيى يېقىن بولغان ئالىيوشا، تۆلە ئىسىملىك ئىككى رۇس ۋە سارجان ئىسىملىك بىر قازاق بالا بىلەن تۆتىسىنى بىر ئۆگىنىش گۇرۇپپىسى قىلىپ تەشكىللەپ قويدى. بۇ تۆت ساۋاقداش ھەر كۈنى تۆت سائەت دەرستىن كېيىن بىرلىكتە دەرس تەكرارلاپ تاپشۇرۇقلىرىنى ئىشلەيتتى، تەكرارنى تۈگىتىپ بىللە ئويناپتتى، شۇنىڭدىن كېيىن ئابدۇخالىق زېرىكىشلىك ھېس قىلمايدىغان بولدى، ئۆگىنىشتىمۇ تېز ئىلگىرىلىدى.

1917 - يىلى 6 - ئايدا يىللىق ئىمتىھان ئېلىندى، ئابدۇخالىق ھەممە دەرسلەردىن ئەلا ئۆتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۇچىنچى سىنىپقا كۆچتى.

ئابدۇخالىق ئۇچىنچى سىنىپقا ئەلا كۆچكەنلىكىنى ئاڭلاپ مەكتەپتىن ئالدىراش مېھمانسارايغا قايتىپ كېلىپ تېخىمۇ خۇشال بولۇپ سەكرەپ كەتتى. چۈنكى، مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھتى سودا كارۋانلىرىنى باشلاپ شەھەرگە كېلىپ مېھمانسارايدا ئابدۇخالىقنىڭ مەكتەپتىن كېلىشىنى كۈتۈپ ئولتۇرۇشاتتى.

دادا بىلەن نەۋرە چاقلىشىپ كۈرەشتى.

— ئىزدىراستۇيتتى[1] ، — دەپ قۇچىقىنى ئاچتى مەخسۇت مۇھتى.

— ئىزدىراستۇيتتى، — دەپ ئابدۇخالىق مەخسۇت ئاكىنىڭ قۇچىقىغا ئۆزىنى ئاتتى.

ئابدۇخالىقنىڭ رۇسچىنى تەبىئىي سۆزلىگىنىدىن خۇشال بولغان مەخسۇت مۇھتى ئۇنى ماختاپلا كەتتى.

مىجىت ھاجى ئابدۇخالىقنىڭ ئوچىنچى سىنىپقا ئەلا دەرىجىدە كۆچكەنلىكىنى ئاڭلاپ بەك خۇشال بولدى. ئۇ مەكتەپ مۇدىرى مىخايلوف بىلەن ئاننا ۋاسىلىيۇنا مۇئەللىمنىڭ ئۆيىگە تۇرپاننىڭ قۇرۇق يېشىل ئۈزۈمى، ئۈرۈك قېقى، مېغىز، قوغۇن قېقى تاتارلىق نۇرغۇن سوۋغا - سالام ۋە بەش يۈز سومدىن پۇل ئېلىپ يوقلاپ باردى. مەكتەپكە بولسا مىڭ سوم پۇل ئىئانە قىلدى.

مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھتى بىر ھەپتە ئىچىدە مائارىنى مالغا ئالماشتۇرۇپ بولۇپ، ئىككىسى كۈن جىددىي تەييارلىق قىلىپ ئوچىنچى كۈنى ئابدۇخالىق بىلەن خوشلىشىپ تۇرپانغا قاراپ يولغا چىقتى.

يېڭى ئوقۇش يىلى يېتىپ كەلدى. بىرىنچى سىنىپتا ئوقۇشقا باشلاندى. ئابدۇخالىق ئوچىنچى سىنىپتا ئوقۇشقا باشلىدى. ئاردىدىن ئىككى ئاي ئۆتۈپ رۇسىيىدە ئۆكتەبىر ئىنقىلابى پارتلىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي سوۋېت ھاكىمىيىتى قۇرۇلدى. بۇنىڭغا چىش - تىرنىقىغىچە قارشى تۇرۇپ ئۆچمەنلىك قىلغان ئامېرىكا، ئەنگلىيە جاھانگىرلىرىنىڭ كۈشكۈرتۈشى، ياردەم بېرىشى بىلەن ئەكسىيەتچى كۈچلەر، ئاق باندىتلار توپىلاڭ كۆتۈرۈپ يېڭى قۇرۇلغان سوۋېت ھۆكۈمىتىگە قارشى ھۇجۇم باشلىدى. يېڭىدىن قۇرۇلغان قىزىل ئارمىيە سوۋېت ھاكىمىيىتىنى قوغداش ئۈچۈن

---

① ئىزدىراستۇيتتى — رۇسچە «ياخشىمۇسىز» دېگەن مەنىدە.

ئاقلارغا قارشى جەڭگە ئاتلاندى. بۇنىڭ بىلەن رۇسىيىدە ئىچكى ئۇرۇش پارتلاپ، گىراژدانلار ئۇرۇشى باشلاندى.

ئۇزاق ئۆتمەي ئاق باندىتلار سىبىرىيىدىمۇ توپىلاڭ كۆتۈردى. ئۇرۇش ئوتى ھەممە يەرگە تۇتاشتى. 1918 - يىلى 1 - ئاينىڭ بېشىدا مەكتەپلەر تاقىلىپ ئوقۇش توختىدى. شەھەرىمۇ باندىتلارنىڭ بۇلاڭچىلىقىغا ئۇچراپ ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدا قالدى. ئابدۇخالىقنا ئوقۇشنى داۋام قىلىش ئىمكانىيىتى بولمىدى.

مېھمانساراي خوجايىنى ئىسھاق باندىتلارنىڭ بۇلاڭ - تالىڭىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن قورۇ - جايلىرىنى سېتىۋېتىپ سودا قىلىش نامى بىلەن جۇڭگوغا ئۆتۈپ كەتمەكچى بولدى.

ئۇچىنچى ئاينىڭ بىر كېچىسى ئىسھاق بالا - چاقىلىرىنى ئېلىپ بىر قانچە ئون تۆگىلەرگە مال - مۈلكىنى ئارتىپ يوشۇرۇنچە چۆچەككە قاراپ يولغا چىقتى. ئابدۇخالىقمۇ ئىسھاقنىڭ كارۋىنى بىلەن چۆچەككە كەلدى. ئۇ يەردىن ئۇرۇمچىگە باردىغان سودىگەرلەر بىلەن ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئۇرۇمچىدىن 7 - ئاينىڭ بېشىدا تۇرپانغا قايتىپ كەلدى.

يالقۇنلۇق ئىستەك

ئابدۇخالىق ئۆسمۇرلۇك چېغىدىن باشلاپلا ھېسامىدىن، ھەببۇللا، ئابدۇراخمان قاتارلىق دوستلىرى بىلەن يېڭىشەھەر قازىخانا مەسچىتى ئالدىدىكى سەيناغا ئوينىغىلى كېلەتتى. بۇ سەينانىڭ جەنۇب تەرىپىدە ھەيۋەتلىك قازىخانا مەسچىتى، غەرب تەرىپىدە راھىبسىز قالغان شىك سۆكمياۋ بۇتخانىسى، شىمال تەرىپىدە ئاشپۇزۇل، چەرچىن مال دۇكانلىرى جايلاشقانىدى. سەينانىڭ شەرقى يېڭىشەھەر بازىرىغا تۇتىشاتتى.

ئابدۇخالىق دوستلىرى بىلەن بۇ يەرگە ئوينىغىلى كەلگەندە، سەينانىڭ ئەتراپىدا ئولتۇرۇشلۇق خۇيزۇ بالىلىرىدىن سۇك شاۋ، ماجۇكشەن، ماجەنلىك، ماجاۋ گۇيلەر ئۆيلىرىدىن چىقاتتى. ئۇلار ئابدۇخالىق ئېلىپ كەلگەن توپنى تالىشىپ بىرلىكتە ئوينايتتى. بەزەن چاغلاردا سۇك شاۋ ئاغىنىلىرىنى باشلاپ ئابدۇخالىقنىڭ ئۆزدەپ ئۇلارنىڭ مەھەللىسىگە باراتتى. شۇنىڭ بىلەن ئابدۇخالىق دوستلىرى بىلەن قوشۇلۇپ بىر توپ بالا قىي - چۆۋلىشىپ غەربىي قوۋۇقتىن چىقىپ شىمالغا قاراپ مېڭىپ ئەسقەر ھاجى كارىزى بويىغا بېرىپ ئوينايتتى. بەزەن چاغلاردا يازنىڭ تومۇز ئىسسىقىغا چىدىمايى يېڭىشەھەرنىڭ غەربىدىكى پولوچىنىڭ تاللىقىدىكى ئۆستەڭ بويىغا بېرىپ سۇغا چۆمىلەتتى. بالىلار بىللە ئوينىغان چاغلىرىدا تەبىئىيكى ئۆز ئانا تىللىرىدا سۆزلەيتتى. بەزەن چاغلاردا خۇيزۇ بالىلار يېرىم خەنزۇچە، يېرىم ئۇيغۇرچە سۆزلەپ كېتەتتى. بۇنداق چاغلاردا ئابدۇخالىقمۇ ئۇلارنى دوراپ يېرىم ئۇيغۇرچە، يېرىم خەنزۇچە سۆزلەپ ئۆز مەقسىتىنى ئۇقتۇراتتى. سەككىز -

ئون يىل ئەنە شۇ يوسۇندا ئۆتتى. ئابدۇخالىق ئون بەشتىن ئاشقاندا، خەنزۇچىنى خېلى ئوبدانلا سۆزلىيەلەيدىغان بولۇپ قالغانىدى.

شەھەرلىكى رۇسچە مەكتەپتە ئوقۇشنىڭ داۋاملاشتۇرۇشقا ئامالسىز قالغان ئابدۇخالىق 1918 - يىلى 7 - ئايدا تۇرپانغا قايتىپ كېلىپ بىر ھەپتىگىچە ئۆيدىن تالاغا چىقمىدى. ئۇ ئۆيىدە ئولتۇرۇۋېرىپ ئاخىر زېرىكتى بولغاي، كوچىغا چىقتى. ئۇ بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ قازىخانا مەسچىتى ئالدىغا كېلىپ قالدى، ئۆزلىرىنىڭ دوكىنى ئىچىدە ئولتۇرۇپ يىراقتىنلا ئابدۇخالىقنى كۆرۈپ قالغان سۆڭ شاۋ يۈگۈرۈپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئىككى بالا قىزغىن سالاملاشتى.

ئابدۇخالىق سۆڭ شاۋنىڭ يېڭىشەھەردىكى شىركەتى[1] دا ئوقۇۋاتقىنىنى ئاڭلاپ خورسىنغانىدەك جىم بولۇپ قالدى. بىرنى سەزگەن سۆڭ شاۋ:

— ھەي ئابدۇخالىق، ئۆزلە نېمە بولدى شۇ؟ — دېدى.

ئابدۇخالىق ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قويۇپ دەردىنى تۆكتى:

— شەھەيدە رۇس مەكتىپىدە بىر يېرىم يىل ئوقۇپ رۇسچىنى خېلىلا بىلىپ قالغانىدىم، مەن تازا شور پېشانە. بىر ياخشى ئوقۇۋاتسام شەھەيدە ئۇرۇش بولۇپ مەكتەپ يېپىلدى. مەن ئىلاجسىز تۇرپانغا قايتىپ كەلدىم.

سۆڭ شاۋ ئابدۇخالىققا ھېسداشلىق قىلىپ دېدى:

— ئۆزلە شۇ، خەنزۇ گەپ بىلىدۇما، خەنزۇ خېتى ئاسان ئۆگىنىۋالىدۇ. سىز شۆتالڭ كىرسۇن، بىز بىللە ئوقۇيمىز.

ئابدۇخالىق بېشىنى چايقاپ:

— ياق، مەن ئون يەتتە ياشتا تۇرسام، كىچىك بالىلارنىڭ ئارىسىدا ئوقۇشقا ئىزا تارتمايمەنمۇ؟ — دېدى.

---

① شۆتالڭ — خەنزۇچە مەكتەپ.

سۇئال شاۋ:

— ھەي ئابدۇخالىق ئاداش، ھازىر بىز تەتىل، مەن، ماجۇڭشەن، ماجەنلىك ئوچ تۇققان بالاڭزا ئۆزلەگە خەنزۇ خەت ئۆگىتىمىز، دەرس باشلانسۇنما، ئۆزلەنى بىزنىڭ چوڭ بالاڭزا مىنىپقا ئەكىرىۋالىمىز، — دەپ ئابدۇخالىقنى قىزىقتۇرۇپ قويدى.

ئابدۇخالىق شۇ كۈنى ئاخشىمى يېرىم كېچىگىچە ئۇخلىيالمىدى. «ھەي قانداق قىلسام بولار؟...» ئۇ شۇنى ئويلاپ ئۇيان ئۆرۈلۈپ، بۇيان ئۆرۈلۈپ تەستە ئۇخلاپ قالدى.

ئەتىسى سۇئال شاۋ ئۇنى ئىزدەپ كەلدى، بۇ چاغدا ئابدۇخالىق قەتئىي نىيەتكە كەلگەنىدى. سۇئال شاۋ ئابدۇخالىقنىڭ شۇتاڭدا ئوقۇش قارارىغا كەلگەنلىكىدىن خۇشال بولدى. ئۇ تۇتنىچىسى مىنىپقا كۇچكەنىدى. ئۇ پۇختا ئىش قىلىدىغان بالا بولغاچقا، بىرىنچى مىنىپتا ئوقۇغان دەرسلىك كىتابلىرىنى ساقلاپ قويغانىدى، ئۇنىسى ئابدۇخالىققا بەردى. شۇ كۈندىن باشلاپ ئابدۇخالىق سۇئال شاۋدىن خەنزۇچە ئوقۇش، يېزىشنى ئۆگىنىشكە باشلىدى.

مەجىت ھاجى نەۋرىسى ئابدۇخالىقنىڭ خەنزۇچە مەكتەپتە ئوقۇش ئارزۇسىنى ئاڭلاپ، بىر قارارغا كېلەلمەي، بۇنىسى ئابدۇراخمان مەخسۇمغا دېدى. ئابدۇراخمان مەخسۇم:

— ئابدۇخالىقنى ئورۇسچە ئوقۇتمىز دېۋىدۇق، ئۇ يەردە ئۇرۇش بولۇپ قېلىپ ئەپلەشمەي يېرىم يولدا توختاپ قالدى. ئەمدى ئۇ ئۆزى «شۇتاڭدا ئوقۇيمەن» دېگەن بولسا ياخشى بولغۇدەك، ئوقۇتايلى. ئابدۇخالىق شەمەيگە مېڭىشتىن بۇرۇن ئەلى ئەپەندىنىڭ ئۆزلە بىلەن ماڭا دېگەن: «ئابدۇخالىقتا تۇغما قابىلىيەت بار، ئۇنى ئوقۇتمىساق ئۇنىڭدىكى قابىلىيەت، ئەقىل - پاراسەت نۇرلىنالارمۇ؟ بىر ئاتا - ئانا ئۇچۇن ئۆز پەرزەنتىنى مەكتەپتە ئوقۇتماسلىق پەرزەنتىگە زىيانكەشلىك قىلىش بىلەن باراۋەر» دېگەن گەپلىرى ھېلىمۇ قۇلاق تۇۋىمدە ئاڭلىنىپ تۇرغاندەك بىلىنىدۇ.

هازىر بىر ئىشنىڭ بېشىنى تۇتۇشقا ئابدۇخالىق سەل كىچىكلىك قىلىدۇ، — دېدى ئۆز مەقسىتىنى چۈشەندۈرۈپ.

ئاتا بىلەن كۆيئوغۇل شۇنداق سۆزلىشىپ ئولتۇرغىنىدا مەخسۇت مۇھتىسى كىرىپ كەلدى. ئۇ بولۇنۇۋاتقان گەپ - سۆزلەرنى ئاڭلاپ:

— هاجىكا، بۇرۇن ئۆزلىرى مېنى باشلاپ مەغرىپكە بېرىپ رۇسلار بىلەن سودا قىلغانىدۇق. هازىر ئۇ يەر ئۇرۇش ئوتى ئىچىدە قالدى. شۇ ۋەجىدىن بىز ئەمدى مەشرىققە بېرىپ شاڭخەي بىلەن سودا قىلىپ قېلىشىمىز ئېھتىمال. بۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇچە بىلمىسەك بولمايدۇ. كىم بىلىدۇ، ئابدۇخالىق شۆتاڭدا ئوقۇپ، خەنزۇچىنى ئىگىلىۋالسا، كېيىنچە شاڭخەي بىلەن بولىدىغان سودىمىز راسا ئېقىپ كېتەمدۇ، تېخى، — دېدى تەكىتلەپ.

مىجىت هاجى بېشىنى لىڭشىتىپ مەخسۇتباينىڭ سۆزىگە قوشۇلۇپ:

— مەخسۇتباي ئۇكام، كۆڭلۈمدىكى چىگىشنى يېشىۋېتىپ ئوبدان ئىش قىلدىلا، بوپتۇ، ئابدۇخالىق شۆتاڭدا ئوقۇسۇن، — دېدى.

بۇ چاغدا ئەرەمسىما خېنىم، ئايخان قۇشناچىم[1] نىيازخانلار «ئابدۇخالىقنى ئۆيلەپ قويايلى» دېيىشىپ، بۇ ئىشنى مىجىت هاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇمغا مەسلىھەت سالماقچى بولۇپ تۇرۇشاتتى. ئۇلار ئابدۇخالىقنىڭ شۆتاڭغا كىرىپ ئوقۇماقچى بولۇۋاتقىنىنى ئاڭلاپ ياقىلىرىنى تۇتىشىپ «خۇدايا توۋا، بىز نېمە خىيالدا، بۇ بالا نېمە خىيالدا» دېيىشىپ نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي قېلىشتى.

ئىلىم تەشناسى ئابدۇخالىق بەزەن ئۇرۇق - تۇغقان، دوست - بۇرادەرلىرىنىڭ تاپا - تەنىسى ۋە مەسخىرىلىرىگە پىسەنت قىلماي،

---

① ئايخان قۇشناچىم — ئابدۇراخمان مەخسۇمنىڭ ئاپىسى.

شۇتاڭدا ئوقۇش نىيىتىدە چىڭ تۇردى. ئۇ كۈندە دېگۈدەك سۆڭ شاۋدىن، بەزەن چاغلاردا ماجاۋگۈيدىن خەنزۇچە ئاددىي خەتلەرنى ئوقۇش ۋە يېزىشنى ئۆگىنىشنى داۋاملاشتۇردى.

ئىككى ئاي ئۆتتى. 9 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئابدۇخالىق تۇرپان يېڭىشەھەردىكى شۇتاڭغا ئوقۇشقا كىردى. مەكتەپ مۇدىرى ۋە مۇئەللىملەر ئابدۇخالىقنى سىناپ بىرىنچى سىنىپىڭ دەرسلىكىدىكى ئاددىي سۆزلۈك ۋە تېكىستلەرنى ئوقۇتۇپ كۆردى. بىر مۇئەللىم ئۇنىڭغا بىر نەچچە خەتنى ئېيتىپ بېرىپ يازغۇزدى. ئابدۇخالىق ئوقۇش ۋە يېزىشتا قىينالمايلا سىناقتىن ئۆتۈپ مەكتەپ مۇدىرى ۋە مۇئەللىملەرنى قايىل قىلدى.

مەكتەپ مۇدىرى ئابدۇخالىقنى ۋۇلاۋشى[1] مەسئۇل بولغان ئىككىنچى سىنىپقا ئورۇنلاشتۇردى. ۋۇ لاۋشى پىچان ناھىيىسىنىڭ خاندو يېزىسىدىن بولۇپ، ئىبراھىم ئىسمائىل ئۇيغۇر مۇئەللىم ئىدى. ئۇ ياشلىقىدا ئۇرۇمچىدە شۇتاڭنى ئەلا پۈتتۈرۈپ شيۇسەي (تۆۋەن دەرىجىلىك ئىلمىي ئۇنۋان) ئۇنۋانىنى ئالغانىدى. ئۇ يېڭىشەھەردىكى بۇ شۇتاڭغا ئوقۇتقۇچى بولۇپ كەلگىلى تۆت يىلدىن ئاشقانىدى. شۇتاڭدا ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلار ئۇنى ۋۇلاۋشى دەپ ئاتايتتى.

ۋۇ لاۋشى بۇرۇنلا ئابدۇخالىقنىڭ رۇسىيىنىڭ شەمەي شەھىرىدە رۇس مەكتىپىدە ئوقۇۋاتقىنىنى ئاڭلىغانىدى. ۋۇلاۋشى دەسلەپكى بىر ھەپتە ئىچىدىلا ئابدۇخالىقنىڭ زېھنى ئۆتكۈر، تۇتۇۋېلىش قابىلىيىتىنىڭ بەك يۇقىرىلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ ئەرەب، پارس، رۇس، تاتار، قازاق تىللىرىنى بىلىدىغانلىقى، تېخى شېئىرمۇ يازىدىغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ تولىمۇ سۆيۈندى. ئۇ ئابدۇخالىقتا ئۇرغۇپ تۇرغان تالانت بارلىقىنى ھېس قىلىپ، شۇ زامانىنىڭ مەكتەپ قائىدىسى بويىچە ئۇنىڭغا

---

① ۋۇلاۋشى — ۋۇ ئۇستاز، ۋۇ مۇئەللىم.

«خاۋېنسەي» (ئەدەبىي تالانت ئابدۇخالىق) دەپ خەنزۇچە ئىسىم قويۇپ قويدى. ۋۇلاۋشى ئابدۇخالىققا ھەر جەھەتتىن كۆڭۈل بۆلدى. ئۇنى سىنىپتا ئايرىم پارتىغا ئولتۇرغۇزۇپ ئايرىم يېتەكچىلىك قىلدى. ھەر كۈنى دەرستىن سىرت بىر سائەت خەنزۇ تىلى دەرسى ئۈتۈپ ئايرىم تاپشۇرۇق بېرىپ تەكشۈرۈپ تۇردى. ئابدۇخالىق ئاڭلىق ھالدا تىرىشىپ، ئوقۇتقۇچىسىدىن ماسلىشىپلا قالماي، ئۆيىگە قايتقاندىن كېيىن ئاز ئوينىاپ كۆپ دەرس تەكرارلىدى، خەنزۇچە خام خەتلەرنى ئوقۇش ۋە يېزىشنى دائىم مەشىق قىلدى. ئۇ بۇنىڭغىمۇ قانائەت قىلماي، شۆتاڭنىڭ يۇقىرى سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن سۇئال شاۋ، ماجۇڭشەنلەرنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىپ خام خەتلەرنى سوراپ ئۆگەندى.

تىرىشچانلىق چېچەكلەپ مېۋە بەردى. بىرىنچى مەۋسۇملۇق ئىمتىھاندا ئابدۇخالىقنىڭ نەتىجىسى سىنىپ بويىچە ئەڭ يۇقىرى بولۇپ چىقتى. ۋۇ لاۋشى بۇنى مەكتەپ مۇدىرىغا مەلۇم قىلدى. مەكتەپ مۇدىرى ئابدۇخالىقنىڭ ئىمتىھان قەغىزىنى كۆرۈپ قايىل بولدى. ئۇ:

— خاۋېنسەي ھەقىقىي رېنسەي (تالانت ئىگىسى) ئىكەن، — دەپ ماختىدى.

مۇدىر 1918 ـ يىلى 2 ـ ئايدا ئىككىنچى مەۋسۇملۇق دەرس باشلانغاندا، ئابدۇخالىقنى ئۇچىنچى سىنىپقا ئاتلىتىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدى. بۇنىڭدىن مەنمۇن بولغان مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇم مەكتەپ مۇدىرى بىلەن ۋۇلاۋشىنى ئۆيىگە چىللاپ زىياپەت بەردى، نۇرغۇن سوۋغا بېرىپ ئۇلارغا رەھمىتىنى بىلدۈردى، شۆتاڭغا يۈز سەر پۇل ئىئانە قىلدى.

1919 ـ يىلى 9 ـ ئايدا شۆتاڭغا بېيپىڭدىن[1] بەي فامىلىلىك

① بېيپىڭ — بېيجىڭنىڭ شۇ زاماندىكى نامى.

ياش بىر مۇئەللىم كەلدى. ئۇ ئابدۇخالىق ئوقۇۋاتقان تۆتىنچى سىنىپقا مەسئۇل بولدى. بەي مۇئەللىم ئابدۇخالىقنىڭ باشقا ئوقۇغۇچىلاردىن ئالاھىدە پەرقلىق، زېھنى ئۆتكۈر ئوقۇغۇچىسى ئىكەنلىكىنى سېزىپ ئۇنىڭغا قىزىقىپ قالدى. ئۇ مەكتەپ قورۇسى ئىچىدىكى ياتقىغا دەرستىن چۈشكەن چاغلاردا ئابدۇخالىقنىڭ باشلاپ ئەكىرىپ خەنزۇچە خام خەتلەرنى ئوقۇش، يېزىشنىڭ ئۆگەتتى. بەزىدە ھۆسنىخەت يېزىشقا يېتەكچىلىك قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئىككىسى تېزلا يېقىنلىشىپ كەتتى.

بىر كۈنى بەي مۇئەللىم ئابدۇخالىقنى ياتقىغا باشلىدى. ئۇلار ئىككىسى ياتاقتا ئولتۇرۇپ خېلى ئۇزاق پاراڭلاشتى، بەي مۇئەللىم ئابدۇخالىققا بېيپىڭدا پارتلىغان «4 ـ ماي ھەرىكىتى» توغرىسىدا سۆزلەپ بەردى. بۇ ئابدۇخالىقنى قىزىقتۇردى. ئابدۇخالىق ئۇنى ـ بۇنى سورىۋىدى، بەي مۇئەللىم «4 ـ ماي ھەرىكىتى» نىڭ ئالدى ـ كەينىدە ئىچكىرى ئۆلكىلەردە قانات يايغان يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتى توغرىسىدا سۆزلەپ بەردى. ئۇ ئۆزىگە ناھايىتى قاتتىق تەسىر قىلغان لۇشۈن ئەپەندىنىڭ «سەۋدايى خاتىرىسى» ناملىق ھېكايىسى بىىسلغان گېزىتنى ئابدۇخالىققا كۆرسەتتى.

ئابدۇخالىق لۇشۈننىڭ «سەۋدايى خاتىرىسى» دېگەن ھېكايىسىنى قولىغا ئېلىپ ھەجىلەپ ئوقۇشقا باشلىدى. بەي مۇئەللىم ئۇ بىلمىگەن نۇرغۇن خام خەتلەرنى ئۆگىتىپ مەنىسىنى چۈشەندۈرۈپ قويدى. ئابدۇخالىق بۇ ھېكايىنى ئوقۇپ تۈگەتكەن چاغدا كۈن ئولتۇرۇپ كەتكەنىدى. ئابدۇخالىق تالاغا قاراپ قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ بىر ئاز خىجالەت بولۇپ قالدى. ئۇ:

— كەچۈرۈڭ، بەي مۇئەللىم، مەن سىزنى كەچلىك تاماقتىنمۇ قويۇپتىمەن. بۈگۈن سىزنىڭ مەن مېھمان قىلاي، جۈرۈڭ، بۇتخانىنىڭ يان تەرىپىدىكى سۇۋازىنىڭ ئاشپۇزۇلىغا بارايلى، — دېدى تەكەللۇپ بىلەن.

بەي مۇئەللىم «بولىدۇ» دەپ قوشۇلۇپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇلار ئىككىسى ئاشپۇزۇلدا تاماق يېگەچ خېلى ئۇزۇن مۇڭداشتى.

ئابدۇخالىق شۆتاڭدا تىرىشىپ ئوقۇغاچقا، يۇقىرى سىنىپقا چىققاندا ئۇنىڭ خەنزۇ تىلىدىن ساۋاتى چىقىپ كىتابلارنى ئوقۇيالايدىغان بولغانىدى. بۇنىڭدىن سۆيۈنگەن بەي مۇئەللىم بېيپىڭدىن يوشۇرۇن ئالدۇرغان ئىلغار كۆز قاراشتىكى كىتاب، گېزىت، ژۇرناللارنى ئابدۇخالىققا ئوقۇشقا بېرىپ تۇردى. ئابدۇخالىق بۇ كىتاب، گېزىت، ژۇرناللارنى ئوقۇپ، كۆز ئالدىدا بىر يېڭى دۇنيا نامايان بولغانلىقىنى ھېس قىلدى.

ئابدۇخالىق بۇنىڭدىن يەتتە - سەككىز يىل بۇرۇن ھەمدۇللا دامۇللامنىڭ مەدرىسىسىدە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا، ئالەمشۇمۇل ئۆلمەس ئەسەرلىرى بىلەن ئۇنىڭ سەبىي بالىلىق قەلبىگە گويا ئۆچمەس نەقىش بولۇپ ئورناپ كەتكەن پىر ئۇستاز ئەلىشىر نەۋائى ۋە ئۇنىڭدىن باشقا ئۇيغۇر كلاسسىك شائىرلىرىدىن شاھ مەشرەپ، ئابدۇرېھىم نىزارى، ئەخمەت خوجامنىياز قەسسۇرى، پارس كلاسسىك شائىرلىرىدىن فىردەۋىس، شەيخ سەئدى، ئۆمەر ھەييام قاتارلىق بۈيۈك ئىسىملار قاتارىغا شەمەيدە ئوقۇشنىڭ ئالدى ۋە كەينىدە مەشھۇر تاتار خەلق شائىرى ئابدۇللا توقاي، ئاتاقلىق قازاق شائىرى، قازاق يازما ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىسى ئاباي قۇنانبايۇف قوشۇلغانىدى. مانا ئەمدى بەگىرمە ياشتىن ئاشقان بۇ يېگىتنىڭ قەلبىدە جۇڭگونىڭ ئۇلۇغ يازغۇچىسى لۇشۈن ۋە تالانتلىق شائىر گومورولارنىڭ نادىر ئەسەرلىرى زىلزىلە قوزغاپ، ئۇنى جۇشقۇن، يالقۇنلۇق ئىستەكلەر بىلەن تولغان ئىنتىلىش قايىنىمىغا باشلاپ كىردى.

بىر كۆرۈپ كۆيۈپ قالدى

1919 - يىلى، گۈزەل باھار كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئابدۇخالىق تۇرپان كونىشەھەر نەنمىن (جەنۇبىي دەرۋازا) دا ئولتۇرۇشلۇق ئاغىنىسى قادىرنىڭ[1] ئۆيىگە ئۇ ئارىيەت ئېلىپ كەتكەن ئۇستاز ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «خەمسە» ناملىق كىتابىنى ئالغىلى باردى. قادىر ئەزىز دوستىنى قىزغىن قارشى ئېلىپ ئوبدان كۈتۈۋالدى. ئىككىسى دوست تاماق يېگەچ ئولتۇرۇپ ئۇقۇغان كىتابلىرى توغرىسىدا ئۇزاق پاراڭلاشتى. قادىر «خەمسە» نى كۆرسىتىپ سورىدى:

— ئابدۇخالىق، بۇنىڭدىكى «پەرھاد - شىرىن» نى ئوقۇغان بولغىيدىلا؟

ئابدۇخالىق بېشىنى لىڭشىتىپ جاۋاب بەردى:

— ھەئە، بۇ كىتابتىكى ھەممە داستانلارنى ئوقۇپ چىققان.

— ئۇزلە ئوقۇغان چاغلاردا قانداق تەسىرات ئېلىۋىدىلاكىن، بىلمىدىم، مەن بىر ئوقۇپ چىقىپ بەش كۈنگىچە بىھوش بوپقالغان ئادەمدەك يوچۇنلا بولۇپ يۈردۈم.

ئابدۇخالىق كۈلۈپ قويۇپ باشقا گەپ قىلمىدى. قادىر بولسا «پەرھاد - شىرىن» داستانى ھەقىقىدە خېلى

---

① قادىر — قادىر ئاشۇرۇف 1903 - يىلى تۇغۇلغان، تۇرپانلىق. 1922-يىلى تاشكەنتكە بېرىپ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇپ شۇ مەكتەپتە قېلىپ پروفېسسور بولغان تىلشۇناس ئالىم، 1938 - يىلى سىياسىي زىيانكەشلىككە ئۇچراپ قازا قىلغان، 1957 - يىلى نامى ئەسلىگە كەلگەن.

ئۇزۇنغىچە زوق - شوخ بىلەن سۆزلەپ ئولتۇردى.

بۇ باھارنىڭ ئاخىرقى ئېيى بولۇپ، تۇرپاندا ھاۋا خېلىلا ئىسسىپ ياز بولۇپلا قالغان چاغلار، شۇڭا ئۆي ئىچى قىزىپ كەتكەنىدى. چۈشتىن كېيىن قادىر دوستىنى ھاۋالانغاچ ئايلىنىپ كىرىش ئۈچۈن قورۇنىڭ كەينىدىكى باغقا تەكلىپ قىلدى. ئابدۇخالىق باغنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى تاماشا قىلىپ، نەمخۇش ئىللىق ھاۋادىن ئەركىن نەپەس ئېلىپ كۆڭلى يايراپ كەتتى. ئۇ ئارىلاپ يۈرۈپ باغنىڭ غەربىي چېتىگە بېرىپ، باغنىڭ غەربىدىكى تام ياقىلاپ قاشا ئورنىدا قاتارىسىغا تىكىلگەن، يېڭىدىن چېچەكلىگەن جىگدىنىڭ خۇشبۇي پۈرىقى ئۇنىڭ دىمىغىغا گۈپپىدە ئۇرۇلدى. ئۇ ئىختىيارسىز ھالدا قولىنى غۇچچىدە چېچەكلىگەن بىر شاخقا ئۇزىتىپ ئۇنى سۈندۈرۈۋالدى - دە، بۇرنىغا يېقىن ئەكېلىپ ھەۋەس بىلەن پۇراشقا باشلىدى. جىگدە چېچىكىنىڭ ئۆزىگە خاس شېرىن پۈرىقى ئابدۇخالىقنىڭ ۋۇجۇدىنى غىدىقلاپ، ئۇنىڭ يېگىتلىك ھېسسىياتىنى قوزغىۋەتتى. قادىر ئابدۇخالىقنىڭ كەينىدە قالغانىدى. ئۇ دوستىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنىڭ قولىدىكى جىگدە چېچىكىنىى كۆرۈپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپ دېدى:

— قوللىرىدىكىنى چاپسان تاشلىسىلا، ئاداش، ئۆزلە قىز بالا بولمىغاندىكىن، جىگدە چېچىكىنى پۇراپ ...

ئابدۇخالىق پەرۋاسىزلىق بىلەن «ئىھى!» قىلىپ كۈلۈپ قويۇپ:

— بەك خۇشبۇي پۇرايدىكەن ئەمەسمۇ؟ جىگدە گۈلى قىزلار ئۇچۇنلا يارىتىلمىغانغۇ؟ ئۇ دېگەن كونا گەپ، ئاغىنە، — دېدى قولىدىكى جىگدە چېچىكىنى پۇلاڭلىتىپ.

ئىككى دوست شۇ تەقلىدتە چاقچاقلىشىپ باغنىڭ كەينى ئىشىكىگە كېلىپ قېلىشتى. ئابدۇخالىق سورىدى:

— بۇ ئىشىك بىلەن نەگە چىقىلى بولىدۇ؟

— باغنىڭ كەينىدىكى ئېرىققا چىقىمىز. يۈرسىلە، ئېرىق بويىغا چىقىپ يۈز ـ قوللىرىمىزنى يۇيۇپ كىرىلى، — قادىر دوستىنى باغنىڭ كەينى ئىشىكىدىن باشلاپ ئېرىق بويىغا ئېلىپ چىقتى. ئېرىقنىڭ كۈنچىقىش تەرىپى قادىرلارنىڭ بېغىنىڭ كەينى ئىدى. ئېرىقنىڭ غەربىي تەرىپى يەنە بىر چوڭ باغقا تۇتىشاتتى. ئىككى يىگىت تۇرغان يەردىن يۈز قەدەمچە يۇقىرىدا ئۇ باغنىڭ ئېرىققا قاراپ ئېچىلىدىغان بىر كەينى ئىشىكى بار ئىدى. ئابدۇخالىق مېۋىلىك دەل ـ دەرەخلىرى گۈللەپ ياشنىغان چوڭ باغقا نەزەر سېلىپ قىزىقىپ سورىدى:

— بۇ كىمنىڭ بېغى؟

— بىلمەملا تېخى؟

ئابدۇخالىق «چىك» قىلىپ تامىقىنى چىكىلدىتىپ بېشىنى چايقىدى.

— بۇ نىدا لويىنىڭ بېغى، — دېدى قادىر.

— مۇنداق دېسىلە، نىدا لويى دېگىنىمىز ئىمىننىياز بەگ ئەمەسمۇ؟ ئۇ ئادەم مەخسۇم ئاتام بىلەن بەك يېقىن.

— شۇنداقمۇ تېخى، — دېدى قادىر دوستىغا قاراپ، — ئۇنداقتا، ئۆزلىرى بېغىنى بىلمىگەن بىلەن ئىمىننىياز ئاكىنى تونۇيدىكەنلا ـ دە؟

— شۇنداق، ئىمىننىياز ئاكام بىزنىڭ ئۆيگە پات ـ پات بېرىپ تۇرىدۇ. ئۆتكەن قۇربان ھېيتتا ئاتام ئۇلارنىڭ ئۆيىگە مېنىمۇ بىللە ئېلىپ كەلگەن. مەن بۇ باغقا چىقىپ باقماپتىكەنمەن.

ئىككى يىگىت ئېرىقتىكى سۇغا قاراپ شۇ يوسۇندا پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشقىنىدا، ئۇلار قاراپ ئولتۇرغان باغنىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ، قاپاق كۆتۈرگەن بىر قىز چىقتى. ئۇ قىز خۇددى چۆچەك ـ رىۋايەتلەردىكى ھۆر ـ پەرىلەردەك گۈزەل ئىدى. سۈزۈك ئاق يۈزلۈك، تولۇق كەلگەن دوپدومىلاق ئىككى مەڭزى ئالمىدەك قىزارغان، شەھلا كۆزلىرى تاڭ چولپىنىدەك

چاقناپ، ساغرىسىغا چۈشكەن قۇندۇزدەك قارا چاچلىرى ئەۋرىشىمدەك يەلپۈنۈپ تۇرغان غۇنچە بويلۇق ئۇ قىز ئۇچىسىغا ئانارگۈلى رەڭلىك دۇخاۋىدىن كۆڭلەك كىيىپ، بېشىغا قىزىل كەشمىر ياغلىق چىگىۋالغانىدى. يىگىتلىك ھېسسىياتى ئۇرغۇپ تۇرغان ئون سەككىز ياشلىق ئابدۇخالىقنىڭ كۆزىگە ئۇ قىز ئەمەس، بەلكى بىر پارچە يالقۇن بولۇپ كۆرۈندى. ئۇ يالقۇندىن چاچرىغان بىر ئۇچقۇن ئابدۇخالىقنىڭ يۈرىكىنى «پىژ» قىلىپ كۆيدۈرۈپ ئۆتتى. ئابدۇخالىق ئىختىيارسىز چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ ئاھ ئۇرۇپ قويدى.

گۈزەل قىز ئۆزىدىن يۇز چامدامچە تۆۋەندە ئېرىق ياقىسىدا دەرەخلەرنىڭ تۈۋىدە ئولتۇرغان بىر جۈپ يىگىتنى كۆرمىدىمۇ ياكى كۆرگەن بولسىمۇ، كۆرمەسكە سالدىمۇ، ئەيتاۋۇر، كېيىكتەك چاققانلىق بىلەن قاپقىنى سۇغا پاتۇرۇپلا قۇشتەك يەڭگىل مېڭىپ قانداق تۇيۇقسىز پەيدا بولغان بولسا، يەنە شۇنداق تۇيۇقسىز كۆزدىن غايىب بولدى. ئابدۇخالىق تاقىقىدە قىلىپ يېپىلغان باغنىڭ ئىشىكىگە قاراپ چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ ئاھ ئۇردى. دوستىنىڭ كەيپىياتىنى نەزەردىن ساقىت قىلماي ئولتۇرغان قادىر سورىدى:

— قانداق، ئىمىنىياز ئاكامنىڭ قىزى چىرايلىقمىكەن؟

ئابدۇخالىق «ھىم» دەپ بېشىنى لىڭشىتىپ تۇرۇپ:

— مەن بۇنداق چىرايلىق قىزنى تۇرپانىدا تۇنجى قېتىم كۆرۈشۈم، — دېدى كۆڭلىدىكىنى يوشۇرماي ۋە بىر ئازدىن كېيىن دوستىدىن سورىدى، — ئۇ قىزنىڭ ئىسمى نېمە؟

— نىيازخان.

— نىيازخان؟! — ئابدۇخالىق ئاستا تەكرارلاپ بىر پەس جىمجىت ئولتۇرغاندىن كېيىن خۇددى ئۆز - ئۆزىگە سۆزلىگەندەك دېدى، — مېھىنبانۇ شاھنىڭ سىڭلىسى مەلىكە شېرىن ھەر قانچە چىرايلىق بولسىمۇ ئاشۇ نىيازخانچىلىكلا بولغىيدى!؟ ...

ئابدۇخالىقنىڭ بۇ گېپى قادىرنى كۈلدۈرۈۋەتتى. ئۇ بىر

پەستىن كېيىن كۈلكىدىن ئۆزىنى توختىتىۋېلىپ دېدى:

— راست گەپ قىلدىلا، شاھزادە پەرھادمۇ ھەر قانچە بولسا ئۆزلىرىچىلا بولغىيدى، بۈگۈن تازا خاسىيەتلىك كۈن بولدى، بىر كۆرۈپ كۆيۈپ قالدى دېگەن شۇ ـ دە.

— نېمىلەرنى دەپ كەتتىلە، ئۇ قىز يە ماڭا قارىمىسا؟

— قىز دېگەننىڭ كۆزى ئۆتكۈر بولىدۇ. بىزنىڭ قىزلىرىمىز بەك نومۇسچان، يۈزى تۆۋەن. نىيازخان قارىماققا ئۆزلەنسە كۆرمىگەندەك، بۇ تەرەپكە قارىمىغاندەك قىلغان بىلەن ئۇ چوقۇم ئۆزلىرىنى كۆردى. بولمىسا، ئۇ ئىشىكىنىسى ياپقۇچە بۇرۇلۇپ كەينىگە قارامدۇ؟

نىيازخان ھەقىقەتەن كەينىگە بۇرۇلغان، ھەر قانداق ئادەمنىڭ زوقى كەلگۈدەك كېلىشكەن ئابدۇخالىققا خۇش تەبەسسۇم بىلەن بىر قارىغان بولسىمۇ، تولىمۇ ھاياجانلانغىنىدىن يۈرىكىنى ئويناپ كەتكەن ئابدۇخالىق بۇنى ئېنىق پەرق ئېتەلمىگەنىدى.

شۇ كۈندىن باشلاپ ئابدۇخالىقنىڭ ۋۇجۇدىغا مۇھەببەتنىڭ يالقۇنلۇق ئوتى تۇتاشتى. قادىرنىڭ سىڭلىسى نىيازخان بىلەن دوست ئىدى. قادىر سىڭلىسىدىن نىيازخاننىڭ بەزى ئەھۋاللىرىنى سوراپ دوستى ئابدۇخالىققا سۆزلەپ بەردى. ئابدۇخالىقنىڭ ئۈيقۇسى قېچىپ، ئىشتىھاسى تۇتۇلۇپ گېلىدىن غىزامۇ ئۆتمىدى، بارغانسېرى جۇدەشكە باشلىدى. نىيازخاننى ئويلاپ، ئۇنىڭ ئىشقىدا كۆيگەن ئابدۇخالىق كېچىچە ئۇخلىماي مۇنداق بىر شېئىر يازدى:

ئەي قەمەر، قارىشىڭدا مەن ھەيرەتتە قالدىم ئۇشبۇ تۇن،
ماھ رۇخسارىڭ سېنىڭ ئون تۆت ئىكەن تولغان بۇ كۈن.

بىر قاراشتا گۈل يۈزۈڭگە ئاشىق بولدۇم بىقارار،
قاپقارا شەھلا كۆزۈڭ، خۇددى ئېلېكتر يالتىرار.

لەۋلىرىڭنىڭ قېنى ئانار رەڭگىدىنمۇ ياخشىراق،
چىشلىرىڭ چىن ئۇنچىدىن، تىللىرىڭ مەھبۇبىراق. .

قاشلىرىڭدۇر يېڭى چىققان ئەينى شەۋۋالنىڭ ئېيى،
سېنىڭ ئالدىڭدا باراۋەردۇر گادا، شاھۇ بېيى.

سېھرىگەر گۈل، كۆزگە ساقچى، كىرپىكىڭ بىر نەيزىدۇر،
ھەر قاراشىڭدا كېلىپ نەيزەڭ يۈرەكنى ئېزىدۇر.

ساچلىرىڭ رەقىبلىرىڭ كۆڭلى كەبى بىر سىرقارا،
ئەۋرىشىمدەك يەلپۈنۈپ سالدى كۆڭۈلگە جىق يارا.
.....
بويلىرىڭ زىلۋالىقى سەرۋىگە ئوخشار ئەي قەمەر،
كۆرمىدىم ھېچبىر چىرايلىق ساڭا ئوخشاش بىر نەپەر.

تەۋرىنىپ كەتسەڭ ئەجەب يەلپۈنەدۇر بۇ ساچلىرىڭ،
ئىلتىپاتىڭدىن ئۈمىد ئەيلەپ ئاقۇر قان - ياشلىرىم.
.....

ئابدۇخالىق بۇ شېئىرنى قەغەزگە چىرايلىق كۆچۈرۈپ قادىرنىڭ سىڭلىسى ئارقىلىق نىيازخانغا ھەدىيە قىلدى. نىيازخان بۇ شېئىرنى كۆرۈپ تېزلا ئۆز سۆيگۈسىنى ئىزھار ئەيلەپ ئابدۇخالىققا جاۋاب خەت يازدى.

ئابدۇخالىقتىكى ئۆزگىرىشلەر ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى. ئۇلار ئوغلىنىڭ ئاغىنىلىرىدىن سۈرۈشتۈرۈپ ئۇنىڭ نىيازخانغا كۆيۈپ قالغانلىقىنى بىلىشتى.

دۇنيادا مۇنداق بەختلىك يىگىت - قىزلارمۇ بولىدۇ، بىراق

جاھالەتنىڭ قارا بۇلۇتى پەلەكنى قاپلىغان ئەلدە بۇنداق ئىش ناھايىتى كەم ئۇچرايدۇ. ئابدۇخالىقنىڭ ئاتا - ئانىسى بىلەن نىيازخاننىڭ ئاتا - ئانىسى ئىككى يىل بۇرۇنلا قۇدىلىشىش ئۈچۈن پۈتۈشۈپ قويۇشقانىدى.

شۇ يىلى كۈزدە ئابدۇخالىق بىلەن نىيازخاننىڭ داغدۇغىلىق توي مەرىكىسى بولۇپ ئۆتتى، ئابدۇخالىقنىڭ ئانىسىنىڭ ئىسمىمۇ نىيازخان بولغاچقا، تويدا نىكاھ ئوقۇلغۇچە يېڭى كېلىننىڭ ئىسمى ئايىمخانغا يۆتكەپ قويۇلدى ...

باردۇر

1921 ـ يىلى كۈزدە، شىمالىي مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتى بېيپىڭدا ئېچىلىدىغان بىر قۇرۇلتايغا شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر، قازاقلاردىن ۋەكىل سايلاشقا سان چۈشۈردى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ياڭ زىڭشىن ھۆكۈمىتى تۇرپاندىن بىر نەپەر ئۇيغۇر ۋەكىل سايلاشقا سان تەقسىم قىلدى. بۇ خەۋەر تۇرپانغا تارقىلىش بىلەن ئەمەلدارلار، بەگ ـ خوجىلار، سودىگەرلەر ئوتتۇرىسىدا قاتتىق تالاش ـ تارتىش باشلاندى، ھەممەيلەن ۋەكىللىككە ئۆزى سايلىنىشنى تەمە قىلىشتى.

ئەمدىلا يىگىرمە ياشقا كىرگەن ئابدۇخالىق خەلق ئىچىدە يۇقىرى ئابرۇيغا ئىگە ئىدى. گەرچە ئۇ چوڭ سودىگەر ئائىلىسىدىن چىققان بولسىمۇ، بايلىق، ئەمەلنى دوست تۇتماي، بارلىقىنى ئىلىم ـ مەرىپەتكە، خەلق ئىشلىرىغا بېغىشلاۋاتاتتى. ئۇ بالىلىق چاغلىرىدىن باشلاپلا قېتىرقىنىپ ئۆگىنىپ ئەرەبچە، پارسچە تىل ـ يېزىقلارنى ئىگىلىۋالغاندىن كېيىن يەنىمۇ تىرىشىپ ئۆگىنىپ، رۇسچە، خەنزۇچە تىل ـ يېزىقلارنىمۇ ئىگىلەپ ئىلغار پەن ـ مەدەنىيەتكە يۈزۈش قىلىپ، كونا تۇرپاننىڭ ئىلىم ـ مەرىپەت ئاسمىنىدىكى نۇرلۇق بىر يۇلتۇزغا ئايلىنىپ قالغانىدى.

ئابدۇخالىقنىڭ كىچىك پېئىل، كەمتەر، مەردلىكى، ئېسىل ئەخلاقي پەزىلىتى ئۇنى ئاۋام خەلقكە يېقىنلاشتۇرغان، خەلق ساداسىنىڭ ۋەكىلىگە ئايلاندۇرغان، ئۇنىڭ ھەقىقەتتە چىڭ تۇرۇپ، ئادالەت ئۈچۈن جان تىكىپ كۈرەش قىلىشى، كەمبەغەل،

نامراتلارنىڭ ھالىغا كۆڭۈل بۆلۈشى ئەل ئىچىدىكى نام ـ شەرىپىنى، ئابرۇي ـ ئىناۋىتىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇۋەتكەنىدى.

شۇنىڭ ئۈچۈن خەلق ئۇنى ۋەكىللىككە سايلىدى. تۇرپان ئامبىلى ئۇنىڭ ئىسمىنى ئۆلكىگە — ياڭ زېڭشىنغا مەلۇم قىلدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئەمەلپەرەس، ھەسەتخور ئەمەلدار، بايلار نەل بىرىكتۈرۈپ، ئابدۇخالىقنى ۋەكىللىكتىن قالدۇرۇپ ئۆزلىرىنىڭ ۋەكىلىنى سايلاش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىشتى؛ بىر مۇنچە ئالتۇن، كۈمۈش ھازىرلاپ «تۇرپان پۈقرالىرىنىڭ ئەرزىيىتى»، «تۇرپان خەلقىنىڭ تەلىپى» دېگەندەك ئىككى پارچە ئەرزنامە تەييارلاپ، ئابدۇخالىقنىڭ ۋەكىللىككە سايلىنىشى توغرا بولمىغانلىقىنى، ئۇنىڭ بەزى ئەمەلدار، بايلارغا پارا بېرىش ئارقىلىق سايلىنىۋالغانلىقىنى ئىزھارلاپ مەخسۇس ئىككى ئادەمنى ئۇرۇمچىگە ماڭدۇرۇشتى. ئۇ ئىككى ئادەم دەرھال ئۇرۇمچىگە بېرىپ ئاۋۇال ياڭ زېڭشىنغا پارا ئۈچۈن ئېلىپ چىققان ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى، ئاندىن ئىككى پارچە ئەرزنامىنى تاپشۇردى. ياڭ زېڭشىن ئۈچۈن ۋەكىللىككە ئابدۇخالىقنى سايلاش ياكى ئۇنى قالدۇرۇۋېتىپ باشقا ئادەمنى سايلاش ئۇنچىۋالا مۇھىم ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ئۈچۈن ئالتۇن ـ كۈمۈش ھەممىدىن مۇھىم، قانۇن ـ پرىنسىپمۇ، ھەق ـ ئادالەتمۇ ئاشۇ ئالتۇن ـ كۈمۈش ئىدى. ياڭ زېڭشىن ھېلىقى ئىككى ئادەمدىن تۇرپاندىكى سايلام ئەھۋالىنى سورىدى، «تۇرپان خەلقىنىڭ بۇ ئىككى ۋەكىلى» ۋەكىل سايلاش ئەھۋالىنى يېپىدىن يېڭىسىغىچە سۆزلەپ بەردى. ھېلىگەر ياڭ زېڭشىن تۇرپاندىكى سايلامدا ئەمەلدارلار بىلەن بايلار ئوتتۇرىسىدا قاتتىق تالاش ـ تارتىش بولغانلىقىنى ھېس قىلدى ـ دە، ئۆزىگە ئۆزى «باش ئاغرىقى» تاپماسلىق ئۈچۈن تۇرپاندىن سايلانغان ۋەكىلنى قالدۇرۇۋېتىپ، توقسۇندىن بىر نەپەر ۋەكىل سايلاشنى قارار قىلدى. بۇ ئارقىلىق بىر چالمىدا ئىككى پاختەكنى سوقماقچى بولدى، بۇنىڭ بىلەن تۇرپاندىن ۋەكىل بولۇپ

چىققانلارنىڭ شېرىن تەمەسى سوپۇن كۆپۈكىدەك ئۇچۇپ كەتتى.

ئابدۇخالىق ۋەكىللىكتىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا توقسۇندىن بىر كىشى سايلاندى.

توقسۇندىن بىر كىشى ۋەكىل قىلىپ سايلانغاندىن كېيىن، تۇرپاندىكى ئەمەلدار، بايلار ئۇرۇمچىگە ئەرزگە چىققان ئىككى ئادەمنى «نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈشنى شامالغا ئۇچۇرۇۋېتىشتى»، «كارغا كەلمىدى» دەپ ئەيىبلەپ چوڭ ماجىرا قوزغىدى. بىر گۇرۇھ ئەمەلدار، بايلار: «بۇ ئىشتا سىلەر ئەيىبلىك» دەپ يەنە بىر گۇرۇھ باي، ئەمەلدارلارنى ئەيىبلىسە، ئۇلار: «ئالدى بىلەن سەۋەنلىك سىلەردىن ئۆتتى» دەپ قارشى تەرەپنى ئەيىبلىشەتتى. ئىچكى جەھەتتىكى بۇ قورساق سوقۇشى ئۇزۇن ئۆتمەي ئاشكارا سورۇنلاردىكى قاتتىق تالاش - تارتىشقا ئايلاندى. بىر گۇرۇھ يەنە بىر گۇرۇھنى ئەيىبلەپ ئارتمىغان گۇناھى، ئېيتمىغان يامان گېپى قالمىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ ياڭ زېڭشىنغا پارا بېرىپ ئابدۇخالىقنى ۋەكىللىكتىن قالدۇرۇۋەتكەنلىكى خەلقئالەم ئالدىدا پاش بولۇپ، چاۋسى چىتقا يېيىلدى.

10 - ئاينىڭ بىر كۈنى كەچقۇرۇن ئىككىنچى قەۋەتتىكى يېزىقچىلىق خانىسىغا كىرىپ كەتكەن ئابدۇخالىق تاكسى يېرىم كېچىگىچە ئۇ يەردىن چىقمىدى.

ھۇجرىسىدا قەدىردانىنىڭ كىرىشىنى ئىنتىزار بولۇپ كۈتۈپ ئولتۇرغان ئايىمخان ئاخىر ئورنىدىن تۇرۇپ تاشقىرىغا چىقتى. ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ يېنىغا كىرگەندە شائىر باش كۆتۈرمەي يېزىۋاتاتتى. ئۇ بەزى مىسرالارنى بىر قېتىمدىلا يېزىپ بولدى قىلسا، يەنە بەزى مىسرالارنى راسا ئويلىنىپ بىر پەس ئولتۇرغاندىن كېيىن يازاتتىيۇ، يازغىنىنى ئوقۇپ كۆرۈپلا ئۆچۈرۈۋېتەتتى، بىرەمدىن كېيىن يەنە يازاتتى ...

ئايىمخان ئونچىقماي ئۇنىڭ كەينىدە ئۇزاققىچە قاراپ تۇردى.

ئۇ گەپ قىلىشقا ئىنتىلسىمۇ سۆيۈملۈكىنىڭ دىققىتىنى بۆلۈشنى خالىمىدى. ئۇ شۇ تەقلىدته تۇرۇۋەردى. بىر چاغدا ئاق قەغەزلەرنى تەپەككۇر دۇردانىلىرى بىلەن تولدۇرغان ئابدۇخالىق چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ ئالدى تەرەپتىكى تامغا چۈشكەن كۆلەڭگىنى كۆرۈپ كۆلۈمسىرىگىنىچە كەينىگە بۇرۇلۇپ سۆيۈملۈكىدىن سورىدى:

— تېخىچە ئۇخلىمىغانمۇ؟

— ئۇيقۇم كەلمىدى. شېئىرىممۇ پۈتتى.

— ئىجازەت بەرسىلە، بىر ئوقۇپ باقسام.

— ئىختىيارىڭىز، قېنىي ئولتۇرۇڭ، — ئابدۇخالىق ئورۇندۇقىنى ئايىمخان تەرەپكە سۈرۈپ قويدى.

شېئىر يېزىلغان قەغەزلەرنى قولىغا ئالغان ئايىمخان يۈرەكچۇكلۈك ئورۇندۇقتا ئولتۇردى. ئابدۇخالىق «بىردەم ئۇرە تۇراي» دەپ بىر قولى بىلەن ئايىمخاننىڭ مۇرىسىنى تۇتۇپ، يەنە بىر قولى بىلەن ئۇنىڭ ساغرىسىغا چۈشكەن تۇم قارا چېچىنى سىيلىغىنىچە ئۇرە تۇردى. ئايىمخان يېقىملىق ئاۋازى بىلەن شېئىرنى ئوقۇشقا باشلىدى:

جاھالەت سەمەرەسىدىن بىزگە بىر كۈن كۆپ جاپا باردۇر،
ئېيتىڭىزچۇ بۇگۈنكى ھالىمىزنىڭ قايسى بىرىدە ساپا باردۇر.

زامانىنىڭ ھالىدىن ۋاقىپ بولۇپ تۇرماقنىڭ ئورنىغا،
بىرىنى شاڭيو سايلاپ ئارقىدىن دەۋايىمىز باردۇر.

ئىلىمنىڭ ئىجتىھاتىغا كۆڭۈلنى قويمىدۇق بىزلەر،
ئوقۇرمىز ـ ئوقۇتۇرمىز سېغىز چاياشىمىز باردۇر.

تەئاۋۇنۇ ـ تەناسۇر ئورنىغا بىزلەردە بىر ئادەت،

يېڭى باشنى كۆتۈرگەننى ئورۇپ يىققانمىز باردۇر.

ئايىمخان غەزەلنىسى ئوقۇپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە بىر تىنىۋېلىپ شائىرغا قارىدى. شائىر «ئوقۇڭ» دېگەندەك بېشىنى يېنىك ئېغىتىپ قويدى. ئايىمخان ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى:

بابالار شۆھرىتىنى، غەيرىتىنى ھېچ سېغىنماسمىز،
قېلىپ غەپلەت جاھالەتتە يۇمۇپ كۆز، پو ئاتقانمىز باردۇر.
. . . . . .
ئويۇن ـ چاقچاق تۈپەيلىدىن ئۆز ئارا بىئەت بولساق،
ياراشتۇرۇپ قويۇش نەدە، ئارىغا ئوت ياققانمىز باردۇر.

خۇشامەت بابىدا بىزدىن بۆلەك ئۇستىسى ھەم يوقتۇر،
قۇۋلۇقۇ شۇملۇق بىلەن رەڭمۇ رەڭ يالغانمىز باردۇر.

ئىت ئۈرغاننى تونۇر دەپ بار ئىدى بىر تەمسىلى،
لويى، ئامبال ۋە دارىن دەپ سېمىز باققانمىز باردۇر.

ئىلىم ـ پەنگە يۈرۈش قىلغان ئۆچار كۆكتە ـ ئۈزۈر سۈدا،
مىنىشكە قوتۇر ئېشەك يوق، پىيادە قالغانمىز باردۇر.

گۈركىرەپ كەلسە ئاپتوموبىل، نېمە بۇ ئەي خۇدايىم دەپ،
ئەقىلنى ئىشلىتەلمەي ھاڭ ـ تاڭ قېتىپ قالغانمىز باردۇر.

ھۈنەر بىلەن سانائەتتە «يېتىشتۇق» ئەمدى ئىش پۈتتى،
ئۈماچ ئىچمەككە خۇمداندا غېدىر قۇيغانمىز باردۇر.

مىسلى جەننەت تاغۇ دەريانى بېزەشكە يوق كىشى،

ياستۇقنى قىرلاپ قويۇپ بىغەم ياتقانمىز باردۇر.

مۇنەججىم ھەم ئىنژېنىر، ئالىملارنىڭ ئورنىغا،
تونۇ سەللە، نەپسى بالا مولىلىمىز ـ سۈلتانىمىز باردۇر.

قىزىل كۆزلۈك، كۆرەلمەسلىك ۋە يا ئۆزى قىلالماسلىق،
قىلاي دەپ بەل باغلىغانلارغا تۈرلۈك ـ تۈمەن بوھتانىمىز باردۇر.
. . . . . .

غەزەلنى ئوقۇپ بولغان ئايىمخان چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ ئورنىدىن تۇردى، قولىدىكى شېئىر يېزىلغان ۋاراقلارنى قاتلاپ ئۇستەلگە ئاۋايلاپ قويدى. ئۇ ئۆزىگە قىزغىن مۇھەببەتلىك ھېسسىياتى ئۇرغۇغان ھالدا تىكىلىپ تۇرغان شائىرغا نازغىن تەبەسسۇم بىلەن قاراپ:

— بۇ غەزەلدە يازغانلىرى يۈرت ئىچىدە بار ئىشلارغۇ ھەممىسى، يۈرسىلە ئەمدى ئارام ئالسىلا، — دېدى.

ئۇلار شۇ تەقلىدتە شېئىر توغرىسىدا سۆزلىشىپ ھۇجرىسىغا كىرىپ كېتىشتى.

ئۇچ كۈندىن كېيىن ئابدۇخالىق «باردۇر» ناملىق شېئىرىنى ھېسامىدىن زۇپەرنىڭ ئۆيىدىكى ئولتۇرۇشتا دوست ـ يارەنلىرىگە ئوقۇپ بەردى. بۇ شېئىر دوستلارنىڭ قىزغىن ماختىشىغا سازاۋەر بولدى. بەزىلەر شۇ يەردىلا شېئىرنى كۆچۈرۈۋالدى. ئۇزۇن ئۆتمەي «باردۇر» شېئىرى تۈرپانغا كەڭ تارقالدى. بۈنىڭ بىلەن بەزى ئەمەلدار، بايلار «ئابدۇخالىق نەزمە پۈتۈپ بىزنى ھاقارەتلەپتۇ، بىز ئۇنىڭ بىلەن زاكونلىشىمىز» دەپ تۈرپان ئامبىلىغا ئەرز قىلىشتى. بەزى كۆكەمسەلەر ئۇنى ئىزدەپ كېلىپ جېدەللەشتى. بۈنىڭ بىلەن شائىرنىڭ بۇ شېئىرىغا قىزىقىدىغانلار تېخىمۇ كۆپەيدى، ئاڭلىمىغانلار باشقىلارغا ئوقۇتۇپ ئاڭلىدى،

يادلاپمۇ ئېلىشتى. ئەمەلدار، بايلار ئابدۇخالىققا قارا چاپلاپ ئۇنىڭ ئىناۋىتىنى تۆكۈپ شەرمەندە قىلىمىز، دەپ قانچە ھەرىكەت قىلغانسېرى ياش شائىرنىڭ بۇ شېئىرى تېخىمۇ كەڭ تارقىلىپ، ئۇلار ئۆزلىرى شەرمەندە بولۇشتى، ئەكسىچە ئابدۇخالىقنىڭ ئەل ئىچىدىكى شان ـ شۆھرىتى تېخىمۇ ئېشىپ كەتتى.

ئابدۇخالىقنىڭ تۇرپاندا چوڭ غوۋغا، جېدەل ـ ماجىراغا سەۋەبچى بولغان «باردۇر» شېئىرى تېزلا سىڭگىم، مۇرتۇقفا يېتىپ باردى. شائىر نەمەت خەلپەت بۇ شېئىرنى يادلىۋالغان بىراۋدىن ئاڭلاپ، سۆيۈنۈپ پەخىرلەنگەن ھالدا مۇنداق دېدى:

— ئۆتكەندە ئۇرۇمچىگە چىقىپ بىر سورۇندا بىر قانچە بۇرادەرلەر بىلەن پاراڭلىشىپ قالدىم. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى خېلىلا كاتتا بىر ئادەم ماڭا چىرماق سېلىپ: «ئاداش، سىلەرنىڭ تۇرپاندىن شائىر چىقمايدۇ» دېۋىدى، مانا ئەمدى تۇرپاندىن شائىر چىقتى، چىققاندىمۇ ئەل ـ يۇرتنى تەۋرىتىپ، ھۆكۈمدارلارنى تىترىتىدىغان، ئالەمنى مالەم قىلىۋېتىدىغان شائىر چىقتى. «ئاۋۋال چىققان قۇلاقتىن كېيىن چىققان مۇڭگۇز ئېشىپ كېتىپتۇ» دېگەن مانا شۇ.

بىر توپ قىزىل تاۋار

1922 - يىلى 6 - ئاينىڭ 10- كۈنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەتىگەنلىك تامىقىنى تېزلا يەپ بولدى. ئۇ شۆتاڭنىڭ ئوقۇغۇچىلار فورمىسىنى كىيىپ ئالدىراش مەكتەپكە ماڭدى. بۈگۈن مەكتەپ زالىدا يۇقىرى سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلەتتى.

مەكتەپ بىناسىنىڭ لى تاڭ دەپ ئاتالمىدىغان چوڭ زالى بۈگۈن پاكىز تازىلانغانىدى. سەھنىنىڭ تۆرىگە سۇڭ جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ چوڭايتىلغان سۈرىتى، ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىگە چەپراس قىلىپ دۆلەت بايرىقى ئېسىلغانىدى. سەھنىنىڭ زال تەرەپ ئالدىغا ئاددىيغىنا ئېگىز جوزا قويۇلۇپ ئۇستىگە قىزىل شەلپەر يېپىلغان، جوزا ئارقىسىغا ئورۇندۇق قويۇلۇپ كىچىك قىزىل كۆرپە سېلىنغان، سەھنىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئورۇندۇقلار قاتار قويۇلغانىدى. زالنىڭ ئىچىگە بولسا ئۆزۈن ئورۇندۇقلار رەتلىك تىزىلغانىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مەكتەپ دەرۋازىسىدىن كىرگەن چاغدا، بۇ يىل ئوقۇش پۈتتۈرىدىغان ئوتتۇز ئوقۇغۇچى ئىككى رەت بولۇپ تىزىلىۋاتاتتى. سىنىپ باشلىقى ماجۇڭشەن ئۇنى چاقىردى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىتتىك كېلىپ رەتكە تىزىلدى. بالىلار رەتلىك ھالدا كۆتۈرەڭگۈ روھ بىلەن زالغا كىردى. ئۇلار زالنىڭ ئوڭ تەرىپىدە تۆتتىن قاتار بولۇپ ئولتۇردى. ئوقۇغۇچىلار شۇ زامانىنىڭ ئالىي رەختى ھېسابلىنىدىغان قارا شەيتان تېرىسى (ھازىرقى قارا كاجىغا ئوخشاش) دىن تىكىلگەن مەكتەپ فورمىسى — تۆت

يانچۇقلۇق كالتە چاپان ۋە شىم كىيگەنىدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىچىدىكى خەنزۇ، خۇيزۇ بالىلىرى بېشىغا چوققىسىدا قۇببىسى (گادازىسى) بار خەنزۇ تەقىيىسى (پوسما)، ئۇيغۇر بالىلىرى بولسا گۈللۈك دوپپا كىيىشكەنىدى. بىر قاراشتىنلا ئۇلار ئېنىق پەرقلىنىپ تۇراتتى.

ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمىغا ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلاردىن باشقا يۇرت مۇتەۋەلىرى، ئاتىلار، تۇغقىلار (تەرجىمانلار) ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى، ھەتتا تۇرپاننىڭ ئامبىلىمۇ تەكلىپ قىلىنغانىدى. مېھمانلار بىر - ئىككىلەپ كېلىشكە باشلىدى. كۈتكۈچىلەر ئۇلارنى باشلاپ مۇۋاپىق ئورۇنلارغا ئولتۇرغۇزاتتى. زال ئىچى ئىسسىق بولغاچقا، مېھمانلار ئولتۇرۇپلا يەلپۇگۈچلىرىنى چىقىرىپ ئۆزلىرىنى يەلپۇشكە باشلايتتى. ئارىدىن ئاز ۋاقىت ئۆتۈپ ئوقۇغۇچىلارغا ئوقۇش پۈتتۈرۈش شاھادەتنامىسى تارقاتقاندا، تەنتەنە نەغمىسى قىلىدىغان بىر گۇرۇپپا دۇمباقچى، جاڭ - جاڭچىلار ئۆزلىرىنىڭ داقا - دۇمباقلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ كىرىپ زالنىڭ سەھنىسىگە يېقىن سول تەرىپىگە جايلاشتى. ئانچە ھايال بولمايلا مۇدىر سەھنىنىڭ ئارقا يان ئىشىكىدىن چىقىپ كەلدى. شۇئان سىنىپ باشلىقى ماجۇڭشەن:

— لى جىڭ! (دىققەت) — دەپ توۋلىدى.

ئوقۇغۇچىلار ئەدەپ بىلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

سىنىپ باشلىقى:

— تەزىم! — دەپ يەنە كوماندا بەردى.

ئوقۇغۇچىلار ئۇستازىغا بىر قېتىم تەزىم قىلىپ ھۆرمىتىنى بىلدۈردى. مۇدىر بېشىنى لىڭشىتقاندىن كېيىن قول ئىشارىسى قىلىپ:

— ئولتۇرۇڭلار، ئولتۇرۇڭلار! — دېدى سىپايىلىق بىلەن. ئوقۇغۇچىلار سىنىپ باشلىقىنىڭ كوماندىسى بىلەن ئۆز ئورۇنلىرىغا ئولتۇرۇشتى.

مۇدىر ئۆز نەزىرىنى مېھمانلارغا بۇراپ ئۇلارغا قولىنى جۇپلەپ سالام بەردى. مېھمانلارمۇ مۇدىرغا ھۆرمەت بىلدۇردى. مۇدىر ئاتىلار ئارىسىدا ئولتۇرغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئاتىسى ئابدۇراخمان مەخسۇم بىلەن ئالاھىدە كۆرۈشتى. ئۇ مېھمانلار بىلەن كۆرۈشۈپ بولۇپ سەھنىگە چىقىپ ياندىكى بىر ئورۇندۇققا ئولتۇردى.

ئامبال تېخى يېتىپ كەلمىگەنىدى. شۇ ئارىلىقتىكى بوش ۋاقىتنى زايە كەتكۈزۈۋەتمەسلىك ئۈچۈن مۇدىر ئوقۇغۇچىلارغا ئىشارەت قىلىۋىدى، ئۇلار سىنىپ باشلىقى ماجۇڭشەننىڭ باشلاپ بېرىشى بىلەن ئىككى جىڭ گىر[1] ئوقۇدى. ئوتتۇز ئوقۇغۇچىنىڭ بىردەك تەكشى چىققان ئاۋازى زالنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. ئوقۇغۇچىلار ياڭراق ئاۋازلىرى بىلەن زالنى راسا جانلاندۇرۇۋاتقاندا، كىمدۇر بىرى «ئامبال دارىن كەلدى» دېدى. شۇ زامان جىڭ گىر ئوقۇش توختىدى. زال ئىچىدىن مۇدىر، ئوقۇتقۇچى ۋە مېھمانلار زالنىڭ ئىشىكى ئالدىغا چىقىپ ئامبالنى قارشى ئالدى. ئامبال قولىنى جۇپلەپ ئېگىز كۆتۈرۈپ مېھمانلارغا ھۆرمەت بىلدۇرۇپ زالغا كىردى.

ئوقۇغۇچىلار ئورۇنلىرىدىن دەس تۇرۇپ ئامبالغا ھۆرمەت بىلدۇردى. داقا - دۇمباقچىلارمۇ دۇمباق، جاڭ - جۇڭلىرىنى چېلىپ قارشى ئالدى. ئامبال ئۇلارغا قاراپ بېشىنى لىڭشىتىپ ئۆتۈپ سەھنىگە چىقىپ قىزىل كۆرپە سېلىنغان ئورۇندۇققا ئولتۇردى. ئامبال بىلەن بىللە كەلگەن پوچتىخانا باشلىقى، باج ئىدارىسى باشلىقى ۋە يامۇل ئەمەلدارلىرى ئىككى چەتتىكى ئورۇندۇقلاردىن جاي ئالدى. كۆتكۈچى ئامبال ۋە باشقا مېھمانلارغا سۇغۇق چاي تۇتتى. مۇدىر شاھادەتنامىلەرنى، بىر ۋاراق قىزىل قەغەزگە يېزىلغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىسىملىكىنى ئەكېلىپ

---

[1] جىڭ گىر — خەنزۇچە شېئىر دېكلاماتسىيە قىلىش.

ئامبالنىڭ ئالدىغا ئىككى قوللاپ قويدى. ئامبال قىيسىق كۆزلىرىنى يۇگۈرتۈپ ئىسسىلىكنى بىر قۇر كۆرۈپ چىقىپ، نېمىشقىدۇر يەنە باشتىن قاراشقا باشلىدى. ئامبالنىڭ كۆزى ئىسسىلىك يېزىلغان بۇ قەغەزنىڭ باش قىسمىدا توختاپ قالغانىدى.

مۇدىر ئامبالنىڭ ھەرىكىتىگە سەپسېلىپ ئولتۇرغانىدى. ئامبال بىر پەستىن كېيىن ئۇنىڭغا قارىدى. مۇدىر شۇئان ئامبال دارىنىڭ قېشىغا كېلىپ قەددىنى ئېگىپ قول قوشتۇرۇپ تۇردى.

— خاۋېنسەي؟ — دېدى ئامبال سوئال ئاھاڭىدا قەغەزدىكى ئىسسىلىكنىڭ باش تەرىپىگە بىرىنچى قېلىپ يېزىلغان ئوقۇغۇچىنى كۆرسىتىپ، — بىزنىڭ تۇرپاندا «خا» فامىلىلىك دەپمۇ ئادەم بارمۇ؟

— يوقسۇ دارىن، خاۋېنسەي دېگەن چەنتۇ (ئۇيغۇر) بالىسى، ئۇ ئۆزىنى «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر» دەپ ئاتايدۇ، — دېدى مۇدىر.

ئامبال قايتۇرۇپ سورىدى:

— چەنتۇ بالىسى؟

— خوش شۇنداق، دارىن، ئۇنىڭ ئوقۇش نەتىجىسى ھەممە ئوقۇغۇچىدىن يۇقىرى.

— ئەجەبلەنگۈدەك ئىش ـ ھە، — دېدى ئامبال قاپىقىنى ئۇچۇرۇپ غودۇڭشىپ، — ئۇلاردىنمۇ مۇشۇنداق رېنسەي چىقىپتىما؟

بۇنىڭدىن ئۇركۈپ كەتكەن مۇدىرنىڭ چىرايى ئۆزگىرىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ ئامبالغا چۈشەندۈردى:

— شۇنداق دارىن، ئوقۇش نەتىجىسى ئادەم ئەجەبلەنگۈدەك يۇقىرى، ھەر قانچە قىلسىمۇ ئامال بولمىدى. ئىلاجسىز ئۇنىڭ ئىسمىنى بىرىنچى ئورۇنغا تىزىشقا توغرا كەلدى.

— بۇ «ئۇيغۇر» قەدىمىي تارىخنامىلەردە ئۇچرايدىغان سۆزغۇ؟ ھازىر ئۇلار ئۇ سۆزنى ئىشلەتمەيدىغان تۇرسا، بۇنى ئۇ قانداق بىلىدۇ؟ — دېدى ئامبال تەئەججۇپلىنىپ.

— بۇنىڭغا مەنمۇ ھەيران، — دېدى مۇدىر ئىزاھلاپ، — بۇ ئوقۇغۇچى دۆلەت تىل ـ يېزىقىنى ئىككى يىلغا يەتمەيلا خېلى ياخشى بىلىۋالدى. ئۇ بىز ئوقۇتقان دەرسلىكلەرگە قانائەت قىلمىدى. ئۇ قەدىمىي كىتابلاردىن «ئۇچ دۆلەت قىسسىسى»، «غەربكە سايياھەت»، «سۇ بويىدا» نى ئوقۇشقا باشلىدى. ئۇ بەك تىرىشچان، بىلىمگەن خام خەتلەرنى بىزدىن سوراپ ئۆگىنىۋېلىپ كىتاب ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرىدۇ. كېيىن قارىسام تارىخنامىلەرنى كۆرۈپ يۈرىدۇ. ئۇ «يىگىرمە تۆت تارىخ» تىن غەربىي يۈرت تەزكىرىلىرىنى، ئىدىقۇت، يارغول، كۆچار، پەرغانە تەزكىرىلىرىنى، ھونلار تەزكىرىلىرىنى ئوقۇپ بولدى. ئۇ بەلكىم تارىخنامىلەردىن تۈرپانلىقلارنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىپ، ئۆزى ئۆزىگە تەخەللۇس قىلغان ئوخشايدۇ. مەنمۇ بۇ ئوقۇغۇچىنىڭ ناھايىتى زېرەك، ئۆتكۈرلۈكىگە كۆپ ھەيران. مەن شۇنچە يىللاردىن بۇيان مۇنداق قابىلىيەت ئىگىسىنى زادى ئۇچرىتىپ باقمىغان.

— ھە، ئىش مۇنداق ئىكەن ـ دە، — دېدى ئامبال بېشىنى لىڭشىتىپ.

— شۇنداق دارىن، بۇ توغرىدا جىق باش قاتۇرغان بولسامۇ، ئۇنىڭ ئىمتىھان نەتىجىسىنىڭ تولا بەك يۇقىرىلىقىدىن ئۇنىڭغا بىرىنچى ئورۇننى بەرمەي بولمىدى، — دېدى مۇدىر يانچۇقىدىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئىمتىھان قەغىزىنى چىقىرىپ ئامبالغا سۇنۇۋېتىپ.

ئامبال ئابدۇخالىقنىڭ ئىمتىھان قەغىزىنى كۆرۈپ ئۇستىخانلىق، چىرايلىق يېزىلغان خەتلەرگە، چوڭقۇر مەنىلىك جاۋابلارغا قارىغىنىچە ھەيرانلىقتىن ئاغزى ئېچىلىپ قالدى. ئامبال بىلەن مۇدىر ئوتتۇرىسىدا بولۇنغان بۇ سۆھبەتتىن باشقىلار بىخەۋەر قالدى. چۈنكى بۇلارنىڭ سۆزىنى داقا ـ دۇمباق ساداسى ئاڭلاتمايتتى. مۇدىر سەھىنىنىڭ ئالدىغا كېلىپ شەرەت بىلەن

دۇمباقچىلارنى توختاتتى. ئۇ بۇگۈنكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمىنىڭ رەسمىي باشلانغانلىقىنى ئېلان قىلدى.

مۇدىر ھەممەيلەننىڭ ئورنىدىن تۇرۇشىغا كومانداۋ بەردى. زالدىكى ھەممە ئادەم ئورنىدىن تۇردى. ھەممەيلەن دۆلەت بايرىقى بىلەن سۈڭ جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ رەسىمىگە قارىدى. مۇدىر ئۈچ قېتىم كومانداۋ بەردى. ھەممەيلەن ئۈچ قېتىم تەزىم بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن ئۆز جايىغا ئولتۇردى.

ئامبال ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىسىملىكىنى ئوقۇشقا باشلىدى:

— خاۋېنسەي!

— بار!

ئابدۇخالىق ئورنىدىن دەس تۇرۇپ سالماق قەدەم تاشلاپ كېلىپ ئامبال بىلەن مۇدىرغا قائىدە بويىچە تەزىم قىلدى. ئامبال كۆز ئالدىدا تۇرغان يېگىرمە بىر - يېگىرمە ئىككى ياشلار چامىسىدىكى كېلىشكەن، قاۋۇل، بەستلىك، قويۇق قارا قاشلىق ئۇيغۇر بالىسىغا باشتىن - ئاياغ كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن شاھادەتنامىنى ئۇزاتتى. زالدا داقا - دۇمباق ساداسى ياڭرىدى. ئابدۇخالىق شاھادەتنامىنى ئالغاندىن كېيىن يەنە بىر قېتىم تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ ئورنىغا قايتتى.

ئامبال يان تەرەپكە قاراپ يامۇل ئەمەلدارلىرىدىن بىرىنى ئۆز يېنىغا چاقىردى. ئەمەلدار كېلىۋىدى، ئۇ پىچىرلاپ بىر نېمىلەرنى دېدى. ئەمەلدار شۇئان «خوپ، خوپ!» دېگىنىچە سەھنىدىن چۈشۈپ زالدىن ئالدىراش چىقىپ كەتتى.

ئامبال رەت تەرتىپى بويىچە ئىسىملىكىلەرنى ئوقۇپ شاھادەتنامە تارقاتتى. ئىسىملىكنىڭ ئوتتۇرىسىدا ۋە ئاخىرىدا مەمتىلى، نۇرمۇللا، ئەسرا قاتارلىق ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارغا شاھادەتنامە تارقىتىلدى. ئەڭ ئاخىرىدا «روزى موللا» دەپ چاقىرغاندا، چىرايى سارغايغان بىر ئوقۇغۇچى چىقىپ ئامبالغا

قاراپ ھىجايغىنىچە خۇشامەتكۆيلۈق بىلەن كەينىدىن ئېگىلىپ تەزىم قىلغان پېتى شاھادەتنامىنى ئېلىپ ئۆز ئورنىغا قايتتى.

شۇ ئەسنادا يامۇل ئەمەلدارى بىر چېرىككە بىر توپ قىزىل تاۋار رەختنى كۆتۈرگۈزۈپ زالغا كىردى. زالدا پىچىرلاشلار باشلاندى. ئەمەلدار چېرىكنىڭ قولىدىن ئۇ بىر توپ تاۋارنى ئېلىپ ئامبالنىڭ ئالدىغا قويدى.

ئامبال زال ئىچىگە بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن سۆز باشلىدى. ئۇ دەسلەپتە ئوقۇتقۇچىنىڭ ئوقۇغۇچىلارنى تەربىيىلەشكە كۆپ ئەجىر سىڭدۈرگەنلىكىنى، ئوقۇغۇچىلارنىڭمۇ تىرىشىپ ياخشى ئوقۇپ ئاخىر مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلىكىنى ماختىدى. ئاخىردا ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ:

— خاۋېنسەي ھەقىقىي رېنسەي بولۇپ يېتىشىپ چىقىپتۇ. تۇرپاندىن مۇشۇنداق بىر رېنسەينىڭ چىققانلىقىدىن بىز تۇرپانلىقلار ئالاھىدە پەخىرلىنىشكە ھەقلىق. مەن تۇرپان يامۇل مەھكىمىسى ۋە ئۆز نامىمدىن خاۋېنسەينىڭ ئەلىيۇل ئەلا دەرىجە بىلەن شۆتاكنى پۈتتۈرگەنلىكىنى قىزغىن تەبرىكلەيمەن. مەن ھازىر ئۆزىنى ئالاھىدە مۇكاپاتلايمەن! — دېدى ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ. يامۇل ئەمەلدارى دەرھال كېلىپ جوزىنىڭ ئۈستىدىكى بىر توپ رەختنى ئامبالنىڭ قولىغا بەردى. زالدا قىزغىن چاۋاك سادالىرى ياڭرىدى. دۇمباقچىلار داۋا ـ دۇمباقلىرىنى چالدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سەھنىگە چىقىپ مۇكاپاتنى تاپشۇرۇۋالدى. ئۇنىڭ كەينىدىن ئابدۇراخمان مەخسۇم مەكتەپ ۋە مۇدىرغا، ئامبالنىڭ ھەممىتىگە رەھمەت ئېيتتى. سۆزىنىڭ ئاخىرىدا مەكتەپكە ئىككى يۈز سەر پۇل ئىئانە قىلدى. زالدا يەنە بىر قېتىم ئالقىش سادالىرى ياڭرىدى.

مۇدىر بىر نەچچە ئېغىز سۆز قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ يىل ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارغا شاھادەتنامە تارقىتىش مۇراسىمى ئاخىرلاشتى.

ئەڭ چوڭ ئەمەل

ئابدۇخالىقنىڭ مەكتەپ پۈتتۈرۈش ئىمتىھانىدا ئەلاچى بولۇپ بىرىنچىلىككە ئېرىشىپ ئامبالنىڭ ئالاھىدە مۇكاپاتلىشىغا سازاۋەر بولغانلىق خەۋىرى ھەش - پەش دېگۈچە تۈرپانغا پۇر كەتتى. چۈنكى، تۈرپاندا مەكتەپ (شۆتاڭ) ئېچىلىپ بىرەر ئوقۇغۇچى بۇنداق مۇكاپاتقا ئېرىشىپ باقمىغانىدى. بىر نەچچە كۈنلەرگىچە چوڭ - كىچىك ھەممە ئادەمنىڭ ئاغزىدا، ھەممە يەردە مۇشۇ گەپ ئېقىپ يۈردى.

ئۇ زامانىدا شۆتاڭنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار ئۆگىنىش نەتىجىسىگە ئاساسەن ھۆكۈمەت خىزمىتىگە قويۇلاتتى. شۇڭا كىشىلەر: «ئابدۇخالىق ئەمدى چوڭ ئەمەل تۇتىدىغان بولدى» دەيىشتى.

بىر كۈنى ئامبال ئابدۇخالىقنى يامۇل مەھكىمىسىگە چاقىرتتى ۋە ئۇنىڭغا ئەمەلگە تەيىنلىنىش توغرىسىدا ئۇرۇمچىگە نامە يوللايدىغانلىقىنى، ياڭ جاڭجۈندىن تەستىقنامە كەلگۈچە يامۇلنىڭ خىزمەتلىرىگە ياردەملىشىپ تۇرۇشنى تەكلىپ قىلدى. ئەمدىلا يىگىرمە بىر ياشقا كىرگەن بۇ ئىران يىگىتنىڭ پاك قەلبىدە قانداق ئۇلۇغۋار غايە، بۈيۈك ئىستەكلەرنىڭ يالقۇنجاۋاتقانلىقىنى تۈرپان ئامبىلى نەدىنمۇ بىلسۇن؟! ئۇز ئىستىقبالىغا تولۇق ئىشەنچ بىلەن قايتىۋاتقان ئابدۇخالىق ئامبالنىڭ ئىلتىپاتىنى رەت قىلدى. ئەزەلدىن بۇنداق ئىشنى ئۇچرىتىپ باقمىغان ئامبال قاتتىق ھەيران قالدى. ئۇ: «دۇنيادا ئەمەلگە، پۇلغا، چىرايلىق ئايالغا ئىنتىلمەيدىغان ئادەم يوق» دەپ ئويلايتتى. ئۇزىمۇ بىر ناھىيىنىڭ ئامبىلى بولۇشتەك بۇ ئەمەلنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن قانچە يىل تىرىشىپ - تىرمىشىپ نېمە ئىشلارنى قىلمىدى؟ يۇقىرىغا قاتراپ قانچىلىك ئالتۇن،

كۆمۈش سۈڭگۈتمىدى؟ شۇڭلاشقا ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ ئۆز ئىلتىپاتىنى رەت قىلغانلىقىنى زادىلا چۈشىنەلمىدى.

ئاربىدىن ئۆزۈن ئۆتمەي ئابدۇخالىق بىلەن بىللە شۆتاڭدا ئوقۇغانلارنىڭ ھەممىسى ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدا خىزمەتكە ئورۇنلاشتى، ھەتتا بىر مۇنچىسى خېلى يۇقىرى نام - ئەمەلگە مۇشەررەپ بولدى. پەقەت ئابدۇخالىق ئابدۇراخمانلا ئەمەل تۆتۈشنى خالىماي ئاددىي پۇقرا پېتىچە قالدى. لېكىن، ئابدۇخالىق ۋاقتىنى بوشقا ئۆتكۈزمەيتتى، دائىم ئۆزلۈكىدىن تىرىشىپ ئۆگىنىپ ئىلىم تەھسىل قىلاتتى، چارچاپ قالسا بازار ئايلىتاتتى، يېزا - سەھرالارغا بېرىپ ھەر خىل قاتلام، تۈرلۈك تەبىقىدىكى ئادەملەر بىلەن ئۇچرىشاتتى، جەمئىيەتنى كۆزىتىپ باراتتى، شۇ ئاساستا جۇش ئۇرغان يالقۇنلۇق ئىلھامى بىلەن تىنىمسىز ھالدا ئىجاد قىلىپ شېئىر يازاتتى. ئۇ شېئىر يېزىپ، ئىلىم - مەرىپەتنى تەرغىب قىلىپ، جاھالەت بۆشۈكىدە يېتىپ غەپلەت ئۇيقۇسىدا ئۇخلاۋاتقان خەلقنى ئويغىتىپ كۆرەشكە قوزغاشنى، ئازادلىق، ئەركىنلىك يولىدا جان پىدا قىلىشنى ئەڭ ئالىيجاناب، بۈيۈك ئىنسانىي بۇرچ ھېسابلايتتى.

بىر كۈنى، جامائەت يىغىلىشقان چوڭ مەيدىكىدە موللىلاردىن بىرى ئابدۇخالىقنىڭ ئىناۋىتىنى تۆكۈپ، باش كۆتۈرەلمەس قىلىۋېتىش غەرىزىدە سۆز ئېچىپ قالدى:

— ئى ئابدۇخالىق! سىز كۆپ يىللاردىن بۇيان ئوقۇيمەن دەپ قىزىل، يېشىل كىتابلارنى كۆتۈرۈپ يۈردىڭىز، ئۆزىڭىز ياش بولسىڭىزمۇ ئەرەبى، پارسقا كامىلسىز، ئورۇسنىڭ زۇۋانىنىمۇ ياخشى ئۇقمىسىز، بەزىلەر سىزنى: خىتايچىنى سۈدەك بىلىدۇ، دەيدۇ، تېخى ئامبالنىڭ تۆڭچىلىرىمۇ ئۆزلىرى بىلەلمىگەن خەتلىرىنى سىزدىن سورايدىكەن. ۋەھالەنكى سىز بىلەن بىللە ئوقۇغانلار چوڭ ئەمەلدار بولۇپ كەتتى. سىز بولسىڭىز تىرناقچىلىكىمۇ ئەمەلگە ئىگە بولالمىدىڭىز، بۇنى نېمە دېگۈلۈك؟

سىزگە بەك ئۇگال[1] بولدىغۇ؟

كىشىلەرنىڭ ھەممىسى دۇررىدە ئابدۇخالىققا قاراشتى.

ئابدۇخالىق موللىنى مەنسىتمىگەن ھالدا مەغرۇرلۇق بىلەن كۆلۈپ قويۇپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— يوقسۇ، مۆھتىرەم دامولللام، يۈزدە يۈز خاتالاشتىلا، مەن زامان، خەلقىم يۈكلىگەن پەخرىي ئەمەلدىمەن، يەنى خەلقىمنى نادانلىق ئاسارىتىدىن قۇتقۇزۇپ، غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىش ئۈچۈن شېئىر ـ نەزمە يېزىۋاتىمەن. قېنى ئېيتىپ باقسىلا، ياخشى ئادەمگە خەلق خىزمىتىدىنمۇ چوڭ ئەمەل بولامدۇ؟ مېنىڭچە دۇنيادا ئۆز خەلقىنىڭ سائادىتى ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈشتىن چوڭ ئەمەل يوق !...

ئابدۇخالىقنىڭ بۇ ھەققانىي جاۋابىنى ئاڭلىغان جامائەت بىردەك ھالدا:

— بەرھەق، ئابدۇخالىق شويى[2] توغرا دەيدۇ، — دېيىشتى ئۇنى قوللاپ.

ھېلىقى موللام بولسا قوللاشتىن مەھرۇم قالغاچقا، يېلىي چىقىپ كەتكەن توپتەك لاسسىدە بولۇپ تاتىرىپ ئېغىز ئاچالماي قالدى.

---

① ئۇگال — ئۇۋال.

② شويى — بەگزادە مەنسىدە. ئابدۇخالىق ندا لويىنىڭ (ئىمىننىياز بەگ) قىزى ئايىمخانغا ئۇيلەنگەندىن كېيىن بەزىلەر ئۇنى «شويى» دەيتتى.

تەخەللۇس

ئابدۇخالىقنىڭ ئايمخانغا بېغىشلاپ شېئىر يازغانلىقىنى، بۇ شېئىرنىڭ ئايمخاندا ساقلىنىۋاتقانلىقىنى ئايمخاننىڭ دوستلىرى ئۇنىڭ تويىدىن كېيىن ئاڭلاشتى. ئۇلار ئايمخاننىڭ «مېنى تولا خىجالەت قىلماڭلار» دەپ بەرگىلى ئۇنىمىغىنىغا قويماي، ئۇنىڭدىن شېئىرنى ئېلىپ ئوتتۇرىدا ئاۋازلىق ئوقۇشتى. ھەتتا ئايمخاننىڭ شېئىرغا ھەۋەس قىلىدىغان بەزى دوستلىرى ئۇنى كۆچۈرۈپمۇ ئېلىشتى. كۆچۈرۈۋالغانلاردىن ئۇلارنىڭ دوستلىرى كۆچۈرۈۋالدى. شۇنىڭ بىلەن ئابدۇخالىقنىڭ ۋاپادار يارى ئايمخانغا بېغىشلاپ يازغان «ئۇيغۇر قىزى» ناملىق شېئىرى ئەل ئىچىگە تارقىلىپ كەتتى.

ئۆتكەن زامانلاردىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان شەرق شائىرلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى ئادىتى بويىچە ئابدۇخالىق ئۆسمۇر چېغىدىن باشلاپلا يازغان مەشىق شېئىرلىرىنىڭ ئاخىرىغا ئۆز ئىسمىنى قوشۇپ قويىاتتى. ئۇ چاغلاردا ئۇ ئۆزىچە «ياخشى يازدىم» دەپ ھېسابلىغان شېئىرلىرىنىمۇ ئۈستازلىرىدىن باشقا ئادەملەرگە كۆرسەتمەيتتى. يېشىنىڭ چوڭىيىشى، بىلىمىنىڭ كۆپىيىشى، نەزەر دائىرىسىنىڭ كېڭىيىشى بىلەن ئۇنىڭ قەلبىدە جۇشقۇن ئىنتىلىشلەر پەيدا بولدى. بولۇپمۇ بالاغەتكە يېتىشىگە ئەگىشىپ ئۇنىڭدا ئىشق ـ مۇھەببەت ئويغاندى. گۈزەل، ۋاپادار ئايمخانغا بولغان كۈچلۈك مۇھەببەت ئۇنىڭدىكى ئوتلۇق ھاياجان ۋە جۇشقۇن ھېسسىياتنى تېخىمۇ ئۇلغايتتى. نەتىجىدە ئۇ «ئۇيغۇر قىزى» نى يازغاندىن كېيىن «بەختىگۈل»، «ئۈمىد تەبەسسۇمى»،

«سېغىنىش» قاتارلىق شېئىرلىرىنى يېزىپ دوست - بۇرادەر، ساۋاقداشلىرىنىڭلا قىزىقىشىنى قوزغاپ قالماي، ئوقۇمۇشلۇق زاتلار بىلەن ئاددىي پۇقرالارنىڭمۇ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىدى. چۈنكى، ئابدۇخالىقنىڭ ھەر بىر شېئىرى بىر چوڭقۇر مەزمۇننى جانلىق، ئىخچام، گۈزەل قىلىپ ئىپادىلەپ بېرەتتى. شېئىردىكى بۇنداق پىكىر كۆپىنچە خەلق كۆڭلىدە ئويلىغان، ئەمما دېيەلمەيۋاتقان نەرسىلەر بولاتتى. ئۇنىڭ شېئىرلىرىنىڭ تىلى كلاسسىك شېئىرلاردەك چاغاتاي تىلىدا يېزىلىپ، ئەرەبچە، پارسچە ئاتالغۇلار بىلەن بېزەلگەن بولماستىن، ئۇيغۇر خەلقىگە چۈشىنىشلىك گۈزەل، جانلىق تىل ئىدى.

ئابدۇخالىق بىر كۈنى شائىر نەمەت خەلپەت بىلەن شېئىرىيەت توغرىسىدا سۆزلەشكەندە پىشقەدەم شائىر نەمەت خەلپەت ئۇنىڭغا «بىرىنچىسى، شېئىردا يېڭى پىكىر بولۇشى، باشقىلار دېگەن كونا مۇقامنى توۋلىماسلىق كېرەك. ئىككىنچىسى، شائىر شېئىرنى خەلقكە ئاتاپ يېزىشى، بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى خەلق چۈشىنىدىغان گۈزەل تىلدا يېزىشى كېرەك» دېگەنىدى. ئابدۇخالىق پىشقەدەم شائىر نەمەت خەلپەتنىڭ سۆزلىرىنى ئېسىدە چىڭ ساقلاپ ئىجادىيەتتە ئۇنىڭغا ئەمەل قىلدى.

1922 - يىلى كۈزنىڭ بىر كۈنى ئابدۇخالىق ئۆيىدە شېئىر يېزىپ ئولتۇراتتى. ئۆيىگە سالام بېرىپ يېقىن قوشنا ھەم تەڭتۇش ئاغىنىسى ھېسامىدىن زۇپەر كىرىپ كەلدى. ئۇ پاتمە قىلىپ ئەمدىلا ئولتۇرۇشىغا، ئەكبەرخان ۋە ساۋاقداش دوستلىرىدىن ئابدۇراخمان قارى، ھەببۇللا، يۇنۇس بەگلەرمۇ كىرىپ كېلىشتى.

— پاھ، پاھ! شائىر يېڭى شېئىر يېزىپتۇ - دە، — دېدى ئەكبەرخان ئولتۇرا - ئولتۇرمايلا، ئۇستەلدىكى قانداق قىزىل سىياھتا يېزىلغان شېئىرنى كۆرۈپ.

— ئوقۇپ كۆرسەك بولارمۇ؟ — دېدى ھەببۇللا ئۇستەلدىكى قەغەزگە قولىنى سۇنۇپ.

— بولىدۇ، — دېدى ئابدۇخالىق بېشىنى لىڭشىتىپ.

ئەكبەرخان ئالدىراش ئورنىدىن تۇردى ـ دە:

— قېنى، ئۆزەملا ئوقۇۋېتەيلى، ماڭا بەرسىلە، — دەپ شېئىر يېزىلغان قەغەزگە قول ئۇزاتتى.

ھېسامىدىن زۇپەر ھەببۇللاغا قاراپ:

— بەرسىلىرا بۇرادەر، ئەكبەرخان تۆرەم ئوقىسۇن، ئۇ شېئىر ئوقۇشقا كامىل، — دېۋىدى، ھەببۇللا قولىدىكى شېئىرنىڭ ئەكبەرخانغا بەردى.

ئەكبەرخان ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆزىنىڭ رۇسلاپ «ئويغان» ماۋزۇلۇق بۇ شېئىرغا باشتىن ـ ئاياغ بىر قۇر قارىۋەتكەندىن كېيىن شېئىرنى ھاياجانلىق ھېسسىيات بىلەن ناھايىتى تەسىرلىك ئاھاڭدا ئوقۇشقا باشلىدى. ئۇ شېئىرنى ئىككى كۆپلېت ئوقۇپ سەل تىنىۋېلىپ دوست ـ يارەنلىرىگە قارىدى. ھەممەيلەننىڭ ئۆزىگە قاراپ ئۇن ـ تىنسىز قېتىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ شېئىرنى ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى.

ئەكبەرخان شېئىرنى ئوقۇۋېتىپ قاتتىق ھاياجانلىنىپ ئاۋازى تىترەپ كەتتى. ئۇ كۆز چاناقلىرىدا لىغىلداپ تۇرغان ياشنى قولى بىلەن ئېرتىۋېتىپ كېينىكى مىسرالارنى ئوقۇشقا باشلىدى. ئۇ شېئىرنى ئوقۇپ بولۇپلا ئىتتىك تالاغا چىقىپ كەتتى. بىر چەتتە ئولتۇرغان يۇنۇس بەگ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكەنىدى. ئابدۇراخمان قارى بىلەن ھەببۇللا بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئېغىر تىنىاتتى. قاپىقى تۇرۇلۇپ چىرايى سۇرلۇك تۇس ئالغان ھېسامىدىن زۇپەر ئۆينىڭ شىمالىي تەرەپ تۆرىدىكى دېرىزە ئالدىدا يىراقتىكى تەڭرىتاغلىرىنىڭ ئاقۇاش چوققىلىرىغا نەزەر تاشلاپ، قاپىقىنى تۇرۇپ، نېمىنىدۇر ئويلاپ تۇرغان ئابدۇخالىققا قاراپ دېدى:

— ۋاي ـ ۋۇي ئابدۇخالىق ! قەلەملىرى باتۇر ئەزىمەتنىڭ ياۋغا سانجىيدىغان نەيزىسىدەك ئۆتكۈرلىشىپ كېتىپ بارىدىغۇ ئەمدى؟ ! بۇ شېئىرلىرى ئادەمنىڭ ۋۇجۇدىنى جىغىلدىتىۋەتتى

جۇمۇ.

ئابدۇخالىق كەينىگە بۇرۇلۇپ ئۇستەلگە يېقىنلىشىپ كېلىپ ۋەزمىن ئاھاڭدا:

— ئەل غەپلەت ئۇيقۇسىدا ئۇلۇكسىمان ئۇخلاپ ياتماقتا. ھالىمىز ئىنتايىن ئېغىر ۋە خەتەرلىك، دوستلار، — دېدى ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ.

— دۇرۇس، — دېيىشتى ھەممەيلەن تەڭلا.

بىر پەستىن كېيىن ئۆي ئىچىسى سۇكۇتكە چۆمدى. جىمجىتلىقنى تالادىن كىرگەن ئەكبەرخان بۇزدى:

— ئابدۇخالىق، بۇ شېئىرلىرى ئىنسان قەلبىگە نەقلا ۋاقىتىدە تېگىدىكەن جۇمۇ، ئۇنى ئوقۇپ ۋۇجۇدۇمغا ئوت تۇتاشقاندەك، ئۇ ئوت گويا ئىچىمدە يالقۇنجاپ كۆيۈۋاتقاندەك بىر يەردە تۇرالمايدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدىم.

ئولتۇرغانلار شېئىرنى بىر پەس ماختاشتى. خىجالەت بولۇپ يۈزى شەلپەردەك قىزىرىپ كەتكەن ئابدۇخالىق:

— دوستلار، بىر ئىلتىماسىم بار، مەن بەك خىجالەتتە قالدىم. مېنى ئارتۇقچە ماختاپ قىينىمىساڭلار، — دېدى ئۆتۈنۈپ.

— بۇ ھېچقانداق ئارتۇقچە ماختاش ئەمەس، ئادىل باھا، — دېدى ئەكبەرخان.

— ئەكبەرخان تۇرەمنىڭ دېگىنى دۇرۇس، — دېيىشتى كۆپچىلىك.

ئابدۇخالىق بېشىنى چايقاپ قويۇپ ئۇنچىقمىدى. بىر پەس سۇكۇتتىن كېيىن ھەببۇللا:

— ئاداش، ئۆزلىرىدىن بىر گەپنى سورىماقچىمەن، ئۆتكەندە يازغان نەزمىلىرىنىڭ ئاخىرىغا «ئابدۇخالىق» دەپ ئىسىملىرىنى قوشۇپ يازاتتىلا، ئەمدى ئەجەب بۇ شېئىردا ئۆز ئىسىملىرىنى تاشلاپ قويۇپتىلاغۇ؟

ئابدۇخالىق ئېغىز ئاچقۇچە ئەكبەرخان جاۋاب بەردى:

— بۇ شېئىرنىڭ ئاخىرقى كۇپلېت تۆتىنچى مىسرادىكى «شۇندا ئۇيغۇر سۆزىگە تەن بېرىسەن» دېگەندىكى «ئۇيغۇر» نى كۆرمىدىلەمۇ؟

ھەببۇللا قىزىشىپ دېدى:

— «ئۇيغۇر» قانداق ئابدۇخالىقنىڭ ئىسمى بولسۇن؟

— سىز شائىرىمىزنىڭ بۇرۇنقى يازغان شېئىرلىرىغا دىققەت قىلماپسىز - دە، — دېدى ئەكبەرخان ھەببۇللاغا، — ئابدۇخالىق «ئۇيغۇر» دېگەن تەخەللۇسنى ئىلگىرى يازغان بەزى شېئىرلىرىدىمۇ ئىشلەتكەن. مەسىلەن:

بىر كۈنلەر بولۇر،
گۈللەر ئاچىلۇر.
ئۇيغۇرنىڭ ئەيىبى،
شۇندا ياپىلۇر.

— ئابدۇخالىق دەپلا يېزىپ قويماي نېمىشقا ئەمدى نەزمىلىرىنىڭ ئاخىرىغا «ئۇيغۇر» دەپ يازدىلا، بۇ يېڭى گەپقۇ؟ — دېدى ئابدۇراخمان قارى.

دوستلىرىغا قارىغىنىچە ئۆرە تۇرغان ئابدۇخالىق ئورۇندۇقنى ئۈستەلگە يېقىن سۈرۈپ ئولتۇردى.

خىزمەتكار كىرىپ جوزا ئۈستىدىكى قەغەز، دۈۋەت - قەلەم، كىتابلارنى يىغىشتۇردى ۋە داستىخان سېلىپ مېھمانلارغا چاي تۇتتى. دوستلار چاي ئىچكەچ شائىرنىڭ گېپىگە قۇلاق سېلىشتى.

— ھەببۇللا سوراپ قالدى، بۇنى ئىزاھلاپ بېرەي، — دېدى ئابدۇخالىق ھەممەيلەنگە تەكشى نەزەر سېلىپ گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — بۇنىڭدىن ئۈچ يىل مۇقەددەم تاھىربەگ ئاكام بىلەن مەخسۇت ئاكام بىزنىڭ ئۆيگە كەلگەن. ئۇلار دادام بىلەن پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى. پاراڭ ئارىلىقىدا تاھىربەگ ئاكام مۇنداق

بىر رىۋايەتنى سۆزلەپ بەردى: «تۈرك قوۋملىرىنىڭ قاغانى ئوغۇزخان يېگانە تەڭرىگە ئېتىقاد قىلىدىكەن، ئەمما ئۇنىڭ ئاتا - ئانىلىرى، تاغىلىرى، ئاكا - ئۇكىلىرى خۇداغا ئېتىقاد قىلىشنى قوبۇل قىلماپتۇ. نەتىجىدە ئوغۇزخان بىلەن ئۇنىڭ قېرىنداشلىرى، ئاكا - ئۇكىلىرى ئوتتۇرىسىدا قاتتىق جەڭ بوپتۇ. ئادەملەرنىڭ بەزىلىرى ئۇنىڭغا ياردەم قىپتۇ، بەزىلىرى ئۇنىڭغا قارشى چىقىپتۇ. ئاخىرىدا دۈشمەنلەر قەبىلىلىرى بىلەن ئوغۇزخانغا تەسلىم بوپتۇ. غەلىبىدىن كېيىن ئوغۇزخان داغدۇغىلىق مەرىكە ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۆزىگە ياردەم قىلغان ۋە قوشۇلغان قېرىنداشلىرىنى، سەركەردە، لەشكەرلىرىنى كۈتۈۋاپتۇ، ئۆزى بىلەن بىرلىشىپ ئۇيۇشقانلارغا «ئۇيغۇر» نامىنى بېرىپتۇ». تۈركىي تىلىدا «ئۇيغۇر» سۆزىنىڭ مەنىسى «ئۇيۇشقاق»، «ياردەملەشمەك» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بىزنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىمىز «ئۇيغۇر» دەپ ئاتىلىپ جاھانغا داڭقى كەتكەنىكەن. ئۆتكەن يىلى ئۇستازىم ئەلى ئەپەندى تۈركىيىدىن ئالدۇرغان «تەۋارىخى شەجەرەئى تۈرك» ناملىق كىتابىنى بەرگەنىدى. مەن بۇ كىتابنى ئوقۇپ كۆرسەم، تاھىربەگ ئاكام ئېيتىپ بەرگەن رىۋايەتكە ئوخشاش رىۋايەتلەر بار ئىكەن. تارىختا بىز ئۇيغۇرلار ناھايىتى قۇدرەتلىك دۆلەتلەرنى قۇرۇپ جاھانغا تونۇلغان شۆھرەتلىك خەلقلەردىن ئىكەنمىز. ئېلىمىزنىڭ «يىگىرمە تۆت تارىخ» ىدىمۇ بۇ ھەقتە نۇرغۇن تارىخىي پاكىتلار يېزىلغان. بىراق، يېقىنقى ئىككى - ئۈچ يۈز يىلدىن بۇيان بىزنىڭ بۇ زېمىنىمىزدا بالايىئاپەتلىك جەڭگى - جېدەل، يېغىلىقلار تۈگىمىدى. ياتلار رودۇپايدەك شىللىمىزغا مىنىۋالدى. بىز «جاھان مۇشۇ» دەپ ئۆزىمىز تۇرغان يەرنىلا بىلىپ، ئۆزىمىزنى تۇرپانلىق، قەشقەرلىك، ئىلىلىق ... دەپ مىللەت نامىنى ئۇنتۇپ كەتتۇق. دۇنيادىن بىخەۋەر قالدۇق. زۇلۇم، زورلۇق، خۇراپاتلىق، نادانلىق خەلقىمىزنى قۇمدەك چېچىۋەتتى. بۇنىڭغا مېنىڭ پاك ۋىجدانىم، ئىنسانىي غۇرۇرۇم قانداق چىدايدۇ؟! مەن ئاتا - بوۋىلارنىڭ تارىختىكى ئالەمشۇمۇل شان - شۆھرىتىنى ياد ئېتىپ، «ئۇيغۇر»

نامىنى ئۆزۈمگە تەخەللۇس قىلىۋالدىم.

ئابدۇخالىقنىڭ سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاپ ئولتۇرغان ھەببۇللا قايىل بولۇپ:

— ئۇيغۇر دېگەن تەخەللۇسنى ئىشلىتىشلىرىدە چوڭقۇر مەنە بار ئىكەن - دە! — دېدى.

— بۇرۇندا بىز تازا بىلمەي يۈرۈپتىمىز، ئابدۇخالىقنىڭ «ئويغان» دېگەن شېئىرىنى ئاڭلاپ بىزمۇ ئويغانغاندەك بولدۇق، بۇرادەرلەر، — دېدى ھېسامىدىن زۇپەر ھەممەيلەنگە نەزەر سېلىپ، — مەن بۇگۈن مىللىتىمىزنىڭ نامى ھەققىدە ناھايىتى قىممەتلىك چۈشەنچىگە ئىگە بولدۇم.

— شۇنداق بولدى، — دېدى يۇنۇسبەگ ھېسامىدىن زۇپەرنىڭ سۆزىنى تەستىقلاپ، — شائىرىمىزنىڭ بۇ يېڭى شېئىرى بىزنى غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغاتتى.

— ئويغانغانغا تۇشلۇق بىر ئىش قىلساق بولۇردى، — دېدى ھەببۇللا ھەممەيلەنگەن تەكشى قاراپ.

— ئەلۋەتتە شۇنداق قىلساق بولىدۇ، — دېدى ئابدۇراخمان قارى سۆزگە قوشۇلۇپ.

ئۇلار شۇ تەقلىدتە كەچكىچە پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشۇپ كەچلىك تاماقنى يەپ بولۇپ ئۆيلىرىگە قايتىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن دوست - بۇرادەرلىرى ئابدۇخالىقنىڭ ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا «ئۇيغۇر» نى قوشۇپ ئاتايدىغان بولۇشتى. بۇ نام شۇنىڭدىن باشلاپ ئەل ئىچىگە كەڭ تارقالدى.

گۇل لوخقىسى ۋە ياغ كوزا

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئائىلىسىگە چوڭ سودىگەرلەردىن بولغاچقا، ئۇنىڭ چوڭ دادىسى مىجىت ھاجى، ئاتىسى ئابدۇراخمان مەخسۇملار «ئابدۇخالىق بىزنىڭ كەسىپىمىزنىڭ مۇناسىپ ۋارىسى بولىدۇ» دېگەن ئارزۇ - ئۇمىد بىلەن ئۇنى ئۇيغۇرچە ئوقۇتۇپلا قالماي، بەلكى رۇسچە، خەنزۇچىمۇ ئوقۇتقانىدى. ئەمما ئابدۇخالىق پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ ۋاقتىنى چىڭ تۇتۇپ ناھايىتى زور تىرىشچانلىق بىلەن دائىم ئۆگىنەتتى. كۆپ چاغلىرىنى ئۆزىنىڭ خاس خانىسىدا ئوقۇش ۋە يېزىش بىلەن ئۆتكۈزەتتى. بۇ ھالدىن ئاتا - ئانىلىرىنىڭ ئىچى پۈشاتتى. بىر كۈنى ئابدۇراخمان مەخسۇم پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ دېدى:

— ئەستاغپۇرۇللا، بۇ ئابدۇخالىق چوڭ بولغانسېرى مىجەزى باشقىچىلا بولۇپ كېتىپ بارىدىغۇ تاڭ؟ ئۇ ئۇچ كۈن ئاچ قالغان ئادەم نانغا يېپىشقاندەك كىتابقىلا يېپىشىۋالىدۇ، ئۇنىسى گاڭگىتارلىق[1] قىلىپ شۇنداق قىلىۋاتمىدىكىنىيە دېسەك، نەزمە پۈتىدۇ، ھەي، بىزنىڭ ئۇمىدىمىز توزغاقتەك ھاۋاغا ئۇچۇپ كېتەمدۇ نېمە؟

— سۇنى ئېقىشىغا، بالىنى قىلغىنىغا قويما دېگەن گەپ بار. ئۇ بالىغا گەپ قىلمايزە ... ئۇ ئەمدى چوڭ بولدى، سودىگەرچىلىك قىلسا پاتلا يول تېپىپ بىر پۇلنى ئۇچ - تۆت قىلالىغۇچىلىكى بار، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم ئويلانغان ھالدا.

---

[1] گاڭگىتار — ئەقىلسىز دېگەن مەنىدە.

— شۇنداق، — دېدى نىيازخان ئايلا ئاپىسى ئەرەمسىما خېنىمغا قاراپ، — ئۆزلىرى ئابدۇخالىققا بىر نەسىھەت قىلىپ قويسىلامىكىن.

— خۇدايىم بۇيرۇسا، مەن ئۇنىڭ بىلەن بۇگۈنلا مۇشۇ خۇسۇستا گەپ قىلىشىپ ئۇنى راغا كەلتۈرىمەن، — دېدى زور ئىشەنچ بىلەن ئەرەمسىما خېنىم.

شۇ كۈنى چۈشتە هويلىدا ئەرەمسىما خېنىم بىلەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرلا قالدى. ئەرەمسىما خېنىم تاشقىرىغا چىقىپ كېتىۋاتقان نەۋرىسىنى چاقىردى:

— ئابدۇخالىق! بۇ يەرگە كەلسىلىچۇ، بالام.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كەينىگە ياندى. ئەرەمسىما خېنىم نەۋرىسىنىڭ كېلىشكەن قەددى ـ قامىتىگە زوقلىنىپ قاراپ ئۇنىڭ كۆزىنىڭ قىزىرىپ كەتكەنلىكىنى، دۇپدۇگلىكىڭ يۈزىنىڭ سەلپەل سارغايغاندەك بولۇپ ياداپ قالغانلىقىنى هېس قىلىپ سورىدى:

— دەم ئالغىلى چىقتىلامۇ، بالام؟

— هەئە، چارچاپ قاپتىمەن، بازار چۆگىلەپ كېلەيي دەيمىنا، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئانىسىنىڭ يېنىغا، سۇپىغا ئولتۇرۇۋېتىپ.

— شۇنداق قىلسىلا، بالام، ئەتىدىن كەچكىچە ئۆيدە يالغۇز ئولتۇرۇپ قەغەز ـ قەلەم بىلەن هەپىلىشىپ زېرىكىپمۇ قالۇرلا، — هەر قانداق بىر ئىشنىڭ گاختى[1] ـ قەرەلى بولىدۇ، بالام، ئەمدى ئۆزلەنگىمىچۇ بىر ئىشنىڭ بېشىنى تۇتىدىغان پەيتلىرى بوپقالدى. بىزدە پۇل دېسە پۇل بار، گەزمال دېسە گەزمال بار، گەزمالدىن ئېلىپ بىر دۇكان ئاچسىلا، بالام، ئۆزلىرى كۆپ شەھەر كۆرگەن، ئوقۇغان تۇرسىلا، ئوڭايلا يۇرۇش تېپىپ كېتەلەيلا.

بۇ گەپنى تېگىشاپ ئولتۇرغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئانىسىغا

---

[1] گاختى — ۋاقتى.

قاراپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ دېدى:

— راست گەپنى قىلسام، ئۇنداق ئىش مېنىڭ پىسەنتىمگە كەلمەيدۇ، چوڭ ئانا.

— نېمىشقا ئەمدى، سودىگەرچىلىك دېگەن ئاتا كەسپى تۇرسا؟ — ئەرەمسىما خېنىم ھەيرانلىق نەزىرى بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلدى.

— مەن ئۇنى قاملاشتۇرالمايمەن.

— بۇ نېمە دېگەنلىرى، توۋا خۇدايىم، بۇ بالىنىڭ گېپىنى، ھەي ئابدۇخالىق، ئېلىپنىڭ سۈنۈقىنى بىلمەيدىغان بەزى ئادەملەر سودىگەرچىلىك قىلىپ پۇل تېپىپ، چوڭ باي بوپكەتتى، ئۆزلىرىنى دېگەن تۇرپان تەۋەسىدە ئوقۇتالايدىغان موللا چىقماي شەمەيدە ئوقۇتمىدۇقمۇ؟ مېنىڭ بالام تۇرۇپ سودىگەرچىلىكنى قاملاشتۇرالمىغۇدەك، بۇنىڭغا كىم ئىشىنىدۇ؟

ئابدۇخالىق ئانىسىغا قاراپ ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن كۆڭلىدىكى گەپنى بىراقلا ئېيتىشقا مەجبۇر بولدى:

— جېنىم ئانا، سودىگەرچىلىككە ئايىغى ساياق، ئاغزى ئىلدام، قولى ئىتتىك ئادەم بولمىسا بولمايدۇ. ھەر قايسىلىرى مېنى «مىجەزى ئېغىر» دېيىشىدىلاغۇ، سودىگەرچىلىك مېنىڭ مىجەزىمگە ماس كەلمەيدۇ. چۈنكى مەن دۇكاندارغا ئوخشاش يالغان سۆزلەپ، ئادەم ئالداشنى بىلمەيمەن. راست سۆزلەپ جان ساقلىشكە رازىمەنكى، يالغان سۆزلەپ بىر كۈن ئارتۇق ياشاشنى نومۇس بىلمەن.

نەۋرىسىنىڭ ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن تەمكىن ھالدا ئېيتقان گەپلىرىنى ئاڭلاپ نېمە دېيىشنى بىلەلمەي قالغان ئەرەمسىما خېنىم بىر پەستىن كېيىن سورىدى:

— ھە، ئۇنداق بولسا ئۆزلىرىگە قايسى ئىش ماقۇل، بالام؟

— ئاتامغا دېسەم راۋرۇس بىر ھارۋا ياستىپ بەرسە، يۈك توشسام بولارمۇ؟

— دەۋاتقان گېپىنى قارا، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم ئىستېھزا بىلەن كۈلۈپ، — مىجىت ھاجى، ئابدۇراخمان مەخسۇم دېگەن ئەل - يۇرتنىڭ ئاغزىغا بىر كېلىدۇ، بالام، ئۆزلىرىدەك كاتتا ئوقۇمۇشلۇق بايۇەچچىزە، ھارۇنكەشلىك قىلسا بىزگە نومۇس ئەمەسمۇ؟

— ئۇ دېگەن ھالال ئىش، ئادەم ئالدىمايدۇ، ھالال ئىشنى قىلىشمۇ نومۇسمۇ؟

— ئوشتە، بالام، بىزنىڭچۇ كۆزىمىز يۇمۇلماي تۇرۇپ ئۆزلىرىگە ئۇنداق نالايىق ئىشنى قىلدۇرىمىزمۇ؟

— ياق، ئانا، ماقۇل دېسىلە، مەن ھارۇنكەشلىك قىلاي، — دېگىنىچە ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئانىسىنىڭ يېنىدىكى ئولتۇرغان جايىدىن تۇرۇپ كەتتى.

ئەرەمسىما خېنىم نەۋرىسى ھازىرلا بېرىپ ھارۇنكەش بولۇپ كېتىدىغاندەك ئۇنىڭ چاپىنىنىڭ پېشىنى تارتتى. ئابدۇخالىق ئانىسىنىڭ بۇ قىلىقىدىن كۈلۈۋېتىشكە تاس - تاماس قالغان بولسىمۇ، چاندۇرماستىن:

— مەن مېھمانخانىغا كىرىپ چىقاي، — دېدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مېھمانخانىدىن ئاجايىپ نەپىس، چىرايلىق ئىشلەنگەن قەدىمىي پاسوندىكى گۈل لوكىقىسىنى كۆتۈرۈپ چىقتى. ئەرەمسىما خېنىم نەۋرىسىنىڭ قولىدىكى گۈل لوكىقىسىنى كۆرۈپ، بۇ ئېغىر - بېسىق ئوغۇلنىڭ قىلىقىغا ھەيران قېلىپ، بۇنىڭدىن نېمە گەپلەرنىڭ چىقىشىنى كۈتۈپ ئولتۇردى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كارىۋاتقا يېقىن كېلىپ خۇددى گۆدەك بالىلار ئەركىلىگەندەك قىلىپ:

— ئانا، بۇنى ماڭا بەرسىلەچۇ، — دېدى.

ئەرەمسىما خېنىمغا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ بۇ گېپى ئۇنىڭ گۆدەك، سەبىي چاغلىرىنى ئەسلەتتى - دە، كۈلۈپ تۇرۇپ دېدى:

— ئالسىلا، بالام، ئالسىلا، ئۇنىمۇ مېنىڭدىن سورامىلا، —

ئەرەمسىما خېنىم شۇنداق دەپ بولۇپ نېمىنىدۇ ئويلاپ قالدى - ده، سورىدى، — بۇ گۈل لوكچىسىنى نېمە قىلىدىلا، بالام؟

— مەن هارۋا ياستىپ ئۇنى هەيدەپ مال يۆتكەيمەن دېدىمغۇ، هارۋىغا ئۇنىڭ ئوقىنى ياغلىغاندا ئىشلىتىدىغان قارا ياغنى قاچىلايدىغان ياغ قاچىسى كېرەك - تە، مەن بۇ گۈل لوكچىسىنى ئەشۇ هارۋامغا ياغ قاچىسى قىلىمەن.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان ئەرەمسىما خېنىمنىڭ چىرايىدىن بايىقى كۈلكە ئىزلىرى ئۆچۈپ قاپقى تۇرۇلدى. ئۇ نارازى بولغان ئاھاڭدا خاپا بولۇپ:

— هەي، نېمە دەۋاتىدۇ بۇ بالا، ئېسىل گۈل لوكچىسىنى هارۋىغا ياغ قاچىسى قىلسىزە، بۇ زايا كەتمەمدۇ؟ بۇ نەدىن كەلگەن بىلەملا؟ بۇنىچۇ، رەھمەتلىك بوۋىلىرى كۈلىيغا سودىغا بارغاندا شىڭەندىن بىر قەدىمكى نەرسىلەرنى ساتىدىغان دۇكاندىن سېتىۋاپتىكەن، بۇنىڭغا ئەللىك يىلدەك بوپقالدى. بۇنداق قىممەتلىك تەۋەررۇكنى ياغ قاچىسى قىلسا بولامدۇ؟

چوڭ ئانىسىنىڭ گېپىنىڭ تۇگىشىنى كۈتۈپ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دەرھاللا:

— ئانا، ئۆزلەنىڭ مېنى سودىگەرچىلىك قىلىپ دۇكان ئاچقىن دېگەنلىرى مۇشۇ چىرايلىق، ئېسىل گۈل لوكچىسىنى «هارۋىغا ياغ قاچىسى قىلاي» دېگەن گېپىم بىلەن ئوخشاش ئەمەسمۇ؟

ئەرەمسىما خېنىم نەۋرىسىنىڭ ئاغزىدىن چىققان ئۇ سالمىقى ئېغىر، مەنىسى چوڭقۇر سۆزلەرنى ئاڭلاپ ئىختىيارسىز بېشىنى لىڭشىتىپ قايىل بولدى. ئۇ بىر پەس ئۇنچىقماي ئولتۇرغاندىن كېيىن سەمىمىيلىك بىلەن دېدى:

— ۋاي بالام، ۋاي بالام، مەن ئۇنچىلىكنى بىلمەپتىمەن، هازىر قىلىۋاتقان كىتاب ئوقۇش، نەزمە يېزىش ئىشلىرى ئۆزلىرى ئۆچۈن سودىگەرچىلىكتىن مۇهىم بولسا، بوپتۇ، قىلىۋەرسىلە. ئىلاهىم، ياراتقان ئاللا ئىگەم ئۆزلىرىنى مۇراد - مەقسەتلىرىگە يەتكۈزگەي ...

تەخداشسىز كۆچ

1922 ـ يىلى ئەتىياز ئايلىرىنىڭ بىر كۈنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەتىگەنلىك تامىقىنى يەپ بولۇپ ئولتۇرغاندى، دوستلىرىدىن ھېسامىدىن زۇپەر، قادىر ئاشۇرۇپ، يۇنۇسبەگ، ھەببۇللا، ماجۇكشەنلەر كىرىپ كەلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دوستلىرىنى قىزغىن كۈتۈۋالدى. ئۇلار داستىخاندىكى قەنت ـ گېزەك، مېۋە ـ چېۋىلەردىن يەپ، خۇش پۇراق دەملەنگەن چايدىن ئىچىشىپ بىر پەس پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن، ھەببۇللا:

— ۋۇسۇڭ كارامەت باتۇركەن جۇمۇ، — دېدى پاراڭنىڭ تېمىسىنى بۇراپ.

— مەنمۇ شۇنى دەي دەپ ئولتۇرغان، — دېدى ھېسامىدىن زۇپەر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قاراپ، — قېنى كىتابنى قوللىرىغا ئېلىپ ئوقۇشنى باشلىسىلا، ھەممىمىز ۋۇسۇڭنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلاش تەقەززاسىدا.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھويلىنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدىكى كۈتۈپخانىسىغا چىقىپ خەنزۇچە رومان «سۇ بويىدا» نى ئېلىپ چۈشتى. ئۇ خەتكۈش سېلىپ قويغان يەرنى ئاچتى. بىر قۇر نەزەر سېلىپ چىققاندىن كېيىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ سۆزلەشكە باشلىدى.

مېھمانخانىدا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ مەردانە، يېقىملىق، ئىنتوناتسىيىلىك ئاۋازىدىن باشقا تېۋىش ئاڭلانمايتتى. ۋۇسۇڭنىڭ باتۇرلۇقىغا قايىل بولغان دوستلارنىڭ دىققەت نەزەرى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سۆزلەۋاتقان ھېكايىگە مەركەزلەشكەنىدى. ئۇلار ھەر

ھەپتىدە ئىككى كۈن مۇشۇ يوسۇندا يىغىلىشىپ كىتاب ئوقۇشۇپ تەسىرات سۆزلىشەتتى، بەس - مۇنازىرە قىلىشاتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شۆتاڭنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن يەنە بىر مەزگىل ئوقۇتقۇچىسى بەي لاۋشىدىن جۇڭگو كلاسسىك ئەدەبىياتى توغرىسىدا تەلىم ئالغان ۋە خەنزۇچە داڭلىق كلاسسىك رومانلاردىن «سۇ بويىدا»، «ئۈچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە»، «غەربكە سایاھەت»، «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» قاتارلىقلارنى ئوقۇپ چىققانىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر «سۇ بويىدا» رومانىدىكى ۋۇسۇڭ ھەققىدىكى ھېكايىنى سۆزلەپ بولغاندا، كۈن چۈش بولۇپ قالغانىدى. ئۇ دوستلىرىنى تاماققا تەكلىپ قىلىۋىدى، قادىر ئاشۇرۇپتىن باشقىسى رەھمەت ئېيتىشىپ ئۆيلىرىگە قايتىشتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دوستى قادىر ئاشۇرۇپ بىلەن بىللە چۈشلۈك تاماقنى يەپ بولۇپ، ئازراق ئارام ئالغاندىن كېيىن، ھاۋالانغاچ پاراڭدىشىپ كوچىغا چىقتى. ئۇلار تارغىنا كەلگەن مەھەللە كوچىسىدىن ئۆتۈپ بازارغا چىقتى. كوچىنىڭ دوقمۇشىدىكى كىچىكرەك بىر دۇكاننىڭ ئالدىغا ئون نەچچە ئادەم يىغىلىشىپ غۇۋزەمەك بولۇشۇپ تۇراتتى. دۇكان ئالدىدىكى ئادەملەرنىڭ «بولدى، بولدى، ھەر ئىككىلىرى ئاچچىقلىرىغا ھاي بېرىشسىلە» دېگەن گەپلىرى بىلەن ئىككى ئەر كىشىنىڭ بىر - بىرىنى تىللاۋاتقانلىقى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن قادىر ئاشۇرۇپ قەدىمىنى تېزلىتىپ ئادەملەر توپىنىڭ يېنىغا كېلىشتى.

— يۈسۈپ پىپاڭ ئاكىسى ياقۇپ پۇچۇق بىلەن ئۇرۇشۇۋاتامدۇ، نېمە؟ — دېدى قادىر ئاشۇرۇپ بوينىنى سوزۇپ دۇكان ئىچىگە قاراپ.

— شۇنداق بولسا كېرەك، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

كەينىدىن چىققان گەپ - سۆزلەرنى ئاڭلاپ قالغان ئابدۇللا

ئىسسىملىك مىسكەرچى كەينىگە بۇرۇلۇپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن قادىر ئاشۇرۇپنى كۆردى. ئۇ دەرھال:

— شائىر، بازارغا چىقىپتىلا، — دېۋىدى، ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغانلار بۇ گەپنى ئاڭلاپ كەينىگە بۇرۇلۇپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋە قادىر ئاشۇرۇپ بىلەن سالاملاشتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر پوكەيگە يېقىنلىشىپ كېلىپ بويى يوغان، گەۋدىلىك ياقۇپ پۇچۇقنىڭ دوغلاق، سېمىز ئىنىسى يۈسۈپ پىپاڭنىڭ ياقىسىنى چىڭ سىقىپ، ئۇنى كۆچ بىلەن سىلكىپ ئالىدى - كەينىگە چايقاپ تىللاۋاتقانلىقىنى، سودىگەر سىدىق ئوسمانىنىڭ ياقۇپ پۇچۇقنىڭ قولىغا ئېسىلىپ ئۇنى كەينىگە تارتسا، ساۋۇت مەزىنىنىڭ نەسىھەت قىلىپ يۈسۈپ پىپاڭنى بىر چەتكە تارتىۋاتقىنىنى كۆردى. ياقۇپ پۇچۇق چىچاڭشىپ ۋىجىكرەك كەلگەن سىدىق ئوسمانغا بوي بەرمەيتتى. ئۇ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا بىر قاراپ قويۇپ قارىمۇتۇق چىرايى بېغىررەڭ بولۇپ پارقىراپ تۇرغان دۆڭ پېشانىسىدىن چېپىلداپ تەر قۇيۇلۇپ تۇرغان يۈسۈپ پىپاڭنىڭ ياقىسىنى تېخىمۇ قاتتىق سىقىشقا باشلىدى. يۈسۈپ پىپاڭ بولسا ساۋۇت مەزىنگە:

— مەزىن ئاكا، قولۇمنى قويۇپ بەرسىلە، مەيلى، بايىاتىن ئاغام دەپ ھۆرمەت قىلسام، ئۇنى بىلمىدى بۇ، ئەمدى قېنى مېنىڭ بىگىسمىنى كۆرسۇن! — دەپ يۇلقۇناتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بارغانسېرى ئەزۋەيلەپ كېتىۋاتقان بۇ ئىككى ئاكا - ئۇكىنىڭ تىل - ھاقارەت ئارىلاش تەكرارلاۋاتقان گەپ - سۆزلىرىدىن ياقۇپ پۇچۇقنىڭ سودىگەرچىلىك قىلىپ ئۆتكەن يىل شەمەيدىن ئېپكەلگەن مىلىچ مالىلىرىنى پايدىسىنى تەڭ شېرىك بولۇپ ئالىدىغانغا يۈسۈپ پىپاڭغا بەرگەنلىكىنى، يۈسۈپ پىپاڭنىڭ «پايدا بولمىدى» دەپ ئاكىسىدىن ئالغان مالىنىڭ دەسمايىسىگە ئازراقلا پۇل قوشۇپ بەرگەنلىكىنى، شۇ سەۋەبتىن بۇگۈنكى بۇ جېدەلنىڭ كېلىپ چىققانلىقىنى بىلدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شۇنچە كۆپ ئادەمدىن ئىزا تارتماي سەت تىللار بىلەن بىر - بىرىنى ھاقارەتلىشىپ، كىشىلەرنىڭ ئاجرىتىشىغا باقماي، تېخىمۇ ئەزۋەيلەپ ئۇرۇشۇۋاتقان بۇ ئىككىسى ئاكا - ئۇكىنىڭ مەسخىرىلىك ھالىتىگە قاراپ بىر پەس ئويلىنىپ تۇردى - دە، ئۇلارنى «ئاجرىتىمىز» دەپ نەسىھەت قىلىپ بوغۇلۇپ كېتىۋاتقان ئادەملەرگە قاراپ دېدى:

— ھەر قايسىلىرىمۇ ھېرىپ قالغاندەك كۆرۈنۈشۈاتىدىلا، خىيالىمغا بىر شېئىر كېلىۋاتىدۇ، بىر ئوقۇپ بېرەي.

بۇ گەپ بىلەن ئەتراپتىكى ئادەملەرنىڭ دىققىتى ئۇرۇشۇۋاتقان ئىككىيلەندىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا بۇرۇلدى. سىدىق ئوسمان ياقۇپ پۇچۇقنى، ساۋۇت مەزىن يۈسۈپ پىپاڭنى قويۇپ بەردى. ھاسىراپ كەتكەن ساۋۇت مەزىن يېنىدىكى ئادەملەرگە قاراپ:

— بەللى، مانا بۇ تازا جايىدىكى گەپ بولدى، بۇ ئىككىسىنى ئاجرىتىمەن دەپ ھېرىپ ھالىمدىن كەتتىم، بۇلار ئاجرىمىغۇدەك، بوپتۇ، بىز شائىرنىڭ شېئىرىنى ئاڭلايلى، — دېدى پىشانىسىدىكى تەرلەرنى بېلىدىكى پوتىسىنىڭ ئۇچى بىلەن ئېرتىپ تۇرۇپ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قەددىنى رۇسلاپ شېئىر ئوقۇشقا باشلىدى:

نەپسى يامان ھەپسەردەك[1]،
ئاچ كۆزلەرنىڭ قېنى پۇل.
نا ئىنسابلار سەجدە قىپ،
جان دەپ بىلۈر سېنى پۇل.

بىر دوست بىرلەن بىر دوستنى،
ئۇچمەن قىلغان يەنە پۇل.

---

① ھەپسەر — ھەممىنى ھاپ ئەتكۈچى ئاچ كۆز.

ئاكا بىلەن ئۆكىنى،
دۇشمەن قىلغان يەنە پۇل.
.....

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇ ئۆزۈن ساتىرىك شېئىرىنىڭ ئوقۇپ ئالتىنچى كۆپلېتقا بارغاندا، چىرايىدا ئىزا تارتقان خىجىللىق ئالامەتلىرى پەيدا بولغان ياقۇپ پۇچۇق ئىختىيارسىزلا ئىنسىنىك ياقىسىنى قويۇۋەتتى. ھاسىراپ تېز - تېز نەپەس ئېلىۋاتقان يۈسۈپ پىچاقمۇ بىر نەرسىدىن چۆچۈپ كەتكەندەك كەينىگە شوخشۇپ داجىشقا باشلىدى. بۇ ھالدىن ھەيرەتتە قالغان ساۋۇت مەزىن ئاۋۇال ئىككى ئاكا - ئۆكىغا، كېيىن دۇكان ئالدىدىكى ئادەملەرگە تەكشى قاراپ دېدى:

— ياپىرىم، خۇدايا توۋا! نەزمە دېگەننىك كۈچ - قۇدرىتى ئەجەبمۇ تەڭداشسىزكەن، ئۇنىڭغا ھېچنېمە تاپ كەلمىگۈدەك جۈمۇ.

— راست شۇنداقكەن، — دېدى ئابدۇللا مىسكەرچى، — دابايانتىن قانچە ئەر ئاجرىتالمىغان بۇ ئىككىسىنى شائىرىمىز بىر نەزمىسى بىلەنلا ئاجرىتىۋەتتى ئەمەسمۇ!

ئادەملەر قادىر ئاشۇرۇپ بىلەن بىللە تۇرغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا ھۆرمەت نەزىرى بىلەن قاراشتى.

خىجالەت بولغىنىدىن ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالغان ئىككى ئاكا - ئۆكا غىپپىدىلا دۇكاندىن چىقىپ كېتىشتى.

چېچەك سەيلىسى

1923 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى، نورۇز بايرىمىغا ئاز قالغان كۈنلەرنىڭ بىرى ئىدى. ئۇچ كۈندىن بۇيان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ھەر كۈنى ئەتىگەندىن كەچكىچە نېمىگىدۇر غەزەپلىنىپ كۆڭلى غەش بولغان ھالدا يېزىقچىلىق ئىشخانىسىدا بىر نۇقتىغا تىكىلىپ ئۇزاقتىن ـ ئۇزاق ئولتۇرۇپ كېتىدىغانلىقىنى، ئالدىغا قەغەز، قەلەمنى قويۇۋالغان بولسىمۇ، بىرمۇ سۆز يازمىغانلىقىنى، قېلىن بىر كىتابنى ئېچىپ قويغان بولسىمۇ، ئۇنى ئوقۇمىغانلىقىنى كۆرگەن ئايىمخان ھەيران قالدى. ئۇ ئۆز قەدىردانىنى بۇنداق پەرىشان، كۆڭلى چېچىلغان ھالدا ئۇچراتمىغانىدى. ئاخشىمى ـ كەچتە ھۇجرىغا كىرگەندە، ئايىمخان شېرىن ـ سۆزلەن سۆزلىرى، يېقىملىق نازۇ كەرەشمىلىرى بىلەن تاڭ قۇياشى ئالدىدا جىلۋە قىلغان قىزىل گۈلدەك ئېچىلىپ قەدىردانىنىڭ پەرىشان كۆڭلىنى ئېلىشقا خېلى تىرىشقان بولسىمۇ ئۇنۇمسىز چوڭ بولمىدى. ئۇ توغرىدىن ـ توغرا زادى نېمە بولغانلىقىنى سورىغانمۇ بولاتتى. بىراق، زېرەك، ئەقىللىق ئايىمخان «شائىر بەلكىم بىرەر شېئىر ئۈستىدە ئويلىنىۋاتقاندۇ، ئۇنى ئۆز ئىختىيارىغا قويماي، ئىلھام قۇشىنى ئۇچۇرىۋەتمەي يەنە» دەپ ئويلاپ ئېغىز ئاچمىدى.

تۆتىنچى كۈنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇ كەڭ ھويلىنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدىكى خاس خانىسىغا كىرىپ كەتكەنچە چۈشكىچە سىرتقا چىقمىدى، چۈشلۈك تاماق تەييار بولغان بولسىمۇ يەنە كۆرۈنمىدى. ئايىمخان قېينىسىڭلىسى توختىخاننى

ئاكىسىنى چاقىرىشقا بۇيرۇماقچى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىزدەپ تاپالمىدى. قېينىئانىسى ئابدۇجاپپارمۇ يوق ئىدى. ئايىمخان قەدىردانىنى تاماققا چاقىرىش ئۈچۈن ئىككىنچى قەۋەتكە ئۆزى چىقتى.

شائىر خىيال دېگىزىغا غەرق بولغىنىچە شىمالىي تامغا ئورنىتىلغان دېرىزىدىن سىرتقا قاراپ تۇرغاچقا، سۆيۈملۈك رەپىقىسىنىڭ كىرگىنىنى كۆرمىدى. ئۇ پەقەت ئايىمخان گېلىنى يېنىك قىرىپ «ئىم!» دېگەندىن كېيىنلا چۆچۈپ كەينىگە قارىدى. ئۇ خۇش تەبەسسۇم بىلەن كۈلۈمسىرەپ ئۆزىگە تەلمۈرۈپ قاراپ تۇرغان دىلبىرىنى كۆرۈپ مىيىقىدا كۈلۈپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ «نېمە ئىش؟» دېگەندەك سوئال نەزىرى بىلەن ئايىمخانغا قارىدى.

— چۈشلۈك تاماقنى ئەپچىقىپ بېرىمىزمۇ، يە پەسكە چۈشەمىلا؟ — سورىدى ئايىمخان مۇلايىملىق بىلەن.

— پاھ، ۋاقىت نېمىدېگەن تېز ئۆتىدۇ - ھە؟ چۈش بولۇپ قالدىمۇ تېخى؟ مەن «بايىلا تاماق يېسەم نېمىشقا قورسىقىم ئاچىدىغاندۇ» دەپ ئويلاپتىمەن، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر چاقچاق بىلەن كۈلۈپ، — پەسكە چۈشەي.

ئۇ شۇنداق دەپ خاس خانىسىدىن چىقىپ پەسكە ھويلىغا چۈشتى. ئايىمخان ئۇنىڭ كەينىدىن چۈشۈپ چوڭ ئۆيگە كىردى - دە، كاڭغا داستىخان سېلىپ تاماقنى ئەپكەلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئاۋۇال بىر چىنە نىشائاللا يېدى، ئۇنىڭدىن كېيىن راسا ئوخشىغان نارىنىدىن ئازراق يېدى. ئايىمخان قەھۋە قاينىتىشقا ئۈستا ئىدى. ئۇ بىر ئىستاكانغا قەھۋە دەملەپ ئەپچىقىپ بېرىۋىدى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قويۇق دەملەنگەن خۇش پۇراق قەھۋىنى راھەتلىنىپ ئىچىشكە باشلىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر چۈشلۈك تاماقنى يەپ بولۇپ ھويلىغا چىقتى. دەل شۇ چاغدا ئون ئۈچ ياشلارغا كىرگەن ئابدۇجاپپار بىلەن توققۇز ياشلارغا كىرگەن توختىخان بىر تۇتامدىن ئۆرۈك

چېچىكىنى كۆتۈرۈپ دەرۋازىدىن كىرىپ كەلدى. ئىككى بالا چوڭ ئاكىسىنى كۆرۈپ سەل ئەيمىنىپ مەغرۇرانە ھالدا ئېگىز كۆتۈرۈشۈپ كەلگەن چېچەكلىرىنى پەسكە چۈشۈرۈۋەتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىككى ئۇكىسىغا يېقىن بېرىپ سورىدى:

— نەگە باردىڭلار؟

— يارغا، بەگ مەھەللىسىگە ئويىنغىلى بارغان. ئەكبەرخان ئاكام ئۇزلەنى سورىدى. ئۇزلەنى «بىزنىڭ ئۆيگە چىقسۇن، بىرگە چېچەك سەيلىسى قىلىمىز، ئېيتىپ قويۇڭلار» دېگەن، — دېدى ئابدۇجاپپار ئەدەپ بىلەن.

— بولىدۇ، سىلەر كىرىپ تامىقىڭلارنى يەڭلار، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىككى بالىغا.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھۇجرىسىغا كىرىپ بىر پەس دەم ئالغاندىن كېيىن ھويلىغا چىقتى ـ دە، ئات باقارغا ئېتىنى توقۇتۇپ ياردەكى بەگ مەھەللىسىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

ئابدۇخالىق ئاتقا مىنىپ يېڭىشەھەرنىڭ غەربىي دەرۋازىسىدىن چىقىپ شىمالغا قاراپ مېڭىپ ئەيسا قارىنىڭ كوچىسىغا چىقتى، ئۇ يەر بىلەن ئەسقەر ھاجىنىڭ كارىزىنىڭ ئېرىقىغا سېلىنغان كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ يارغا بارىدىغان يولغا چۈشتى، بىر ئاز مېڭىپ كارىز تىلمىسىنىڭ غەربىدەكى كىچىككىنە دۆڭلۇككە سېلىنغان مۇزخانا دەپ ئاتىلىدىغان جاڭزىدىن ئۆتۈپ گويانىڭ سوقمىسى[1] ئالدىغا كەلدى. بۇ يەردە تۈرۈپ غەربىي شىمال تەرەپكە قارىغاندا، پۈتۈن يار يېزىسىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى ئايان بولاتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يورغىلاپ كېتىۋاتقان ئېتىنى ئاستىلاتتى. ئۇ كېتىۋېتىپ ئەتراپقا ھەۋەس بىلەن نەزەر سالاتتى. پۈتۈن يېزا خۇددى ئۇستىگە ئاق لىباس يېپىنغاندەك ئاجايىپ گۈزەل كۆرۈنەتتى. بىر ـ بىرىگە

---

① گويا سوقمىسى — تۈرپان يېڭىشەھەر بىلەن يار يېزىسىنىڭ يولىدىكى قەدىمىي سوقما تام.

تۇتاشقان باغلار، ئېرىق - ئۆستەڭ بويلىرى، يول ياقىلىرى، ئېتىز - قىر باشلىرىدىكى ئۆرۈك دەرەخلىرى غۇژۇيدە چېچەكلەپ كەتكەن، تال - تېرەكلەر ياشرىپ، كۆكىرىپ بىخ سۈرگەن، خېلىلا ئۆسۈپ قالغان بۇغداي مايسىلىرى ئېتىزلىقلارنى يېشىللىققا پۈركىگەن، يېڭىدىن ئۇنۇپ كۆتۈرۈلۈپ چىققان ئوت - چۆپلەر يەر يۈزىگە زىننەت بېغىشلىغان، قۇشقاچلار جۈرلاپ، پاختەكلەر «گۇ - گۇ - گۇك» قىلىپ سايرىشىپ، ھەرە - بوغۇنلار غۇڭۇلدىشىپ شاختىن - شاخقا، چېچەكتىن - چېچەككە ئۇچىشىپ، ئۆز نەغمىلىرىنى ئەۋجىگە كۆتۈرۈشكەنىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يېزىنىڭ گۈزەل باھار مەنزىرىسىگە ھېرىسمەنلىك بىلەن قارايتتى. ئۇنىڭ نەزەرىدىن ئېرىق بويىدىكى قەيسەرلىك بىلەن تۇپراقنى يېرىپ چىقىپ خېلىلا ئۆسۈپ قالغان مامكاپمۇ قېچىپ قۇتۇلالمايتتى. ئۇ قەلبىدە جۇش ئۇرۇپ تۇرغان ھاياجانلىق ھېسسىياتنىڭ ئىلكىدە ئەكبەرخاننىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ قالغىنىنى تۇيمايلا قالدى.

خېلىدىن بېرى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ كۆتۈپ تۇرغان ئەكبەرخان يېراقتىنلا ئۇنىڭ ئالدىغا باردى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئاتتىن چۈشۈپ ئەكبەرخان بىلەن قىزغىن سالاملاشتى. ئىككىيلەن دەرۋازا ئالدىغا كەلگەندە، ئەكبەرخاننىڭ خىزمەتكارى ھەمدۇل ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئېتىنى قولىدىن ئېلىپ ئېغىلغا ئەكىرىپ كەتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھويلىغا كىرىپ ئەكبەرخان بىلەن بىرىدەم ئۇنى - بۇنى پاراڭلاشتى. ئاندىن ئەكبەرخان مېھمانىنى مېھمانخانا ئۆيگە تەكلىپ قىلدى. كەڭ، ئازادە، ناھايىتى ياسداق بېزەلگەن مېھمانخانىدا ئىككىسى بىرەر سائەتتىن ئوشۇق چاي ئىچكەچ پاراڭلىشىپ ئولتۇردى. سۆھبەتدىشىنىڭ كەيپىياتىدىن ئۇنىڭ تاشقىرىغا چىقىپ ھاۋالانغاچ ئايلىنىپ كىرىشنى خالاۋاتقانلىقىنى سېزىۋالغان سەزگۈر ئەكبەرخان ئۇنى باغقا تەكلىپ قىلدى. ئىككىيلەن باغقا چىقىشتى. قىرىق مو كۆلىمدىكى بۇ باغدا

ئۆرۈك، شاپتۇل، ئالما، نەشپۈت، ئانار، ئەنجۇر دېگەندەك خىلمۇ خىل مېۋىلەر رەتلىك ئۆستۈرۈلگەنىدى.

— ياھ، نېمىدېگەن گۈزەل مەنزىرە، چېچەك دۇنياسى، — دېدى ئابدۇخالىق ئاپئاق چېچەككە پۈركەنگەن ئۆرۈكلەرگە قاراپ شائىرانە ھېسسىيات بىلەن.

ئەكبەرخان ئۇنى باغ ئىچىدە ئايلاندۇرۇپ قىزىق پاراڭ، لەتىپىلەرنى سۆزلەپ كۆلدۇرۇپ يۈردى. ئۇ ئىككىسى باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتۈپ شىمالدىن جەنۇبقا قاراپ ئاقىدىغان ئېرىق بويىغا كېلىشتى. ئېرىقتا زۇمرەتتەك سۈزۈك سۇ شىرىلداپ ئېقىپ تۇراتتى. قىرغاقتىكى يېڭىدىن ئۆسكەن ئوت - چۆپلەر، كوكاتلارنى سۆيۈپ يېنىك تەۋرىنىپ ئېقىۋاتقان شوخ سۇغا بىر پەس قاراپ تۇرغان شائىر ئەكبەرخانغا قاراپ:

— مۇشۇ يەردە ئولتۇرساقچۇ، — دېدى.

ئەكبەرخان خىزمەتكار ھەمدۇلنى چاقىرىپ ئۆيدىن كېگىز، كۆرپە ئەپچىقتۇرۇپ ئېرىق بويىغا سالدى. ئىككىسى شىرىلداپ ئېقىۋاتقان سۇغا قاراپ ئولتۇرۇپ پاراڭغا چۈشتى:

— چىرايلىرىدىن بىر پەرىشانلىق سېزگەندەك قىلىمەنغۇ، ئابدۇخالىق؟ — دەپ سورىدى ئەكبەرخان شائىردىن.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سۇغا قاراپ ئولتۇرغىنىچە ئۇنچىقمىدى. ئۇ بىر ھازادىن كېيىن ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ قويۇپ سۆزلەپ كەتتى:

— ئۆزلىرىگە مەلۇملۇق، بۇنىڭدىن ئۈچ ھەپتە ئىلگىرى دادامنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن ئۇرۇمچىگە چىقىپ كەلدىم. ئۇ يەردىن كېلىپلا يېزا - سەھرالارنىي ئارىلاپ كۆرۈپ باققۇم كەلدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان بۇرادىرىمىز ھېسامىدىن «مەنمۇ دېھقانلارغا كۆزدە سېتىۋالىدىغان پاختىغا زاكالەت پۇل تارقاتماقچى، بىللە بارايلى» دېدى. شۇنداق قىلىپ ھېسامىدىن زۇپەر بىلەن ئىككىمىز

يەمشى، قوشدۆڭ، پاقىبۇلاق، چاتقال، ئاستانە، قاراخوجا، سىڭگىملەرنى ئارىلاپ ئون كۈندە شەھەرگە قايتتۇق، يېزىلاردىكى نامراتلىق، قالاقلىق، نادانلىق قەدىمدە بىر ئۇچراپ كۆڭلۈمنى قاتتىق غەش قىلدى. بۇنى ئاز دېگەندەك تېخى ھۆكۈمەتنىڭ باج - سېلىقلىرىنىڭ كۆپىيىپ كەتكەنلىكى، ئەمەلدارلارنىڭ زورلۇق - زومبۇلۇقلىرى، ئاچ كۆز بايلارنىڭ زۇلمى پۈقرانى ھالىدىن كەتكۈزۈۋېتىپتۇ. يۇرتىمىزنىڭ خارابلىشىپ تۈگىشىپ كېتىۋاتقانلىقى قەلبىمنى ئۇرتەپ مېنى قاتتىق ئازابقا سالدى. بۇنى كىمگە دەيمەن؟ بۇ دەردلەرگە داۋا بولغۇچى بارمۇ؟!

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سۆزلەشتىن توختاپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇ بىردىنلا ئېرىقنىڭ ئۇ قېتىدا قارا يەرنى يېرىپ چىقىپ لوڭكىدە ئۆسكەن مامكاپنىڭ ئاجايىپ چىرايلىق ئېچىلغانلىقىنى كۆرۈپ قالدى.

پاھ، نېمىدېگەن چىرايلىق، نېمىدېگەن نازۆك چېچەك بۇ! كەچكى شەپەقنىڭ قىزغۇچ نۇرىدا يېڭىلا ئېچىلغان سېرىق چېچەكنىڭ ئالتۇن رەڭ گۈل تاجى ژالىلداپ تۇراتتى. سۇنىڭ ئېقىشىدىن ھاسىل بولغان بىلىنەر - بىلىنمەس شامالنىڭ تەسىرىدە ئۇ نازىنىن چېچەك يەڭگىل تەۋرىنىپ دىللارنى مەپتۇن قىلاتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئېرىقتىن سەكرەپ ئۆتۈپ ئېڭىشىپ سېرىق چېچەكنى ئۈزمەكچى بولۇپ قول ئۇزاتتى. دەل شۇ چاغدا، دىللارنى مەپتۇن ئەيلىگۈچى بۇ چېچەك شامالدا يېنىك تەۋرىنىپ گويا نازۇ كەرەشمىلىك گۈزەل قىز ئۆز يارىغا ئەركىلەپ «قولۇمنى تۇتماڭ» دېگەندەك چايقىلىپ كەتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر چېچەككە ئۇزاتقان قولىنى ئىختىيارسىز ھالدا ئاستاغىنا تارتىۋالدى.

ئەكبەرخان ئېرىقنىڭ ئۇ قېتىدا شائىرنىڭ ھەرىكىتىنى كۆزىتىپ جىم تۇرىۋەردى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قەددىنى رۇسلاپ ئالدىدىكى يېنىك چايقىلىپ تۇرغان گۈزەل چېچەككە قاراپ قەلبىنىڭ چوڭقۇر قېتىدىن خۇددى فونتانەدەك ئېتىلىپ چىققان

كۆچلۈك ئىلهام بىلەن شېئىر ئوقۇشقا باشلىدى:

نازىنىن نازلىق چېچەك، كىملەر ساڭا مەپتۇن ئەمەس،
گەر نېسىپ بولسا جامالىڭ، كىمدۇ ئۇ مەجنۇن ئەمەس.

قىش بويى قويۇق بۇلۇت ئاستىدا مۇزلاپ بۇ كۆڭۈل،
كۈن كۆرەلمەي، تىن سۇرەلمەي غەمگە پاتتى بۇ كۆڭۈل.

بۇ زەئىپ كۆكرەكتە ئول يارنىڭ خىيالى مۇتتەسىل،
كۆيدۇرۇپ كۆپ ئۆرتىدى، كۆپ قالدى سۆزلەردىن بۇ تىل.

كېچە مەن كۆرگەچ چېچەكنى خۇددى كۆرۈشتۇم يار ئىلە،
يىغلىدىم بىئىختىيار ئەرزىمنى ئېيتتىم زار ئىلە.
.....

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شېئىرنى ئوقۇپ بولۇشىغا ئەكبەرخان ئېرىقتىن سەكرەپ ئۆتۈپ ئۇنىڭ يېنىغا باردى ـ دە، قولىنى ئىككى قوللاپ چىڭ سىقىپ تۇرۇپ:

— يېڭى ئىجادىيەتلىرىگە مۇبارەك، شائىرىم! بۇ شېئىرلىرى بەك تەسىرلىك چىقىپتۇ، ئىجازەت بەرسىلە خاتىرە ئۈچۈن يېزىۋالايمىكىن دەيمەن، — دېدى سۆيۈنگەن هالدا ئىلتىجا بىلەن.

— ئۆزۈمۇ بۇ شېئىرنى تېخى قەغەزگە چۈشۈرمىدىم. بەزى مىسرالىرى خامراقمىكىن دەيمەن. تازا پىششىقلاپ، پۈختا يازاي. ئاندىن ئۆزۈم كۆچۈرگەن كوپىينى ئۆزلىرىگە تەقدىم قىلاي. قانداق، بولامدۇ؟ — دېدى ئۆتۈنگەن هالدا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

— ئۇنداقتا تېخىمۇ ياخشى ئەمەسمۇ؟ ئۆزلە بۇ شېئىرنىڭ ماۋزۇسىنى قانداق قويۇشنى ئويلاۋاتىلاكسن؟ — دېدى ئەكبەرخان

سوئال نەزەرى بىلەن شائىرغا قاراپ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قوشۇمىسىنى تۇرۇپ بىر پەس ئويلانغاندىن كېيىن خۇددى ئۆز - ئۆزىگە سۆزلىگەندەك ئاستاغىنا دېدى:

— باھار چېچەكلىدى بىر تەسىر.

— پاھ، «باھار چېچەكلىدى بىر تەسىر». بۇ نېمىدېگەن جايىغا چۈشكەن ماۋزۇ - ھە؟! ئاپىرىن، مىڭ ئاپىرىن شائىرىم، بۇ ماۋزۇ شېئىرغا ھەقىقەتەن تازا ماس كېلىدۇ، — دېدى ئەكبەرخان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ مۇرىسىگە يېنىك ئۇرۇپ قويۇپ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر «ھىم» دەپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

يۈرەك ئازرۇسى

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ياردىكى ئەكبەرخاننىڭ ھۇزۇرىدىن قايتىپ كەلگەن كۈننىڭ ئەتىسى مۇھىتىلار قورۇسىغا باردى. بۇ كۈنلەردە مەخسۇت مۇھىتى ئاستانىگە كەتمەي يېگىشەھەردىكى قورۇسىدا تۇرۇۋاتاتتى. ئۇز ھويلىسىدا يۈرگەن مەخسۇت مۇھىتى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى قىزغىن قارشى ئالدى. ئۇلار پاراڭلىشىپ مېھمانخانىغا كىرىشتى.

— شەمەيگە قاچان ماڭىدىغان بولىۇاتىلا؟ — سورىدى ئابدۇخالىق بىر پەستىن كېيىن گەپنىڭ تېمىسىنى يۆتكەپ.

— تەييارلىقىمىز پۈتۈپ قالدى. تۆت ـ بەش كۈننىڭ ئىچىدە مېڭىپ كېتەرمىز، — مەخسۇت مۇھىتى شۇنداق جاۋاب بېرىۋېتىپ بىردىنلا سەگەكلىشىپ سورىدى، — ۋۇي، تەجەب بۇنى سوراپ قالدىلاغۇ؟ ئۇزلىرىنىڭ بۇ ئىشلاردىن خەۋەرلىرى بارغۇ؟

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ دېدى:

— مەنمۇ تەييارلىق قىلسام، بىرگە بارايمىكىن دەيمەن.

— ياخشىغۇ، بىراق مىجىت ھاجىم مال تەييارلىغانمۇ؟ مەنمۇ بۇ نەچچە كۈنلەردىن بۇيان ئالدىراشچىلىقتا ھاجىكام بىلەن ئۇچرىشالمىدىم.

— ئازراق مال تەييار، بىراق مەن بۇ قېتىم ئۇزاقراق تۇرۇشقا بارماقچى.

— بەللى، ياخشى گەپقۇ، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى سۆھبەتدىشىغا سوئال نەزىرى بىلەن تىكىلىپ.

— موسكۋاغا بېرىپ ئالىي مەكتەپتە ئوقاي دەيمەن، — دېدى

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىچكى ھاياجىنىنى تەستە بېسىۋېلىپ.

مەخسۇت مۇھىتى باشمالتىقىنى چىقىرىپ:

— ناھايىتى ياخشى گەپ، ئۇچىن خاراششوۋ، تەييارلىق پۈتكەن؟ — دېدى.

— ياق، تېخى چوڭ دادام بىلەن ئاناملارغا بۇ ھەقتە ئېغىز ئاچمىدىم، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىنى چايقاپ.

سەزگۈر مەخسۇت مۇھىتى شائىرنىڭ بۇ يەرگە نېمە سەۋەبتىن كەلگەنلىكىنى قىياس قىلدى ـ دە، قەتئىيەت بىلەن دېدى:

— ئۆزلە خاتىرجەم تەييارلىق قىلىۋەرسىلە، بىر نەچچە كۈن كېچىكىپ يولغا چىقساق بولىۋېرىدۇ، ھاجىكام بىلەن ئۆزۈم سۆزلىشەي، ئىلگىرى ئۇلار ئۆزلىرىنى ئوقۇتۇشقا قىزغىن ئىدى، ھازىر قېرىپ قالدى ئەمەسمۇ، يېنىدىن تەۋرەتكۈسى كەلمەيدۇ.

— رەھمەت ئەمىسە، — ئابدۇخالىق ئۇيغۇر خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى.

شۇ ئاخشىمى شائىر ھۇجرىسىغا كىرىپ ئۇخلاشتىن ئىلگىرى، سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ ئوقۇشنى ئارزۇ قىلىۋاتقىنىنى ئايالىغا ئېيتتى. تۇنجى ئوغلى ئابلەتخان بۆلەنگەن بۆشۈكنى تەۋرىتىۋاتقان ئايىمخان بۇ گەپنى ئاڭلاپ، قەدىرلىك ھەمراھىغا ھەيران بولۇپ بىر پەس قاراپ ئولتۇردى، ئاندىن قورسىقىنى تۇتۇپ، بىردىنلا ھۈپپىدە قىزىرىپ كەتتى ۋە ئابدۇخالىق ئۇيغۇردىن كۆزىنى ئەپقېچىپ، بۆشۈككە قارىۋېلىپ ئۈنچىقمىدى. ۋاپادارىنىڭ ھەرىكىتىنى كۆزىتىپ ئولتۇرغان شائىر ئۇنىڭ نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەنىدى.

ئىككىنچى پەرزەنتىگە ھامىلىدار ئايىمخان تېخى سېزىكتىن يېڭىلا چىققانىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سۆيۈملۈكىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى ـ دە، بىر قولى بىلەن بۆشۈكنى يېنىك تەۋرىتىپ يەنە بىر قولى بىلەن ئايىمخاننىڭ قولىنى ئالىقىنىغا ئېلىپ، ئۇنىڭغا موسكۋاغا بېرىپ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇش ئىشىنىڭ بۇنىڭدىن

كېينكى ئىجادىيەت ھاياتىدا ئىنتايىن مۇھىم ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈردى.

ئەسلىدە ئايىمخانغا ئۇنچىلىك چۈشەندۈرۈشنىڭمۇ ھاجىتى يوق ئىدى. چۈنكى ئۇ بارلىقىنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا ئاتىغان پاك قەلب ئىگىسى بولغاچقا، تەبىئىيكى ئۇز قەدىردانى ياخشى كۆرگەننى چىن كۆڭلىدىن ياخشى كۆرەتتى. ئۇ ئۇز قەدىردانىنى ھەر قانداق كىشىدىن چوڭقۇر ۋە ياخشى چۈشىنەتتى، شۇڭا ئۇنىڭ ئىشلىرىنى قىزغىن قوللايتتى ۋە ئۇنىڭغا مەنىۋى ئىلھام بېرەتتى.

— مەن ئۇزلىرىنىڭ پۈتلىرىغا چېتىق بولۇپ قېلىشنى ئەسلا خالىمايمەن، بوپتۇ، بارسىلا، ئوقۇپ مۇراد ـ مەقسەتلىرىگە يېتىپ، سالامەت قايتىپ كەلگەيلا. مەن خۇدايىم بۇيرىسا ئۇزلىرى كەلگۈچە ئابلەتخانىنى ئوبدان پەرۋىش قىلىمەن. بۇ ... بۇ، — ئايىمخان بوش قولى بىلەن قورسىقىنى تۇتۇپ دۇدۇقلاپ بىردىنلا ئېسەدەپ يىغلىۋەتتى.

ئەتىسى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇزىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا چىقىش ئارزۇسى بارلىقىنى چوڭ دادىسى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇمغا ئېيتتى. مەخسۇت مۇھىتى ئاللىقاچان بۇ ئىش توغرۇلۇق گەپ تەشكەچكىمۇ ئۇ ئىككىيلەن ئوشۇقچە گەپ ـ سۆز قىلمىدى. پەقەت مىجىت ھاجى ئۇزىنىڭ ياشىنىپ كېسەلچان بولۇپ قالغانلىقىنى، ئوغلى يىراقتا كەتسە غەم ـ ئەندىشە قىلىپ خاتىرجەم بولالمايدىغانلىقىنى ئېيتتى.

بۇ خەۋەر ئەرەمسىما خېنىمغا يەتكەندە، ئۇنىڭغا خۇددى ئوچۇق ئاسماندا ھاۋا گۈلدۈرلەپ چاقماق چاققاندەك تەسىر قىلدى. چوڭ ئانا ئولتۇرالماي قالدى. ئۇ ياشىنىپ قالغاچقىمۇ سۆيۈملۈك نەۋرىسىدىن (گەرچە ئابدۇخالىق چوڭ بولۇپ، ئۆيلىنىپ بالا ـ چاقىلىق بولۇپ قالغان بولسىمۇ) ئايرىلىشنى خالىمايتتى.

— ھەي بالام، بۇ نېمە دېگەنلىرى ـ ھە؟ — دېدى چالۋاقاپ ئەرەمسىما خېنىم، — ئەرەبى، پارسنى تۇرپاندا ئۇزلەچىلىك

بىلىدىغان ئادەم جىق ئەمەس، خەنزۇچىدىمۇ ئۆزلە كامىل، بالام، ئورۇسنىڭ زۇۋانى بىلەن خېتىنىمۇ بىلىدىلا، ئەمدى ئۆزلەگە يەنە نېمە كەم؟

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن جاۋاب بەردى:

— ماڭا بىلىم كەم، موسكۇاغا بېرىپ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇمىسام بولمايدۇ.

موماي بېشىنى چايقايتتى. ئوغۇل ئالدىرىماي - تېنىمەي سەۋرچانلىق بىلەن بىلىم ئېلىش ئارزۇسىنى چۈشەندۈرەتتى. بىلىمگە تەشنا نەۋرىسىنىڭ ئوقۇشقا بولغان ئوتتەك قىزغىنلىقى چوڭ ئانىنى تەسىرلەندۈردى.

— بوپتۇ، بارسىلا، بالام. ئوقۇپ كەم يەرلىرىنى تۇشقۇزۇپ كەلسىلە، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم ئاخىر.

شۇنداق قىلىپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىر ھەپتە تەييارلىق قىلىپ يولغا چىقىشقا تەخ بولدى. ئۇ مەخسۇت مۇھىتى قاتارلىق ئون نەچچە سودىگەر ھەمسەپەرلىرى بىلەن ياخشى بىر كۈننى بەلگىلەپ، 3 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا ئەزىز يۇرتى تۇرپان بىلەن خوشلىشىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قاراپ يولغا چىقتى.

ئۇ ھەمراھلىرى بىلەن 5 - ئاينىڭ ئاخىرىدا شەمەيگە يېتىپ باردى. سودىگەرلەر ئېلىپ كەلگەن ماللىرىنى ئۆزلىرىگە كېرەكلىك مال بىلەن ئالماشتۇرۇپ ئون كۈن ئىچىدىلا سودىسىنى پۈتتۈردى. مەخسۇت مۇھىتى بولسا باشقا سودىگەرلەرگە ئۆز ماللىرىنى ئاكىسى مۇسۇل مۇھىتىغا بېرىپ قويۇشنى تاپىلاپ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، جامال مۇتىئى بىلەن شىمالغا — ئومىسكى شەھىرىگە يۇرۇپ كەتتى.

بۇ ئۇچ ھەمراھ غەربىي سىبىرىيىدىكى چوڭ شەھەرلەرنىڭ بىرى بولغان ئومىسكىغا بارغاندىن كېيىن، بۇ يەردە بىر نەچچە كۈن دەم ئالدى، ئاندىن كېيىن غەربكە — ئۆزلىرىنىڭ ئاخىرقى مەنزىلى بولغان موسكۇاغا قاراپ يولغا راۋان بولۇشتى.

باللىرىنى سورىمايلاغۇ

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر 1926 - يىلى 8 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا ئوقۇش پۈتتۈرۈپ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ۋەتەنگە قايتىپ كەلدى. ئايرىلغىلى ئۇچ يىل بولغان ئەزىز يۇرتىنى، ئاتا - ئانىسىنى، سۆيۈملۈك رەپىقىسى، باللىرى ۋە دوست - بۇرادەرلىرىنى تولىمۇ سېغىنغان شائىر چۆچەكتىن ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىپ ئارام ئالمايلا تۇرپانغا قاراپ يولغا چىقتى. ئۇنىڭغا ھارۇنغا قوشۇلغان ئات بەكمۇ قاشاڭ ۋە ئاستا مېڭىۋاتقاندەك، يول بارغانسېرى ئۇزىراپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. ئۇنىڭ قانىتى بولسا كۆك ئاسماندا پەرۋاز قىلىپ كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچىلا تۇرپانغا يېتىپ بارغۇسى كېلەتتى. ئۇچ ئات قوشۇلغان ھارۋا شۇنچە تېز مېڭىپمۇ تۆتىنچى كۈنى ئۇنى تۇرپانغا يەتكۈزدى.

ئۇ تۇرپانغا كەلمەستىن بۇرۇنلا ئۇنىڭ خەۋىرى پۈر كەتكەنىدى.

— ئابدۇخالىق ئۇيغۇر رۇسىيىدىن قايتىپ كەپتۇ!

بۇ خۇش خەۋەرنى ئاڭلىغان ئۇرۇق - تۇغقان، دوست - بۇرادەرلەر، قولۇم - قوشنىلار بولۇپ نۇرغۇن ئادەم بىر چاقىرىم ئالدىغا — يېڭىشەھەرنىڭ غەربىي دەرۋازىسىنىڭ سىرتىغا چىقتى.

قىزغىن سالام - سەھەت، تىنچ - ئامانلىق سورىشىشلار، قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈشلەر بىر ھازاغىچە داۋاملاشتى. ئۇسسال ئارزۇسىغا قانغاندا ئايرىلىشنىڭ پىراقى ئۆرتىگەن قەلبلەردىن ئۇرغۇغان شادلىق ھاياجىنى گويا ئۇنچىدەك ياش بولۇپ كۆزلەردىن

قۇيۇلۇپ قانچىلىغان يۇزلەرنى ھۆل قىلىپ پىراق ئوتىنى ئۆچۈردى. ھىجران ئوتىدا يۇرىكى كاۋاپ بولغان شائىر ئۆزىنى قارشى ئېلىپ چىققان ئادەملەر توپى ئىچىدىن سۆيۈملۈكىي ئايىمخاننى ئىزدەيتتى. ۋاپادار ئايىمخان ئۆز قەدىرداننىڭ يىراق يات مەملىكەتتىن قايتىپ كەلگەنلىك خۇش خەۋىرىنى ئاڭلىغىنىدا، ئۇستىدىن تاغدەك بېسىپ تۇرغان ھىجران ئازابى ۋە دەرد - ئەلەمنى بىر پەسكە ئۇنتۇپ، شادلىنىپ، كىشىلەر توپىغا قوشۇلۇپ قارشى ئېلىشقا غەربىي دەرۋازا سىرتىغا بارغۇسى كەلدى. بىراق، يات ئەرلەر بولغان سورۇنلارغا ئايال زاتىنىڭ بېرىشى قەتئىي مەنئى قىلىنغاچقا، بىچارە ئايال ئۆز قەدىرداننىي ئۇلۇغ قېينانىلىرى ئەرەمسىما خېنىم، ئايخان قۇشناچ[1] ، قېينانىسى نىيازخان بىلەن بىرگە مەھەللە كوچىسىنىڭ ئېغىزىدا ئىنتىزار بولۇپ كۈتۈپ تۇردى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇرۇق - تۇغقان، دوست - بۇرادەرلىرى بىلەن بىرگە يېتىپ كەلگىنىدە، ئۇنى خېلىدىن بۇيان كوچا ئاغزىدا تەشنالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرغان قەدىردانلىرى شادلىقتىن تىللىرى سۆزگە كەلمەي يىغلاپ كېتىشتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەرەمسىما خېنىم، ئايخان قۇشناچ ۋە نىيازخانلار بىلەن خېلى ئۇزاق تىنچ - ئامانلىق سورىشىپ، ۋاپادار يارى، سۆيۈملۈك دىلبىرىنىڭ ئالدىغا كەلگىنىدە، پۈتۈن ۋۇجۇدى شامالغا يولۇققان ياپراقتەك تىترەپ كەتتى. ئوتتۇرا بويلۇق، خۇشپېچىم، مىقمقىتە تۇرىدىغان ئايىمخان جۇدەپ قالغانىدى. ئۇنىڭ تولۇن ئايدەك تولۇق كەلگەن يۈزى جۇدەپ قالغانلىقتىنمۇ سەل قارىداپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇ بۇلاقتەك كۆزلىرىدىن توختاۋسىز ئېقىۋاتقان يېشىنى سۈرتۈشكىنمۇ ئۇلگۈرمەي ئۇچ يىلدىن بۇيان تەشنا بولۇپ سېغىنىپ كۈتكەن

---

① ئايخان قۇشناچ — ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئاتىسى ئابدۇراخمان مەخسۇمنىڭ ئاپىسى.

قەدىردانلىدىن قىزغىن ھال سورىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئايىمخان بىلەن ئامانلىق سورىشىۋېتىپ، ئۇنىڭ قۇچىقىدىكى ئوتتۇرانچى ئوغلى ئابلىزجاننى قولىغا ئېلىپ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويدى. بىر پەستىن كېيىن ئايىمخان:

— ئابلىزجان، ماڭا كەلسىلە، ئاتاشچۇ يىراقتىن كەلگۈچە ھېرىپ كەتتى، — دەپ بالىنى قولىغا ئېلىۋالدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەتراپقا قاراپ يەنە كىمنىدۇ بىرسىنى ئىزدەيتتى. لېكىن ئۇنىڭ ئىزدىگىنى كۆرۈنمەيتتى. ياش ئاتىنىڭ يۈرىكى بىرەر ئىشنى تۇيغاندەك جىغىدە قىلىپ قالدى.

دېگەر نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپ مەسچىتتىن قايتقان مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇمنۇ ئالدىراش كېلىپ ئەزىز ئوغلى بىلەن قىزغىن كۆرۈشۈپ ھال - ئەھۋال سوراشتى. بىر پەستىن كېيىن مىجىت ھاجى:

— قېنى يۈرۈڭلار، بۇ يەردە تۇرۇۋەرمىگۈلۈك، ئابدۇخالىقنى ئۆيگە باشلاڭلار، — دېدى.

ھەممەيلەن سۆزلەشكەچ مېڭىپ ھويلىغا كىرىشتى. ئاياللار تاماق ئېتىشكە تۇتۇش قىلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كەڭ، ئازادە مېھمانخانىدا مىجىت ھاجى، ئابدۇراخمان مەخسۇملار بىلەن مۇڭداشقاچ ئارام ئالدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھاياتىدا ئۇچ پەرزەنت يۈزى كۆرگەنىدى. تۇنجى ئوغلى ئابلەتخان ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا ماڭغاندا ئىككى ياشقا كىرىپ قالغانىدى. ئۇ چاغدا ئايىمخان ھامىلدار ئىدى. ياش ئاتا چەت ئەلدە بىلىم تەھسىل قىلىشقا باشلىغان تۇنجى ئوقۇش مەۋسۇمىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئايىمخان سالامەت يەڭگىدى. پەرزەنت ئوغۇل ئىدى. دۇنياغا يېڭىدىن كۆز ئاچقان بۇ ئوغۇلغا ئاتىسىنىڭ تاپلىغىنى بويىچە «ئابلىزجان» دەپ ئىسىم قويۇلدى.

1926 - يىلى يازدا، ئابلىزجان ئىككى ياشىنىڭ قارىسىنى ئېلىپ

قالغاندا، ئۇنىڭ بەش ياشقا كىرگەن ئاكىسى ئابلەتخان تولغاق كېسىلىگە مۇپتىلا بولۇپ، سېمىز، دوپدومىلاق ئوماق بالا ئىككى ھەپتىگە قالمايلا ئورۇقلاپ، ماغدۇرسىزلىنىپ، ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. تۇرپاندا دوختۇرخانا يوق ئىدى. ئابلەتخانغا تېۋىپلار بىلگەنلىرىچە ھەر خىل ئىلاجلارنى قىلغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ كېسىلى شىپا تېپىش بۇياقتا تۇرسۇن، بەلكى بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ كەتتى. بۇنىڭغا چىدىمىغان نىيازخان، ئايىمخانلار «قولى شىپالىق» مەكتىساخان بۇۋىگە ئۇدا ئۈچ قېتىم ئۇچۇقداتتى. پوشكال سېلىپ ياغ پۈراتتى. كېسەلنىڭ بېشىدىن پۇل، رەخت - پېچەك، نانلارنى ئۆرۈپ سەدىقە قىلدى. «تىل تېگىپ قالغان» مىكىن دېيىشىپ توختىخان بىلەن ئابدۇساتتارغا يەتتە ئۆيدىن يەتتە خىل رەختنىڭ پۈرۈچىنى ئاچىقتۇرۇپ، مەكتىساخان بۇۋىگە تىل كەستۈردى. «ئاچ كىرىپ قالغانمىكىن» دەپ كۆپ قېتىملاپ ئاچلاتتى ... جىمىكى ئاماللار قىلىنغان بولسىمۇ بالا ساقايمىدى. ئابلەتخان سېغىنغان ئاتىسى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر چەت ئەلدىن كېلىشتىن ئون بەش كۈن بۇرۇن كۆز يۇمغانىدى. بۇ قايغۇلۇق خەۋەرنى ئۇچ يىللاپ كۆرۈشمىگەن ئەزىز ئوغلىغا يەتكۈزۈش ئاتا بىلەن ئانىغا ئىنتايىن ئېغىر تۇيۇلدى، گويا ئۇلار ئۆزلىرىنى ئەيىبلىكتەك ھېس قىلاتتى. بىراق، بۇ خەۋەرنى ئۇنىڭغا دېمەي مۇمكىن ئەمەس - تە!

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قايتىپ كېلىپ ئىككىنچى كۈنى ئانىسى ئەرەمسىما خېنىم ئېغىز ئاچتى:

— بالام ئابدۇخالىق، ئوغۇللىرى ئابلەتخاننى سورىمايلاغۇ؟

بۇ سوئال ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا گويا ئۇنىڭ يۈرىكىنى بىر پارچە چوغ تېگىپ پىژغىدە كۆيدۈرگەندەك قاتتىق تەسىر قىلدى.

ئۇ ئۇنچىقمىدى. ئۇي ئىچى ئېغىر سۈكۈنات ئىچىدە قالدى. بىر ھازادىن كېيىن يۈرىكى پۈچىلىنىپ ئىككى كۆزى ياشقا تولغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ قانىتىق ئاھ ئۇرۇپ يىغلىغاندەك تىترەڭگۈ ئاۋازدا:

— ئوغلۇم ئابلەتخان ھايات بولغان بولسا، «ئاتا!» دەپ ئالدىمغا يۈگۈرۈپ چىقماسمىدى، — دېدى ئەلەم بىلەن.

بۇ گەپ بىلەن ئەرەمسىما خېنىم ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي ئۇن سېلىپ قاتتىق يىغلاپ كەتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇرمۇ يانچۇقىدىن قولياغلىقىنى ئېلىپ كۆز يېشىنى سۈرتۈشكە باشلىدى.

بۇ — مەدەنىيەت

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قايتىپ كېلىپ ئەتىسىلا تۇرپاندا «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئورۇسچە كىينىپ، ياسىنىۋاپتۇ» دېگەن گەپ تارقالدى. ئۇ زامانلاردا تۇرپاندا ئەرلەر ئۇچىسىغا ئۇزۇن مەللە چەكمەن چاپان كىيىپ بېلىنى پوتا بىلەن باغلاپ، بېشىغا سەللە ئوراپ، يالاڭ ئاياغ يۈرەتتى، ئون سەككىز - ئون توققۇز ياشقا كىرە - كىرمەيلا ساقال - بۇرۇتىنى قويۇۋېتەتتى. دەرۋەقە، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىغا چاچ قويۇپ، ساقلىنى پاكىز قىردۇرۇپ، بۇرۇتىنى ئەپچىلگىنە ياستىپ، بېشىغا شىلەپە، ئۇچىسىغا سارجا كاستۇم - بۇرۇلكا، پۇتىغا پارقىراپ تۇرغان شىبلىت كىيىپ، بوينىغا گالىستۇك تاقىۋالغانىدى. بۇنىڭدىن كۆپ ئەسىر ئىلگىرى ئۇزۇنىڭ پارلاق مەدەنىيىتى بىلەن جاھانغا تونۇلغان تۇرپان كېينىكى ئەسىرلەردە خانۇەيرانچىلىقىقا ئۇچراپ، تەرەققىي تاپقان دۇنيا بىلەن ئالاقىسى ئۇزۇلۇپ قالغانىدى. شۇ تۇپەيلى تېخىچىلا ئوتتۇرا ئەسىردىكى قىياپىتىدىن ئۇزگەرمىگەچكە، ھەممە نەرسە كونا پېتىچە قالغانىدى. بۇ يەردە كىچىككىنە بىر يېڭىلىقمۇ ناھايىتى چوڭ دەتالاش، غۇلغۇلا، سۆز - چۆچەكنى كەلتۈرۈپ چىقىراتتى.

ئەتىسى ئەتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىن، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر موسكۋاغا ئۇزى بىلەن بىرگە بىرنەچ ئۇچ يىل تۇرۇپ سەپىۋىچىلىقنى ئۆگەنگەن جامال مۇتىئىيگە تىككۈزگەن سۆر

سارجا كاستۇم - بۇرۇلكىسىنى كىيىپ، ئالا بالداق گالىستۇكىنى تاقاپ شىلەپە بىلەن كوچىغا چىقتى. ئۇ ھويلىسىنىڭ دەرۋازىسىدىن تېخى ئانچە ئۇزاپ كەتمەيلا، كوچىنىڭ ئۇ بېشىدىن ئون ئالتە - ئون يەتتە ياشلاردىكى ئۇچىسىغا ئاق خەسىدىن تىكىلگەن ئۇزۇن يەكتەك كىيىپ بېشىغا ئەپچىلگىنە سەللە ئورىۋالغان بىر تالىپ بالا يۈگۈرۈپ كەلدى. ئۇ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا سالام بېرىپ قولىنى ئۇزاتتى. شائىر ئۇنىڭ قولىنى سىقىپ كۆرۈشۈۋېتىپ ئېسىگە ئالدى.

— ھوي، سەن ئابدۇگۇلغۇ؟ بويۇڭ ئۆسۈپ چوپچوڭ يىگىت بوپقاپسەنغۇ؟ ھە، مەدرىسىدە ئوقۇۋاتامسەن؟

— شۇنداق، ئابدۇخالىق ئاكا، مەدرىسىدە ئوقۇۋاتقىلى ئۈچ يىل بوپقالدى.

— مۇنداق دېگىن، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىنى لىڭشىتىپ.

— خۇداغا شۈكۈر، — دېدى ئابدۇگۇل چوڭ ئادەملەردەك، — ھەر نېمە بولسا ئورۇس يۇرتىدىن تازا تۇگانى[1] كەپتىلا.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇ ياش تۇغقىنىنىڭ تەقى - تۇرقىغا قاراپ بېشىنى بىلىنەر - بىلىنمەس چايقاپ قويۇپ ئۇنچىقمىدى. ياش تالىپ ئابدۇگۇل ئۇزىدىكى ھاياجانىنى بېسىپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئۇستۇبېشىغا باشتىن - ئاياغ سەپسېلىپ ئاغزى ئېچىلىپلا قالدى. شائىرنىڭ ئۇستۇبېشىدىكى زامانىۋى ئېگىنلەر، شىلەپسىنىڭ ئاستىدىن چىقىپ تۇرغان قۇندۇزدەك قاپقارا چېچى ئابدۇگۇلنى ھاڭ - تاڭ قالدۇرغاندى. شائىرغا چوڭقۇر

---

① تۇگانى — ساق - سالامەت دېگەن مەنىدە.

ئىخلاس باغلىغان بۇ بالا ئۇچ يىل بۇرۇن بۇ ھويلىغا ئاپىسى بىلەن بىرگە كەلگىنىدە، تەڭتۇش بالىلار بىلەن ئويىنىماي شائىرنىڭ قېشىغا كىرىۋېلىپ ئۇنى - بۇنى سوراپ، ئۇنىڭ يېڭىدىن يازغان شېئىرلىرىنى ئوقۇيالا يادلىۋالغاچقا، شائىر بۇ بالىنى ياخشى كۆرۈپ قالغانىدى. ئۇ چاغدا ئىككىسىدە ئانچە - مۇنچە ئورتاق ھېسسىيات بار ئىدى. ئاردىدىن ئۇچ يىل ئۆتۈپ ناھايىتى چوڭ ئۆزگىرىش بولغانلىقىنى ھېس قىلغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئاردىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ:

— ئابدۇقۇل، يۈرگىن، ئۆيگە كىرەيلى، — دېدى.

— خوش، ئاكا، مەن ئۆزلەنى كەپتۇ دەپ ئاڭلاپ مەدرىسىدىنلا بۇ يەرگە يۈگۈرۈپ كېلىشىم، — دېدى ئابدۇقۇل.

ئۇ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قاراپ بىر مۇھىم گېپىنى باردەك ئىپادىدە ئاغزىنى ئۆمەللەپ ئاچتىيۇ، نېمىشقىدۇر ئاق پىشماق چىرايى ھۆپپىدە قىزىرىپ، كالپۇكىنىڭ ئۇچىغا كەلگەن گەپنى يۇتۇۋەتتى.

ئابدۇقۇلنىڭ تۇرقىغا قاراپ بىر نەرسىنى سەزگەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مۇلايىملىق بىلەن دېدى:

— بىر گېپىڭ بارغا ئوخشىمامدۇ؟ خىجىل بولماي دەۋەرگىن.

ئابدۇقۇل گەجگىسىنى قاشلاپ قويۇپ، سەل دۈدۈقلاپ قالدى - دە، ئاخىر غەيرەتكە كېلىپ ئىچىدىكىنى تۆكتى:

— ئابدۇخالىق ئاكا، خەقلەر دەپ يۈرۈشىدى، مېنىڭ ئىشەنگۈم كەلمىگەن، ئۆزلەنى كۆرۈپ خەقلەرنىڭ گېپىنىڭ راستلىقىنى بىلدىم، — ئۇ گېپىنى داۋام قىلىپ سورىدى، — ئورۇسقا ئوخشاش باشلىرىغا چاچ قويۇۋالغانلىرى قانداق ئىش بۇ؟ ئۇستىلىرىگە ئورۇسچە كىيىملەرنى كىيىۋاپتىلاغۇ؟ بۇ نېمە قىلغانلىرى؟

— ھا ـ ھا ـ ھا! — ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى، ئاندىن ئۆزىنى توختىتىۋېلىپ، ئابدۇگۈلنىڭ مۇرىسىنى تۈرتۈپ سەمىمىي ھالدا چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى، — ھەي ئابدۇگۈل، سەن ئاڭلاپ قوي، بۇنداق كىچىنەشنىڭ ئۆزى مەدەنىيەت، بۇ ئەڭىللەر[1] باشقا مىللەتلەرگىلا خاس ئەمەس. قەدىمكى ئىدىقۇت زامانىسىدا بىزنىڭ بوۋىلىرىمىز بويىغا گالىستۇك تاقاپ، كاستۇم كىيگەنكەن. ئېھتىمال ئۇ زامانلاردىكى ئەڭىللەر ھازىرقىدەك سۈپەتلىك بولمىغان بولغىيدى، بىراق تارىختا مۇشۇنداق بولغان. سەن شۇنى بىلىپ قويكى، كىلەچەكتە كىشىلەرنىڭ كىيىنىشلىرى مانا مۇشۇنداق مەدەنىي بولىدۇ.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان ئابدۇگۈل تېخىمۇ ھەيران قېلىپ شائىرنىڭ ئاغزىغا قاراپ تۇرۇپلا قالدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنىڭغا سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى يېڭىلىقلاردىن سۆزلەپ بەردى. ئابدۇگۈل شائىرنىڭ سۆزىنى چىن ئىخلاسى بىلەن ئاڭلىغىنىچە ئۇنىڭغا قاراپ قالدى. بىر پەستىن كېيىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سائىتىگە قاراپ ئابدۇگۈلگە دېدى:

— سەن قاچان ۋاقتىڭ يەتسە، شۇ چاغدا كەلگىن، مەن ئۆيدە بولىمەن، ساڭا سۆزلەپ بېرىدىغان يېڭىلىقلار تېخى ناھايىتى كۆپ ...

---

① ئەڭىللەر — كىيىم ـ كېچەكلەر دېگەن مەنىدە.

ئۇچ چوڭ ئاپەت

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئايرىلغىلى ئۇچ يىلدىن ئاشقان يېزا - مەھرالارنى كۆرمەكچى بولۇپ يولغا چىقتى. ئۇ بىر ئاي ئىچىدە تۇرپان، پىچانىڭ يېزىلىرىدىن باغرى، بۈيلۇق، چاتقال، تۇرپان قىر، ئاستانە، قاراغوجا، ياڭخى، لۈكچۈن، لەمجىن، سىڭگىملەرنى ئارىلاپ، دېھقانلار، ھۈنەرۋەن - كاسىپلار، ھەر خىل تەبىقىدىكى كىشىلەر بىلەن ئۇچراشتى، جەمئىيەت ئەھۋالىنى چوڭقۇر كۆزەتتى، خەلق ئىچىدىكى قوشاقچى، داستانچىلار، سازەندىلەر بىلەن مۇڭداشتى. ئۇلارنىڭ بېيىت - قوشاقلىرىنى، داستانلىرىنى، ناخشا - مۇزىكىلىرىنى ئاڭلىدى، بەزى قوشاق، داستانلارنى خاتىرىلىۋالدى.

ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قايتىپ كەلگىنىگە ئۇزۇن بولمىغاچقا، ئۆز يۇرتىنىڭ ئەھۋالىنى چەت ئەلنىڭ تەرەققىياتى بىلەن سېلىشتۇرۇپ قەلبى ئۆرتىنىپ، بىر تۈرلۈك ئىنتىلىش، تەقەززالىق ھېسسىياتى ۋۇجۇدىغا يامراپ، ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي قالدى. قەلبىدە جۇش ئۇرغان قايناق ئىلھام بىلەن قولىغا قەلەم ئېلىپ «غەزەپ ۋە زار»، «ئۇزۇمەس ئۈمىد» ناملىق شېئىرلىرىنى يازدى. شائىر «غەزەپ ۋە زار» ناملىق شېئىرىدا ئۆزىنىڭ غەزەپ ۋە ئاچچىق ئەلەمگە تولغان ئازابلىق ھېسسىياتىنى مۇنداق ئىپادىلىگەنىدى:

ئەي پەلەك، بۇ دەھشىتىڭدىن ئىنتىما بىزارىمەن،
ئىستىدىم كۆپ، تاپمىدىم بۇ دەردىمە ھېچ دارىمەن.

ئاتا ـ بوۋامدىن مىراس كونا كېسەلنىڭ دەردىدە،
گاھ ئۆلۈپ، گاھ تىرىلىپ، كۆپتىن بېرى ئاۋارىمەن.

بىر پۇراپ ئۆلسەم نە ئارمان، بېغىم باھارى گۈلىنى،
ھەر سەھەر گۈل ئىشقىدا بۇلبۇلغا ئوخشاش زارىمەن.
. . . . . .
پەنگە ماڭساق كۆز ئېچىپ كاپىر، جەدىت دەپ قارغىشۇر،
بۇ ھاماقەت دەۋرىدە ئاتەش بولۇپ يانارىمەن.

ئويغىنىپ كەتتى جاھان، مەغرىبى ـ مەشرىق تامام،
مەن تېخى سۈت ئۈيقۇدا، چۈش كۆرۈپ ياتارىمەن.

باشقىلار كۆكتە ئۇچۇپ، سۈدا ئۈزۈپ كەتتى يىراق،
مەن مىسال يالاڭ ئاياغ، دەسسەپ تىكەن ماڭارىمەن.

ئىلىم ـ پەندىن يوق خەۋەر، باستى غەپلەت، خەۋپ ـ خەتەر،
ھالىمىز قۇلدىن بەتتەر، قانداق چىداپ تۇرارىمەن.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يېزىلارغا قىلغان بىر ئايلىق سەپىرىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ شەھەرگە قايتىپ كەلدى. ئۇ قايتىپ كېلىپ ئىككىنچى كۈنى دوست ـ بۇرادەرلىرى ئۈنى يوقلاپ كېلىشكە باشلىدى. ئەڭ دەسلەپتە ھەببۇللا ئەپەندى ئۇرۇمچىدىن قىسقا مۇددەتلىك دەم ئېلىشقا كەلگەن ئەلى ئىبراھىموفنى باشلاپ كىردى. شائىر ئۇستازنى كۆرۈپ سۆيۈنۈپ، خۇشال بولۇپ كەتتى. ئۇلار چاي ئىچكەچ پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشقىنىدا كەينى ـ كەينىدىن ھېسامىدىن زۇپەر، ئەنەيتۇللا ئەپەندى، لىتىپ ئەپەندى، مۇمىن ئەپەندى، پولاتباي، غاپۇرجان، ئابدۇپەتتار ۋەلىيۇپلار كىرىپ كېلىشتى.

خىزمەتكار كەينى - كەينىدىن ئۇزۇم، قوغۇن، نەشپۈت، ئانار، شاپتۇللارنى ئەكىرىپ داستىخاننى تولدۇرۇۋەتتى. مېھمانلار خالىغان مېۋىدىن ئېلىپ يېگەچ ئەركىن — ئازادە پاراڭغا چۈشۈپ كېتىشتى.

— ھازىر ياشلىرىمىز ئەخلاقتا بۇزۇلۇپ، چۈشكۈنلىشىپ كېتىۋاتىدۇ، بۇنىڭغا چىدىغۇچىلىكىم قالمىدى، — دېدى لىتسېپ ئەپەندى ئېچىنغان ھالدا، — كېرەم پايپاقنىڭ مۇزخانا قىلغان كۇرەسىدە كۈندە يىگىرمە - ئوتتۇز بەڭگى نەشە چېكىپ مەست بولۇشۇپ توپىغا مىلىنىپ ياتىدىكەن.

— ئۇلارنىڭ سېپىگە كۈندە يېڭى بەڭگىلەر قوشۇلۇپ كۆپىيىپ كېتىۋاتىدۇ، — دېدى ھەببۇللا ئەپەندى قوشۇمچە قىلىپ، — ھازىر بىر چىلىم نەشە بەش مىسقالغا[1] چىقىپتۇ. مۇشۇ كۈنلەردە ئەسقەر ھاجىنىڭ كارىزىنىڭ تېلىمىغا يېقىنلاشسىلا، نەشىنىڭ بەتبۇي پۇرىقىغا چىدىغىلى بولمايدۇ.

— قىمارۋازلىقنى دېمەمسىلەر تېخى، ئاغىنىلەر، — دېدى سودىگەر پولاتباي، — ھازىر قىلۇى قوۋۇقنىڭ تېشىدا بىر گۇرۇھ قىمارۋاز رەسمىي تاۋكا قۇرۇپ ئوچۇق - ئاشكارا قىمار ئوينايدىغان بولۇپ كەتتى.

ئۇي ئېچىدىكى مېھمانلار جەمئىيەتتىكى چۈشكۈنلۈكلەر، كونىلىق، قالاقلىق، نادانلىقلار توغرىسىدا خېلى ئۇزۇنغىچە غۇلغۇلا قىلىشتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يالاڭئاش ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ ئوك قولى بىلەن قۇندۇزدەك قاپقارا چېچىنى سىلاپ قويۇپ، مېھمانلارغا قاراپ دېدى:

— دوستلار، كۆزىمىزنى يوغان ئېچىپ دۇنياغا نەزەر

---

① مىسقال — پۇل بىرلىكى بولۇپ، ئون مىسقال بىر سەر كۈمۈش پۇلغا باراۋەر.

تاشلايلى. ئۆز ئىستىقبالىمىز ئۈستىدە جىددىي ئويلىنايلى، بىز جىددىي تۆتۈش قىلمىساق، پەيتنى قولدىن بېرىپ قويۇپ قاتتىق پۈشايمانغا قالىمىز. ھازىر دۇنيادا ھامىنك[1] ئەۋلادىدىن بىرىمۇ قۇللۇقتا قالمىدى. ئۇلار تۆمۈرگە قانات بېكىتىپ ئاسماندا ئۇچۇۋاتىدۇ، تۆمۈرگە جان كىرگۈزۈپ سۇدا ئۇزۇۋاتىدۇ، بىز ئۇلاردىن ئالاھىزەل تۆت - بەش يۈز يىل كېيىن قالدۇق.

گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە، ئەنەيتۇللا «ياپىرىم!» دەۋەتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يالت قىلىپ ئۇنىڭغا بىر قاراپ قويۇپ گېپىنى داۋام قىلدى:

— باشقا مىللەتلەر تەرەققىي تېپىپ بىزدىن كۆپ ئۈزاپ كەتتى. بىزنىڭ تەرەققىياتىمىز ساپالچىلىق، كۆلالچىلىق، لايدىن غېدىر قۇيۇپ ئىشلەپ ياساش، تال - چىۋىقتىن سېۋەت توقۇش. بۇنى بىزنىڭ شۆھرىتى تىللاردا داستان ئاتا - بوۋىلىرىمىز بۇنىڭدىن ئىكىكى - ئۈچ مىڭ يىل مۇقەددەم دەقىيانۇسنىڭ زامانىسىدىلا قىلىپ كەلگەن ئىشلار ئىدى. بىز ھازىر ئەنە شۇ قەدىمىي تەرەققىيات بوسۇغىسىدىن ئاتلاپ ئۆتەلمەي كونا ئىزدا توختاپ قالدۇق يارەنلەر، مىللەتنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى ناھايىتى ئېغىر، ناھايىتى خەتەرلىك. خۇراپاتلىق ۋە نادانلىق، كونىلىق ۋە قالاقلىق، ئەخلاقىي جەھەتتىكى بۇزۇلۇش ۋە چۈشكۈنلىشىش ئۈچ چوڭ ئاپەت بولۇپ، خەلقىمىزگە ھالاكەت دەھشىتىنى سالماقتا.

شائىر گەپتىن توختاپ ئورنىغا ئولتۇرۇپ چىنىدىكى چايدىن ئوتلاشقا باشلىدى.

— پۇتۇن ئەل، — دېدى ئەلى ئىبراھىموف، — ئابدۇخالىق ئېيتقاندەك جاھالەت ئىسكەنجىسىدە قىينىلىپ، ئازابلىنىپ ھالسىراپ، جان تالاشماقتا.

— بۇنىڭ داۋاسى يوقمۇ؟ — دېدى ھېسسىياتىدىن زۇپەر ئاۋازىنى

---

[1] ھام — ياۋروپا مىللەتلىرىنى كۆرسىتىدۇ.

كۆتۈرۈپ ئۇرغۇلۇق سۆزلەپ.

ئۇنىڭ ئاۋازىدىن پىغانى ئۆرلەپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى سەزگىلى بولاتتى.

— نېمىشقا داۋاسى بولمىسۇن؟! — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئاۋۇال ھېسامىدىن زۇپەرگە، ئاندىن باشقىلارغا قاراپ، — خەلقىمىزنى ئۆلۈم گىردابىغا ئاپىرىپ قويغان بۇ ئۇچ چوڭ ئاپەتنى يېڭىشنىڭ يولى پەن - ماتارىپنى يۈكسەلدۈرۈش، بىز يېڭىچە پەننىي مەكتەپلەرنى كۆپلەپ ئېچىپ، ياشلىرىمىزنى تەربىيىلىسەك، خەلق ئىچىدە ئاقارتىش ئىلىمىپ بارساق، نەشرىيات، باسما زاۋۇتلارنى قۇرۇپ، كىتاب - ژۇرنال بېسىپ تارقىتىپ، خەلقنى غەپلەتتىن ئويغاتساق، چوقۇم بۇ ئۇچ چوڭ ئاپەتنى يوقىتالايمىز.

شائىرنىڭ گېپى شۇ يەرگە كەلگەندە خىزمەتكار كىرىپ تاماق تەييار بولغانلىقىنى ئېيتتى. داستىخان تازىلىنىپ، قايتىدىن سېلىندى. خىزمەتكار لېگەن، تاۋاقلاردا گۆش بىسىلغان پولۇ ئېلىپ كىردى.

— قېنى دوستلار، «ئاۋۇال تاتام، ئاندىن كالام» دېگەن گېپىمىز بارغۇ، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۆي ئىچىگە تەكشى نەزەر سېلىپ، — بىز يۇقىرىقىدەك گەپلىرىمىزنى دېيىشكىلى تۇرساق ئۇچ كېچە - كۈندۈزدىمۇ تۈگىمەيدۇ، قالغان گەپنى تاماقتىن كېيىن سۆزلىشەيلى.

تاماق ئۈستىدە ئوشۇقچە گەپ - سۆز بولمىدى. تاماقتىن كېيىن مېھمانلار قايتماقچى بولۇشتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مېھمانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشقاندا بىر كۆپلىت شېئىر ئوقۇدى:

نىچۈك ئەھۋالدادۇر مىللەت،
ئۇيغۇر ئەۋلادى ئېچىڭ كۆزنى.
قىلىڭ غەيرەت، قىلىپ ھىممەت.
قوپۇڭ، تاشلاپ قۇرۇق سۆزنى.

قوۋزاقسىز دەرەخ ياشنالامدۇ

يۇرتىكى ئەلنىڭ گۈللەپ ياشنىشى، بەخت - سائادىتى ئۈچۈن سوقىدىغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئاتا - ئانىسى، سۆيۈملۈك رەپىقىسى ئايىمخانىنىڭ «ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ كېلىپ قاتتىق ھېرىپ كەتكەنلا، بىرەر - ئىككى ھەپتە ئارام ئالسىلا» دېيىشىگە باقماي، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كېلىپ بىرەر ھەپتە ئۆتەر - ئۆتمەي ئىشقا جىددىي كىرىشىپ كەتتى. ئۇ بىر تەرەپتىن قاياق ھېسسىيات ئۇرغۇپ تۇرىدىغان يالقۇنلۇق شېئىرلارنى يېزىپ خەلق ئاممىسىنى ئىلھام - پەن ئۆگىنىشكە دەۋەت قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن يېڭىچە پەننىي مەكتەپ ئېچىشقا تەييارلىق قىلدى. ئۇ ئالدى بىلەن ئۇكىلىرىدىن ئابدۇجاپپار، توختىخان، پاتىمە، مەريەمخان، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ بالىلىرىدىن ئابدۇراخمان شامەرەم، سىراجىدىن زۇپەر قاتارلىق ئون نەچچە بالىنى ئوقۇشقا تەشكىللىدى. كېيىنچە شائىر كىچىك ئۇكىلىرىدىن ئابدۇساتتار، خېلىچىخانلارنىمۇ ئوقۇشقا جەلپ قىلدى. ئۇ ئۆز ھويلىسىدىكى چوڭراق بىر ئۆينى ئاجرىتىپ سىنىپ قىلدى. بۇ ئەمەلىيەتتە ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تۇرپان يېڭىشەھەردە ئاچقان تۇنجى مەكتەپ ئىدى. ئۇ بۇ مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ ئانا تىل، ھېساب دەرسلىرىنى تەسىس قىلدى. ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئېلىپ كەلگەن تاتارچە ئېلىپبە، ھېساب دەرسلىكلىرىدىن پايدىلىنىپ دەرسلىك تۈزدى. ئوقۇيدىغانلار سانى ئون نەچچىگە يېتىپ قالغاچقا، يېشى چوڭراق بالىلارنى بىر گۇرۇپپا، يېشى كىچىكرەك بالىلارنى يەنە بىر گۇرۇپپا قىلىپ ئايرىدى. ھەر كۈنى

بىر سائەت ئانا تىل دەرسى، بىر سائەت ھېسساب دەرسى ئۆتۈلەتتى. ئۆز شاگىرتلىرىغا نىسبەتەن قاتتىق تەلەپچان بولغان بۇ ئۇستاز بىر نەچچە ماددىلىق سىنىپ تەرتىپى، دەرس ئىنتىزامىنى تۈزۈپ چىققانىدى. ئۇ شاگىرتلىرىدىن ئۇنى ئىجرا قىلىشنى تەلەپ قىلاتتى. ئۆزىمۇ ھەر سائەتلىك دەرسكە پۈختا تەييارلىق قىلاتتى. ئۇ ھەر بىر دەرسنى شاگىرتلىرىنىڭ قوبۇل قىلىش ئىقتىدارى، قىزىقىشى ۋە ھەۋەس، ئىنتىلىشلىرىگە ئاساسەن ئەمەلىي ھەم قىزىقارلىق سۆزلەپ بېرەتتى. شۇڭا بۇ سىنىپ شاگىرتلارنى خۇددى گۈلزارلىق باغقا تەشنا بۇلبۇللار گۈلزارلىق باغدىن ئەگىپ كېتەلمىگەندەك ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويغانىدى. بالىلار ھەر كۈنلۈكى مۇقىم بەلگىلەنگەن دەرس قەرەلىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى، سۆيۈملۈك ئۇستازىنىڭ ئاجايىپ قىزىقارلىق، چوڭقۇر مەنىلىك، يېڭى - يېڭى سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئىلىم - پەن دېڭىزىغا شۇڭغۇپ ئىلىمدىن ئوزۇق ئېلىشقا تەقەززا ئىدى. ئۇلار ئۆز ئۇستازىنى كۆرگەنلىرىدە چوڭقۇر ھۆرمەت، قىزغىن مۇھەببەت بىلەن كۈتۈۋېلىپ، ئۇ سۆزلىگەن ھەر بىر دەرسنى پۈختا بىلىۋېلىشقا تىرىشاتتى. بالىلار ئىككى سائەت دەرسنى ئوقۇپ بولۇپ ئۆيلىرىگە قايتىپ، ئۇستازى بەرگەن تاپشۇرۇقلارنى ئىشلەپ، تۈگەتمىگۈچە جوزىنىڭ ئالدىدىن قوپمايتتى. تەلەپچان ئۇستاز ھەر كۈنى كەچتە شاگىرتلىرى بولغان ئۇكىلىرىنىڭ تاپشۇرۇق ئىشلەش ئەھۋالىنى كۆزىتىپ ئۇلارغا يېتەكچىلىك قىلاتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ جاپالىق ئەجرى مېۋە بېرىشكە باشلىدى. ئاي - يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆزى ئېچىلىپ خەت - ساۋاتى چىقىپ، ئوقۇش، يېزىشنى ئوبدانلا ئۆگىنىۋالدى. بۇ ئىش جاھالەتنىڭ چىرىك، قارا پەردىسى بىلەن ئورىلىپ قاراڭغۇ تۇنگە ئوخشاپ قالغان كونا تۇرپاندا بۇلۇت - تۇمانلارنى يېرىپ ھەيۋەتلىك چاقنىغان چاقماقتەك زور زىلزىلە پەيدا قىلدى.

1928 ـ يىلى 7 ـ ئايدا، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىككىنچى ئىنىسى ئابدۇجاپپارنى ئائىلىسىدىكى ھەممەيلەن بىلەن بىرگە ناھايىتى چوڭ ئۈمىد بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئىلىم ـ مەرىپەت مەركىزى سانالغان تاشكەنتكە ئوقۇشقا ئۇزىتىپ قويدى. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن كىچىكلەر ئۆستى، بالىلار چوڭ بولدى. ئۇلارنىڭ بىسىمى كۆپەيدى. بۇ چاغدا شائىرنىڭ چوڭ سىڭلىسى توختىخان رەسىدە بولۇپ قالغانىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شۇنىڭغا قارىماي توختىخانىنى داۋاملىق دەرسكە قاتناشتۇرۇپ ئوقۇتۇپ كېلىۋاتاتتى.

بىر كۈنى ئەتىگەنلىكى كۈندىلىك دەرس باشلاش ۋاقتى توشۇشقا ئاز قالغاندا، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىككىنچى قەۋەتتىكى خاس خانىسىدىن پەسكە — ھويلىغا چۈشۈپ كېلىۋاتقاندا، ھويلىدا تۇرغان توختىخان ئاكىسىنى كۆرۈپ يۈگۈرگەن پېتى سىنىپقا كىرىپ كەتتى. دەل شۇ پەيتتە دەرۋازىدىن ھويلىغا كىرىپ كېلىۋاتقان ئابدۇراخمان مەخسۇم قىزى توختىخانىنىڭ سىنىپقا يۈگۈرۈپ كىرىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ ھويلىغا كىرگەندە، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرمۇ پەلەمپەيدىن چۈشۈپ سىنىپ تەرەپكە ماڭغانىدى.

— ئابدۇخالىق، توختاپ تۇرغىنچۇ، — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم ئوغلىغا قاراپ قولىنى سىلكىپ شەرەت بىلەن.

شائىر ئاتىسىنىڭ يېنىغا كەلدى. ئابدۇراخمان مەخسۇم خېلى ۋاقىتلاردىن بېرى چوڭ قىزى توختىخانىنى ئەمدى ئوقۇشتىن توختىتىشنى ئوغلىنىڭ سەمىگە سىلىپ قويۇشنى ئويلاپ يۈرەتتى. ئۇ مۇشۇ پەيتنى غەنىيمەت بىلىپ ۋەزمىن ئاھاڭ بىلەن بۇيرۇق تەرزدە دېدى:

— ئابدۇخالىق، سەنمۇ كۆرۈپ تۇرۇپسەن، سىڭلىڭ توختىخان رەسىدە بولۇپ قالدى. ئۇ نەچچە يىلدىن بۇيان ئوقۇپ خەت ـ ساۋاتى چىقىپ كۆزى ئېچىلدى. قىز بالا دېگەنگە شۇمۇ

ناھايىتى چوڭ گەپ. ئەمدى ئوقۇمىسۇن! بولدى بەس! ئەمدى ئۇ ئاپىسىدىن ئۆزي ئىشىنى ئۆگەنسۇن.

بۇ چاغدا يېڭىلا چوڭ ئۆيدىن چىققان ئابدۇساتتار بىلەن بۇۋىخەلچەم ئاتىسىنىڭ كەينىدە تۇرۇپ بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ پىخىلداپ كۈلۈشۈپ تۇراتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇ ئىككىسىگە شەرەت قىلىۋىدى، ئۇلار يۈگۈرۈشۈپ سىنىپقا كىرىپ كېتىشتى. شائىر سائىتىگە قاراپ دەرس باشلاش ۋاقتى بولۇپ قالغانلىقىنى بىلىدى - دە، بۇ يەردە ئاتىسى بىلەن سىڭلىسىنىڭ ئوقۇشى توغرىسىدا سۆزلىشىشنى ئەپسىز ھېس قىلىپ، مۇلايىمغىنا ئاھاڭدا:

— دەرس ۋاقتى ئۆتۈپ كېتىۋاتىدۇ، گەپ بولسا كەچتە سۆزلەشسەكمىكىن، — دېدى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم ئۇنچىقماي ېىشىنى لىڭشىتىپ قويدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سىنىپقا كىرىپ كەتتى. ئۇ ئانا تىلىدىن دەرس ئۆتۈپ بولۇپ دەرس ئاخىرىدا شاگىرتلىرىغا، ئىنسان ئۇچۇن بىلىمنىڭ نان بىلەن سۇغا ئوخشاشلا زۆرۈرلۈكىنى چۈشەندۈرۈپ كېلىپ مۇنداق دېدى:

— مەيلى ئوغۇل، مەيلى قىز بالا بولسۇن، ھەر قانداق ئادەم كىچىكىدىنلا مەكتەپتە ئوقۇپ ئىلىم - پەن ئىگىلەش كېرەك. ئادەم بىلىملىك بولغانغا يەتمەيدۇ، ئىلىم - پەن قارىغۇلۇقنىڭ داۋاسى. ھازىر دۇنيادا تەرەققي تاپقان ئەللەردە خەق ئايروپىلان ياساپ ھاۋادا لاچىندەك ئۇچماقتا، پاراخوت ياساپ دېڭىزدا بېلىقتەك ئۇزمەكتە. بىزچۇ؟ بىزدە ئىلىم - پەننىڭ ئورنىنى نادانلىق، خۇراپاتلىق ئىگىلەپ كەتكەچكە، مىنىشكە بىر قوتۇر ئېشەككىمۇ ئېرىشەلمەيۋاتىمىز. بىز باشقا مىللەتلەردىن نەچچە يۈز يىل كېيىن قالدۇق. ئۇكىلىرىم، ئېسىڭلاردا مەھكەم تۇتۇڭلارکى، دەرەخنىڭ قوۋزىقى بولمىسا، ئۇ قۇرۇپ قېلىپ كۆكلىيەلمەيدۇ، ئىلىم - پەندىن بىخەۋەر ئادەم قوۋزاقسىز دەرەخكە ئوخشاش، ئۇ رونىق تاپالمايدۇ.

چاتقالدىكى يېڭى باغ

1926 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ ئاخىرى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۈگۈن چاتقالدىكى يېڭى باغنى زىيارەت قىلىش مەقسىتىدە ئۆيىدىن چىقتى. ئۇ ئاتلىق كېلىۋېتىپ ئەسلىدى:

تۇرپاننىڭ چاتقال يېزىسىدا «كاتتا كارىز» دەپ ئاتىلىدىغان بىر كارىز بار ئىدى. بۇ كارىز مەجىت ھاجىغا قاراشلىق بولغاچقا، دېھقانلار ئۇنى «مەجىت ھاجىنىڭ كارىزى» دەيىشەتتى.

1922 ـ يىلى كەچكۈز كۈنلىرىنىڭ بىرى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر چوڭ دادىسى مەجىت ھاجى بىلەن بۇ كارىزغا بارىدى. كارىز كۆلىنىڭ تۆۋەنكى تەرىپىدە تېرىلغۇ يەر بىلەن تۇتاش بىر پارچە ئېگىز ـ پەس بىنەم يەر بار ئىدى. مەھەللىگە يېقىنلىشىپ قالغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇ ئويمان ـ دۆڭ بىنەمنى كۆرۈپ ئويلىنىپ قالدى. ئۇ ئىلگىرىمۇ بۇ يەرگە كەلگەندە بۇ ئىشنى ئويلىغان، بىراق ئاغزىدىن چىقارمىغانىدى. مەجىت ھاجى نەۋرىسىنىڭ ئات ئۇستىدە خىيال سۈرۈپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ «ئۇنىڭ ئىلھامى كېلىپ بىرەر نەزمە ئۇستىدە ئويلىنىۋاتسا كېرەك» دەپ ئۇنچىقمىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئالدىدا كېتىۋاتقان چوڭ دادىسىنى چاقىرىپ توختاتتى. مەجىت ھاجى كەينىگە بۇرۇلۇپ:

— ھە، نېمە گەپ ئۇزى؟ — دېدى.

— دادا، مەن بىر ياخشى ئىش قىلىنمىكىن دەپ ئويلاۋاتىمەن، — دېدى شائىر ئېتىنى دېۋېتىپ چوڭ دادىسىغا يېتىشىۋېلىپ.

— ھە، نېمە ياخشى ئىش؟ — مەجىت ھاجى قىزىقىپ

سورىدى.

— بىز خەقلەر قىلمىغان بىر ئىشنى قىلىنمىكىن دەيمەن، — ئابدۇخالىق ئۇيغۇر گېپىنى داۋام قىلىپ، — ئۇ بولسىمۇ، بۇ ئېگىز - پەس بىنەم يەرنى تۈزلەپ بىر چوڭ باغ بىنا قىلساق، پۈتۈن چاتقال تەۋەسىدە چوڭراق باغ يوق. بىز بۇ يەرگە باغ بىنا قىلساق، ئىشلەپ ھارغان ئادەملەر باغقا كىرىپ ئارام ئېلىپ ئىستىراھەت قىلسا ياخشى ئەمەسمۇ؟

مىجىت ھاجى نەۋرىسىنىڭ گېپىنى ئويلاپ دەڭسەپ كۆرۈپ ئۇنى ماقۇل تاپتى، ئۇ:

— بۇ يەرگە باغ بىنا قىلساق تازا ياخشى بولىدۇ. ھازىر، سوغۇق چۈشۈپ يەر توڭلاشقا بىرەر ئاي ئۆچۈرىسىدە ۋاقىت بار، شۇنىڭغىچە باغ بىنا قىلىدىغان بۇ يەرنى تۈزلەپ، ئۇنىڭ تەييارلىقىنى پۈتتۈرۈۋالساق بولىدۇ، — دېدى.

— بۇ يەر قانچە مو كېلەر؟ — سورىدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

مىجىت ھاجى بىنەمنى كۆز مۆلچىرى بىلەن ھېسابلاپ چىقىپ دېدى:

— ئالاھازەل بىرەر يۈز مودەك كېلۈرمىكىن، ئەگەر بۇ يەرگە باغ بىنا قىلساق، قانداق مېۋىلىك كۆچەتلەرنى تىكىمىز؟ بۇنى مەھەللىگە كىرىپ چوڭ ئاتىڭىز ھەسەن ئاخۇنلار بىلەن ئەقىللىشەيلى.

ئۇلار مەھەللە ئىچىگە كىردى. ئۇلارنى شائىرنىڭ تاغىسى ھەسەنھاجى قىزغىن كۈتۈۋالدى. مىجىت ھاجى داستىخان ئۈستىدە ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ بايىاتىن دېگەنلىرىنى بىر - بىرلەپ ساھىبخانىغا ئېيتىۋىدى، ساھىبخانا ھەسەنھاجى شائىرنىڭ ئەقلىگە باريكاللا ئېيتىپ قىزغىن قوللىدى.

شۇ كۈنىلا، باغ بىنا قىلىشنىڭ تەييارلىقى باشلاندى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇ ئىشنىڭ ئۈستىدە بولدى. بىر ئاينىڭ ئىچىدە ئويمان - دۆڭ بىنەم تۈزلىنىپ بىرەر يۈز مودەك يەر ئېچىلدى.

ئۇنىڭ يېرىمى ئاغدۇرۇلۇپ، ئۇزۇن - قىسقا، چوڭ - كىچىك ئېرىقلار ئېلىنىپ سۇغىرىلىپ توڭ ياتقۇزۇلدى.

1923 - يىلى باھاردا بۇ باغقا ئۆرۈك، نەشپۈت، يېمىش، ناك، شاپتۇل، ئانار، ئەنجۇر قاتارلىق مېۋىلىك كۆچەتلەر بۇيلۇق، قاراغۇجا، ئاستانە، لۆكچۇنلەردىن ئېلىپ كېلىنىپ ھەر قايسىسى ئۆز تۇرى بويىچە رەتلىك تىكىلدى. بۇ يېڭى باغقا قاراپ پەرۋىش قىلىشقا مەخسۇس باغۋەن قويۇلدى. شۇ يىلى ئابدۇخالىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا مېڭىشتىن بۇرۇن بۇ باغقا ئالايىتەن كېلىپ باغۋەنلەرگە يېڭى قويۇلغان كۆچەتلەرنى چوقۇم تۇتقۇزۇپ ياخشى پەرۋىش قىلىشنى تاپىلىدى ...

ئارىدىن ئۇچ يىل ئۆتتى. باغۋەنلەرنىڭ تەر ئاققۇزۇپ ئەجىر سىڭدۈرۈشى بىلەن، بۇ يېڭى باغقا قويۇلغان كۆچەتلەرنىڭ ھەممىسى تۇتتى، ئۇلارنىڭ ئالدى تېخى بويىر - ئىككى تالدىن مېۋىگىمۇ كىرگەنىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەتراپى تام بىلەن قورشالغان باغنىڭ ئىشىكى ئالدىغا يېتىپ كېلىپ ئاتتىن چۈشۈشىگە، ئەتراپتا ئويناپ يۈرگەن دېھقان بالىلىرى چۈرقىرىشىپ يۈگۈرۈشۈپ كېلىشتى. بالىلارنىڭ ئارىسىدىن ئايرىلىپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ تاغىسى ھەسەنھاجىنىڭ ئون بىر ياشلىق ئوغلى ئىبراھىم ۋە ئۇنىڭ توققۇز ياشلىق ئۆكىسى ياقۇپ «ئابدۇخالىق ئاكام كەپتۇ» دەپ يېقىن كەلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇ ئىككى بالىغا شاكىلات بەردى. ئىبراھىم خۇددى چوڭ كىشىلەردەك، شائىرنىڭ قولىدىن ئاتنىڭ تىزگىنىنى ئالدى. ياقۇپ ئات يۈيۈشقا ئامراق ئىدى. ئۇ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قاراپ:

— كىچىك ئاتا، ئاتلىرىنى كۆلگە ئاپىرىپ سۇغا پىشىمىز، — دېدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئاتقا بىر قارىۋېتىپ:

— بىردەم توختاپ ئاندىن سۇغا پىشىڭلار، ئاتنى بىردەم

يېتىلەپ ماڭدۇرساڭلار تەرى قۇرۇيدۇ، — دېدى.

ئۇ بالىلارغا شۇنداق دەپ بولۇپ باغنىڭ ئىشىكىنى ئالدىغا كەلدى. باغنىڭ ئىشىكى يېنىغا بىر موزايلىق ئىنەك باغلاقلىق تۇراتتى. ئۇ ئاتنى يېتىلەپ كەينىدىن كەلگەن ئىبراھىمدىن سورىدى:

— بۇ كىمنىڭ كالىسى؟

— گاجىت ئاكىنىڭ.

— ئۇ نېمىشقا كالىسىنى بۇ يەرگە باغلاپ قويۇپتۇ؟

— گاجىت ئاكا «بۇ كالىنى بازارغا ئاپىرىپ ساتىمەن» دەۋاتقان، تايىن ئۇ باغقا كىرىپ كەتكەندۇ.

ئىبراھىم شۇنداق دەپ تۇرۇشىغا باغنىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ پېشقەدەم دېھقان گاجىت ئاخۇن چىقتى. ئۇ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى كۆرۈپ خۇددى يېقىن ئۇرۇق - تۇغقىنىنى كۆرگەندەك خۇشال بولۇپ كەتتى:

— ئۆزلە بىلەنمۇ دىدار كۆرۈشۈشكە نېسىپ بولىدىكەن خۇدايىم، بىر نەچچە يىللار بولۇپ قالدىغۇ ئېيتۇر، ئۆزلەنى كۆرمىگىلى، رەسىيگە[1] بېرىپ كەلدىلىغۇ دەيمەن.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر گاجىت ئاخۇن بىلەن قىزغىن سالاملىشىپ كۆرۈشۈپ ئۆزىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ ئۇ يەردىن تېخى يېڭىلا قايتىپ كەلگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى. ئىككىيلەن شۇ يوسۇندا بىر پەس پاراڭلاشقاندىن كېيىن گاجىت ئاخۇن كالىسىنى باغلاقتىن يېشىپ مېڭىشقا تەمشەلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كالىنى نەگە ئاپىرىدىغانلىقىنى سورىدى.

گاجىت ئاخۇن جاۋاب بېرىپ دېدى:

— بازارغا ئاپىرىپ ساتىمەن، مۇشۇ يېقىندا چوڭ ئوغلۇم ماجىتنى ئۆيلىمەكچىدىم. تويغا لازىملىق رەخت - پېچەككە قولۇم

---

[1] رەسىي — رۇسىيىنىڭ بۇزۇپ تەلەپپۇز قىلىنىشى.

قىسقىلىق قىلىۋاتىدۇ. مۇشۇ كالىنى سېتىپ بىزەرى پۇل قىلسام، ئۇ پۇلغا رەخت - پىچەك ئالىمەن.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئويلىنىپ تۇرۇپ دېدى:

— بۇ كالىنى بازارغا ئاپارسىلا، ئالغۇچىلار ئەرزان تىلەيدۇ. بۇنىڭ پۇلى بىلەن ئېھتىياجلىرى قانماس. مۇنداق بولسۇن: مەن بىر خەت يېزىپ بېرەي، ئۇزلە خەتنى ئېلىپ بازارغا كىرىپ بىزنىڭ دۇكاندىن تويغا لازىملىق گەزمال، قەنت - گېزەكتىن تارتىپ ھەممىنى ئالسىلا، ئىنەك بىزگە قالغاي.

بۇ مەسلىھەت گاجىت ئاخۇنغا ياغدەك ياقتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يانچۇقىدىن قويۇن دەپتىرىنى چىقىرىپ بىر ۋاراقنى يىرتتى - دە، خەت يېزىپ گاجىت ئاخۇنغا بەردى. گاجىت ئاخۇن شۇ كۈنىلا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يېزىپ بەرگەن خەتنى ئېلىپ يېڭىشەھەرگە باردى. ئۇ يېڭىشەھەر رەستىدىن مىجىت ھاجىنىڭ دۇكىنىنى تاپتى - دە، پىرىكازچىكقا خەتنى بەردى. پىرىكازچىك ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يېزىپ بەرگەن خەتكە ئاساسەن، گاجىت ئاكىنىڭ «ئالىمەن» دېگەن گەزمال، لازىمەتلىكلىرىنى بەردى. خورجۇنىنى مال بىلەن لىق تولدۇرغان گاجىت ئاخۇن ئېشىكىنى مىنىپ خۇشال ھالدا ئۆيىگە قايتتى.

خانىمنىڭ تۇرمۇشى

1927 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ باشلىرى ئىدى. بىر كۈنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىن خاس خانىسىغا كىرىپ كېتىپ تاكى كەچقۇرۇنغىچە ئۆيىدىن تالاغا چىقمىدى، ئابدۇراخمان مەخسۇم ئائىلىسىنىڭ قائىدىسى بويىچە، شائىر ئىشخانىسىدا ئىجادىيەت ياكى كىتاب ئوقۇش بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقاندا، پەۋقۇلئاددە مۇھىم بىرەر ئىش يۈز بەرمىسلا ئۈنى ھېچكىم چاقىرماس ۋە ئىشخانىسىغا قەدەم باسماس ئىدى.

نىيازخان دېگەر نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپ ھويلىغا چىقىپ ئىككىنچى قەۋەتتىكى خاس ئۆيگە نەزەر تاشلاپ چوڭ بىر نەپەس ئالدى ـ دە، بېشىنى چايقاپ، چىڭ يېپىلغان ئىشىككە قارىغىنىچە تۇرۇپ قالدى: «بۇ بالىغا نېمە بولغاندۇ؟ بۈگۈن ئۇچ كۈن بولدى، بۇرناكۈنمۇ، تۈنۈگۈنمۇ ئاشۇ ئۆيگە كىرىۋېلىپ تالا ـ تۈزگە چىقايمۇ دېمەيدىغۇ، خۇدايىم توۋا، كىتاب ئوقۇسىمۇ ئۇنداقمۇ بېسىق ئوقۇمدۇ؟ كۆزى تېلىپمۇ قالۇر، خەت يازسىمۇزە، ئۇنداقمۇ توختىماي يازامدۇ؟ قولى ئاغرىپ قالۇر، بالامنىڭ يە بىر يېرى ئاغرىپ قېلىپ ياتامدىغاندۇ؟ شۇ بالامنى ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغىن، خۇدايىم ...» مېھرىبان ئانا ئەنە شۇلارنى ئويلاپ بىر ئاز ئەندىشىگە چۈشتى. ئۇ ئوغلىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىشكە ئالدىرايتتىيۇ، ئۇستۈنكى قەۋەتكە چىقىپ ئۇنىڭ ئىشخانىسىغا ئۇسۇپلا كىرىشكە ئۇنايسىزلىناتتى. دەل شۇ چاغدا، ھۇجرىدىن ئايىمخان چىقتى. نىيازخان ئايلا كېلىنىنى كۆرۈپ ئۇستىنى بېسىپ تۇرغان ئېغىر يۈكنى ئىرغىتىپ

تاشلىغاندەك ئۇزىنى خېلى يەڭگىل ھېس قىلدى ـ دە:

— ھەي، ئاي خېنىم! ئابدۇخالىققا نېمە بولدى؟ — دەپ سورىدى.

قېينانىسىنىڭ بۇ سوئالىدىن ئايىمخان ھەيران بولۇپ:

— بىرەر ئىش بولغاندەك ئەمەسقۇ، ساپساقلا، — دېدى مۇلايىملىق بىلەن كۈلۈمسىرىگىنىچە.

— ئۇ تالا ـ تۈزگە چىقىپمۇ باقمىغاندىكىن، كېسەل بولۇپ ئاغرىپ يېتىپ قالدىمىكىن دەپتىمەن خۇدايىم، — دېدى نىيازخان ئايىلا، — قىلمىغان خىيالىم قالمىدى، بىر ياققا كېتىپ قالدىمىكىن دېسەم، دەرۋازىدىن چىققانلىقىنى كۆرمىدۇق، ئاتمۇ ئېغىلدا تۇرىدۇ.

— ھېچنەگە بارمىدى، كېچىچە ئۇخلىماي شېئىر يازدى، — دېدى ئايىمخان ئويماقتەك ئاغزىنى پۈرۈپ، ساغرىسىغا چۈشكەن توم قارا چېچىنى ئويناپ تۇرۇپ.

— ھە، كېچىچە شېئىر يازغان بولسا ھازىر ئۇخلاۋاتامدۇ ـ يە؟

— ھى ـ ھى ـ ھى! — قېينانىسىنىڭ بۇ گېپى كېلىنىنى ئىختىيارسىز كۈلدۈرۈۋەتتى، — ۋاي ئانا نېمە دېگەنلىرى ئۇ، مەجەز ـ خۇلقىنى بىلمەيدىغاندەك گەپلەرنى قىلىۋاتىلاغۇ، ئۇ بەزىدە پۈتۈن ـ پۈتۈن كېچىلەرنى شېئىر يېزىش، كىتاب ئوقۇش بىلەن ئۆتكۈزۈۋېتىدىغان تۇرسا، تېخى يېقىندىلا ئۆزلىرىمۇ ئاڭلىدىلاغۇ «بىر مىنۇت ۋاقىت بىر جىڭ ئالتۇندىنمۇ قىممەتلىك» دېگەن گېپىنى. كېچىسى ئۇخلىماي شېئىر يازىدىغان ئادەمزە كۈندۈزى ئۇخلارمۇ؟

— بولمىسا، ھازىر نېمە قىلىۋاتىدىغاندۇ؟

— شېئىر يېزىۋاتىدىغاندۇ، ئۇ كىشى: «ئىلھام كەلگەندە دەرھال پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇپ يېزىۋەتمىسەم بولمايدۇ» دەپ، ئاش-تاماققىمۇ قارىمايدۇ.

نىيازخان ئايلا لېچىكىنىڭ ئۇچىنى غىجىملاپ تۇتقىنىچە ئويلىنىپ قالدى - ده كېلىنىگه بۇيرۇدى:

— ئىسسىق بىر چەينەك چاي دەملەپ چىقسىلا!

ئايىمخان لەرزان مېڭىپ ئاشخانا ئۆيگه كىردى - ده، كۆپ هايال قىلماي، قورسىقىدىكى چوغدەك يېنىپ تۇرغان قىزىل گۈل جۇلالىنىپ ئاجايىپ چىرايلىق كۆرۈنىدىغان چىنه چەينەككه چاي دەملەپ چىقتى.

— ئەكەلسىلە، چەينەكنى ماڭا بەرسىلە، قىزىم، ئابدۇخالىقنىڭ قېشىغا ئۆزۈم چىقىپ نېمه قىلىۋاتقىنىنى كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ باقاي، ئىلهام دېگەن قانداق كېلىدىغان نېمىكىن ئۇ، — نىيازخان ئايلا شۇنداق دەپ كېلىنىنىڭ قولىدىن چەينەكنى ئېلىپ هويلىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى ئىككىنچى قەۋەتكه چىقىدىغان پەلەمپەينىڭ تاغاق ياغىچىنى تۇتتى - ده:

— ياپىرىم، خۇدايىمغا ئامانەت، — دەپ يۇقىرىغا چىقىشقا پەلەمپەينىڭ بىرىنچى باسقۇچىنى دەسسىدى. ئۇنىڭ ئايىغى ئاستىدىكى تاختاي غىچىرلاپ كەتتى. ئۇ بىر قولىدا چەينەك كۆتۈرۈپ، بىر قولى بىلەن پەلەمپەينىڭ يان تاغاق ياغىچىنى تۇتۇپ ئىككىنچى قەۋەتكه چىقىقۇچه يۇرىكى سېلىپ هاسىراپ كەتتى. ئۇ ئوغلىنىڭ خانىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ بىر پەس تۇرۇپ دېمىنى ئېلىۋېلىپ «ئىم!» قىلىپ تامىقىنى قىرىپ قويۇپ ئىشىكنى ئاستا ئاچتى. ئۇ ئۆيگه كىرىشىگىلا ئۇستەلنىڭ چېتىده تۇرغان بىر تاۋاق پولۇغا كۆزى چۈشتى. پولۇ ئازراقمۇ يېيىلمىگەن، ئۇستىگه بېسىلغان گۆشمۇ شۇ پېتى تۇراتتى. بۇ چۈشته ئېتىلگەن پولۇ ئىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇستەلدىكى قەغەزگه ئېڭىشىپ، پۈتۈن زېهنىنى مەركەزلەشتۈرۈپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقاچقا، ئانىسىنىڭ كىرگىنىنى تۇيمىدى. نىيازخان ئوغلىنىڭ مەشغۇلاتىغا بىردەم قاراپ تۇردى. شائىرنىڭ تەۋەررۈك قولىدىكى قەلەم ئاق قەغەز ئۇستىده ناهايىتى راۋان، يەڭگىل يورغىلاپ بىردەمدىلا

خۇددى يىپقا تىزىلغان مارجاندەك چىرايلىق، رەتلىك مىسرالارنى ھاسىل قىلاتتى. ئانا ئوغلىنىڭ قۇندۇزدەك قارا چېچىغا، كەڭ پېشانىسىدە ئۇنچىدەك پارقىراپ تۇرغان تەرىگە قاراپ تۇرۇپ ئاخىر تاقەت قىلالمىدى - دە، «ئۆھ - ھۇ!» دەپ يۆتەلدى. پەقەت شۇ چاغدىلا خانىسىغا ئانىسىنىڭ كىرگىنىنى سەزگەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قەلبىنى قويۇپ يېزىشتىن توختىدى. ئۇ قەغەزدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئۇستەلنىڭ چېتىدە ئۆزىگە تەلمۈرۈپ قاراپ تۇرغان ئانىسىنى كۆرۈپ ھۆرمەت بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ھە، ئۆزلىرى چىققانمىدىلە، كەلسىلە، ئولتۇرسىلا، — دەپ يېنىدىكى ئورۇندۇقنى سۈرۈپ قويدى.

نىيازخان ئايلا ئوغلى يېمىگەن پولۇ بار تاۋاقنىڭ يېنىدىكى پىيالىنى ئېلىپ چاي بىلەن چايقىۋېتىپ قىزىق چايدىن قۇيۇپ ئوغلىغا ئۇزاتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئانىسى ئۇزاتقان پىيالىنى ئېلىپ چايدىن بىر ئوتلاپ:

— رەھمەت، ئەجەب تەملىك چايكەنا بۇ، — دېدى ھۇزۇرلانغان ھالدا.

— ئىچسىلە، بەتتە پولۇ ئاغزىلىرىغا تېتىماي، سەنچاي تېتىغان بولسا، ئۇسسۇزلۇقلىرى قانغۇدەك ئىچسىلە، — دېدى نىيازخان ئايلا.

— پولۇ؟ — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قورسىقىنىڭ راسا ئېچىپ ئۇچەيلىرىنىڭ تارتىشۇاتقانلىقىنى سېزىپ ئۇستەلدىكى ئاشقا نەزەر سېلىپ، — ماڭا پولۇمۇ ئەپچىقىپتىلا - دە! بىر قوللىرىدا چەينەك، بىر قوللىرىدا تاۋاقنى كۆتۈرۈپ قانداق چىقتىلا، ھاي دەۋەتسىلە، ئېلىۋالمامدىم.

— ھى - ھى - ھى! — خاپىچىلىقى تۇتۇپ قالغان نىيازخان ئايلا كۈلۈۋەتتى ۋە تامىقىنى «چىك - چىك» قىلىپ چىكىلدىتىپ تۇرۇپ دېدى:

— بۇ پولۇنىچۇ، چۈشتە ئەتكەن، چۈشتە ئاي خېنىم

ئەپچىقىپ بەرگەنغۇ، تۇيماپتىلا ـ دە. ھەي ئابدۇخالىق، ئىلھام دېگەن مۇشۇنداق كېلىدىغان بىر نېمىمۇ ئۇ، قارىنىڭ ئاچقىنىنمۇ بىلەلمەي قالىدىغان؟

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئانىسىنىڭ ئۆزىگە تېكىلگەن مېھرىبانلىق نۇرلىرى يېغىپ تۇرغان يوغان، تۆرۈكرەك كەلگەن كۆزىگە نېمىشقىدۇ ئۆزىنى ئەيىبلىك ھېس قىلغان ھالدا قاراپ قويۇپ مىيىقىدا كۈلدى ـ دە، ئۇنىچىقمىدى. نىيازخان ئايلا بېشىنى چايقىغان پېتى دېدى:

— نېمانچىلا تالماس قول، ھارماس بەدەنىدۇ ئۇ، خۇدايىم، ھەي گۇۋال[1] ، ھەي گۇۋال، سادىر سوقمان جان بولمىغاندىكىن، يازسىلامۇ، ئوقۇسىلامۇ يەپ ـ ئىچىپ، دەم ئېلىپ قىلسىلا بولۇر، مۇشۇنداق قىلىپ يۈرۈپ ئاغرىمقا چىقىلىپ قالۇرمىكىن دەپ غەم يەپلا يۈرۈيدىغان بوپقالدۇق.

— خاتىرجەم بولۇشسىلا ئاق ئايلا[2] ، — دېدى شائىر پىيالىسىدىكى چايىدىن ئوتلاۋېتىپ.

— ئابدۇخالىق، مۇشۇ ئۆيگە بېكىنىۋېلىپ كېچەمۇ كۈندۈز كىتاب، قەغەز ـ قەلەم بىلەن ھەپىلىشىپ زېرىكىپمۇ قالۇردىلا، ھېي، مۇشۇمۇ كۈنمۇ ـ ھە؟ ئۆزلەمۇ باشقا بايۇەچچىلەرگە ئوخشاش كوچا ـ كويلارغا چىقىپ، بازار چۆرگىلەپ، ئويناپ، كۆڭۈللىرىنى ئېچىپ كەلسىلە بولمامدۇ؟ ھەي گۇۋال، ھەي گۇۋال.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ـ دە، قولىنى كەينىگە قىلىپ ئۆينىڭ تۆردىكى دېرىزە

---

① گۇۋال — «بىچارە» سۆزىنىڭ تۇرپان شېۋىسىدە ئېيتىلىشى.

② ئاق ئايلا — ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كىچىكىدىن چوڭ ئانىسى ئەرەمسىما خېنىمنىڭ ئالدىدا ئۆسكەچكە، ئانىسى نىيازخانىنى «ئاق ئايلا» دەيتتى.

ئالدىغا بېرىپ يىراقتىكى ئاقۇاش چوققىلىق تەڭرىتاغلىرىغا نەزەر تاشلاپ بىر پەس تۇرغاندىن كېيىن كەينىگە بۇرۇلۇپ ئانىسىغا قاراپ:

— بىر بېيىت ئاڭلاپ باقاملا، — دېدى كۈلۈمسىرەپ.

نىيازخان ئايلا بېشىنى لىڭشىتىپ ئوغلىنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرىۋىدى، ئۇ تەسىرلىك ئاھاڭدا ئوقۇدى:

مەن زېرىككەندە قەلەم ئەڭ ياخشى بىر سازىم مېنىڭ،
ئېيتىڭلىزچۇ، ئۇشبۇ تۇرمۇش تەڭ ئەمەسمۇ خان بىلەن.

نىيازخان ئايلا ئوغلىنىڭ چىرايىدا نامايان بولۇۋاتقان قەتئىيلىك، جەسۇرانە شىجائەت ئىپادىلىرىنى كۆرۈپ ھەيران بولغان ھالدا دېدى:

— توۋا خۇدايىم، بۇ شۇنداق ئىشمۇ؟ ئۇزلىرى كىتاب ئوقۇپ، نەزمە پۈتۈپ يۈرگەنلىرىنى خانىنىڭ تۇرمۇشى بىلەن تەڭ كۆرگەن بولسىلا، بوپتۇ، بۇنىسىنى بىز بىلمەپتىمىز، بىكارلا گاشات قىلىپ يۈرۈپتىمىز، بوپتۇ، ئۇزلىرى ئۇ ئۆيدە خانىنىڭ كۈنىنى كۆرۈۋەرسىلە. دېگەنبىلەن يېيىش ـ ئىچىشنى قولدىن بەرمىسىلە، تەرەپپالا[1] ئاغرىق ـ سىلاق بوپقالسىلا قانداق بولۇر؟

— خاتىرجەم بولۇشسىلا، — دېدى شائىر سەممىي ھالدا.

نىيازخان ئايلا ئۇستەلنىڭ گىرۋىكىنى تاپىنىپ «ياپىرىمدىن مەدەت!» دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىككە قاراپ مېڭىپ، كەينىگە بۇرۇلۇپ:

— ھازىر نارىن چۆپ تەييار بولىدۇ، بۇرۇنىنىڭ ئۇزلەگە ئەپچىقىپ بەرسۇن، چۇشلۇك غىزا بىلەن كەچلىكىنى بىر يەيدىغان بولىسىلا ـ دە، — دەپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

---

① تەرەپپالا — تۇيۇقسىزلا.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئانىسىنىڭ كەينىدىن بىر پەس قاراپ تۇردى - دە، ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ ئەتىگەندىن بېرى تىنىمسىز ھالدا يېزىپ، يالقۇنلۇق ھېسسىياتقا تولغان، ئاجايىپ چوڭقۇر مەنىلىك مىسرالار بىلەن تولدۇرۇۋەتكەن ۋاراقلارنى بىر - بىرلەپ رەتلەشكە باشلىدى. ئاردىدىن ئانچە ۋاقىت ئۆتمەي پەلەمپەيدىن يەڭگىل چىقىۋاتقان ئاياغ تىۋىشى شائىرنىڭ دىققىتىنى بۆلدى. ئۇ قولىدىكى قەغەزنى ئۈستەلگە رەتلىك تاشلاپ قويۇپ ئورنىدىن تۇردى. دەل شۇ چاغدا ئىشىك يوغان ئېچىلىپ، قولىدا نارىن چۆپ ئۈسۈلغان چىرايلىق تاۋاقنى كۆتۈرۈپ خۇش تەبەسسۇم بىلەن ئايىمخان كىرىپ كەلدى.

ئالتۇن ئاچقۇچ

ئۆكتەبىرنىڭ بىر كۈنى، ھېسامىدىن زۇپەر، ئەكبەرخان، ھەبىبۇللا ئەپەندى، يۇنۇسبەگ، تۆمۈر جىساھاجى، ئابدۇپەتتار ۋەلىيۇپ، پولاتباي، ئەنەيتۇللالار خۇددى مەسلىھەتلىشۋالغاندەكلا بىرنىڭ كەينىدىن بىرى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئۆيىگە يىغىلىشتى. ئۇلار داستىخان ئۈستىدە چاي ئىچىپ، مېۋە - چېۋە يېيىشىپ، تازا قىزغىن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشقىنىدا، مەخسۇت مۇھتى بىلەن نەمەت خەلپەت كىرىپ كېلىشتى.

بۇ ئىككى مۆتىۋەر زاتنىڭ خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەكلا تۇيۇقسىز كىرىپ كېلىشى ساھىبخانا ئۈچۈن چوڭ خۇشاللىق ئىش بولدى. قىزغىن سالام - سەھەت، كۆرۈشۈشلەردىن كېيىن، يېڭى كىرگەن ئىككى مېھمان مۇناسىپ ئورۇنغا — تۆرگە چىقىرىلدى. قايتىدىن داستىخان سېلىنىپ ھەر خىل نازۇ نېمەت، مېۋە - چېۋىلەر كەلتۈرۈلدى، ئاش مانتۇ يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن قېنىق دەملەنگەن قىزىق چاي، ئاندىن ۋالىلداپ تۆرغان سېرىق مىس لېگەنلەردە دورا - دەرمانلىرىنىڭ ئۆتكۈر پۇرىقى ئېغىزغا سېرىق سۇ كەلتۈرۈۋېتىدىغان كاۋاپ ئېلىپ كېلىندى.

غىزا يېيىلىپ دۇئا قىلىندى، داستىخان يىغىشتۇرۇلدى.

— ھەممىمىز ئۆزلىرىنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرۇپتىمىز، — دېدى ئەنەيتۇللا شائىرغا مۇلايىملىق بىلەن ئىلتىجا قىلىپ، — كۆرگەن - بىلگەنلىرىدىن ئازراق سۆزلەپ بەرگەن بولسىلا ...

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىنى لىڭشىتىپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان ئۇچ يىل ئىچىدە دەرستىن سىرتقى بوش ۋاقىتلىرىدا كۈتۈپخانىغا بېرىپ كىتاب ئوقۇدى، كىنو - تىياتىرخانىلىرىغا بېرىپ كىنو - تىياتىر كۆردى، يازلىق ۋە قىشلىق تەتىل مەزگىللىرىدە موسكۋادىن چىقىپ، لېنىنگراد، كېيىۋ قاتارلىق شەھەرلەرگەبېرىپ سەيلە - ساياھەت قىلدى، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تاشكەنت، سەمەرقەند شەھەرلىرىدە زىيارەتتە بولدى. ئۇ بۇ جەريانىدا ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ يۈكسەك تەرەققىياتىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان نەمۇنىلەر بىلەن ئۇچرىشىش ئىمكانىيىتىگە مۇيەسسەر بولۇپ، نەزەر دائىرىسى كېڭەيدى. خۇددى قاپقاراڭغۇ كېچىدە نىشانىدىن ئادىشىپ، ماڭىدىغان يولىنى تاپالمىغان يولۇچى بىردىنلا كۆرۈنۈپ قالغان قۇتۇپ يۇلتۇزىغا قاراپ ماڭىدىغان يولىنى تېپىپ غەيرەتكە كەلگەندەك، ئابدۇخالىق ئۇيغۇردا كەلگۈسىگە بولغان ئۈمىد - ئىشەنچ تۇغۇلۇپ، ئۆزىنى گويا كۈچ - قۇۋۋەتكە تولغاندەك ھېس قىلدى. كۆپ ھاللاردا رېئاللىق ئۈمىد ۋە گۈزەل ئارزۇنىڭ تامامەن ئەكسىچە بولۇپ چىقىدۇ. يالقۇنلۇق قەلبى جۇشقۇن ئىنتىلىشلەرگە تولغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرمۇ ئۇنىڭدىن مۇستەسنا بولالمىدى. ئۇ ئۆز ۋەتىنىنىڭ تەرەققىياتىنىسى، ئۆز خەلقىنىڭ ئەھۋالىنى تەرەققىي تاپقان ئەللەر ۋە دۇنيادا ئالغا كەتكەن ئىلغار مىللەتلەرنىڭ سەۋىيىسى بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرۈپ ۋىجدانى ئىنتايىن قاتتىق ئازابلاندى. يۈرىكى سىقىلدى. ھەر دائىم جەسۇرلۇق، مەردلىك ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇرىدىغان نۇرلۇق كۆزلىرىگە ئاچچىق، ئەلەملىك ياشلار كەلدى. تۇرمۇش ئەمەلىيىتى ئۇنى تەربىيىلىدى. ئۇ ئۆزى كۆرگەن رېئاللىقتىن نېمە قىلىش ۋە قانداق قىلىش كېرەكلىكىنى چۈشىنىۋالدى. ئۇ ئىلىم - پەننىڭ نادانلىق، خۇراپاتلىق، جاھالەتنىڭ غەپلەت ئۇيقۇسىغا غەرق بولۇپ ياتقان خەلقنى ئويغاتقۇچى ئەڭ قۇدرەتلىك كۈچ، يېڭىلمەس قورال ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتتى. ئۇ ئىلغار مىللەتلەرگە سېلىشتۇرغاندا

بىر قانچە ئەسىر، بىر نەچچە تارىخىي دەۋر كېيىن قالغان ئۆز خەلقىنىڭ خۇددى كۆزىنى ئېتىپ قويۇپ جۇڭازغا قوشۇپ بىر دائىرىنى تىنماي چۆرگىلەشكە مەجبۇر قىلىنغان كالىدەك ئېچىنىشلىق ئەھۋالىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ئوقۇشنى تۇڭىتىپ، تېزرەك ئۆز ۋەتىنىگە قايتىشقا تەقەززا بولدى ...

— ئۆتكەن يىل موسكۋادا ئوقۇۋاتقان چېغىمدا، — دېدى ئۇ سۆز باشلاپ، — يازلىق تەتىلدە لېنىنگرادقا باردىم. لېنىنگراد رۇسىيە بويىچە ئەڭ چوڭ شەھەر. مەن لېنىنگرادنى بىر ھەپتە ئايلاندىم. بىر كۈنى داڭلىق ئىرمىتاژ مۇزېيخانىسىغا كىردىم، مۇزېيخانىدا رۇس ئارخېئولوگلىرىنىڭ 1910 - يىللارنىڭ ئالدى - كەينىدە تۇرپاندىن ئېلىپ كەتكەن، ئۇزاق قەدىمىي تارىخىتىكى ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن تەۋەررۈك قالغان يادىكارلىق بۇيۇملارنى كۆرۈپ يىغلاپ تاشلاشتىن ئۆزۈمنى ناھايىتى تەستە تۇتۇۋالدىم. ئاتا - بوۋىلىرىمىز تارىختا دۇنيادا شۆھرەتلىك خەلقلەردىن بولۇپ، بۇنىڭدىن مىڭ ئۈچ يۈز يىل بۇرۇنلا باسما زاۋۇتى قۇرۇپ كۆپ كىتابلارنى نەشر قىلغانىكەن. مەن قاراغوجا ئاستانىدىكى ئەششانى[1] پايتەخت قىلغان ئىدىقۇت پادىشاھى ئارسلان تېگىن زامانىسىدا ئاتا - بوۋىلىرىمىز تەرىپىدىن بېسىپ چىقىرىلغان كىتابلارنىڭ پارچىلىرىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ ئاتا - بوۋىلار روھى ئالدىدا ناھايىتى بەك قورۇندۇم، خىجالەتتە قالدىم. ۋىجدانىم ئازابلاندى ... چۈنكى بىزنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىمىز مىڭ ئۈچ يۈز يىل بۇرۇن قىلىپ بولغان ئىشلارنى، مىڭ كەررە ئەپسۇسكى، بىز ھازىرقى كۈندە قىلالمىساق، بۇنىڭغا بىزدە ئىمكانىيەت تېپىلمىسا !...

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قاتتىق ھاياجانلىنىپ گەپ قىلالماي قالدى.

---

① ئەششا — يەرلىك خەلق ئىدىقۇت قەدىمىي شەھەر خارابىسىنى شۇنداق ئاتىشىدۇ.

ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ھېسامىدىن زۇپەر:

— قېنى، بۇرادەر، ئىسسىق چاي ئىچسىلە، — دەپ بىر پىيالە چاي تۇتتى.

— ئىنىم ئابدۇخالىق توغرا ئېيتىدۇ، — دەپ ئۆي ئىچىدىكى ھەممەيلەنگەن تەكشى نەزەر سېلىپ سۆزىنى داۋام ئەتتى. مەخسۇت مۇھتى، — دەرھەقىقەت بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى ئۇلچەشتە مەتبەئەچىلىك، نەشرىياتچىلىق ئىشلىرىنىڭ تەرەققىي قىلغان ـ قىلمىغانلىقى بىر ئۇلچەم قىلىنىدۇ. قەدىمكى نام ـ شۆھرىتىمىزنى ئەسلەپ ھازىرقىغا نەزەر سېلىش بىزنى دېمىسىمۇ قاتتىق ئازابلايدۇ، ئۇياتقا قالدۇرىدۇ. ئەجدادلارغۇ شۇنچىلىك ئىشلارنى قىپتۇ، ئەمدى بىز ئەۋلادلار زادى نېمە قىلدۇق؟

— بىر ئىش قىلساق بولۇردىغۇ، يارەنلەر، — دېدى ھېسامىدىن زۇپەر كۆپچىلىككە قاراپ.

— مېنىڭ ئويلىغىنىم بار، ئاز ـ تولا تەييارلىقىمۇ قىلغانىدىم، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

مېھمانلار دىققەتتە بولۇشۇپ «قېنى، ئاڭلاپ باقايلى» دېگەندەك شائىرنىڭ ئاغزىغا قاراشتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر گېپىنى داۋام قىلدى:

— تاشكەنتتە بىر تونۇش ئاغىنەم ئارقىلىق مەتبەئە ماشىنا ـ ئۈسكۈنىلىرىنى سۆزلىشىپ قويغانىدىم. تۇرپاندا پات ئارىدا بىر باسما زاۋۇتى قۇرساق، كىتاب بېسىپ تارقاتساق دەيمەن. رۇسلارنىڭ ھەر كۈندىكى يېڭى خەۋەرلەرنى بېسىپ تارقىتىدىغان «گېزىت» دەيدىغان چوڭ بىر تاختا قەغەزنىڭ يوغانلىقىدەك كېلىدىغان نەرسىسى بار. يەنە ئايدا بىر، پەسلىدە بىر بېسىپ تارقىتىدىغان قىرىق ـ ئەللىك غەرەك كېلىدىغان «ژۇرنال» دەيدىغان كىتابلىرى بار. بىزدە ئۇنداق نەرسىلەر پەقەتلا بولمىسا، ئۆتكەندە

بەي لاۋشى① بېيپىڭغا بارغاندا ئالغاچ چىققان «دۇڭفاڭ زاجى» دېگەن كىتاب ئورۇسنىڭ مەن ھازىر دەۋاتقان ژۇرنىلىغا ئوخشايدۇ.

— ياخشى گەپ، ئىنىم ئابدۇخالىق سىز باسما زاۋۇت قۇرسىڭىز، مانا مەن ھەر تەرەپتىن قوللايمەن، — دېدى مەردانىلىك بىلەن مەخسۇت مۇھتى مەيدىسىگە مۇشتلاپ.

— مەنمۇ قوللايمەن ...

— مانا مەن پۇل دېسە پۇل، ئادەم دېسە ئادەم بىلەن ياردەم بېرىشكە تەييار.

— مەنمۇ شۇ.

— ...

مېھمانلارنىڭ ھەممىسى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ تۇرپاندا باسما زاۋۇتى قۇرۇشىنى قوللايدىغانلىقلىرىنى ئىزھار قىلىشتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دوست ـ بۇرادەرلىرىنىڭ بۇنداق قىزغىن قوللىشىدىن قاتتىق تەسىرلەندى. ئۇ دوست ـ بۇرادەرلىرى بىلەن باسما زاۋۇتنى قانداق قۇرۇشنى خېلى ئۇزاق مەسلىھەتلەشتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇزۇنغا قالماي يەتتە يۈز سەر كۆمۈش مەبلەغ توپلىدى. ئۇ رۇسىيىگە ماڭغان كارۋانلارغا تېگىشلىك پۇل بېرىپ تاشكەنتتىكى ھېلىقى ئاغىنىسىگە خەت يازدى. 1927 ـ يىلى ئەتىيازنىڭ ئاخىرلىرىدا باسما زاۋۇتىنىڭ ماشىنا ـ ئۈسكۇنىلىرى چۆچەككە يېتىپ كەلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دوست ـ بۇرادەرلىرى ۋە تەرەققىيپەرۋەر زاتلارنىڭ قوللىشى بىلەن باسما زاۋۇت قۇرۇشقا جىددىي كىرىشىپ كەتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ باسما زاۋۇت قۇرماقچى بولۇۋاتقىنىدىن خەۋەر تاپقان تۇرپان ئامبىلى چىڭ دارىن قاتتىق ئالاقزادىلىككە چۈشۈپ، بۇنى چوڭ بىر ۋەقە سۈپىتىدە ياڭ زېڭشىنغا خەۋەر قىلدى.

---

① بەي لاۋشى — بەي ئۈستاز.

ياڭ زېكشىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر توغرىسىدا خېلى بۇرۇنلا ئاڭلىغان، بىراق مۇستەقىل خاقانلىقنىڭ يىلتىزىغا پالتا چاپىدىغان بۇنچىۋالا چوڭ ئىشنى تەۋرىتىشنى ئويلاپ باقمىغانىدى. ئۇ ئالاقزادە بولغان ھالدا دەرھال ئۆز قولى بىلەن تۇرپان ئامبىلى چىڭ دارىنغا خەت يېزىپ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ باسما زاۋۇت قۇرۇشىغا يول قويۇشقا قەتئىي بولمايدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. ھېيلىگەر ياڭ زېكشىن ئۆز خېتىدە: ناۋادا تۇرپاندا باسما زاۋۇت قۇرۇلۇپ قالسا، غەپلەت ئۇيقۇسىدا ئۇخلاپ ياتقان ئارسلاننىڭ ئويغىنىپ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ئۆزلىرىگە چوڭ بالا تېرىيدىغانلىقىنى، ھەتتا ئۇنىڭ ئۆزلىرىنى يەۋېتىشى مۇمكىنلىكىنى ئاگاھلاندۇردى. ياڭ زېكشىننىڭ يارلىقىغا ئاساسەن، چىڭ دارىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا تۇرپاندا باسما زاۋۇت قۇرۇشقا رۇخسەت قىلىنمايدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى.

بۇ چاغدا باسما زاۋۇتىنىڭ ئۇسكۇنىلىرى چۆچەكتىن ئۇرۇمچىگە ماڭغۇزۇۋېتىلگەنىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر چىڭ دارىن بىلەن ياڭ زېكشىننىڭ يېزىشقان خەتلىرىدىن بىخەۋەر بولغاچقا، ئۆزى بىۋاستە ياڭ زېكشىنغا خەت يېزىپ تۇرپاندا بىر باسما زاۋۇت قۇرۇش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى ۋە «باسما زاۋۇتنىڭ پايدىسى سىزگە بولسۇن» دەپمۇ ئەسكەرتتى. شائىرنىڭ خېتىنى تاپشۇرۇۋالغان ياڭ زېكشىن بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر جاپا چېكىپ پۇل توپلاپ چەت ئەلدىن سېتىۋالغان باسما زاۋۇت ئۇسكۇنىلىرىنى مۇسادىرە قىلىپ تارتىۋالدى. شائىر ۋە ئۇنىڭ دوست ـ بۇرادەرلىرىلا ئەمەس، تۇرپاندىكى ئوقۇمۇشلۇق زاتلار، تەرەققىيپەرۋەر كىشىلەر ياڭ زېكشىنغا قاتتىق ئېتىراز بىلدۈرۈشتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇ ئىشتىن كېيىن دوست ـ بۇرادەرلىرىگە چەكسىز ئۈمىدۋارلىق بىلەن:

— مەتبەئە، نەشرىياتچىلىق ئىلىم ـ مەرىپەتنىڭ بۈيۈك

ئىشىكنىى ئاچىدىغان ئالتۇن ئاچقۇچنىڭ بىرى ئىدى. زالىم ياڭ زېڭشىن بۇ ئالتۇن ئاچقۇچنى بىزگە تۇتقۇزمىدى. خەپ، توختا! شۇنداق كۆنلەر كېلىدۇكى، بىزنىڭمۇ ئۆز مەتبەئەيمىز، ئۆز نەشرىياتىمىز بولىدۇ، ئۇ چاغدا ئۆزىمىز ئىجاد قىلغان ئەسەرلەرنى نەشر قىلالايمىز، گېزىت-ژۇرناللىرىمىزدا بېسىپ تارقىتالايمىز. بۇ پارلاق كۆنلەر ئۇزاققا قالماي يېتىپ كەلگۈسى، — دېدى.

مۇسابىقىدە ئۇتۇپ چىقىش

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ نەشرىيات قۇرۇش پىلانى ئەمەلگە ئاشمىدى، شۇنداقتىمۇ ئۇ ئۈمىدسىزلەنمەي، ئالدىنقى يىلى كۈزدە ئۆز ھويلىسىدا ئاچقان يېڭى مەكتەپ ئاساسىدا بىر مەكتەپ ئاچماقچى بولۇپ، يەتتە يۈز سەر كۈمۈش پۇل چىقىرىپ جىددىي تەييارلىقىنى كۆرىشتى. شائىرنىڭ بۇ ھەرىكىتىنى مەخسۇت مۇھتى، ھېسامىدىن زۇپەر، تۇمۇر جىساھاجى، يۇنۇسبەگ، ھەببۇللا ئەپەندىلەر قىزغىن قوللىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي مەكتەپ قۇرۇش خىراجىتى ئۈچۈن ئۈچ مىڭ سەر كۈمۈش ئىئانە توپلاندى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دوستلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن بۇ پۇلنىڭ بىر قىسمىغا پارتا - ئورۇندۇق، دوسكا قاتارلىق ئوقۇتۇش مەنقۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىپ تۇتىنچى ئايدا نىياز ھاجىنىڭ قورۇسىدا يېڭى مەكتەپ ئېچىپ، ئۇنىڭغا «ئاقارتىش مەكتىپى» دەپ نام بەردى. بۇ مەكتەپكە مۇمىن ئەپەندى، ئەنەيتۇللا ئەپەندى ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىنىپ (كېيىنكى يىللىرى ھەببۇللا ئەپەندى، ئابدۇرازاق ئەپەندى، زۇنۇن تۇمۇرىلەر ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى)، يېڭىدىن بىر سىنىپ ئوقۇغۇچى ئېلىندى. مەكتەپتە ئانا تىل، ھېساب، ھۇسنىخەت، تەنتەربىيە دەرسلىرى ئۆتۈلدى. ئانا تىل دەرسىنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۆز ئۈستىگە ئالدى. ھېساب، تەنتەربىيە، ھۇسنىخەت دەرسلىرىنى مۇمىن ئەپەندى بىلەن ئەنەيتۇللا ئەپەندى ئۆتتى.

بۇ مەكتەپكە دەسلەپكى مەزگىلدە مۇتەئەسسىپ جاھىل كۇچىلەرنىڭ پىتنە - ئىغۋاسى، خۇراپاتلىق، نادانلىق،

كونىلىقنىڭ توسقۇنلۇقى تۇپەيلىدىن ئاتا - ئانىلار بالىلىرىنىڭ ئوقۇشقا بەرمەي قاچۇرۇپ يۈردى. بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن يېڭى مەكتەپنىڭ جانلىق، قىزىقارلىق، يېڭىچە ئوقۇتۇش مەزمۇنى ۋە ئۇسۇل، مېتودلىرى ياش - ئۆسمۈرلەرنى ئۆزىگە جەلپ قىلىپ قىزىقتۇرۇشقا باشلىدى. بەزى بالىلار مەكتەپكە ئاتا - ئانىلىرىدىن يوشۇرۇنچە كېلىۋالىدىغان بولدى. ئۇزۇن ئۆتمەي يېڭى مەكتەپنىڭ ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئىشلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ قايىل بولغان ئاتا - ئانىلار بالىلىرىنى ئەكېلىشكە باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن يېڭى مەكتەپنىڭ ئوقۇتۇش ئىشلىرى جانلىنىپ كەتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي بۇ مەكتەپ تۇرپاندا ئىلىم - مەرىپەت، يېڭىلىق، ئىلغارلىق ۋە دېموكراتىك ئىدىيىلەرنى تارقىتىپ، نادانلىق، جاھالەتكە قارشى ئوت ئاچىدىغان يېڭى مەدەنىيەت ئوچىقىغا ئايلاندى.

يېڭى مەكتەپ تەسىرىنىڭ بارغانسېرى كۈچىيىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئۇزلىرى ئۇچۇن ئىنتايىن چوڭ خەۋپ ۋە تەھدىت دەپ بىلگەن جاھىل موللا، ئالدامچى سوپى - ئىشانلار ۋە مۇتەئەسسىپ بەگ، بايلار ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى «يۇرت بۇزار جەدىت» دەپ، يېڭى مەكتەپ بىلەن ئۇنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىنى قاغاپ، ھاقارەتلەشكە باشلىدى. 5 - ئاينىڭ بىر كۈنى جاھىل، مۇتەئەسسىپ موللا، رىياكار سوپى - ئىشانلاردىن تەركىب تاپقان جاھالەتنىڭ ھامىيلىرى بىرلىشىپ «ئاقارتىش مەكتىپى» گە باستۇرۇپ كىرىپ، سىنىپتا دەرس ئۆتۇۋاتقان مۇئەللىم ئەپەندىنى ھاقارەتلەپ ئۇردى، پارتا - ئورۇندۇقلارنى پاچاقلاپ سۇندۇرۇپ، مەكتەپنى ۋەيران قىلدى.

شۇ كۈنى كەچتە ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، مەخسۇت مۇھتى، ھېسامىدىن زۇپەر، تۇمۇر جىسا ھاجى، ئەنەيتۇللا ئەپەندى قاتارلىق كىشىلەر باش قوشۇپ مەجلىس ئېچىپ، ۋەزىيەتنى تەھلىل قىلىپ ئاقارتىش مەكتىپىدە ئوقۇتۇشنى قانداق داۋاملاشتۇرۇش مەسىلىسىنى مۇزاكىرىلەشتى. مۇزاكىرە ئارقىلىق دەرسلەر

تەرتىپكە سېلىنىدى: ھەپتىدە ئالتە سائەت دىن دەرسى ئۆتۈشمۇ قارار قىلىنىدى. بۇ تەدبىرلەر جاھىل مۇتەئەسسىپ ئادەت كۈچلىرىنىڭ يېڭى مەكتەپكە بولغان توسقۇنلۇقىنى ۋە قارشىلىقىنى پەسەيتتى. شۇنىڭدىن كېيىن مەكتەپنىڭ ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئىشى بىر قەدەر ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلدى.

ئارىدىن بىر يىل ئۆتتى. بۇ بىر يىل ئىلىم - مەرىپەت بىلەن نادانلىق، يېڭىلىق بىلەن كونىلىق، ئىلغارلىق بىلەن قالاقلىق كەسكىن كۈرەش قىلغان بىر يىل بولدى. 1928 - يىلى 3 - ئاينىڭ ئاخىرىدا، جەمئىيەتتە يېڭى مەكتەپكە قارشى تۇرۇش تەتۈر قۇيۇنى يەنە كۆتۈرۈلدى. جاھىل جاھالەت ھامىيلىرى، خۇراپىي كۆچلەر «جەدىت مەكتىپىنى ئۇرۇپ چاقمىز، بۇزۇپ كۆيدۈرىمىز» دەپ چۇقان كۆتۈرۈشتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇ تەتۈر قۇيۇنغا قانداق تاقابىل تۇرۇش توغرىسىدا مۇمىن ئەپەندى، ئەنەيتۇللا ئەپەندى، ھېسامىدىن زۇپەرلەر بىلەن مەسلىھەتلەشتى. ئۇلار ئاخىر يېڭى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن مەدرىسىدە ئوقۇۋاتقان بالىلارنى بىر ئورۇنغا يىغىپ مۇسابىقىگە سېلىپ، ئاۋۋال ئىسلام دىنى ئەھكاملىرىدىن، كېيىن ئانا تىل، ھېساب، ھۆسنىخەت دەرسلىرىدىن ئوچۇق ئىمتىھان ئېلىشنى، ئەگەر يېڭى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئىمتىھاندىن ئۆتەلمىسە، مەكتەپنى تاقاشنى، ئۆتەلسە، ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇشنى قارار قىلىشتى. شۇنىڭ بىلەن يېڭى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى مۇسابىقىگە تەييارلىق قىلىشقا كىرىشتى.

مەسلىھەت بويىچە ئەتىسى چۈشتىن ئىلگىرى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن ھېسامىدىن زۇپەر يېڭى مەدرىسە ئىچىدە ئولتۇرۇشلۇق ھەمدۇللا دامۇللامنىڭ ھۇزۇرىغا كىردى. ھەمدۇللا دامۇللام ياشلىقىدا قەشقەردە، كېيىن قوقەند، بۇخارادا ئىلىم تەھسىل قىلغان، سەمەرقەند، ئوفا، قازان شەھەرلىرىدە بولغان، كۆپنى كۆرگەن تەرەققىيپەرۋەر ئۆلىما بولۇپ، تۈرپاننىڭ ئەئلەمى ئىدى. بۇ زات بۇنىڭدىن بىر نەچچە يىل بۇرۇن يېڭى مەدرىسىنىڭ

باش مۇدەررىسلىكىنى ئۈستىگە ئېلىپ، ئوقۇتۇشتا ئابدۇقادىر دامۇللامنىڭ ئۆز ۋاقتىدا ئېلىپ بارغان ئوقۇتۇشىنى ئىسلاھ قىلىش تەدبىرلىرىنى ئىجادىي قوللىنىپ، نۇرغۇن تالىپلارنى يېتىشتۇرۇپ، تۇرپان ئويمانلىقىدا كاتتا شۆھرەت قازانغانىدى.

ھەمدۇللا دامۇللا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن ھېسابسىدىن زۇپەرنى ئۆز مېھمانخانىسىدا قىزغىن كۈتۈۋالدى. پاتىھەدىن كېيىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كېلىش مەقسىتىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ھەمدۇللا دامۇللا بۇ تەدبىرگە قوشۇلۇپ، بېشىنى لىڭشىتىپ تەستىقلاپ تۇرۇپ دېدى:

— ئىسلام دىنىغا پەنىڭ زىت كېلىدىغان، پەنگە ئىسلام دىنىنىڭ مۇخالىپ كېلىدىغان ھېچقانداق يېرى يوق. بەلكى دىنى ئىسلام پەننى قارشى ئالىدۇ. ئاقارتىش مەكتىپىدە پەننىي دەرسلەر قاتارىدا دىن دەرسىنىڭمۇ ئۆتۈلۈشى ياخشى ئەھۋال. يېڭىچە پەننىي مەكتەپلەرگە قارشى تۇرغۇچىلار دىنى ئىسلامنى چوڭقۇر بىلمەيدىغان نادان، چالا موللىلاردۇر. «چالا موللا ئادەم ئۇلتۇرەر» دېگەن مانا شۇ. مەن مۇسابىقە ئىمتىھانى خۇسۇسىدا ئابلىمىت قازى ئاخۇنۇم بىلەن مەسلىھەتلىشىشكە ھازىرلا ئادەم ماڭغۇزاي.

4 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى تۇرپان يېڭىشەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى ئېلى ھاجىنىڭ پاختا زاۋۇتىنىڭ چوڭ قورۇسىغا پەننىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن دىنىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى مۇسابىقە ئىمتىھانىغا قاتنىشىش ئۈچۈن يىغىلىشتى. قورۇنىڭ تۆت ئەتراپى بۇك ـ باراقسان تاللار، ئاسمانغا بوي سوزۇپ ئۆسكەن تېرەكلەر بىلەن ئورىلىپ تۇرغاچقا، چوڭ سەيناغا كۈن نۇرى چۈشمەيتتى. قورۇنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى شىمالدىن جەنۇبقا سوزۇلغان ئېرىقتا توختىماي سۇ ئېقىپ تۇرغاچقا، تومۇز كۈنلىرىدىمۇ بۇ يەرنىڭ ھاۋاسى سالقىن ئىدى.

قورۇنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى ئېرىق بويىغا چوڭ كارىۋاتتىن تۆتى جۈپلەپ قويۇلۇپ، يېڭى گىلەم، كۆرپىلەر

سېلىنىپ ۋاقىتلىق سەھنە ياسالغانىدى. ئۇ يەردە ھەمدۇللا داموللا، ئابلىمىت قازى، تۆمۈر جىساھاجى، لۇكچۇندىن شەمشىدىن ئاخۇنۇم، لۇكچۇن ۋاڭىنىڭ ۋەكىلى ئىسكەندەر خوجا ۋە يەنە بىر قانچە ئۇلىما، داموللىلار، يۇرت چوڭلىرى ئولتۇرۇشاتتى. سەھنىنىڭ سول تەرىپىگە بىر نەچچە ئۇستەل، ئورۇندۇقلار قاتار قويۇلغان، ئۇ يەردە ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ھېسامىدىن زۇپەر، ھەببۇللا ئەپەندى، ئەكبەرخان، مۇمىن ئەپەندى، لىتىپ ئەپەندى، نىياز ھاجى، ئەنەيتۇللا ئەپەندى، ئابدۇرازاق ئەپەندى، ئابدۇراخمان قارى، زۇنۇن تۆمۈرى، پولاتباي قاتارلىق ياش زىيالىيلار ۋە بىر قىسىم ئاتا - ئانىلار ئولتۇرۇشاتتى. سەينانىڭ ئوڭ تەرىپىدە دىنىي مەكتەپنىڭ، سول تەرىپىدە پەننىي مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئىككى سەپ بولۇپ ئولتۇردى.

ھەر ئىككى تەرەپ ۋەكىل بەلگىلەپ ئىسلام دىنى ئەھكاملىرىدىن، ئانا تىل، ھېساب دەرسلىرىدىن سوئال چىقىرىشتى. ھەر بىر سوئال ئايرىم - ئايرىم قەغەزلەرگە كۆچۈرۈلدى، بۇ باغاقچە قەغەزلەر ۋاقىتلىق سەھنىنىڭ ئالدىدىكى ئۈستەلگە دۆم كۆمتۇرۇپ قويۇلدى. كومىسسىيلىككە ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بەلگىلەندى. داموللىلاردىن بىرى ھەر ئىككى تەرەپتىن تەڭ دەمەتلىك بالىلاردىن ئۈچتىن ئالتە بالىنى تاللاپ مەيدانغا چىقاردى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بالىلارغا ئۈستەلدىكى باغاقلاردىن خالىغان بىرىنى ئېلىشنى بۇيرۇدى. ئالتە بالا ئوزلىرى خالىغان باغاقتىن بىردىن ئالدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھەر بىر بالىنىڭ قولىدىكى باغاقنى قاراپ ئۇلاردىن سوئال سوراشقا باشلىدى.

باشلىرىغا سەللىنى يوغان ئوراپ، ئۇستىگە بەقەسەم تونلارنى كىيىپ، غادىيىپ ئولتۇرۇشقان موللىلار گاللىرىنى مەنىلىك ھالدا قىرىشىپ يۆتەلگەن بولۇپ بىر - بىرىگە قارىشىپ، پەننىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ سوئاللارغا جاۋاب بېرەلمەي مات بولۇشىغا، ئۇز شاگىرتلىرىنىڭ غەلىبە قىلىدىغانلىقىغا جەزىم قىلىشتى. دەسلەپتە

مەيداندا پىچىرلاشقان ئاۋازلار كۆچىيىپ كەتكەنىدى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن ھەممىگە ئاڭلىتىپ بىرىنچى بولۇپ پەنىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى قۇربانىدىن سوئال سورىغاندا، مەيدان جىمجىتلىققا چۆمدى.

قۇربان سورالغان سوئالغا توغرا، ئېنىق جاۋاب بەرگەندە، مەيداندا ئولتۇرغان ئوقۇغۇچىلار قىزغىن چاۋاك چېلىشىپ تەنتەنە قىلىشتى. دىنىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى ھازىم ئۆزى ئالغان باغاقچىنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا ئۇزاتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر باغاقچىدىكى «مۇسۇلمانلار ئادا قىلىشقا تېگىشلىك پەرىزلەر قايسى؟» دېگەن سوئالنى سورىدى، ھازىم ھودۇقۇپ، دۇدۇقلاپ جاۋاب بېرەلمىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دىنىي مەكتەپنىڭ قالغان ئىككى ئوقۇغۇچىسىدىن بۇ سوئالنى سورىغانىدى، ئۇلارمۇ تولۇق جاۋاب بېرىشەلمىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇ سوئالغا بېرىلگەن كەم جاۋابنى پەنىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى مىرزەخمەتنىڭ تولۇقلاپ جاۋاب بېرىشىنى ئېلان قىلغاندا، ئون بىر ياشلىق، چىرايلىق سېرىقراق كەلگەن مىرزەخمەت ياڭراق ئاۋازى بىلەن تېز ھەم توغرا جاۋاب بېرىپ، مەيداندىكى ھەممە ئادەمنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. ئىمتىھان شۇ تەقلىدتە داۋام قىلدى: پەنىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى سوئاللارغا توغرا، تېز جاۋاب بېرىپ ھەممە ئادەمنى قايىل قىلدى، دىنىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى دۇدۇقلاپ، كەم جاۋاب بېرىپ، ئۇلارنىڭ كەينىدە قالدى. ئۇنىڭغا چىدىمىغان ھەسەتخور موللىلار كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ كېتىشتى. بىر پەس غۇدۇراشتىن كېيىن، باغرى مەدرىسىسىنىڭ قارا ساقاللىق بىر خەلپىتى ئورنىدىن تۇرۇپ «پەنىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن ئۆزۈم سوئال سوراپ كۆرسەم» دېگەن تەلەپنى قويدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مۇمىن ئەپەندى بىلەن ئەنەيتۇللا ئەپەندىلەرگە قارىۋىدى، ئۇلار بېشىنى لىڭشىتىپ «مەيلى سوراۋەرسۇن» دېگەن ئىپادىنى بىلدۈرۈشتى.

باغرى مەدرىسىسىنىڭ خەلپىتى ئوتتۇرىغا چىقىپ، پەنىي

مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن كۆرۈنۈشىدىن قارىغاندا ياۋاش، كىيىملىرى ئوسالراق ئۇچ بالىنى تاللاپ بەش ئىماندىن ئۇچ سوئال سورىۋىدى، ئۇلار توغرا جاۋاب بەردى، ئارقىدىن دىنىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن ئۇچ بالىسىنى تۇرغۇزۇپ يەنە ئۇچ سوئال سورىۋىدى، بىر بالا توغرا جاۋاب بەرگەن بولسىمۇ، ئىككىسى جاۋاب بېرەلمىدى. ئۇ سوئاللارنى پەنىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن سورىۋىدى، ئۇچىلا بالىنىڭ جاۋابى توغرا بولدى.

بۇ ھالدىن گاڭگىراپ قالغان موللىلار، يۈرت چوڭلىرى ساقاللىرىنى تۇتاملاپ، بىر - بىرلىرىگە تەئەججۇپ بىلەن قاراپ قېلىشتى.

مۇسابىقىنىڭ ئىككىنچى تۇرى قارا دوسكىغا ھۆسنىخەت يېزىش بولدى. بۇنىڭدىنمۇ پەنىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى دىنىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى بېسىپ چۈشتى.

مۇسابىقىنىڭ ئۈچىنچى تۇرىدە يەنە ھەر ئىككى تەرەپتىن ئۈچتىن ئوقۇغۇچىدىن ھېساب دەرسىدىن كەررە يادلىتىلدى، تۆت ئەملگە دائىر مەسىلە - مىسىللار ئىشلەتكۈزۈلدى، ئاخىردا ئەرەبچە ئەبجەت ھېسابىدىن ئىمتىھان ئېلىندى. بۇ ئىمتىھانلارنىڭ ھەممىسىدە پەنىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ياخشى جاۋاب بېرىپ دىنىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى بېسىپ چۈشتى. ئاخىردا، پەنىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ «غەزەپ ۋە زار» ناملىق شېئىرىنى دېكلاماتسىيە قىلدى. مۇسابىقە ئىمتىھانى شۇ تەقلىدتە قىزغىن ۋە تەسىرلىك ئۆتكۈزۈلۈپ چۈشكىچە داۋام قىلدى.

ھەمدۇللا دامۇللام «ئىم» قىلىپ گېلىنى قىرىپ ئىككى يېنىغا تەۋرىنىپ قويۇپ، ئۇلۇغۋار قىياپەتتە مەيدانغا نەزەر سالدى، ئاندىن يېنىدا ئولتۇرغانلارغا بىر قارىۋېتىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— بۇ مۇسابىقە ئىمتىھانى ياخشى ئۆتتى. كەمىنە پەقىر يېڭى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى بىر - ئىككى يىل ئوقۇپلا بۇنچىلىك

بىلىم ئۆگىنەر دەپ ئويلىماپتىكەنمەن. ئۇلار ھەقىقەتەن ياخشى ئوقۇپتۇ ...

ھەمدۇللا داموللامنىڭ گېپىنى ياقتۇرمىغان ھەسەتخور موللا، رىياكار ئىشانلار غورا يېگەندەك چىرايلىرىنى پۈرۈشتۈرۈپ، بېشىنى بىر يەرگە ئەكېلىشىپ كۆسۈرلىشىشقا باشلىدى. بەزى داموللا، يۇرت كاتتىلىرى ھەمدۇللا داموللامنىڭ مۇنداق سۆزلىشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەچكە، ھەيران بولۇپ، ئاغزىلىرىنى كامارەدەك ئاچقانلىرىچە ئولتۇرۇپ قېلىشتى. ئابلىمىت قازى بولسا قولىدىكى تەسۈسىنى سىرىپ پىچىرلاپ ئولتۇراتتى. ھەمدۇللا داموللا سۆزىنى داۋام ئەتمەكتە ئىدى:

— بىزدە: «چالا موللا ئادەم ئۆلتۈرەر» دېگەن گەپ بار. بەزىلەر يېڭى مەكتەپنى «باللىرىمىزنى دەھرىيلىككە باشلاپ يولدىن چىقاردى» دەپتۇ. بۈگۈن كۆردۈڭكى، يېڭى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى دىنىي ئىلىمنىمۇ، پەننىي ئىلىمنىمۇ ياخشى ئۆگىنىپتۇ. مەيلى دىنىي ئىلىم بولسۇن، مەيلى پەننىي ئىلىم بولسۇن، بىتەھقىق ھەر ئىككىلىسى ئىلىم، ھەقنىڭ ئەسرارى، ئۇلارنى ئۆز يولى بويىچە ئەۋلادلارغا ئۆگىتىش يامان ئىشمۇ؟ پەننىي مەكتەپنى «جەدىت» دەپ چەتكە قېقىش توغرا ئەمەس ...

— ئەلەم ئاخۇنۇم كىتاب قىلىپ پۈتۈپ قويغۇدەك كاتتا گەپ قىلدى، يېڭى مەكتەپ باللىرىمىزنى ياخشى ئوقۇتۇپتۇ. مەن بۇ مەكتەپكە بۇ پۈلنى ئىئانە قىلىمەن، — دېدى تۆمۈر جىساھاجى ئورنىدىن تۇرۇپ.

ئۇ چەندازىسىدىن يۇز سەر كۈمۈش پۈلنى چىقاردى. مۆمىن ئەپەندى دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ تۆمۈر جىساھاجى سۇنغان پۈلنى رەھمەت ئېيتىپ، ھۆرمەت بىلەن خوشال تاپشۇرۇۋالدى. مەيداندا قىزغىن چاۋاك ساداسى ياڭرىدى.

يېڭى مەكتەپنى ئەيىبلەپ گەپ ـ سۆز قىلىشقا ھېچكىم پېتىنالمىدى. ھېسسىدىن زۇپەر ئورنىدىن تۇرۇپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ بىر شېئىر ئوقۇپ بېرىشىنى تەلەپ قىلدى. مەيدان جىملىققا چۆمدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئورنىدىن تۇرۇپ، مەيدانغا تەكشى بىر نەزەر تاشلاپ سۆز باشلىدى:

— بىز ئەھلى مۇسۇلمانمىز، بىز ئىسلام دىنىغا قارشى ئەمەس، بەلكى نادانلىق، بىلىمسىزلىك، خۇراپاتلىق، جاھالەتپەرەسلىككە قارشىمىز. چۈنكى بۇلار خەلقىمىزنى خۇددى ئۆمۈچۈكنىڭ تورىدەك چىرمىۋېلىپ ئۆلۈم گىردابىغا ئىتتىرمەكتە. ھەزرىتى پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بىر ھەدىسته «ئىلىم ئەگەر جۇڭگودا بولسىمۇ ئۇنى ئىگىلەش ئۈچۈن شۇ يەرگە بېرىڭلار ... ئىنسان پەخىرلىنىشكە توغرا كەلسە، پەقەت ئىلىم بىلەن پەخىرلىنىش كېرەك» دېگەن. ئىلىم - پەن قارىغۇلۇقنىڭ داۋاسى، ھاياتلىقنىڭ ئالتۇن ئاچقۇچى. بىلىمسىزلىك جانسىزلىق بىلەن باراۋەر بولىدۇ، - ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سۆزدىن توختاپ بىر پەس تىنىۋالغاندىن كېيىن «ئۇزۇلمەس ئۈمىد» شېئىرىنى ئوقۇشقا باشلىدى:

. . . . . .

جاھالەت بۇلۇتى توستى قۇياشنى ھېچ كۆرۈپ بولماس،
مۇقەددەس ئول قۇياشنى بۇ دىيار قايتا كۆرالىغايمۇ؟

ئوقۇتماي بالىلارنى ئۇينىتىپ، خوپ ياخشى چوڭ قىلدۇق،
ئىسىت! بۇ بالىلار ئاخىر، يېرىم ناننى تاپالىغايمۇ؟

ئوقۇڭلار، ئوقۇتۇڭلار، ھاۋا ھەم ئەۋزائىنى بۇزدى،
ئەگەر يوق بولسا ھازىرلىق، بۇ مىللەت ھەم يوقالغايمۇ؟

چىقىپ بوران تەرەپپال، چۈشىدى ئەسلا تېمىم يامغۇر،
قۇرۇپ كۆللەر، خاراب بولدى، ھاياتلىققا يېتالىغايمۇ؟

تەرەپپال بوراننىڭ ھەم يامغۇرنىڭ ھېچ تېگى يوقتۇر،
ۋە لېكىن ئابدۇخالىقنىڭ ئۈمىدى ھېچ ئۈزۈلگەيمۇ؟

بىباھا گۆھەر

20 ـ يىللاردا، شىنجاڭدا ئۇچ چوڭ ئائىلە قىرائەتخانىسى بار ئىدى. بۇلار: چۆچەكتە مىر يۈسۈپلەر قىرائەتخانىسى، غۇلجىدىكى ھۈسەينىيە قىرائەتخانىسى، تۈرپاندىكى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قىرائەتخانىسى ئىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قىرائەتخانىسى داڭلىق كىتابلارنىڭ جىلدلىقى، تۈرلىرىنىڭ كۆپلۈكى جەھەتتىن ئالدىنقى قاتاردا تۇراتتى ۋە مەشھۇر ئىدى. ئىلىم ـ مەرىپەت تەشناسى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كىتابنى جېنىدىنمۇ ئەزىز كۆرەتتى. ئۇ كىتاب ئوقۇشنى كۈندىلىك تۇرمۇشنىڭ بىرىنچى مۇھىم ئېھتىياجى ھېسابلايتتى، بىرەر يېڭى كىتاب قولىغا چىقىپ قالسا، ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئوقۇشقا كىرىشىپ كېتەتتى.

جاھالەتنىڭ قارا پەردىسى ھەممە يەرنى قاپلاپ كەتكەن زۇلمەتلىك زاماندا، شىنجاڭدا گېزىت ـ ژۇرنال، كىتاب نەشر قىلىنمايتتى. ئەھۋال، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر «كۆردۇم» شېئىرىدا: «قۇياش چىققانغا كۆپ بولدى، پۈتۈن دۇنيادا كۈندۈزدۇر، ۋە لېكىن بىزنىڭ شىنجاڭنى قۇرۇمدەك قاپقارا كۆردۇم» دەپ قاتتىق ئېچىنىش ۋە غەزەپ بىلەن يازغىنىدەك ئىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىلىم ـ مەرىپەت بوسۇغىسىغا قەدەم قويغان ئۆسمۈرلۈك دەۋرىدىن باشلاپلا كىتاب ئوقۇشقا ئىشتىياق باغلاپ، ھەر خىل توسقۇنلۇقلاردىن بۆسۈپ ئۆتۈپ، كىتاب يىغىشقا باشلىغان. مەرىپەتپەرۋەر ئاتا ۋە ئانا ئەزىز ئوغلىنىڭ ئىلىمگە ئىنتىلىشتەك قىممەتلىك پەزىلىتىنى قەدىرلەپ، بىر ئۆينى مەخسۇس ئاجرىتىپ، كىتاب تىزىدىغان جاھازلار بىلەن جابدۇپ

بەرگەنىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ياشلىق دەۋرىدە رۇسىيىگە قىلغان سەپەرلىرىدە، شەمەي، قازان، موسكۇاغا ئوخشاش شەھەرلەرگە بارغىنىدا، بىرىنچى بولۇپ ئىزدەيدىغىنى كىتاب ئىدى. ئۇ ھەر نۆۋەت چەت ئەلدىن بىر نەچچە سانىدۇق يېڭى كىتابلارنى گەزمال، قەنت ـ گىزەك قاتارلىق ماللارنىڭ ئارىسىغا يوشۇرۇپ مەخپىي ھالدا ئەپكېلەتتى، ئىچكى ئۆلكىلەرگە سودىغا ماڭغان كارۋانلاردىكى ئىشەنچلىك ئادەملەرگە پۇل بېرىپ، شاڭخەي، بېيجىڭ قاتارلىق شەھەرلەردىن يوشۇرۇن ھالدا ئىلغار مەزمۇندىكى كىتاب ـ ژۇرناللارنى ئەكەلتۈرەتتى. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ كىچىككىنە قىرائەتخانىسى ئۇيغۇر، ئەرەب، پارس، خەنزۇ، رۇس، تۈرك، تاتار، ئۆزبېك تىللىرىدىكى ھەر خىل كىتاب، گېزىت ـ ژۇرناللار بىلەن تولدى. بۇ قىرائەتخانا تۈرپاننىڭ ئۆز زامانىسىدىكى ئىلغار زىيالىي، ئىلىم ـ مەرىپەت تەشنالىرى ئۈچۈن بىلىم ئوچىقى بولۇپ قالغانىدى. ھېسامىدىن زۇپەر، ھەببۇللا ئەپەندى، رەجەپ، سۈكشاۋ، ماجەنلىك، ئەكبەرخان، قادىر ئاشۇرۇپ، يۇنۇسبەگ، ئابدۇراخمان قارى، لىتىپ ئەپەندى، مۇمىن ئەپەندى، ماجاۋگۇيلەر[1] ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كۈتۈپخانىسىنىڭ دائىملىق كىتابخانلىرى ئىدى. ئۇلار پات ـ پات بۇ كۈتۈپخانىغا يىغىلىپ، ئوقۇغان كىتابلىرىدىن ئالغان تەسىراتلىرىنى سۆزلىشىپ، قىزغىن تالاش ـ تارتىش قىلىشاتتى.

بىر كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يېقىندا بېيجىڭدىن 300 سەر كۈمۈشكە ئەكەلتۈرگەن كىتابى «سىخەي» (ئوكيانۇس) نى كۆرۈپ ئولتۇراتتى. پەلەمپەيدىن بىر كىمنىڭ يۇقىرىغا ئىتتىك چىقىۋاتقان ئاياغ تىۋىشى ئاڭلاندى. ئىشىككە

---

① ماجەنلىك، ماجاۋگۇي، سۈكشاۋ — ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ شۆتاڭدىكى ساۋاقداشلىرى بولۇپ، شۇ زامانىدىكى ئىلغار خۇيزۇ زىيالىيلىرى.

يېقىنلىشىپ، ئابدۇساتتار كىرىشكە ئىجازەت سورىدى:

— خوش، نېمە ئىش؟ — دېدى ئابدۇخالىق كىتابتىن بېشىنى كۆتۈرۈپ.

— مېھمانلار كەلدى، ئۆزلىرىنى چاقىرىۋاتىدۇ.

ئابدۇساتتار شوخلۇق بىلەن پەلەمپەيدىن ئوغلاقتەك دىك ـ دىك سەكرەپ پەسكە چۈشۈپ كەتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مېھمانخانىغا كىرگىنىدە، تۆردە قېلىن كۆرپىلەردە بەدەشقانلىرىنى قۇرۇشۇپ سودىگەر، دۆكاندارلاردىن يۈسۈپ پىپاك، سىدىق ئوسمان، مۆيدىن قارى، مىرزاپ شاكىيۇلار ئولتۇرۇشاتتى. شائىر مېھمانلار بىلەن سالاملىشىپ، پەستىرەك ئولتۇردى. خىزمەتكار داستىخان سېلىپ، يۇمشاق نان، توقاچ، مېۋە ـ چېۋە، قەنت ـ گېزەك كەلتۇرۈپ، نەپىس، چىرايلىق جانان چىنىلەرگە چاي قۇيۇپ ئالتۇن سۇيى يۈگۈرتۈلگەن چىرايلىق گۈللۈك پەتنۇس بىلەن مېھمانلارغا بىر ـ بىرلەپ چاي تۇتتى. مېھمانلار چىنىلىرىگە مۇشتتەك ـ مۇشتتەك ناۋاتلارنى سېلىشىپ، قېنىق دەملەنگەن خۇش پۇراق چايدىن ئىچىشىپ پاراڭغا چۈشتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇ چاقىرىلمىغان مېھمانلارنىڭ نېمە ئۈچۈن كېلىشكەنلىكىنى بىلمەي ئولتۇرغىنىدا، پاكار بويلۇق، سېمىز، دوپدوغلاق كەلگەن، قارىمۇتۇق يۈسۈپ پىپاك مايلىشاڭغۇ يۈزىدىكى مۇنچاقتەك تەر تامچىلىرىنى بېلىگە باغلىۋالغان پوتىسىنىڭ ئۇچى بىلەن ئېرتىپ بولۇپ شائىرغا قاراپ گەپ ئاچتى:

— شويى، ئۆزلىرىنى 300 سەر كۈمۈشكە بىر كىتاب سېتىۋاپتۇدەك دېگەن گەپلەرنى ئاڭلايمىزغۇ؟

— شۇنداق، ئاڭلىغانلىرى خاتا ئەمەس، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تەمكىن هالەتتە.

— خۇدايا توۋا، مەن دەسلىۋانىسىدا ئۇچ سەر كۈمۈشكە ئالغاندۇ دەپ ئىشەنگۈم كەلمىگەن، — دېدى مىرزاپ شاكىيۇ قاپقارا كەكە ساقىلىنى تۇتاملاپ ئاغزىنى يوغان ئاچقىنىچە.

سىدىق ئوسمان بولسا ئاق سانجىلغان ئۆچكە ساقلىنىپ بارماقلىرى بىلەن تاراپ نېمىندۇر كۆڭلىدە ھېسابلاپ دەڭسەۋاتقاندەك قىلاتتى. مۆيدىن قارى گەپ قىلىشقا تەمشىلىپ ئېغىز ئاچقۇچە، يۈسۈپ پىياڭ تەۋەززۇ بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ دېدى:

— ئىجازەت قىلسىلا، شويى، ئاشۇ قىممەت باھالىق كىتابلىرىنى بىر كۆرۈپ باققان بولساق.

— شۇنداق، بىزلەر شۇ مەخلەس[1] بىلەن كەلگەن، — دېدى مۆيدىن قارى.

— قېنى ئولتۇرۇشۇۋالسىلا، — دېدى شائىر يۈسۈپ پىياڭ بىلەن مۆيدىن قارىغا.

يۈسۈپ پىياڭ «خوش، خوش» دېگىنىچە ئىنجىقلاپ جايىغا چۆكتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىنىسىنى چاقىرىۋىدى، ئابدۇساتتار دەرھاللا ئىشىكتە پەيدا بولدى.

— ماڭ يۇگۇر، مەن بايانتىن ئوقۇۋاتقان ھېلىقى يېشىل تاشلىق قېلىن كىتابنى ئەپچۇشكىن، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنى بۆيرۇپ.

مېھمانلار بىر - بىرىگە قارىشىپ ئىشىككە تەلمۈرۈپ ئولتۇرۇشقانلىرىدا، ئابدۇساتتار ئۇلارنىڭ كۆزلىرىنى ئالاچەكمەن قىلىپ «سىخەي» نى ئىككى قوللاپ ئاۋايلاپ كۆتۈرگىنىچە ئۆيگە كىرىپ كەلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كىتابنى قولىغا ئېلىپ يېنىك سىپاپ قويدى - دە، قېلىن دورداي كالپۇكىنى تىلى بىلەن يالاپ، كۆزىنى مولۇنەڭ پارقىرىتىپ كىتابنى تۆتۈپ كۆرۈشكە ئالدىراپ كەتكەن يۈسۈپ پىياڭغا ئۇزاتتى. يۈسۈپ پىياڭ بۇ قىممەتلىك كىتابنىڭ شائىر تەرىپىدىن تۇنجى قېتىم ئۆزىگە ئۇزىتىلىشىنى چوڭ ھۆرمەت ۋە شان - شەرەپ بىلىپ، خۇشاللىقىدىن ئاغزى قۇلىقىغا

---

① مەخلەس - مەقسەت، نىيەت.

يەتكەن ھالدا ئورنىدىن تۇردى - دە:

— بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم، — دەپ كىتابنى ئىخلاسمەنلىك بىلەن ئالدى ۋە دەسلەپ كۆرۈپ ئىككى يېنىغا قاراپ، — ياپىرىم، ئاجايىپ ئۇلۇغ كىتابمۇ نېمە بۇ، ئون جىلد كەلگۈدەك جۇمۇ، — دېدى ھەيرانلىق ئىلكىدە.

— مەرھەمەت قىلىپ بۇياقتا سۆنۈۋەتسىلىچۇ، — دېدى سىدىق ئوسمان كىتابنى كۆرۈشكە تەقەززا بولۇپ قولىنى ئۇزىتىپ.

يۇسۇپ پىپاك كىتابنى كۆرۈپ بېقىش نىيىتى بولغاچقا، تەرىنى تۇرگەن پېتى نائىلاج سۆنۈلغان قولغا كىتابنى تۇتقۇزۇپ قويدى.

— يائاللا، — سىدىق ئوسمان شۇنداق دېگىنىچە كىتابنى ئېچىپ كۆرۈپلا چۆچۈپ كەتتى، — ئەستاغپۇرۇللا، بۇ ئۇزى غەيرىي كىتابقۇ؟ بۇ نېمە گەپ ئۇزى؟

— ھوي، قاراۋىراق بىر نېمە دېسىلە جۇمۇ، قاشقارلىق ئاغىنە، ئۇزلىرىگە گۇناھ ئارتىۋالمىسىلا يەنە، — دېدى يۇسۇپ پىپاك قىزىشىپ.

مۇيدىن قارى بىلەن مىزراپ شاكىيۇنىك ئاغزى ئېچىلىپ نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي قېتىپ قېلىشتى.

— شۇنداق، بۇ خەنزۇچە قامۇس، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مىيىقىدا كۈلۈپ تۇرۇپ.

— بىز تېخى «بىر ئۇلۇغ، مۇقەددەس كىتابلاردىن بولسا كېرەك» دەپ ئويلاپتىمىز، — دېدى يۇسۇپ پىپاك سىدىق ئوسمانغا قاراپ.

سىدىق ئوسمان قىزارغان پېتى يۇزىنى چەتكە بۇرىۋالدى. كىتابنى كۆرۈشكە تەقەززا بولغان مېھمانلارنىك رايى بىردىنلا ياندى. مىزراپ شاكىيۇ سىدىق ئوسمانىنىك ئالدىدا تۇرغان كىتابقا قاراپ ئېچىنغان ھالدا:

— شويى، گەپنىك لىللاسىنى دېسەم، مۇشۇ دورەم بۇ كىتاب سودىسىدا جەزمەن زىيان تارتىپتىلا، كەمىنە ئۇزلىرىنى سودىغا

پىششىق دەپ يۇرۇپتىمەن، ئەمما زە بەزى چاغلاردا زىيىنىغا سودا قىلىپ، مەرتىۋىلىرىگە نالايىق ئىشلارنىمۇ قىپ قويىدىكەنلا، — دېدى تامىقىنى چىكىلدىتىپ ببشىنى چايقاپ تۇرۇپ.

— ئۇچ يۈز سەر كۈمۈشكە سۈجۈنىڭ ئېسىل توگاسىدىن ئۇچ توپنى سېتىۋالغىلى بولماسمىدى، ھەي ئىسىت! — دېدى مۆيدىن قارى ئۆچكە ساقلىنى تۆتاملاپ.

— شۇنى دېسىلىرا، — دېدى يۈسۈپ پىپاڭ، — بۇ كىتابنى سېتىۋالغان پۇلغا قاراشەھەرنىڭ يارامليق ئېتىدىن بەشنى ئالغىلى بولىدۇ.

— مەن ئۆتكەندە شەمەيگە ئۇچ يۈز سەر كۈمۈشكە قوي يۈگى سېتىۋېلىپ ئاپارسام مىڭ سەر پۇلغا يارىغان. شويىنىڭ كېسەكچىلىك بىر كىتابنى ئۇچ يۈز سەر ياچەنگە ئالغانلىقىنى پەقەت ئەقلىمگە سىغدۇرالمايۋاتىمەن، — دېدى مىزراپ شائىيۇ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا ئەجەبلىنىپ قاراپ.

شائىر ئۇچ مىنۇت بۇرۇنلا ئۆز قولىغا ئېلىپ كۆرۈپ بېقىشقا ئالدىراشقان بۇ مېھمانلارنىڭ ئەمدىلىكتە بۇ كىتابقا خۇددى ھېچنېمىگە ئەرزىمەس بىراك مالدەك ئېتىبارسىز قاراپلا قالماي، ھەتتا ئۆزىنى ئەخمەق دەپ ئەيىبلەۋاتقىنىغا قىلچىمۇ پىسەنت قىلمىدى. ئۇنىڭ چىرايىدىكى زور ئىشەنچ ۋە مەغرۇرانە قىياپەت مېھمانلارنى ئوڭايسىزلاندۇرۇپ قويدى. ئۇلار يەنە بىر نېمە دېيىشكە ئېغىز ئاچالمىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كىتابنى قولىغا ئېلىپ مۇقاۋىسىنى ئاۋايلاپقىنا سىپاپ قويۇپ مېھمانلارغا قاراپ ۋەزمىن ئاھاڭدا دېدى:

— مەن بۇ كىتابنى ئۇچ يۈز سەر كۈمۈشكە تېخى ئەرزان ئېلىۋالدىم دەپ خۇش بولۇۋاتىمەن. ھېلىغۇ پۈتۈن كىتاب شۇنچىلىك پۇلغا كەلدى. ئەگەردە بۇ كىتابنىڭ بىر غەرىكى ئۇچ يۈز سەر كۈمۈش بولسىمۇ، قىممەت كۆرمەي ئالغان بولاتتىم.

— ياپىرىم، ئىباراخۇدايا، توۋا، — دەۋەتتى يۈسۈپ پىپاڭ

ساقلىنى تۇتاملاپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مېھمانلارغا بىر قۇر قاراپ چىقىپ گېپىنى داۋام ئەتتى:

— بىر ياخشى كىتابنىڭ ئۆزى بىباھا گۆھەر، ئۇنىڭدىكى بىلىمنىڭ قىممىتىنى پۇل بىلەن تەڭلەشتۈرۈش مۇمكىن ئەمەس، چۈنكى، بىلىمنىڭ باھاسى چەكسىز، دۇنيادا ئەڭ قىممەتلىك نەرسىنىڭ بىرى بىلىم. ئەجدادلار ياراتقان بىلىملەر كىتاب ئارقىلىق بىزگە يېتىپ كەلگەن، كىتاب بىلىم بۇلىقى، بۇ بۇلاقنىڭ شىپالىق سۈيىنى ئىچىپ تەشنالىقىنى قاندۇرغان كىشىلا ئۇنىڭ قەدرىنى بىلىدۇ. ئالتۇننىڭ قەدرىنى زەرگەر بىلەر دېگەندەك، نادانلار ئۇنىڭ قەدرىنى قانداقمۇ بىلسۇن!

مېھمانخانىنىڭ ئىچى جىمجىتلىققا چۆمدى، بىر پەس تىمتاسلىقتىن كېيىن يۈسۈپ پىپاڭ ئاغزىنى كالچايتىپ:

— بەرھەق، بەرھەق، — دېدى ئىككى يېنىغا قاراپ.

مىزراپ شاگىرتى بىلەن مۇيدىن قارى يۈسۈپ پىپاڭغا ئاچچىقلىنىپ چىرايلىرىنى غورا يېگەن بالىدەك پۈرۈشتۈرۈپ ئالىيىپ قاراشتى. سىدىق ئوسمان نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي ھەركەتسىز قېتىپ قالدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىپتىخار ۋە مەمنۇنىيەت بىلەن كىتابنى قولىغا ئالدى.

چوڭ ساۋابلىق ئىش

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھەپتىدە تۆت - بەش كۈن ئىجادىيەت ۋە كىتاب ئوقۇش بىلەن شۇغۇللانسا، ئىككى - ئۈچ كۈن ئۆيىدىن چىقىپ كوچا ئارىلايتتى، يېزىلارغا باراتتى، دېھقانلار، ھۈنەرۋەن - كاسىپلار، سودا - سېتىقچىلار، تالىپلار، ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرى دېگەندەك ھەر خىل تەبىقىدىكى ئادەملەر بىلەن ئۇچرىشىپ سۆھبەتلىشەتتى، بەزىدە بىرلىرىنىڭ تۇرمۇش، تىرىكچىلىك ئەھۋالىنى سوراپ دەردىگە تەڭ قايغۇرۇپ ھېسداشلىق قىلسا، بەزىدە بىرلىرىنىڭ قىزىق پاراڭ، چۆچەك، بېيىتلىرىنى ھېرىسمەنلىك بىلەن تىڭشاپ ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئولتۇرۇپ كېتەتتى؛ بەزىدە بىرلىرىنىڭ ئاغزىدىن ئەمەلدارلارنىڭ زالىملىقى، بەگ، بايلارنىڭ پۇقراغا زۇلۇم سېلىپ ھەددىدىن ئېشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغاندا، ۋۇجۇدىدا غەزەپ - نەپرەت گويا گۈلخاندەك لاۋۇلداپ مۇشتلىرى تۈرۈلۈپ كېتەتتى، بەزىدە جەمئىيەتتىكى خۇراپاتلىق، نادانلىق، جاھالەتنىڭ ھامىلىرى بولغان ناس - ناس موللا، رىياكار ئىشانلارنىڭ خەلقكە سېلىۋاتقان روھىي ۋە جىسمانىي زۇلۇملىرىنى ۋە ئۇنىڭ دەھشەتلىك ئاقىۋەتلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەندە، زادىلا تاقەت قىلالمايتتى - دە، ئۇلارنىڭ رەزىللىكلىرىنى كۆچلۈك ھەجۋىي، مەسخىرە ئوتىدا ئورتەپ، چاۋىسىنى خەلقئالەم ئالدىدا يېيىپ شەرمەندىسىنى چىقىراتتى.

1927 - يىلى كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر چۈشتىن كېيىن يېڭىشەھەرنىڭ «قىلۇە قوۋۇق» دەپ ئاتىلىدىغان غەربىي دەرۋازىسىدىن چىقىپ، كەچقۇرۇنلۇقى قىزىپ

كېتىدىغان كالتە بازارنىڭ ئارىلاپ يۈردى. ئۇ قوغۇن، تاۋۇز، ئۈزۈم، ئالما، ئانار، نەشپۈت ۋە كۆكتات سېتىۋاتقان دېھقان، باقاللار بىلەن ئەھۋاللىشىپ پاراڭلاشتى. شائىرنىڭ كۆرگەن دېھقانلار خۇددى قېرىندىشى، كۆچلۈك ھىماتى، پاسىبانىنىڭ كۆرگەندەك ناھايىتى قىزغىن ھۆرمەت ۋە چەكسىز سۆيۈنۈش ھېسسىياتى بىلەن ئۇنىڭغا ئېھتىرام بىلدۈرۈشەتتى، ئۈزلىرىنىڭ شېرىن - شەربەت مېۋىلىرىگە ئېغىز تېگىشىنى ئىلتىماس قىلىپ تۇرۇۋېلىشاتتىى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ساپ دىل، ئاق كۆڭۈل دېھقانلارنىڭ ياخشى كۆڭۈللىرىگە رەھمەت ئېيتاتتى، ئېرىق بويىغا يوغان سۇكەننى قويۇۋېلىپ ئۈزۈم سېتىۋاتقان يارلىق نۇجۇۋللا بوۋاينىڭ قىزىل سايۋا ئۈزۈمىدىن بىر شىڭگىل ئۈزۈپ بىر تالنى ئاغزىغا سالغان شائىر تامىقىنى تامشىپ قويۇپ رەھمەت ئېيتىپ خوشلىشىپ، تۆۋەن تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئۇ قاسساپ، كاۋاپچى، زاسۇيپەز، سامسىپەزلەرنى ئارىلاپ ئۆتتى ۋە كېلىۋېتىپ ساتىراشخانىنىڭ ئالدىدىكى ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇشقان ئادەملەرنىڭ ئىچىدە لىتىپ ئەپەندىنىڭمۇ بارلىقىنى يىراقتىن كۆردى. يېقىنلىشىپ كېلىشىگە ئولتۇرغانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتىى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇلار بىلەن سالاملىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ يېنىدا بىر پەس ئولتۇرۇپ پاراڭلاشتى. بىر ھازادىن كېيىن، ئولتۇرغان كىشىلەردىن ئىككىيلەن خوشلىشىپ كېتىشتى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئورنىدىن تۇرۇپ لىتىپ ئەپەندىگە:

— بۇرادەر، ئىشىڭ بولمىسا، يۈرۈ، ئاۋۇ تەرەپلەرگە بىرىپ ھاۋالانغاچ ئايلىنىپ كېلىنى، — دېدى غەربىي دەرۋازىنىڭ شىمالىي تەرەپكە كەتكەن كوچىسىنى كۆرسىتىپ.

— بولىدۇ، شائىر بىلەن بىللە سەيلە قىلىشتىن مۇھىم نېمە ئىشىم بولسۇن، — لىتىپ ئەپەندى رازىمەنلىك بىلەن ئورنىدىن تۇردى.

ئۇلار قاتارلىشىپ غەربىي دەرۋازىنىڭ ئالدىدىن

ئۆتۈپ يۇقىرىغا — شىمالىي تەرەپكە كېتىشتى. شۇ زامانلاردا ئەسقەر ھاجىنىڭ كارىزى دەپ ئاتىلىدىغان سۇيى ئۇلۇغ چوڭ كارىز ئېرىقىنىڭ ئىككى تەرىپىگە سېلىنغان ئۆيلەردىن ھاسىل بولغان ئەيسا قارىنىڭ كوچىسى دېيىلىدىغان بۇ مەھەللە كوچىسى ئىككى چاقىرىمغا يەتمەيتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر لىتىپ ئەپەندى بىلەن پاراڭلىشىپ ئەيسا قارى كوچىسىنىڭ ئۇ چېتىگە — كارىزنىڭ تىلمىسىغا بېرىپ قالدى. غەربىي شىمال تەرەپتىن چىقىۋاتقان غۇر - غۇر شامال كارىز تىلمىسىنىڭ غەربىدىكى دۆڭگە جايلاشقان مۇزخانا دەپ ئاتىلىدىغان جاڭزا تەرەپتىن سېسىق، بەتبۇي پۇراقلارنى ئېلىپ كەلدى. لىتىپ ئەپەندى مۇزخانا تەرەپكە نەزەر تاشلاپ:

— چېكەرمەن بەڭگىلەر مۇزخاننى بېشىغا كىيىپتۇ - دە، بېرىپ قاراپ باقمىزمۇ؟ — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا.

— بولىدۇ، — دەپ بېشىنى لىڭشىتقان شائىر لىتىپ ئەپەندىنىڭ كەينىدىن كارىز تىلمىسىدىن سەكرەپ ئۆتۈپ يولغا چىقىپ مۇزخاننىڭ ئالدىغا كەلدى.

— بولدى، بەس! بۇرادەر، مۇزخاننىڭ ئىچىگە كىرمەينى، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

لىتىپ ئەپەندى بېشىنى لىڭشىتىپ توختاپ قالدى. دەرۋازىنىڭ ئالدىدا خېلى ئوبدانلا كىيىنگەن تۆت ئادەم سۇنايلىنىپ ئۇلۇكتەك ياتاتتى. ئۇلار نەشە چېكىپ مەست بولۇپ قالغانلاردىن ئىدى. جاڭزىنىڭ ئىچىدىن چىقىۋاتقان ئالا - تاغىل ئاۋازلاردىن چېكەرمەنلەرنىڭ ئوندىن كەم ئەمەسلىكىنى جەزملەشتۇرگىلى بولاتتى.

نەشىنىڭ بەتبۇي پۇرىقىدىن سەسكەنگەندەك ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ:

— بۇرادەر، بۇ لەنىتى ماكاندىن تېزرەك كېتىنى، — دېدى لىتىپ ئەپەندىگە.

— بۇلارنىڭ توپىغا مىلىنىپ ياتقىنىي ياتقان، شۇمۇ كۈن بولدىمۇ؟ ھەي ئىسىت! — لىتىپ ئەپەندى بېشىنى چايقاپ، شائىرغا ياندىشىپ كەينىگە ياندى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئابدۇللا ئىمامنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ ئېچىنىش بىلەن دېدى:

— ھازىر بىر قىسىم ياشلارمۇ نەشە چېكىپ ئۆزىنى كاردىن چىقىرىۋاتىدۇ، بۇنىڭغا چارە قوللىنىپ توسۇش كېرەك ئىدى.

لىتىپ ئەپەندى شەھەر دەرۋازىسى ئالدىغا كەلگەندە، «ئازراق ئىشىم بار» دەپ شائىر بىلەن خوشلىشىپ، ئۇرۇمچى كوچىسىغا كىرىپ كەتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يا ئوقۇش، يا بىرەر ھۈنەر - كەسىپ بىلەن شۇغۇللانماي، كۈننى نەشە چېكىپ مەست بولۇپ، جېدەل - ماجىرا بىلەن ئۆتكۈزۈۋاتقان، ئەخلاقسىز جەھەتتىن چۈشكۈنلىشىپ بۇزۇلۇپ كېتىۋاتقان ئاشۇ ئەۋلادلارنىڭ ئويلاپ كۆڭلى قاتتىق غەش بولۇپ، چوڭقۇر خىيالغا پېتىپ ھويلىسىغا كىرىپ قالغىنىنى تۇيمىدى. پەقەت كېچىك ئىنىسى ئابدۇساتتارنىڭ:

— ئاكا، گەپ قىلسام ئاڭلىمايدىلاغۇ، — دەپ چۆچۈلدىشىدىن چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى.

ئۇ ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان كارىۋاتقا بېرىپ ئولتۇرۇشىغا رەپىقىسى ئايىمخان ئۈيدىن جانان چىنىگە سوغۇق چاي قۇيۇپ ئاچىقىپ پەتنۇستا ئەدەپ بىلەن ئىككى قوللاپ سۇندى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر گەپ قىلماي كۆلۈمسىرەپ بېشىنى لىڭشىتىپ سۆيۈملۈكىگە «رەھمەت» دېگەن ئىپادىنى بىلدۈرۈپ، چىنىنى قولىغا ئېلىپ ئۇسسۇلۇقنى گۈپۈلدىتىپ ئىچىپ چىنىنى پەتنۇستا قويدى. دەل شۇ چاغدا دەرۋازىدىن بىر ئادەم سالام قىلىپ كىرىپ كەلدى. ئايىمخان دەررۇ ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

— ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام، كەلسىلە ھاجىم، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كارىۋاتتىن چۈشۈپ ھەببۇلىلا ھاجى بىلەن

كىۆرۈشىۈپ، — قېنى بۇياققا مەرھەمەت، كارىۋاتقا.

ھەببۇللا ھاجى كارىۋاتقا ئولتۇرۇپ خېلى ئۇزاق دۇئا قىلدى. شۇ ئەسنادا ئابدۇساتتار بىر چەينەك چاي ئەپچىقتى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھەببۇللا ھاجىغا ئۇسسۇلۇق قۇيدى. ھەببۇللا ھاجى بىر دەمدىلا ئۇچ چىنە چاينى گۈپۈلدىتىپ كەينى - كەينىدىن ئىچىۋەتتى.

— ئۇھ، توۋا، ئەجەبمۇ ئۇسساپتىمىنا، — دېدى ئۇ ئالىقىنى بىلەن ئاغزىنى ئېرتىپ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سورىدى:

— بىر يەرگە بېرىپ كەلدىلەمۇ، نېمە؟

— ھەئە، — دېدى ھەببۇللا ھاجى، — سوگاپ تاپاي دەپ سوگاپلىق ئىش ئىستەپ بارمىغان يېرىم قالمىدى.

بۇ يىل يازدا ھەج تاۋاپ قىلىپ، ھاجى بولۇپ كەلگەن، ئۇزۇندىن ئۇچ - تۆت ياش چوڭ، قويۇق قارا ساقاللىق بۇ ئادەمگە تىكىلىپ قارىغان شائىر مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ سورىدى:

— مۇزخانىغىمۇ باردىلامۇ؟

ھەببۇللا ھاجىنىڭ چىرايى ئۆڭۈپ كەتتى - دە، ئورنىدىن ئىرغىپ تۇرۇپ:

— ئۇزلە، ئۇزلە مېنى مازاقلاپ ھەلەكدەۋاتامىلا، — ئۇ سوقۇشقاق خورازدەك ھۆرپەيدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كۈلۈپ قويۇپ دېدى:

— ئۇزلە ساۋاب تاپىمەن دەۋاتمامىلا، ئۇ يەردە چوڭ بىر ساۋابلىق ئىش بار.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ھەببۇللا ھاجىنىڭ كۆزلىرى چۆچەكتەك يوغان ئېچىلىپ، ئاغزى يۇمۇلماي جايىدا قېتىپ قالدى.

— ئۇ - ئۇزلە، بۇگۈن نېمە بولدىلا؟ ئەجەب ئالىشاڭغۇ، تۈزسىز گەپ قىلىلاغۇ، ئابدۇخالىق، — دېدى ھەببۇللا ھاجى، بىر قىزىرىپ، بىر تاتىرىپ.

— ئۆزلە باشقا نەرسىنى ئويلىمىسىلا، ھەببۇللا ھاجى مەن ئۆزلەگە راستىنلا ساۋابلىق بىر ئىشنى دەپ بېرەي.

ھەببۇللا ھاجى ئۇنچىقمىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر گېپىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئۆزلە ئابدۇللا ئىمامنىڭ بالىسى، تېخى يېقىندىلا ھەج - تاۋاپ قىلىپ كەلدىلە، ھويلىلىرىدىن بەش - ئالتە يۈز قەدەملا نېرىسىغا مۇزخانا جايلاشقان. ئۆزلە بىلىلا، ئۇ يەر ئەتىياز ۋە يازلىقى سوغۇق ئىچىملىك ياساشتا ئىشلىتىلىدىغان مۇزنى ساقلايدىغان ئورۇن بولماي، چېكەرمەن بەڭگىلەرنىڭ سورۇنى بولۇپ قالدى. ھەر كۈنى يىگىرمە - ئوتتۇز بەڭگى بەڭ چېكىپ توپىغا مىلىنىپ ياتقىنى ياتقان. بۇ تەرەپتىن سىلەرنىڭ ھويلاڭلارنىڭ ئالدىغا كېلە - كەلمەي سېسىق بەتپۇراق ئادەمنى بىزار قىلىۋېتىدۇ. ئۆزلە ئابدۇللا ئىمامغا دېسىلە، ئىككىلىرى مۇزخانىنى چېكەرمەن بەڭگىلەردىن خالي قىلىشسىلا، قولغا كالتەك ئېلىپ ئاشۇ نەشخورلارنى گۈناھىغا توۋا قىلدۇرۇپ يامان يولدىن توساشسىلا، بۇنىڭدىنمۇ چوڭ ساۋابلىق ئىش بولمايدۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ھەببۇللا ھاجى ئىككى تىزىغا شاپىلاقلاپ ئۇرۇپ:

— ۋاي ئەقىل، ۋاي ئەقىل، ئەقىل بولمىسا كۆز دېگەن تام تۆشۈكى دېگەن راست گەپكەن، كۆزۈم كۆرۈپ تۇرۇپمۇ ئەقلىم يەتمىگىنىنى، ئوقۇغان، شەھەر كۆرگەن ئادەم دېگەن باشقىلا گەپكەن بۇ، رەھمەت، رەھمەت، مەن ياناي، مەن يانداي، بۇ مۇگاپلىق ئىشنى ھايال قىلماي بېجا كەلتۈرەي، خوش، — ھەببۇللا ھاجى شۇنداق دەپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن خوشلىشىپ، ئالدىراش ھويلىدىن چىقىپ كەتتى.

خوپ بولدى

تۇرپان يېڭىشەھەرنىڭ غەربىي دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدىكى كالتە بازارنىڭ غەربىي قاسىنىدا ئىشىكى كۈنچىقىشقا قارايدىغان چوڭ بىر مەسچىت بولۇپ، ئۇنىڭ ئالدىدا يوغان بىر تۇپ قېرى سېدە دەرىخى بار ئىدى. بۇ مەسچىتنىڭ يۇز - ئابرۇيلۇق جامائىتى ھېسابلىنىدىغان بىر نەچچە موللا، قارىي، سوپىلار بېشىدا يوغان سەللە، ئۇستىدە ئۇزۇن تون، سېدە سايىسىگە ئورنىتىلغان ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇشۇپ پاراڭغا چۈشۈپ كېتەتتى. ئۇزلىرىنى تەقۋادار، ئىمانى كامىل، مۇمىن مۇسۇلمان ھېسابلاپ، ھېچكىمگە تەڭلەشتۈرمەيدىغان بۇ مەھەللە «كاتتىلىرى» بۇ يەرنىڭ «خۇدانىڭ ئۆيى» -- مەسچىتنىڭ ئالدى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇغان ھالدا، كېلىپلا غەيۋەت - شىكايەتنى باشلىۋېتەتتى. مەھەللىدە قايسى ئۆيدە نېمە ۋەجىدىن جېدەل چىقتى؟ كىم خوتۇنىدىن قورقىدۇ؟ قايسى خوتۇن ئەڭ يامان؟ كىمنىڭ قىزى، كىمنىڭ كېلىنى يولدىن چىققان؟ كىملەرنىڭ بالىلىرى «جەدىت مەكتەپ» تە ئوقۇپ ئىمانى سۇسلىشىپ كېتىۋاتىدۇ؟ ... دېگەندەك ئىشلاردىن تارتىپ، ئامبالنىڭ چۈشۈرگەن يارلىقى، مەشھۇر ئۆلىما ھەمدۇللا داموللامنىڭ بامدات نامىزىدا ئېيتقان ۋەزى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئورۇسچە كىيىنىپ، بېشىغا چاچ قويۇپ، بەزىدە ئالدىراپ قالغانلاردا ئۆرە تۇرۇپلا سىيىپ دەھرىيلىككە مېڭىپ يۇرتنى بۇزۇۋاتقانلىقى ... قاتارلىق ئىشلارغىچە ئاغزىدىن كۆپۈك كېلىپ، راسا چېڭقىلىپ، غەزەپلىنىپ سۆزلىشىپ كېتەتتى. مەھەللىدە ھەر قانداق يېڭى خەۋەر مەسچىتنىڭ ئالدىدىكى ئاشۇ سەينادىن

تارقىلاتتى. ئەگەر، بىرەر غەيرىي ئادەم مەسچىتنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ قالغۇدەك بولسا، سۆزنىڭ تېمىسى دەرھال شۇ كىشى ئۈستىگە يۆتكىلەتتى. ئۇ ئادەمنىڭ كىيىم - كېچەك، قەددى - قامىەت، يۈز - كۆزلىرى ھەققىدە مەسخىرىلىك كۈلكە - سۆزلەر ئەۋج ئالاتتى. بەزى كىشىلەر بىر نېمە دەي دېسە، ئۇلار مەھەللىنىڭ كاتتىلىرى، گېپى گەپ، ئىلاج يوق، ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ: «شۇڭا كونىلار «موللىنىڭ دېگىنىنى قىل، قىلغىنىنى قىلما!» دېگەنىكەن - دە» دېيىشىپ توختاپ قالاتتى.

1927 - يىلى كۈز ئايلىرىنىڭ بىر كۈنى كەچقۇرۇن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قولتۇقىغا يېشىل مۇقاۋىلىق چوڭ بىر كىتابنى قىستۇرۇپ مەسچىتنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈشكە توغرا كەلدى. «خۇدانىڭ ئۆيى» ئالدىدا ئولتۇرغان تۆت - بەش موللا يىراقتىنلا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ قارىسىنى كۆرۈپ ئاغزىلىرىنى ئېچىۋېتىشتى:

— جە - جەدىت چىكىلتۈرتتۈغۇ[1] ، قاراشسىلا، — دېدى بىر سوپى يوغان سەللىلىك بېشىنى قىڭغايتىپ تۇرپاننىڭ مۇرتۇق شېۋىسىدە سۆزلەپ.

ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا زەن سېلىپ قاراپ بىر - بىرىگە گەپ بەرمەي غودۇڭشىپ كېتىشتى:

— نەگە بارۇر بۇ يۈرت بۇزار، قولتۇقىدىكى يېشىل بىر نېمىسىنى كۆرمەمدىغان قېلىن ھەم چوڭلۇقىسى، ھەقاچان بىلىسەم - بىلمىسەم كۆپپارلارنىڭ كىتابى.

— ئېتى ئۇلۇغ، سۈپرىسى قۇرۇق دېگەن شۇ - دە. شەھىرى قاشقاردا ئوقامدۇ ۋە ياكى بۇخارايى شەرىپكە بارامدۇ، بىر نېمە قىلمامدۇ؟ ئورۇس يۇرتىغا بېرىپ، ئورۇسچە ئوقۇغىنى نېمىسى؟ بۇ يەردە شۇنچىلىك خىتايچە ئوقۇغىنى ئاز كەلگەندەك؟ مۇشۇنداق بىدئەت ئىشلارزە، ئەھلى مۇسۇلمانغا جايىزمۇ؟ — تۇرتەك قارىي

---

① چىكىلتۈرتتۈغۇ — «كېلىۋاتىدۇ» دېگەن سۆز.

لەقەملىك بۇ ئادەم ئاچچىقى يامان بولغاچقا، شۇ گەپلەرنى دېگۈچە بوغۇلۇپ، چىرايى قىزىرىپ، چىڭقىلىپ، تېلىقىپ كەتتى.

— ئابدۇخالىق دېگەن بۇ جەدىت پەننىي مەكتەپ ئاچتىم دەپ مۇسۇلمان بالىلىرىنى يولدىن چىقىرىپ دەھرىلىككە باشلاۋاتىدۇ، بۇنى مەنئى قىلىپ توسمامي بولمايدۇ.

— بېشىغا كىيىۋالغان بىر نېمىسىنى، ئۇچىسىدىكى كۆپار كىيىدىغان ئەخمىلەرگە قاراشسىلاچۇ تېخى.

ئۇلار ئۆزلىرىچە ۋالاقشىپ قىزىشىپ كەتكەچكە، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئالدىغىلا كېلىپ قالغىنىنى تۇيماي قېلىشتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئوڭ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ.

غەيۋەتكە چۈشۈپ كەتكەن موللىلار چۆچۈپ كېتىشتى. ئۇلاردىن بىرسى ئارانلا:

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! — دېيەلىدى.

— مېنىڭ ئۆزگىلەرنىڭ گېپىنى ئوغرىلىقچە تىڭشاش ئادىتىم يوق ئىدى. بىراق يولدا بۇ يەرگە كېلىۋېتىپ ھەر قايسىلىرىنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ قالدىم، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تەمكىنلىك بىلەن، — ئىسلام ئەھكاملىرىدا غەيۋەت ـ شىكايەت قىلىش، پىتنە ـ پاسات توقۇش، باشقىلارغا يالا چاپلاش زىنادىن، بەلكى ناھەق ئادەم ئۆلتۈرۈشتىن يامان ئىكەنلىكى ئېنىق ئېيتىلغان. بۇ مەسىلىنىڭ شەرھى مېنىڭدىن كۆرە ھەر قايسىلىرىغا كۆپرەك مەلۇمدۇر. ئۇلۇغلارنىڭ بىر ھېكمەتلىك سۆزى بار كى: «ئەگەر كىشىدە ئىمان بولمىسا، سەللە دېگەن يوڭ، ساقال دېگەن تۇك» ھەممە گەپ كامىل ئىماندا ...

كىم گەپ قىلسا دەرھال ئەگىشىپ ۋالاقلايدىغان موللا ئەمەت سۆزگە ئېغىز ئاچتى:

— بەرھەق، بەرھەق، — دېدى ئۇ ئالدى ـ كەينىگە چاپقىلىپ. تۇرتەك قارىي ئاچچىقلىنىپ ئۇنىڭغا ئالىيىپ قويدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر خۇددى نەق جىنايەت بىلەن تۇتۇلۇپ قالغان ئوغرىلاردەك خۇدۇكسىرەپ ئولتۇرغان ئۇ كىشىلەرگە قاراپ ئىككى مىسرا شېئىر ئوقۇدى:

يوغان سەللە، ئۇزۇن تونلار بىلەن بىزلەر دىيانەتلىك،
كۆرۈشكە زاھىرەن تەقۋا، كۆرۈنمەستە خىيانەتلىك.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كېلىشى بىلەنلا بىر نەچچە ئادەم ئولاشقانىدى. ئۇلار شېئىرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن:

— دۇرۇس گەپ بولدى. شائىر ئارىمىزدىكى بار نەق ئىشلارنى تازا قاملاشتۇرۇپ باپلاپتۇ، — دېيىشتى.

قىيىن ئەھۋالدا قالغان غەيۋەتخور نادان مۇللىلار ئالدى - كەينىگە بېقىشماي مەسچىتكە كىرىپ كۆزدىن غايىب بولۇشتى.

— خوپ بولدى، شائىر بىز دېيەلمەيۋاتقان گەپنى دېدى ئەمەسمۇ. بۇ بىر نەچچە چالا مۇللا بەك ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى، — دېدى بىر ناۋاي.

— چالا مۇللام ئادەم ئۆلتۈرىدۇ، دېگەن شۇ ئەمەسمۇ، — دېدى بىر موزدۇز گەپ قىستۇرۇپ.

كۆپچىلىك مەمنۇن بولۇپ تۇرۇشقىنىدا، شائىر كىشىلەر بىلەن خوشلىشىپ، ئىتتىك مېڭىپ ئۇرۇمچى كوچىسىغا كىرىپ كەتتى.

قىممەتلىك سۆيۈنچە

1928 - يىلى كۈزدە ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ رەپىقىسى ئايىمخان ئۇچىنچى پەرزەنتىنى تۇغدى. ئۇچىنچى نەۋرىسىنىڭمۇ ئوغۇل بولغانلىقى مىجىت ھاجى بىلەن ئەرەمسىما خېنىمنىلا ئەمەس، ئابدۇراخمان مەخسۇم ئائىلىسىدىكى چوڭ - كىچىك ھەممە ئادەمنى خۇشال قىلىۋەتتى. ئىككى كۈنگىچە مۇبارەكلەپ كەلگەن ئۇرۇق - تۇغقان، دوست - بۇرادەرلەر ۋە قولۇم - قوشنىلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى.

شائىرغا سۆيۈملۈك رەپىقىسىنىڭ ساق - سالامەت يەتكىگەنلىكىنى، يېڭىدىن دۇنياغا كۆز ئاچقان بۇ جاننىڭ ئوغۇل ئىكەنلىكىنى خەۋەر قىلىشقاندا، كىتاب ۋە قەغەز دۆۋىسى ئىچىگە چۆكۈپ ئولتۇرغان ياش ئاتا جانجىگەر پەرزەنتىگە «ئابدۇرېشىت-خان» دەپ ئىسىم قويۇشنى تاپىلاپ قويۇپلا يەنە ئۆز مەشغۇلاتىنى داۋام ئەتتۈرۈشكە كىرىشىپ كەتكەنىدى. شۇنداق قىلىپ كىتاب ئوقۇش ۋە ئىجادىيەتكە ئوتتەك قىزغىنلىقى بىلەن قاتتىق بېرىلىپ كەتكەن شائىر تۇغۇتلۇق رەپىقىسىنى مۇبارەكلەشنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويدى. ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتتى. شائىر بۇ چوڭ ھويلىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى ئىككىنچى قەۋەتكە جايلاشقان خاس خانىسىدىن چىقمىدى. بۇ ھالدىن رەنجىگەن نىيازخان ئايلا كەچقۇرۇن بىر چەينەك يېڭى دەملەنگەن چاينى ئېلىپ ئوغلىنىڭ ئىشخانىسىغا چىقتى. ئۇ ئاچچىقلانغان ھالدا:

— ئابدۇخالىق، ئەسلىرىنى يوقىتىپ قويدىلامۇ؟ مەزلۇملىرى بىر چىرايلىق، پاخلانەك ئوغۇل تۇغۇپ بەرسىزە، ھازىرغىچىلا

يوقلاپ مەرەكلەپ قويمايلاغۇ؟ بۇ قانداق گەپ ـ ھە؟ ئۇ بالىغا مۇشۇنداق ئۇگال قىلسىلا ـ زە بولامدۇ؟ — دەپ كايىپلا كەتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئاق پىشماق، تۇرۇك كەلگەن يۈزى شەلپەردەك قىزاردى. خىجالەت ئىلكىدە قالغان شائىر سەل دۇدۇقلىغان ھالدا:

— مەن، مەن، «مۇشۇ ئىشنى قولدىن چىقىرىۋېتىمەن» دەپ، ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ كىتابنىڭ ئىچىگە شۇڭغۇپ كىرىپ كېتىپ قېلىپ ئىككى كۈندىن بۇيان ئۆيدىن تالاغا چىقمىدىم، — دەپ ئۇستەل ئۈستىدە تۇرغان «باقى ئاكامنىڭ دەردى»[1] ناملىق ھېكايىسىنىڭ ئورىگىنالىنى ئىشارەت قىلدى ـ دە، ئۇزىنى ئەيىبلىك ھېس قىلىپ بېشىنى ساڭگىلاتقان پېتى ئارتۇقچە ئۇنچىقمىدى.

نىيازخان ئايلا «ئوغلۇمنىڭ ئەس ـ يادىنى مۇنچىۋالا جەلپ قىلىپ ئۇنى ئەسىر قىلىۋالغان قانداق كىتابتۇ بۇ؟» دەپ ئۈستەلگە ئېگىلىپ، ئالدىدا تۇرغان كىتابنىڭ مۇقاۋىسىغا قارىۋىدى، كۆزلىرى ئىمىر ـ چىمىر بولۇپ كىتابنىڭ ئىسمىنى ئوقۇيالمىدى.

— بۇ رۇسچە كىتاب، ئاپاق ئايلا. لېۋتولىستوي دېگەن مەشھۇر يازغۇچىنىڭ «ئاننا كارىنىنا» رومانى، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كىتابنى كۆرسىتىپ.

نىيازخان ئايلا دەررۇ:

— ھە، ئورۇسنىڭ كىتابىمۇ، بوپتۇ، مەن مۇنداقلا قاراپ قويدۇم. يەنە دېسەم بايىقى گەپ، ئۆزلىرىگە زىيادە گەپ قىلىشنىڭ ئورنى يوق، — دەپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىشكنى تاقاپ، نىيازخان ئايلىنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ ئىككىنچى قەۋەتتىن پەسكە — ھويلىغا چۈشتى ـ دە، رەپىقىسى ئايىمخان ياتقان ئۆيگە كىرىپ ئۇنىڭدىن

---

① «باقى ئاكامنىڭ دەردى» — ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يازغان ھېكايە.

سەمىمىي ئەھۋال سوراپ، يېنىدا بىر پەس ئولتۇردى. ئاق پىشماق چىرايى قەغەزدەك ئاقىرىپ كەتكەن ياش، بەختلىك ئاننىڭ يېنىدا زاكىدا ياتقان بۇدرۇققىنا، تېمەن، ساغلام تۇغۇلغان ئوغلى ئابدۇرېشىتخانغا زوقلىنىپ قاراپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ، ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئايىمخانغا بىر نەچچە ئېغىز كۆڭۈل ئاۋۇتقۇچى گەپلەرنى قىلىپ قويۇپلا خوشلىشىپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

ئوغلىنىڭ بۇ قىلىقى تۈپەيلى قەدىرلىك كېلىنى ئالدىدا خىجالەتكە قالغان نىيازخان ئايلا دەرھاللا ئارقىسىدىن چىقىپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا كايىغىلى تۇردى:

— ھوي، ئابدۇخالىق، ئۆزلە نەدە چوڭ بولغان ـ ھە؟ بىز ئۆزلەنى شۇنچە ئەقىللىق چاغلاپ يۈرسەك، بىر مۆڭ، گاتتارنىڭ[1] قىلىقىنى قىلىپ يۈرۈيلاغۇ؟ ئىككى كۈنگىچە باللىرىنى كۆرگىلى كىرمەي، يەنە كېچىكىپ بۇگۈن كىرگەننىڭ ئۈستىگە قۇرۇق قول كىرگەنلىرى نېمىسى؟ ئەمتەي، سۆيۈنچىلىرى قېنى؟

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر گەپ قىلماي «چىك» قىلىپ تامىقىنى چىكىلدىتىپ قويدى ـ دە، يانچۇقىدىن قەغەز ـ قەلەمنى ئېلىپ بىر پەس ئويلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن، شارتتىدە بۇرۇلۇپ پەلەمپەي بىلەن ئىتتىك مېڭىپ خاس خانىسىغا چىقىپ كەتتى. ئاردىدىن بەش مىنۇتتەك ۋاقىت ئۆتە ـ ئۆتمەيلا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر پەسكە چۈشۈپ تۇغۇتلۇق رەپىقىسى ئايىمخان ياتقان ئۆيگە كىردى ـ دە، ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ:

— سىزگە سۆيۈنچە دەپ تەقدىم قىلغۇدەك ياخشى نەرسىنى ئالدىراپ قېلىپ تەييارلىيالمىدىم، رەنجىمەڭ، — دەپ بىر ۋاراق قەغەزنى سۇندى.

ئايىمخان قەدىردانى سۇنغان قەغەزنى ھۆرمەت بىلەن ئىككى

---

[1] مۆڭ، گاتتار — ئىشىنىڭ ئېپىنى بىلمەيدىغان ئەخمەق مەنىسىدە.

قوللاپ ئېلىپ ئۇنىڭغا كۆز يۇگۈرتتى. قەغەزگە ناھايىتى چىرايلىق پوچۇركىدا بىر كۆپلىمت مۇبارەكنامە يېزىلغانىدى. ئوقۇمۇشلۇق ئائىلىدە ئۆسكەن بۇ گۈزەل، ۋاپادار، ئەقىللىق ئايال كىتاب ئوقۇشقا تولىمۇ زوقمەن ئىدى. ئۇ ئۆز سۆيۈملۈكى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى قانچىلىك قىزغىن سۆيسە، ئۇ يازغان شېئىرلارنىمۇ شۇنچىلىك قىزغىن سۆيۈپ ئوقۇيتتى. بەزىدە ئۇ سۆيۈملۈكى شېئىرنى يېزىپ بولا - بولمايلا قىزغىن ئىشتىياق بىلەن بېرىلىپ ئوقۇپ تېزلا يادلىۋالاتتى. تۇغۇتلۇق ياتقان ئايىمخان مۇبارەكنامىنى ئوقۇپ قەلبى يايراپ، بۇلاقتەك كۆزلىرىدە شادلىق نۇرى چاقناپ كەتتى - دە:

— رەھمەت، ماڭا ھەر قانچە قىممەت باھالىق سۆيۈنچىدىنمۇ ئۆزلىرىنىڭ مۇشۇ بىر كۆپلىمت شېئىرلىرى ئەۋزەل، — دېدى ھاياجان بىلەن سۆيۈنگەن ھالدا.

نىيازخان ئايلا ھەيران قېلىپ:

— قىزىم، مۇبارەكنامىنى بىزمۇ ئاڭلاپ باقىنى ئەمىسە، — دېدى.

ئايىمخان پىسسىڭكىدە كۈلۈپ قويۇپ مۇبارەكنامىنى يېقىملىق ئاھاڭدا كېلىشتۇرۇپ ئوقۇدى:

بار ئىدى بىر گۈل چىمەندە،
ئۆزى ھەم غۇنچە ئىدى.
غۇنچىدىن قۇدرەت ئىلاھىم،
غۇنچە پەيدا ئەيلىدى.

— مەم - مەم، ئەجەبمۇ ئەپلىك چۈشۈپتۇ بۇ نەزمە، — دېدى نىيازخان ئايلا خۇش بولۇپ.

ئايىمخان مۇبارەكنامە يېزىلغان قەغەزنى ئاۋايلاپ قاتلىدى - دە، بېشىدىكى ئەينەكنىڭ ئاستىغا باستۇرۇپ قويدى. نىيازخان ئايلا كېلىنى ئايىمخانىنىڭ مۇبارەكنامە يېزىلغان ئاشۇ بىر ۋاراق قەغەزنى ئالتۇن - كۈمۈشتىنمۇ ئەتىۋا بىلىپ چەكسىز سۆيۈنۈپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، ئوغلىنىڭ بۇ سېھىرلىك، كارامەت سۆيۈنچىسىدىن خۇشال بولۇپ قانائەت تاپتى. شۇ پەيتتە ئۇنىڭ كۆڭلى خۇددى بۇلۇتلار كەينىدىن پاللىدە چىققان تولۇن ئايدەك ئېچىلىپ يورۇپ كەتكەندى.

بىر ۋاراق قەغەز لازىمكەن

بىر كۈنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن ئۇچراشمىغىنىغا بىر نەچچە كۈن بولۇپ قالغان ئەكبەرخان ئەتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىن ئۆنى ئىزدەپ ئۆيىگە كەلدى. ئەكبەرخان ھويلىدا ئابدۇراخمان مەخسۇم ھاجى بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ شائىرنى سورىۋىدى، ئاتىسى ئوغلىنىڭ ئىككىنچى قەۋەتتىكى كۈتۈپخانىسىنى كۆرسىتىپ:

— ئۇ ئاشۇ ئۆيگە بېكىنىۋالغىنى نەق بەش كۈن بولدى، ئوقۇيدۇ، ئوقۇيدۇ، بەزەن تۇرۇپلا قەلەمنى قولىغا ئېلىپ يېزىپ كېتىدۇ، بىزمىغۇ ئۇنىڭغا كاشىلا قىلمايلى دەپ قېشىغا چىقمايمىز، ئۆزلىرى مەرھەمەت قىلىپ چىقسىلا، ئۇ ئۆزلىرىنى كۆرسە خۇش بولىدۇ، — دېدى.

— ئۆھ ـ ھۇ! ئۆھ ـ ھۇ! ئىم، — ئەكبەرخان يۆتىلىپ تامىقىنى قىرىپ قويۇپ پەلەمپەينىڭ باسقۇچلىرىنى تاقىلدىتىپ دەسسىگىنىچە يۇقىرىغا چىقتى. ئۇ ئىشىكنى ئېچىپ:

— ئەسسالام شائىرىم! — دەپ كۆتۈپخانىغا كىرگىنىدە، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قېلىن بىر كىتابنى ئالدىغا قويۇۋېلىپ ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئوقۇپ ئولتۇراتتى. ئۇ ئاۋازنى ئاڭلاپ كىتابتىن باش كۆتۈرۈپ ئەكبەرخاننى كۆردى ـ دە، دەرھاللا ئورنىدىن تۇرۇپ سالىمىغا جاۋاب قايتۇرۇپ:

— كەلسىلە، قېنى ماۋۇ ئورۇندۇققا، — دەپ يېنىدىكى ئورۇندۇقنى كۆرسەتتى.

ئەكبەرخان ئورۇندۇققا ئولتۇرۇپ چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ

شائىرغا بىر پەس تىكىلىپ قارىغاندىن كېيىن چاقچاقنى باشلىدى:

— بەش كۈنگىچە تالا ـ تۈزگە چىقماي شائىرمىسىز نېمە بولغاندۇ دېسەم، كىتابقا ئەسىر بولۇپ كەتكەن گەپ ئىكەن ـ دە، ھوي ئەكبەرخان دېگەن بۇرادەرلەرمۇ تۈرپان دىيارىدا بار ئىدى دەپ خىيالمۇ ئەيلىمەيدىغان گەپمۇ؟ قايسى كۈنكى ئاخىرقىسى قول شاھماتتا مات بولۇپ قالغانلىرى ھازىرغىچىلا ئەلەم قىلىۋاتامدۇ ـ يە؟

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. ئۇ بىر پەس كۈلگەندىن كېيىن ئۇزۇنىنى توختىتىۋېلىپ پىيالىگە چاي قۇيدى ـ دە، ئەكبەرخانغا ئۇزاتتى، ئاندىن ئالدىدىكى چايدىن ئازراق ئوتلىغاندىن كېيىن دېدى:

— گەپلىرىنىڭ ئازراق بىر يېرى راست، قالغانلىرىنىڭ بەرى ئۇزلىرىنىڭ پەرەزلىرى، كەمىنە شاھماتتا ئىلگىرى ـ كېيىن كۆرۈلگەن بىر قېتىملىق مەغلۇبىيەت بىلەن ئۇزلىرىگە ئوخشاش ئۇزۇمنى ئون كۈنگىچە يوقىتىپ قويمايمەن. توغرىسىنى ئېيتسام، قاھىرەدىن ئەكەلدۈرگەن مۇنۇ كىتاب مېنى ئۇزىگە ناھايىتى بەك مەپتۇن قىلىۋالدى.

ئەكبەرخان شائىرنىڭ ئالدىدىكى ئوچۇق تۇرغان قېلىن كىتابنىڭ خەتلىرىگە نەزەر سېلىپ دېدى:

— ئەرەبچە كىتاب ئىكەن ـ دە، بۇ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ ئۇنچىقمىدى.

ئەكبەرخان ئالدىدىكى پىيالىنى قولىغا ئېلىپ چايدىن ئىچىۋېتىپ دېدى:

— ئەرەبلەر ئۇلۇغ خەق، بىراق بىر ياماق يېرى ئىسمى بەك ئۇزۇن. بىز ئۇزۇبەكلەردە ئۇنداق ئىش مۇتلەق يوق.

— ھۆرمەتلىك دوستۇم، قاراپراق گەپ قىلساق بولارمىكىن، ئۇزۇن ئىسىم دېگەن سىلەردە، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۆزىمىن ئاھانىدا.

— ياق، ياق، ھېچقاچان، — دېدى ئەكبەرخان قولىنى شىلتىپ قەتئىيلىك بىلەن.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىنى چايقاپ قويۇپ سالماقلىق بىلەن دېدى:

— مەن ئۆزلىرىگە بىر ۋەقەنى ھېكايە قىلىپ بېرەي، قانداق؟

ئەكبەرخان ئالدىراپ ـ تېنەپ:

— قېنى، قېنى مەرھەمەت، قۇلىقىم ئۆزلىرىدە، — دېدى شائىرغا تىكىلىپ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ ھېكايىسىنى باشلىدى:

— بازاردا بىر ئۆزبېك بوۋاي «ئوتۇن ساتىمەن» دەپ توۋلىغىنىچە ئۇستىگە ئوتۇن ئارتىلغان بىر ئېشەكنى يېتىلەپ كېتىپ بارغانىكەن، ئالدىغا بىر رۇس ئۇچراپتۇ، ئۇ ئوتۇن سېتىۋالماقچىكەن. ئۇ ئوتۇنچى بوۋاي بىلەن سودىلىشىپ باھادا كېلىشىپ قاپتۇ ـ دە، ئوتۇننى سېتىۋېلىپ پۇلىنى بوۋايغا بېرىپتۇ. بۇ بوۋاي ئوتۇننىڭ پۇلىنى پوتىسىغا تۇگۈپ ئېشىكىنى يېتىلەپ ئۆيىگە ماڭماي دەپ تۇرسا، ھېلىقى رۇس بوۋايدىن سوراپتۇ:

— قەغىزىڭ بارمۇ؟

بوۋايدا قەغەز نېمە قىلسۇن، بوۋاي «يوق» دەپ بېشىنى چايقاپتۇ. رۇس شىمىنىڭ ئارقا يانچۇقىدىن موخۇركا قەغىزىنى چىقىرىپ بوۋايغا تەڭلەپ:

— مېخايىلغا ئوتۇن ساتتىم دەپ بىر ھۆججەت يېزىپ بەرگىن، — دەپتۇ.

ئوتۇنچى بوۋاي:

— خەت بىلمەيمەن، — دەپتىكەن، رۇس ھۆججەتنى ئۆز يېزىقىدا يېزىپتۇ. ئۇ ھۆججەتنى بوۋايغا تەڭلەپ كۆرسىتىپ:

— مانا بۇ يەرگە ئېتىڭنى يېزىش كېرەك. سېنىڭ ئېتىڭ نېمە؟ — دەپ سوراپتۇ.

ئوتۇنچى بوۋاي چىگىشلىشىپ كەتكەن كۆتمەك ساقلىنى مىلاپ قويۇپ:

— مېنىڭ ئىسمىم، مىرسەئىد ئەنۋەر ئەلى شاھى كەششاپ خان خوجا، — دەپتۇ.

رۇس ئوتۇنچى بوۋاينىڭ ئىسمىنى تەستە يېزىپ بولۇپ:

— قېنى قائىدە بويىچە ئۆز ئىسمىڭنىڭ ئۈستىگە گۇۋاھ تامغاڭنى باس، — دەپ قىزىل سۇرۇخنى تەڭلەپتىكەن، ئوتۇنچى بوۋاي ئەستايىدىللىق بىلەن:

— توختىمامسەن، ئىش تېخى قول باسىدىغان يەرگە يەتمىدى، ئەمدى سەن ئىسمىمنى يېزىپ بولغان تۇرساڭ، مېنىڭ تېخى فامىلەم بارغۇ، — دەپتۇ.

بۇ گەپكە ھەيران قالغان رۇس:

— ئۇنداقتا سېنىڭ فامىلەڭ نېمە؟ — دەپ سوراپتۇ.

— فامىلەم، — دەپتۇ ئوتۇنچى بوۋاي رۇسقا قاراپ، — مىر مىرامىدىن خوجايۇپ مىركارامىدىن خوجا.

ئوتۇنچىدىن بۇنداق ئۇزۇن فامىلىنى ئاڭلىغان رۇسنىڭ ھەيرانلىقتىن ئاغزى ئېچىلىپ قاپتۇ. ئۇ بىر ھازادىن كېيىن ئېسىگە كېلىپ، قولىدىكى ھۆججەت يېزىلغان قەغەزنىڭ ئاخىرقى قۇرىدىكى ئېشىپ قالغان تىرناقچىلىك ئاق يېرىگە قاراپ ئۆھ تارتقىنىچە دەپتۇ:

— بولدى، بولدى، سېنىڭ ئىسىم ـ فامىلەڭنى تولۇق يېزىش ئۈچۈن پۈتۈن بىر ۋاراق قەغەز لازىمكەن، بولدى، مەندە ئۇنداق قەغەز يوق، پۇلنى قايتۇر، ئوتۇنۇڭنى ئالالمىغۇدەكمەن.

— ھا ـ ھا ـ ھا! — ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كۈلۈپ كەتتى.

ئەكبەرخانمۇ ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ كۈلۈشكە مەجبۇر بولدى:

— ھى ـ ھى ـ ھى!

چىراغ

1928 ـ يىلى ئەتىيازنىڭ بىر كۈنى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئۆيىگە كېتىۋاتقان ئەكبەرخان يولدا ساۋۇت مەزىن بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. ئۇ ئىككىسى سالام ـ سەھەت قىلىشقاندىن كېيىن «يولىمىز بىر ئىكەن» دېيىشىپ تاغدىن ـ باغدىن پاراڭلىشىپ ماڭدى.

— مەزىن ئاكا، ئابدۇخالىقتا بىرەر ئىشلىرى بارمىدى؟ — دەپ سورىدى ئەكبەرخان كەشنى شىرتىلدىتىپ يېنىدا بىللە كېتىۋاتقان ھەمراھىدىن.

—يوغسۇ، ئەكبەرخان تۆرەم، بىرەر ئىشىمىغۇ يوق. ئەمما زە شاھىرنىڭ[1] نەزمىسىنى ئاڭلىمىغىلى بەش ـ تۆت كۈن بولۇپ قالدى، نەزمە ئاڭلىماي ئىچىم پۈشۈپ كەتتى. بىر نەزمە ئاڭلايمىكىن دەپ شاھىرنىڭ ئۆيىگە ماڭغان. خۇدايىم بەرگەندەكلا ئۆزلىرى بىلەن يولىمىز بىر چىقىپ قالدى، — دېدى ساۋۇت مەزىن كېتىۋېتىپ.

ئەكبەرخان بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ ئۇنچىقمىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئۆيىگە بەزىدە ئۇنىڭ دوست ـ بۇرادەرلىرى، تۇرپاننىڭ زىيالىيلىرى، ئوقۇمۇشلۇق زاتلار، ئوقۇتقۇچىلاردىن باشقا ساۋۇت مەزىن، يۈسۈپ پىپاڭدەك «قۇلاق موللا» لىرىمۇ كېلەتتى. بولۇپمۇ ساۋۇت مەزىن ئۇزىنىڭ چالا ساۋات ۋە يېشىنىڭ ئاتمىشقا يېقىنلىشىپ قالغانلىقىغا قارىماي،

---

① شاھىر ← «شائىر» سۆزىنىڭ بۇزۇپ تەلەپپۇز قىلىنىشى.

«شاھىرنىڭ شېئىرلىرىنى قولۇم بىلەن تۆتۈپ بىر ئوقۇپ باقاي» دەپ شېئىر يېزىلغان قەغەزنى كىچىك بالىدەك باشقىلاردىن تالىشىپ قولىغا ئېلىۋالاتتى. ئۇ ئۆزى چالا ساۋات بولغاچقا، شېئىرنىڭ ۋەزىن، تۈراقلىرىغا قارىماي ھەجىلەپ باشتىكى مىسرانى كېيىنكى مىسراغا قوشۇپ، ئىنجىقلاپ، زورۇقۇپ ئوقۇپ كېتەتتى. ساۋۇت مەزىنىڭ شېئىر ئوقۇشى كۆپىنچە قاتتىق كۈلكىگە سەۋەبچى بولاتتى - دە، مەسخىرە ئىچىدە بىر قىزىرىپ، بىر تاتىرىپ، قولىدىكى شېئىر يېزىلغان قەغەزنى باشقىلارغا بېرىۋېتىشكە مەجبۇر بولاتتى. ئۇ بۇنى كۆپىنچە ئۇنتۇپ قالاتتى. بىر نەچچە كۈن ئۆتۈپلا ئۇ يەنە يەردىن ئۇنگەندەكلا كەشىنى شىرتىلدىتىپ پەيدا بولاتتى - دە، شائىرنىڭ يېڭى يازغان شېئىرلىرنى ئۆز قولى بىلەن تۆتۈپ بىر ئوقۇپ بېقىشنى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالاتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇرمۇ بىر كوچىدا ئولتۇرۇشلۇق بۇ قوشنىسىنىڭ تەلىپىنى يەردە قويمايتتى.

— شاھىر يېڭى نەزمە پۈتكەندىمۇ؟ — دېدى ساۋۇت مەزىن دەرۋازا ئالدىغا كەلگەندە ئەكبەرخانغا قاراپ.

ئەكبەرخان بېشىنى لىڭشىتىپ جاۋاب بەردى:

— ئابدۇخالىق دېگەن كۈنلىكى ئىككى - ئۈچ پارچە شېئىر يازمىغۇچە قەلەمنى قولىدىن چۈشۈرمەيدىغان شائىر ئۇ، مەزىن ئاكا.

ئۇ ئىككىسى شۇنداق دېيىشىپ چوڭ دەرۋازىدىن كىرىپ ئۈدۈللا پەلەمپەي بىلەن ئىككىنچى قەۋەتكە چىقىشتى. ئەكبەرخان ئالدىدا شائىرنىڭ خاس خانىسىنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كەلدى، ئۇنىڭ كەينىدىن ھاسىراپ - ھۆمىدەپ يېتىپ چىققان ساۋۇت مەزىن:

— بارمۇ نېمە؟ ھەقاچان بىلمەسەم، بىلمەسەم نەزمە پۈتۈۋاتىدىغاندۇ، — دېدى ساقلىنى سىلاپ.

ئەكبەرخان ئېغىز ئاچقۇچە ئۈينىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر چىقتى. ئۇ ئىككى مېھمان بىلەن سالاملىشىپ،

ئۇلارنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى.

ساۋۇت مەزىن ئالدىدا، ئۇنىڭدىن كېيىن ئەكبەرخان ئۆيگە كىردى:

— ئامىن، ئاللاھۇ ئەكبەر! — ساۋۇت مەزىن دۇئا قىلىپ بولۇپلا ئۈستەل ئۈستىگە ئالاڭغىراپ قاراشقا باشلىدى. ئۇ ئابدۇخالىق ئۇيغۇردىن سورىدى:

— يېڭىدىن پۈتكەن نەزمە - پەزىلىرى قېنى، شاھىر؟

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مىيىقىدا كۈلۈپ جاۋاب بەردى:

— يېڭىدىن يازغانلىرىمنى تېخى رەتلەپ بولالمىدىم، مايزىن ئاكا.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شۇنداق دەپ پىيالىلەرگە ئۈسسۈلۇق چاي قۇيۇپ ساۋۇت مەزىن بىلەن ئەكبەرخانغا سۇندى. ساۋۇت مەزىن پىيالىنى قولىغا ئېلىپ چايدىن بىر ئوتلاپ:

— نەزمىلىرىنى بەش - تۆت كۈندىن بۇيىزىگە[1] ئاڭلىماي، زېرىكىپ ئىت بولۇپ كەتتى كىشى، — دېۋىدى، پىيالىدىكى چايدىن يېڭىلا بىر ئوتلىغان ئەكبەرخان «پۇۋ» قىلىپ ئاغزىدىكى چاينى پۈركۈۋەتتى. ئۇ پىيالىنى ئالدىغا قويۇپ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي كۈلۈپ تېلىقىپ كەتتى.

ساۋۇت مەزىن «ھى - ھى - ھى!» قىلىپ، چالا كۈلۈپ قويۇپ:

— تۆرەم، ئۈسسۈزلۇق جىسم يولغا كېتىپ قالدى - ھە، — دېدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كۈلكىدىن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ ئەكبەرخاننىڭ پىيالىسىدىكى چاينى تۆكۈۋېتىپ قايتا چاي قۇيۇپ قويدى.

ساۋۇت مەزىن تاغدىن - باغدىن پاراڭ قىلىپ بىر پەس

---

① بۇيىزىگە — «بۇيان»، «بېرى» سۆزلىرىنىڭ تۇرپان شىۋىسى.

ئولتۇردى. ئەكبەرخان چىش يېرىپ بىر نېمە دەي دېسە، چوپچوك ئادەم، ئۇ ئامالسىز ئۇنىڭ پاتراق ئۆيدىن چىقىپ كېتىشىنى تىلەپ ئولتۇردى. ساۋۇت مەزىن ئۇنى - بۇنى پاراڭ قىلىپ ئولتۇرۇپ بىردىنلا ئۇستەلدىكى لامپىنىڭ شېشىسىگە قالپاق شەكىلدە كىيدۇرۇلگەن قەغەزگە يېزىلغان شېئىرنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ بوينىنى سوزۇپ قاراپ شېشىگە كىيدۇرۇلگەن قەغەزگە يېزىلغان خەتلەرنىڭ شېئىر ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۇرۇپ:

— قاراڭلار، بۇ شاھىرنى، چىراغنىڭ قەغىزىگىمۇ نەزمە پۈتۈڭاتقىنىنى، مەم - مەم، ئۇ قەغەزنىڭ تۆت بۇرجىكىدە تۆت كۆپلەت نەزمە بارمۇ نېمە بۇ بىر نېمىنىڭ، — دەپ لامپا شېشىسىدىكى قەغەزنى ئاۋايلاپ چىقىرىۋالدى.

لامپا شېشىسىگە كىيدۇرۇلگەن قەغەزدىكى بۇ تۆت كۆپلەت شېئىرنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئاخشىمى چىراغ ئالدىدا ئولتۇرۇپ ئىلھامى كېلىپ يېزىپ قويغانىدى.

ساۋۇت مەزىن بىر قولىدىكى قەغەزگە، بىر شائىرغا قاراپ شېئىرنى ئوقۇشقا تەمشىلىپ، ئاخىر:

— ئوقۇيمۇ؟ — دەپ تەۋەززۇ بىلەن سورىدى.

— ئوقۇسىلا، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كۈلۈمسىرىگىنىچە.

ساۋۇت مەزىن ئاستىدىكى ئورۇندۇقنى جايىدىن بىر ئاز سۈرۈپ، ئۆزىنى رۇسلاپ راۋۇرۇس ئولتۇردى، ئاندىن «ئىم!» قىلىپ كېكىرتىكىنى قاتتىق بىر قېرىۋېتىپ شېئىرنى ئوقۇشقا باشلىدى:

— ت - ت - ۇ - تۇننى، تۇننى كۈن - كۈندۈز - دەك ...

ساۋۇت مەزىن بىر مىسرا شېئىرنى ئوقۇپ بولغۇچە ئىچى پۈشۈپ كەتكەن ئەكبەرخان نېمە قىلىشىنى بىلمەي بىر پىيالە ئۈسسۈزلۇق ئىچىپ بولدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ساۋۇت مەزىنىڭ شۇنچىۋالا زورۇقۇپ ئوقۇشىغا قىزىقىپ ئولتۇراتتى. ساۋۇت

مەزبن شېئىرنىڭ بىرىنچى مىسرالىسىنىڭ ئاخىرىدىكى «چىراغ» سۆزىنى ئىككىنچى مىسرانىڭ بېشىدىكى «نۇرىنى» دېگەن سۆزگە ئۇلاپلا ئوقۇشقا باشلىغاندا، ئەكبەرخان چىداپ تۇرالمىدى ـ دە، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ:

— ساۋۇت ئاخۇن ئاكا ھوي، بىر ئوبدان، ئېسىل شېئىرنى پاخالاشتۇرماي بۇياقتا بەرسىلە، مەن ئۆزەملا ئوقۇۋېتەي، — دەپ مەزمۇنىنى سۆندى.

ساۋۇت مەزبن ئەكبەرخاننىڭ گېپىگە خاپا بولۇپ بىر نېمە دەي دېسە، بۇ خەقنىڭ ئۆيى، بۇتتاپ چىقىپ كېتەي دېسە يېڭى شېئىرنى ئاڭلىيالماي قالىدۇ. ئۇ ئۆزى شېئىرنى ھەجلەپ ئوقۇغاچقا، شېئىرنىڭ بىرىنچى مىسراسىنى ئوقۇپ بولۇپمۇ ئۇنىڭ مەنىسىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى چۈشىنەلمىگەنىدى. بىراق ئۇ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ شېئىرىنى ئوقۇشنى بەك ياخشى كۆرگەچكە، بۇنداق كۆڭۈلسىزلىك، قورساق كۆپۈكلىرىگە ئۆچرىسىمۇ ئېغىر ئېلىپ خاپا بولۇپ كەتمەيتتى.

— مانا، ئۆزلىرى ئوقۇسىلا، — دەپ، ساۋۇت مەزبن قولىدىكى قەغەزنى ئەكبەرخانغا سۆندى.

ئەكبەرخان قەغەزنى قولىغا ئېلىپ ئۇنىڭ ھەر بىر بۆرجىكىگە ئالدىرىماي زەن سېلىپ قاراپ چىققاندىن كېيىن قەغەزنى راۋۇرۇس تۇتۇپ شېئىرنى ئوقۇشقا باشلىدى. ئۇ شېئىرنىڭ تۇراق، رېتىم، ۋەزىنلىرىگە ئېتىبار بېرىپ قائىدە بويىچە يېقىملىق ئاھاڭدا ئوقۇيتتى. ئۇي ئىچىدە ئەكبەرخاننىڭ ئاۋازى ياڭراشقا باشلىدى:

چىراغ

تۇننى كۇندۇزدەك قىلۇر خۇددى گەۋھەر بۇ چىراغ،
نۇرىنى ئالغان قۇياشتىن نۇرى جەۋھەر بۇ چىراغ.

قاپقاراڭغۇ تۇنده نۇرنىڭ مەنبەئىدۇر بۇ چىراغ،
تۇنده يول تېپىپ مېڭىشنىڭ مەشئەلىدۇر بۇ چىراغ.

تۇنده قەلەم تۇتقىلى بولماس يوقالسا بۇ چىراغ،
قانچه يازسام يەنه قاينار دەرد تېگىدىن ئىشتىياق.

ئابدۇخالىق كۇن - تۇنى ئۇيقۇدىن بىدارىسەن،
خۇددى بىر پەرۋانىسەن، كەتمە هامان نۇردىن يىراق.

ئەكبەرخان شېئىرنى ئوقۇپ بولۇپ ساۋۇت مەزىنگە «شېئىر دېگەننى مانا مۇنداق ئوقۇماق كېرەك» دېگەندەك تىكىلىپ قاراپ قويۇپ، قولىدىكى قەغەزنى ئاۋايلاپقىنا لامپىنىڭ شېشىسىگە كىيگۈزۈپ قويدى.

— مەم - مەم، هەجەپمۇ بىر قالماشتۇرۇپ يېزىپتىلا، شاهىر بۇنى، — دېدى ساۋۇت مەزىن ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ.

— ئولتۇرسىلىرا، مايزىن ئاكا، پاراڭلىشىمىز، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىشىككه قاراپ ماڭغان مەزىنگە.

— رەهمەت، رەهمەت، ياخشى نەزمىدىن بىرنى ئاڭلۇالدىم. ئەمدى كۆڭلۇم قاراڭغۇدا چىراغ يېقىپ قويغاندەك يورۇپ كەتتى. تەرەت يېڭىلاپ دېگەر نامىزىغا مەسچىتكه ماڭمىسام كېچىكىپ قالۇرمەن، خوش، خوش، خۇدايىمغا ئامانەت، — دېدى ساۋۇت مەزىن.

ئۇ شۇنداق دەپ خوشلاشقىنىچه ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

بىر ئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئەكبەرخان شائىرنىڭ ئىجازىتى بىلەن، لامپا شېشىسىگه كىيگۈزۈلگەن قەغەزنى ئېلىپ ئۇنىڭغا يېزىلغان «چىراغ» شېئىرىنى ئايرىم قەغەزگه كۆچۈردى. ئۇ بۇ شېئىرنى «خاتىره ئۆچۈن ساقلاپ قويايي» دەپ شېئىر يېزىلغان قەغەزنى چىرايلىق قاتلاپ مەيده يانچۇقىغا سېلىۋالدى ...

قاملاشمىدى

1928 - يىلى 7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى پەن ياۋنيەن قوزغىغان سىياسىي ئۆزگىرىشتە مىللىتارىست ياڭ زېڭشىن ئۆلۈپ، ئۇنىڭ ئورنىغا جىن شۇرېن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە رەئىس بولدى. ئون يەتتە يىلدىن بۇيان شىنجاڭدا ھۆكۈم سۈرگەن زالىم ياڭ زېڭشىن ئاخىر ئۆز بېشىنى يېدى. ياڭ زېڭشىننىڭ ئۆلۈمى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئارىسىدا چوڭ غۇلغۇلا قوزغىدى. خەلق «ئۇستىمىزدىكى بۇ زۇلۇم تېغى ئاخىر ئاغدۇرۇلدى. ئەمدى كۈنىمىز ياخشى بولۇپ قالار» دېيىشتى. زىيالىيلار، تەرەققىيپەرۋەر زاتلار، سودىگەرلەر مۇستەبىت سىياسەتنىڭ ئورنىغا جۇمھۇرىيەت تۈزۈمىدىكى دېموكراتىك سىياسەتنىڭ يۈرگۈزۈلۈشىنى ئۈمىد قىلىشتى.

پەن ياۋنيەن سىياسىي ئۆزگىرىش قىلغان كۈنلەردە ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇرۇمچىدە ئىدى. ئۇمۇ ئىلغار زاتلارغا ئوخشاش كونا فېئودالىلىق ھاكىمىيەت تۈزۈمى ئورنىغا يېڭى جۇمھۇرىيەت تۈزۈمىنىڭ ئورنىتىلىشىنى ئۈمىد قىلاتتى. ئۇ 8 - ئاينىڭ بېشىغىچە ئۇرۇمچىدە تۇرۇپ ۋەزىيەتنى كۆزەتتى. بىراق، بىر ئايغىچىلىك بىرەر يېڭىلىقنىڭ شەپىسى بولمىدى. ھۆكۈمەت ئىشلىرى كونا پېتىچە قېلىۋەردى. جىن شۇرېن رەئىس بولۇپ ئۆزۈن ئۆتمەيلا «خەزىنە قۇرۇقدىلىپ ئەسكەرلەرنىڭ تەمىناتى ئۈزۈلۈپ قالدى» دېگەننى باھانە قىلىپ، پۈقرادىن كېلەر يىللىق ئالىدىغان باج - سېلىقنى بالدۇر يىغىۋېلىش توغرىسىدا پەرمان چۈشۈرۈلدى. جىن شۇرېننىڭ ھاكىمىيەت ئۇستىگە چىقىپلا خەقنى

ئىقتىسادىي تەرەپتىن تالان ـ تاراج قىلىشنى جىددىيلەشتۈرىدىغان بۇنداق تەدبىرى خەلقنىڭ نارازىلىقىنى قوزغىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر 8 ـ ئاينىڭ بېشىدا ئۇرۇمچىدىن تۇرپانغا قايتىپ كەلدى. شائىرنىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان دوست ـ بۇرادەرلىرى شۇ كۈنىلا ئۇنى يوقلاپ پەتىگە كېلىشتى.

— بۇنداق بولۇشىنى بىلگەن بولساق، ئۆزلەنىي بالدۇرلا ئۇرۇمچىگە چىقۇرتۇردىغان ئىشكەندۇق، بۇرادەر، — دېدى ھەببۇللا ئەپەندى گېپىنى داۋام قىلىپ، — ئۇزاق يىللاردىن بۇيان پۇقرانىڭ ئۇستىدىن بېسىپ تۇرغان قارا تاش ئۆزلە ئۇرۇمچىگە چىقىپلا ئاغدۇرۇپ تاشلاندى ئەمەسمۇ؟!

— شائىرنىڭ ئايىقى يارىشتى، — دېدى ھېسامىدىن زۇپەر كۈلۈپ تۇرۇپ.

— بىزلەرمۇ بۇ يەردە ئۇرۇمچىدىكى سىياسىي ئۆزگىرىشتىن خەۋەر تاپقان. خەقتىن ئاڭلىغان ھېساب ئەمەس، قېنىنى ئۆز ئاغزىلىرىدىن بىر ئاڭلايلى، — دېدى ئەكبەرخان.

— سىياسىي ئۆزگىرىش قوزغىغان پەن ياۋنىيەن ياشلىقىدا ياپونىيىدە ئوقىغانىكەن، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دوستلىرىغا قاراپ، — ئۇ ئۆزى ئۇرۇمچىنىڭ ۋالىيسى، ئۆلكىلىك خارجى مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، ھەربىي ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى ئىدى. ئۇنىڭ يەنە بىر ئىسمى پەن دۇيىڭ، يادىڭلاردا باردۇ، ئۇ تېخى تۆت ئاي بۇرۇنلا قاراشەھەردە سەنمىنجۇيىنى ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىۋىدى ...

ئاڭلاپ ئولتۇرغانلار باشلىرىنى لىڭشىتىشتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇلارغا 1928 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ئۆلكىلىك رۇسچە سىياسىي قانۇن مەكتىپىنىڭ 2 ـ قارارلىق ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمىدىن كېيىنكى زىياپەتتە، پەن ياۋنىيەن تەرىپىدىن ياڭ زېڭشىننىڭ قانداق ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى، مەمۇرىي ئىشلار نازىرى جىن شۇرېننىڭ ئون نەچچىلا ئادىمى بىلەن

پەن ياۋنيەن ۋە ئۇنىڭ شەرىكى رۇسچە سىياسىي قانۇن مەكتىپىنىڭ ئىلمىي مۇدىرى جاك چۇكشىنى نەق مەيداندىلا ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىكىگە تەختىگە چىقىۋالغانلىقىنى تەپسىلىي ھېكايە قىلىپ سۆزلەپ بەردى.

ئىشىك ئېچىلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم!

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ گېپىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاپ ئولتۇرۇشقان دوست ـ بۇرادەرلەر تەڭلا دېگۈدەك ئىشىككە قارىدى. ئىشىكتە مەيدىسىگىچە چۈشكەن مەشۇتتەك ئاپئاق ساقىلىنى سىلاپ ساۋۇت مەزىن تۇراتتى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! كەلسىلە، مايزىن ئاكا، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئورنىدىن تۇرۇپ.

ساۋۇت مەزىن ئالدىراش كېلىپ شائىر بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ئۇ بىر ھازا تىنچ ـ ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن مېھمانلارنىڭ قاتارىدىن ئورۇن ئالدى.

ساۋۇت مەزىن كىرىپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ گېپىنى بۆلۈۋەتكەندىن كېيىن ئۆي ئىچىدە پاراڭ قولاشمىدى. ساۋۇت مەزىن ئۇنىڭغا ـ بۇنىڭغا ئالاڭسىراپ قاراپ قويۇپ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا دېدى:

— ھوي شاھىر، تۇرپاننى ئۇنداقمۇ ئۇزاق تاشلىۋاتاملا، ھوي، ئاتام بىلەن ئانام بارىدى، خوتۇن بىلەن بالام بارىدى، ساۋۇت مەيزىنىدەك نەزمىگە خۇشتار قولۇم ـ قوشنىلىرىم بارىدى دەپ باقسىلا بولمامدۇ؟ يە شاھىر دېگەن شۇنداق بولامدۇ؟

— ھا ـ ھا ـ ھا!

— ھى ـ ھى ـ ھى!...

ساۋۇت مەزىننىڭ بۇ گېپى بىلەن ئۆي ئىچىدە كۈلكە كۆتۈرۈلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇرمۇ كۈلۈمسىرەپ:

— ئۇرۇمچىدىن پاتلا قايتۇرمەن دەپتىمەن، ئۇ يەرگە چىقىپ شۇنداق ئۇزۇن تۇرۇپ قالدىم، مايزىن ئاكا، — دېدى.

— شاھىر، نەزمىلىرىنى ئاڭلىمىغىلى خېلى گاخ[1] بوپقالدى، ئۇنداق قىلمىسىلىرا، يېڭىدىن يازغان نەزمىلىرىنى ئاڭلاپ باقىنى.

ساۋۇت مەزىنىنىڭ بۇ گېپى ھەممەيلەنگە ماقۇل كەلدى.

— مايزىن ئاكام دۇرۇست گەپ قىلدى، قېنى ئابدۇخالىق، بىر شېئىر ئوقۇپ بەرسىلە، — دېيىشتى دوستلار بىردەك ھالدا.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يانچۇقىدىن يېڭى يازغان بىر شېئىرنى چىقىرىۋىدى، ساۋۇت مەزىن بوينىنى سوزۇپ قاراپ ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشەلدى. ساۋۇت مەزىنىڭ «شېئىرنى مەن ئوقۇيمەن» دەپ كېچىك بالىدەك تالىشىدىغان مىجەزىنى ياخشى بىلىدىغان ئەكبەرخان دەرھاللا:

— ئولتۇرۇڭلار، مايزىن ئاكا، شېئىرنى يازغان ئادەم ئۆزى ئوقۇسا، قۇلاقلا تېخىمۇ ياخشى ئاڭلىنىدۇ، شائىر شېئىرنى ئۆزى ئوقۇپ بېرىدۇ، — دېدى.

ئەكبەرخاننىڭ بۇ گېپىگە ھەممەيلەن كۈلۈشۈپ كېتىشتى. ساۋۇت مەزىن گويا ھېچ ئىش بولمىغاندەك پەرۋاسىزلىق بىلەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇراتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۆي ئىچىدە كۈلكە بېسىققاندىن كېيىن، «قاملاشمىدى» ناملىق شېئىرنى ئوقۇشقا باشلىدى:

ئادىمى ئالماشتىيۇ، يولى، تۇزۇم ئالماشمىدى،
جىن[2] دېگەننىڭ ئىشلىرى مىسقالچىمۇ قاملاشمىدى.

ياڭ[3] ئۆلۈپ تاپتى لەھەت، بولمامدىكەن جۇمھۇرىيەت،
بەرمىسە جۇمھۇرىيەت، بۇ ئىشلىرى قاملاشمىدى.

---

① گاخ — ۋاقتىنىڭ تۇرپان شېۋىسى.
② جىن - جىن شۇرېن.
③ ياڭ - ياڭ زېڭشىن.

ئاتى جىنىنىڭ ئۆزى جىن، جىنىنىڭ كۆنى بولغاي قىيىن،
ئېتىبارى بىر تىيىن، قىلغان ئىشى قاملاشمىدى.

ئابدۇخالىق نەرە تات، ئەنە قالقان، ئەنە ئات،
ئۇخلاپ يېتىش بەك ئۇيات، جىنىنىڭ ئىشى قاملاشمىدى.

شائىر شېئىرنى ئوقۇپ بولغاندا، ئۆي ئىچى جىمجىتلىققا چۆمگەنىدى. بۇ جىمجىتلىقنى ساۋۇت مەزىن بۇزدى:

— مەم - مەم، شاھىر، «قالماشمىدى، ۋاي قالماشمىدى»[1] دەپ بۇ نەزمىنى بۇنچىلىك قالماشتۇرۇپ يېزىۋېتىپتىلا. ئەگەرچەندە قالمىشىپ قالغان بولسىزە، خۇدايىم پاناھ بەرگەي، نەزمە دېگەننى قانچىلىك كېلىشتۇرۇپ يازۇردىلاكىن تاك؟

ساۋۇت مەزىننىڭ بۇ گېپىي يەنە كۆلكىگە سەۋەب بولۇپ ئۆي ئىچىدە بىر پەس كۆلكە كۆتۈرۈلدى. بىر ھازادىن كېيىن ساۋۇت مەزىن ئورنىدىن تۇرۇپ:

— خوش ئەمىسە، ھەر قايسىلىرى ئولتۇرغان جايلىرىدىن قوزغىلىشمىسىلا، مەن چىقىپ تەرەت يېگىلاپ مىچىتكە ماڭمىسام بولمايدۇ، — دەپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

---

① قالماشمىدى — «قاملاشمىدى» نىڭ تۇرپان شېۋىسى.

يول دېگەن شۇ

1929 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ بىر كۈنى، تۇرپاندا ئۇجمە پىشقان چاغ ئىدى. موللا روزىمەتنىڭ كېسەل بولۇپ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغىنىدىن خەۋەر تاپقان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇ پىشقەدەم شائىرنى يوقلاپ كېلىش ئۈچۈن ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن ئاتلىق يولغا چىقتى.

ئەسلىدە شائىر موللا روزىمەت ناھايىتى ساغلام، تېتىك، خۇش چاقچاق ئادەم ئىدى. ئۇ ياشىنىپ قالغانلىقىغا قارىماي، بىناكارلىق ھۈنىرىنى تاشلىماي تامچىلىق قىلاتتى. ئالدىنقى يىلى ئۇ تۇرپان يېڭىشەھەردە بىر باي سودىگەرنىڭ دۇكىنىنى سېلىۋاتقاندا، تام ئۈستىدىن يىقىلىپ كېتىپ پۇتى سۇنۇپ كەتكەن، شۇنىڭدىن كېيىن كېسەلچان بولۇپ قالغانىدى. شۇڭا، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر پات ـ پات ئۇنى يوقلاپ تۇراتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئېتىنى مېڭىشقا قويۇپ بېرىپ كونىشەھەرنىڭ ئۇدۇل جەنۇب تەرىپىگە جايلاشقان يار بېشى مەھەللىسىگە يېقىنلاشتى. ئۇ يولدا كالىغا مىنگەن دېھقاننى ئارىغا ئېلىۋېلىپ «ۋاي كالىدىن چۈشمە، ۋاي كالىدىن چۈشمە!» دەپ ۋارقىرىشىپ كېلىۋاتقان بىر توپ كىشىلەرنى كۆردى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر «بۇ نېمە ۋەقە ئۈزى» دەپ ئالدىدا ئۈزى تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقان بىر توپ ئادەملەرگە قىزىقىپ قالدى ـ دە، «چۈۋ!» دەپ ئۈزەڭگىدىكى پۇتى بىلەن ئېتىنى دىۋىتىۋىدى، تورۇق ئات يورغىلاپ يۈرۈپ كەتتى. بېشىغا كۆل رەڭ شىلەپە كىيىپ، ئۈچىسىدىكى ئاق پاختىلىكىنى ئۈچۈرتۈپ، ئارغىماق

نەسىللىك تورۇق ئاتنى يورغىلىتىپ كېلىۋاتقان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى تونۇۋالغان دېھقانلار ئۇ يېتىپ كەلگۈچە كالىنى يېتىلەپ يولنىڭ چېتىگە ئەپچىقىپ توختىدى. ئۇنىڭغىچە ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇلارنىڭ ئۇدۇلىغا يېتىپ كېلىپ ئاتتىن چۈشتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم! — دېھقانلار شۇنداق دېيىشىپ ھۆرمەت بىلەن شائىرغا سالام بېرىشتى.

— ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام! — ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇلارنىڭ سالىمىغا جاۋاب قايتۇرۇپ ئالدىدىكى ئىككى پېشقەدەم دېھقان بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

شۇ ئەسنادا، كالىغا مىنىۋالغان ئوتتۇرا ياشلىق دېھقان كالىدىن چۈشۈشكە تەمشىلدى. ئۇنىڭ يېنىدىكى ئۇنىڭغا قاراپ تۇرغان ئىككى ئادەم تەڭلا:

— ۋاي نۇراخۇن، بولدى، بولدى، كالىدىن چۈشمە! — دەپ ۋارقىرىشىپ كەتتى.

كالىنىڭ ئۈستىدىكى قارىمۇتۇق چىرايلى ئاچچىقىدىن بېغىرىڭ تۈسكە كىرىپ تىترەپ تۇرغان، دوغلاق كەلگەن، كەكە ساقاللىق نۇراخۇن ئىسمىلىك ئادەم يۈلقۇنۇپ ئىككى دېھقاننىڭ قولىدىن ئاجراپ كالىنىڭ ئۈستىدىن يەرگە چۈشۈشكە تىرىشاتتى. دېھقانلار بولسا ھولۇقۇپ جىددىيلەشكەن ھالدا «بولدى قىلسىنا ئەمدى، كالىدىن چۈشمىسىنا» دېيىشەتتى.

بۇ ئىش ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا غەلىتە تۇيۇلدى. ئۇ كالا ئۈستىدىكى نۇراخۇنغا قاراپ ئۇنىڭغا سەپسېلىپ چىققاندىن كېيىن ئالدىدىكى پېشقەدەم دېھقاندىن سورىدى:

— بۇ نېمە گەپ ئۆزى؟

پېشقەدەم دېھقان «ئىھ ـ ھى!» قىلىپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ «خەپشۇك» دېگەندەك، كالىنىڭ يېنىدا تۇرغان ھەمراھلىرىغا بىر قارىۋېلىپ نەزەرىنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا يۆتكەپ، سەل قورۇنغاندەك خىجالەت بولۇپ دېدى:

— شائىر، بىز تەرەپىالا ئۆزلەنىڭ يوللىرىنى توسۇپ قويغاندەك ئىش قىلغىنىمىزغا ئۆزلەدىن خىجىل بولۇپ ئىزا تارتىپ تۇرۇپتىمىز، يۈرت دېگەندە ھەر قىسما ئىشلار بولۇركەن.

— ئۇنداق دەپ كەتمەڭ. ئۇنچىلىك تۇزۇت قىلىش بىھاجەت، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كەمتەرلىك بىلەن.

قىسقا داۋاملاشقان بىر پەس سۈكۈتتىن كېيىن پېشقەدەم دېھقان كالا ئۈستىدىكى نۇراخۇننىڭ ۋەقەسىنى سۆزلەپ بەردى:

نۇراخۇن بايلارنىڭ كارىزىنى چاپىدىغان دېھقان بولۇپ، بۇگۈن ئەتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىنلا ئېغىلدىكى كالىسىنى ئىشىك ئالدىغا ئەپچىقىپ مىنىپ كارىز بېشىغا قاراپ يول ئاپتۇ. ئۇ بىر ئاز مېڭىپ كارىز چېپىشقا ئىشلىتىدىغان پوچىسىنى[1] ئۈيدە ئۇنتۇپ قالغانلىقىنى سېزىپ كەينىگە قايتىپتۇ. ئۇ ئىشىك ئالدىغا كېلىپ ئۈيدە قالغان خوتۇنىنى چاقىرىپتۇ. ئۇنىڭ خوتۇنى يېتەرخان ئىشىكتىن بېشىنى چىقىرىپ:

— نېمە ئىش؟ — دەپ سوراپتۇ.

نۇراخۇن كالىدىن چۈشمەيلا:

— پوچىنى ئەپچىقىۋاتسىنا، ئۇنتۇپ قاپتىمەن، — دەپتۇ.

يېتەرخان خېمىر يۇقى قولىنى پۇلاڭلىتىپ:

— كۆرمىدىمۇ، تونۇرغا نان يېقىشقا خېمىر يۇغۇرۇۋاتىمەن، كالىدىن چۈشۈپ ئۆزى ئالغاي ئۇ پوچى دېگەن بىر نېمىسىنى، — دەپتۇ.

نۇراخۇننىڭ ئاچچىقى يامان، مىجەزى چۈس ئادەم بولغاچقا:

— مەن ئىشقا ئالدىراۋاتىمەن، تولا قۇرۇق گەپىڭنى قويۇپ پوچىنى چاپسان ئەپچىقىپ بەر! — دەپ ۋارقىراپتۇ.

يېتەرخانمۇ ئۆزۈمنىڭ راست دەيدىغان خوتۇن بولغاچقا:

— كالىنىڭ ئۈستىگە تېقىمىنى قارا يىللىمدا يەملەپ

---

① پوچى — كارىز چېپىشتا ئىشلىتىدىغان جوتۇنلۇق بىر تۈرى.

قويمىغاندىكىن، ئۆزى يەرگە چۈشۈپ ئۇ بىر نېمىسىنى ئاۋالغاي! — دەپ پوچىنى ئەپچىقىپ بەرمەپتۇ.

— مەن تام قوشنا بولغاچقا، بۇ ۋاقا - چۈك گەپ - سۆزلەرنى ئاڭلاپ قېلىپ ئىشىك ئالدىغا چىقىپ نۇراخۇننىڭ قېشىغا كېلىشىمگە، — دەپ سۆزىنى داۋام ئەتتى پېشقەدەم دېھقان، — ئاچچىقىدا يېرىلىپ كەتكۈدەك بولغان نۇراخۇننىڭ ئاغزىدىن: «پوچىنى ئەپچىقىپ بەرمەسەك بوپتۇ، مەن بۇگۈن مۇشۇ كالىنىڭ ئۈستىدىن يەرگە چۈشىدىغان بولسام، سەندەك خوتۇن ئۈچ تالاق» دېگەن يامان گەپ چىقىپ كەتتى.

— ئاپلا نۇراخۇن، بۇ نېمە دېگىنىڭ ئۇكەمۇي، — دېگىنىمچە ئۇنىڭ يېنىغا يۈگۈرۈپ باردىم، بىراق مەن كېچىككەنىدىم. ئەگەر ئۇ كالىنىڭ ئۈستىدىن يەرگە چۈشۈپلا كەتسە، خوتۇنى يېتەرخان ئۈچ تالاق بولىدۇ - دە، ئۇلارنىڭ ئۆيى بۈزۈلۈپ چۆچۈرىدەك بەش بالىسى يېتىم قالىدۇ ئەمەسمۇ، بۇنداق بولسىزە، بەش نارەسىدىگە ئۇگال بولمامدۇ. مەن گەپ قىلسام، نۇراخۇن:

— نېمە بولسا بولۇر، تەقدىر - ئاللا پېشانەمگە پۈتكەننى كۆردۈم. كالىنىڭ ئۈستىدىن يەرگە چۈشۈپ پوچىنى ئۆزۈم ئەپچىقىپ ئىشىمغا ماڭىمەن، — دەپ تۇرىدۇ.

مەن ئۇنى:

— بولدى پەيلىڭدىن يان، — دەپ تۇتۇۋالدىم.

بۇنى ئىشتىكەن مەھەللىمىزدىكى قولۇم - قوشنىلار، ھەقەمسايىلەر دۇررىدە يىغىلىشىپ كېلىشتى. ھەممىمىز بۇ ئىشقا باش قاتۇردۇق. بىز:

— بۇ ئىش تازا چاتاق بولدى. نۇراخۇن كالىدىن يەرگە چۈشمەيزە ئولتۇرۇرمۇ؟ ئۇ ئەمدى يەرگە چۈشۈپلا كەتسە مەزىمى[1]

---

① مەزىم — مەزلۇم سۆزىنىڭ تۇرپان شېۋىسى.

ئۇچ تالاق بولىدىغان تۇرسا، ئەمدى بۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولۇر، — دېيىشىپ بىر ئامال تېپىشقا تىرىشتۇق. بىرسى بىر نېمە دەپ، يەنە بىرسى يەنە بىر نېمە دەپ ئاخىر ھەممىمىز «شەرىئەتنىڭ شېخى قىرىق» دېگەن گەپ بار. باغرىدىكى قازى ئاخۇنۇمنىڭ ئالدىغا بېرىپ باقساق، قازى ئاخۇنۇم كىتاب كۆرۈپ بىر يول تېپىپ بۇ ئىشنى تۈزەپ قويۇر، دەپ باغرىغا قاراپ يولغا چىققان، ھازىر باغرىغا كېتىپ بارىمىز، شائىر ئەپەندىم.

پېشقەدەم دېھقاننىڭ سۆزىنى تەستىقلاپ ئۇنىڭ ھەمراھلىرى «راست شۇنداق» دېيىشتى.

بۇ بىر توپ بىچارە دېھقانغا قاتتىق ئېچىنغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كالا ئۇستىدىكى نۇر كارىزچىغا قاراپ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قويۇپ ئۇنچىقماي بىر پەس تۇردى. بىردىنلا ئۇنىڭ كاللىسىغا بىر ئەقىل كەلگەندەك بولدى، ئۇنىڭ قەلب ئاسمىنىدا ئاجايىپ بىر ئوي - پىكىر ئۇچقۇنى چاقنىدى - دە، ئۆزىگە قاراپ تۇرغان دېھقانلارغا دېدى:

— كەينىگىزلەرگە قايتىڭىزلەر، مەھەللىگە بارغاندا بىر گەپ بولۇر.

بۇ گەپ بىلەن دېھقانلار ئۇمىدىنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا باغلاپ كەينىگە قايتىشتى. نۇر كارىزچى خىجالەت بولغان ھالدا:

— ئۆزلىرىدەك يۇرت كاتتىسىنىڭ ئالدىدا كالىدىن چۈشمەي ناھايىتى سەت ئىش قىلدىم، ئېغىر ئالمىسىلا، شائىرىم، — دەپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇردىن ئەپۇ سورىدى.

— «ئۆزۈم تاپقان بالاغا، نەگە باراي دەۋاغا» دەپ، ئۆزىڭىزگە ئۆزىڭىز تېپىۋالغان ئىش بولغاندىكىن، بوپتۇ، كېرەك يوق، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دېھقانلار بىلەن بىرگە ئېتىنى يېتىلەپ كېتىۋېتىپ.

ئۇلار پاراڭلىشىپ ئانچە ئۇزۇن ماڭمايلا مەھەللە ئىچىگە يېتىپ باردى. مەھەللە مەسچىتىنىڭ ئالدىدىكى بۇك - باراقسان

يوغان ئۇجمە راسا پىشىپ كەتكەنىدى.

— كالىنى جۇجەمنىڭ[1] ئاستىغا ئېلىپ بېرىڭلار، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر توپ ئىچىدىكى ياشراق بىر دېھقانغا.

شۇ گەپ بىلەن ئۇ دېھقان كالىنى يېتىلەپ ئۇجمىنىڭ ئاستىغا ئېلىپ كەلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر نۇراخۇنغا بۇيرۇدى:

— قېنى ئورنىڭىزدىن تۇرۇڭ.

نۇراخۇن ئىنجىقلاپ بىر قولى بىلەن كالىنىڭ دۇمبىسىنى تايىنىپ، يەنە بىر قولى بىلەن ئۇجمىنىڭ ئېگىلگەن شېخىنى تۇتۇپ ئورنىدىن تۇردى. دېھقانلار «بۇنىڭ كەينىدىن شائىر نېمە دەركىن» دەپ ھەيرانلىق ئىلكىدە ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قارىشىپ قېلىشتى.

— ياخشى، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر نۇراخۇنغا، — قېنى ئاۋۇ يوغان شاخنى تۇتۇپ جۇجەمنىڭ ئۈستىگە چىقىڭ.

نۇراخۇن ھېچبىر ئىككىلەنمەيلا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كۆرسەتكەن شاخنى تۇتتى. بۇنىڭدىن ھودۇقۇشۇپ قالغان بىر نەچچە دېھقان تەڭلا:

— ۋۇي، ۋۇي، بولمىدى بۇ، بۇنداق قىلسا قانداق بولۇر!؟ — دېيىشتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇلارغا قاراپ قولىنى كۆتۈرۈپ پۇلاڭشتىپ «بولدى، گەپ قىلماڭلار» دېگەن شەرەتنى قىلدى، ئاندىن نۇراخۇنغا قاراپ:

— قېنى، تېز بولۇڭ، — دېدى.

نۇراخۇن بىرلا كۆچەپ شاخقا ئېسىلىپ لىككىدە ئۇجمىنىڭ ئۈستىگە — يوغان بىر شاخقا چىقىۋالدى.

— ھە، مانا بۇ ئىشىڭىز جايىدا بولدى، قېنى ئەمدى ئاۋۇ ئېگىزدىكى شاخقا چىقىڭ، — دەپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇجمىنىڭ يەنە بىر شېخىنى كۆرسەتتى.

---

① جۇجەم — ئۇجمىنىڭ تۇرپان شېۋىسى.

بۇ ئىشنىڭ قانداق ئاقىۋەت بىلەن ئاخىرلىشىشىغا تەقەززا بولۇشۇۋاتقان دېھقانلار ئۇنچىقماستىن بىرده ئۇجمىنىڭ ئۇستىگە خۇددى مايمۇندەك ئەپچىللىك بىلەن يامىشىپ چىقىپ كېتىۋاتقان نۇراخۇنغا قاراشسا، بىرده تەمكىن ھالدا بېلىنى تۇتۇپ تۇرغان سۇلەتلىك ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قارىشاتتى.

— جۇجەملەر پىشىپتىمۇ؟ — سورىدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر نۇراخۇندىن.

— خېلى پىشىپتىغۇ بۇ بىر نېمە، — دېدى نۇراخۇن پەسكە قاراپ.

— ئۇنداق بولسا، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر نۇراخۇنغا، — قورسىقىڭىز تويغۇچە جۇجەم يەڭ.

نۇراخۇن شائىرنىڭ گېپىى بىلەن پىشىپ كۇمۇشتەك پارقىراپ كەتكەن ئۇجمىلەرنى ئۇزۇپ ئېلىپ ئاغزىغا سالغىلى تۇردى.

— ۋۇي، شائىر، مەن بىئەپ ئىش قىپتىمەن جۇمۇ، — دېدى ئۇ پەسكە قاراپ، — جۇجەمگە ئۇزلەمۇ ئېغىز تېگىپ باقمىلا.

— رەھمەت، ئۇزىڭىز يەڭ، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كۇلۇپ.

بۇ چاغدا دېھقانلار ئۇيلىرىدىن كېگىز، كۆرپە ئاچقىپ مايىگە سېلىپ بىر سورۇن راسلاشقانىدى. بايىقى پېشقەدەم دېھقان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى كۆرپىگە تەكلىپ قىلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كۆرپىگە كېلىپ ئولتۇرۇشىغا، ئۇنىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىنىپ ئۇسسۇزلۇق كەلتۈرۈلدى. ياشلاردىن بىر نەچچىسى بىر شالدىرشاپ[1] ئەكېلىپ ئۇجمە ئىرغىتتى. شالدىرشاپقا چۇشكەن ئۇجمىنى بىر نەچچە لېگەنگە ئېلىپ داستىخانغا ئەكېلىپ قويدى.

— قېنى، جۇجەمگە ئېغىز تېگىپ باقمىلا، — دېيىشتى

---

[1] شالدىرشاپ — ئۇجمە ئېغىتىپ چۇشۇرىدىغان، ئىككى تەرىپىدە تۇتقىدىغان ياغىچى بار چوڭ داستىخان.

دېھقانلار.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇجمىدىن ئازراق يەپ، رەھمەت ئېيتىپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ ئۇجمە دەرىخى ئۈستىدە تېخىچىلا ئۇجمە يەۋاتقان نۇراخۇنغا قاراپ دېدى:

— ھوي نۇراخۇن، جۇجەمگە تويدىڭىزمۇ؟

— ئەجەبمۇ بىر پىشىپ كېتىپتىكەنتۇق، بۇ بىر نېمىنى بىر قورساق يەۋالدىم دېسىلىرا، — دېدى نۇراخۇن كالپۇكىدىكىنى شىرنىلەرنى ئالىقىنى بىلەن ئېرتىۋېتىپ.

— ئۇنداق بولسا يەرگە چۈشۈڭ! — دەپ بۇيرۇدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كەسكىنلىك بىلەن.

بۇ گەپ دېھقانلارنى ئالاقزادە قىلىۋەتتى.

— شائىر ئەپەندىم، بۇنداق بولسا قانداق بولۇر؟ — دېيىشتى ئۇلار تەمتىرىشىپ.

— ياخشى بولىدۇ، چۈنكى نۇراخۇن كالىدىن چۈشسەم خوتۇنۇم ئۇچ تالاق، دېگەن ئەمەسمىدى، — دېدى شائىر دېھقانلارغا چۈشەندۈرۈپ، — بايا تىن ھەممىڭىزلەر كۆردىڭىزلەر، نۇراخۇن كالىنىڭ ئۈستىدىن جۇجەمنىڭ ئۈستىگە چىقتى. ئۇ ئەمدى يەرگە چۈشسە جۇجەمنىڭ ئۈستىدىن چۈشىدىغۇ، ھەرگىز كالىنىڭ ئۈستىدىن چۈشمەيدۇ. نۇراخۇن جۇجەمنىڭ ئۈستىدىن چۈشۈپ كەتسەم، خوتۇنۇم ئۇچ تالاق دېمىگەندۇ؟

بۇ گەپ دېھقانلارنى كۈلدۈرۈۋەتتى. ئۇجمە ئۈستىدە بۇ گەپنى ئاڭلاپ تۇرغان نۇراخۇن:

— مەن جۇجەمنىڭ ئۈستىدىن چۈشسەم، خوتۇنۇم ئۇچ تالاق دېگەن سۆزنى ئىللا ـ بىللا ئېغىزغا ئالمىدىم، ئاداشلار، — دېدى پەسكە قاراپ.

— دۇرۇس، نۇراخۇن ھازىر يەرگە چۈشسە جۇجەمنىڭ ئۈستىدىن چۈشىدۇ. يول دېگەن ئاشۇ، قورقماي چۈشۈۋېرىڭ، نۇراخۇن، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كۈلۈمسىرىگەن پېتى.

بۇ گەپ بىلەن دېھقانلار ئۈستىدىن گويا بىر ئېغىر يۈكنى ئېلىۋەتكەندەك يېنىك نەپەس ئېلىشىپ كۆڭۈللىرى سۆيۈنۈپ كېتىشتى. پېشقەدەم دېھقانلار شائىرغا كەينى - كەينىدىن رەھمەت ئېيتىشتى. شائىر ئۇجمىدىن يەرگە چۈشۈپ تۇرغان نۇراخۇنغا كۆپ نەسىھەت قىلغاندىن كېيىن، دېھقانلار بىلەن خوشلىشىپ، شائىر موللا روزىمەتنىڭ ئۆيىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

جۇدالىق زارى

1929 ـ يىلى يازدا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ تۆت ياشقا كىرگەن ئوتتۇرانچى ئوغلى ئابلىزجان بىلەن بىر ياشقا توشقان كەنجى ئوغلى ئابدۇرېشىتخان ئاغرىپ قېلىپ بىر ئايىنىڭ ئىچىدىلا كېيىنى ـ كەينىدىن ئالەمدىن ئۆتتى. ئىككى ئوغلىدىن ئايرىلىش قايغۇ ـ ھەسرىتى شائىرنىڭ قەلبىنى قاتتىق ئۆرتىدى. ئاچچىق ھىجران پىراقىدا ئازابلىنىۋاتقان شائىرنى دوستلىرى باشقا يەرلەرگە بېرىپ ئايلىنىپ سايا‌ھەت قىلىپ كەلسە، كۆڭلى تەسكىن تاپار دەپ ئويلاپ قاراشھەرگە يولغا سېلىپ قويدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قاراشھەرگە يېتىپ بارغان كۈنى ئالدىنقى يىلى بۇ يەردە ئېچىلغان سەنمىنجۇيى[1] كۈرسىغا ئۆگىنىشكە كەلگەندە تونۇشۇپ قالغان ئارا ئىسىملىك موڭغۇل ئاغىنىسى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. ئۇچراشمىغىلى بىر يىل بولغان ئىككى دوست قىزغىن كۆرۈشۈپ ئەھۋاللاشتى. ئەتىسى ئارا شائىرنى ئۇنىمىغىنىغا قويماي يايلاققا ئېلىپ كەتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يايلاقتا ئارانىڭ ئاغىنىلىرى بىلەن تونۇشۇپ قالدى. يايلاقنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى شائىرنى ئۆزىگە قاتتىق جەلپ قىلىۋالدى. ئۇ ئارا بىلەن ھەر كۈنى يايلاقنى — گۈزەل مەنزىرىلەرنى ئاتلىق ئارىلاپ، ئىككى ھەپتىنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكىنىنى تۈيماي قالدى. 15 ـ كۈنى ئارا ئۈنى ئۈزىتىپ ئۆزى بىللە قاراشھەرگە ئەكېلىپ قويدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قاراشھەردىكى دوستلىرىنىڭكىدە بىر

---

① سەنمىنجۇيى — سۈن جۇڭشەننىڭ ئۈچ مەسلىكى.

نەچچە كۈن تۈرۈپ تۈرپانغا قايتىپ كەلدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ قايغۇ - ھەسرىتى كۆتۈرۈلگەندەك بولغاندى. ئۇ ئۆيىگە قايتىپ كېلىپ ئاتا - ئانا، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بىلەن كۆرۈشتى ۋە ھۈجرا ئۆيىگە كىرىپ قاتتىق چۆچۈپ كەتتى: تېخى بىر يېرىم ئاي بۇرۇن ساق قالغان سۆيۈملۈكى ئايىمخان ئورۇن تۈتۈپ ياتاتتى. ئۇنىڭ قىزىلگۈلدەك جىلۋىدار چىرايى زەپىرانىدەك سارغىيىپ، جۈدەپ، يۈز سۆڭىكى تومپىيىپ چىقىپ، تونۇغۇسىز ھالغا كېلىپ قالغاندى.

شائىر سۆيۈملۈكىنىڭ بۇ ھالغا چۈشۈپ قالغىنىنى كۆرۈپ يۈرىكى قاتتىق سىقىلدى. ئۇ ۋارقىرىۋېتىشتىن ئۆزىنى بېسىۋېلىپ ئىتتىك مېڭىپ ئايىمخانىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى - دە، ئىچى سىرىلغان ھالدا ئۇنىڭ پېشانىسىنى تۈتتى. ئايىمخان قەدىردانىنىڭ قولىنى چىڭ تۈتۈۋېلىپ ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنىڭدىن ئەھۋال سوراپ، كۆڭۈل ئوۋلىغۇچى سۆزلەرنى قىلىپ، يىپەك قوليا غلىقى بىلەن رەپىقەسىنىڭ يامغۇردەك قۇيۇلۇۋاتقان يېشىنى سۈرتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىمكانىيىتىنىڭ بارىچە ھەرىكەت قىلدى. داڭلىق تېۋىپلارنى تەكلىپ قىلىپ كېسەلنى كۆرسىتىپ داۋالاتقان بولسىمۇ، ئايىمخاننىڭ ھالى كۈندىن - كۈنگە زەئىپلىشىشكە باشلىدى. شائىر سۆيۈملۈك رەپىقەسىنىڭ قېشىدىن كېچە - كۈندۈز ئايرىلمىدى.

بۇ بىر جۈپ ئاشىق - مەشۇق، ژاپادار ئەر - خوتۇنلىنىڭ مۇھەببىتى كارىز سۈيىدەك پاك، تۈرپان ئىسسىقىدەك قىزغىن، تۈرپانلىقلار قەلبىدەك ساددا، بىغۇبار، سەمىمىي ئىدى. ئۇ ژىسال تاپقان ئون يىل مابەينىدە، خۇددى يېڭىدىن تويى بولغان قىز - يىگىتلەردەك بىر - بىرىنى قەدىرلەپ ئىنتايىن قىزغىن مۇئامىلە قىلىشاتتى. ژاپادار دىلبىرىنىڭ ھالىدىن قاتتىق ئازابلانغان شائىر ئازغىنا ۋاقىت ئىچىدە خىيالا ئېتىدىن چۈشۈپ جۈدەپ كەتتى.

بىر كۈنى كەچىسى تاڭ ئاتارغا يېقىن ئايىمخان ئاچچىق ئىگىراپ توختىدى - دە، ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ ئۇنىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇۋالدى. بۇنىڭدىن بىر ئىشنى سەزگەن شائىرنىڭ يۈرىكى «جىغغىدە» قىلدى - دە، قەدىردانى ئايىمخانىنىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇپ كۆزلىرىگە تەلمۈرۈپ ئولتۇردى. بىر پەستىن كېيىن بىردىنلا ئايىمخانىنىڭ قولى بوشاپ كۆزلىرى يۇمۇلدى. بۇ ئايرىلىشقا چىدىمىغان شائىر مەرھۇم مەھبۇبىنى يىغا ئارىلاش ئېچىنىشلىق ئاۋازدا چاقىردى، لېكىن ئايىمخان ئۇنچىقارمىدى. چۈنكى ئۇ راستتىنلا ھاياتلىق بىلەن ۋىدالاشقانىدى.

ئۈي ۋە ھويلىدا قانتىق يىغا - زار كۆتۈرۈلدى. قانتىق مۇسىبەت قايغۇسىغا چۆمگەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەقىللىق، ۋاپادار مەھبۇبى ئايىمخانىنىڭ ھىجران دەردىدە باھار بۇلۇتىدەك ياش تۆكتى! ...

مەرھۇمنىڭ نەزىرلىرى بېرىلىپ بولغاندىن كېيىن شائىر ئۆز ھۇجرىسىدا يالغۇز ئولتۇرۇپ ھاياتىدىكى ئەڭ يېقىن سىردىشى، مۆيۈملۈك مەھبۇبىنى ئەسلىدى، جۇدالىق قايغۇسىنى بېسىۋالالماي دەريا - دەريا ياشلىرىنى تۆكۈپ ھەسرەت چەكتى، ئورنىدىن تۇرۇپ خاس خانىسىغا كىرىپ قولىغا قەلەم ئالدى - دە، ئاق قەغەزگە قىزىل سىيادا «مەرسىيە» دەپ ماۋزۇ قويدى. ئۇ دېرىزىدىن يىراقتا بىر پەس نەزەر تاشلاپ ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، قۇرلارغا چىرايلىق، ئۇستىخانلىق پۇچۇركا بىلەن قەلبىنىڭ مۇسىبەت قايغۇ - ھەسرىتى سىڭگەن سۆز دۇردانىلىرىنى ئۇنچىدەك تىزىشقا باشلىدى.

. . . . . .

ئاي ئىدى ئىسمىڭ سېنىڭ ئاي دېمەك لايىق ئىدى،
ئاي دېمەك بەلكى كېلىشمەس، كۈن دېمەك مۇۋاپىق ئىدى.

قىلمىدى بۇ ھالىڭا دەۋران تەھەممۇل ئاقىبەت،
سالدى ئاغرىقنى تېنىڭگە كەتتى سەندىن ئافىيەت.

ئىرجىئى ئايات ئىلە كۆكتىن ساڭا كەلدى ندا،
قىلمىدىڭ بىردەم تەۋەققىپ ئاقىبەت بولدۇڭ جۇدا.

ئاھىلەر، پەريادىلەر چىقتى پەلەكلەرگە بىر ئۇن،
كەلمىدىڭ قايتىپ ئەجەب كەلمەدۇ ھېچ رەھمىڭ بۇگۈن.

ھەقلىقتۇرسەن، چۈنكى ئالىي روھىڭغا يەر تار ئىدى،
ئالىي روھلار يەر يۈزىدە تۇرمىغى چوڭ ئار ئىدى.
. . . . . .
ياخشى ۋەسىيڭ تا قىيامەتكە قەدەر تىلدا بولۇر،
خاس ساڭا بولغان مۇھەببەت تائەبەد دىلدا بولۇر.
. . . . . .

يۇرەك سۆزى

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ رەپىقىسى ئايىمخان 1929 - يىلى 10 - ئايدا يېگىرمە تۆت يېشىدا ئالەمدىن ئۆتتى. ئۆمۈرلۈك، ۋاپادار يارىنى ئائىلىۋى تۇرمۇشنىڭ تۇڭرۇكى دەپ بىلگۈچى شائىر چەكسىز مۇسىبەت، قايغۇ دېڭىزىغا غەرق بولدى. شۇڭا ئۇ ماتەملىك قەلبىنىڭ لىرىك زارى — مەشھۇر مەرسىيىسىنى يازغانىدى. ئۇ ئۆز ھۇجرىسىدا تەنھالىق ئازابىنى چېكىپ ۋاپادار مەشۇقىنى ئەسلىگىنىدە، تۆۋەن ئاۋازدا، ناھايىتى كۆچلۈك ھاياجان بىلەن تۆۋەندىكى مىسرالارنى ئوقۇيتتى:

ياخشىلاردىن ياخشىراق بىر بىباھا يولداش ئىدىڭ،
مەجنۇنىڭ لەيلىسىدەك دەرددىش ئىدىڭ، سىردىش ئىدىڭ.

بۇ جاھاننىڭ لەززىتىگە سەن ئىدىڭ تەم بەرگۈچى،
ھەر گۈزەل بىر مەنزىرە بولسا ئاڭا يەم بەرگۈچى.

غۇنچىگە كىم ئاغرىماس، كەتسە ئېچىلماستىن قۇرۇپ،
ياكى بىر ياش گۈل تۇرۇپ كەتسە ئېچىلماستىن توزۇپ.

تاشلىدىڭ جىسمەن گۈلۈم، روھان ھامانە بىرگە بول،
ھەم يىراقتۇر، ھەم ئېغىردۇر تۇرمۇشتا قالغان ئۇشبۇ يول.

شائىر مەرھۇمە ئايىمخانغا بولغان چوڭقۇر مۇھەببەت ۋە

ھۆرمىتىنى ئالىيجاناب، پاك قەلبىدە كىر قوندۇرماستىن ساقلاپ بىر يىلغىچە ئۇنىڭ پاك روھىغا قارىلىق تۇتۇپ، ئويۇن - تاماشا، توي - تۆكۈنلەرگە بېرىشنى تەرك ئەتتى.

ئۇ پاك، ئالىيجاناب، ئەخلاقي پەزىلەتكە، ئەل ئىچىدە يۇكسەك ئابرۇي - ئىناۋەتكە ئىگە، قەددى - قامىتى كېلىشكەن، ئەقىللىق يىگىت بولغاچقا، ئۇنىڭغا قىزىقىدىغانلار كۆپ ئىدى. تۇرپاننىڭ داڭدار سودىگەر، بايلىرىدىن بىر قانچىسى بىر - بىرىدىن خۇپىيانە ھالدا ئابدۇراخمان مەخسۇمھاجى ئائىلىسىگە كىشى كىرگۈزۈپ، ئۇزلىرىنىڭ رەسىدە بولۇپ بويىغا يەتكەن خان قىزلىرىنى شائىرغا بېرىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. ئوغلىنىڭ مىجەز - خۇلقىنى ئوبدان چۈشىنىدىغان ئاتا - ئانا ئەزىز پەرزەنتىنىڭ ئازابلىق يۈرىكىنى پۈچىلىماسلىققا تىرىشاتتى. ئۇلار «قىزىمىزنى كېلىنلىككە بېرىمىز» دېگۈچىلەرنىڭ ئەلچىلىرىگە كۆپتىن - كۆپ رەھمەت ئېيتىپ، ئۇلارنى ئۈزۈرىخاھلىق بىلەن ناھايىتى تەستە ئۈزىتاتتى. بۇ خۇسۇستىكى گەپ - سۆزلەرنى بولسا ئوغلىدىن خۇپىيانە تۇتاتتى. بىراق، مەرھۇمە ئايىمخاننىڭ يىل نەزىرى ئۈتكەندىن كېيىن توي خۇسۇسىدىكى گەپ - سۆزلەر كۆپىيىپ كەتتى. توي مەسلىھەتى ئۇچۇن بۇ ئائىلىگە كېلىپ - كېتىدىغان «خالىس نىيەت» كىشىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەي قالدى. بويتاق ئوغلىنى ئۆيلەپ قويۇش قارارىغا كەلگەن ئابدۇراخمان مەخسۇمھاجى خوتۇنى نىيازخان خېنىم بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، بۇ ئىشتا ئوغلىنىڭ رايىنى سىناپ كۆرۈش ئۇچۇن ئەرەمسىما خېنىمغا ئىلتىماس قىلدى. نىيازخان خېنىم ئانىسى ئەرەمسىما خېنىمغا:

— ئابدۇخالىق ئۇزلىرىنى ناھايىتى ياخشى ھۆرمەتلەيدۇ، گەپلىرىنمۇ يىرماس، ھازىر ئۇ ھۇجرىسىدا دەم ئېلىۋاتىدۇ، ئۇزلىرى توي توغرىسىدىكى مەسلىھەتىمىزنى ئۇنىڭغا دەپ بىر ماقۇل كەلتۈرەپ بەرسىلە، — دېدى.

— بولىدۇ، شۇنداق بولسۇن، بۇ تازا چىنىمدىكىدەك گەپ بولدى. بۇ ئىشقا مېنىڭمۇ خېلى ۋاقىتلاردىن بۇيان ئىچىم پۇشۇپ تۇرغان. ئابدۇخالىقنى ئالدىمغا چاقىرىڭلار، مەن ئۇنىڭ تومۇرىنى بىر تۇتۇپ باقاي. بىزنىڭ گېپىمىزگە ئۇمۇ بويۇن تولغىماس، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم.

نىيازخان خېنىم شائىرنى چاقىرىپ قويۇپ، ئۆزى غېپلا قىلىپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن مومای نەۋرىسىنىڭ سالام ـ سەھىتىدىن كېيىنلا دەرھال گەپ باشلىدى:

— ئابدۇخالىق بالام، تەقدىر شۇنداق بولىدىكەن. بىز بەندىلەرنىڭ ئۇنىڭغا ئەلھۇ كىملىللا دەپ رازى بولۇپ كۆنمەكتىن باشقا چارىمىز يوق. رەھمەتلىك ئايىمخان قازالاپ كەتكىلىمۇ بىر يىلدىن ئېشىپ قالدى، يالغۇزچىلىق ناھايىتى تەس، بالام، ھۇجرىلىرىدا ھەمراھسىز يالغۇز ياتسىلا يامان بولىدۇ، خۇدانىڭ ئالدىدا گۇناھكار بولۇپ قالىدىغان گەپ، خۇدايىم بۇيرۇسا يۇرتىمىزنىڭ بەزەن نامدار، كاتتا بايلىرى ئۆزلىرىنى «بالا قىلىۋالساق» دېيىشۋاتىدۇ.

ئەرەمسىما خېنىم سۆزلەشتىن توختاپ، سىنچى كۆزلىرى بىلەن نەۋرە ئوغلىنىڭ ئۆيقۇسىزلىقتىن قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىگە تىكىلدى. ئۇ «يۇزى ئون بەش كۇنلۇك تولۇن ئايدەك دۇپدۇگىلەك تۇرىدىغان بىر ئوغۇل ئىدى، بۇ بالام. بۇ ئۇگالغا ئەجەب سەپ سالماپتىمىنا، جۇدەپلا قاپتىغۇ، توۋا خۇدايىم، ئانارەدەك قىپقىزىل تۇرىدىغان مەڭزىلىرى سارغىيىپ خېلىلا تارتىلىپ قاپتۇ، بۇ بالا جۇمۇ ...» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ، «قېنى گېپىمگە نېمە دەپ جاۋاب بېرىسەن؟» دېگەندەك قىلىپ بىر پەسكە ئۇندىمىدى. نەۋرە ئوغۇلمۇ ئېغىز ئاچماي ئولتۇرۇۋەردى. جىمجىتلىقنى ئاخىر يەنە مومای بۇزدى:

— گەپ قىلمايلاغۇ، بالام، — دېدى ئۇ سۆزىنى داۋام قىلىپ، — ئۆزلىرىنى كۆيئوغۇل قىلىۋالساق دېيىشۋاتقان

كاتتىلەرنىڭ خان قىزلىرىدىن بىرىنى تاللاپ «بولىدۇ» دېسىلە، خۇدايىم بۇيرۇسا ئۆزلىرىنى بۆلەكتىن توي قىلىپ ئۆيلەپ قويايلى. ھەي بالام، توققۇز ئاي، توققۇز كۈن قورساق كۆتۈرۈپ، بالا تۇغۇپ چوڭ قىلىپ «قىزىمىزنى سىلەرگە بېرەيلى» دەپ ئېغىز ئاچماق ئوڭايمۇ؟

ئەرەمسىما خېنىم ئۇمىدۋارلىق بىلەن نەۋرىسىنىڭ ئاغزىغا قاراپ جاۋاب كۈتتى. نەۋرە ئوغۇل ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن ئانىسىغا ئۆز مۇددىئاسىنى چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى:

— مۆتىۋەر كاتتىلارنىڭ ھىممەتلىرىگە كۆپ رەھمەت، ھەر قايسىلىرىنىڭ ياخشى كۆڭۈللىرىگىمۇ رەھمەت. ئانا، مەن كۆڭلۈمدىكى گېپىمنى ھېچقاچان ئۆزلەدىن يوشۇرۇپ باقمىغان. جان ئانا، ھەر قايسىلىرى بىلىشمەيۋاتاملا، ھازىر تويغا ھەۋەس قىلىدىغان چاغمۇ؟ ھازىر جاھاندا نېمە ئىشلار بولۇۋاتىدۇ؟ ئەل - يۇرت نېمە بولۇۋاتىدۇ؟ خەلقىمىز قانداق ئازاب - كۈلپەتلەرنى چېكىۋاتىدۇ؟ مەن قانداقمۇ ئۇلارنى ئويلىماي تۇرالايمەن؟ ئۆزىنى «مەن ئەلنىڭ ئوغلى» دەپ ھېسابلايدىغان بىر ئەر ئۆز مەشۇقىنى، ئۆز خۇشاللىقىنى، ئۆز بەختىنىلا ئويلىسا بولامدۇ؟ ئۇ بەك چاكىنىلىق، تېتىقسىزلىق، بىمەنىلىك بولمامدۇ؟ مەن ئۆزۈمنى ئەمەس، ئالدى بىلەن ئازاب ئىچىدە تۇرغان خەلقىمنى ئويلىشىم كېرەك، ئانا، ئۆزلىرى ئابدۇخالىق سۆزۈمنى ئاڭلىمىدى دەپ خاپا بولمىسىلا، مېنى توي قىلىشقا سايى قىلغۇچىلارغا «ئۇ مەن ھازىرمۇ مەرھۇمە ئايمىخانىنىڭ تەزىيىسىدىمەن» دەپ يۇرۇپتۇ، ھازىرچە ئۆيلەنمىگۈدەك دەپ قويسىلا.

نەۋرىسىدىن بۇنداق جاۋابنىڭ چىقىشىنى كۈتمىگەن ئانا بىر ھازا ئۇندىمەي ئولتۇرۇپ قالدى. بىر مەھەل ئۆتكەندىن كېيىن ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قويۇپ بېشىنى لىڭشىتىپ دېدى:

— بولىدۇ، بالام، ئالدىرىغان شەيتانىنىڭ ئىشى، خۇدايىم بۇيرۇسا، ئالدىرىمايلا - تېنىمەي، ئەتە - ئۆگۈنلۈككىچە تىرەنرەك

ئويلاپ باقسىلا.

ئارىدىن بەش كۈن ئۆتۈپ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ دوستلىرىدىن ھېسامىدىن زۇپەر، ھەببۇللا ئەپەندى ئۇنىي يېڭىشەھەرنىڭ غەربىدىكى پولۇچىنىڭ تاللىقىغا تەكلىپ قىلدى. ئۇلۇغ سۇ ئېقىۋاتقان ئۆستەڭ بويىدىكى يوغان باراقسان تالنىڭ سايىسىدە ئولتۇرۇپ ھەببۇللا ئەپەندى توي ئىشىدىن گەپ ئاچتى. ھېسامىدىن زۇپەر يېڭىشەھەر، كونىشەھەردىكى بىر قانچە بايلارنىڭ خان قىزلىرىدىن چېكىپ تۇرۇپ بىرنى تاللىۋېلىش توغرىسىدا مەسلىھەت بەردى. ئىككى دوست بىرى توختىسا بىرى سۆزلەپ، ئۇنى ماقۇل كەلتۈرۈشكە كۆپ ھەرىكەت قىلىشتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دوستلىرىغا كەسكىن ھالدا دېدى:

— ئاتام بىلەن ئانام ئوغۇل ئۈيلەپ توي قىلىشقا شۇنچە ھەۋەس قىلىشىپ كەتكەن بولسا، ئىنىم ئابدۇقەييۇمنى ئۈيلەپ تۇرسۇن، مەن ھازىرچە ئۈيلەنمەيمەن.

ھېسامىدىن زۇپەر مەنىلىك قاراپ ھەببۇللا ئەپەندىگە كۆز قىسىپ قويدى. ھەببۇللا ئەپەندى ئابدۇخالىق ئۇيغۇردىن سورىدى:

— ئەزىز بۇرادەر، ئۆزلىرىنىڭ تويلىرىنى قاچان ئويناىمىز بولمىسا؟

— مەن ھازىرچە ئۈيلەنمەيمەن. سىلەرگە يۈرەك سۆزۈمنى ئېيتسام، خەلقىم قاچان زۇلۇم - كۆلپەتتىن قۇتۇلۇپ ئەركىنلىك، ھۆرلۈككە ئېرىشىدىكەن، ئاشۇ كۈنىي مېنىڭ تويۇم بولىدۇ، — ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تىنىمسىز شارقىراپ ئېقىۋاتقان سۇغا قاراپ شۇنداق دېدى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

خورۇششي پېرىۋۇد[1]

1930 ـ يىلى 1 ـ ئايدا سوغۇق ئالدىنقى يىللاردىكىدەك قاتتىق بولدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى بىر نەچچە كۈنگىچە كوچا ـ كويلاردا ئۇچراتمىغان ھېسابىدىن زۇپەر بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن ئۆنى كۆرگىلى كىردى. ئۇ خاس خانىغا كىرگەندە، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىشىككە كەينىنى قىلىپ ئولتۇرۇپ ئالدىدىكى ئوچۇق تۇرغان قېلىن بىر كىتابتىن قەغەزگە نېمىلەرنىدۇر كۆچۈرۈپ يېزىۋاتاتتى. شائىر ئۆز ئىشىغا شۇ قەدەر چىن ئىخلاسى بىلەن بېرىلگەنىدىكى، ھېسابىدىن زۇپەرنىڭ ئۆيگە ئىشىكنى ئېچىپ كىرگىنىنى تۇيمىدى. ئۇ خەت بىلەن تولغان ۋاراقلارنى ئالدىدىكى قېلىن بىر دەستە قەغەزنىڭ ئۈستىگە ئاۋايلاپ قويۇپ يەنە يېڭى ۋاراقنى يېزىشقا باشلايتتى.

پەگادا بىر پەس تۇرغان ھېسابىدىن زۇپەر يېنىك نەپەس ئېلىپ، پۈتىنىڭ ئۈچىدا ئاۋايلاپ دەسسەپ شائىرنىڭ كەينىگە كەلدى. ئۇ بىر قاراپلا بىلدىكى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىر رۇسچە كىتابنى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىۋاتاتتى. «پاھ، بىر نەچچە يىل بۇرۇن ئۇ «سۇ بويىدا»، «ئۈچ دۆلەت ھەققىدە قىسسە»، «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» نى بىزگە خەنزۇچىدىن ئۆرۈپ ھېكايە قىلىپ سۆزلەپ بەرگەنىدى، مانا ئەمدى بۇ ئورۇسچە كىتابنى ئانا تىلىمىزغا ئۆرۈپ يېزىۋېتىپتۇ ـ دە، بۇمۇ بىر قىزىق كىتاب بولسا كېرەك، يازسىلا، تېزرەك يازسىلا، دوستۇم، بولدى، ...

---

① خورۇششي پېرىۋۇد — رۇسچە «ياخشى تەرجىمە» دېگەن سۆز

دىققەتلىرىنى چېچىۋەتمەي، ئىلاھىم قوللىرى دەرد كۆرمىگەي» ھېسامىدىن زۇپەر شۇلارنى ئويلاپ كەينىگە بۇرۇلۇپدى، قولىدىكى قەغەز - قەلەمنى ئۈستەلگە قويۇپ كېرىلىپ ئەسنەشكە باشلىغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىردىنلا ئۈنى كۆرۈپ قالدى ۋە دەررۇ ئورنىدىن تۇردى.

— ئۆزلە كىرگەنمىدىلە، سەزمەي قاپتىمەن، بىئەدەپلىك بوپتۇ، كەچۈرگەيلا، — دېدى ئۇ دوستىنىڭ ئالدىغا بېرىپ قولىنى سۇنۇپ.

ئىككى دوست قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

— ھە، جىم - جىملا كىرىپ، يەنە جىم - جىملا كەينىلىرىگە قايتىشلىرى نېمە ۋەجىدىن؟ — سورىدى شائىر خىجالەت بولۇپ قىزىرىپ قالغان ھېسامىدىن زۇپەردىن.

— كىرسەم ئىش ئۈستىدىكەنلا، ئەھۋالنى كۆرۈپ كەينىمگە يېنىشىم ئىدى، — دېدى ھېسامىدىن زۇپەر.

— كىرگەنلىرى ياخشى بولدى، ئۆزۈمۇ چارچاپ قالغانىدىم، قېنى ئولتۇرسىلا، — شائىر دوستىنى ئورۇندۇققا تەكلىپ قىلدى.

ھېسامىدىن زۇپەر ئولتۇرۇپتىپ تۆت ئېلىك قېلىنلىقتىكى قوليازمىنىڭ ئۈستىدىكى بىر ۋاراقنى ئېلىپ كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى - دە، ئوقۇشقا باشلىدى: «ئاننا يېشىنىپ بولدى - دە، كېچىلىك كىيىملىرىنى كىيىپ ئۇخلاش ئۈچۈن ياتتى، بىراق، ئۇنىڭ كۆزىگە زادىلا ئۇيقۇ كەلمىدى ...» ھېسامىدىن زۇپەر ئوقۇشتىن توختاپ دوستىدىن سورىدى:

— بۇ ئورۇسچە كىتابنى ئۆز تىلىمىزغا ئۆرۈۋېتىپلا - دە؟

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىنى لىڭشىتىپ جاۋاب بېرىپ دېدى:

— شۇنداق، بۇ بەك ياخشى كىتاب.

ھېسامىدىن زۇپەر قىزىقىپ سورىدى:

— كىم يازغانكەن؟

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كىتابنىڭ ئوچۇق تۇرغان بېتىگە خەلچەپ[1] سېلىپ قويۇپ كىتابنى ياپتى - دە، ئۇنى ھېسامىدىن زۇپەرگە سۇنۇۋېتىپ دېدى:

— دۇنياغا مەشھۇر رۇس يازغۇچىسى لېۋتولستوي.

ھېسامىدىن زۇپەر زەڭگەر رەڭلىك قاتتىق مۇقاۋىلىق كىتابنىڭ تېشىنى سىلاپ قويۇپ قارىۋىدى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر:

— بۇ «ئاننا كارىنىنا» دېگەن كىتاب. بۇنى ئۆز تىلىمىزغا ئاغدۇرۇپ مەشھەگە كەلدىم، — دېدى كىتابنى ھېسامىدىن زۇپەرنىڭ قولىدىن ئېلىپ، بايا خەلچەپ سېلىپ قويغان يەرنى ئېچىپ كۆرسىتىپ.

— ياپىرىم، يېرىمىنى ئۆرۈپ بوپتىلاغۇ، بۇنىڭ ھېكايىسىنى ئەمدى قاچان ئاڭلايمىز؟ — ھېسامىدىن زۇپەر شۇنداق دەپ دوستىغا قارىدى.

— بۇ كىتابنى ئۆز تىلىمىزغا ئاغدۇرۇپ مۇشۇ يەرگە كەلگۈچە تۆت ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت كەتتى، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كۈلۈمسىرەپ، — قالغىنىنى ئىشلەپ بولغىچىمۇ يەنە شۇنچىلىك ۋاقىت كېتەرمىكىن. ھېكايىسىنى سۆزلىسەك، بىر نەچچە دوست - بۇرادەرلەرلا ئاڭلايدىكەن، تىلىمىزغا ئاغدۇرۇپ كىتاب قىلىپ يېزىپ قويساق، تېخىمۇ نۇرغۇن ئادەملەر ئوقۇمامدۇ؟ كەلگۈسىدە بىزدە نەشرىيات بولغاندا، ئەلۋەتتە، مۇشۇ خىل كىتابلارنى مىڭلاپ، تۈمەنلەپ بېسىپ چىقىرىمىز - دە.

— دېگەنلىرى دەر ھەقىقەت، دۇرۇس، بۇ ئىشنى ياخشى قىپتىلا، — دېدى ھېسامىدىن زۇپەر چىن قەلبىدىن قوللاپ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنچىقمىدى. ئۇي ئىچى جىمجىتلىققا چۆكتى. دەل شۇ چاغدا پەلەمپەيدىن يۇقىرىغا چىقىۋاتقان ئاياغ تىۋىشى ئاڭلىنىپ، خاس خانىنىڭ ئىشكى ئالدىغا چىقىپ توختاپ

---

① خەلچەپ — خەتكۈش.

قالدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئورنىدىن تۇرۇشىغا ئىشىك يەڭگىلگىنە قېقىلدى.

— مەرھەمەت! — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىشىككە قاراپ.

— ئەسسالام دوستلار! — دەپ ئىشىكنى ئېچىپ سالام بەرگىنىچە چىرايى سېرىق، كۆزلىرى كۆك، بەستلىك، يوغان كەلگەن پىلاتوۋىسكى كىرىپ كەلدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنىڭ سالىمىغا سالام قايتۇرۇپ ئالدىغا بارىدى ـ دە، قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ ئۇنى ھېسامىدىن زۇپەرنىڭ يېنىدىكى ئورۇندۇققا تەكلىپ قىلدى. پىلاتوۋىسكى ھېسامىدىن زۇپەر بىلەن قول ئېلىشىپ:

— ئەسسالام زۇپەرجان، — دېدى، ھېسامىدىن زۇپەر:

— ئىزدىراستىي، — دەپ ئۇنىڭ قولىنى سىقتى.

پىلاتوۋىسكى ئورۇندۇققا ئولتۇرۇۋېتىپ ئۈستەلدىكى كىتابنى كۆرۈپ قالدى. پىلاتوۋىسكى كىتابنى قولىغا ئېلىپ خۇشاللىقىدىن ئاغزى ئېچىلىپ كۆزلىرى يۇمۇلۇپ كەتتى ـ دە، دېدى:

— ئاننا كارىنىنا؟

— شۇنداق، مەن «ئاننا كارىنىنا» رومانىنى ئانا تىلىمىزغا تەرجىمە قىلىۋاتىمەن، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنىڭغا چۈشەندۈرۈپ.

پىلاتوۋىسكى بىر كىتابقا، بىر شائىرغا قاراپ:

— پېرېۋودنا رومان ئۈيگۈرىسكىي يازىكۇ؟[1] دېدى يەنە.

— ھەئە، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىنى لىڭشىتىپ.

پىلاتوۋىسكى قوليازمىدىن بىر نەچچە بەتنى ئېلىپ باشمالتىقىنى چىقىرىپ:

— ئوچىن خوروشوۋ، خورۇششىي پېرېۋۇد، — دېدى.

— ئوچىن خوروشوۋ دېگۈدەك ئاغدۇرالمىدىم، ئۇنچە

---

① ئۇيغۇرچە مەنىسى: رومان ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنىۋاتىدۇ.

ئەمەس، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىنى چايقاپ كەمتەرلىك بىلەن.

پىلاتوۋسكى يەنە باشمالتىقىنى چىقىرىپ بايىقى گەپنى تەكرارلىدى:

— ئوچىن خوروشوۋ، خورۇشچىي پېرېۋۇد ...

پىلاتوۋسكى تۇرپان كونىشەھەرنىڭ شەرقىي دەرۋازىسىنىڭ بىر چاقىرىم شىمالىغا قۇرۇلغان «دېھقانچىلىق يېڭى تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش پونكتى» نىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن تەكلىپ قىلىنغان يېزا ئىگىلىك تېخنىكى ئىدى. ئۇ تۇرپانغا ئالدىنقى يىلى كەلگەن بولۇپ، كېلىپلا سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن بىر ئۇيغۇر شائىر بارلىقىنى ئاڭلاپ سۈرۈشتۈرۈپ يۈرۈپ ئىزدەپ تېپىپ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن تونۇشۇپ قالغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ شائىرنىڭ ئۆيىگە پات - پات كېلەتتى. ئۇلار سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئەھۋالى، ئىلىم - پەن تەرەققىياتى، ئەدەبىيات تېمىلىرىدا ئۇزاق - ئۇزاق سۆزلىشىپ كېتەتتى، بەزى كىشىلەر ئۇلارنىڭ رۇسچە گېپىگە قىزىقىپ، مەنىسىنى چۈشەنمىسىمۇ قېشىدا ئاڭلاپ ئولتۇرۇشاتتى.

كۈنلەر ئۆتۈپ بىر كۈنى پىلاتوۋسكى ئابدۇخالىق ئۇيغۇردىن ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىتىپ قويۇشنى ئۆتۈندى. شۇنىڭ بىلەن شائىر بۇ رۇس تېخنىكقا ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىتىشكە باشلىدى. پىلاتوۋسكى تىرىشچان ئادەم بولغاچقا، بىر نەچچە ئايدىلا تۇرمۇشتا كۆپ ئىشلىتىلىدىغان سۆزلەرنى ئۆگىنىۋالدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۆز نۆۋىتىدە، ئىلگىرى ئۆگەنگەن رۇس تىلىنى مۇستەھكەملەپ پىلاتوۋسكىدىن بەزى نەرسىلەرنى ئۆگەندى.

ئىشىك يېنىك قېقىلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىكنى ئېچىۋىدى، ئابدۇساتتار چۈشلۈك تاماقنىڭ تەييار بولغانلىقىنى ئېيتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھېسامىدىن زۇپەر بىلەن پىلاتوۋسكىنى پەسكە — ھويلىغا باشلاپ چۈشۈپ مېھمانخانىغا ئېلىپ كىردى، ئۇلار ئۈستىگە پېتىرمانتا بېسىلغان مەززىلىك پولۇنى ئىشتىھا بىلەن يېيىشكە باشلىدى.

تاماقتىن كېيىن پىلاتوۋسكى خوشلىشۇېتىپ دېدى:

— ھازىر قىش ۋاقتى بولغاچقا، ماڭا ئىش يوق. مەن ئەتە كېلىپ «ئاننا كارىننا» نى ئوقۇپ بېرەي، سىز تەرجىمە قىلىپ يېزىۋېرىڭ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىنى لىڭشىتىپ ماقۇل بولدى.

ئەتىسى ۋەدە بويىچە پىلاتوۋسكى ئەتىگەندىلا يېتىپ كەلدى. ئۇلار خاس خانىغا چىقىپ قىزغىن ئىشقا كىرىشىپ كەتتى.

بۇلبۇل ناۋاسى

تۇرپان شەھىرىنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان يار يېزىسىدىكى بۇك باراقسان دەل - دەرەخلەر بىلەن ئورالغان بەگ مەھەللىسى تۇتاش كەتكەن ئۇزۇملۇك باغلىرى، ئېرىق ئۆستەڭلەردە قىشۇ ياز توختىماي ئېقىپ تۇرىدىغان زۇمرەتتەك سۈزۈك سۇلۇق كارىزلىرى، ئالدى ئۇزۇم باراڭلىق، كەينى چوڭ باغلار بىلەن ئورالغان ئايۇان سارايلىق ھويلا - ئارامگاھلىرى بىلەن كىشىنى جەلپ قىلاتتى. مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان نەبىخانىنىڭ ھويلىسى كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى ھەممىدىن بەك تارتاتتى. بەش مو يەرنى ئىگىلىگەن ئايۇان، سارايلىق بۇ چوڭ ھويلىنىڭ تاشقى دەرۋازىسى بەگ مەھەللىسىنى شىمالدىن جەنۇبقا كېسىپ ئوتتۇرىدىغان چوڭ يولنىڭ غەربىي قاسىنقىسىغا جايلاشقانىدى. چوڭ دەرۋازىدىن كىرگەندە، ئىككى يۈز مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى ئازادە، ئارامبەخش يېشىل كارىدور — ئۇزۇم بارىگى ئىچكى ھويلىنىڭ دەرۋازىسىغا تۇتىشاتتى. تاشقى ھويلىغا مال ساقلايدىغان چوڭ ئامبار ئۆيلەر، خىزمەتكارلارنىڭ تۇرالغۇسى، ئات ئېغىللىرى جايلاشقانىدى. يېشىل سىرلىنىپ، چىرايلىق گۈل نەقىشلەر چېقىرىلغان ئەگمە دەرۋازىدىن ئىچكى ھويلىغا ئۆتەتتى، ئىچكى ھويلىنىڭ شىمال تەرىپىگە كۈنگەيگە قارىتىپ ئېگىز كۆتەرمە قىلىنىپ سېلىنغان ئايۇان سارايدىكى يىگىرمە ئېغىز ئۆيدە نەبىخان ئائىلىسى، ئەكبەرخان، ئايالى سەنەۋەرخان ۋە ئەكبەرخاننىڭ ئانا بىر ئاتا باشقا مۇئەززەمخان، مۇيدىنخان، مۇئەتتەرخان، مۇختەرخان، غۇلامخان، نەسىردىنخان ئىسىملىك ئىنىلىرى، ئىسالەتخان،

ئەسلەتخان دېگەن سىگىللىرى تۇراتتى.

ئىچكى ھويلىنىڭ غەربىي تەرىپى قىرىق مو يەرنى ئىگىلىگەن چوڭ باغقا تۇتىشاتتى. ئىچكى ھويلا بىلەن چوڭ باغنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان ئۈستەڭدە يىل بويى توختىماي بىر تاشلىق سۇ ئېقىپ تۇراتتى. ئەسلىدە بۇ چوڭ ھويلىدىكى ئۆيلەرنى بۇرۇن ئەھرارخان تۇرە سالدۇرغانىدى.

ئەھرارخان تۇرە ئەنجانلىق ئۇزبېك سودىگەر بولۇپ، 1887 ـ يىلى ئوتتۇز ئۇچ يېشىدا تۇرپانغا سودا ئىشى بىلەن كېلىپ تۇرۇپ قالغان. كېيىنكى بىر قانچە يىللاردا ئەھرارخان يار يېزىسىدا چوڭ بىر پاختا زاۋۇتى قۇرغان. ئۇ رۇسىيە سودىگەرلىرى بىلەن پاختا دېگۈار توختامى تۈزۈپ سودا قىلىدىغان چوڭ سودىگەرلەردىن ئىدى. ئەھرارخان 1907 ـ يىلى ئەللىك ئۇچ يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن. بۇ چاغدا ئۇنىڭ تۇنجى ئوغلى ئەكبەرخان ئون ياشتا، قىزى ئىسالەتخان يەتتە ياشلاردا ئىدى. ئەھرارخان ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئايالى مەريەمخاننى تۇغقانلىرى ئىككى نارەسىدە بالىسىنى يات ئادەمگە خار قىلماسلىقنى كۆزلەپ، ئەھرارخاننىڭ يېقىن ئادىمى نەبىخانغا چېتىپ قويغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئەكبەرخان باشقا ئىنى، سىگىللىرى بىلەن نەبىخانىڭ تەربىيىسىدە چوڭ بولغان.

نەبىخان مېۋىلىك باغقا، گۈل ـ گىياھلار، قۇشلارغا ھېرىسمەن ئادەم ئىدى. 1930 ـ يىلى 5 ـ ئايدا «نەبىخانىڭ بېغىغا بۇلبۇل كەپتۇ» دېگەن خەۋەر تۇرپانغا پۇر كەتتى. ئەسلىدە تۇرپاندا بۇلبۇل يوق ئىدى. بۇلبۇلنىڭ سايرىشىنى ياخشى كۆرىدىغان نەبىخان ئۇرۇمچى ۋە داۋانچىڭدىكى قىرچىنغۇلىنىڭ ئورمانلىقلىرىدىن بىر نەچچە بۇلبۇلنى تۇتۇپ ھويلىسىغا ئەكېلىپ قەپەزدە باققان، بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن بېغىغا قويۇۋەتكەن. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ بۇلبۇللار باغدا يەرلىشىپ كۆپەيگەنىدى.

5 ـ ئاينىڭ ئاخىرى. بىر كۈنى ئەكبەرخان دوستلىرىنى بېغىغا

باراۋەتكە چىللىدى. يېڭىشەھەردىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ھېسامىدىن زۇپەر، ھەبىبۇللا ئەپەندى، يۇنۇسبەگ، پولاتباي، ئابدۇپەتتار ۋەلىيۇپ، مۇمىن ئەپەندى، لىتىپ ئەپەندى، ئەنەيتۇللا ئەپەندى، نىياز سەيپۇك، مۇپتۇل باي، ساجىت ئاخۇن قاتارلىق دوست - بۇرادەرلەر ئاش ۋاقتى بىلەن يېتىپ كېلىشتى. ئەكبەرخاننىڭ خىزمەتكارلىرىدىن ھەمدۇل ۋە مەتنىياز ئىككىسى مېھمانلارنىڭ ئاتلىرىنى ئېلىپ تاشقىرىقى ھويلىغا جايلاشتۇردى. مېھمانلار ئۇزۇم باراڭلىرى بىلەن ئورالغان يېشىل كارىدوردىن ئۆتۈپ ئىچكىرىكى ھويلىنىڭ چىرايلىق دەرۋازىسىغا كېلىشىگە غازلار غاقىلدىدى. ئىچكىرىكى ھويلىدىكى ئايۋانغا ئېسىلغان قەپەزدىكى شاتۇتى مېھمانلارنى يىراقتىن كۆرۈپ قېلىپ: «مېھمان كەلدى، مېھمان كەلدى!» دەپ سايراپ خەۋەر بەردى. ئەكبەرخان مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ قىزغىن سالاملىشىپ ئۇلارنى مېھمانخانىغا باشلىدى. نەبىخان كېلىپ مېھمانلار بىلەن سالاملاشتى.

مېھمانلار بۇ ياسىداق، كەڭ، ئازادە مېھمانخانىغا كىرىپ خوتەننىڭ ئېسىل گىلەملىرى ئۈستىگە سېلىنغان دۆخاۋا كۆرپىلەردە بەھۈزۈر ئولتۇرۇپ، ناۋات سېلىنغان خۇش پۇراق چايدىن ئوتلاپ، داستىخاندىكى نازۇ نېمەتلەردىن ئېلىپ، تونۇردىن يېڭىلا قومۇرغان ئىسسىق شىرمان نانغا ئېغىز تەگدى. كەينىدىنلا چىرايلىق چىن تاۋاقلاردا غاز گۆشى بېسىلغان بەتتە پولۇ كەلتۈرۈلدى. راسا ئوخشىغان پولۇنىڭ مەززىلىك ھىدى مېھمانلارنىڭ ئىشتىھاسىنى ئېچىۋەتتى. پولۇدىن ئازراق، غاز گۆشىدىن كىچىككىنە يەپلا ئۆسسۈزلۈق ئىچىپ ئولتۇرغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا كۆزى چۈشكەن ئەكبەرخان قەدىناس دوستىنى پولۇدىن ئېلىشقا كەينى - كەينىدىن تەكلىپ قىلدى.

ياغدا سارغىيىپ قورۇلغان غازنىڭ يوغان پاچىقىنى مەززە قىلىپ يەپ ئولتۇرغان نىياز سەيپۇك ئابدۇخالىققا قاراپ:

— شائىر ھەقاچان ئۆزبەكنىڭ نارىنىغا ئىشتىھا ساقلاپ ئولتۇرامدىكىن، — دېدى چاقچاق قىلىپ.

— ياق، ئۆزلە تازا بىلەلمەپتىلا، ئابدۇخالىق چۆچۈرىگە ئىشتىھا ساقلاۋاتىدۇ، — دېدى ھېسامىدىن زۇپەر.

— شائىرىمىز چۆچۈرىگە ئامراق بولغاچقا، ئالايىتەن يۇمغاقسۈت سالغان چۆچۈرىمۇ تەييار بوپقالدى. پولۇنىڭ قورسىقى باشقا، قېنى، ئابدۇخالىق، ئالسىلا، باقسىلا، — دېدى ئەكبەرخان شائىرغا قاراپ تەۋەزۇ بىلەن.

— رەھمەت، قېنى، ئۆزلەمۇ تەڭ ئالسىلا، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەكبەرخانغا قاراپ خۇشخۇيلۇق بىلەن.

ئەكبەرخان مېھمانلار بىلەن ئولتۇرۇپ پولۇدىن ئازراق يېدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇرمۇ غاز گۆشىدىن ئازراق يېگەن بولدى. ئۇ تاماقنى ئەزەلدىن ئاز يەيتتى.

داستىخان يىغىشتۇرۇلدى. ئۆي ئىچى ئىسسىپ كەتكەنىدى. ئەكبەرخان مېھمانلارنى باغقا تەكلىپ قىلدى.

ئۆيدىن مېھمانلار باغقا چىقتى. بۇ چوڭ باغقا ئۆرۈك، شاپتۇل، ئالما، نەشپۈت، ئانار، ئەنجۈر، ئۈزۈم قاتارلىق خىلمۇ خىل مېۋىلەر ئۆز رېتى بويىچە ئايرىم - ئايرىم يەرگە تىكىلگەن بولۇپ، ئېگىز، باراقسان ئۆسۈپ شاخلىرىنى كۆتۈرەلمىگۈدەك بولۇق مېۋە بولغانىدى. باغقا كىرگەن ئادەمنىڭ دىمىغىغا ئەنجۈرنىڭ خۇشبۇي ھىدى گۈپۈلدەپ پۇراپ جانۇ تېنىنى يايرىتىۋېتەتتى. باغ ئىچىدە شاختىن - شاخقا قونۇپ خەندان ئۇرۇپ سايراۋاتقان بۇلبۇللارنىڭ مۇڭلۇق جەزبىدار ناۋاسى، كاككۇك، تۇرلىغا، ھۆپۈپلەرنىڭ نەغمىلىرى، سېرىق قۇشقاچلارنىڭ يېقىملىق ۋىچىرلاشلىرى يەنە قانداقتۇر بىر قۇشلارنىڭ شوخ سايراشلىرى بىر سىمفونىيىدەك كىشىنىڭ يۈرەك تارىلىرىنى تىترىتەتتى. مېھمانلار باغ ئارىلاپ يۈرۈپ بىر ئوچۇقچىلىققا كېلىشتى. بىر مودىن ئوشۇق جايغا تىكىلگەن قىزىلگۈللەر ھۈپپىدە

ئېچىلىپ كەتكەن بولۇپ، خۇشبۇي پۇرىقى ئادەمنى مەستخۇش قىلاتتى. نېرىسىدا ئۆسكەن ئالما شېخىغا قونۇۋېلىپ بەس - بەس بىلەن سايراۋاتقان بۇلبۇللارنىڭ ناۋاسىغا قۇلاق سېلىپ ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تۇراتتى. ئۇ دوستلىرىنىڭ ئۆز ئەتراپىغا يىغىلغانلىقىنى تۇيمىدى بولغاي، ھاياجانلانغان ھالدا شېئىر ئوقۇشقا باشلىدى:

جانلارغا راھەت ھۆزۈر بېغىشلار،
باغى ئىرەمنىڭ سالقىن ھاۋاسى.
دىللاردا ئىشق ئوتىنى قوزغار،
زەپمۇ يېقىملىق بۇلبۇل ناۋاسى.

زەپمۇ يېقىملىق بۇلبۇل ناۋاسى،
ئەسلەتكىن جانان مۇڭلۇق ناخشاڭنى.
بولۇپ ئىنتىزار ھىجران ئوتۇڭدا،
ۋەسلىڭگە قانغان ئاشۇ ئاخشامنى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شېئىرنى ئوقۇپ بولۇشىغا ئەتراپتا تۇرغان دوست - يارەنلەرنىڭ ئۇرۇشقان چاۋاكلىرىدىن ئۇركۈگەن بۇلبۇللار پۇرىرىتە ئۇچۇپ كېتىشتى. پەقەت شۇ چاغدىلا دوستلىرىنىڭ ئۆزىنىڭ كەينىدە تۇرۇپ چاۋاك چېلىشىۋاتقانلىقىنى سەزگەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇلارغا قاراپ:

— تېخى مۇسەللەس ئىچمەيلا، مەست بولدۇڭلارمۇ، نېمە؟ كىم ئۇ بۇلبۇلنىڭ سايرىشىغا چاۋاك ئۇرغان؟ — دېدى كۈلۈپ تۇرۇپ.

— بىز شاختا سايراۋاتقان بۇلبۇلغا ئەمەس، يەردە سايراۋاتقان بۇلبۇلغا چاۋاك چېلىۋاتىمىز، — دېدى نىياز سەيپۇڭ.

— شۇنداق، — دېيىشتى ئەتراپتا تۇرغانلار كۈلۈشۈپ.

— بەللى، گۈلىگە گۈل كەلدى دېگەن مانا شۇ ـ دە، — دېدى مۇمىن ئەپەندى.

مېھمانلار باغنى بىر قۇر ئايلىنىپ چىقتى. ساھىبخانا ئۇلارنى باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتىدىغان، ئىككى قىرغىقىنى رەڭگارەڭ گۈل ـ چېچەكلەر ئورىغان ئېرىق بويىغا سېلىنغان گىلەملەرگە تەكلىپ قىلدى. مېھمانلار ساھىبخانىنىڭ تەكلىپى بىلەن گىلەملەرگە ئولتۇرۇپ سورۇن تۈزۈشتى. خىزمەتكار داستىخان سالدى، ئاندىن لېگەنلەردە راسا پىشىپ مەي باغلىغان ئاق ۋە چەڭگىل[1] ئۈجمە كەلتۈردى.

— ۋاھ، جۈجەم تازا پىشىپتۇ ـ دە، — دېدى مۇپتۈل ئاخۇن ئاغزىنى تامشىتىپ.

— قېنى جۈجەمگە ئېغىز تېگىشسىلە، — دېدى ئەكبەرخان.

سورۇن ئەھلى داستىخاندىكى چوكىلارنى ئېلىشىپ ئۈجمە يېيىشكە باشلىدى. ئەكبەرخان بىر لېگەن چەڭگىل ئۈجمىنى ئابدۇخالىقنىڭ ئالدىغا سۈرۈپ:

— قېنى ئالسىلا، — دېدى ۋە ئۆزىمۇ شائىرنىڭ يېنىدىن ئورۇن ئېلىپ ئۈجمە يېيىشكە باشلىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مېۋىلەردىن چەڭگىل ئۈجمە، سارغىيىپ پىشقان قاشقىر ئۈزۈم ۋە ئانارغا ئامراق ئىدى. ئۇ چەڭگىل ئۈجمىنى يەپ قىزىق چايدىن ئوتلىدى.

ئۈجمە يېيىلىپ بولا ـ بولمايلا داستىخانغا كەھرىۋادەك سارغىيىپ پىشقان كىشمىش ئۈرۈك كەلتۈرۈلدى. مېھمانلار ئانچە تۈزۈت قىلىشمايلا ئۈرۈك يېيىشكە باشلىدى. باشقىلار ئۈرۈكتىن بىرنى يېگۈچە مۇپتۈل ئاخۇن ئىككى ـ ئۈچنى يەپ چىشى بىلەن ئۈرۈقچىسىنى چېقىپ بولاتتى. ئۇ ئاغزىدىكى ئۈرۈك مېغىزىنى

---

① چەڭگىل ئۈجمە — رەڭگى قىزغۇچ قارا، بېغىرەڭ، دانىسى يوغان بولىدىغان ئۈجمە ئىسمى.

چاينىاپ تۇرۇپ:

— ۋاھ، خۇددى ھەسەلدەك، ئېغىز سالسىلا ئېرىپ تۇرغان، — دەيتتى ئۇرۇكنى ماختاپ.

— يېسىلە، بۇرادەر، كىشمىش ئۇرۇك ناھايىتى سىڭىشلىك بولىدۇ. ئاتام نەبىخان ئۇرۇكنىڭ بۇ ئېسىل خىلىنى كۆچاردىن ئالايىتەن ئەكەلدۇرۇپ ئۆستۈرگەن ئەمەسمۇ، قېنى، ئالسىلا، — دېدى ئەكبەرخان مۇپتۇل ئاخۇنغا.

باشقا مېھمانلار ئۇرۇكتىن تۆت - بەش تالدىن يەپ قوللىرىدىكى شىرنىنى ئېرتىشقا باشلىدى. بىراق مۇپتۇل ئاخۇن ھېچكىم بىلەن كارى بولماي ھەدەپ ئۇرۇك يەيتتى ۋە ئۇدۇللۇق يېگەن ئۇرۇكنىڭ ئۇرۇقچىسىنى چېقىپ مېغىزىنى چاينىاپ ئولتۇراتتى. ئۇ ئەللىك - ئاتمىش تال ئۇرۇكنى يەپ بولۇپ ئالدىدىكى لېگەننىڭ بوشاپ قالغىنىدىن خىجالەت بولدىمۇ، ئەيتاۋۇر، لۆڭگىنى ئېلىپ قولىنى ئېرتىشقا باشلىدى.

خىزمەتكار چىنىلەرگە سوغۇق سۇ قۇيۇپ مېھمانلارغا تۇتتى.

ئەكبەرخان:

— قېنى دوستلار، بىزنىڭ تۇرپاندا «جۇجەم يەپ چاي ئىچ، ئۇرۇك يەپ سۇ» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ، ئازراق سۇ ئىچەيلى. ئۆزلە مۇپتۇل باي سوغ سۇدىن جىقراق ئىچسىلە جۇمۇ، — دېدى مۇپتۇل ئاخۇنغا چاقچاق ئارىلاش.

شۇ ئارىلىقتا خىزمەتكار داستىخاننى يېغىشتۇرۇۋېتىپ قايتىدىن سالدى، بىر ھازا ئۆتكەندىن كېيىن لېگەنلەردە زىرە، قارىمۇچ پۇراپ، مېيى ئېقىپ تۇرغان كاۋاپ كەلتۈردى. كاۋاپنى ئابدۇرېھىم ناۋاي پىشۇرغاندى. ئابدۇرېھىم ناۋائىنىڭ ئۇرۇك ئوتۇنىنىڭ چوغىدا پىشۇرغان كاۋاپلىرى تۇرپاندا داڭلىق ئىدى.

ئەكبەرخان:

— قېنى، ئېلىشسىلا، مېھمانلار، كاۋاپ سوۋۇپ قالمىسۇن، — دەپ مېھمانلارنى كاۋاپ يېيىشكە تەكلىپ

قىلدى.

مېھمانلار بىرەر زىختىن كاۋاپ يېيىشكەندىن كېيىن چىرايلىق كوزىدا مۇسەللەس كەلتۈرۈلدى. جانان چىنىلەرگە بېلىق كۆزى قىلىنىپ مۇسەللەس قۇيۇلدى. ئەكبەرخان مېھمانلارغا بىر - بىرلەپ مۇسەللەس تۆتۈپ مۇپتۈل ئاخۇنغا كەلدى. ئۇ ھەدەپ سىرىپ - سىرىپ كاۋاپ يېيىشكە بېرىلىپ كۆزى يەنىلا كاۋاپتا بولغاچقا، ئەكبەرخاننىڭ قولىغا دىققەت قىلمىغانىدى. مۇپتۈل ئاخۇنىنىڭ ئوڭ يېنىدا ئولتۇرغان نىياز سەيپۇڭ ئۇنى نوقۇپ:

— مۇپتۈلباي، سامانلىققا ئوت كەتتىمۇ، نېمە؟ — دېدى.

— سامان خەقنىڭ بولغان بىلەن سامانلىق ئۆزلىرىنىڭ جۇمۇ، پەخەس بولسىلا.

— ھا - ھا - ھا!

— ھى - ھى - ھى!

— پىخ - پىخ ! — سورۇندىن كۆتۈرۈلگەن خىلمۇ خىل كۈلكىلەردىن چۆچۈپ كەتكەن ئىككى ھۆپۈپ نېرىسىدىكى ئوت - چۆپلەر ئىچىدىن پۇرراپ ئۇچۇپ كېتىشتى. بىر چاتىقىدا يوق خىرامان كاۋاپ يەۋاتقان مۇپتۈلباي ئەكبەرخانىنىڭ مۇسەللەس قۇيۇلغان چىنىنى تۆتۈپ ئۆزىگە قاراپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ دەرھال ئەكبەرخاننىڭ قولىدىن چىنىنى ئالدى - دە:

— ئەپۇ قىلسىلا، تۇرەم، كاۋاپ بىلەن بولۇپ قېلىپ كۆرمەي قاپتىمەن، — دېدى ئۆزرىخاھلىق ئېيتىپ.

— يوغىسۇ، ھېچ گەپ يوق، ئالسىلا، كاۋاپنى قىزىقىدا يېگەن ياخشى، — دېدى ئەكبەرخان سىپايىلىك بىلەن.

مۇپتۈلباي مۇسەللەسنى بىر كۆتۈرۈشتىلا گۈپۈلدىتىپ ئىچىۋېتىپ چىنىنى ئەكبەرخانغا ئۇزاتتى. ئۇ ئىككى يېنىغا بىر قارىۋېتىپ يەنە بىر زىخ كاۋاپنى ئېلىپ ئىشتىھا بىلەن يېگىلى تۇردى. ئۇ كاۋاپنى چاينىۋېتىپ بايىتىن نىياز ھاجىنىڭ گېپىگە جاۋاب قايتۇرمىغانلىقى ئېسىگە كەلدىمۇ، قانداق:

— بۇ سامان تېخى ساماناللىقنىڭ بۇلۇڭغىمۇ بارمىدى. قېنى ئۆزلەمۇ ئالسىلا، — دەپ نىياز سەيپۇڭغا قارىدى.

نىياز سەيپۇڭ ئېغىز ئاچقۇچە، مۇمىن ئەپەندى:

— كۆكۈشنى كۆرۈپ قالغان كالىنى قوناقلىقتىن تارتىپ چىقارغىلى بولامدۇ؟ — دېۋىدى، ھەممەيلەن پاراقلاپ كۈلۈۋەتتى.

مۇپتۈل ئاخۇنۇمنىڭ لەقمى كالا ئىدى. مۇپتۈل ئاخۇنۇمنىڭ سول يېنىدا ئولتۇرغان پولاتباي تېخى يېڭىلا ئىچكەن بىر يۈتۈم چايىنى ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي «پۇۋ!» دەپلا مۇپتۈلبايغا پۈركۈۋەتتى. سورۇندا يەنە بىر قېتىم كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

مۇپتۈلباي ھەدەپ كاۋاپنى زىختىن سىرتىپ چاياش بىلەن بولۇپ كەتكەچكە، چايىنى كىمنىڭ پۈركۈگىنىنى پەرق ئەتمەيلا ئوڭ يېنىدا ئولتۇرغان نىياز سەيپۇڭغا قاراپ:

— ئۇستام، ئۆزلەمۇزە مۇسەللەسنى ئىچە - ئىچمەيلا مەست بولۇپ قالدىلامۇ نېمە، بۇ سۇ پۈركۈپ چاپانغا دەزمال سالىدىغان قازىخانا يېنىدىكى سەيپۇڭخانىلىرى ئەمەس، بۇ يەر دېگەن ئەكبەرخان تۆرەمنىڭ بېغى، ھەي ئىستىت، ئۇنتۇپ قاپتىلا - دە، — دېدى كۈلكىسىگە زورلاپ.

— ئەسلىرى جايىدىمۇ، كاۋاپنى جىق يەۋېلىپ بويلىرى قىزىپ قالمىغاندۇ، قاسساپقا پۇل بېرىپ ناۋايغا قارىغاندەك گەپ قىلىدىلاغۇ، تۇتۇپ كۆرسىلە، چامچىلىرىنىڭ[1] قايسى پېشى ھۆلكىن؟ — دېدى نىياز سەيپۇڭ چاقچاق بىلەن.

كۆڭلىكىنىڭ ئىككى پېشىنى تۇتۇپ كۆرگەن مۇپتۈلباي پولاتبايغا قاراپ:

— خاپا بولمىسىلا، بۇرادەر ئەزىز، — دېۋىدى، سورۇندا ئولتۇرغانلارنىڭ كۈلكىسى باغقا بىر كەلدى.

— بىراۋ يۈزىگە بىر شاپىلاق ئۇرسا «ۋاي رەھمەت!»

---

① چامچا — ئەرلەرنىڭ كۆڭلىكى.

دېگەندەك گەپ بولدىغۇ بۇ، مۇپتۇلباي، — دېدى مۇمىن ئەپەندى كۈلۈپ تۇرۇپ.

— مېنىڭ بۇرنۇم ئۆزلەنگىكىدەك چوڭ بولمىغاندىكىن، قايسى پېشىمنىڭ ھۆل بولغىنىنى پۇراپ تاپالمايچۇ، — دېدى مۇپتۇلباي «ھى - ھى!» قىلىپ كالتە كۈلۈپ.

مۇمىن ئەپەندىمنىڭ لەقمى بۇرنى چوڭ ئىدى. ئۇ دەرھال چاقچاقنى قايتۇرۇپ:

— مېنىڭ بۇرنۇم ھەر قانچە چوڭ بولسىمۇ، كالىنىگىگە يەتمەيدۇ، — دېۋىدى، سورۇندا كۈلكە ئەۋجىگە چىقىپ «بەللى!» دېگەن سادالار ياڭرىدى.

مۇسەللەس بىر ئايلانغاندىن كېيىن ئەكبەرخان ھەر بىر مېھماننىڭ ئالدىدىكى چىنىگە مۇسەللەسنى تولدۇرۇپ قويدى. ئۇ چىننى قولىغا ئېلىپ قىسقا قەدەم سۆزى قىلغاندىن كېيىن مېھمانلارنى مۇسەللەسنى تەڭ ئىچىشكە تەكلىپ قىلدى:

— قېنى خوشە، يارانلار، — دېدى ئۇ ھەممەيلەنگە تەكشى قاراپ چىقىپ.

مېھمانلار «خوشە!» دەپىشىپ بىر كۆتۈرۈشتە چىنىلىرىنى قۇرۇقداپ قويۇشتى. چىنىلەر ئۈچ ئايلانغاندىن كېيىن مېھمانلار كەينىدىكى ياستۇقلارغا يۆلىنىپ پۈت - قوللىرىنى سۇنۇپ ئولتۇرۇشتى. بىر پەس ئۆتۈپ خىزمەتكار تەخسىلەردە توغرالغان شوخلىنى ئەكېلىپ داستىخانغا قويدى. مۇپتۇلباي قولىدىكى زىخنى تاشلاپ، شوخلىغا چوكا ئۇزارتىپ:

— ئىچىم قىزىپ تۇرىۋىدى، ئورۇسنىڭ بۇ بىر نېمىسىنى بىر يەيچۇ مۇزدەك، — دەپ شوخلىنى ئېلىپ يېيىشكە باشلىدى.

— ئورۇسنىڭ بىر نېمىسىنى يېگىلى بولماس، مۇپتۇلباي، تەخسىدىكى ئورۇس لازىسى، — دېدى ھېسامىدىن زۇپەر يېنىدا ئولتۇرغان ئابدۇپەتتار ۋەلىيۇپقا مەنىلىك قاراپ قويۇپ. ئابدۇپەتتار ۋەلىيۇپنىڭ گۆشلۈك سېرىق يۈزى قانجىتقان ئۆپكىدەك قىزىرىپ

كەتتى. ئۇنىڭ لەقىمى «ئورۇس» ئىدى. شۇ زامانىدا تۇرپانلىقلار شوخلىنى بىلمەيتتى، چۈنكى تۇرپاندا شوخلا تېرىلمايتتى. 1918 ـ يىلى ئەكبەرخاننىڭ بەگ مەھەللىسىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى پاختا زاۋۇتى ئىشتىن توختاپ قالغانىدى. كېيىنكى يىللىرى ئەكبەرخان پاختا زاۋۇت قورۇسىنىڭ ئىچىدىكى نەچچە مو كېلىدىغان بوش يەرگە كۆكتات تېرىيدىغان بولدى. ئۇ رۇسىيىدىن شوخلا ئۇرۇقى كەلتۈرۈپ باشقا كۆكتاتلار قاتارىدا ئۇنمۇ تېرىدى. شۇ يىلى شوخلا راسا ئوخشىدى. دەسلىپىدە شوخلىنى «ئورۇسنىڭ بىر نېمىسى» دەپ نۇرغۇن ئادەملەر قورقۇپ يېمىدى. پەقەت ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، مەخسۇت مۇھتى، ھېسامىدىن زۇپەر، پولاتباي، ئابدۇپەتتار ۋەلىيۇپلار ئالدى بىلەن يېگەنىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ شوخلا تۇرپانغا تارقىلىشقا باشلىدى. كىشىلەر ئۇنى «ئورۇس لازىسى» دېيىشەتتى.

بىر چىنە مۇسەللەسنى ئىچىپ چىنىسىنى داستىخانغا قويغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سورۇن ئەھلىگە قاراپ:

— مېنىڭ تەكلىپىم مۇسەللەسنى قاتارى ئىچمەي خالىغانلار ئىچسە، ئەكبەرخان تۆرەم كىتاب ئوقۇپ بەرسە، ئاڭلىساق، قانداق؟ — دېدى سورۇن ئەھلىگە تەكشى نەزەر تاشلاپ.

— راسا كۆڭلىمىزدىكىدەك گەپ بولدى بۇ، مانا مەن بىرىنچى بولۇپ قوشۇلىمەن، — دېدى ھېسامىدىن زۇپەر قولىنى كۆتۈرۈپ.

— شۇنداق قىلايلى، — دېيىشتى كۆپچىلىك بىردەك.

ئەكبەرخان ئۈيغۇر كىتاب ئالغىلى كىرىپ كەتتى.

ئەكبەرخان كىتابخۇمار ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ ئائىلە قىرائەتخانىسى بار ئىدى. بۇ قىرائەتخانا چوڭ بىر ئۆيگە جايلاشقان بولۇپ، تام ياقىلىتىپ بىر نەچچە ئىشكاپلار قويۇلغانىدى. ئىشكاپلار ئەلىشىر نەۋائى، فۇزۇلى، ئابدۇقادىر بىدىل، ھۇۋەيدا، شامەشرەپ، مۇقىمى، فۇرقەت، جالالىدىن رۇمى، ئۆمەر ھەييام، شەيخ سەئدى، ئابدۇراخمان جامى قاتارلىقلارنىڭ تۇرك، تاتار،

ئەرەب، پارس ۋە ھازىرقى زامان ئۇزبېك تىلىدا يازغان ئەدەبىي ئەسەرلىرى ۋە گېزىت، ژۇرناللار بىلەن تولغاندى. ئەكبەرخان ئابدۇللا قادىرنىڭ «ئۆتكەن كۈنلەر» رومانىنى ئالدۇرۇپ كەلگەن چاغدا، خۇددى بۈگۈنكىدەك مۇشۇ باغدا باراۋەت ئۆتكۈزۈلگەن بولۇپ، رومانىنى ئوقۇپ ئاڭلىغانىدى. بۇنداق كىتاب ئوقۇش سورۇنلىرىدا كىتابنى ئەڭ دەسلەپتە ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئوقۇيتتى. ئۇ ئازراق ئوقۇپ كىتابنى ئەكبەرخانغا بېرەتتى. ئەكبەرخان كىتاب ئوقۇشقا زوقمەن ئىدى. شۇڭا، كۆپىنچە كىتابنى ئۆزى ئوقۇيتتى.

ئەكبەرخان باللىق دەۋرىدە ئاتىسى ئەھرارخاندا ئوقۇپ باشلانغۇچ دىنىي ساۋاتنى ئالغاندىن كېيىن يار مەدرىسىدە ئوقۇغان. ئۇ يار مەدرىسىدە يەتتە يىل ئوقۇپ يېتىشكەن موللا بولۇپ چىققان. ئۇ تۇرك تىلىدىكى نۇرغۇن مەشھۇر كىتابلارنى ئوقۇغان بولۇپ، ئەرەب، پارس تىللىرىدىكى دۇنياۋى ئۆلمەس ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ كۆپىنچىسىنى ئوقۇپ چىققانىدى. ئۇ ئەرەب، پارس تىلىدىكى كىتابلارنى ئوقۇپ، ئۇنىڭغا مەنە ئېيتىپ ئۇيغۇرچىغا راۋان تەرجىمە قىلالايتتى. ئۇ كېيىنكى يىللاردا نەبىخان رۇسىيىنىڭ قازان، شەمەي، تاشكەنت شەھەرلىرىدىن يوشۇرۇنچە ئەكەلتۈرگەن، قازاندا نەشر قىلىنىدىغان «شورا»، تۈركىيىدە نەشر قىلىنىدىغان «مەشرۇت»، «يۇلتۇز» قاتارلىق ژۇرنال، مەجمۇئە، يېڭى كىتابلارنى ئوقۇشقا بېرىلىپ كەتتى. شۇنىڭدىن باشلاپ ئۆزبېكچە ئوتتۇرا مەكتەپ تىل - ئەدەبىيات، تارىخ دەرسلىكلىرىنى ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپ ھازىرقى زامان ئىلىم - پەن يېڭىلىقلىرىدىن خەۋەردار بولدى، يېقىنقى يىللاردا رۇس تىلى ئۆگىنىپ ساۋاتىنى چىقىرىۋالغانىدى.

سورۇن ئەھلىنىڭ كۆزى ئەكبەرخاندا ئىدى. ئەكبەرخان ئوتتۇرا ھال قەلىنلىقتىكى يېڭى بىر كىتابنى كۆتۈرۈپ باغنىڭ ئىشىكىدە پەيدا بولغاندا، سورۇندا ئولتۇرغانلار «قايسى

كىتابتۇ؟» دەپىشىپ بويۇنلىرىنى سوزۇپ قاراشتى.

ئەكبەرخان سورۇنغا كېلىپ:

— دوست - بۇرادەرلەر، قولۇمدىكى بۇ كىتابنى مۇتەلجان يېقىندا تاشكەنتتىن ئالدۇرۇپتىكەن، تېخى بۇرناكۇن بىر تونۇشىمىزدىن ئەۋەتىپتۇ. مەن ئوقۇپ يېرىمىغا كەلدىم، بەك ياخشى كىتاب ئىكەن، ئاڭلىمىغانلار ئارماندا قالىدۇ جۇمۇ، — دەپ كىتابنى ئېگىز كۆتۈردى.

ھەممەيلەن بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ كىتابقا قاراشتى. ئەكبەرخان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا كىتابنى بېرىپ ئۇنىڭ قېشىغا ئولتۇردى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كىتابنى قولىغا ئېلىپ مۇقاۋىسىغا قاراپ دېدى:

— «مېھرابتىن چايان»؟

— توغرا، بۇ كىتاب مەشھۇر ئۆزبەك يازغۇچىسى ئابدۇللا قادىرنىڭ بىز ئۆتكەن يىلى مۇشۇ يەردە سورۇن تۈزۈپ ئوقۇغان «ئۆتكەن كۈنلەر» رومانىدىن كېيىن يېڭىدىن يازغان رومانىكەن. بەك قىزىق، بەك تەسىرلىك كىتاب ئىكەن، — دېدى ئەكبەرخان.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كىتابنى ئەكبەرخانغا سۇنۇپ:

— ئوقۇشنى باشلۇۋەتسىلە، ھەممىمىز تېزرەك ئاڭلاشقا تەقەززا بولۇۋاتىمىز، — دېدى ئۆتۈنۈپ.

— ئۆزلەدىن كەلگەي، شائىر، — دېدى ئەكبەرخان.

— يوغسۇ، ئۆزلە كىتابنىڭ يېرىمىنى ئوقۇپ بوپتىلا ئەمەسمۇ، قېنى ئوقۇشنى باشلۇۋەتسىلە، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

— كىتاب ئوقۇشنى باشلىسىلا، تۆرەم، — دېيىشتى مېھمانلار. ئەكبەرخان كىتابنى ئېچىپ ئوقۇشقا باشلىدى. كىتاب باشتىلا ئاڭلىغۇچىلارنى ئۆزىگە كۆچلۈك جەلپ قىلىۋالدى. سورۇندىكى دوست - بۇرادەرلەر قىمىر - سىمىر قىلىشماي ئەكبەرخاننىڭ ئاغزىغا قارىشىپ ئولتۇراتتى. ساھىبخانا بىلەن

مېھمانلار كىتابقا قاتتىق بېرىلىپ كەتتى، كۈننىڭ قىيامدىن ئۆتۈپ كەتكىنىمۇ تۈيۈلمىدى.

خىزمەتكار كېلىپ داستىخاننى يىغىشتۇرغان چاغدىلا ئەكبەرخان كىتابتىن بېشىنى كۆتۈرۈپ ئاسمانغا قاراپ:

— ئاپلاھۇ ئەكبەر، پېشىننى قازا قىلمۇپتىمىز - دە، تاماق تەييار بولغان بولسا تېز ئەپچىقىڭلار، — دېدى خىزمەتكارغا. خىزمەتكار «خوپ» دەپ، داستىخاننى سۈغا سىلكىۋېتىپ مېھمانلارنىڭ ئالدىغا يېڭىۋاشتىن سالدى. ئاندىن كېيىن يوغان چىن تاۋاقلاردا نارىن چۆپ ئەكېلىپ مېھمانلارنىڭ ئالدىغا قويدى.

چۈشلۈك تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ھېسامىدىن زۇپەرلەر باغنى ئايلىنىپ سەيلى قىلىشتى. بەزىلەر ئۆز ئورۇنلىرىدا قېڭىيىپ يېتىپ ئارام ئېلىشتى. بىر ھازادىن كېيىن كىتاب ئوقۇش يەنە باشلىنىپ كەچكىچە داۋام قىلدى.

كەچتە ئەكبەرخان مېھمانلارنىڭ ھاردۇقىنى چىقىرىش ئۈچۈن مۇقامچى سەپەر ئاخۇن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى تەكلىپ قىلدى. سەپەر ئاخۇن ھەمراھلىرى بىلەن «ئوشاق مۇقامى» نى ئورۇندىدى. مۇقام ئېيتىش يېرىم كېچىگىچە داۋاملاشتى.

مېھمانلار شۇ كېچىسى ئەكبەرخانىڭ ئۆيىدە قونۇپ قېلىشتى، ئەتىسى پۈتۈن بىر كۈن «مېھرابتىن چايان» نى ئوقۇش - ئاڭلاش بىلەن ئۆتتى. شۇ كۈنى ناماز خۇپتەندىن كېيىن كىتاب ئوقۇلۇپ تۈگىدى. مېھمانلار ئۆزاپ كېتىشتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر «مېھرابتىن چايان» نى قايتا ئوقۇپ چىقماقچى بولۇپ ئەكبەرخاندىن سوراپ ئېلىپ ئۆيىگە قايتتى.

قىممەتلىك سوۋغات

تۇرپاندا قىشنىڭ قارا سوغۇقى ئۇتۇپ چىللە چىقىپ بولۇشىغلا ھاۋا كۈندىن - كۈنگە ئىللىپ ئەتىياز كېلىدۇ، قارىياغاچلار تەڭگە بولىدۇ، تال - تېرەكلەر بىخلىنىدۇ، ئۇرۇكلەر ئاپئاق چېچەكلەشكە باشلايدۇ. ئوت - چۆپلەر توپىنى يېرىپ كۆتۈرۈلۈپ يەرلەر كۆكىرىدۇ. بالىلار «قى - چۇۋ» لىشىپ، بېدە، سۈزە، يالپۇزلارنى تېرىشىدۇ، دېھقانلار كۈدىنى ئورۇپ باھارنىڭ تۇنجى يېڭى كۆكتاتلىرىغا ئېغىز تېگىپ، پۈرە ئېتىپ يېيىشىدۇ. ھەر يىلى 3 - ئاينىڭ 20 - كۈنىنىڭ ئالدى - كەينىدە تۇرپاندا ئەنئەنىۋى يېڭى يىلنى تەبرىكلەش مەرىكىسى — نورۇز بايرىمى قىزىپ كېتىدۇ. كىشىلەر نورۇز بايرىمىنى «سارا» دەيىشىدۇ. سارا كۈنى ھەر بىر ئائىلە بىر تاۋاقتىن غىزا تەييارلاپ مەھەللىسىدىكى مەسچىتكە ئەكىرىپ جامائەتنىڭ ئالدىغا قويىدۇ. بۇ كۈنى مەھەللىنىڭ ئىمام، مەزىن، ئاقساقاللىرىدىن تارتىپ سەككىز - ئون ياشلىق بالىلارغىچە جىمى ئەرلەر مەسچىتكە يىغىلىشىپ، سارالىق تاتامىلارغا ئېغىز تەگكەچ خۇدادىن ياخشى تىلەكلەرنى تىلىشىدۇ. يىراق - يېقىندىكى ئۇرۇق - تۇغقان، دوست - بۇرادەرلەر جەم بولۇشىدۇ. ئىلگىرى جېدەللىشىپ، ئازارلىشىپ قالغان قوللۇم - قوشنىلارمۇ سارا كۈنى ئارىلىرىدىكى ئاداۋەت ۋە ئۆچمەنلىكلەرنى چىقىرىپ تاشلاپ ئەپلىشىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن بىر نەچچە كۈنگىچە مەشرەپ، ئويۇن - تاماشىلار قىزىپ كېتىدۇ.

1930 - يىلى ئەتىيازدا يېڭىدىن ئۇرۇكلەر چېچەكلىگەن بىر

كۈنى، تۇرپان يېڭىشەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا تۆت چاقىرىم كېلىدىغان قالماق مەھەللىسىدە سارا باشقىچىلا قىزىپ كەتتى. بۇ مەھەللىدە ئولتۇرۇشلۇق موللا، تېۋىپ ئابدۇللا ئاخۇن يىراق - يېقىنىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى ئۆيىگە چىللاپ داستىخان سالدى. بامدات نامىزىدىن كېيىن، ساھىبخانا مەھەللىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ۋە جامائەت ئىچىدىكى مۆتىۋەرلەرنى ئۆزىتىپ بولۇپ، يىراقتىن كېلىدىغان مېھمانلارنىڭ يولىغا قاراپ تۇرغىنىدا، يېڭىشەھەردىن پەيتۇنغا ئولتۇرۇپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن ئۈنىڭ ئانىسى نىيازخان ئايلا يېتىپ كەلدى. ئابدۇللا ئاخۇننىڭ مەدرىسىدە ئوقۇيدىغان ئون سەككىز - ئون توققۇز ياشلاردىكى ئوغلى ئابدۇگۇلنىڭ شائىرنى كۆرۈپ خۇشاللىقىدىن ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەچ ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالدى. ئابدۇگۇل شائىرنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئۈنىڭ بىلەن قىزغىن سالاملىشىپ كۆرۈشۈپ ئۆز شادلىقىنى ئىزھار قىلدى، ئۇزاققىچە شائىرنىڭ قولىنى قويۇۋەتمىدى، پەقەت ئابدۇللا ئاخۇن نىيازخان ئايلا بىلەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قاراپ تەۋەززۇ بىلەن ئېگىلىپ:

— قېنى، ئۆيگە مەرھەمەت قىلىشسىلا، ھە ئابدۇگۇل، شائىر ئاكاڭنى ئۆيگە باشلا! — دېگەندىن كېيىنلا شائىرنىڭ قولىنى قويۇۋېتىپ مېھمانلارنى ئۆيگە باشلىدى.

ئابدۇگۇل شائىرنىڭ قولىغا سۇ بەرگەندىن كېيىن ئۈنىڭ داستىخانغا تەكلىپ قىلدى. شۇ ئەسنادا يەنە بىر نەچچە مېھمان كەلدى. ھەممەيلەن قىزغىن سالاملىشىپ كۆرۈشۈپ بولغاندىن كېيىن ھەر كىم ئۆزىگە مۇناسىپ ئورۇن ئېلىشتى. داستىخانغا يۇزىگە پىياز سۇركەپ، كۈنجۈت سېپىلگەن يۇمشاق، ئىسسىق نان، قەن - ناۋات، قۇرۇق ئۈزۈم، خاسىڭغا ئوخشاش نېمەتلەر مول كەلتۈرۈلگەنىدى. مېھمانلار قېنىق دەملەنگەن خۇش پۇراق چايدىن ئوتلاپ، نانىنى يېيىشىپ، نازۇ نېمەتلەرگە ئېغىز تېگىشكەندىن

كېيىن، چۆرىسىگە گۈل چېكىلگەن يوغان ياغاچ تاۋاقلاردا مەززىلىك پۇرىقى ئادەمنىڭ ئاغزىغا سېرىق سۇ كەلتۈرۈۋېتىدىغان، تازا ئوخشىغان نارىن چۆپ كەلتۈرۈلدى. مېھمانلار بىر - بىرلىرىنى تاتامغا تەكلىپ قىلىشىپ، ئىنچىكە، سەل تومراق كېسىلىپ ئۆز پېتى پىشۇرۇلغان چۆپكە ئىلكىتەك پىشۇرۇلۇپ ئەپچىل توغرالغان پاخلان گۆشى تەڭمۇ تەڭ ئارىلاشتۇرۇلۇپ، ئۈستىگە چانالغان پىياز بىلەن توغرالغان سەۋزىگە ئازراق شورپا قۇيۇلۇپ، تۇز - تەمى، دورا - دەرمەكلىرى تازا تەڭشەلگەن نارىن چۆپنى مەززە قىلىپ يېيىشكە باشلىدى.

ساھىبخانا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ مىجەزىنى ئوبدان بىلگەچكە، ئۇنىڭ ئالدىغا مەخسۇس ئايرىم تاۋاقتا تاتام كەلتۈرۈپ، كىچىكرەك بىر تەخسە ۋە چوكا قويۇپ قويغانىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تاۋاقتىكى نارىن چۆپتىن تەخسىگە ئازراق بۆلۈپ ئېغىز تەگدى. ئابدۇگۈل ئۇنى تاتامغا خېلى زورلاپ تۇرۇۋالغان بولسىمۇ، ئۇ ئۆزىخاھلىق ئېيتىپ، سىنچاي ئىچىپ ئولتۇردى. يېقىنقى ئىككى يىلدىن بۇيان ئۇنىڭ ئىشتىھاسى كەملەپ تاماق يېگۈسى كەلمەيدىغان بولۇپ قالغانىدى.

مېھمانلار نارىن چۆپنى تازا ماختىتىپ يەپ تاۋاقلارنى قۇرۇقداپ بولۇشىغا، لېگەنلەردە ئۈستىگە گۆش بېسىلغان پولۇ كەلتۈرۈلدى. سەۋزە - پىياز، مايلىق گۆش ۋە زىرىنىڭ مەززىلىك پۇرىقى ئۆيگە بىر كېلىپ مېھمانلارنىڭ ئىشتىھاسىنى ئېچىۋەتتى. مېھمانلاردىن بىرى ئاغزىنى تامشىپ تۇرۇپ:

— ئۆكام ئابدۇخالىق، پولۇ تۇغرىسىدا بىر نەزمە يازدىلاغۇ دەيمە - ھە؟ — دېدى شائىرغا.

— يوغسۇ، شۇنداق بىر شېئىرنى ئوقۇغانىدىم، ئۇ مەن يازغان شېئىر ئەمەس.

— ئەتتەڭەي، شۇ شېئىرنى بىر ئاڭلاپ باققان بولساق،

—دېيىشتى تۆردە ئولتۇرۇشقان مېھمانلار.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر پەگادا تۇرغان ئابدۇگۈلگە «ئېسىڭدە بولسا، ئوقۇغىن» دېگەن مەنىدە شەرەت قىلىۋىدى، چېچەن ئابدۇگۈل ئۇنى دەرھال چۈشىنىپ:

— ئۇ شېئىرنى مەنلا ئوقۇۋاتقاي، ئىجازەت بولسا، — دېدى.

بۇ گەپ بىلەن ئۆي ئىچىدىكىلەر تەڭلا شائىرغا قاراشتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئابدۇگۈلگە رۇخسەت قىلدى.

ئابدۇگۈل شائىرنىڭ بۇ ئىلتىپاتىدىن ئىلھاملىنىپ «ئىم» دەپ تامىقىنى قىرىپ قويۇپ شېئىرنى ئوقۇشقا باشلىدى:

جۈملە نېمەتلەر ئىچىدە شاھى سۈلتاندۇر پولۇ،
پەدەرى① قوي مايىدۇر، مادەرى② كۆكچاي پولۇ.
سەۋزە، گۆشتە جۈش③ قىلىپ يېسە پولۇنى بىر تاۋاق،
بىر تاۋاقۇ بىر تاۋاق، تىللاغا ئەرزاندۇر پولۇ.

ئالتە مىسكىن جەم بولۇپ يېسە پولۇنى بىر تاۋاق،
گۈمبىزى ئانداق چىقۇر كىم، ئۇنلىرى ئاھۇ پەلەك.
ئىككى قارام جەم بولۇپ يېسە پولۇدىن بىر تاۋاق،
ھېچ تۇتۇپ كۆز ئالايتىپ ئەسلا سىگمەيدۇ پولۇ.
. . . . . .

— ھى - ھى - ھى!
— ھا - ھا - ھا!

---

① پەدەر — ئاتا.
② مادەر - ئانا.
③ جۈش — قاينىاش.

— بەللى، ئابدۇگۈلمۇ شائىر بولايلا دەپ قاپتۇ جۇمۇ.

— بۇ نەزمىنى ئۇ تازا كېلىشتۇرۇپ ئوقۇدى.

مېھمانلارنىڭ خۇش كەيپىدىن سۆيۈنگەن ساھىبخانا ئۆتۈنگەن ئاھاڭدا:

— قېنى، ئاش سوۋۇپ قالمىسۇن، ئېلىشسىلا، — دەيتتى كەينى - كەينىدىن.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر پولۇدىن ئازراق يېگەن بولدى. باشقا مېھمانلار بىر پەستىن كېيىنلا لېگەنلەرنى قۇرۇقداپ قويۇشتى.

دۇئادىن كېيىن داستىخان يىغىشتۇرۇلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھويلىغا چىقتى. ئۇ قولىنى كەينىگە قىلىپ ئاق بۇلۇت كېلىپ قونۇۋالغاندەك ئاپئاق چېچەكلەپ كەتكەن ئۆرۈكلەرگە قاراپ ئۇيالقىتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرەتتى. ئۇ بۇ كەڭ، ئازادە ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا توختاپ بۇلۇتسىز، تىنىق، كۆك ئاسمانغا قارىغىنىچە نېمىنىدۇر ئويلاپ تۇرۇپ قالدى. مېھمانلارنى ئۇزىتىپ بولۇپ ئىشىك ئالدىدىن ھويلىغا كىرگەن ئابدۇگۈل شائىرنىڭ شۇ تاپتا خىيال دۇلدۇلىغا مىنىپ بىپايان تەپەككۇر دالىسىدا بىمالال چېپىپ يۈرگەنلىكىنى ھېس قىلىپ، بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ ئاستاغىنا ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى. شائىر ئابدۇگۈلنى كۆرۈپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ كاستۇمىنىڭ يانچۇقىدىن بىر نەچچە ۋاراق قەغەزنى چىقاردى. شائىرنىڭ قولىدىكى قەغەزنى كۆرگەن ئابدۇگۈلنىڭ يۈرىكى دۈپۈلدەپ سوقۇپ، نەپەس ئېلىشى ئىتتىكلەپ تولىمۇ ھاياجانلىنىپ كەتتى. چۈنكى ئۇ شائىر ئۆزىگە ئۆزىتىۋاتقان بۇ بىر نەچچە ۋاراق قەغەزدە چوقۇم شائىرنىڭ يېڭىدىن يازغان شېئىرلىرى بارلىقىغا ئىشىنەتتى. ئۇ شائىرنىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇشقا بەكمۇ قىزىقاتتى. دەرۋەقە، شائىر بۇنى بىلگەچكە، مۆرىتى كېلىپ قالغان چاغلاردا شېئىرلىرىنى بۇ ھەۋەسكار ياش تالىپقا كۆرسىتەتتى. ئابدۇگۈل شائىرنىڭ قولىدىكى ۋاراقلارنى ئىككى قوللاپ ھۆرمەت بىلەن ئالدى.

— سەن شېئىرغا قىزىقسەنغۇ، مەن ساڭا سارالىق باشقا سۇۋغات ئەپچىقمىدىم، مۇشۇ ئىككى شېئىرىم ساڭا قالغان سۇۋغىتىم بولسۇن، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كوپىيىلەرنى قولىغا ئېلىپ چۆلدە سۇغا تەشنا بولغان كارۋان سۇغا ئېرىشكەندە ئۇنىڭغا قانمىغاندەك، كوپىيىلەرگە قاراپ كۆزىنى ئۇزەلمەيۋاتقان ئابدۇگۇلگە.

— مەن ئۇچۇن بۇنىڭدىنمۇ قىممەتلىك سۇۋغات بولماس، ئابدۇخالىق ئاكا، ئىجازەت بەرسىلە، ھازىرلا ئوقۇسام، — دېدى ئۆتۇنۇپ ئابدۇگۇل.

— ئىختىيارىڭ، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

ئابدۇگۇل قەددىنى رۇسلاپ، بېشىدىكى دوپپىسىنى تۇزەپ قويۇپ تامىقىنى بىر قېرىۋالدى - دە، شائىر تېخى بۇگۇن تاڭ سەھەردىلا يازغان «مەقسىتىم» دېگەن شېئىرنى ئوقۇشقا باشلىدى:

كىرپىك يۇمماي ياد قىلسام كەلمىدىڭ، ئەي مەقسىتىم،
چۇنكى سەن ئالىي ئىدىڭ، تاپماي بولامدۇ، مەقسىتىم.
ھەر نىيەتكىم، دىلدا تۇتتۇڭ، ئۇخلىدىڭ غەپلەت بىلەن،
جەسۇر بولماي مەيداندا كۆڭلۇڭ تولامدۇ، مەقسىتىم.

كۆز ئېچىپ ئەسلىم بىلسەم بۇيۇك مىللەت ئەۋلادىمەن،
ئارزۇيۇم بىھىسابتۇر ساڭا يەتمەك مەقسىتىم.
قۇش كەبى ئاسماندا ئۇچماق، يەر يۇزىدە ئوق مەسەل،
سۇ يۇزى ئاستىدا ھەم ھەر يانە ئۇزمەك مەقسىتىم.

ئابدۇگۇل شېئىرنى ئاھاڭغا سېلىپ خىلى تەسىرلىك ئوقۇيتتى. ئۇ شېئىر ئوقۇشقا بېرىلىپ كېتىپ ئەتراپىغا چوڭ - كىچىك، ئۇرۇق - تۇغقان، قولۇم - قوشنىلار بولۇپ نۇرغۇن ئادەمنىڭ يىغىلىپ ئۇزلىرىنى ئورنۇبلىشقانلىقىنى سەزمەي

قالغانىدى. ئۇ شېئىرنى ئوقۇپ:

ۋەتىنىمنىڭ بېپايان ئۇخلىغان دەشت - چۆللىنى،
ئۇيقۇدىن بىدار قىلىپ بوستان قىلىشتۇر مەقسىتىم.
ئەي ۋەتەن، ئەزىز ۋەتەن، خارلىقتا ياتقان گۈل ۋەتەن،
خەلقىمىزالەم كۆرگۈدەك داستان قىلىشتۇر مەقسىتىم.

دېگەن مىسرالارغا كەلدى - دە، دېمىنى ئېلىۋالماقچى بولۇپ توختىدى. ئۇ چوڭ بىر نەپەس ئېلىپ خۇددى تۆرۈلىغىنىڭ يەم بېرىشىگە تەقەززا بولۇپ ئاغزىنى ئېچىشىپ تۆرغان كاككۇك بالىلىرىدەك ئۆزىنىڭ ئاغزىغا قارىشىپ تۆرغان كىشىلەرنى كۆرۈپ سەل ھودۇقۇپ، قىزىرىپ كەتتى.

ئوغلىغا مەستلىكى كەلگەن ئابدۇللا ئاخۇن:

— ئوقۇ، ئوغلۇم، ھەممىمىز ئاغزىڭغا قاراپ قالدۇق، — دېدى.

ئابدۇگۈل كالپۇكىنى بىر چىشلەپ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا لاپپىدە قاراپ قويۇپ شېئىرنىڭ داۋامىنى ئوقۇشقا باشلىدى ...

شېئىر كىشىلەرگە خۇددى تومۇزدىكى تىنجىق ئىسسىقتا چىققان سالقىن، جانغا ئارامبەخش تاغ شامىلىدەك ياقتان بولغاچقا، ھېچكىم چوڭراق بىر تىنىشقىمۇ كۆزى قىيمايتتى. ئابدۇگۈل شېئىرنى ئوقۇپ بولۇشىغا كىمدۇر بىرى ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قويدى. مەھەللىنىڭ مۇتئۇىرى، سەكسەن ياشتىن ھالقىغان ئىبراھىم ئىمام ئىككى قولىنى سۇنۇپ:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، شائىر ئوغلۇم، مۇشۇ نەزمىنى يازغان قوللىرى دەرد كۆرمىسۇن، كېرەملىك خۇدايىتائالا مەقسەتلىرىگە يەتكۈزگەي ئىلاھىم، — دەپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ قولىنى چىڭ سىقىپ تۆرۈپ ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنىڭ ياخشى كۆڭلىگە رەھمەت ئېيتىپ

تۇرۇشىغا، ئەتراپتا قارىشىپ تۇرغان ئادەملەر شائىرغا ياخشى تىلەكلەرنى تىلىشىپ، يەنە بىرەر - ئىككى پارچە شېئىر ئوقۇپ بېرىشىنى تەلەپ قىلىشتى.

ئابدۇگۇل شېئىرنى ئوقۇپ بولغاندا كېلىپ تەييار بولۇپ تۇرغان ئايىت ھارۇنكەش ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قارىۋىدى، شائىر ئۇزرىخاھلىق ئېيتىپ توپنىڭ ئارىسىدىن چىقتى.

— نېمە؟ ئابدۇخالىق ئاكا، كېتەملا، — ئابدۇگۇل ئالدىراش سورىدى.

— ھەئە، بىز قايتايلى، ئۇكام ئابدۇگۇل، قولۇڭدىكى ئىككى پارچە شېئىرنى خاتىرە ئۈچۈن ساقلاپ قويارسەن، خەير - خوش!

— ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شۇنداق دەپ خوشلاشتى - دە، نىيازخان ئايلىنىڭ كەينىدىن پەيتۇنغا ئولتۇردى.

ئايىت ھارۇنكەش پۈپۈكلۈك قامچىسىنى «قارس» قىلىپ بىرنى سوقۇپ، مېڭىشقا ئالدىراپ چاپچىپ تۇرغان چىلانتورۇق ئاتنى «چۇڭ» دېيىشىگە پەيتۇن يېڭىشەھەرگە قاراپ قوزغىلىپ ئىتتىك مېڭىپ كەتتى.

بىر ساتىرا

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شاھمات ئويناشقا بەكمۇ ھېرىسمەن ئىدى. ئۇ ئوقۇش، يېزىش بىلەن شۇغۇللىنىپ چارچىغان چاغلىرىدا، كۆپىنچە چۈشتىن كېيىن ئەكبەرخاننىڭ دۇكىنىنىڭ قېشىدىكى ئۆيىگە كېلىپ دوست ـ بۇرادەرلىرى بىلەن شاھمات ئوينايتتى. ئۇ شاھماتقا كىرىشىپ كەتكەندە ھەممىنى ئۇنتۇپ ئويۇنغا شۇنداق بېرىلەتتىكى، يېڭىشنى ھاياتلىق، يېڭىلىشنى بولسا ماماتلىققا تەڭ دەيتتى دوستلىرىغا قىزىشىپ. كەسكىن ئېلىشىش بىلەن بىر نەچچە قول شاھمات ئوينالغاندىن كېيىن ھارغىنلىق ھېس قىلغان دوست ـ بۇرادەرلىرى ئۇنىڭ شېئىر ئوقۇپ بېرىشىنى تەلەپ قىلاتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھەر دائىم دوستلىرىنىڭ لەۋزىنى ياندۇرماي، يېڭىدىن يازغان شېئىرلىرىنى ئوقۇپ بېرەتتى. بەزىدە شېئىرىي تېپىشماق — مۇئەمما ئوقۇپ، كۆپچىلىكنىڭ ئۇنىڭغا جاۋاب تېپىشىنى تەلەپ قىلىپ، ئۆيدە ئولتۇرۇشقان ھەممە ئادەمنى چوڭقۇر ئويغا سېلىپ قويسا، بەزىدە قىزىق لەتىپە، ۋەقەلەرنى سۆزلەپ ھەممىنى كۈلدۈرۈۋېتەتتى.

1930 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ بىر كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەكبەرخاننىڭ دۇكىنىغا يانداش ھېلىقى ئۆيىدە، ئەكبەرخان، ھەببۇللا ئەپەندى، پولاتباي، يۇنۇسبەگ، تام قوشنىسى زۇنۇن تۆمۈرى بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغاندا، سالام بەرگىنىچە تەۋەككۈدە ئىسسىق ھور چىقىپ تۇرغان گۆش گىردە ئېلىپ ئابدۇرېھىم ناۋاي كىرىپ كەلدى. ئۇ گۆش گىردىنىي داستىخانغا قويۇپ بولۇپلا چىقىپ كېتىش ئۈچۈن كەينىگە

بۇرۇلۇپدى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر:

— ئابدۇرېھىم ئۇستام، قېنى سىزمۇ ئولتۇرۇڭ، ئىشىڭىز ئالدىراش ئەمەستۇ، پاراڭلىشىمىز، — دېدى.

ئابدۇرېھىم ناۋاينىڭ كۆتكىنىمۇ دەل شۇ ئىدى. ئۇ شائىرنىڭ سۆھبىتىگە داخىل بولۇپ شېئىرلىرىنى ئاڭلاشقا خۇشتار ئىدى. شۇڭا ئۇ شائىرنىڭ تەكەللۇپىنى ئاڭلاپ خۇددى ئاتىسىدىن ھېيتلىق ئالغان بالىدەك خۇشال بولۇپ ئاغزى قۇلىقىغا يەتتى. شائىرنىڭ مىجەزىنى ياخشى بىلىدىغان ئەكبەرخان دەرھاللا:

— ھە ئابدۇرەھىماخۇن، ئولتۇرغىن، — دەپ ئۇنىڭغا پەگانى كۆرسەتتى.

ئابدۇرېھىم ناۋاي ئەكبەرخان كۆرسەتكەن جايغا ئولتۇرۇپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ گېپىگە قۇلاق سېلىشقا باشلىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۆزىگە تىكىلىپ ئولتۇرغان بۇرادەرلىرىنى بىردەم كۆلدۇرۇپ، بىردەم چوڭقۇر ئويغا سېلىپ، خەنزۇچە مەشھۇر كلاسسىك رومان «ئۈچ دۆلەت ھەققىدە قىسسە» دىن ھېكايە سۆزلەپ بېرىۋاتاتتى. جۇگېلىياڭنىڭ پەم - پاراسىتى، چارە - تەدبىرلىكلىكى، لەشكىرىي قوماندانلىق ماھارىتىنىڭ ئاجايىپ ئۇستۇنلۇكى ھېكايە ئاڭلىغۇچىلارنى ھەيران قالدۇردى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھېكايىنى ئېيتىپ بولغاندا، ئۇي ئىچىدە ئۇنىڭ ھېكايىسىنى تىڭشاپ ئولتۇرغانلار بىرى بىر نېمە دەپ ئۆز قارىشىنى سۆزلەپ قىزىپ كېتىشتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دېرىزە تۈۋىگە كېلىپ كوچىغا قاراپ، ئۆتكەن - كەچكەن ئادەملەرنى كۆزىتىشكە باشلىدى. بۇ ئۇنىڭ ئادىتى ئىدى. بىر پەس قاراپ ئولتۇرغاندىن كېيىن كوچىنىڭ ئۇ بېشىدا ئىككى ئادەم كۆرۈندى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىر قاراپلا ئۇ ئىككىسىنىڭ بىرى ھوشۇرخان، يەنە بىرى ئۇنىڭ بىلەن تەڭ قوراملىق ياش يىگىت ئىكەنلىكىنى پەرق ئەتتى. ھوشۇرخان بەزىدە ئويۇن، مەشرەپ، سورۇنلاردا ئايالچە ياسىنىپ ئۇسسۇل ئويناشقا

ئامراق ئىدى ۋە ئۇنى خېلى قاملاشتۇراتتى. ئۇ ياش چوكانلارنى، خېنىم قىزلارنى شۇنچىلىك تەبئىي دوراپ چىقاتتىكى، ھەربىرىدىكى پەقەت چانمايتتى، شۇڭا ئۇنىڭ ئىسمىنىڭ ئاخىرىدىكى «ئاخۇن» نامىنى «خان» دەپ چاقىراتتى، ئۇمۇ بۇنىڭغا كۆنۈپ ئادەتلىنىپ كەتكەنىدى. ھوشۇرخان يېقىنقى ۋاقىتلاردىن بېرى ئەخلاقتا چۈشكۈنلىشىپ، ھاياسىز بولۇپ كەتكەچكە، كىشىلەر ئۇنىڭدىن بىزار بولۇپ ھەزەر ئەيلىشىدىغان بولۇپ قالغانىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ياش يىگىتنىڭ بىلىكىنى ھەدەپ سىلاپ، خۇددى بۇزۇق ئايالالاردەك ھىجىيىپ كۈلۈپ، ناياقلاپ، قاش ئېتىپ، كۆزىنى قىسىپ كېلىشۇاتقان ھوشۇرخاننىڭ ھاياسىز قىلىقلىرىدىن قاتتىق يىرگەنىدى - دە، چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ، بېشىنى چايقاپ ئولتۇرۇپ بىر پەس ئويلانغاندىن كېيىن كاستۇمىنىڭ ئىچ يانچۇقىدىن قەغەز - قەلەم ئېلىپ دەرھال شېئىر يېزىشقا باشلىدى. بىر پەستىلا شائىرنىڭ ئوتكۇر قەلىمى سۈتتەك ئاق قەغەزنىڭ بېتىنى ئاجايىپ چىرايلىق، ئۇستىخانلىق پوچۇركىدا يېزىلغان مىسرالار بىلەن تولدۇرۇۋەتتى. شۇ ئەسنادا ھوشۇرخان بىلەن ھېلىقى يىگىتمۇ دېرىزە ئالدىغا يېقىنلىشىپ قالغانىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ بىردەمدىلا بىر شېئىرنى يېزىپ پۈتكۈزۈۋەتكىنىگە قاراپ ئولتۇرغان ھەببۇللا ئەپەندى:

— قېنى بۇرادەر، ئوقۇپ بەرمەملا، بىر ئاڭلاپ قالايلى، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر «بولىدۇ، ئەمىسە» دەپ ئاۋۇال ھەببۇللا ئەپەندى، كېيىن ئۆي ئىچىدىكى باشقا بۇرادەرلىرىگە بىر قۇر قاراپ چىقىپ شېئىرنى ئوقۇشقا باشلىدى:

ھوشۇردۇر ئاتىڭ سېنىڭ خاتۇن سۈپەت،

بولۇشتى ساڭا جاھان ھەممە ئىلپەت.

سېنىڭ ئۆزۈڭ ئوبدان، كۆڭلۈڭ ياماں،
سېنىڭ دەستىڭدىن ھەممە تاپماس ئامان.

دەۋر سۈرۈپ بىر نەچچە يىل يۈرەرسەن،
چىرايىڭغا بولۇپ ماز ئەڭلىك سۈرەرسەن.

زامانلار ئۆتۈپ چىقۇر ساڭا ساقال،
ئاندىن بولۇرسەن شۇ قادىرخان[1] قاتار.

ساڭا بولدى شاگىرت مىسكەرچى موللا ئابدۇللا،
كېچە - كۈندۈز بولۇپ مەشرەپ، باربكاللا.

ئىلىپ غىجەك، دۇتار، تەمبۇر ئارقىسىدا،
سوكۇلدىشىپ جەپسىر توختى، لەيجىرلا[2].

شېئىر ئوقۇلۇپ مۇشۇ مىسرالارغا كەلگەندە، كوچىدا دېرىزە يېنىدا ئاڭلاپ تۇرغان ھوشۇرخان ئاۋازىنى نازىنىن خېنىملاردەك ياساپ:

— ئەمتەي، ئادەمنى شۇنداقمۇ سۆكۈپ نەزمە يازامدۇ ئەمدى، ئۆلدۈمغۇ مەن، ۋاي ئاتام، ۋاي ئانام! — دەپ مۇرىلىرىنى ئېگىز - پەس قىلىپ، يۈزىنى ئىككى قولى بىلەن ئېتىپ، ناياقلاپ مېگىپ كېتىپ قالدى. ئۇي ئىچىدە قاتتىق كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

---

① قادىرخان — شۇ زامانىدىكى بۇزۇق كىشى بولۇپ، ھەممە ئادەم يىرگىنەتتى.

② لەيجىر — يېڭىشەھەرلىك خۇيزۇ.

— بۇ ساتىرا تازا قالمىشىپتۇ جۇمۇكلار، يارانلار، — دېدى ئەكبەرخان كۈلكە بېسىققاندىن كېيىن كۆپچىلىككە قاراپ.

— شۇنداق، ئەمدى ھوشۇرخان قانداق قىلاركىن؟ — دېيىشتى كۆپچىلىك.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ بۇ ساتىراسى ئەتىسىلا ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ يېڭىشەھەرگە تارالدى. شۇنىڭ بىلەن ھوشۇرخان بىر مەھەل كوچا - كويلارغىمۇ خاتىرجەم چىقالماي ئۆزىنى يوشۇرۇپ دالدىغا ئېلىپ يۈرۈشكە مەجبۇر بولدى.

بۇ كېچە

1930 - يىلى 10 - ئاينىڭ ئاخىرى جۈمە كۈنى كەچقۇرۇن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر خاس خانىسىدا شېئىر يېزىپ ئولتۇرغانىدى. ئۇ ئاخىرقى بىر كۆپلېتنى يېزىپ بولۇپ «ئۇھ» دەپ قەلەمنى ئۈستەلگە قويۇپ تۇرۇشىغا ئىشىك چېكىلدى.

— كىرىڭ! — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىككە قاراپ.

ئىشىك ئېچىلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم! — دەپ سالام قىلىشقىنىچە، ھېسامىدىن زۇپەر بىلەن ھەببۇللا كىرىپ كەلدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! — ئابدۇخالىق ئۇيغۇر جاۋاب سالام بېرىپ ئىككى مېھماننىڭ ئالدىغا باردى ۋە قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

— قېنى، ئورۇندۇققا مەرھەمەت!

ھېسامىدىن زۇپەر بىلەن ھەببۇللا ئۈستەلنى چۆرىدەپ قويۇلغان ئورۇندۇققا ئولتۇردى. ھېسامىدىن ئۈستەلدە تۇرغان شېئىر يېزىلغان قەغەزگە قاراپ بەتنىڭ بېشىدىكى قانداق قىزىل رەڭدە يېزىلغان «بۇ كېچە» دېگەن ماۋزۇغا كۆزى چۈشتى.

— يېڭىدىن يازغان شېئىرلىرىمۇ بۇ، شائىر، — سورىدى ھېسامىدىن ئۈستەلدىكى بىر نەچچە ۋاراق قەغەزنى كۆرسىتىپ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئويچان كۆزلىرىنى دوستىغا تىكىپ بېشىنى لىڭشىتتى ۋە بىردەملىك سۈكۈتتىن كېيىن سۆزلىگىلى تۇردى:

— مەرھۇمە ئايىمخانىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن مۇشۇ تېمىدا بىر شېئىر يېزىش ئىستىكى قەلبىمنى چۇلغۇۋالغانىدى. بۇرناكۇن مەرھۇمەنىڭ يىل نەزىرىنى بەرگەندە باشقا دوستلار بىلەن ئىككىلىرىمۇ جامائەتنى ئۇزىتىپ بېرىپ چىقىپ كېتىشتىلە. پەقەت مىسكىن ئۆيدە تىكەندەك تەنھا قالدىم. بىردىنلا مېنى ئەسلىي - ۋەسلىمدىن ئايرىلىپ ھەممىدىن قۇرۇق قالغاندەك بىر تۇيغۇ ئەسىر قىلىۋالدى. ئىچىم سىقىلىپ، يوچۇنلا بولۇپ كېتىۋاتقىنىمنى سېزىپ تۇرىمەن. دەل شۇ پەيتتە مەرھۇمە ئايىمخانىنىڭ گويا باھاردا ئېچىلغان قىزىل گۈلدەك سىماسى كۆز ئالدىمدا نامايان بولدى. ئۇ ھەر قاچانقىدەك خۇشخۇي، مېھرىلىك تەبەسسۇم بىلەن كۆز ئالدىمدا پەيدا بولدى. ئۇ ماڭا «كۆڭۈللىرىدە ئويلىغانلىرىنى تېز يېزىۋەتسىلە، بىر شائىرنىڭ ،كۆڭۈلدە قالمىسۇن غۇسسە بىر زەررىچە، دېگەن مىسراسى يادىلىرىدا باردۇر» دېگەندەك قىلدى. مەن گەپ قىلىشقا تەمشىلىپ ئاغزىمنى ئاچاي دېيىشىمگە ئۇ غايىب بولدى. كۆزۈمنى ئۇۋلاپ ئەتراپقا قارىسام، قولۇمدا قەلەم، ئالدىمدا قەغەز تۇرىدۇ. ئۆزۈم ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپتىمەن. ئېھتىمال ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ كۆزۈم ئۆيقۇغا كەتكەن چېغى. شۇنىڭ بىلەن ئورنۇمدىن تۇردۇم - دە، يۈزۈمنى يۇدۇم، ئاندىن قولۇمغا قەلەم ئالدىم.

— ئىش مۇنداق ئىكەن - دە، بۇرناكۇن كېچە، تۇنۇگۈن، بۈگۈن ئارام ئېلىشنى تەرك ئېتىپ، ئىجادىيەت بىلەن مەشغۇل بولغان گەپ دېسىلە، — دېدى ھەببۇللا.

ئابدۇخالىق «ھەئە» دەپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. ئابدۇخالىق ئىككى دوستىغا قاراپ:

— ئەپۇ قىلىشسىلا، گەپ بىلەن بولۇپ ئۇسسۇزلۇق كەلتۈرمىگىنىمنى قارىمامدىغان، — دەپ سىرتقا ماڭماقچى بولدى.

ھېسامىدىن بىلەن ھەببۇللا شائىرنى توسىدى.

— رەھمەت، ئۇنتۇپ قالدىلامۇ، بۇرادەر، بۈگۈن كەچتە

تۆمۈرنىياز باي زىياپەتكە چاقىرغان ئەمەسمىدى. چاينى شۇ يەردە ئىچىمىز، يۈرسىلە، — ھەببۇللا شۇنداق دەپ ئورنىدىن قوپتى.

— شۇنداق قىلىلى، يۈرسىلە، — دەپ ھېسامىدىن ئىشىككە ماڭدى.

— ئۇنداق بولسا، مەنمۇ ماڭاي، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇلارغا.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كىيىم ئىشكاپىدىن كۆزلۈك سۇر پەلتۇسى بىلەن شىلەپىسىنى ئېلىپ كىيىپ، ئىككى دوستىنىڭ كەينىدىن چىقىپ، ئۇلار بىلەن بىللە تۆمۈرنىياز باينىڭ شەرقىي قوۋۇق مەسچىتىنىڭ يېنىدىكى قورۇسىغا يۈرۈپ كەتتى. تۆمۈرنىياز قاسساپلىق بىلەن باي بولۇپ، دۆكان ئېچىپ سودىگەرچىلىك قىلىۋاتقان بايلارنىڭ بىرى ئىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىككى دوستى بىلەن تۆمۈرنىياز باينىڭ چوڭ ياسىداق مېھمانخانىسىغا كىرىپ كېلىشكىنىدە مېھمانلار كېلىپ بولغانىدى.

— ھەر قايسىلىرىنىڭ يولىغا قاراپ قېلىشقانلىدۇق، قېنى تۆرگە، — دېدى يوغان يالپا، گەۋدىلىك كەلگەن تۆمۈرنىياز باي مېھمانلارنى تۆرگە باشلاپ.

ئۆينىڭ بىر تەرىپىدە تۆرپاندىكى داڭلىق مۇقامچى ئىبراھىم پەيتۇ، سازەندە روزى جەدە ۋە داپچى ئىبراھىم جۇگىچى ئولتۇراتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇلار بىلەن سالاملىشىپ بولۇپ تۆرگە ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، قاتار ئولتۇرۇشقان ساجىت ھاجى، تۆرسۇن قاسساپ، مۇپتۇلباي، ئابدۇراخمان قارى، نىياز سەيپۇڭ، پولاتباي، زۇنۇن تۆمۈرى قاتارلىق مېھمانلار بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ بولۇپ تۆردىن ئورۇن ئالدى. ھېسامىدىن زۇپەر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ يېنىغا، ھەببۇللا بولسا ئابدۇراخمان قارىنىڭ يېنىغا ئولتۇرۇشتى.

خىزمەتكار چىلاپچا، يېڭى لۆڭگە ئېلىپ كىرىپ مېھمانلارنىڭ

قولىغا سۇ بەردى. داستىخان يېگىلا سېلىنىپ تۇرۇشىغا سالام بەرگىنىچە، ئېگىز بويلۇق، گەۋدىلىك، يۈمىلاق يۈزلۈك، ئاق پىشماق، قاراقاش، يوغان قارا كۆزلىرى چاقناپ تۇرىدىغان، بېشىغا تەقىيە دوپپا، ئۇچىسىغا ناۋات رەڭ شىرىس چاپان كىيگەن يىگىرمە ياشلاردىكى بىر يىگىت كىرىپ كەلدى. ساھىبخانا كاتىدا ئولتۇرغۇدەك ئورۇن قالمىغانلىقىدىن خىجالەت بولدىمۇ، ئەيتاۋۇر، سەل تەمتىرىگەندەك بولۇپ، يېڭى كەلگەن مېھمان يىگىتكە كاتىنىڭ تۆۋەن تەرىپى، پەگادىكى بوش ئورۇننى كۆرسىتىپ، يۈزى سەل قىزارغان ھالدا:

— ھەمدۇللا بايۇەچچە، قېنى بۇ يەرگە كەلسىلە، — دېدى.

تۆردە غادىيىپ ئولتۇرۇشقان كاتتىلار «ساتىدا شۇ جاي لايىق» دېگەندەك پىسەنت قىلماي، داستىخاندىكى نازۇ نېمەت، قەنت ـ گېزەكلەرگە قول ئۇزىتىشىپ يەپ پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشاتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قولىدىكى چىنىنى داستىخانغا قويۇپ يېڭى كىرگەن مېھمانغا مەرھەمەت كۆرسەتتى:

— ھەمدۇللا بايۇەچچە، قېنى بۇ يەرگە ئۆتسىلە، ئۇكام، — دەپ سەل سۈرۈلۈپ ئۆز يېنىدىن ئورۇن كۆرسەتتى. ھېسامىدىن زۇپەر سۈرۈلۈپ ئورۇن بوشاتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ بۇ تەكلىپى بەزەن چوڭلارغا ياقمىدى بولغاي، مۇپتۇلباي بىلەن ساجىت ھاجى بىر ـ بىرىگە مەنىلىك قارىشىپ باشلىرىنى چايقاشتى. بەلكىم ئۇلار كۆڭلىدە «بىزلەردىن خوپ كىچىك بىر ياش بالا تۆردە ئولتۇرۇشقا لايىقمۇ؟» دەپ ئويلاشقان بولغىيدى.

ھەمدۇللا بايۇەچچە قىزىرىپ ئورنىدىن تۇرۇپ شائىرغا تەۋەززۇ بىلەن كەينى ـ كەينىدىن رەھمەت ئېيتتى. دەل شۇ چاغدا تۆمىنىياز باي مېھمانلارغا ياش مېھماننى تونۇشتۇردى:

— ئىنىمىز ھەمدۇللا بايۇەچچە توقسۇندىكى قادىر ھاجىمنىڭ كىچىك ئوغلى. ھازىر باغرى مەدرىسىدە ئوقۇۋاتىدۇ. ھەممىلىرىگە مەلۇملۇق قادىر ھاجى ئاكىمىز كۆچارغا ئۆزۈن يىل

تۇغلىق[1] بولغان. ئۇ زات ئۇچ يىل بۇرۇن تۇرپانغا يۆتكىلىپ كېلىپ بىرەر يىلدەك تۇغلىق بولۇپ، ياشىنىپ قالغاچقا، ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن قول ئۈزۈپ توقسۇنغا قايتىپ ئۆيىدە دەم ئېلىۋاتىدۇ. بىزنىڭ قادىر ھاجى ئاكىمىز بىلەن ئانا جەمەت تۇغقانچىلىقىمىز بار.

— ياخشى، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، — بايۇەچچە ئىنىمىز دىيارىمىزدىكى تالىبۇلئىلملاردىن بولۇپلا قالماي ، ياش شائىرلارنىڭ بىرى، قېنى، شائىر، بۇياقتا كېلىڭ.

— بۇ مۇشۇنداق گەپكەن ـ دە، قېنى، چوڭ شائىرنىڭ قېشىغا ئۆتۈڭ، كىچىك شائىر، خۇددى ئاينىڭ قېشىغا يۇلتۇز قونغانىدەك، — دېدى نىياز سەيپۇڭ چاقچاق قىلىپ. ھەممەيلەن بۇ گەپكە قوشۇلۇپ «قېنى، بايۇەچچە، تۇرگە، شائىر قاراپ قالدى» دېيىشتى.

مېھمانلار داستىخاندىكى قەنت ـ گېزەك، تاتلىق تۇرۇم ۋە يېشىل قۇرۇق ئۈزۈم، ياڭاق مېغىزى، ئۆرۈك قېقى، ئانار، نەشپۈت، ئالما، چىلان قاتارلىق ھۆل ـ قۇرۇق مېۋىلەرگە ئېغىز تېگىپ، ھەر كىم يېنىدىكى بۇرادىرى بىلەن پاراڭلىشىپ ئەركىن ـ ئازادە ئولتۇرۇشتى. ھايال ئۆتمەي چىنىلەردە شورپا كەلتۈرۈلدى، ئۇنىڭ كەينىدىن يوغان تاۋاقلارغا چوقچا ـ چوقچا ئېلىنغان، مەززىلىك پۇرىقى ئۆيگە بىر كەلگەن پاقلان گۆشى تارتىلدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يېڭى ياقتان ئىسسىق نان بىلەن ئازراق شورپا ئىچتى، يۈمشاق پىشقان ئوتتۇرا ئىلىك گۆشىدىن ئازراق يېدى.

نىياز سەيپۇڭ قولىغا بىر پارچە قوۋۇرغا گۆشىنى ئېلىۋېلىپ مەززە قىلىپ يېگەچ، قىزىق گەپلەرنى قىلىپ يېنىدىكىلەرنى

---

① تۇغلىق — ناھىيە دەرىجىلىك ھەربىي مەمۇرىي ئەمەلدار.

كۈلدۈرۈپ ئولتۇردى.

مېھمانلار گۈشنى يەپ بولغاندىن كېيىن داستخان يىغىشتۇرۇلۇپ قايتا سېلىنىپ، لېگەنلەردە قوغۇن، تاۋۇز كەلتۈرۈلدى. مېھمانلار بىر - ئىككى تىلىمدىن قوغۇن، تاۋۇزغا ئېغىز تېگىشتى.

— بىز ئۆز پاراڭلىرىمىزنى قاچانلا دېيىشسەك بولىدۇ، ئەمازە شائىرنىڭ نەزمىسىنى قاچانلا ئاڭلايمىز دېسەك ئاڭلالمايمىز، — دېدى نىياز سەيپۇڭ مايلىق قولىنى ياغلىق بىلەن ئېرتىپ ئولتۇرۇپ، — شائىر بىزگە نەزمە ئوقۇپ بەرسە، قانداق، يارەنلەر؟

بۇ سورۇن ئەھلىنىڭ كۆڭلىدىكى گەپ ئىدى، مېھمانلار بىردەك:

— شائىرنىڭ نەزمىسىنى ئاڭلايلى، — دېيىشتى.

— قېنى، بۇرادەر، بايا يېزىپ پۈتتۈرگەن نەزمىلىرىنى بىر ئوقۇپ بەرمەمدىلا، — دېدى ھەببۇللا شائىرغا قاراپ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ مېھمانلارغا قاراپ:

— مېنىڭ بىر تەكلىپىم بار، ئاۋۋال ياش شائىرىمىزنىڭ شېئىرىنى ئاڭلاپ باقساق، قانداق؟ — دېدى.

— بۇمۇ ياخشى بولىدۇ، — دېيىشتى ئىككى - ئۈچەيلەن.

ھەمدۇللا بايۇەچچە ھۇپپىدە قىزىرىپ كەتتى. ئۇ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا پىچىرلاپ بىر نېمىلەر دېدى، كەينىدىن يانچۇقىدىن بىر پارچە قەغەزنى چىقىرىپ سۇندى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قەغەزگە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ، ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ:

— بۇ شېئىرىڭىز ياخشى چىقىپتۇ، خېلى ياخشى يېزىپسىز، تارتىنماي ئوقۇۋېرىڭ، — دېدى ھەمدۇللا بايۇەچچىنى ئىلھاملاندۇرۇپ.

ھەمدۇللا بايۇەچچە پېشانىسىدىكى تەرلەرنى ئېرتىۋەتكەندىن

كېيىن:

— ئۇستازىمنىڭ ئالدىدا بىشىدەپلىك قىلىدىغان بولىدۇم، ئەپسۇ قىلارلا، — دېگىنىدە، بەك ھاياجانلىنىپ كەتكىنىدىن ئۇنى تىترەپ چىقتى.

— ئۇنداق دەپ كەتمەڭ، ئوقۇشنى باشلاڭ، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

ھەمدۇللا بايۇەچچە بىر يۇتۇم چاي ئىچىپ ئۇزىنى بېسىۋالدى. ئۇ شېئىر يېزىلغان قەغەزنى قولىغا ئېلىپ بىر پەس تۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئوقۇشقا باشلىدى:

قەلەم

ئىپتىدا قىلدى رەسۇلۇم، پەرۋەردىگارىمدىن قەلەم،
شول سەۋەبتىن پادىشاھلار پادىشاھىدۇر قەلەم.

ھەق ئىلە باتىلنى ئايرىش، ئەدلى سۇلتانىم قەلەم،
ئايەتى قۇرئان يېزىشچۇن نۇرى ئىرپانىم قەلەم.

دوست تەرەپكە سۆز بېرىشتە ئەلچى خۇددىاھىم قەلەم،
ھەق كالامى دە دېدى، ئەيلەپ خىتاب نۇن ۋەل قەلەم.

. . . . . .

دۇشمىنىمگە زەربە بومبا، دوستقا ئېھسانىم قەلەم،
راس ئىلە ناھەق ئۇچۇن ھاكىم سۇلايمانىم قەلەم.

زىننىتىم ھەم ھۆرمىتىم باغۇ بوستانىم قەلەم،
ئىززىتىمنىڭ بائىسىدۇر بەلكى ۋىجدانىم قەلەم.

ھەمدۇللا بايۇەچچە شېئىرنى ئوقۇپ بولۇشىغا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر:

— باركاللا شائىر، بۇ غەزىلىڭىز بەك ياخشى چىقىپتۇ، — دېدى تەھسىن ئوقۇپ.

ئۇي ئىچىدىكى باشقا مېھمانلارمۇ ھەمدۇللا بايۇەچچىنىڭ شېئىرىغا قايىل بولۇپ ئۇنى ماختاشتى.

— ئەمدى نۆۋەت ئۆزلىرىگە كەلدى، — دېدى نىياز سەيپۇڭ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر «خوپ» دەپ ئالدىدىكى چىننىنى قولىغا ئېلىپ چايدىن بىر ئوتلاپ بولۇپ، تۆش يانچۇقىدىن شېئىر يېزىلغان قەغەزنى قولىغا ئالدى. ئۇ سورۇن ئەھلىگە بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن مۇخەممەس ئوقۇشقا باشلىدى:

بۇ كېچە

بولمىسا ياردىم قەدەھ شۇ فىيالە بۇ كېچە،
قالمىسۇن ھەسرەت ـ نادامەت، يەتتى ناله بۇ كېچە.
ئۇشبۇ مۇھتاجى تاماشا قىل شەلاله بۇ كېچە،
نۇرىنى مات ئەيلىگەن كور كۆزى شەھلا بۇ كېچە،
ئىشقىمىز ـ ئىرپانىمىز ساغلام تاماشا بۇ كېچە.

سىزگە بەردۇق ئىشقىمىزنى ھەر نەزەردە بىمالال،
بۇ كېچە دەردلەرگە دەرمان بولغۇسى سۆيگۈ مالال.
ئىلتىپات يوق بەخگى بولغانلارغا قالدى سۇئ سوئال،
سۆيگۈ مەيدانىغا نىسبەت بولمىغاي ھېچ قاچ ماھال،
ھەر ئۆمۈر بىزلەرگە پۇرسەت بەردى مەۋلا بۇ كېچە.

سۆيگۈ ئەھلى سۆيگۈنىڭ قەدرىنى بىلمەك بىرلە بار،
بىلمىگەنلەر قالدى چۆلدە، قالدى دەردتە ئاھ ـ زار.
كۆرگەنىڭگە، بىلگەنىڭگە قىلمىساڭ كۆپ ئىپتىخار،
يار ئەمەسمەن يار دېمەك، قىلماقتا ياد قىلسا ئۇ يار،
ئېيتقىلى تارىخنى مەن قىلدىم ئاۋارە بۇ كېچە.

. . . . . .

بىزنى كۆرمەك بىرلە باغنىڭ گۈللىرىدىن ساز چىقار،
ئون ئۇچىنچى سۆيگۈ مۇقامى دېگەن ئاۋاز چىقار.
جىلۋىلىك، خوشلۇق سىرى مۇنداڭ كۆپ دىلباز چىقار،
بولمىسا ھېچبىر نامايىش ئەتكىلى بىر ناز چىقار،
كۇن ۋە ئاي بولغاي خىجالەت كۆزى شەھلا بۇ كېچە.

. . . . . .

ئۇيغۇر يار لۇتفىنى كۆرمەكنى بىلمە ئىماندىن يىراق،
كۆڭۇل باغى مەگەر ... بولما قۇربانىدىن يىراق.
نىگە بولسۇن ساتادەت قەدرى ھېكمەت جاندىن يىراق،
جان سېنىڭدۇر، قىلما يارەپ بىزنى جانادىن يىراق،
جۇملە ئاساسى يوقالغان مەجلىس ۋاللا بۇ كېچە.

بۇ مۇخەممەس مېھمانلارغا شۇنداق تەسىر قىلغانىدىكى، ھەممەيلەن گويا شائىرنىڭ ئاغزىغا قاراپ قېتىپ قالغاندەك ئولتۇراتتى. شېئىر ئاخىرلىشىپ شائىر ئوقۇشتىن توختىدى. ئۇ ئالدىدىكى چىننىنى قولىغا ئېلىپ چايدىن بىر ئوتلىغاندىن كېيىنلا مېھمانلار شېئىرنى بەس ـ بەستە ماختاشقا باشلىدى:

— شائىر، بۇ مۇخەممەسنى قالتىس يېزىۋېتىپسىز.

— نېمىدېگەن پاساھەتلىك سۆزلەر، خۇددى ئۇنچە - مارجانلارنى گۈل چىقىرىپ تىزغاندەك.

— مەنسىنىك تېرەنلىكىچۇ.

سورۇن ئەھلى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئوقۇغان «بۇ كېچە» ماۋزۇلۇق بۇ مۇخەممەسنى بىر ھازاغىچە ماختاشتى.

— كەچۈرۈڭلار، دوستلار، سىرتقا چىقىپ كىرسەم، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

— مەنمۇ تاشقىرىغا چىقاي دەپ ئولتۇراتتىم، — دېدى پولاتباي.

— تالاغا چىقىپ ھاۋالىنىپ كىرەيلى، — دېيىشىپ، مېھمانلار ھويلىغا چىقىشتى.

مېھمانلار بىر پەستىن كېيىن ئۆيگە كىرىپ داستىخان ئەتراپىغا جەم بولدى. داستىخانغا سارغىيىپ پىشقان ئاق قاشقىر، كۆك بىجاقى، سۈپسۈزۈك بوغۇم سايۇا، قانەدەك قىزارغان قىزىل سايۇا ئۈزۈم كەلتۈرۈلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئادىتى بويىچە سارغىيىپ پىشقان ئاق قاشقىر ئۈزۈمدىن بىر شىڭگىل يېدى.

ساھىبخانا مېھمانلارغا قاراپ:

— مۇقامچى ئىبراھىم ئۇستام شاگىرتلىرى بىلەن ھەر قايسىلىرىغا يۈرتىمىز مۇقاملىرىدىن ئورۇنلاپ بەرسۇنمىكىن، — دېدى.

— ياخشى گەپ، قېنى مۇقام ئاڭلايلۇق، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

ئاللىقاچان مۇشۇ گەپنى كۈتۈپ ئولتۇرغان ئىبراھىم پەيتۇ ۋە ئۇنىڭ شاگىرتلىرى سازلىرىنى قولىغا ئالدى. ئۇي ئىچىدە ئىبراھىم پەيتۇنىڭ ساتارغا تەڭكەش قىلغان مۇڭلۇق ئاۋازى ياڭراشقا باشلىدى:

ساتارىم تارىغا جان ريشتىدىن تار ئېشىپ سالسام،

ئۇنىڭكى نالىسىدىن بىناۋانىڭ كۆڭلىنى ئالسام.

مۇقام ئالىپ، مۇقام ئىچرە، مۇقامنى دىلغا جا قىلسام،
مۇھەببەت كويىغا سالسا، ئۇنىڭ ئالدىدا مەن چالسام.

مۇقاملارنىڭ ئاتاسىنى ھۇسەينۇ ئەجەم دەرلەر،
بۇلاردىن يۇقارىكىم پەردە ئى بايانىنى چالسام.

بايانى ھەقتە ئالا يادىدا چالسام ئۇزۇلدۇرمەي،
كۆڭلۇمنىڭ بىناۋا بولغانىنى بىلسەم، ناۋا چالسام.

كەل، ئەي مەشرەپ، قەدەھ سۇنغىل، بولايلى مەستۇ مۇستەغرەق،
بىر ئېلگە سائى تەمبۇر، بىرىگە جامى مەي ئالسام.
. . . . . .

مۇقام ئېيتىش يېرىم كېچىدە ئاخىرلاشتى. مېھمانلار ساھىبخانىغا رەھمەت ئېيتىپ ئۆيلىرىگە قايتىشتى.

قالمىدى

1930 ـ يىلى كۈزدە ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ چوڭ دادىسى مىجىت ھاجىم ۋاپات بولدى. بۇ چاغدا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۈرۈمچىدە ئىدى. ئۇ زامانلاردا قاتناش، ئالاقە ئىشلىرى قالاق بولغاچقا، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دادىسىنىڭ كېسەل بولۇپ ئورۇن تۈتۈپ يېتىپ قالغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ ئاتلىق شۇنچىلا تېز ماڭغان بولسىمۇ، تۈرپانغا ئارانلا يەتتە نەزىرىگە ئۇلگۈرۈپ كېلەلمىدى. شائىر بېشىغا ئاق سەللە ئوراپ ھازا ئاچتى. ئۇ چوڭ دادىسىنىڭ تۈيۈقسىز ۋاپاتىغا قاتتىق قايغۇرۇپ، يىغلاپ ئۆزىنى يوقىتىپ قويۇشقا تاسلا قالدى. پەقەت دوست ـ بۇرادەرلىرى كەينىدىن ئۇنى سەۋرگە ئۈندىگەندىن كېيىنلا، ئۇ كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ چوڭ دادىسىنىڭ روھىغا ئاتاپ خەتمىقۇرئان قىلدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر چوڭ دادىسى مىجىت ھاجىمنى بەكمۇ ھۆرمەتلەيتتى ۋە ياخشى كۆرەتتى. ئۇ چوڭقۇر قايغۇلۇق ھېسسىياتى بىلەن خەتمىقۇرئان قىلىشنى تۇگىتىپ، مەرھۇمنىڭ روھىغا ئاتاپ ئۇزاق دۇئا قىلغاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇردى. ئۇ ئۆزىگە قاراپ تۇرۇشقان ئۇرۇق ـ تۇغقان، دوست ـ بۇرادەرلىرىگە تۇپراق بېشىغا چىقىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئايىم ھارۇنكەش بۇ گەپتىن خەۋەر تېپىپ بىردەمدە پوۋىسكىغا ئاتنى قوشۇپ تەييار قىلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ تۇپراق بېشىغا بارمىدىغانلىقىدىن خەۋەر تېپىشقان تۇغقان جەمەتلەر، قولۇم ـ قوشنا، ئەل ـ جامائەت ھارۇنلىق، ئات ـ ئۇلاغلىق ۋە پىيادە ھالدا تۇرپان يېڭىشەھەرنىڭ

غەربىي جەنۇبىدىكى قەدىمىي چوڭ يول ياقىسىغا جايلاشقان شېھىتلىك دەپ ئاتىلىدىغان قەبرىستانلىققا قاراپ يول ئېلىشتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىرگە ماڭغان جامائەت ئانچە ئۇزاق ماڭمايلا شېھىتلىككە يېتىپ كېلىشتى. زومچەك - زومچەك قەبرە توپىلىرى ۋە تۆلۈقچە گۈمبەزلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا يېڭى قەبرە سۇرلۇك كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ يەرگە بۇنىڭدىن بىر ھەپتە بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن مەرھۇم مىجىت ھاجىي دەپنە قىلىنغانىدى.

ئابلىمىت قازى ئاخۇنۇم باشلىق تۇرپانىنىڭ قازى ئەلەم ئاخۇنۇم، دامولللا، ئۆلىمالىرى مۇسىبەت ئىلكىدە كۆڭلى ئېزىلىپ ئۇنسىز يىغلاپ كېتىۋاتقان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ چوڭ دادىسى مىجىت ھاجىنىڭ قەبرىسى ئالدىغا كەلدى. شائىرنىڭ قاتتىق قايغۇرۇپ ھۆكۈرەپ يىغلۇۋېتىشتىن ئۆزىنىي ئارانلا تۇتۇۋاتقانلىقىنى سەزگەن ئابلىمىت قازى ئاخۇنۇم توپىنىڭ ئىچىدە تۇرغان مەشھۇر قارىيغا قۇرئان ئوقۇشنى شەرەت قىلدى. ئۇزۇن ئاق يەكتەك كىيىپ، بېشىغا يوغان سەللە ئورىغان قارا ساقاللىق بۇ قاري توپىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ يەرگە سېلىنغان جايىنامازغا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشىغا قەبرىگە قاراپ تۇرۇشقان جامائەتمۇ يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بولسا قارىنىڭ يېنىدىن ئورۇن ئالغانىدى.

قارىنىڭ جەزبىلىك ئاھاڭدا سوزۇپ ئېيتقان بىسمىللاسى بىلەن سۈرە «تەبارەك» باشلانغاندا، قەبرىستانلىقتىكى باشقا ھەر قانداق گەپ - سۆز، شۇئىرلاشلار چىپچىدە توختاپ، ئەتراپ ئاجايىپ سۇرلۇك تۈسكە كىردى. يېڭىشەھەردە مەشھۇر بۇ قارىنىڭ ئاجايىپ تەسىرلىك ئاۋازى قەبرىستانلىقتا ئەكس سادا پەيدا قىلىپ جاراڭلاپ تۇراتتى. ئىخلاسمەن مۇسۇلمانلار قاتاردا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر چوڭ دادىسىنىڭ روھىغا ئاتاپ قارىيغا ئەگىشىپ ئىچىدە ئايەت ئوقۇيتتى.

— ئامىن، ئىلاھا، ئامىن! — قارىي قىرائەتنى تۈگەتكەندىن كېيىن ھەممە ئادەم ئىخلاس بىلەن دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى.

دۇئادىن كېيىن جامائەت ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن بىرگە شەھەرگە قايتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر جامائەتنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ داستىخان سالدى. مېھمانلار ئالدىغا قويۇلغان گۆشلۈك پولۇنى يەپ، قېنىق دەملەنگەن قارا چايدىن ئىچىپ داستىخاندىن قوپقاندا، شائىر جامائەتكە ئۆزرىخاھلىق ئېيتىپ سەل تەخىر قىلىپ توختاپ تۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. جامائەت ھويلىغا چىقىپ توختىدى. يۈزلىگەن كۆزلەر «خوش، نېمە گەپ» دېگەندەك شائىرغا تىكىلگەنىدى. شائىر سەل توختاپ ئۆزىنى بېسىۋېلىپ چاپىنىنىڭ يانچۇقىدىن پۈكلەنگەن بىر پارچە قەغەزنى ئالدى. ئۇ چوڭقۇر بىر نەپەس ئېلىپ دېدى:

— ياتقان جايى جەننەت بولغاي، رەھمەتلىك چوڭ دادامنىڭ كېسەل بولۇپ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغانلىقتىن خەۋەر تېپىپ ئۇرۇمچىدىن دەرھال يولغا چىققان بولساممۇ مەرھۇمنىڭ نامىزىغا ئۈلگۈرۈپ كېلەلمىدىم. يولدا كېلىۋېتىپ بىر مەرسىيە يازغانىدىم. ھازىر ھەر قايسىلىرىغا ئوقۇپ بېرەي.

ئابلىمىت قازى ئاخۇنۇم باشلىق جامائەت شائىرنىڭ مەرسىيىسىنى ئاڭلاشقا ھازىر ئىكەنلىكلىرىنى بىلدۈرۈشۈپ باشلىرىنى لىڭشىتىشتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر چوڭ دادىسى مىجىت ھاجىنىڭ ۋاپاتىغا بېغىشلىغان «قالمىدى» ماۋزۇلۇق مەرسىيىسىنى تەسىرلىك ئاھاڭدا ئوقۇشقا باشلىدى. شائىرنىڭ چوڭقۇر قايغۇلۇق ھېسسىياتى ئۇرغۇپ تۇرغان مەرسىيە مىسرالىرى كىشىلەرنىڭ ۋۇجۇدىنى ھاياجانغا سېلىپ، كۆزلىرىنىڭ چاناقلىرىنى ياش بىلەن لىق تولدۇردى. جامائەتنىڭ كۆپ قىسمى شائىرنىڭ قايغۇلۇق ھېسسىياتىغا ھەمشېرىك بولغان بولسىمۇ، بەزى مۇتەئەسسىپ داموللا، ئىماملار چىرايلىرىنى پۈرۈشتۈرۈپ شېئىرنىڭ ئۆزلىرىگە

ياقمايۋاتقانلىقىنى ئاشكارىلىدى.

شائىر مەرسىيىنى ئوقۇشنى داۋام قىلدۇاتاتتى. مەرسىيە ئوقۇلۇپ:

— ئەي تەبىئەت ئادىتىڭدىن تاشقىرى قىلدىڭ زۇلۇم،
بۇ زۇلۇمنىڭ دەستىدىن تەندە مادارىم قالمىدى

دېگەن مىسرالارغا كەلگەندە، بېشىغا يوغان سەللە ئوراپ، ئۇزۇن ئاق يەكتەك كىيگەن، سېمىزلىكىدىن خۇددى تونۇرغا ئوخشاپ قالغان پەتەك، ساقاللىق بىر موللا لاتا يىرتىلغاندەك قوپال، چىرقىراق ئاۋازدا ۋارقىرىدى:

— ئى ئابدۇخالىق، بولدى، بەس! ئەجىلىي مۇتلەق. خۇدايىتائالانىڭ قۇدرىتىسىز قىل تەۋرىمەيدىغىنىنى بىلمەمسەن؟! ھىم قارا بۇنى «ئەي تەبىئەت ئادىتىڭدىن تاشقىرى قىلدىڭ زۇلۇم»، بۇ نېمە گەپ ئۇزى؟ بەندىگە ئەجەلنى خۇدا سالغان تۇرسا؟ سېنىزە شائىر دېسەك مۇشۇنداق نەزمىنى ئوقۇساڭ بولامدۇ؟ بۇنداق كۇپىرانە نەزمىنى ئوقۇما! سەن، بىز ئەھلى مۇسۇلمان پەرزەنتى، سەن خۇداغا ئىشەنمەمسەن؟

بۇ موللا قولىدىكى ئۇچىغا تۇمۇر قاپلانغان ھاسىسىنى يەرگە تولا ئۇرۇپ ھويلىدا توپا قاينىتىۋەتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئاغزىغا قاراپ نەزمە تىڭشاپ تۇرغان جامائەت بۇ تۇيۇقسىز ھۇجۇمدىن ھاڭ ـ تاڭ قېلىشتى. ھويلىنىڭ ئىچى بىر پەس جىمجىتلىققا چۆكتى. تىمتاسلىقنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ تەمكىنلىك بىلەن كەسكىن ئىپتىقان سۆزلىرى بۇزدى:

— مەنمۇ خۇداغا ئىشىنىمەن، مەن ئىشىنىدىغان خۇدا يەككە ـ يېگانە، ھېچبىر شېرىكى يوق، ھېچنېمىگە ھاجىتى يوق. مېنىڭ بۇ خۇدايىم ئاق كۆڭۈل مۇسۇلمانلاردىن پۇل، دەپنە ـ دۇنيا شىلىۋالمىغان، نام ـ ئاتاق، ئابرۇي تېپىشتا، ئەمەلگە

ئېرىشىشتە ھەر قانداق پەسكەشلىك قىلىشتىن يانمايدىغان، دىلىدا ھەسەت، رىيا قاينايدىغان سىلەردەك ئادەملەرنى خالىمايدۇ، مۇنداق كىشىلەرنىڭ قۇللۇقىنى قوبۇل قىلمايدۇ. مەن مۇشۇنداق خۇداغا ئىمان كەلتۈرىمەن، قانداق!؟

بۇ ئۆتكۈر سۆزلەر خۇددى مەرگەننىڭ ئوقىدەك، بايامقى موللىنىڭ تىتاڭ تومۇرىغا تەگكەچكە، ھەيۋىسى بىردىنلا يوقاپ ئۇششۇك تەگكەن ھەرىدەك شۇمشىيىپ قالدى، گەپ قىلىشقا تەمشىلىپ كالپۇكىنى ئۆمەللىسمۇ ئاۋازى چىقمىدى. ئۇ بۇ قېيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئابلىمىت قازى ئاخۇنۇمدىن ياردەم تىلەپ ئاغزىنى ئۈمچەيتىپ ئۈمىد بىلەن قارىغانىدى، قازى ئاخۇنۇم ئۇ موللىدىن بىزار بولغاندەك بېشىنى بۇراپ تەتۈر قارىۋالدى. جامائەت تەۋرەپ كېتىشتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ قېشىدا تۇرغان ئۇنىڭ بىلەن تەڭ دېمەتلىك ھەببۇللا ئەپەندى ئۇنى مەرسىيىنىڭ داۋامىنى ئوقۇشقا ئۇندىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇكتە قوپقان پەتەك موللىغا مەنىستىمەسلىك نەزەرى بىلەن بىر قارىۋېتىپ ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى:

نەزىرىگە ئۇلگۈرۈپ كەلدۇق ئەلەملەر ئىچىدە،
قەبرىنى كۆرگەن زامان جاننى قويار يەر قالمىدى.
. . . . . .

نەپسىنىڭ سۈرىتىنى سىزىش توغرا كەلسە

مەتىلى تۆكچى[1] ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن زامانداش ئادەم ئىدى. ئۇ شۇ زاماندا تۇرپان ناھىيە ئامبىلىنىڭ باش تۆكچىسى بولۇپ، تۇرپان يېڭىشەھەردە ئولتۇراتتى. ئۇ گەرچە بىر تەرجىمان بولسىمۇ، ئۆزىنى چوڭ ئەمەلدارەك تۇتاتتى. ئۇ يېڭىشەھەردىكى ئۆيىدىن ھەر كۈنى قاقسەھەردە كونا شەھەرگە كېلىپ قىشۇ يازا مەيلى ئىسسىق ياكى سوغۇق كۈنلىرى بولسۇن، ئىرىنمەي يامۇل مەھكىمىسىنىڭ ئەتراپىنى ئايلىنىپ، ئامبالغا ئەرزىيەت ئېيتىپ كەلگۈچىلەرنى كۈتۈپ سەرسان بولۇپ يۈرەتتى. ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشى پۇقرالارغا كۆڭۈل بۆلۈپ، ئۇلارنىڭ دەردىگە دەرمان بولۇپ ھالىغا يېتىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئەرزىيەت ئېيتقۇچىلاردىن «بىرەر نېمە ئۇندۇرۇۋالىش» — پارا يېيىش ئۈچۈن ئىدى.

پۇقرالار مەتىلى تۆكچىدىن بەك قورقاتتى. ئامبالغا ئەرزىيەتكە كىرگەن ھەر قانداق ئادەم مەتىلى تۆكچىغا ئۈچرىمايا قالمايتتى. سەن ئۇنىڭغا ئۈچرىدىڭمۇ بولدى، ئۇنىڭ تاقىلداپ تۇرغان تويماس نەپسى قانائەت تاپقۇچە پارا بەرمىسەڭ، ئۇنى رازى قىلمىساڭ، سېنىڭ ئەرزىڭ ئەسلىدە ئوڭ بولسىمۇ، ئامبالنىڭ ئالدىغا بارغاندا تەتۈر بولۇپ چىقاتتى. چۈنكى، مەتىلى تۆكچى كىمدىن كۆپرەك نەپكە ئىگە بولسا، شۇ كىشىنىڭ پايدىسى ئۈچۈن كەتمەن چېپىپ، ئۇنىڭ گېپىنى ياساپ ـ جابدۇپ، گەپنى شۇنىڭ پايدىسىغا تەرجىمە

---

① تۆكچى — تەرجىمان.

قىلىپ، ئاز نەپ بەرگەن قارشى تەرەپنىڭ گېپىنى بولسا چالا تەرجىمە قىلىپ، پارىنى كۆپ بەرگەن تەرەپنىڭ دەۋاسىنى ئوڭغا چىقىرىشىپ بېرەتتى. ئامبالمۇ مەمتىلى تۆكچىغا ئىشىنەتتى. شۇڭا تۆرپاندا «سوراقچىدىن تۆكچىسى يامان» دېگەن گەپ تارقالغانىدى.

مەمتىلى تۆكچى ئۆز «ھۈنىرى» نى ئىشقا سېلىپ تۆرپان پۇقرالىرىنى كۆپلەپ قاقتى ـ سوقتى قىلىپ، نۇرغۇن پارا يەپ توپلىغان بايلىقىنىڭ بەدىلىگە مەككە مۇكەررەمگە بېرىپ «ھاجى» بولۇپمۇ كەلگەنىدى، ئۇنىڭ شەھەر ئەتراپىدا نۇرغۇن يەر ـ سۇيى، يېڭىشەھەردە چوڭ قورۇ ـ جايى بار ئىدى. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، ئۇ ئاچ كۆزلۈك بىلەن پارا يەپ بايلىق توپلاشنىڭلا كويىدا يۈرەتتى.

مەمتىلى تۆكچىنىڭ قاقتى ـ سوقتى قىلىشىغا ئۇچرىغان نامرات دېھقانلار يىغلاپ ـ قاقشاپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا دەرد ـ مۇڭىنى ئېيتاتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر پارىخور، نەپسى بالا مەمتىلى تۆكچىدىن قاتتىق نەپرەتلىنەتتى. شۇڭا، تۆرپان ئامبىلى ئۇنى تۆكچى بولۇشقا كۆپ قېتىملاپ تەكلىپ قىلغان بولسىمۇ، ئۇ مەمتىلى تۆكچىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، تۆكچى بولۇشنى رەت قىلغانىدى.

مەمتىلى تۆكچى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى يامان كۆرەتتى. چۈنكى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئامبالغا ئەرزى بار پۇقرالارنىڭ ئەرزنامىسىنى بىرداچەن ھەق ئالماي خالىس يېزىپ بېرەتتى. مەمتىلى تۆكچى بولسا، بۇنى «مېنىڭ قاچامدىكى ئاشقا توپا سەپكەنلىك» دەپ بىلەتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ بۇ ئىشىغا چىدىيالمىغان مەمتىلى تۆكچى ئۇنىڭغا ئۆچمەنلىك قىلىپ چىشىنى غۇچۇرلىتىپ يۈرەتتى.

بىر كۈنى ئۇرۇمچىدىن تۆرپانغا بىر باي سودىگەر كەلدى. ئۇ ئاقسارايغا چۈشكۈن قىلدى، كەچقۇرۇن مەمتىلى تۆكچى بىلەن بازارغا چىقىپ يېڭىشەھەردىكى بۇتخانىنىڭ يېنىدىكى ئاشخانا

ئالدىدا بىر قانچە دوست - بۇرادەرلىرى بىلەن پاراڭلىشىپ تۇرغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ مەمتىلى تۇڭچىنىڭ ئالدىراتتى:

— تۇڭچى بېگىم، تېزرەك ماڭساقچۇ، ئەنە ئاۋۇ بىر توپ بايۋەچچى يىگىتلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تۇرۇپتۇ. تۇرپانغا كېلىپ شائىر بىلەن كۆرۈشمىسەك، تۇرپانغا كەلگەننىڭ خاسىيىتى بولامدۇ؟

مەمتىلى تۇڭچى مەنسىتمەسلىك نەزەرى بىلەن ئاشپۇزۇلنىڭ ئالدىدا تۇرغانلارغا قاراپ قويۇپ ئامالسىز سودىگەرنىڭ كەينىدىن پالاقشىپ ماڭدى. ئۇرۇمچىدىن كەلگەن بۇ سودىگەر ئالدىنقى يىلى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن تونۇشۇپ قالغانىدى. كۆرۈشمىگىلى بىرەر يىلغا يېقىن بولغان ئىككى تونۇش قىزغىن سالاملىشىپ كۆرۈشتى. سودىگەر سالام - سەھەتتىن كېيىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇردىن سورىدى:

— لو جاڭجۇڭ ئۆلۈپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئۇرۇمچىدىن كېتىپ قالدىلا، مانا ئارىدىن بىرەر يىل ئۆتۈپتۇ. ئۇرۇمچى تەرەپلەرگە چىقايمۇ دېمەيلا، ياكى تۇرپان يامۇلىدا بىرەر ئەمەل تۇتتىلامۇ، شائىر؟

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سىيىقىدا كۆلۈپ قويۇپ ئېغىز ئاچاي دېيىشىگە، مەمتىلى تۇڭچى ئارىغا چۈشۈپ سۆز قىستۇردى:

— ھازىر ئابدۇخالىق ئىنىمىز بەك ئالدىراش، قاتىلاڭچىلىقتا قالدى. ئۇنىڭ تۇتقان ئەسلىمۇ كىچىك ئەمەس جۇمۇ.

ئۇرۇمچىلىك سودىگەر قىزىقىپ، بىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا، بىر مەمتىلى تۇڭچىغا قاراپ قالدى. مەمتىلى تۇڭچىنىڭ زەھەرخەندىلىك بىلەن كۆلۈپ قويۇپ دېدى:

— بۇرادەر، ئابدۇخالىقنىڭ ئەسلىگە قىزىقىپ قالدىلاغۇ دەيمەن، ئۇنىڭ ئەسلى كاتتا. ھازىر تۆل خوتۇن، يېتىم ئوغۇللار،

يالاڭتۆش گادايلار ئۇنىڭ ئەتراپىدا چۆرگىلەپ كېتەلمەيدىغان بوپكەتتى. بۇ ئىنسانىي ھازىر شۇلارنىڭ سەردارى بوپقالدى دېسەكمۇ بولىدۇ.

ئۇرۇمچىلىك سودىگەر دەرھال ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئاقۇچ يۈزىنىڭ قىزىرىپ، چىرايى غەزەپلىك تۈس ئالغانلىقىنى كۆرۈپ، مەمتىلى تۆڭچىنىڭ يامان غەرەزلىك گېپىنىڭ تەكتىگە يېتىپ ئىككى ئوتتۇرىدا تەڭلىكتە قالدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مەمتىلى تۆڭچىغا مەنسىتمەسلىك بىلەن قاراپ قويۇپ:

— كۆن بويى يامۇل مەھكىمىسىنىڭ ئەتراپىنى چۆرگىلەپ «نەدىن تاپ كېلەركىن» دەپ نەپسى ئاۋارىچىلىق قىلىپ يۈرگەندىن كۆرە، پۇقرانىڭ سەردارى بولغانمۇ تۈزۈكقۇ، — دېۋىدى، شائىرنىڭ دوستلىرى كۈلۈشۈپ كېتىشتى.

ھېسامىدىن زۇپەر:

— دۇرۇس، مانا بۇ گەپ جايىدا بولدى، — دېۋىدى، مەمتىلى تۆڭچى ھېسامىدىن زۇپەرنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىغاندەك ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قاراپ ئاچچىقى بىلەن:

— ھە، «ئۆزلىرىنىڭ نەپسىلىرى يوقمۇ؟ دۇنيادا نەپسى يوق ئادەم بولامدۇ؟» «ئەۋلىيا بار، نەپسى بار»، بىر گەپنىڭ ئىككىسى بولسا «نەپسى بالا، نەپسى بالا» دەيدۇ. بالا نەپسىنىڭ زادى قانچىلىكلىكىنى ئۆزلەدەكلەر بىلمىسە خۇدايىم، — دەپ ئۆڭۈپ كەتتى.

— نەپسى يامانلارنىڭ نەپسىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى بىلمەك قىيىن ئەمەس. ئەگەر بالا نەپسىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنىڭ سۈرىتىنى سىزىشقا توغرا كەلسە، مۇشۇ مەمتىلى

تۆكچى بېگىمنىڭ سۈرىتى سىزىلسىلا كۆپايە قىلىدۇ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ بۇ گېپىدىن ئاشپۇزۇلنىڭ ئالدىدا تۇرۇشقان ئادەملەرنىڭ مەمتىلى تۆكچىدىن باشقىلىرى قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ بۇ ئاچچىق مەسخىرىسىگە جاۋاب بېرىشكە ئامالسىز قالغان مەمتىلى تۆكچى ئاچچىقىغا چىدىماي يېرىلىپ كەتكۈدەك بولدى. ئۇ ئاچچىقىدا ھاسىرىغان پېتى، بىللە كەلگەن ئۇرۇمچىلىك سودىگەرنىمۇ ئۇنتۇپ ئۆزى يالغۇز پايپاسلاپ مېڭىپ كەتتى.

پارچە - پۈرات

1930 - يىلى كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر خاس خانىسىدا ئىجادىيەتكە جىددىي كىرىشىپ كەتكەنىدى. ئۇ قولىغا قەلەم ئېلىپ يېزىشنى باشلىسا ئاخىرىنى چىقارمىغۇچە ئورنىدىن تۇرمايتتى. ئۇ ئەتىگەنده يېزىشنى باشلىغان بىر شېئىرنىڭ ئاخىرقى مىسرالىرى ئۈستىده گويا كى غەۋۋاس دېگىز - ئوكيان تېگىگە شۇڭغۇپ ئونچە - مەرۋايىت سۈزگەنگە ئوخشاش، تەپەككۇر دېگىزىغا غەرق بولۇپ هاياجانلىق هېسسىياتىنى ئەڭ يارقىن، ئوبرازلىق ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان سۆز دۇردانىلىرىنى سۈزۈپ تاللاپ، دەل جايىغا قويۇش ئۈچۈن ئىزدىنىپ ئولتۇراتتى. شائىر بىر پەس ئويلىنىپ قەلىمىنى قولىغا ئېلىپ سۆز ئونچىلىرىنى قۇرلارغا تىزىپ شېئىرنى ئاخىرلاشتۇردى، بىردەم ئولتۇرغاندىن كېيىن قەغەزنى قولىغا ئېلىپ يازغىنىنى ئوقۇشقا باشلىدى.

— تاك، تاك، تاك!

ئىشىكنىڭ رىتىملىق هالدا ئۈچ قېتىم چېكىلىشىدىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ دىققىتى بۆلۈندى. ئۇ ئىشىككە قاراپ:

— مەرھەمەت! — دېدى.

ئىشىك ئۇلۇغ ئېچىلىپ:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، شائىرىم ، — دەپ سالام بەرگىنىچە ئەكبەرخان كىرىپ كەلدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! — ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئورنىدىن تۇرۇپ ئەكبەرخاننىڭ ئالدىغا بېرىپ قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

— شېئىر يېزىۋېتىپتىلاكەندە، ھەي ئىسىت، ۋاقىتسىز كىرىپ بىزاۋىتە قىلىپ قويۇپتىمەن ـ دە ئۆزلەنى، — دېدى ئەكبەرخان ئۇستەل ئۈستىدىكى قەغەزلەرگە نەزەر سېلىپ.

— ياقەي، ئۇنداق ئەمەس، شېئىرنى يېزىپ بولدۇم، قېنى ئولتۇرسىلا، ئۆزۈممۇ ئۆزلەنىڭكىگە باراي دەپ ئويلىغان، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەكبەرخاننى ئورۇندۇققا تەكلىپ قىلىپ.

ئەكبەرخان ئورۇندۇققا ئولتۇرۇپ ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ قويۇپ ئۇنىچىقمىدى. خىزمەتچى مېۋە ـ چېۋە، قەنت ـ گېزەك، قىزىق چاي كەلتۈردى.

— قېنى ئۇسسۇزلۇق ئىچسىلە، — ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەكبەرخانغا چاي قۇيۇلغان پىيالىنى سۇندى. ئەكبەرخان چاي ئىچكەچ، ئۇستەل ئۈستىدىكى شېئىر يېزىلغان قەغەزلەرنى شەرەت قىلىپ دېدى:

— ياپىرىم، ئىككى كۈن ئۆيدىن چىقماي شۇنچە جىق شېئىر يېزىۋەتتىلەمۇ؟

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كۈلۈمسىرىگەن ھالدا بېشىنى بىلىنەر ـ بىلىنمەس لىڭشىتىپ قويۇپ ئۇنىچىقمىدى. ئەكبەرخان شېئىر يېزىلغان قەغەزلەرگە قول ئۇزىتىپ:

— كۆرۈپ بېقىشقا ئىجازەت بارمىكىن، — دېۋىدى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر:

— ئۆزلە دېگەن شېئىرلىرىمنىڭ تۇنجى كىتابخانىي ۋە تەقرىزچىسى تۇرسىلا، ئەلۋەتتە مۇمكىن، — دەپ شېئىرلارنى يىغىشتۇرۇپ ئېلىپ ئەكبەرخانغا سۇندى.

ئەكبەرخان شائىرنىڭ قولىدىن شېئىر يېزىلغان قەغەزلەرنى ئېلىپ ئادىتى بويىچە ئۇنى ئىنتىك ۋاراقلاپ باشتىن ـ ئاخىر بىر قۇر كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقىپ، بىرىنچى بەتنى قايتا قولىغا ئېلىپ ماۋزۇسى قان رەڭگىدىكى قىزىل سىياداً يېزىلغان «كۆڭۈل خاھىشى» ناملىق شېئىرنى ئۇنلۈك ئوقۇشقا باشلىدى:

تاغ ئېگىزلىكتىن چىقارماس ئات، مەگەر ئۇ كان بىلەن،
سۇ تىرەنلىكتىن چىقارماس نام، شۆھرىتى مارجان بىلەن.

تۇرمۇشۇم، تۇرغان ئۆيۈم ئاۋۇال قاراشقا بەك تۇۋەن،
تۆت تەرەپكە تارىتۇر خۇش ھىد مەگەر ۋىجدان بىلەن.

ئەكبەرخان شۇ مىسرانى ئوقۇپ بولۇپ شائىرغا لاپىيده بىر قاراپ قويدى - ده، بېشىنى چايقاپ، چوڭقۇر بىر نەپەس ئېلىپ كۆزىنى بىر نۇقتىغا تىككىنىچە نېمىنىدۇر ئويلاپ ئولتۇرۇپ قالدى. ئەكبەرخاندىكى بۇ روشەن ئۆزگىرىشنى سەزگەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنىڭدىن سورىدى:

— بۇلارنى كۆرۈپ بىكەيىپ بولۇپ قالدىلاغۇ؟ ئۆزلەچە بۇ شېئىر تازا كۆڭۈلدىكىدەك چىقماپتىمۇ، قانداق؟

شائىرنىڭ بۇ سوئالى بىلەن ئۆزىنى خىيال ئىلكىدىن تارتىۋالغان ئەكبەرخان ئالدىراش بېشىنى چايقاپ:

— ياق، ياق، ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس، يازغان شېئىرلىرى جايىدا، تولىمۇ پاساھەتلىك يېزىلغانۇ، بىراق — ... دەپ گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئېچىگە يۇتۇۋېتىپ تەخسىدىكى مېغىزدىن بىرنى ئېلىپ چاينىغىنىچە ئۇندىمىدى.

بۇ ھالدىن ئېچى تىت - تىت بولغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئورنىدىن تۇردى - ده، قولىنى ئارقىسىغا قىلىپ بۇ چاققان ئۆينىڭ جەنۇبىغا قارىغان ئىشىكى ئالدىدىن شىمالىي تامغا ئورنىتىلغان، تەڭرىتاغلىرى تەرەپكە قاراپ ئېچىلىدىغان دېرىزىسى ئالدىغا باردى، بىر پەس تۇرۇپ كەينىگە ياندى. ئەكبەرخاننىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ، ئۇنىڭغا تىكىلىپ قارىغىنىچە تۇرۇپ قالدى، ئۇنىڭ مىجەزىنى ياخشى بىلىدىغان ئەكبەرخان كۆڭلىدە ئويلىغانلىرىنى ھازىرلا دەۋەتمىسە، ئۇنى ئورۇنسىز خاپا قىلىپ

قويىدىغانلىقىنى سېزىپ، كەچۈرۈم سورىغاندەك:

— ئابدۇخالىق، ئولتۇرسىلا، ئولتۇرۇپ سۆزلىشەيلى، — دېدى مۇلايىملىق بىلەن.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىنى لىڭشىتىپ ئۆز ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى. ئىككىيلەن بىر - بىرىگە قارىشىپ ئۇن - تىنسىز ئولتۇرغاچقا، ئۇيى ئىچىدە جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر «قېنى، گېپىڭنى ئاڭلاپ باقايچۇ؟» دېگەن تەرزدە ئەكبەرخانغا «يالت» قىلىپ قارىدى. ئەكبەرخان پىيالىدىكى سوۋۇپ قالغان چايدىن غۇرتتىدە قىلىپ بىر ئوتلاپ، ئېغىز ئاچتى:

— چىن يۈرىكىمدىكى گەپنى دېسەم، ئۆزلە يازغان شېئىرلار ئوقۇغان كىشىنىڭ يۈرەك تارلىرىنى تىترەتكۈدەك جەزبىلىك، بىزنىڭ ئۆزبېك شائىرلىرىدىن موقىيى، فۇرقەتلەردىن قېلىشمايلا، تاتار شائىرلىرىدىن ئۆزلەنى پەقەت ئابدۇللا توقايغا تەڭلەشتۈرۈشلا مۇمكىن. ئەمما زە بۇ جاھالەت ئىسكەنجىسىدە قالغان دىياردا يازغان ئەسەرلەرنى نەشر قىلىدىغان مەتبۇئات يوق - تە. تاشكەنتكە ئوخشاش، ئۇرۇمچىدە بولسىمۇ كىچىككىنە بىر باسما زاۋۇت بولغان بولسا، بىر نۇرى ئىدى. بۇ ئۆتكەن ئەسىرنىڭ توپا - چاڭلىرى باسقان قالاق ئەلدە ھەي — ... ئەكبەرخان بېشىنى چايقاپ، سۆزدىن توختاپ جىمىپ قالدى.

ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر:

— قېنى، دېمەكچى بولغانلىرىنى دەۋەرمەملا؟ — دېدى.

— دېمەكچىمەنكى، ئابدۇخالىق، بۇنداق پارچە - پۇرات شېئىرلارنى يېزىش بىلەن ناملىرى چىقامدۇ؟ — دېدى ئەكبەرخان كۆڭلىدىكىنى بىراقلا تۆكۈپ، — ئۆزلەنىڭ ئادرېسلىرىنى، كىم ئىكەنلىكلىرىنى ھېچكىم بىلمەيسە، ئەقەللىيسى مۇشۇنىڭدىن بولسىمۇ بىرەر ئىز، نام قالدۇرۇش ئۈچۈن چوڭ - چوڭ، بۈيۈك داستانلارنى يازغانلىرى تۈزۈكمىكىن دەيمەن.

— ھا، ھا ، ھا!

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قاقاقلاپ كۈلگىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇ بىر پەس كۈلۈپ، دېرىزە ئالدىغا باردى ـ دە، يىراقلارغا نەزەر تاشلاپ بىر ھازا تۇرغاندىن كېيىن ئاستاغىنا كەينىگە بۇرۇلۇپ بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ جايىغا كېلىپ ئولتۇردى. ئۇ ئەكبەرخانغا تىكىلىپ قارىغىنىچە دېدى:

— شۇنچە يىللاردىن بېرى ئەسرار بولۇپ يۈرۈپمۇ قەلبىمنى تازا چوڭقۇر چۈشەنمىگەنلىكلىرىگە ھەيرانمەن، مەن شۇنى كېسىپ ئېيتايكى، مەن نام چىقىرىش، شۆھرەت قازىنىش ئۈچۈن شېئىر يازمايمەن، مەن پەقەت غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتقان خەلقنى ئويغىتىش ئۈچۈن شېئىر يازىمەن. بۇ قەلبىمنىڭ چاقىرىقى، ۋىجدانىمنىڭ بۇيرۇقى. مېنىڭ مەتبەئەيم بەش بارماق، ئادرېسىم كۆكۈل كوچىسى، نومۇرى بىرىنچى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شۇنداق دەپ بولۇپ، سىيادانىنىڭ ئاستىغا باستۇرۇپ قويغان بايىقى شېئىردىن بۇرۇن يازغان ئىككى پارچە شېئىرنى قولىغا ئالدى ـ دە:

— مانا بۇ پارچە ـ پۈراتىمدىن ئۈچىنچىدۇر، ئۆزۈمگە ھەر بىر سۆزى بىردىن چىن ئۇنچىدۇر، — دېدى.

شائىرغا قىلغان گەپلىرىنىڭ تازىمۇ بىمەنىلىكىنى ھېس قىلىشقا باشلىغان ئەكبەرخان خىجىللىق ئىلكىدە قېلىپ قىزارغان پېتى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ قولىدىكى شېئىرلارغا قول ئۇزاتتى.

شۇ ۋەقەدىن كېيىن ئۇزاق ئۆتمەي ئابدۇخالىق ئۇيغۇر موسكۋادىن قايتىپ كېلىشىدە مەخسۇس سېتىۋالغان قېلىن، قاتتىق كىلىونكا مۇقاۋىلىق بىغىرەكنى چوڭ خاتىرە دەپتەرگە ئۈچ يۈز پارچىدىن ئوشۇق شېئىرنى چىرايلىق پوچۇركىسى بىلەن رەتلىك يېزىپ كۆچۈرۈپ چىقتى. ئۇ خاتىرە دەپتەرنىڭ ئىچىدىكى بىرىنچى بەتكە ھۆسنىخەت بىلەن «پارچە ـ پۈرات» دەپ ماۋزۇ يازدى. ماۋزۇنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە بولسا كىچىك قىلىپ «مەتبەئەسى بەش بارماق، ئادرېسى: خىيال كوچىسى، نومۇرى بىرىنچى» دەپ يېزىپ قويدى.

زالىمنىڭ ئۆمرى قىسقا

1931 - يىلى ئەتىياز كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تاڭ سەھەردىن چۈشكىچە ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ چارچاش ھېس قىلىدى - دە، چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن بازار ئارىلاپ كېلىش ئۈچۈن كوچىغا چىقتى. ئۇ دەرۋازىدىن چىقىپ شىمالغا قاراپ مېڭىپ زۇپەر ھاجىنىڭ مەسچىتىنىڭ ئالدىغا كېلىۋىدى، ئون نەچچە قەدەم نېرىسىدا ئىككى ئادەمنىڭ ئۇرۇشۇۋاتقىنىغا كۆزى چۈشتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ساقاللىق، بويى پاكاررراق، ئۇنى چاتىغۇت ئادەمنىڭ كېرەم سەپرا ئىكەنلىكىنى تونۇدى.

كېرەم سەپرا مىجەزى چۈس، ئاچچىقى يامان، دائىم ئۆزىدىن ئاجىزلارنى بوزەك ئېتىدىغان، كۆڭلى قارا، ئۇرۇشقاق ئادەم ئىدى. ئۇ بىر قېتىم «تاماقنى تۇزسىز ئېتىپسەن» دەپ ئايالىنى تورۇسقا ئېسىپ ئۇرۇپ سول قولىنى سۇندۇرۇۋەتكەندە، قولۇم - قوشنىلىرى تەستە ئاجرىتىۋالغان. ئانچىكىم ئىشلارغىمۇ بالىلىرىنى ئۇرۇپ باش - كۆزىنى يېرىۋەتكەچكە، ئۇچ ئوغلىنىڭ پېشانىسى ۋە يۈزلىرىدە ئاتىسىنىڭ تايىقىدىن قالغان تارتۇقلار بار ئىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قەدىمىنى تېزلەتتى. كېرەم سەپرا ئورۇق، جىۋەك بىر ئادەمنىڭ ياقىسىدىن ئېلىپ تىللاپ، بوش قولى بىلەن ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە ئۇرۇۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ قېشىدا بىر نەچچە كىچىك بالا بىلەن ياش تالىپ ئابدۇگۇل ئابدۇللا تۇراتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كېرەم سەپرا ئۇرۇۋاتقان ئادەمنىڭ دېھقان باقى

ئاخۇن ئىكەنلىكىنى تونۇدى. ئۇ ئاق كۆڭۈل، سەمىمىي، ئالدىغا ئۇچرىغان بىر قۇرتنىمۇ دەسسىۋەتمەي يانداپ ئۆتىدىغان باقى ئاخۇننى باللىق چاغلىرىدىن تارتىپلا تونۇيتتى. باقى ئاخۇن قىزىقچى، قوشاقچى ئادەم ئىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنىڭدىن نۇرغۇن چۆچەك، لەتىپە، قىزىق پاراڭ، قوشاقلارنى ۋە «بوز يىگىت» داستانىنى ئاڭلاپ، بەزىلىرىنى خاتىرىسىگە يېزىپمۇ ئالغانىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇرۇشۇۋاتقان بۇ ئىككى ئادەمنىڭ يېنىغا كېلىپ سورىدى:

— ئابدۇگۇل، بۇ نېمە گەپ؟

ئابدۇگۇل ئابدۇللا شائىرنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا ئىكرام قىلىپ جاۋاب بەردى:

— زالىم يۇگاشنى بوزەك قىلىپ ئانىي تېپىۋاتىدۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ قەھرى ـ غەزىپى بىلەن كەينىگە قارىغان كېرەم سەپرا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى كۆردى ـ دە، باقى ئاخۇننى ئۇرۇشقا كۆتۈرگەن سول قولىنى پەسكە چۈشۈرۈپ، ياقىسىنى ئامبۇردەك چىڭ سىقىۋالغان ئوڭ قولىنىمۇ بوشىتىپ ئاستا تارتىۋالدى.

— تالاشقىنىڭلار نېمە؟

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ بۇ سوئالىغا چىرايى تامدەك تاتىرىپ، تەرلەپ كەتكەن باقى ئاخۇن قاتتىق كۈچەپ كەتكەنلىكتىن ئاغزى كامارداەك ئېچىلىپ ھاسىراپ كەتكەن كېرەم سەپرا جاۋاب بەرگۈچە، ئۇرۇشۇشنىڭ سەۋەبىنى بىلىۋالغان ئابدۇگۇل ئابدۇللا كېرەم سەپرا بۇلتۇر كۈزدە باقى ئاخۇندىن يۈز جىڭ پىياز ئېلىپ پۇلىنى ھازىرغىچە بەرمىگەنلىكىنى، باقى ئاخۇن پىيازنىڭ پۇلىنى سۈيلەپ كەلسە، پۇلىنى بەرمەكتە يوق، تىللاپ ھاقارەتلىگەنلىكىنى ۋە ئۇنى ئاز دەپ ئۇرۇۋاتقانلىقىنى سۆزلەپ بەردى.

بۇنى ئاڭلىغان كېرەم سەپرانىڭ باشقىدىن جۇدۇنى ئۇرلەپ، ئابدۇگۇلگە ئاچچىقلىنىپ ھومىيىپ قاراپ چۈشلىرىنى

غۇچۇرلىتىپ ئاغزىنى ئۆمەللىدىيۇ، گەپ قىلمىدى. چۈنكى ئۇنىڭ ئالدىدا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تۇرغاچقا، ئۇنىڭدىن ھېيىقىپ ئاغزىنى بۇزۇشقا پېتىنالمىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئاۋۋال باقى ئاخۇنغا، ئاندىن كېرەم سەپراغا قاراپ سورىدى:

— ئابدۇگۇلنىڭ دېگەنلىرى راستمۇ؟

باقى ئاخۇن «راست» دەپ بېشىنى لىڭشىتتى. كېرەم سەپرا بولسا نەق مەيداندا تۇتۇلۇپ قالغان ئوغرىدەك دۇگدىيىپ كىچىكلەپ، تېخىمۇ پاكارلاپ كەتكەندەك كۆرۈندى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر چوڭ بىر نەپەس ئېلىپ قاپقىنى تۇرۇپ كېرەم سەپراغا قاراپ:

— سەن زالىم ئادەم ئىكەنسەن، — دېدى كەسكىن ھالدا.

كېرەم سەپرانىڭ كۆزى چەكچىيىپ چىرايى ئۆڭۈپ كەتتى - دە، بىردەم قېلىن كالپۇكىنى ئۆمەللەپ تۇرۇپ ئاخىر:

— شائىر، مەن راستتىنلا زالىممۇ؟ — دېدى تىترەڭگۈ ئاۋازدا.

— ھەئە، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىنى لىڭشىتىپ.

كېرەم سەپرا بۇنداق جاۋابنى كۈتمىگەن چېغى، بىر ئورۇندا تۇرالماي تىپىرلاپ كەتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىدىكى شىلەپىسىنى قولىغا ئېلىپ، قۇندۇزدەك قاپقارا چېچىنى قولى بىلەن تاراپ قويۇپ، ئاندىن شىلەپىسىنى بېشىغا كىيىۋالدى - دە، قولىنى شىلتىپ غەزەپ بىلەن سۆزلەپ كەتتى:

— ئۆزىنىڭ ھوقۇقىغا، كۈچىگە، بايلىقىغا، يۈرت ئىچىدىكى ئابرۇي - ئىناۋىتىگە تايىنىپ ئاۋام پۇقرانى، ئاجىز، مىسكىن، پېقىر، يېتىملەرنى، خانىم - قىزلارنى ئۆرۈپ، تىللاپ، ئانىي تەپىپ بوزەك ئېتىدىغان، دەپسەندە قىلىدىغان، ئۇلارنىڭ ئاغزىغا تېگەي دەپ قالغان بىر پارچە نانىنى نومۇسسىزلىق بىلەن

تارتىۋالىدىغانلار ئەلۋەتتە زالىملار جۇملىسىگە كىرىدۇ.

كېرەم سەپرا دۇدۇقلىغىنىچە دېدى:

— شا- شا- شائىر، ئۆزلە ئاق ساراينىك ئالدىدا جىق ئادەمگە گەز ئېيتقاندا،① «زالىمنىڭ ئۆمرى قىسقا بولىدۇ» دېگەنىدىلە، مېنىڭ ئۆمۈ- ئۆمۈ- ... ئۇمۇمۇ قىس- قىسقا بولۇرمۇ؟

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كېرەم سەپرانىڭ تۇرقىغا قاراپ ئۇنىڭ خىيالا چۆچۈگەنلىكىنى ھېس قىلىپ، بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ ئۇنىچىقمىدى.

جىسمانىي ۋە روھىي جەھەتتىن قاتتىق ئازابلانغان باقى ئاخۇن قەددىنى رۇسلاپ، يېشىلىپ كەتكەن پوتىسىنى بېلىگە قايتىدىن باغلاپ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇردىن مىننەتدار بولۇپ قول باغلاپ، تەۋەززۇ بىلەن ھۆرمەت بىلدۈرۈپ كۆزىگە ياش ئالدى. كېرەم سەپرا بولسا ئاۋازىنى تىترىتىپ:

— مەن بۇگۈن ئۆزلەنىڭ ئالدىلىرىدا تۆۋە قىلدىم، شائىر، مەن بۇرۇنلاردا ئاجىزلارنى بوزەك قىلىپ زورلۇق قىلىپ كەپتىمەن. بازاردا كىشىلەردىن خاپا بولسام، ئۆيگە كىرىپ خوتۇنۇمنىڭ، بالىلىرىمنى ئۇرۇپ زۇلۇم سېلىپتىمەن، مەن ئەمدى ئىللا - بىللا ئۇنداق قىلمايمەن، باقى ئاخۇننىڭ پۇلىنىمۇ ھازىرلا بېرىۋېتەي، مېنى زالىم دېگەن سۆزنى ئېغىزلىرىغا ئالمىسىلا، شائىر، مەن ناماقۇل، — دېدى قول قوۋۇشتۇرۇپ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر:

— بولىدۇ، قېنى ئەمەلىيەتنى كۆرىنى، — دەپ بۇلار بىلەن خوشلىشىپ بازارغا مېڭىپ كەتتى.

---

① گەز ئېيتىش — ۋەز ئېيتىش، نۇتۇق سۆزلەش.

دەل تەگكەن ئوق

30 ـ يىللاردا تۇرپان كونىشەھەرنىڭ سودىگەر مەھەللىسى دەپ ئاتىلىدىغان كوچىسىنىڭ غەربىدە سول قول تەرەپكە جايلاشقان بىر دۇكان بار ئىدى. ئاۋات رەستىدە نىسبەتەن چوڭ ۋە ھەشەمەتلىك بولغان بۇ دۇكاننىڭ جاۋابلىرىگە خاتىجۇ، سۇجۇنىڭ دۇنياغا مەشھۇر تاۋار ـ دۇردۇنلىرى، شاڭخەينىڭ ياڭزىمۇ ياڭزا چىتلىرى، رۇسىيىنىڭ سوكنو، موۋۇت، سارجىلىرى، تاشكەنت، پەرغانىنىڭ ھەر خىل ئەتلەس، سەرگەزلىرى پەۋەس تىزىۋېتىلگەنىدى. جاۋەنلەردىكى گەزمالالار خېرىدارلارنى ئۆزىگە قاتتىق جەلپ قىلىپ، ئۇلارنىڭ كۆزلىرىنى ئالا ـ چەكمەن قىلىۋېتەتتى، ھەر كۈنى ئەتىگەندىن كەچكىچە خېرىدار ئۈزۈلمەيدىغان بۇ دۇكاننىڭ خوجايىنى ئەكبەرخان ئىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر خاس خانىسىدا ئولتۇرۇپ ئوقۇش ۋە يېزىش بىلەن شۇغۇللىنىپ چارچىغان چاغلىرىدا شاھمات ئويناپ، پاراڭلىشىپ ھاردۇقىنى چىقىرىش ئۈچۈن ئەكبەرخاننىڭ دۇكىنىغا كېلەتتى. دۇكاننىڭ بىر ئەپچىل يان ئۆيى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە ئولتۇرغاندا، دېرىزىدىن كوچىدا كېتىۋاتقان ئادەملەر، دۇكانغا لازىمەتلىك رەخت ـ پىچەك ئالغىلى كەلگەن خېرىدارلار، دۇكاننىڭ يېنىدىكى روزى ئىسمىلنىڭ ناۋاينىڭ ناۋايخانىسىدىن نان ئېلىۋاتقان ئادەملەر ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۆينىڭ ئىچىدە كوچىدىن ئۆتكەن خىلمۇ خىل ئادەملەرنى، دۇكانغا كېلىۋاتقان خېرىدارلارنى كۆزىتىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئىلھامى قوزغالغان چاغلاردا يانچۇقىدىن دائىم بىللە ئېلىپ يۈرىدىغان

كىچىككىنە خاتىرە دەپتەر ۋە قەلەمنى چىقىرىپ، شۇئانلا كەينىگە - كەينىدىن بىر نەچچە كۈپلەت شېئىر يېزىۋېتەتتى ۋە بۇ شېئىرلىرىنى دوستلىرىغا ئوقۇپ بېرەتتى، ئۇلارنىڭ بەزىدە كۈلدۈرۈپ تېلىققۇزۇۋەتسە، بەزىدە چوڭقۇر ئويغا سېلىپ قويااتتى.

1931 - يىلى ياز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، دۇكانغا يانداش ھېلىقى ئۆيدە ئەكبەرخان، ئابدۇپەتتار ئابدۇۋۇلى، مۇيدىن قارىيلار پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشقىنىدا، سالام بېرىشىپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ئۇنىڭ كەينىدىن ھېسامىدىن زۇپەر، ھەببۇللا ئەپەندى ئۇچى كىرىپ كېلىشتى. ئۆيدىكى كىشىلەر دەرھال ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ئۇلار بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ھەممەيلەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ، ئۇنى تۆرگە تەكلىپ قىلىشقان بولسىمۇ، ئۇ ئۆزىرە ئېيتىپ ھېسامىدىن زۇپەر بىلەن ھەببۇللا ئەپەندىنىڭ يېنىدىن ئورۇن ئالدى.

— ھەممىلىرىنىڭ تەنلىرى سالامەت، ئۆي ئىچىلىرى ئامانلىقمىكىن، ئەزىز بۇرادەرلەر؟ — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۆي ئىچىدە ئولتۇرغان كىشىلەرگە تەكشى نەزەر سېلىپ چىقىپ.

— خۇداغا شۈكۈر، شائىرىم، ئۆزىڭىزنىڭ مىجەزىڭىز ياخشىمۇ؟ ھە راستلا، مەخسۇم ئاكام ئەتىگەندە بامدات نامىزىدا كۆرۈنمەي قالدىغۇ؟ — سورىدى ئەكبەرخان.

— ئۆزۈم ساپساقمەن، پەدەرىمىز تۇنۇگۈن سەھرايى چاتقالغا كەتكەنىدى، بۈگۈن كەچقۇرۇنلاردا كېلىپ قالۇرمىكى، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر جاۋابەن.

مۇلازىم بالا يېڭىدىن كىرگەن ئۇچەيلەنگە چىرايلىق گۈللۈك پەتنۇستا يېڭىدىن كىرگەن ئۇچەيلەنگە چاي تۇتتى. ھېسامىدىن زۇپەر پىيالىدىكى چاينى ئوتلاۋېتىپ، ئەكبەرخانغا قاراپ دېدى:

— قېنى، ئەكبەرخان تۆرەم، نېمە يېڭىلىقلار بار؟ بىزلەرنى خەۋەردار قىلمامىلا؟

— بۇ گەپ تازا جايىدا، قۇلىقىمىز ئۆزلەدە، — دېدى ھەبىبۇللا ئەپەندىمۇ سۆز قېتىپ.

— يېڭىلىقلاردىن سۆز ئاچساق، — دېدى ئەكبەرخان گەپ باشلاپ، — بۇرادىرىمىز پولاتباي ماللارنى ئېلىپ چۆچەكتىن دىيارى تۇرپانغا قاراپ يولغا چىقىپتىمىش، يەنە يىگىرمە كۈنلەردىن كېيىن دىدار كۆرۈشەرمىز بەلكىم. سىدىق ھەۋزى بىر نەچچە كۈندىن كېيىن ئاتپوسكا ئېلىپ رۇسىيىگە قايتارمىش، ھە، تېخى ئۇرۇمچىدىن خەۋەر كەلدى، مىتەلجان تۇرپانغا كېلەرمىش، ئاخشام بۇ يەردە قانداق قىزىق ۋەقە بولغانلىقىنى بىلمەيسىلەر ـ دە، يارەنلەر، تۇنۇگۈن كەچقۇرۇن پىلاتوۋىسكى دېگەن ھېلىقى ئورۇس كەلدى. چەكمەيدىغانلىقىم ھەممىگىزلەرگە ئايان. مېھمىنىمنى «چېكەمسەن؟» دېسەم، «بولىدۇ» دېدى. تېخى يېقىندىلا ئۇرۇمچىدىكى بەزەن يارەنلەرگە ئاتاپ مەكتىتىن ئالايىتەن ئالدۇرغان سەرخىل نېشىدىن بارتتى، پىلاتوۋىسكىغا بىلدۇرمەي يوشۇرۇنچە تاماكىغا ئارىلاشتۇرۇپ سېلىپ بېرىۋىدىم، ياڭاللا، ئورۇس مېھمىنىم مۇشتەكنى شوراپ: «بەك ھۇزۇرلۇق بولىدىكەن، ئۇيغۇرنىڭ بۇ سېرىق تاماكىسى يارايدۇ» دەپ ماختاپ شوراۋەردى، شوراۋەردى، بىر كەمدە گويا يۇرىكىگە ئوق تەگكەن ئېيىقتەك ئوكۇدىسىغا گۈپ چۈشتى ئەمەسمۇ، ھا، ھا، ھا!

— تازا جايلاپلا ـ دە، ئۇنى.

ئۇي ئىچىنى بىر پەس كۈلكە ساداسى قاپلىدى. ئەكبەرخان شەرەت قىلىۋىدى، ياش مۇلازىم يىگىت قېشىغا كەلدى. ئەكبەرخان ئۇنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىۋىدى، ئۇ ئىتتىك سىرتقا چىقىپ كېتىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، ئاغزى ھىم ئېتىلگەن چىرايلىق بىر كوزىنى كۆتۈرۈپ كىردى. ئەكبەرخان مېھمانلارغا كوزىنى كۆرسىتىپ:

— راسا مەي بولۇپ پىشقان قىزىل سايۋا ئۇزۇمدىن ئۆز قولۇم بىلەن چۇشۇرگەن مۇسەللەس، يارەنلەر، — دېدى ماختىنىپ ۋە بىر ئازدىن كېيىن يېنىدا تۇرغان مۇلازىمغا بۇيرۇدى، — قېنى،

خۇمرىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ مېھمانلارغا مۇسەللەستىن قۇيغىن!

مۇلازىم كوزىنىڭ ئاغزىنى ئېچىۋىدى، ئۇي ئىچىگە ئۆتكۈر پۇراق تارقىلىپ، مېھمانلارنىڭ دىماغلىرىنى ئېچىشتۇرۇپ، ئاغزىلىرىغا سېرىق سۇ كەلتۈرۈۋەتتى. مۇلازىم يىگىت پىيالىلەرگە مۇسەللەسنى تولدۇرۇپ قۇيۇپ پارقىراپ تۇرغان گۈللۈك پەتنۇستا مېھمانلارغا بىر - بىرلەپ تۇتۇشقا باشلىغاندا، روزى ناۋاينىڭ ناۋايخانىسىدا ئىشلەيدىغان ئابدۇرېھىم ئىسىملىك ياش ناۋاي يىگىت چوڭ تەۋەككۇدە تونۇردىن يېڭىلا قومۇرغان گۆش گىردە ئېلىپ كىردى. مۇلازىم يىگىت ئابدۇرېھىم ناۋاينىڭ قولىدىن تەۋەككۈنى ئېلىپ گۆش گىردىنى چىرايلىق تاۋاقلارغا تىزىپ مېھمانلارنىڭ ئالدىغا قويدى. ئابدۇرېھىم ناۋاي چىقىپ كەتكەندىن كېيىن مۇلازىم يىگىت تاشقىرىغا چىقىپ بىردەمدىلا كەينى - كەينىدىن لېگەنلەردە كاۋاپ، سامسا ئېلىپ كىردى.

— قېنى، مۇھتەرەم يارەنلەر، كۆتۈرەيلى! — دېدى ئەكبەرخان ېبلىق كۆزى قىلىپ مۇسەللەس قۇيۇلغان پىيالىنى قولىغا ئېلىپ.

— خوش ! ...

— خوشە! ...

ئۆز پىيالىسىدىكى مۇسەللەسنى بىر كۆتۈرۈشتىلا ئىچىپ بولغان ئەكبەرخان مېھمانلارنى داستىخاندىكى نازۇ نېمەتلەردىن ئېلىشقا تەكلىپ قىلدى. مېھمانلارنىڭ بەزىلىرى گۆش نان، بەزىلىرى كاۋاپ، بەزىلىرى سامسىدىن ئېلىپ ئېغىز تېگىشىگە، ئەكبەرخان تاشكەنتنىڭ گۆش گىردىسى، بەررە كاۋىپى بىلەن قېزىسىنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ماختاشقا باشلىدى.

مۇسەللەستىن ئۇچىنچى پىيالىنى ئىچىپ بولغان ھېسامىدىن زۇپەر ئەكبەرخاننىڭ كۆپ قېتىملاپ تەكرارلانغان كونا گېپىدىن بىزار بولۇپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قاراپ دېدى:

— بۇرادەر، قېنى، ئەمدى گەپ ئۆزلەرىدىن كەپياقسۇنلا، يېڭى شېئىرلىرىدىن ئاڭلايمىزمۇ، يە كونىسىنى؟

— ئەلۋەتتە يېڭىسىدىن - دە، شائىرىم كۈندۈزنىغۇ قولدىن ئەسلا بەرمەيدۇ، ھەتتا كېچىدىكى شېرىن ئۇيقۇسىدىن كېچىپ شېئىر يازىدىغان تۇرسا، — دەپ ئەكبەرخان ھېسامىدىن زۇپەرنىڭ گېپىنى تارتىۋالدى.

ئەكبەرخاننىڭ بۇ قىلىقى ھەببۇللا ئەپەندىگە ياقمىدى. ئۇ:

— ئابدۇخالىق، قېنى، باشلىسىلا، قۇلىقىمىز ئۇزۇلىرىدە، — دېدى.

ئابدۇپەتتار ئابدۇۋەلى بىلەن مۇيدىن قارى ئاغزىنىڭ كۆيۈۋاتقىنىغا قارىماي كاۋاپ يېيىش بىلەن بەنت ئىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر پىيالىنى بوشتىپ داستىخانغا قويدى - دە، كاستۇمىنىڭ مەيدە يانچۇقىدىن شېئىر يېزىلغان قەغەزنى ئالدى. مېھمانلار شۇڭ بولۇشۇپ شائىرنىڭ ئاغزىغا قارىشىپ قالغانىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قەددىنى رۇسلاپ، تېخى بۇ يەرگە كېلىشتىن سەللا بۇرۇن يازغان «باغ ئارا سەيلە قىلىپ» ماۋزۇلۇق شېئىرىنى ئوقۇشقا باشلىدى:

باغ ئارا سەيلە قىلىپ،
بىر دەستە گۈل تاللىدىم.
دەستە گۈللەر ئىچىدىن
بىر قىزىل گۈل تاللىدىم.

سايرىدى نەچچە بۈلبۈل
خۇشلىشىپ، خۇشلاندۇرۇپ.
شۇنچە بۈلبۈل ئىچىدىن
بىرلا بۈلبۈل تاللىدىم.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شېئىرىنى ئوقۇپ شۇ يەرگە كەلگەندە، ھاياجانلىنىپ كەتكەن ئەكبەرخان قولىنى ئويناتىپ بارمىقىدىن قاس

چىقىرىپ:

— پاھ، نېمىدېگەن پاساھەتلىك، نېمىدېگەن گۈزەل مىسرالار ـ ھە؟ سادىغاڭ كېتەي، شائىرىم، قولىڭىز ئەبەدىي دەرد كۈرمىگەي، — دېدى ئابدۇخالىقنىڭ شېئىر ئوقۇشىنى توختىتىپ.

شائىر قىزىرىپ كەتتى ـ دە، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويۇپ دېرىزىدىن سىرتقا قاراپ جىم ئولتۇرۇپ قالدى.

— شېئىرىڭ ئاخىرىنى ئاڭلايلى، — دېدى ھەببۇللا ئەپەندى شائىرغا قاراپ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ شېئىر ئوقۇشىنى داۋام ئەتتى:

تاللىغىنىم گۈل ئەمەس،
سۆيگەن گۈزەل يارىم مېنىڭ.
بۇ گۈزەل يارىم ئۈچۈن
بولسۇن پىدا جانىم مېنىڭ.

شېئىر ئوقۇلۇپ بولار ـ بولمايلا، ئەكبەرخان يەنە ھېچكىمگە سۆز بەرمەي گەپ باشلاپ، كۆپچىلىكنىڭ دىققىتىنى چېچىۋەتتى. ئۆي ئىچىدە ئولتۇرۇشقان مېھمانلار ئەكبەرخانىنىڭ پارىڭىغا ئەمەس، بەلكى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ شېئىرلىرىغا، ئۇنىڭ چوڭقۇر مەنىلىك گەپلىرىگە، قىزىقارلىق سۆھبەتلىرىگە خۇشتار ئىدى.

ھەمسۆھبەتلىرىنىڭ رايىغا باقماي دائىم ئۇلارنىڭ گېپىنى تارتىۋېلىپ ئۆزگىگە سۆز بەرمەيدىغان ئەكبەرخانىنىڭ بۇ مۇجەزىدىن بىزار بولغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر پىيالىسىدىكى مۇسەللەسنى بىر كۆتۈرۈشتىلا ئىچىۋېتىپ، ئولتۇرغانلارغا قاراپ:

— بۇرادەرلەر، بىر مەسنەۋى ئوقۇپ بەرسەم، قانداق؟ —

دېدى.

— بەللى، بەللى، ياشاپ كېتىڭ دەيمەن، شائىرىم، ئوقۇڭ، تېز ئوقۇڭ، سادىغاڭ كېتەي، شائىرىم، — دېدى ئەكبەرخان دەرھاللا.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھېسامىدىن زۇپەر بىلەن ھەبىبۇللا ئەپەندىگە مەنىلىك قاراپ قويۇپ ئوقۇدى:

كىشى گەپ قىلسا پۇتلاپ① ئاڭلىغىل،
ئۆزەڭ گەپ قىلساڭ سەرلەپ گەپ قىلغىل.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مەسئۇلىي ئوقۇپ بولۇشىغا، گەپ قىلىشقا تەمشىلىپ ئاغزىنى ئاچقان ئەكبەرخان شۇك ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇي ئىچىدىكى مېھمانلار بىر - بىرلىرىگە قارىشىپ ئۇنچىقىشمىدى. بىردەم سۈكۈتتىن كېيىن، ھېسامىدىن زۇپەر جىمجىتلىقنى بۇزۇپ:

— بۇ مەسئۇلى تازا دەل تەگكەن ئوق بولدى جۇمۇ، — دېدى كۈلۈپ تۇرۇپ.

ھەممەيلەن مەسلىھەتلەشكەندەكلا ئاق پىشماق يۈزى قانجىتقان ئۆپكىدەك ئېسىلىپ كەتكەن ئەكبەرخانغا قاراپ كۈلۈپ كېتىشتى. قاتتىق خىجىللىقتا قالغان ئەكبەرخان نېمە دېيىشنى ۋە نېمە قىلىشنى بىلمەي كۆپچىلىككە ئەگىشىپ كۈلۈشكە مەجبۇر بولدى.

شۇ قېتىمقى ئولتۇرۇشتىن كېيىن، ئەكبەرخان بۇ مەسئۇلىنى دوست - بۇرادەرلىرى يىغىلىشقان سورۇنلاردا ئوقۇپ يۈردى. ئۇ شۇنىڭدىن باشلاپ ئۆزىلا گەپ سېتىپ، ئۆزگىنىڭ گېپىگە قۇلاق سالمايدىغان ئوسال ئادىتىنى تاشلىدى.

---

① پۇت — ئېغىرلىق ئۆلچىمى بولۇپ، ئون ئالتە كىلوگرامغا تەڭ.

ھەققانىيەت ھامان غەلىبە قىلىدۇ

1931 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا مەخسۇت مۇھىتى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قايتىپ كەلدى. ئۇ ئاستانىدىكى ئۆيىدە بىر نەچچە كۈن دەم ئېلىپ تۇرغاندىن كېيىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئالايىتەن ئۆزى بېرىپ ئۇنى تۇرپانغا تەكلىپ قىلىپ ئەكەلدى.

زىيارەت ئاخىرلىشىپ مېھمانلار تارقاشقاندىن كېيىن، مەخسۇت مۇھىتى قېلىپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئەھۋالىنى تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇرمۇ 1931 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى پارتىلىغان قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى توغرىسىدا ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلەپ بەردى. ئۇلارنىڭ سۆھبىتى يېرىم كېچىگىچە داۋاملاشتى. ئەتىسى شائىر مېھمانىنى ئۆزىتىپ قويۇپ ھويلىسىغا كىرىپ تۇرۇشىغا، بېشىغا ئۆزۈن ئاق لېچەك سېلىپ، يۈزىنى ئورىۋالغان بىر ئايال كىرىپ كەلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇ ئايالنى كارىۋاتقا تەكلىپ قىلىپ قويۇپ، ئۆزى ئۆيگە كىرىپ كەتمەكچى بولۇپ تۇرۇۋىدى، ئۇ ئايال بىردىنلا ھۇ تارتىپ يىغلاشقا باشلىدى. تۇيۇقسىزلا يۈز بەرگەن بۇ ئەھۋالدىن نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي قالغان شائىر ئايالدىن سورىدى:

— نەدىن كەلدىڭىز؟ ئۆزىڭىز كىم بولىسىز؟

ئايال يامغۇردەك قۇيۇلۇۋاتقان يېشىنى لېچىكىنىڭ بىر ئۇچى بىلەن ئېرتىپ ئېسەدەپ يىغلاپ تۇرۇپ ئەھۋالنى بايان قىلدى:

— ئېتىم نىساخان، ياردىكى تېرىقلار مەھەللىسىدىن كەلدىم. بالىلىرىمنىڭ ئاتىسىنى ئامبال ناھەقتىن ناھەق ئۆلۈمگە ھۆكۈم

قىلدى. بەش بالام يېتىم قالسا، مەن قانداق قىلىمەن؟!

نىساخاننىڭ يىغىسى ھويلىغا بىر كەلدى. ئىچكىرىكى ئۆيدە ئولتۇرۇشقان ئەرەمىسما خېنىم بىلەن نىيازخان ئايلا يىغا - زارنى ئاڭلاپ ئايالىنىڭ قېشىغا چىقتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر نىساخاندىن سورىدى:

— ئېرىڭىزنىڭ ئىسمى نېمە؟ يامۇل نېمە سەۋەبتىن ئۇنى سوراپتۇ؟

نىساخان قاتتىق يىغلاپ تۇرغاچقىمۇ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ كېيىنكى سوئالىنى ئاڭلىمىدى بولغاي، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سوئالىنى قايتا تەكرارلىغاندىن كېيىن، ئۇ سەل ئېسىگە كېلىپ كۆز يېشىنى سۈرتتى، ئىككى يېنىغا قاراپ ئەرەمىسما خېنىم بىلەن نىيازخان ئايلىنى كۆرۈپ ئورنىدىن تۇردى، ئۇلار بىلەن سالاملىشىپ تىنچ - ئامانلىق سوراشتى، ئاندىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا بۇرۇلدى، يۈزىنى توساپ ئۆكسۈپ يىغلىغان پېتى سۆزلىگىلى تۇردى:

— بالىلىرىمنىڭ ئاتىسىنىڭ ئىسمىنى دەملا، ئۇنىڭ ئىسمى تاجى ئاخۇن. ئۇ قوينىڭ قوزىسىدەك يۇگاش، خۇدانىڭ مۆمىن بەندىسى ئىدى. بۇنى تېرىقلار مەھەللىسىدىكى ئۇلۇغ - ئۇششاق ھەممە خەق بىلىدۇ، يەر قوشنىمىز يى شاۋ دېگەن باي تۇڭگان ئاتا مىراس تۆت مو يېرىمىزنى ئۇزىنىڭ يېرىگە قوشۇۋالىمەن، دەپ يۈرگىلى ئۇچ يىل بولدى. قارىسىلا، ئۇنىڭغا يەر ئازمۇ، بىزنى بوزەك ئەتمىسە. ئۇ بىزنى ئۇزىنىڭ كارىزى بولغاچقا سۇدىن قىستاپ، بايلىقىغا، كۆچىگە تايىنىپ بوزەك ئېتىپ قىلمىغىنى قالمىدى. خۇدايىم بار، بىز ئۇنىڭ زۇلمىغا چىشىمىزنى چىشلەپ چىداپ كەلدۇق، تۆت كۈن ئاگال[1] بىزنىڭ كېۋەز تېرىغان يېرىمىزنى سۇغىرىش نۆۋىتى كەلگەن، بالىلارنىڭ ئاتىسى

---

① ئاگال — ئاۋۋال.

قوشنىمىز ئابدۇراخمان، پۇلات ئاخۇن ئوچىسى يەر سۇغارغىلى كەتمەنلىرىنى كۆتۈرۈپ كەچتە ئۆيدىن چىقىپ كەتكەن. بىرىم كېچە بولغاندا مەھەللىدە ئىتلار ھاۋشىپ ۋاڭ - چۇڭ، قىيا - چىيا ئاۋازلار كۆتۈرۈلۈپ ئويغىنىپ كەتتۇق. بىر كەمدە قۇلاق سالغۇدەك بولسام، بالىلارنىڭ ئاتىسى تاجى ئاخۇنىنىڭ «ۋايجان، ئادەم بارمۇ!» دەپ سۇرەن سالغان ئاۋىلاپ قالدىم، چىداپ تۇرالماي ئىككى بالامنى ئەگەشتۈرۈپ، يى شاۋنىڭ جاڭزىسى ئالدىغا باردىم. ئۇ يەرگە بارسام، زالىم يى شاۋ بالىلىرىمنىڭ ئاتىسى تاجى ئاخۇننى ئىككى ھەمراھى بىلەن ئىشىك ئالدىدىكى يوغان جۈجەمگە چەمبەرچاس باغلىۋېتىپتۇ. ئىككى بالام بىلەن تاش يۈرەك يى شاۋغا يىغلاپ تۇرۇپ يالۋۇرۇپ ئۇ ئادەمنى قويۇۋېتىشىنى ئېيتسام، يى شاۋ:

— ئېرىڭ تاجى ئوغلۇمنىڭ ئۇرۇمچىگە چىقىپ كەتكەنلىكىدىن پايدىلىنىپ، ئوغرىلىقچە باستۇرۇپ كىرىپ، يالغۇز ياتقان كېلىنىمگە باسقۇنچىلىق قىلماقچى بولۇپتۇ. كېلىنىم قولىغا چەيدۇ ئېلىپ قارشىلىق قىلىپ، ۋارقىراپ بىزنى چاقىردى. بىز ئۆيدىن چىققۇچە ئۇ ئىككى ھەمراھى بىلەن قېچىپ كەتتى. ئارقىدىن قوغلاپ بېرىپ بۇ ئوچ بۇلاڭچىنى تۇتۇۋالدۇق، سەن بۇ ئىشقا ئارىلاشما! — دەپ مېنى يېقىن كەلتۈرمىدى. مەن يەنە يىغلاپ يالۇرسام، تاش يۈرەك يى شاۋ «ۋۇ بۇلاڭچىنىڭ خوتۇنى» دەپ قامچا بىلەن ئۇرۇپ باش-كۆزۈمنى يېرىۋەتتى. بىزنىڭ ئادەم يى شاۋنىڭ كېلىنىدەك شۇپتۇرلەرگە[1] قارايدىغان ئادەم ئەمەس. بۇ ئىشنىڭ يىلتىزى بىزنىڭ تۇت مو يېرىمىزدە. شائىر ئەپەندىم، بىزنىڭ ئادەم ناھەق ئۆلۈپ كېتىپ بەش بالام يېتىم قالىدىغان بولدى! — ... نىساخان يەنە ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ يىغلاشقا باشلىدى.

---

① شۇپتۇر — پاسكىنا.

— يىغلاش بىلەن تاجى ئاخۇننى قۇتقۇزۇۋالالمايمىز، ئۇنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلدى دېدىڭىزما؟ — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن.

— ھەئە، ئۇچ كۈندىن كېيىن چاپقۇدەك دېيىشۇاتىدۇ يايلاق نىساخان قار - يامغۇر يىغلايتتى.

— سەۋرى قىلىڭ، ئۆزىڭىزنى بېسىۋېلىڭ، بىزگە بۇ ئىشتا يىغا - زار ئەمەس، ئەقىل - پاراسەت يارىدەم بېرەلەيدۇ. بولدى قىلىڭ ئەمدى، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر نىساخانغا.

بىر پەستىن كېيىن نىساخان كۆز يېشىنى ئېرتىپ يىغىدىن توختىدى.

— ئەگەردە ھەقىقىي ئەھۋال سىزنىڭ دېگىنىڭىزدەك بولسا، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر گېپىنى داۋام قىلىپ، — تاجى ئاخۇن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھىنى ئۆلۈمدىن قۇتقۇزۇۋېلىش مۇمكىن. بىزدە «ھەقىقەت ئېگىلىدۇ، سۇنمايدۇ» دېگەن ماقال بارغۇ، ھەققانىيەت، ئادالەت ھامان غەلبە قىلىدۇ. پىتنە - ئىغۋا، تۆھمەت - بوھتاننىڭ ھامان بىر كۈنى چاۋىسى چىتقا يېيىلىپ، رەسۋاسى چىقىپ، شەرمەندە ئاقىۋەتتىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ.

نىيازخان ئايلا نىساخاننىڭ ئالدىغا ئۆسسۇزلۇق قويدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كەينىگە بۇرۇلۇپ ھارۇنكەشنى چاقىردى:

— ئايىت!

ئايىت ھارۇنكەش خۇددى يەردىن ئۇنگەندەكلا دەرھال پەيدا بولدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنىڭغا دەرھال بېرىپ تۆمۈر جىساھاجىنى چاقىرىپ كېلىشىنى بۇيرۇدى. ئايىت ھارۇنكەش خۇددى كوماندىردىن ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالغان جەڭچىدەك چەبدەس قەدەم بىلەن مېڭىپ دەرۋازىدىن ئىتتىك چىقىپ كەتتى.

بىر ئاز ۋاقىت ئۆتۈپ ھويلىغا سۇرلۇك تۆمۈر جىساھاجى كىرىپ كەلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇ مويىسپىتنىڭ ئالدىغا بېرىپ

سالاملىشىپ كۆرۈشۈپ، ئۇنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى. بۇ چاغدا كارىۋاتتىكى ئايالار ئۆيگە كىرىپ كەتكەنىدى. تۆمۈر جىساھاجى «مۇشۇ يەردە ئولتۇرايلا» دەپ كارىۋاتتىن ئورۇن ئالدى.

تۆمۈر جىساھاجى ئادالەت ئۈچۈن جېنىنى پىدا قىلىشتىنمۇ يانمايدىغان، جىگەرلىك، دەۋا - دەستۇر ئىشلىرىدا ناھايىتى چارە - تەدبىرلىك، ئۆز زامانىسىنىڭ قانۇن - نىزاملىرىنى پىششىق بىلىدىغان يەرلىك «ئادۇوكاتلار» نىڭ بىرى ئىدى. تۇرپانلىقلار بۇنداق ئادەملەرنى «شەرەكۈاز»، «جېدەلنى سېتىۋېلىپ دەۋالىشىدىغان ئادەم» دېيىشىدۇ. تۆمۈر جىساھاجى شۇ خىلدىكى ئادەملەرنىڭ داڭدارلىرىدىن ئىدى. تۇرپان پۇقرالىرى زۇلۇم - زورلۇقتا ئۇچراپ، بېشىغا كۈن چۈشۈپ، قىيىن ئەھۋالغا دۇچ كەلگەندە، كۆپىنچە تۆمۈر جىساھاجى بىلەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى ئىزدەپ تېپىپ ئۇلاردىن ياردەم سورايتتى ۋە كۆپىنچە كۈتكەن ئارزۇسىغا يېتەتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تۆمۈر جىساھاجىغا چاقىرتىشتىكى سەۋەب — تاجى ئاخۇن ۋەقەسىنى سۆزلەپ بەردى.

— يى شاۋ دېگەن بۇ زومىگەرنىڭ دەستىدىن پۇقرانىڭ جان باقمىقى تەس بوپكەتتى، خەپ توختا يى شاۋ، — دېدى تۆمۈر جىساھاجى ۋەقەنى ئاڭلاپ غەزەپلەنگىنىدىن ئۆزىنى تەستە بېسىۋېلىپ، — ئەل قىساسى مىنەلھەق، ئۇستىمىزدە خۇدا تۇرۇپتۇ. بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى قىساس خەنجىرى بوينۇڭغا تەڭلىنۇر.

— بۇگۈندىن بۆلەك ئىككىلا كۈن قالدى، ھاجىكا، تاجاخۇن ۋە ئۇنىڭ ئىككى ھەمراھىنى ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرۇۋالايلى، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئېغىر - بېسىق مىجەزىگە ماس كەلمىگەن ھالدا ئالدىراش ئورنىدىن تۇرۇپ.

تۆمۈر جىساھاجى بېشىنى لىڭشىتىپ تۇرۇپ:

— ئۆزلىرىنىڭ بايىقى دېگەنلىرىدىن قارىغاندا، تاجاخۇن ۋە ئۇنىڭ ئىككى ھەمراھىنىڭ ناھەق زىندانغا تاشلىنىپ ئېغىر

ئۇگالچىلىققا ئۇچرىغانلىقى مانامەن دەپلا بىلىنىپ تۇرۇپتۇ. ئەمەلىيەتتە، بۇ ناھايىتى چوڭ، يېڭىپ چىقماق بەك مۇشكۈل دەۋا - دەستۇر ئىكەن. مەن مۇشۇ ياشقا كىرىپ مۇنداق چوڭ دەۋاغا ئارىلاشمىغان. ئويلاپ باقسىلا، ئىنسىم، يى شاۋ دېگەن تۇرپان تەۋەسىدىكى چوڭ باينىڭ بىرى. ئۇنىڭ كېلىنى كونىشەھەرلىك ھۆكۈمەت چېرىكلىرىنىڭ لۇيجاڭى ماداخەنزىنىڭ قىزى. يى شاۋ بىلەن ماداخەنزە بىر بولۇپ ئامبالنى ھەر سەنەمگە دەسسىتەلەيدۇ.

— بۇ دېگەنلىرى دۇرۇس، ھاجىكا، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مەسىلىنىڭ ئېغىر، مۇرەككەپ ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلغان ھالدا، مەنمۇ بۇ تەرەپلەرنى ئويلىغانتىم. بىراق، ئەقىل - پاراسەتكە تايانغاندا ھەر قانداق چىگىش يىپىنىڭمۇ ئۇچىنى تاپقىلى، ھەر قانداق مۇرەككەپ توگۈننىمۇ يەشكىلى بولىدۇ.

— دۇرۇس، — دېدى تۆمۈر جىساھاجى تەستىقلاپ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تۆمۈر جىساھاجىنىڭ يېنىغا سۈرۈلۈپ بايانىنى ئۇزىنىڭ بۇ دەۋانى بىر تەرەپ قىلىش ئۈستىدە ئويلىغان چارە - تەدبىرلىرىنى پەس ئاۋازدا پىچىرلاپ بىرمۇ بىر سۆزلەپ بەردى. تۆمۈر جىساھاجى «ھەئە، ھەئە» دەپ بېشىنى لىڭشىتىپ تەستىقلاپ ئولتۇردى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر گېپىنى توگىتىۋىدى، تۆمۈر جىساھاجى ئورنىدىن تۇرۇپ كارىۋاتتىن يەرگە چۈشتى. ئۇ:

— شۇنداق قىلىنى، مەن يارغا تېرىقلار مەھەللىسىگە بېرىپ ۋەقە چىققان نەق مەيدانىنى بىر كۆرۈپ كېلەي، ئۆزلىرى بىلەن خۇدايىم بۈيرۇسا كەچتە كۆرۈشىنى، خوش، — دەپ ھويلىدىن چىقىپ كەتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۆيدىن تاجى ئاخۇنۇمنىڭ خوتۇنى نىساخاننى چاقىرىپ چىقىپ دېدى:

— سىز دەرھال بىر غىزا قىلىپ تېزدىن زىندانغا بېرىڭ. تاجى

ئاخۇن بىلەن چوقۇم كۆرۈشۈڭ، كۆرۈشكەندە ئۇنىڭ بويىنى، پۇت - قولى ياكى بەدىنىنىڭ بىرەر يېرىدە تىغ تەگكەن جاراھەت ئىزى بارمۇ - يوق، بۇنىڭغا ئوبدان سەپسېلىڭ - دە، ھايال قىلماي بۇ يەرگە كېلىپ، كۆرگىنىڭىزنى ماڭا دەپ بېرىڭ، بۇ يەرگە كەلگىنىڭىزنى، دېيىشكەن گەپلىرىمىزنى ئىككىنچى بىر كىمگە تىنغۇچى بولماڭ.

نىساخان:

— خوش، خوش، — دېگىنىچە، ئورنىدىن تۇرۇپ مېڭىشقا تەمشىلىۋىدى، نېمىنىدۇر ئويلاپ تۇرغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنى توختىتىۋالدى - دە، يانچۇقىدىن ئىككى سەر پۇلنى چىقىرىپ ئۇزىتىپ دېدى:

— ئويلاپ باقسام ئۆيىڭىزلەر بەك يىراقتىكەن، ئۆيىڭىزگە بېرىپ غىزا ئېتىپ كەلگۈچە كەچ كىرىپ كېتىدۇ، سىز بۇ پۇلغا چوڭ مەسچىت ئالدىدىكى مەھەممەت ئۇستامنىڭ ئاشپۇزۇلىدىن ئاش - مانتا ئېلىپلا كونىشەھەرگە يۈرۈپ كېتىڭ.

نىساخان رەھمەت ئېيتىپ پۇلنى ئالغىلى ئۇنىمىۋىدى، بولۇنغان گەپ - سۆزلەرنى ئاڭلاپ تۇرغان نىيازخان ئايلا پۇلنى ئېلىپ نىساخاننىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر نىساخاننىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ سىرتقا چىقمىدى. نىساخان كەچقۇرۇن يېتىپ كەلدى. ئۇ ئېرى بىلەن قانداق كۆرۈشكەنلىكىنى، تاجى ئاخۇننىڭ ئېيتقانلىرىنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بەردى: شۇ كۈنى تاجى ئاخۇن يېرىم كېچىدە قوشنىسى ئابدۇراخمانىنىڭ « ۋاي، تاجى ئاخۇن، چاپسان كەل! ...» دەپ چاقىرغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ، يار ئالغان سۈنى ئېتىشىپ يېرىش مەقسىتىدە يۇگۈرۈپ ماڭغان، ئۇ ئۇچقاندەك يۈگۈرۈپ كېتىۋاتسا، تۇيۇقسىزلا كەينىدىن يى شاۋنىڭ قول - چوماقچىلىرى «بۇلاڭچى ئوغرىنى تۇتۇڭلار، ئۇ قاچتى! ...» دەپ ۋارقىرىشىپ قوغلاپ كېلىپ ئۇنى تۇتۇۋالغان ۋە

بۇلاڭچى دەپ جۇجەمگە ئېسىپ قاتتىق ئۇرغان ... ئۆز ئايالىغا يى شاۋنىڭ كېلىنىنى تا مۇشۇ كەمگىچە بىر قېتىممۇ كۆرۈپ باقمىغانلىقىنى سۆزلەپ بەرگەن تاجى ئاخۇن ئاخىرىدا كۆڭلىكىنى سېلىپ بەدىنىدە تىغ تەگكەن ھېچقانداق جاراھەت ئىزى يوقلۇقىنى كۆرسەتكەن ...

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ئىشەنچى كۆچەيگەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر نىساخانغا بۇ ئەھۋاللارنىمۇ باشقىلارغا دەپ يۈرمەسلىكنى ئەسكەرتتى ۋە سورىدى:

— تاجى ئاخۇننىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى باردۇ؟

— بار.

— ئۇنداق بولسا سىز بۇگۈن ئۆيگە قايتىپ كەچتە جىمىكى ئۇرۇق - تۇغقان، جەددى - جەمەتىگىزلەرگە، ئابدۇراخمان بىلەن پولات ئاخۇننىڭمۇ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا ئېيتىڭ، ھەممىگلار ئەتە ئەتىگەندە كونىشەھەرگە — يامۇلغا بېرىڭلار، ئادەم كۆپ بولسۇن، بىزنىڭ قەدىمكى بىر كونا ئادىتىمىز بارغۇ، بىرەر چوڭ مۇسىبەت ياكى دەۋا - دەستۇرغا ماڭساق، بېشىمىزغا قىل ئارغامچا يۆگەپ، بېلىمىزگە ئاق باغلاپ، ئىككى - ئۈچەيلەن بىر پارچە بوزنى تېشىپ بوينىمىزغا كىيىپ ماڭىدىغان، ھەممىگلار ئەتە شۇنداق قىلىڭلار، ئەتە تۆمۈر ھاجى ئاكام بىلەن ئىككىمىزمۇ بارىمىز.

ئىككىنچى كۈنى — ئەتىسى ئەتىگەندىلا نىساخان، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ۋە ئابدۇراخمان، پولات ئاخۇننىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بولۇپ قىرىقتەك ئادەم بېشىغا قىل ئارغامچا يۆگەپ، بېلىگە ئاق پوتا باغلاپ، ئىككىسى بىر بوزنى تېشىپ تۆشۈكتىن بېشىنى چىقىرىپ يېڭىشەھەرگە يېتىپ كېلىشتى. نىساخان توپنىڭ ئىچىدە كېتىۋېتىپ:

— ۋاي داد! ۋاي داد! — دەپ ۋارقىرايتتى.

دەۋاغا ماڭغان بۇ بىر توپ ئادەملەر پۈتۈن خەلقنىڭ دىققىتىنى قوزغىۋەتتى. ئۇلار كونىشەھەرنىڭ غەربىي دەرۋازىسىغا يېتىپ

بارغۇچە تۇشمۇ تۇشتىن كېلىپ قوشۇلغان ھېسداشلىق قىلغۇچى دەردمەن دېھقانلار، ھۇنەرۋەن ـ كاسىپلار، ھەر تەبىقىدىكى ئادەملەر بىر قانچە يۈزگە يەتتى. ئۇلار:

— ۋاي داد، بىزگە ئادالەت كېرەك! — دەپ ۋارقىراشقىنىدا، كونىشەھەرنىڭ تار كوچىسى لەرزىگە كېلەتتى. غەزەپلەنگەن ئاممانىڭ چېرىكلەرنىڭ قورال تەڭلەپ توسۇپ باققانلىرىغىمۇ پەرۋا قىلمىشماي، يامۇل مەھكىمىسىنىڭ دەرۋازىسىدىن ئۇدۇل قورۇ ئىچىگە باستۇرۇپ كىرىپ، ئامبالنىڭ قوبۇلخانىسى بولغان داتاڭنىڭ ئىشىكى ئالدىنى قورشۇالدى. ئۇلار تاجى ئاخۇن، ئابدۇراخمان، پولات ئاخۇنلارغا ناھەق جازا بېرىلگەنلىكىنى، ئۇلارغا بېرىلىدىغان ئۇلۇم جازاسىنى بىكار قىلىپ قويۇۋېتىشنى قاتتىق تەلەپ قىلىشتى. كىشىلەر نىساخانىغا ئەگىشىپ «ۋاي داد، ۋاي داد! بىزگە ئادالەت كېرەك» دەپ توختىماي توۋلاپ چۇقان سېلىشىپ، كونا يامۇل مەھكىمىسى قورۇسىنى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى. بۇنداق بولۇشنى ئۇخلاپ چۈشىدىمۇ، خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈپ باقمىغان ئامبال خۇ دارېن پۈتى كۆيگەن توخۇدەك نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قالدى.

دەل شۇ چاغدا ئىككى ئاتلىق ئادەم ئاتلىرىنى چاپتۇرغان پېتى يامۇلنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئاتتىن چۈشتى ـ دە، قورۇ ئىچىگە ئىنتىك مېڭىپ كىرىپ كەلدى. ئۇلار ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن تۇمۇر جىساھاجى ئىدى. كىشىلەر بۇ ئىككىيلەننى كۆرۈپ ئىككىسى تەرەپكە بۆلۈنۈپ يول بېرىشتى. بۇ ئىككىيلەن ئۇلۇمگە ھۆكۈم قىلىنغۇچىلارنىڭ ئاتىسى، ئاكا ـ ئۇكىلىرىنى ئېلىپ ئۇدۇللا داتاڭغا كىرىشتى. بىنانىڭ سىرتىدىكى داد ـ پەريادلار، نارازىلىق شاۋقۇنلىرى، ھەققانىيەت تەلەپ قىلغۇچىسى سادالار خۇددى شىددەتلىك بوراندەك گۈركىرەپ ئاق قەغەز چاپلانغان قەدىمىي نۇسخىدىكى دېرىزىلەرنى تىترىتىپ تۇراتتى. ھەققانىيەت ئالدىدا ئامبال خۇ دارېن سۇغا چۈشكەن چاشقاندەك شۇمشىيىپ قالدى،

ئۇنىڭ بۇرۇنقى ھەيۋىسىدىن ئەسەرمۇ كۆرۈنمەيتتى.

ئاۋۋال ئۇلۇمگە ھۆكۈم قىلىنغۇچىلارنىڭ مۇرەببىلىرى ئەرز قىلدى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن تۆمۈر جىساھاجى بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى تاجى ئاخۇن باشلىق ئۈچ كىشىنىڭ گۇناھسىزلىقىنى ئىسپاتلاپ دەلىل ـ ئىسپات، پاكىتلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ زاكونلاشتى. يى شاۋ چاقىرىلغان بولسىمۇ سوراققا كەلمەي ۋەكىل ئەۋەتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن تۆمۈر جىساھاجى يى شاۋنىڭ: تاجى كېلىنىمگە زورلۇق قىلغاندا كېلىنىم چەيدۇ بىلەن چاپقان دېگىنىنى تەھقىقلەش ئۈچۈن ئىككى تەرەپتىن ئىككىدىن تۆت نەپەر ئادەمگە ئامبال ئىككى ئادەمنى قوشۇپ ھازىرلا زىندانغا ئەۋەتىپ تەكشۈرۈپ كۆرۈشنى قاتتىق تەلەپ قىلىشتى. خۇ دارىن بۇ تەلەپكە ئامالسىز قوشۇلدى. ئالتە نەپەر ئادەم يامۇل مەھكىمە قورۇسىنىڭ كەينىگە جايلاشقان زىندانغا باردى. ئۇلار سولاقخانىغا كىرىپ تاجى ئاخۇن، ئابدۇراخمان، پولات ئاخۇنلارنىڭ پۇتۇن بەدىنىنى تولۇق تەكشۈرۈپ چىقىشتى. ئۇلارنىڭ بەدىنىدە تاياق، قامچا تەگكەندە قالغان جاراھەت ئىزلىرى بولسىمۇ، بىرەر تىغ تېگىپ بولغان جاراھەت ئىزى كۆرۈنمەيتتى، بولۇپمۇ تاجى ئاخۇننىڭ بەدىنى بىجىرىم ئىدى. پاكىت ھەر قاچان مۇنازىرىدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ. ھەقىقەت ئالدىدا ھەقىقەت كۈشەندىلىرىنىڭ تىلى تۇتۇلۇپ ھەيۋىسى قاتتىق سۇندى. ئاخىر ھەققانىيەت غەلبە قىلىپ، ئامبال خۇ دارىن تاجى ئاخۇن ۋە ئابدۇراخمان، پولات ئاخۇنلار ئۈستىدىن چىقارغان ئۇلۇم جازاسى ھۆكۈمىنى بىكار قىلغانلىقىنى جاكارلىدى. زىنداندىكى ئۈچ كىشىنى قويۇپ بەرگۈچە پولات ئاخۇن قاتتىق قورقۇپ كەتكەنلىكتىن يۈرىكى يېرىلىپ سولاقخانىدىلا جان ئۈزدى. تاجى ئاخۇن بىلەن ئابدۇراخمان زىنداندىن قۇتۇلۇپ سالامەت چىقتى.

ھۆرمەتلىك كىتابخان، ماڭا بۇ تارىخىي ۋەقەنى ھېكايە قىلىپ بەرگۈچى — ئەينى زامانداشى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ

ئوقۇغۇچىلىرىدىن بىرى بولغان سىراجىدىن زۇپەر شىنجاڭ ئازاد بولغاندىن كېيىن، 1950 - يىلى تۇرپان ناھىيىسىگە ھاكىم بولغان.

— 1951 - يىلى، يازنىڭ مەلۇم بىر كۈنى، — دەپ سۆزلەپ بەردى ئۇ ماڭا، — تۇرپان ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ كەينى قورۇسىغا ئۆتكەنىدىم. بىر مەھبۇسنىڭ «ھاكىمغا ئەرزىم بار، ھاكىم بىلەن كۆرۈشىمەن!» دەپ ۋارقىراۋاتقىنىنى ئاڭلاپ قالدىم، ساقچىلارغا ۋارقىرىغان جىنايەتچىنى ئېلىپ چىقىشنى بۇيرۇدۇم. ئىككىنچى ساقچى جىنايەتچىنى ئېلىپ چىقتى. مەن تۇلۇمدەك سەمرىپ كەتكەنلىكتىن قاتتىق ئىسسىقتا چىدىماي، ھاسىراپ ئاغزى كامادەك ئېچىلىپ قالغان يى شاۋنى بىر قاراپلا تونۇۋالدىم. مەن ئۇنىڭدىن نېمە ئەرزى بارلىقىنى سوراپ، دېگەن گەپلىرىنى ئاڭلاپ تېگىشلىك جاۋابىنى بەردىم. قاتمۇ قات قان قەرزگە بوغۇلغان بۇ مۇشتۇمزور زالىمغا نەپرەت بىلەن قاراپ ئولتۇرۇپ بىردىنلا كۆزۈم ئۇنىڭ ئوچۇق تۇرغان مەيدىسىدىكى ئىككى تاتۇقىغا چۈشتى. تاتۇقىنى كۆرۈپ ئۇستازىم ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ بۇنىڭدىن يىگىرمە يىل بۇرۇن تاجى ئاخۇننى ئۆلۈمدىن قۇتقۇزۇۋالغانلىق ۋەقەسى كۆز ئالدىمغا كەلدى:

مەن ئۇ چاغدا ئون ياشتا ئىدىم، تاجى ئاخۇننىڭ ئايالى نىساخان يىغلاپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا ئەرزىيەت ئېيتىپ دەرد تۆكۈۋاتقاندا، مەن ھويلىدا ئۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ تۇرغانىدىم. ئەتىسى بولغان ۋەقە، گەپ - سۆزلەرنىمۇ تولۇق بىلەتتىم. يى شاۋنىڭ مەيدىسىدىكى تاتۇقىغا قاراپ ئويلاپ قالدىم ۋە بىر تۇرلۇك قىزىقىش بىلەن يى شاۋنى سوراق قىلدىم. سوراقتا پاكىت ئالدىدا ئىلاجسىز قالغان يى شاۋ ئىقرار قىلدى.

ئىنسان قېلىپىدىن چىققان بۇ ئەبلەخ ئۇزاق ۋاقىتتىن بۇيان كېلىنىگە كۆز تاشلاپ، يامان غەرەزدە بولۇپ، پۇرسەت ئىزدەپ يۈرگەن، ئوغلىنىڭ ئۇرۇمچىگە كەتكەنلىكىنى ياخشى پۇرسەت دەپ بىلىپ، يۈزىگە نىقاب تارتىپ يېرىم كېچىدە كېلىنىنىڭ ھۇجرىسىغا كىرگەن، زورلۇق قىلماقچى بولۇپ كېلىنىگە قول

ئۇزاتقاندا، كېلىنى ياستۇقىنىڭ ئاستىغا قويۇۋالغان چەيدۇنى ئېلىپ ئۇنىڭ مەيدىسىگە ئىككىنى چاپقان. بۇ شەرمەندىلىكىنىڭ پاش بولۇپ قېلىشىدىن قورققان يى شاۋ ھويلىسىنىڭ تېمىدىن ئارتىلىپ سىرتقا چۈشۈپ، قاچقان بۇلاڭچى قىياپىتىگە كىرىۋالغان. دەل شۇ چاغدا ئايدىڭدا كەتمەن كۆتۈرۈپ ئابدۇراخمانىنىڭ يېرىگە يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان تاجى ئاخۇننى كۆرۈپ، قايتىپ ھويلىغا كىرىپ قولچوماقچىلىرىنى باشلاپ چىقىپ تاجى ئاخۇن، ئابدۇراخمان، پولات ئاخۇنلارنى تۇتۇۋالغان. ئۇ تاجى ئاخۇننى تۇرمىگە سولىتىپ بىر چالمىدا ئىككى پاختەكنى سوقماقچى، يەنە كېلىنىنىڭ ئۇزىدىن گۇمانلىنىشىنى يوققا چىقارماقچى؛ ئۇزاقتىن بېرى، تارتىۋېلىپ ئۇز يېرىگە قوشۇۋېلىشنى ئويلاۋاتقان تاجى ئاخۇننىڭ تۆت مو يېرىنى قولىغا كىرگۈزۈۋالماقچى بولغان. «نىيىتى يامانىنىڭ قازىنى تۆشۈك» دېگەندەك، بەتنىيەت يى شاۋنىڭ جىنايى غەرىزى ئاخىر ئەمەلگە ئاشمىغان.

ھەقىيار ۋە بەختىيار

1931 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ بىر كۈنى ئىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر باغرى يېزىسىدىكى ئۇزۇملۇك بېغىنىڭ ئىچىگە جايلاشقان قورۇسىغا بىرىپ دەم ئالماقچى بولۇپ ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن ئايىت ھارۇنكەشكە پەيتۇننى تەييارلاشنى تاپشۇردى، ئۇزى خانىسىدا ئەپچىل، چىرايلىق خۇرۇم سومكىسىغا قەغەز، دۇۋەت، قەلەم ۋە ئوقۇۋاتقان كىتابىنى جايلاشتۇرۇپ سىلىۋاتاتتى.

ئىشىك چېكىلدى، شائىر سومكىسىنى ئۈستەلگە قويۇپ ئىشىككە قاراپ:

— مەرھەمەت، كىرىڭ! — دېدى يۈمشاق ئاھاڭدا.

ئۆينىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ بوسۇغىدا ئابدۇساتتار پەيدا بولدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر پەلەمپەيدىن ئىتتىك چىققاچ ھاسىراپ كەتكەن ئۇكىسىدىن سورىدى:

— ھە، نېمە گەپ ئۆزى؟

— مۇرتۇقتىن نەمەت خەلپىتىم كەلدى. دادام ئۆيدە يوق. ئانام ئۆزلىرىنى «پەسكە چۈشكەي» دەپ مېنى چىقاتتى، — دېدى ئابدۇساتتار.

— مانا ھازىرلا چۈشىمەن. سەن بۇ سومكىنى پەيتۇنغا سېلىپ قوي.

ئابدۇساتتار ئاكىسى سۇنغان سومكىنى ئىككى قوللاپ ئېلىپ پەلەمپەيلەردىن سەكرەپ ـ سەكرەپ ھويلىغا چۈشۈپ كەتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قۇندۇزدەك قاپقارا چېچىنى قولى بىلەن كەينىگە تاراپ قويۇپ كىيىم ئاسقۇچقا ئىلىقلىق تۇرغان شىلەپىسىنى ئېلىپ

بېشىغا كىيدى. ئۇ خانىسىدىن چىقىپ پەلەمپەي بىلەن پەسكە چۈشتى، ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان كەڭ كارىۋاتتا شائىر نەمەت خەلپەت ئولتۇراتتى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر نەمەت خەلپەتكە يېراقتىنلا سالام بەردى ۋە ئالدىغا بېرىپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

— قېنى ئولتۇرسىلا، خەلپىتىم، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كارىۋاتتىن پەسكە چۈشۈپ ئۆزى بىلەن كۆرۈشۈپ بولغان نەمەت خەلپەتكە.

نەمەت خەلپەت گەۋدىلىك، يوغان، زەبەردەست كىشى ئىدى. ئۇ «يا پېرىمدىن مەدەت» دەپ چىقىۋىدى، كارىۋات غىچىرلاپ كەتتى.

— ئاستانىگە تۇنۇگۈن ئەتىگەن كەلگەنىدىم، — دېدى نەمەت خەلپەت كارىۋاتقا جايلىشىۋېلىپ، — مامۇتباي[1] ئۆيىدە بار ئىكەن، غىزالىنىپ پاراڭداشتۇق، مامۇتباينىڭ ئالغان خەۋىرىدە مەخسۇتباي ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەپتۇدەك.

— يەنە بىر ھەپتىدىن كېيىن مەخسۇت ئاكام بىلەن دىدار كۆرۈشكۈدەكمىز ـ دە، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر خۇشاللىنىپ.

— خۇدايىم بۇيرۇسا.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. ئۇلار بىر پەس شۇ يوسۇندا پاراڭلىشىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سورىدى:

— كۆكۈللىرى قايسى تاماقنى خالايدىكىن؟

— ئۆزلىرى بۇ يەرگە چۈشۈشتىن بۇرۇن خەۋەر تاپتىم، پەيتۇنمۇ تەييار بولۇپ قاپتۇ، — دېدى نەمەت خەلپەت دەرۋازا ئالدىدا ئىككى ئات قوشۇپ تەخلەپ قويۇلغان پەيتۇنغا قاراپ، — ئۆزلىرى باغرىغا چىقار بولسىلا، ماڭمىنى، مەنمۇ بىرگە باراي. غىزانى شۇ يەردە يېسەكمۇ بولىدۇ. بىزنىڭ دېيىشىدىغان گەپ-سۆز ئۇچ

---

[1] مامۇتباي — مەخمۇت مۇھىتنىى شۇنداق ئاتايدۇ.

كىچىە - كۈندۈزدىمۇ تۈگىمەيدۇ، قالدى پاراڭنى يولدا كېتىۋېتىپ سېلىشايلى، ئىنىم.

— يوغسۇ، خەلپىتىم، ئاتلارنى چىقىرىۋەتسىلا بولىدۇ، ئاستانىدىن بۇ يەرگە كەلگۈچە چارچاپ كەتكەنلا، بۈگۈن بۇ يەردە ياخشىراق دەم ئالىنى، باغرىغا ئەتە چىقساقمۇ بولىۋېرىدۇ، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

— رەھمەت، رەھمەت! يېقىن بولسىمۇ سەپەرگە تەرەددۇتلەنگەنىكەنمىز، يولدىن قالماينى، ئامىن!

نەمەت خەلپەت دۇئا ياندۇرۇپ بولۇپ كارىۋاتتىن پەسكە چۈشتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كارىۋاتنىڭ ئەتراپىدا چۆرگىلەپ يۈرگەن ئابدۇساتتارغا قاراپ دېدى:

— بىز خەلپىتىم بىلەن باغرىغا كەتتۇق. ئىككى - ئۈچ كۈن تۇرۇپ قايتىمىز، سەن چوڭ ئانامغا ئېيتىپ قويغىن.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئېغىلنىڭ ئىشىكى ئالدىدا ئاتىنىڭ ئېگىرى - جابدۇقىنى جۈندەپ ئولتۇرغان ئايىت ئات باقارغا نەمەت خەلپەتنىڭ ئېتىغا ياخشى قاراشنى تاپشۇردى.

ئىككى شائىر پەيتۇنغا چىقىپ ئولتۇردى.

ئۇلارنى باغرىدا خىزمەتكارلار قىزغىن كۈتۈۋالدى. كەلگە، ئازادە هويلا تېپتىنچ بولۇپ ئاسايىشلىق هۆكۈم سۈرەتتى. ئىككى شائىر هاۋالىق، سالقىن ئۆزۈم باربىگى ئاستىدىكى سۇپىدا ئولتۇرۇپ راسا پىشىپ مەي باغلاپ كەتكەن شىرىن - شەربەت ئۈزۈملەردىن يېگەچ پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى. ئۇلار كۆپرەك ئىجادىيەت، شېئىرىيەت ئۈستىدە سۆزلىشەتتى. بەزەن ئىلهامى كېلىپ قالسا، قەغەز، قەلەم تەييار بولغاچقا شېئىرمۇ يېزىپ قويۇشاتتى. شۇنداق قىلىپ ئۇلار بىر كۈنلىك قانداق كەچ بولغانلىقىنى تۇيمايلا قېلىشتى.

ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن، ئابدۇگۇل سالام

قىلىپ ھويلىغا كىرىپ كەلدى.

— كەل، ئابدۇگۇل، پەيتىدە كەلدىڭ، قېنى بۇياقتا ئوت! — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سۇپىدا ئولتۇرغان سالاپەتلىك كەلگەن ناتونۇش ئادەمنى كۆرۈپ ھەيىقىپ خىجالەت بولۇپ ئىشىك تۈۋىدە تۇرۇپ قالغان ئابدۇگۇلگە قاراپ.

ئابدۇگۇل قىزارغان پېتى باراڭ ئاستىدىكى كەڭ سۇپىنىڭ يېنىغا كەلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر نەمەت خەلپەتكە ئۇنىڭ تونۇشتۇرۇپ دېدى:

— بىزنىڭ تۇغقانلاردىن، ئابدۇگۇل ئابدۇللا بولىدۇ. يېڭى شەھەردىكى ھەمدۇللا دامۇللامنىڭ مەدرىسىسىدە ئوقۇيدۇ. ئۆزى شېئىرىيەتكە ھەۋەس قىلىدۇ، بەزىدە مەشىق قىلىپ شېئىر ـ قوشاق يېزىپمۇ قويىدۇ، — ئاندىن ئۇ ئابدۇگۇلگە قاراپ نەمەت خەلپەتنى تونۇشتۇرۇپ قويدى.

نەمەت خەلپەت يېنىدىن جاي كۆرسىتىپ:

— كۆرۈنۈشىدىن بۇ يىگىت زېرەك، تىرىشچاندەك قىلىدۇ، قېنى، بۇ يەرگە كېلىپ ئولتۇرۇڭ، — دېدى.

ئابدۇگۇل تارتىنىپراق كېلىپ سۇپىنىڭ لېۋىگە ئولتۇردى. خىزمەتكار پارقىراپ كەتكەن يوغان مىس چەينەكتىن چىنىگە سوغۇق چاي قويۇپ ئابدۇگۇلگە سۇندى. ئابدۇگۇل ئۇسسۇزلۇقتىن بىر ئوتلاپ چىنىنى ئالدىغا قويدى.

بىر پەس سۈكۈتتىن كېيىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سورىدى:

— ئابدۇگۇل، يېقىندىن بېرى شېئىر يازمىدىڭمۇ؟

ئابدۇگۇلنىڭ كەڭ، تۆرۈك كەلگەن ئاق سېرىق يۈزى قىزىرىپ كەتتى. ئۇ يەكتىكىنىڭ يانچۇقىدىن بىر پارچە قەغەزنى چىقىرىپ ئەدەپ بىلەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا سۇندى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئابدۇگۇلنىڭ شېئىرىنى قولىغا ئېلىپ زوق بىلەن زەن سېلىپ بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى ـ دە، ئابدۇگۇلگە قايتۇرۇپ بېرىپ دېدى:

— قېنى، ئابدۇگۇل، ئۇستازىمىز نەمەت خەلپىتىمنىڭ ئالدىدا بۇ شېئىرىڭنى بىر ئوقۇپ بەرگىنە.

ئابدۇگۇل قىزارغان ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ، شېئىر يېزىلغان قەغەزنى مىجىقلاپ بىر پەس تۇردى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر «قېنى، تارتىنماي ئوقۇۋەرگىن» دېگەندىن كېيىنلا، قەغەزنىڭ پۈكلەنگەن جايلىرىنى تۈزەپ «ئىم» قىلىپ تامىقىنى بىر قېرىۋېتىپ ئوقۇشقا باشلىدى:

بىلىم بەخت بۇلىقى،
تەشنا دىلنى قاندۇرار.
ئىگىلىسەڭ مەرىپەت،
قىلۇر سېنى بەختيار.
. . . . . .

ئابدۇگۇل شېئىرنى ئوقۇپ بولغۇچە تەرلەپ كەتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنىڭغا قۇش قانىتىدىن ياسالغان چوڭ يەلپۈگۈچنى ئۈزاتتى. نەمەت خەلپەت شېئىرنى ئاڭلاپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ دېدى:

— بۇ خەلق قوشاقلىرى ئىزىدىن يېزىلغان شېئىر ئىكەن. ياخشى، ئابدۇگۇل. بىزنىڭ خەلقىمىز قوشاق ـ بەيىتلارغا ناھايىتى باي خەلق. خەلق قوشاقلىرى پۈتمەس ـ تۈگىمەس خەزىنە. شېئىر يازمەن دېگەن ئادەم ئاشۇ خەزىنىنى ئىزدەپ قېزىشى، ئۇنىڭدىن ئوزۇقلىنىشى كېرەك.

— خەلپىتىمنىڭ بۇ سۆزى بىزگە دەستۇر بولۇپ قېلىشى كېرەك، ئابدۇگۇل، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەستايىدىللىق بىلەن.

ئابدۇگۇل بېشىنى لىڭشىتىپ نەمەت خەلپەتنىڭ سۆزلىرىنى ئېسىدە چىڭ ساقلايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. نەمەت خەلپەت ئابدۇگۇلگە قاراپ دېدى:

— بۇ بەش كۆپلىت شېئىرنى خېلى ياخشى يېزىپسىز. بۇنىڭدىن كېيىن مالاكىڭىز[1] ئابدۇخالىقنى ئۇلۇغ قىلىپ ئۇنىڭدىن ياخشى ئۆگىنىڭ.

نەمەت خەلپەتنىڭ ۋەزمىن ئاھاڭ بىلەن ھىمىرىپ ئېيتىۋاتقان ھەربىر ئېغىز سۆزىنى گويا كى قەلبىگە نەقىش قىلىغاندەك ئورنىتىۋېلىشقا تىرىشىۋاتقان ئابدۇگۇل ئورنىدىن تۇرۇپ تەۋەززۇ بىلەن:

— خۇدايىم بۇيرۇسا، ئېيتقانلىرىنى بەجا كەلتۈرگەيمەن، خەلىپەتىم، — دېدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر نەمەت خەلپەتكە قاراپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى. ئۇ ئالدىدىكى قەغەزلەر ئىچىدىن بىر كوپەينى ئېلىپ نەمەت خەلپەتكە سۇنۇپ:

— بۇگۈن تاڭ سەھەردە يازغانىدىم، مالال كەلمىسە، كۆرۈپ بېرەر قۇر تەھرىرلەپ بېرەلامكىن، — دېدى كەمتەرلىك بىلەن.

نەمەت خەلپەت ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سۇنغان كۆپەينى قولىغا ئېلىپ:

— زۇلۇم تارىخى، — دېدى شېئىرنىڭ ماۋزۇسىنى ئوقۇپ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ ئۇنچىقمىدى. نەمەت خەلپەت «ئىم!» دەپ گېلىنى بىر قىرىپ قويۇپ شېئىرنى ئۇنلۇك ئوقۇشقا باشلىدى:

پۈتۈن دۇنيا قۇللۇق دەۋرنى يوق ئەيلىگەن،
پۈتۈن قۇلنى ئازاد قىلىپ توق ئەيلىگەن،
زۇلۇم ـ ستەم زوراۋاننى يوق ئەيلىگەن،
شۇل مەزمۇندا ئېلانلارنى ئاڭلىدىڭمۇ؟

---

① مالاكا — مولا ئاكىنىڭ پېچان شېۋىسى.

بۇ ئېلاندىن جىن شۇرىنغا خەۋەر يوقمۇ؟
جىن شۇرىندا ئاڭلايدىغان قۇلاق يوقمۇ؟
قانىمىزنى ئىچتىڭ بەدبەخ قارىنىڭ ئاچمۇ؟
قان شورىغۇچ ۋەھشى قىلماس قىلغانىڭنى.
. . . . . .

دەپ چوڭقۇر نەپەس ئالغاندىن كېيىن مەمنۇنىيەت بىلەن دېدى:
— ئابدۇخالىق، قەلەملىرى بارغانسېرى ئۆتكۈرلىشىپ كېتىۋېتىپتۇ جۇمۇ، بۇ شېئىرلىرى ياخشى يېزىلىپتۇ.
ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئونچىقمىدى. باراڭ ئاستى جىمجىتلىققا چۆكتى. نېمىندۇ ئويلىنىپ ئولتۇرغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر جىمجىتلىقنى بۇزدى:
— خەلپىتىم، بايانىن ئارتۇقچە ماختىۋەتتىلە، شېئىرىيەت بابىدا نۇقسانلىرىم تېخى كۆپ، مېنىڭچە شېئىر كىشىلىك تۇرمۇش بىلەن، جەمئىيەت بىلەن زىچ مۇناسىۋەتتە بولۇشى زۆرۈردۇر. شېئىردىكى بۇ ئامىل ئونىڭغا مەڭگۈلۈك ھاياتىي كۈچ بېغىشلايدۇ. قازاقنىڭ ئاتاقلىق شائىرى ئاباي قۇنانباي ئوغلىنىڭ مۇنۇ بىر كۆپلىت شېئىرى ئېسىمدىن چىقمايدۇ. راست گەپنى دېسەم، بەزىدە بۇ شېئىر مېنىڭ ھېسسىياتىمنى ئىپادىلەش ئۈچۈنلا يېزىلغاندەك تۇيۇلىدۇ:

مەن شېئىرنى يازمايمەن ئەرمەك ئۈچۈن،
قالغان، قاتقان سۆزلەرنى تەرمەك ئۈچۈن.
مەن شېئىرنى يازىمەن چۈشەنگەنگە،
ئەۋلادىمغا بىر ساۋاق بەرمەك ئۈچۈن.

نەمەت خەلپەت ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ سۆزلىرىنى زوق بىلەن ئاڭلاپ ئولتۇردى. ئۇلار شۇ تەقلىدتە يەنە بىر پەس پاراڭ

سېلىشقاندىن كېيىن، خىزمەتكار پەتنۇسلاردا ئەتلىك، شىرىلىك، خۇشبۇي پۇراپ تۇرىدىغان بادىن[1] قوغۇن كەلتۈردى. ئۇلار بىر - ئىككى تىلىمدىن قوغۇن يېيىشتى. ئارقىدىن «قۇم تاۋۇز» دەپ ئاتىلىدىغان، يېسە ئادەمنىڭ ئاغزىدا شۇرۇرىدە ئېرىپ كېتىدىغان تاتلىق تاۋۇز كەلتۈرۈلدى. تاۋۇزمۇ ئانچە يېيىلمىدى. خىزمەتكار پەتنۇسلارنى يىغىشتۇرۇپ ئېلىپ كەتتى. بىر پەستىن كېيىن نەمەت خەلپەت ئابدۇگۈلگە قاراپ دېدى:

— ئابدۇگۈل، سىزنىڭ بايىقى شېئىرىڭىزنى ئاڭلاپ، سىزگە «بەختىيار» دەپ تەخەللۇس قويغۇم كېلىۋاتىدۇ. تۇرپان دىيارىمىزنىڭ پەخرى ئابدۇخالىق ھەق - ئادالەت ئۈچۈن جان پىدا قىلغۇچى. مەن ئۇنىڭغا «ھەقيار» دەپ ئات قويايي.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن ئابدۇگۈل نەمەت خەلپەتنىڭ گەپلىرىگە قىزىقىپ كۈلۈشۈپ ئولتۇراتتى. نەمەت خەلپەت گېپىنى بىر قىرىۋېتىپ قەددىنى رۇسلاپ ئابدۇگۈلگە قاراپ شېئىر ئوقۇشقا باشلىدى:

بەختىيار، بەختىڭ ھەمىشە ساڭا بولسۇن ياخشى يار،
چۈنكى يازغان ئۇشبۇ نەزمەڭ ھەركىمنى ھەيران قالدۇرار.

نەمەت خەلپەت بەك ھاياجانلىنىپ كەتكەنىدى، شۇڭا ئۇنىڭ ئاۋازى تىترەپ چىقاتتى. ئۇ ئوڭ قولى بىلەن قويۇق، قاپقارا كەكە ساقلىنى سىلاپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قاراپ شېئىر ئوقۇشنى داۋام ئەتتى:

كۆڭلى غەملەر بىرلە تولغان خەلقىڭنىڭ بەختى ئۈچۈن،
دۈشمىنىنى مات قىلىپ ھەر جايدا قىلدىڭ ئۇنى خار.

---

[1] بادىن — تۇرپان قوغۇنىنىڭ بىر سورتى.

بۇلبۇلى گويا پۈتۈن قۇشلار ئارا سايراشتا داڭ،
شول سەنى كۆرسە ئەگەر ھەيرانۇ قالۇر ھاكۆ تاڭ.
بىر ئوقىڭ بىرگە تېگەدۇر ئىككىگە تەگمەس بىراق،
ئوقتىن ئۆتكۇر ھەر سۆزۈڭ مىڭ دۇشمەننى قىلۇر پاك[1] .
. . . . . .

نەمەت خەلپەت شېئىرنى ئوقۇپ بولۇپ، سوغۇق چاي قويۇلغان چىننى قولىغا ئېلىپ، ئۇسسۇزلۇق ئىچىشكە باشلىدى.
ئابدۇخالىق ئۇيغۇر نەمەت خەلپەت بىلەن ئابدۇگۇلگە قاراپ قويغاندىن كېيىن، قەددىنى رۇسلاپ مۇنۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

تاغ ئېگىزلىكتىن چىقارماس ئات، مەگەر ئۇكان بىلەن،
سۇ تىرەنلىكتىن چىقارماس نام، شۆھرىتى مارجان بىلەن.

تۇرمۇشۇم، تۇرغان ئۆيۈم ئاۋۇال قاراشقا بەك تۆۋەن،
تۆت تەرەپكە تارىتۇر خۇش ھىد مەگەر ۋىجدان بىلەن.

سۆزلىشىشكە، سىردىشىشقا چىن يىگىت ـ مەردلەر كېرەك،
قىلمىغايمەن ئاشىنالىق ئەقلى كور نادان بىلەن.
. . . . . .

تولغىنىپ ئىگىرايدۇ ئەل ـ يۇرت، زالىمنىڭ زۇلمىدىن،
چىن يىگىتلەر، ئەزىمەتلەر قۇتقۇزۇر ئىمكان بىلەن.

كۆنۇ تۇن ھېچ ئۇيقۇ يوق، ۋىجدان ئازابى يەنسىۋ،
ئەلنى ئويغاتماق تىلەك، تاڭدا بىر چۇقان بىلەن.

---

① پاك — ئوققا ئوخشاش «پاك» قىلىپ دەل تېگىدۇ، دېگەن مەنىدە.

. . . . . .

نەمەت خەلپەت ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ يېقىملىق، جۇشقۇن ئاھاڭدا ھېسسىياتلىق ئوقۇلغان بۇ غەزىلدىن ھۇزۇر ئېلىپ بېشىنى لىڭشىتىپ، ئاڭلىنار - ئاڭلانماس «ھە، ھە» دەپ ئولتۇرغىنىدا، ھويلىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا بىر پەيتۇن كېلىپ توختاپ «گۈدۈڭ - گۈدۈڭ» پاراڭلاشقان ئاۋاز ئاڭلاندى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر نەمەت خەلپەتكە قاراپ:

— ئۇزلىرى تەۋرىمەي ئولتۇرۇۋەرسىلە، مەن مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چىقاي، — دەپ سۆپىدىن پەسكە چۈشتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن ئابدۇگۇل دەرۋازىغا يېقىنلاشقاندا، ھويلىغا ھېسامىدىن زۇپەر، ھەبىبۇللا ئېپەندى، يۇنۇسبەگلەر كىرىپ كېلىشتى. ئۇلار قىزغىن سالاملىشىپ سۆپا يېنىغا كېلىشىگە، نەمەت خەلپەتمۇ سۆپىدىن پەسكە چۈشۈپ مېھمانلار بىلەن كۆرۈشۈپ ئۇلارنى سۆپىغا تەكلىپ قىلدى.

راھىتى بەدەن

1931 - يىلى 9 - ئاينىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنىڭ بىر ئىدى. قاشتېشىدەك سۈزۈك زەڭگەر ئاسماندا ئالىقانچىلىكمۇ بۇلۇت كۆرۈنمەيتتى. ھاۋا 7 — 8 - ئايلاردىكىگە ئوخشاش خۇددى نان يېقىشقا قىزىتىلغان تونۇردەك، نەپەسلىنىشمۇ تەسكە توختايدىغان تەپتىدىن سوۋۇپ خېلىلا سالقىنلاپ قالغانىدى.

ئىككى كۈندىن بۇيان يېزىقچىلىق قىلىدىغان خاس خانىسىدىن چىقماي قىزغىن ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ قاتتىق چارچىغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر چۈشتىن كېيىن كوچىغا چىقتى. يېڭىشەھەرنىڭ شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان ئىككى چاقىرىم چامىسىدىكى ئۈستى يېپىق بازىرىدا ئادەملەر كۆپ ئەمەس ئىدى. دۇكانلىرىدا مۈگدەپ ئولتۇرۇشقان سودىگەرلەردىن باشقا، رەستىدە ئۇياقتىن بۇياققا ئۆتۈپ كېتىۋاتقان يولۇچىلار، ئاندا - ساندا ئازغىنا رەخت - پىچەك، لازىمەتلىكلەر سېتىۋېلىۋاتقان خېرىدارلار كۆزگە چېلىقاتتى. كىشىلەرنىڭ چىرايىدا غەم - ئەندىشە، مەيۈسلۈك، مىسكىنلىك ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. بازارنىڭ مەركىزىدىكى چوڭ مەسچىتنىڭ ئالدىدىكى كىچىك مەيدانچىنىڭ ئادەملەر ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان يېرىگە بىر پارچە كونا ماتانى ئالدىغا سېلىپ يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان ئون ئۇچ - ئون تۆت ياشلاردىكى بىر تىلەمچى بالا ئىككى يانغا ئۆزىنى ئېتىپ كۆچەپ ساپايى سوقۇپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ يۈرەكنى ئەزگۈدەك مۇڭلۇق ئاھاڭدا ئېيتىۋاتقان مۇناجاتى يېقىن ئەتراپتىكى ئادەملەرنى جەلپ قىلغاچقا، ئۆتكەن - كەچكەنلەر ئۇنىڭ قېشىغا ئىختىيارسىز كېلىشەتتى.

ئۇستۇبشى جۇل - جۇل، چاچلىرى ئۆسۈپ گەدىنىگە چۈشكەن، چىرايى قارىداپ، ياڭاق سۆڭەكلىرى تومپىيىپ چىقىپ قالغان، يوغان بىر جۈپ كۆزى چوغدەك يېنىپ تۇرغان بۇ تىلەمچى بالىنى كۆرگەن ئادەم ئۇنىڭغا ئىچىنماي قالمايتتى. تىلەمچى بالىنىڭ دەردلىك نىداسى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى. ئۇ تۇرپاندىكى داڭلىق ئاشپۇزۇل سوۋازىنىڭ ئاشخانىسىغا كىرمەكچى بولۇپ باسقان قەدىمىنى توختاتتى - دە، تىلەمچى بالا تەرەپكە بۇرۇلدى.

تىلەمچى بالا ئېيتىۋاتقان مۇناجاتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ قانداقتۇر بىر ناخشىنى ئېيتىشقا باشلىدى. ناخشىنىڭ مۇڭلۇق ساداسى كىشىنىڭ يۈرەك تارىلىرىنى تىترىتەتتى. رەستىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان كىشىلەر ئىختىيارسىز توختاپ تىلەمچى بالىغا قاراپ تۇرۇپ قالاتتى. ئورۇق، چىرايلىرى سارغايغان، ئاق بۆز كۆڭلىكىنىڭ ئوچۇق تۇرغان ئالدىدىن تال - تال قوۋۇرغا ئوستىخانلىرى كۆرۈنۈپ قالغان نامرات دېھقانلار، ئالدىراش كېتىۋاتقان كاسىپلار تىلەمچىنىڭ ھالىغا ئىچىنغان ھالدا يانچۇقلىرىنى كولاپ تەسلىكتە بىرەر يېرىم مىس ياماقنى ئۇنىڭ ئالدىغا تاشلىشاتتى. ياخشى كىيىنىشكەن، سېمىز، پور بايلارنىڭ بەزىلىرى بىرەر ياماق، بەزىلىرى بىر ئۆچۈم ياماق تاشلىشىپ ماڭسا، بەزىلىرى ئەتەي ئۇنى كۆرمەسكە سېلىپ يولدىن ئەگىپ ئالدىراش كېتىشەتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ سالماق قەدەم تاشلاپ، تىلەمچىنىڭ مۇڭلۇق ناخشىسىغا قۇلاق سالغاچ ئۇنىڭغا يېقىنلاشتى. تىلەمچىنىڭ يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر قېتىدىن ئۇرغۇپ چىقىۋاتقان ئەلەملىك نىداسى شائىرنى ئەسىر قىلىۋالغانىدى:

مەن ئاتامدىن ئايرىلىپ، ياھۇ، يائاللا،
سۈندى قاناتىم قايرىلىپ، ياھۇ، يائاللا.

تىرىك تۇرۇپ دوزاخنى كۆردۈم، ياھۇ، ياتاللا،
جانىم ئانامدىن ئايرىلىپ، ياھۇ، ياتاللا.

ئەي يارەنلەر، ھەركىمى، ياھۇ، ياتاللا،
مەندەك يېتىم بولمىغاي، ياھۇ، ياتاللا.
يۈرىكى زەرداپ بولۇپ، ياھۇ، ياتاللا،
كۆڭلى دەردكە تولمىغاي، ياھۇ! ياتاللا!

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەلەم بىلەن چوڭقۇر بىر نەپەس ئېلىپ ئۆز - ئۆزىگە ئاستا پىچىرلىدى:

— ۋاھەرىخا، بىچارىنىڭ تازا مەكتەپتە ئوقۇيدىغان ۋاقتى ئىكەن، كۆزلىرىدىن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى، بۇ بالىنى تەربىيىلىسە چوقۇم بىر ئىستېدات ئىگىسى بولۇپ چىقىدىكەن. مىڭ كەررە ئەپسۇس، بۇنداق بالىلار ھەممىلا يەردە كۆرىنىڭلاپ كۆزگە چېلىقىدۇ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر پۈتۈن ۋۇجۇدىغا تارىلىۋاتقان ئەلەملىك ھاياجىنىنى بېسىۋالدى ۋە شىمىنىڭ ئارقا يانچۇقىغا قول سېلىپ بىر كۈمۈش تەڭگىنى چىقاردى - دە، تىلەمچى بالىغا سۇنۇپ:

— مە، ئالغىن، — دېدى بالىغا قاراپ ئىچى سىرىلغان ھالدا.

تىلەمچى بالا ناخشا ئېيتىشتىن توختاپ، ئالدىدا ئۆزىگە پارقىراق كۈمۈش تەڭگىنى سۇنۇپ تۇرغان يېپيېڭى، پاكىز كىيىنگەن، ئىسسىق چىراي كىشىگە قارىغىنىچە ھەيرەتتە قالدى.

— بول، تېز ئالە، شائىرنىڭ قولى تېلىپ كەتتى، — دېدى يېنىدا قاراپ تۇرغان بىر كىشى.

تىلەمچى بالا دىرىلدەپ تىترەپ تۇرغان، ئورۇق، ئىنچىكە قوللىرىنى سوزغىنىچە ئورنىدىن تۇرۇۋېدى، شائىر تەڭگىنى ئۇنىڭ ئالقىنىغا سېلىپ قويۇپ دېدى:

— كەچقۇرۇن بىزنىڭ ئۆيگە بارغىن، بولامدۇ؟ ئابدۇراخمان

مەخسۇم ھاجىنىڭ ئۆيى قايسى دەپ سوربساڭ، بالىلار ساڭا كۆرسىتىپ قويىدۇ، دەيدىغان گەپ بار.

تىلەمچى بالا ئۆمرىدە بۇنداق مۇلايىم، مېھرىبان، ئىسسىق چىراي، ئالىيجاناب ئادەمنى ۋە قولىدىكىدەك بۇنداق جىق پۇلنى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاچقا، ھەيرانلىقتىن تىلى سۆزگە كەلمەي خۇددى ھەيكەلدەك قېتىپ قالغانىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر گېپىنى تۈگىتىپ كەينىگە بۇرۇلۇپ ماڭغان چاغدىلا تىلەمچى بالا ئېسىنى يىغىپ، دۈڭاغا قولىنى كۆتۈردى:

— ئامىن، ئىلاھا ئامىن! ھىممەتلىرىگە رەھمەت، جېنىم ئاكا! خۇدايىم ئارزۇ ـ تىلەكلىرىگە يەتكۈزگەي، بەخت ـ تالەيلىرى زىيادە بولغاي، دۆلەتلىرى توپپاتا غۇجامنىڭ تېغىدىنمۇ ئېگىز بولغاي...

بالىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان سېمىز، دوغلاق سودىگەر يېنىدىكى ھەمراھىغا:

— قاراپ باقسىلاچۇ، خالىق شويى مۇنۇ تىلەمچىگە بىر كۈمۈش تەڭگە سەدىقە قىلغان ئوخشىمامدۇ، — دېدى تىلەمچى بالىنىڭ قولىنى شەرەت قىلىپ.

قاتاڭغۇ، ئېگىز بويلۇق سودىگەر بېشىنى گىلدىڭشىتىپ:

— ھەي، «قانىنىڭ قەدرىنى سالجى بىلەر، پۇلنىڭ قەدرىنى ھاجى» دەپ، ئۇ ئەجىر قىلىپ تاپمىغان پۇل ـ دە! مەخسۇم ھاجىمنىڭ پۇلىنى گادايلارغا خەيرى ـ ئىھسان قىلىپ تۈگىتىدۇ ـ دە، بۇ.

— شۇنى دېسىلىرا، چىك ـ چىك، — دېدى تامىقىنى چىكىلدىتىپ سېمىز سودىگەر، — بۇ تىلەمچىنىڭ تېخى «ئاخشاملىقا ئۆيگە بار» دەپ چىللاپ قويىدى، ۋاي قوۋۇرغام، بۇنى نېمە دېگۈلۈك؟ «پىيازنىڭ پوستى تولا، ھاماقەتنىڭ دوستى» دەپ، ھازىر جاھاندا نېمە كۆپ دېسىلە، تىلەمچى بىلەن ئوغرى كۆپ، بىرسىنى ئۆيگە چىللىغان بىلەن، قالغانلىرىنى قانداق قىلىدۇ، ھاماقەتلىكتە بۇ، ھاماقەتلىك. ھى ـ ھى ـ ھى!...

— ھا ـ ھا ـ ھا!...

ئىككى سودىگەر زاكىلىق ئارىلاش كۆلۈشۈپ، تىلەمچى بالىنىڭ قولىدىكى پارقىراپ تۇرغان كۆمۈش تەڭگىگە قاراپ ئىچى ئاداپ يەنە نېمىلەرنىدۇ دېيىشىپ، سول قول تەرەپتىكى تار كوچىغا كىرىپ كۆزدىن غايىب بولۇشتى. بۇ چاغدا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تىلەمچى بالىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ ئۆزاپ، «سودىگەر كوچىسى» دەپ ئاتىلىدىغان كوچىغا بۇرۇلۇپ دۇقمۇشقا يېقىنلاشىپ قالغانىدى. قەلبىنى ئازابلىق ھېسسىيات چۈلغۇالغان شائىر سالماق قەدەم تاشلاپ بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ ئاستا كېتىۋاتاتتى. بايانتىن ئۇ ھويلىسىدىن كوچىغا چىقىپ بىرەر مىنۇت قەدەم ماڭا ـ ماڭماي ئۇنىڭغا بەش تىلەمچى ئۇچرىغانىدى، چوڭ مەسچىتنىڭ ئالدىدىكى بالا بولسا ئالتىنچىسى ئىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ قەلبىدىن ئۇرغۇغان ھېسسىيات گويا توغانىنى بۇزۇپ شىددەت بىلەن ئۇركەشلەپ يامرىغان كەلكۈندەك ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى قاپلاپ، تېنىنى شامالغا دۇچ كەلگەن ياپراقتەك تىترىتىۋاتاتتى. غەزەپ ۋە ئەلەملىك ھېسسىياتتىن شۇدەمدە بىر يېڭى شېئىر تۇغۇلدى:

جەبىر ـ زۇلۇمدىن قۇتۇلماي ئۆتمەكتە ئۆمۈرلەر تامام،
«يالغۇز ئاتنىڭ چېكى چىقماس»، يا يەتمىدى مېنىڭ چامام.
مىسلى كۆزىنى تېڭىپ جۇۋازغا قوشقان سېرىق ئۆي،
تېپىلماس يەر يۈزىدە زۇلۇمغا بىزدەك چىڭ چىدام.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تۆۋەن، لېكىن ۋەزمىن ئاۋاز بىلەن بۇ يالقۇنلۇق مىسرالارنى ئوقۇۋېتىپ دوقمۇشتىن ئايلىنىپ ئۆتكەنىدى، «ئامىن، ئىلاھا ئامىن!» دەپ سوزۇپ ئېيتىلىۋاتقان بىر تىترەڭگۈ، ئېچىنىشلىق ئاۋاز ئۇنىڭ تەپەككۇر ئاسمىنىدا يۇكسەكلىككە ئۇرلەپ پەرۋاز قىلىۋاتقان خىيال قۇشىنى ئۇچۇرۇۋەتتى.

— ئامىن، ئىلاھا ئامىن!...

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تارشىدەك قېتىپ كەتكەن، ئورۇق ئىككى قولىنى جۈپلەپ ئېگىز كۆتۈرۈپ ئۆزىگە زور ئۈمىد بىلەن قاراپ «ئامىن، ئىلاھا ئامىن» نى تەكرارلاپ ئالدىدا تۇرغان تىلەمچىگە ھېسداشلىق نەزىرى بىلەن قاراپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى ـ دە، كاستۇمىنىڭ يانچۇقىغا قول سالدى. ئەستا، ماۋۇ ئىشنى كۆرۈڭ، كاستۇمىنىڭ يانچۇقى قۇرۇق ئىدى. ئۇ شىمىنىڭ يانچۇقىغا قولىنى تىقىۋىدى، قولياغلىقتىن بۆلەك نەرسە چىقمىدى. ئۇ كىرلىشىپ كەتكەن بۆز كۆڭلىكىنى تۆت يەردىن يامىۋالغان، تامبىلى تىزىنى سەللا يېپىپ تۇرغان چاڭگا ساقال، ئوتتۇرا بوي بۇ تىلەمچىگە بىر نەزەر سېلىپ قولىنى سىلكىدى ـ دە، ئويلىنىپ تۇرمايلا ئۇچىسىدىكى تېخى يېقىندىلا ئۇرۇمچىدىكى جامال سەيپۇڭغا مەخسۇس بۇيرۇتۇپ تىكتۇرگەن قارا سارجا كاستۇمىنى سالدى. ئۇ ئالدىدا تېڭىرقاپ كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ قاراپ تۇرغان تىلەمچىگە كاستۇمىنى تۇتقۇزۇپ قويغاندىن كېيىن دېدى:

— ساڭا بەرگۈدەك پۇلۇمۇ يوقكەن، بۇنى كىيىۋالغىن.

تىلەمچى ھاياجانلانغىنىدىن تىتىرەپ كەتتى. ئۇ كالپۇكلىرىنى ئۆمەللەپ گەپ قىلماقچى بولغان بولسىمۇ، تىلى كالۋالىشىپ:

— بۇ، بۇ— ... دېگىنىچە كاستۇمىنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قايتۇرۇپ سۇندى.

— شائىر ئەپەندىم سەدىقە قىلغاندىن كېيىن ئالمامسەن، شا قاسىم، سەنمۇزە، ئۇنداق قىلساڭ شائىرىمىزنىڭ قورسىقى كۆپمەمدۇ، — دېدى يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر كىشى تىلەمچىگە.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شا قاسىمغا «شۇنداق» دېگەن مەنىدە بىر قاراپ قويۇپ كوچىنىڭ كۇنىپىتىش تەرىپىگە قاراپ مېڭىپ كەتتى.

ئۇ ئۆز خىيالى بىلەن بولۇپ ئەكبەرخاننىڭ دۇكىنىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالغىنىنمۇ تۇيمىدى. پەقەت دۇكاننىڭ ئىچىدىن

چىقىۋاتقان ئەكبەرخان:

— ۋۇي ئابدۇخالىق، ئۇياقتىن كېلىۋاتىدىلىغۇ؟ بازارغا بارغانمۇ؟ — دېگەندىلا، بېشىنى كۆتۈرۈپ ئالدىدا تۇرغان ئەكبەرخان بىلەن سالاملىشىپ قول ئېلىشىپ قىسقىچە ھال - ئەھۋال سوراشتى.

— قېنى، مەرھەمەت! — ئەكبەرخان ئۇنى دۇكانىنىڭ يان ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى.

ئىككىيلەن ئۆيگە كىرىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن ئەكبەرخان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا بىر چىنە ئۇسسۇزلۇق قويۇپ بولۇپ ئورنىدىن تۇرۇپ تەۋەززۇ بىلەن ئىلتىجا قىلدى:

— شائىرىم، بىر مىنۇتقا رۇخسەت قىلسىلا - دە، مۇلازىم بالىنى ئىشقا بۇيرۇۋېتىپتىمەن. ئۆزۈم ماڭمىسام ئېپلەشمىگۈدەك، بازاردىن ئېغىزغا تېتىغۇدەك بىرنېمە ئېپكېرەي.

— مەيلى، ئىختىيار ئۆزلىرىدە، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

ئەكبەرخان:

— ھازىرلا كېرىمەن، ھازىرلا، — دېگىنىچە ئالدىراش ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىر پەس ئولتۇرغاندىن كېيىن ئالدىدىكى پەتنۇسقا قويۇلغان چىنىنى قولىغا ئېلىپ ئۇسسۇزلۇقتىن بىر ئوتلاپ تۇرۇشىغا، دۇكانىنىڭ پەشتاختىسىدىن بىر ئەر كىشىنىڭ غارالڭ - غۇرۇڭ ئۇنى ئاڭلاندى:

— ھوي دۇكاندار ئۇستام، رەخت ئالمەن، رەخت!

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئورنىدىن تۇردى - دە، دۇكانغا چىقىپ پەشتاختاينىڭ ئالدىغا كەلدى. پەشتاختاينىڭ ئالدىدا سول بىلىكىگە گۈللۈك ئالا خۇرجۇن ئارتىۋالغان، قارا ساقاللىق، يېشى قىرىقلاردىن ھالقىغان، چەكمەندىن پەشمەت ۋە تامبال كىيگەن تەمبەل بىر دېھقان جاۋەندىكى گەزمالالارغا قاراپ تۇراتتى.

— رەخت ئالمەن، رەخت، — تەكرارلىدى خېرىدار.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر خېرىدارغا قاراپ ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن «قېنى، قايسىسىدىن ئالىسەن» دېگەندەك بېشىنى بىلىنەر - بىلىنمەس لىڭشىتىپ قويۇپ گەپ قىلمىدى.

— ئاۋۇ رەختىنىڭ ئېتى نېمە؟ — دېدى خېرىدار قىزىل شاتۇارنى كۆرسىتىپ.

— بولىدۇ، ئىلىك، — ئابدۇخالىق ئۇيغۇر خېرىدار كۆرسەتكەن رەختكە بىر قاراپ قويۇپ، —بۇ رەختىنىڭ ئېتى...

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سەل دۇدۇقلاپ قېلىپ مىسىقىدا كۆلۈمسىرەپ جاۋاب بەردى:

—بۇ رەختىنىڭ ئېتى راھىتى بەدەن.

بۇ شېئىرىي ئىسىمنى ئاڭلاپ خېرىدار كۆلۈپ كەتتى. ئۇ بىر پەس كۆلگەندىن كېيىن ئۆزىنى توختىتىۋېلىپ:

— ھەببەللى، گەپلىرى تازا يېڭ باستى. راھىتى بەدەندىن بەش گەز ئالاي، — دەپ پوتىسىغا چىگىۋالغان چەندازىسىدىن بىر نەچچە تەڭگىنى چىقاردى.

شۇ ئەسنادا يېمەكلىك كۆتۈرگەن ئەكبەرخان ئالدىراش يېتىپ كەلدى - دە، قولىدىكى بولاقلارنى يان ئۆيگە ئەكىرىۋېتىپ دۇكانغا چىقتى. ئۇ خېرىدارنىڭ قولىدىكى پۇلنى ئېلىپ شاتۇارنى بەش گەز ئۇلچەپ خېرىدارنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر خېرىدارغا كۆلۈمسىرەپ قاراپ قويۇپ، بېشىنى لىڭشىتىپ خوشلاشتى - دە، ئىچكىرىدىكى ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

دۇنيادا ئەڭ قىممەتلىك نەرسە

1931 - يىلى كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرى، ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن بازارغا بېرىپ قايتىپ كېلىۋاتقان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كەنجى سىڭلىسىنىڭ دەرۋازا ئالدىدىكى بۇرجەكتە غەمكىن ھالدا بېشىنى ساڭگىلىتىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ سائىتىگە قاراپ قويۇپ سىڭلىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ سورىدى:

— بۇۋىخەلچەم، بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىپ تۇرىسەن؟

بۇۋىخەلچەم جىۋىرلاپ سۆزلىگىلى تۇردى:

— دادايام بۇ يەرگە چىقسام، سىراجدىن زۇپەر خەمەك يەپ مەكتەپكە كېتىۋاتقانىكەن، «خەمەكتىن بىزە بەرگىن» دېسەم، بەرمىدى. ئۈيگە كىرىپ ئانامغا «خەمەك يەيمەن» دېسەم، ئانام بىر سەر پۇل بەردى. بازارغا بارسام بىر قېرى ئادەم خەمەك سېتىۋاتقانىكەن، ئۇ ئادەمگە پۇلۇمنى بەردىم. ئۇ بوۋاي: «ئۆزىڭىزمۇ ئوينىغۇچتەك[1] يۈمىلاق، كىچىك قىزكەنسىز، خەمەكنىڭ كىچىكى تاتلىق، قىزىم» دەپ كىچىك خەمەكلەرنى تاللاپ سېۋىتىمنى توشقۇزۇپ بەردى. ئىككى خەمەكنى يېدىم، ئۆچىنى دوستۇمغا بەردىم، قالغىنىنى ئۈيگە ئېلىپ كەلدىم. ئانام خەمەكلەرنى كۆرۈپ ماڭا كايىپ: «ماڭ، بۇ خەمەكلەرنى ئەپچىقىپ ئۇ قېرىغا يانداۋۇپ بېرىپ پۇلنى ئەپكەل، بىرەرمۇ چوڭ خەمەك يوق، ھەممىسىلا تۆكىدىن ئاجرىمىغان بىرنېمىلەركەن...» دېدى. مەن ئانامدىن قورقۇپ نېمە قىلىشىمنى بىلمەي تۇرىمەن.

---

[1] ئوينىغۇچ — چىلگە.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىنى ساڭگىلىتىپ تىرنىقىنى تاتىلاپ تۇرغان سىڭلىسىنىڭ مۇرىسىنى تۈرتۈپ تۇرۇپ سەمىمىي ھالدا دېدى:

— ئۇكام، ئېسىڭدىن چىقارما، دۇنيادا ئەڭ قىممەتلىك نەرسە ۋاقىتتۇر، چۈنكى ۋاقىتنى ئالتۇنغىمۇ سېتىۋالغىلى بولمايدۇ، ۋاقىتنى قەدىرلەش كېرەك. بىر سەر پۇلنى دەپ بىر سائەت دەرستىن قالساڭ، نېمىدېگەن ئېچىنىشلىق، ماڭ، تېز بول، جىلتەڭنى ئېسىپ مەكتىپىڭگە ماڭ.

— ئانام پۇل قېنى دېسە، نېمە دەيمەن؟

— مەن دېگەندەك قىل، ئانامغا مەن ئېيتىپ قويىمەن. تېز بول، ۋاقىت ئادەمنى كۈتۈپ تۇرمايدۇ. بىر سەر پۇلنىڭ كارى چاغلىق، ئۆگىنىش ۋاقتى قانچە سەر ئالتۇندىنمۇ قىممەتلىك.

بۇۋىخەلچەم «ھىم» دەپ بېشىنى لىڭشىتىپ ھويلىغا كىردى - دە، سېۋەتنى بىر بۇلۇڭغا قويدى. كارىۋاتتىكى جىلتىسىنى ئېلىپ ئاكىسى بىلەن خوشلىشىپ مەكتەپكە قاراپ يۈگۈردى.

ئۇنى قويۇۋېتىپ، مېنى تۇتۇڭلار

1931 ـ يىلى كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر خاس خانىسىدا ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ قاتتىق چارچىغانىدى. ئۇ كوچا ئايلىنىپ مېڭىسىنى سەگىتىپ كىرىش ئۈچۈن بازارغا چىقتى. بازاردىكى تۈرلۈك ئىشلارنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ تەپەككۇر قۇشى پەرۋاز قىلىشقا باشلىدى:

تۇرپان شىنجاڭنىڭ ئىچكى ئۆلكىلەر بىلەن ئالاقە قىلىدىغان قاتناش لىنىيىسىدىكى مۇھىم جاي بولۇپلا قالماي، بەلكى ئۆلكە مەركىزى ئۈرۈمچىگە يېقىن، ئىستراتېگىيىلىك ئورنى ئالاھىدە مۇھىم بولغاچقا، جىن شۇرېن بۇ يەردە تۇرۇۋاتقان چېرىكلىرىنى ئاز كۆرۈپ، 1930 ـ يىلىدىن باشلاپ ھەربىي كۈچىنى كۆپەيتتى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە، پۇقرالارنىڭ ئۈستىدىكى ئەسلىدىمۇ ناھايىتى ئېغىر بولغان باج ـ سېلىق، ئالۋان ـ ياساقلار تېخىمۇ كۆپىيىپ، ئۇلارنىڭ ئۈستىدىن خۇددى تاغدەك بېسىشقا باشلىدى.

1930 ـ يىلىنىڭ بېشىدا تۇرپ[illegible]ڭ ئامباللىقىغا تەيىنلىنىپ كەلگەن خۇ دارىن يەرلىك ئەمەلدارلار بىلەن بىرلىشىۋېلىپ، پۇقرالارغا يېڭىدىن باج ـ سېلىق سېلىپ، خەلقنى ئىقتىسادىي ياقتىن تالان ـ تاراج قىلىشنى كۈچەيتتى. ئۇ شەھۋەتپەرەس بولغاچقا، تۇرپان شەھەر ئىچىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ چىرايلىق خوتۇن ـ قىزلىرىنى ئاخشىمى ئادەم ئەۋەتىپ مەپە بىلەن يامۇلغا يوشۇرۇنچە ئەكەلتۈرۈپ، ئۆيىگە سولىۋېلىپ زورلۇق بىلەن ئاياغ ئاستى قىلدى. بۇ نومۇسسىز شەرمەندىچىلىككە چىداپ تۇرالمىغان

پۇقرالار دەرد - ئەلەملىرىنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا ئېيتىشاتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر خۇ دارىننىڭ ئىنسان قېلىپىدىن چىقىقان زورلۇق - زومبۇلۇقلىرىغا قاتتىق غەزەپلىنىپ تۇرغىنىدا، جىگەرلىك تۆمۈر جىساھاجى كېلىپ خۇ دارىننىڭ تولىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ كېتىۋاتقىنىنى، ئۇنىڭ «بۇرنىنىڭ بېزى»نى ئېلىپ قويمىسا بولمايدىغان دەرىجىگە يەتكەنلىكىنى ئېيتتى. تۆمۈر جىساھاجى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن بۇ ھەقتە ئۇزاق سۆزلەشتى. ئاخىر تۆمۈر جىساھاجى خۇ دارىن بىلەن بىۋاستە زاكونلاشماقچى بولدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنى قەتئىي قوللىدى.

تۆمۈر جىساھاجى يامۇل مەھكىمىسىگە كىرىپ ئامبال خۇ دارىن بىلەن زاكونلاشقاندا، ھېلىگەر، قۇۋۇ تۆلكە خۇ دارىن ئۆزىنىڭ پۇقرالارنىڭ خوتۇن - قىزلىرىنى ئاياغ ئاستى قىلغان شەرمەندە قىلمىشىغا كۆرۈنۈشتە خىجىللىقىنى بىلدۈرۈپ، توۋا قىلغاندەك بولۇپ بۇنداق قىلماسلىققا ۋەدە بەردى. لېكىن، ئۇزۇن ئۆتمەي تۆمۈر جىساھاجىغا قارا چاپلاپ، ئۇنى قولغا ئېلىپ زىندانغا تاشلىدى. بۇنىڭدىن كۆرەكىلەپ كەتكەن خۇ دارىن تېخىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى. پۇقرالار ئارىسىدا زۇلۇمغا قارشى چوڭ - كىچىك قارشىلىق كۆرسىتىش ھەرىكەتلىرى تەرەپ - تەرەپتىن كۆتۈرۈلۈپ چىقىشقا باشلىدى. جەمئىيەتتە ھەر خىل زىددىيەتلەر گىرەلىشىپ كۆچىيىپ كەتتى. خەلق ئىچىدە فېئودالىلىق سىنىپىي زۇلۇم ۋە مىللىي زۇلۇمغا قارشى غۇلغۇلا كۆتۈرۈلدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر جەمئىيەتتىكى رېئال زىددىيەتلەرنى كۆزىتىپ، خەلق ئاممىسىنىڭ زۇلۇم، ئاسارەتكە قارشى غەزەپ - نەپرىتى كۆچلۈك بولسىمۇ، ھازىرغىچە تېخى ئويغىنىپ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ بىر ياقىدىن باش، بىر يەكدىن قول چىقىرىپ كۆرەشكە ئاتلىنىش دەرىجىسىگە يېرىپ يەتمىگەنلىكىنى كۆردى. ئۇ خۇددى قۇمدەك چېچىلىپ تۇرۇۋاتقان خەلق ئاممىسىنى ئويغىتىپ، زىچ ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ زۇلۇمغا قارشى كۆرەشكە قوزغاش ئۈچۈن بىر

جەڭگىۋار ناخشىنىڭ بولۇشى زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ تۇرپاندا كەڭ تارقالغان خەلق ناخشىسى «گۈل ئاچسۇن» غا يېڭىدىن بىر ناخشا تېكىستى يېزىپ چىقىشنى ئويلاپ يۈردى. ئۇ 1930 - يىلى يازدا باغرىدىكى ئۈزۈمزار چوڭ باغنىڭ ئىچىگە جايلاشقان ئۆيىدە بەش كۆپلەتلىك بىر ناخشا تېكىستى يازدى. باغرىدا قۇربان تەمبۇر ئىسىملىك بىر پېشقەدەم سازەندە بولۇپ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنىڭ بىلەن يېقىن ئەسرار ئىدى. قۇربان تەمبۇر بۇرۇن شائىر يازغان «قىزىل گۈل»، «قايدىسەن»، «ئىشقىدا پەرياد» شېئىرلىرىنى ئاھاڭغا سېلىپ ناخشا قىلىپ ئېيتىپ، خەلقنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا مۇيەسسەر بولغانىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يېڭى يازغان بەش كۆپلەت تېكىستىنى ئېلىپ قۇربان تەمبۇرنىڭ ئۆيىگە باردى. پېشقەدەم خەلق سازەندىسى قۇربان تەمبۇر شائىرنى ناھايىتى قىزغىن كۈتۈۋالدى. چاي ئىچىلىپ داستىخان يېغىشتۇرۇلغاندىن كېيىن شائىر ساھىبخانىغا يېڭى يازغان شېئىرىنى كۆرسەتتى. ساھىبخانا قۇربان تەمبۇر بۇ شېئىرنى ئاڭلاپ كۆرۈپ شائىرنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىۋالغانىدەكلا بۇ تېكىستىنى خەلق ناخشىسى «گۈل ئاچسۇن» نىڭ سۇزۇتۇقىغا[1] سالسا بولىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئۇ قوزۇقتا ئېسىپ قويغان تەمبۇرىنى قولىغا ئېلىپ سازلاپ، تۆۋەن ئاھاڭ بىلەن تېكىستىنى بىر كۆپلەت، بىر كۆپلەتتىن «گۈل ئاچسۇن» نىڭ ئاھاڭىغا سېلىپ ئېيتىشقا باشلىدى. شائىر بىلەن پېشقەدەم سازەندە بىر كۈن ھەپىلىشىپ ئاخىر ناخشا تېكىستىنى «گۈل ئاچسۇن» نىڭ ئاھاڭىغا خېلى ئوبدانلا سېلىپ چىقتى. ئىككىسى مەسلىھەتلىشىپ، بۇ يېڭى ناخشىغا «ئاچسۇن» دەپ ئات قويدى.

دەسلەپتە قۇربان تەمبۇر يېڭى تېكىستكە ئاساسلانغان «ئاچسۇن» نى ئېيتىۋىدى، ئۇنىڭغا قىزىقىدىغانلار ئانچە كۆپ بولمىدى.

---

① سۇزۇتۇق — ئاھاڭ.

كىشىلەر «ئاچىل»نى كونا تېكىست بويىچە ئېيتىپ يۈردى. ئارىدىن بىر مەزگىل ئۆتۈپ قۇربان تەمبۇر ۋە ئۇنىڭ شاگىرتلىرى توي - تۆكۈن، مەشرەپ سورۇنلىرىدا «ئاچىل»نى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يازغان تېكىست بويىچە ئېيتىپ خەلق ئىچىگە تارقاتتى. كېيىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يېڭىشەھەردىكى ئەنەيتۇللا ئەپەندىنىڭ «ھۆرىيەت مەكتىپى» ۋە كونىشەھەر نەنمۇڭدىكى لىتىپ ئەپەندىنىڭ مەكتىپىدىكى ئوقۇغۇچىلارغا «ئاچىل» نى ئۆگەتتى. 1930 - يىلى كۈزگە كەلگەندە، بۇ ناخشا بالىلارنىڭ ئاغزىدىن چوڭلارنىڭ ئاغزىغا چىقتى، يېڭىشەھەر، كونىشەھەر ۋە باغرىدىن بۇيلۇق، يېڭىسار، چاتقال، تۇرپان قىر، يار، يەمشىلەرگىچە تارقالدى. بۇ يېڭى ناخشىنىڭ خەلقنى بىرلىك، ئىتتىپاقلىققا ئۈندەپ، زۇلۇمغا قارشى تۇرۇپ، ئەركىنلىك، ئازادلىق ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا چاقىرغۇچى جەڭگىۋار مەزمۇنى، مۇڭلۇق، لىرىك ئاھاڭى زۇلۇم - سىتەمنى يەتكۈچە تارتىۋاتقان خەلقنىڭ يۈرەك ساداسىنى ئىپادىلىگەنىدى. شۇڭا بۇ ناخشا ئۇزاققا قالماي تۇرپاننىڭ يېزا - سەھرالىرىغىچە كەڭ تارقىلىپ، خەلقنىڭ ياڭراق ساداسىغا ئايلىنىپ كەتتى.

1931 - يىلى 3 - ئاينىڭ 11 - كۈنى قۇمۇل دېھقانلىرىنىڭ جىن شۇرېن ئەكسىيەتچى ھاكىمىيىتىگە قارشى قوراللىق قوزغىلىڭى پارتلىدى. «ئاچىل» ناخشىسى ئۇزۇن ئۆتمەي قۇمۇلغا يېتىپ بېرىپ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ سۆيۈپ ئوقۇيدىغان ناخشىسىغا ئايلاندى. «ئاچىل»نىڭ جەڭگىۋار ساداسى قۇمۇل تاغلىرىدا ياڭراپ، ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلارنى قورقۇنچقا سېلىۋەتتى.

1931 - يىلى يازدا، تۇرپان ئامبىلى چۇ داخەن تۇرپاندىمۇ قۇمۇلدىكىدەك قوزغىلاڭ يالقۇنىنىڭ تۇتىشىپ قېلىشىدىن قاتتىق چۆچۈپ، «ئاچىل» ناخشىسىنى ئېيتىشنى قەتئىي مەنئى قىلىپ يارلىق چۈشۈردى. شۇنىڭدىن كېيىن «ئاچىل» ناخشىسىنى ئېيتقان پۇقرالارنى تۇتۇپ زىندانغا تاشلاشتەك تاريختا مىسلى كۆرۈلمىگەن

دەھشەتلىك زۇلۇم - زوراۋانلىق، باستۇرۇشلار باشلاندى.

شائىر سودىگەر كوچىسىدىن كۆنچىقىش تەرەپكە مېڭىپ بۇتخانىنىڭ ئالدىغا كەلدى، ئۇ يامۇل مەھكىمىسىنىڭ ئىككى يايىسى بىر دېھقانىنىڭ قولىنى قايرىپ باغلاۋاتقانلىقىنى ئۇستىگە كېلىپ قالدى. دېھقان داد - پەريات كۆتۈرۈپ ناله قىلاتتى:

— بۇ قانداق زامان بولدى؟ ناخشا ئېيتقانغىمۇ ئادەم تۇتقان بارمۇ؟ ناخشا ئېيتىشىمۇ گۇناھمۇ؟

— بۇ ئامبال جانابلىرىنىڭ يارلىقى، تولا كاپشىماي ئالدىڭغا قاراپ تېز ماڭ! — يايىلاردىن بىرى شۇنداق دېگىنىچە دېھقانىنى ئالدىغا ئىتتىردى.

— توختاڭلار!

ئىككى يايى بۇ كەسكىن بۇيرۇق تەرىقىسىدىكى ۋارقىراشتىن چۆچۈپ كېتىشتى - دە، مېڭىپ كېتىۋاتقان جايىدا تۇرۇپ قالدى. «توختاڭلار» دېگەن ئادەم ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىدى. ئۇ ئىككى يايىنىڭ يېنىغا بېرىپ سورىدى:

— بۇ ئادەمنى قانداق گۇناھى ئۈچۈن تۇتقۇن قىلدىڭلار؟

يايىلار سالاپەتلىك كىيىنگەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ سۇرلۇك قىياپىتىدىن ئەيمەنگەن ھالدا دىققەتتە تۇرۇشتى، ئۇلاردىن بىرى:

— شويى، ئامبال جانابلىرىنىڭ «ئاچىل ناخشىسى پۇقرالارنى ھۆكۈمەتكە قارشى غەلىيان كۆتۈرۈشكە قوزغايدىغان ئەڭ خەتەرلىك ناخشا. كىمكى ئۇنى ئېيتسا، ئۇنداق ئادەم قاتتىق جازاغا ئۇچرايدۇ» دېگەن يارلىقى بار. بۇ ئادەم ئامبال جانابلىرىنىڭ يارلىقىنى كۆزگە ئىلماي، «ئاچىل» ناخشىسىنى ئاشكارا ئېيتىۋاتىدۇ. بىز ئۇنى دەل ناخشا ئېيتىۋاتقانلىقىدىن ئۇستىدىن تۇتۇۋالدۇق، — دېدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يايىغا قاراپ كەسكىنلىك بىلەن دېدى:

— بۇ دېھقان گۇناھسىز، بۇنى ئۇنىڭ ئۇزىمۇ دەۋاتمامدۇ؟ ئاڭلىمىدىڭلارمۇ؟ ئۇنى قويۇۋېتىپ مېنى تۇتۇڭلار، «ئاچىل»

ناخشىسىنىڭ تېكىستىنى مانا مەن يازغان.

بۇ گەپ بىلەن ھېلىقى يايى دۇدۇقلاپ يەرگە قاراپ گېپىنى تاپالماي تۇرۇپ قالدى. ئىككىنچى يايى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا يالۇۋرغان ھالدا:

— جانابلىرى، بۇ ئادەمنى قويۇپ بەرسەكمۇ بولىدۇ. بىراق بىزگىمۇ نېمە ئامال؟ يامۇلدىن بەرگەن تەمىنات تۇرمۇش خەج - خىراجىتىمىزگە يېتىشمەيدۇ، ئۆيدە كىچىك بالىلىرىمىز بار. ئامبالنىڭ يارلىقىنى ئىجرا قىلمىساق، كاللىمىزنىڭ كېتىشىدىن قورقىمىز، — دېدى.

— سىلەر بۇ دېھقانىنى قويۇۋېتىڭلار، تۇتۇش توغرا كەلسە، مانا مېنى تۇتۇڭلار! — دېدى تەكرارلاپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

يايلار كەينىگە داجىشىپ قايتا - قايتا تەزىم قىلىشىپ دېدى:

— ئۆزلىرىدەك يۇرت ئاتىلىرىنى تۇتۇشقا ھەددىمىز يوق، جانابلىرى.

— بۇ دېھقانىنى قويۇۋەتكەندىن كېيىن يامۇلدىن بۇ توغرۇلۇق بىرەر گەپ بولسا، مېنى كۆرسىتىپ قويۇڭلار، ئامبالغا ئۆزۈم جاۋاب بېرىمەن.

— خوش، جانابى شويى.

ئىككى يايى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ بولۇپ، دېھقانىنى باغلاقتىن يېشىپ قويۇۋەتتى.

باغلاقتىن بوشانغان دېھقان كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا رەھمەت ئېيتىپ يولىغا راۋان بولدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئالدىدىكى ئىككى يايىغا قاراپ نېمىنىدۇر ئويلىدى - دە، يانچۇقىدىن ئون سەر پۇل چىقىرىپ ئۇلارنىڭ قولىغا بېرىۋېتىپ دېدى:

— قالايمىقان ئادەم تۇتۇپ پۇقرالارغا زۇلۇم سالماڭلار، كىمكى پۇقرانى قاخشىتىدىكەن، ئۇنىڭ چوقۇم سورىقى بولىدۇ، سىلەر يامان ئىش قىلىشتىن قاتتىق ھەزەر ئەيلەڭلار.

ئىككى يايى پۇلنى بۆلۈشۈپ ئېلىپ:

— خوش، دېگەنلىرىنى بەجا كەلتۈرىمىز، جانابى شويى، — دەپ تەزىم قىلىشىپ يولىغا راۋان بولدى.

رەستىدىكى ئىلھاملار

1931 ـ يىلى قىشنىڭ بىر كۈنى ئىدى. ئەكبەرخاننىڭ دۇكىنى ئالدىدا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ھېسامىدىن زۇپەر، لىتىپ ئەپەندىلەر پاراڭلىشىپ تۇراتتى. كوچىنىڭ غەربىي تەرىپىدىن چىلانتوروق ئاتقا مىنگەن ئابلىزبەگ چىقىپ كەلدى. شائىرنىڭ خىيال قۇشى بۇنىڭدىن تۆت يىل ئىلگىرىكى بىر مەنزىرىگە قاراپ ئۇچتى:

1927 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن رەستىگە چىقتى. ئۇ ئەكبەرخاننىڭ دۇكىنى ئالدىغا كېلىۋىدى، ئەكبەرخان بەش ـ ئالتە ياشلاردىكى ئوغلى مەخمۇتنى يېتىلەپ دۇكاندىن چىقتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

— ۋە ئەلەيكۇم ئەسسالام!

ئىككى دوست قىزغىن كۆرۈشتى.

— يىر ياقتا بارامىلا؟ — سورىدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەكبەرخاندىن.

— بۇ بالىنىڭ چېچى ئۆسۈپ قاپتۇ، ساتىراشخانىغا ئېلىپ كېتىۋاتاتتىم، — دېدى ئەكبەرخان.

— يۈرسىلە، چوڭ مەسچىتنىڭ ئالدىدىكى ھېزىم ساتىراشقا بارسىلا، مەنمۇ شۇ تەرەپكە كېتىۋاتىمەن، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

كىچىككىنە مەخمۇت شوخ، تىنىم تاپماس بالا ئىدى. ئۇ ئاتىسىنىڭ قولىدىن ئاجراپ ئوغلاقتەك دىك ـ دىك سەكرەپ، ئۆزىچە بىرنېمىلەر دەپ ناخشا توۋلاپ ئالدىدا يۈگۈرۈپ ماڭدى. ئەكبەرخان بىلەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر پاراڭلىشىپ مەخمۇتنىڭ كەينىدىن مېڭىشتى، ئۇلار بۇتخانىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ چوڭ مەسچىتنىڭ ئالدىغا يېقىنلىشىپ بېرىشىغا، كونىشەھەر تەرەپتىن ناغرا ـ سۇناي ئاۋازى ئاڭلاندى، ئەكبەرخان ئوغلى مەخمۇتنى

ساتىراشخانىغا ئەكىرىپ قويۇپ سىرتتا قالغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ قېشىغا چىقتى. بۇ چاغدا كونىشەھەر تەرەپتىن ئاكىلىنىۋاتقان ناغرا ئاۋازى يېقىنلىشىپ يېگىشەھەرنىڭ شەرقىي دەرۋازىسىغا كەلدى.

— ئەتىگەندە بۇنچە ھەشەمەتلىك ناغرا چالغان قايسى بەگدۇ بۇ؟

— توي قىلغاندىمۇ ياكى بىرەر ئەمەلگە يارلىق ئالغاندىمۇ؟

— نېمە ئىش بولغاندۇ؟

ئادەملەر بىر - بىرىگە قارىشىپ شۇنداق دېيىشەتتى.

رەستىدىكى دۇكاندارلار، ھۇنەرۋەن كاسىپلار، كوچىدىكى خېرىدارلار قىلىۋاتقان ئىشلىرىنى تاشلاپ، ناغرا ئاۋازى كېلىۋاتقان تەرەپكە قارىشىپ ئۇنىڭ يېتىپ كېلىشىنى كۈتۈشكە باشلىدى. ئادەتتە بەگلەر يېگىدىن ئەمەلگە مۇشەررەپ بولسا، ئۇنى مۇبارەكلەپ ناغرا چالاتتى. ۋاڭ، خوجىلار، بەگلەر ئوغۇل - قىزلىرىنىڭ تويىنى قىلغاندىمۇ ناغرا چېلىناتتى. ئۇنىڭدىن باشقا چاغلاردا ئادەتتە ناغرا چېلىنمايتتى. تۇرپاندا بىر يۇرۇش ناغرا بولۇپ، يامۇل مەھكىمىسىدە ساقلىناتتى. يامۇل مەھكىمىسى مەنئى قىلغاچقا، ئادەتتىكى پۇقرالار توي - تۆكۈنلەردىمۇ ناغرا چالالمايتتى. ناغرا چېلىپ توي قىلىش شۇ زاماندا ناھايىتى ھەشەمەتلىك چوڭ داغدۇغا ھېسابلىناتتى.

شەھەرنىڭ شەرقىي دەرۋازىسى تەرەپتىن ئارغىماق نەسىللىك قارا گىر ئاتقا مىنىپ كېلىۋاتقان تۆمۈر جىساھاجى رەستىدىن شەرقىي دەرۋازا تەرەپكە قارىشىپ تۇرۇشقان كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلدى. ئات ئۈستىدە گىدىيىپ خۇددى شەھەر ئالغان گېنېرالدەك ھەيۋەت بىلەن ئولتۇرغان تۆمۈر جىساھاجى ئۆزىگە سالام بەرگەن كىشىلەرگە جاۋاب سالام قايتۇرۇپ ئېتىنى يورغىلاتقان پېتى ھېزىم ساتىراشنىڭ دۇكىنىنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ ئاتتىن چۈشتى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن ئەكبەرخان ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ ئامانلىق سوراشتى.

— نېمە گەپ بۇ ئۆزى، ھاجىكا؟ — سورىدى ئەكبەرخان بارغانسېرى يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان ناغرا ئاۋازىغا

قۇلاق سېلىۋېتىپ.

— ھازىر كۆرىدىلا، ئەكبەرخان تۆرەم، نېمىلىكىنى، — دېدى تۆمۈر جىساھاجى شەرقىي دەرۋازا تەرەپكە مەنسىتمەسلىك بىلەن قاراپ قويۇپ.

شۇ ئەسنادا شەرقىي دەرۋازا تەرەپتىن ئۇستىگە قىزىل شەلپەر يېپىلغان يوغان پەتنۇسنى ئىككى قوللاپ بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان ئېگىز بويلۇق مۇھەممەت دايى (يامۇل يايىلىرىنىڭ باشلىقى) كۆرۈندى. ئۇنىڭ قولىدىكى پەتنۇسىنىڭ ئىچىدە تۆرغان مۇھۇر تامغىنى ئىلغا قىلغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تاڭ سەھەردىكى بۇنچە داغدۇغلىق ناغرا ساداسىنىڭ چېقىشىدىكى سەۋەبىنى چۈشەندى. ئۇ ئېغىز ئاچقۇچە ئەكبەرخان سورىدى:

— ھاجىكا، كىمگە يارلىق چۈشۈپتۇ؟

— ئابلىزبەگ ھاجىغا باش شاڭيۈلۇققا يارلىق چۈشۈپتۇ. قاراشسىلاچۇ، ئەنە ئالدىدا مۇھەممەت دايى ئېگىز كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان پەتنۇستىكى باش شاڭيۈلۇق مۇھۇرى. ئابلىز بەگنىڭ ئۆزىمۇ كەينىدىن كېلىۋاتىدۇ، — دېدى تۆمۈر جىساھاجى. دەرۋەقە، بوينىغا قىزىل شەلپەر، تاۋار ـ دۇردۇنلار ئارتىلغان ئاق بوز ئاتقا مىنىپ ئابلىزبەگ كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئېتىنى يايىلاردىن بىرى يېتىلەپ ماڭغانىدى. ئاتنىڭ ئىككى يېنىدا بەشتىن ئون يايى سوكۇلدىشىپ ماڭاتتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىكى ھارۋىدا ئۇرۇلۇۋاتقان ناغرا، چېلىنىۋاتقان سۇنايي ئاۋازى يېڭىشەھەرنىڭ ئۇستى يېپىق بازىرىنى تىترىتىۋەتكەنىدى.

— ھەيرانمەن، توۋا، ئابلىزبەگ بىرەر ھەرپىنمۇ تونۇمايدىغان قارا قورساق ئادەم تۆرۈپمۇ، باش شاڭيۈلۇققا مۇشەررەپ بولۇپ قالغىنىنى، — دېدى ئەكبەرخان بېشىنى چايقاپ، — ئۇنىڭدىن باشقا ئادەم تېپىلمىغاندەك بۇ تەۋەدە.

— باش شاڭيۈلۇق بۇ ئەمەلنى نۇرغۇن بايلار ئاچ قالغان ئىتلار بىر يالاق يۇندىنى تالاشقاندەك قاتتىق تالىشىپ كەتكەنىدى. ئاخىر ئابلىزبەگ ھاجى بۇ تالاشتا ئۇتۇپ چېقىپتۇ ـ دە، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تۆمۈرجىسا ھاجىغا قاراپ.

— شۇنداق بولدى، ئاڭلىشىمچە، ئابلىزبەگ ئوتتۇز مو

يېرىنى سېتىپ ئۆيىدىكى پۇللىرىغا قوشۇپ يېرىم جىك ئالتۇن ھازىرلاپ، لويى ـ ئامباللارنىڭ تاپىنىنى يالاپ، ئۇلارغا باش ئۇرۇپ پارا بېرىپ، مىڭ تەستە بۇ ئەھلىنى قولغا كەلتۈرۈپتۇ، — دېدى تۆمۈرجىسا ھاجى مەسخىرە ئارىلاش نەپرەت بىلەن.

— بۇ ناغرا ـ سۇنايىنى چالىدۇرماق بەك قىممەتكە توختاپتۇ ـ دە، — دېدى ئەكبەرخان مەسخىرە بىلەن.

— شۇنداق بولمايچۇ، — دېدى تۆمۈرجىسا ھاجى بېشىنى لىڭشىتىپ.

ئۇ ئېتىنىى نېرىدىكى بىر تۈۋرۈككە باغلاپ قويۇپ «ساتىراشخانىغا كىرىپ چىقاي» دەپ ماڭدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن ئەكبەرخانمۇ يېقىنلىشىپ كېلىشۋاتقان ئابلىزبەگكە قاراپ تۇرۇشنى خالاشماي ساتىراشخانىغا كىرىپ كېتىشتى.

ئابلىزبەگ ئېگىز بويلۇق، گەۋدىلىك كەلگەن، قىرىق ياشلاردىكى قويۇق ساقال ـ بۇرۇتلۇق ئادەم ئىدى. ئۇ بېشىغا قاما تۇماق، ئۇچىسىغا بوبرۇك پەلتۇ كىيىپ يۇرەتتى، سېرىق مىس سىمدا ئۆرۈلگەن قامچىسىنى ھەمىشە قولىدىن ئاجراتمايتتى. ئۇ كىچىككىنە ئىشلارغىمۇ قامچىسىنى ئوينىتىپ ئۆدۈل كېلىپلا قالغان پۇقرانى قاتتىق ئۇراتتى. پۇقرالار ئۇنىڭدىن ھەزەر ئەيلەپ تىترەپ تۇراتتى. ئۇ باش شاڭيۇ بولۇپ بىرەر يىلغا قالمايلا تۇرپاندا ئۇنىڭغا «يىلان قامچىلىق بەگ» دېگەن ئات سىڭدى. ئۇ ساۋاتسىز كۆڭلى قارا ئادەم بولۇپ، پۇقراغا ئىنتايىن رەھىمسىز زالىم ئىدى. ئۇزىدىن ئۈستۈن تۇرىدىغان ئەمەلدار، بايلارنى كۆرسە خۇشامەت قىلىپ، قىلىدىغان قىلىق تاپالماي كۆڭۈكلىنىپ كېتەتتى. ئۇ باش شاڭيۇ بولۇپ بىرەر يىل ئۆتمەيلا، ئۇزى ئولتۇرۇشلۇق يار يېزىسىنىڭ بەگ مەھەللىسىدە ئۈچ تۇرلۇك پەرمان جاكارلىدى:

1. باش شاڭيۇنى كۆرگەن ھەربىر پۇقرا ئەللىك قەدەم نېرىدىن تەزىم قىلىپ جايىدا تۇرۇپ، باش شاڭيۇ ئۇتۇپ كەتكۈچە قىمىرلىماسلىق. 2. ئات ـ ئۇلاغلىق پۇقرالار باش شاڭيۇنى كۆرگەن ھامان يەرگە چۈشۈپ ئېھتىرام بىلدۈرۈش. 3. بەگ مەھەللىسىدە پۇقرالار كوچىدا ناخشا ئېيتماسلىق، قولىنى سېلىپ ماڭماي قول قوشتۇرۇپ مېڭىش.

ئابلىزبەگنىڭ بۇ پەرمانىغا خىلاپلىق قىلغۇچىلار قاتتىق تاياق يەپ، ئېغىر جەرىمانە تۆلەپ، ھاشار ئەمگەكلىرىگە سېلىنغاچقا، بۇنىڭغا خىلاپلىق قىلىدىغانلار ئاسانلىقچە چىقمايتتى. ئابلىزبەگ يامۇل مەھكىمىسىدىكى پارىخور ئەمەلدارلارغا پارا بېرىپ، ئۇلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈۋېلىپ، ھەر يىلى يار يېزىسىدىكى دېھقانلارنىڭ ھۆكۈمەتكە تاپشۇرىدىغان يىللىق باج - سېلىق، ئاشلىقىنى ھۆددىگە ئېلىۋالاتتى. ئۇ ھوقۇق كۈچىگە تايىنىپ دېھقانلارنى ئالداپ، يامۇلدىن چۈشۈرگەن باج - سېلىقنى بىر ھەسسە ئاشۇرۇپ يىغىۋېلىپ، ھۆكۈمەتكە بولسا چۈشۈرۈلگەن ساندىكى ئاشلىقنى تاپشۇرۇۋېتىپ، ئېشىپ قالغان نۇرغۇن ئاشلىقنى ئۆزى ئەكېلىۋالاتتى. مۇشۇنداق قەبىھ ۋاستىلەر ئارقىلىق ئابلىزبەگ باش شاكىيۇ بولۇپ ئۇچ يىلغا بارمايلا تۇرپاندىكى چوڭ بايلارنىڭ بىرىگە ئايلاندى.

ئابلىزبەگنىڭ زۇلمىغا چىدىمىغان دېھقانلار ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا ھال ئېيتىپ كېلەتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇلارغا ھېسداشلىق قىلاتتى. ئۇ بىر نەچچە قېتىم ئابلىزبەگ بىلەن زاكونلىشىپ، ئۇنىڭ زۇلۇم - سىتەملىرىگە چەك قويغانىدى. شۇڭا ئابلىزبەگ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى بەك يامان كۆرەتتى، بىراق ئۇنى «شەھەرنى كۆپ كۆرگەن، كۆپ بىلىدۇ زاكونچى» دەپ، ئۇنىڭدىن قورقاتتى.

ئابلىزبەگ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋە ئۇنىڭ بۇرادەرلىرىنى كۆرۈپ يېقىنلىشىپ كەلگەندە ئاتتىن چۈشتى - دە، ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ سالاملاشتى. پۇقرالار ئالدىدا ئۆزىنى بۇ زېمىننىڭ پادىشاھىدەك سانايدىغان بۇ يەرلىك زوراۋان ئابلىزبەگ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن كۆرۈشكۈچە پۈت - قوللىرى تىترەپ، تىلى كالۋالىشىپ دۇدۇقلاپ كەتتى:

— ھە، ھەر قايسىلىرى تا... تا... تازا تۈگىنى تۈرۈۋاتاملاكسىن، ئەپەندىلەر؟ — دېدى ئۇ تەستە.

— ياخشى، ئۆزلىرىچۇ؟ — دەپ قويدى لىتىپ ئەپەندى ئانچىكىم.

— خۇداغا شۈكۈر، خۇداغا شۈكۈر، ھەر ... ھەر ...

ھەرقايسىلىرىدەك يۇرت كاتتىلىرىنىڭ— ... ئابلىزبەگ شۇنداق دەپ بولۇپ گېپىنىڭ ئاخىرىنى تاپالماي قىينىلىپ دۇدۇقلاپ تەرلەپ كەتتى، بىر پەستىن كېيىن ئاغزىنى ئۆمەللەپ مىتىلدىتىپ گېپىنىڭ ئاخىرىنى تېپىۋالدى، — ھەرقايسىلىرىدەك يۇرت كاتتىلىرىنىڭ سايىسىدە ناھايىتى ياخشى. ھەر قايسىلىرىغا كۆپ رەھمەت، مىڭ قەتلە رەھمەت، خۇدايىمغا ئامانەت، خوش، دارىن جانابلىرى چاقىرتىپتىكەن، شەگە كېتىۋاتىمەن.

ئابلىزبەگ خوشلىشىپ ئېتىغا مىندى - دە، كونىشەھەرگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئابلىزبەگنىڭ كەينىدىن مەسخىرە ئارىلاش كۈلۈپ قويۇپ دېدى:

— ھەر قايسىلىرى كۆردىلەغۇ، بۇرادەرلەر، ئۇ ئادەمنىڭ سۆلىتىگە قارىسا، بېشىدا تۇماق، ئۇچىسىدا سوكىنى پەلتۇ، پۇتىدا پارقىراپ تۇرغان ئۆتۈك، بىر مەدەنىيەتلىك ئادەمدەك كۆرۈنىدۇ. بايىقى گەپلەرنى نېمە دېگۈلۈك، بۇ ئادەم بىرەر سورۇنلاردا ئاغزىغا قاق سېلىۋالغاندەك گەپ قىلماي ئولتۇرسا بولىدۇ. ئەگەر ئېغىز ئېچىپ قالىدىغان بولسا، ئېلىپنىڭ سۈنۈقىنى بىلمەيدىغان بىر دۆت ئىكەنلىكى ئاشكارىلىنىپ، قامچىغا، پارىغا تايىنىپ تاپقان «ئابرۇيى» چۈشۈپ بىر تىينىغا ئەرزىمەس بولۇپ قالىدۇ. «تېشى پال - پال، ئىچى غال - غال» دېگەن شۇ - دە.

— ھەيرانمەن، كۆزى يوق، كور ھۆكۈمەتتە بۇ، مۇشۇنداق نا ئەھلىلەرنى ئەتىۋارلاپ ئۆستۈرۈپ چوڭ ئەمەللەرنى بېرىدۇ. بىلىملىك، ئىقتىدارلىق، قولىدىن ئىش كېلىدىغان ئوغۇل بالىنى باش كۆتۈرگۈزمەيدۇ، — دېدى لىتىپ ئەپەندى غەزەپلىنىپ.

— شۇڭا، موللا روزىمەت ئاكا «بۇ جاھان بولدى بۇ قىسمەت، بۇ تاماشىنى كۆرۈڭ» دەپ مۇخەممەس يازماپمىدى، — دېدى ھېسامىدىن زۇپەر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قاراپ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىنى لىڭشىتىپ، «شۇنداق» دېگىنىچە ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى. شائىرنىڭ چوڭقۇر ئويغا چۆككەنلىكىنى سېزىشكەن دوستلىرى ئۇنىڭ مىجەز - خۇلقىنى ئوبدان بىلگەچكە، ئۇنچىقماي جىم تۇرۇشتى. ئۇلار كۆڭۈللىرىدە پەرەز

قىلىشقاندەكلا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىر پەستىن كېيىن شېئىر ئوقۇشقا باشلىدى:

. . . . . .
ئەقىلسىزلىق بولۇپ سەنئەت، ھامانە پەيزى ئەھلى خار،
پەلەك ھەم ھەر زامان ئۇشبۇ ئەقىلسىزلەرنى كۆپ ئاسرار،
ئەقىلسىزلەر تېپىپ قۇۋۋەت جاھان ئاسايىشىن بۇلغار،
«كويزا سۇندۇرغان ئەزىزۇ، سۇ كەلتۈرگەن خارۇ زار»،
لېۋىمنى چىشلىبان «خەپ!» دەپ تۇرارمەن جىددىي قىياپەتتە.

زامانە زورۇ زۇمبۇنىڭ، تاماشا ھەم راسا كورنىڭ،
خېرىدارىنى خۇش قىلدى ياراپ مالى تۆھمەتخورنىڭ،
مەردكە چاپلىماق بوھتان كەسپىدۇر قەسەمخورنىڭ،
ھامان تەتۈرسىگە ماڭدى پەلەك «پىشانىسى شور» نىڭ
خەپ! ياقاڭدىن ئالمىسام، ئالۇرمەن تاڭلا قىيامەتتە.
. . . . . .

ئارىدىن ئۇچ كۈن ئۆتتى، شائىرنى ئىزدەپ خاس خانىسىغا كىرگەن ئەكبەرخان يۇقىرىقى مۇخەممەسنىڭ تولۇقلىنىپ چىرايلىق پوچۇركىدا يېزىلغان نۇسخىسىنى ئوقۇپ، «بەك ياخشى يېزىپتىلا، ئىجازەت بەرسىلە، كۆچۈرۈۋالسام» دېدى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ماقۇللۇقى بىلەن ئەكبەرخان «دەردى دەۋران» ناملىق ئالتە كۆپلەتلىق بۇ مۇخەممەسنى چىرايلىق كۆچۈرۈۋالدى.

شېئىرىيەت ھېكمەتنى بايان قىلىپ بېرىشى كېرەك

1932 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىن ھويلىدىن ئىككىنچى قەۋەتتىكى خاس خانىسىغا چىقتى. ئۇ ئازادە خانىغا كىرىپ ئۇچۇق تۇرغان دېرىزە ئالدىغا كېلىپ شەرقكە نەزەر تاشلىدى.

ئۇپۇقتا يىراقتىن قارىغاندا خۇددى يالقۇنجاۋاتقان ئوتتەك قىزىرىپ كۆرۈنۈۋاتقان ئىدىقۇت تېغى ئۈستىدىن بىر تېرەك بويى كۆتۈرۈلگەن قۇياش تېخى ئەتىگەن بولۇشىغا قارىماي، زېمىنغا ئۇز نۇرىنى سېخىيلىق بىلەن چېچىپ قىزىتىشقا باشلىغانىدى. يېڭىشەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان چوڭ مەسچىت ئالدىدىكى سەيدانا ئۇزۇم، قوغۇن، تاۋۇز، كۆكتاتلىرىغا خېرىدار چىللاپ توۋلاۋاتقان باققاللار، سېتىقچى دېھقانلار، يېڭىشەھەرنىڭ سۇرەن ـ شاۋقۇن بىلەن تولغان مەنزىرىسى شائىرنىڭ دىققىتىنى قوزغىيالمىدى. ئۇ يېڭىشەھەرنىڭ ئوچ كىلومېتىر شەرقىگە جايلاشقان ئېگىز سېپىل بىلەن قورشالغان كونىشەھەرگە، ئۇنىڭمۇ ئىككى كىلومېتىر شەرقىگە جايلاشقان ھەيۋەتلىك تۇرپان مۇنارى، پايانسىز كەتكەن ئۇزۇمزار باغلارغا نەزەر سېلىپ بىر ھازا تۇردى. ئۇ شېئىرىيەت توغرىسىدا ئويلىناتتى، پىكىر يۈرگۈزۈپ مۇلاھىزە قىلاتتى. قۇياش نۇرى پېشانىسىنى قىزىتىشقا باشلىغاندا، ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە:

— بۇگۈن يەنە قاتتىق ئىسسىق بولىدىكەن ـ دە، — دەپ دېرىزە ئالدىدىن كەينىگە بۇرۇلۇپ قەغەز، دۇۋەت ـ قەلەم قويۇلغان ئۈستەلگە كېلىپ ئورۇندۇقىقا ئولتۇردى. ئۇنىڭ ئالدىدا تۇنۇگۈن ئاخشام بىر قەلەمدىلا يېزىپ تاشلاپ قويغان بىر غەزەل تۇراتتى.

ئۇ كوپىينى قولىغا ئېلىپ غەزەلنىڭ ئالدىرىمايلا قايتا ئوقۇپ چىقىپ، بىرىنچى، ئىككىنچى كۆپلېتنىڭ ئانچە ياخشى چىقمىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ قەلەمنى قولىغا ئالدى ـ دە، شېئىرنى تۈزىتىشكە كىرىشىپ كەتتى. ئۇ ئىسسىپ كەتكەندە، ئۈستەلدە تۇرغان قۇش قانىتىدىن ياسالغان يەلپۈگۈچ بىلەن ئۆزىنى بىر پەس يەلپۈپ قويۇپلا يەنە ئىشلەپ كېتەتتى. ئۇ چۈشكە يېقىن شېئىرنى تۈزىتىپ بولدى ـ دە، تۈزەتكەن نۇسخىنى بىر ئوقۇپ چىقىپ، قەلەمدانىدا تۇرغان قەلەمنى ئېلىپ قىزىل سىياھ قۇتىسىغا پاتۇرۇپ سۆتتەك ئاق قەغەزگە قان رەڭگىدەكى «ئازرۇ ـ ئارمانىم مېنىڭ» دېگەن ماۋزۇنى چىرايلىق قىلىپ يازدى، ئاندىن قولىدىكى قەلەمنى ئالغان جايىغا قويۇپ قارا سىياھلىق قەلەمنى ئېلىپ شېئىرنى كۆچۈرۈشكە باشلىدى:

يار ۋەسلىگە يېتىشتۇر ئازرۇ ـ ئارمانىم مېنىڭ،
بولغۇسى بىر كۈن نېسىپ دەردىمگە دەرمانىم مېنىڭ.

نائۈمىد ئوغلان ئەمەسمەن مېڭ جاپا چەكسەممۇ گەر،
ھۆرلۈكىن تاپماق ۋەتەننىڭ، ئاھۇ ئەفغانىم مېنىڭ.

ئىستەكلىك يورۇتقۇسى، ئۇيغۇر، سېنىڭ ئەۋلادلىرىڭ،
غايىلىك مەقسەت ـ نىشان، شۇلدۇر شەرەپ ـ شانىم مېنىڭ.

ئابدۇخالىق، بولما روھسىز، دەپ يۈرۈپ قىلدىم قەسەم،
كەتسەمۇ باش بۇ يولۇمدا، ئاقسەمۇ قانىم مېنىڭ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شېئىرنى كۆچۈرۈپ بولۇپ قەلەمنى قەلەمدانىغا سېلىشىغا ئىشىك قېقىلدى. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ:
— مەرھەمەت! — دېدى مۇلايىمغىنا ئاھاڭدا.
ئىشىك قىيا ئېچىلىپ ئابدۇساتتار كۆرۈندى.
— ھە، نېمە گەپ ئۆزى؟— سورىدى شائىر ئىنىسىدىن.
ئابدۇساتتار تۇرگۈنلۈك بىلەن جاۋاب بەردى:

— مېھمان كەلدى، ھويلىدا ئۆزلەگە قاراپ تۇرۇپتۇ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىنى لىكشىتقان پېتى ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىكنى تاقاپ پەسكە — ھويلىغا چۈشتى.

ھويلىدا ئۇنى دوستى ئابدۇراخمان قارىي بىلەن ئاق يۈزلۈك، قۇش بۇرۇن، تالىپ سۈپەت كەلگەن، يىگىرمە بەش - يىگىرمە ئالتە ياشلاردىكى بىر يىگىت كۈتۈپ تۇرغانىكەن. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىككىسىنىڭ ئالدىغا ئىتتىك بېرىپ تەبەسسۇم بىلەن سالام قىلدى ۋە ئۇلارنىڭ سالامىنى ئىلىك ئېلىپ، ئاۋۇال ناتونۇش يىگىت بىلەن، ئاندىن ئابدۇراخمان قارىي بىلەن قىزغىن قول سىقىشىپ كۆرۈشتى، ئۇنىڭدىن كېيىن مېھمانلارنى:

— خوش، قېنى، مەرھەمەت، — دەپ مېھمانخانا ئۆيگە تەكلىپ قىلدى. ئۇ ئىككىيلەن ئەدەپ بىلەن ئالدىدا، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇلارنىڭ كەينىدىن مېھمانخانىغا كىردى. مېھمانلار پاتمە قىلغاندىن كېيىن قولىغا سۇ بېرىلىپ، ئاندىن داستىخان سېلىندى. خىزمەتكار مېھمانلار بىلەن ساھىبخانىغا جانان چىنىلەردە سوغۇق چاي تۇتتى.

ئابدۇراخمان قارىي سوغۇق چايدىن ئىچىپ تۇرۇپ يېنىدا ئولتۇرغان مېھماننى تونۇشتۇردى:

— بۇ ئەزىز مېھمان قۇمۇلدىن بولىدۇ. ئىسمى شەرىپى ئېزىز نىيازى، مەن ئۆتكەن يىلى لەنجۇغا سودىغا كېتىۋېتىپ بۇ بۇرادىرىمىز بىلەن تونۇشۇپ ئەسرار بولۇپ قالغان، مۇھتىرەم ئېزىز نىيازى كۆپتىن - كۆپ سىزنى سورىغان ۋە سىز بىلەن كۆرۈشمەككە ئارزۇمەنلىكىنى ئىزھار قىلغانىدى.

ئابدۇراخمان قارىينىڭ سۆزى شۇ يەرگە كەلگەندە، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئورنىدىن تۇرۇپ خۇشال ھالدا ئېچىلىپ - يېيىلىپ دېدى:

— رەھمەت سىزگە، مەنمۇ سىزدەك ئاشىققا مەشۇقمەن، ئەمما - زە، مەشۇقلۇق ھۆددىسىدىن چىقىش لاياقىتىم يېتەرسىزرەك، شۇنداقتىمۇ مەن سىزگە ئوخشاش دوستلارنى چىن قەلبىمدىن قارشى ئالىمەن.

ئاق پىشماق يۈزى شەلپەردەك قىزىرىپ كەتكەن ئېزىز نىيازى خىجالەت ئىلكىدە ئورنىدىن تۇرۇپ:

— كۆپ رەھمەت، ئۆزلىرىدەك زامانىمىزنىڭ مەشھۇر شائىرى بىلەن كۆرۈشۈش شەرىپىگە نائىل بولغانلىقىمغا ناھايىتى خۇرسەنمەن، — دېدى تەۋەززۇ بىلەن.

— قېنى، مەرھەمەت ئولتۇرۇڭ، بىز ئۇچۇن بۇنچىۋالا تەكەللۇپ سۆزلەر بىھاجەت، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

ئېزىز نىيازى ئورنىغا ئولتۇردى. شۇ ئارىدا خىزمەتكار پەتنۇسلاردا قوغۇن، تاۋۇز، ئۈزۈم كەلتۈردى. ساھىبخانا مېھمانلىرىنى خالىغىنىدىن ئېلىشقا تەكلىپ قىلدى. ئۇلار مۇزدەك، شېرىن شەربەتلىك ياز نېمەتلىرىدىن ھۇزۇرلىنىپ يېيىشىپ، پاراڭغا چۇشتى.

سۆھبەت شېئىرىيەت ئۇستىدە باشلاندى. ئېزىز نىيازى بىر تىلىم تاۋۇزنى يەپ بولۇپ، ياغلىق بىلەن ئاغزىنى ئېرتىۋېتىپ، ئۆزىنىڭ شېئىر ئوقۇش ۋە يېزىشقا تولىمۇ ھەۋەس قىلىدىغانلىقىنى ۋە ئاددىي، ئۆزۈن ـ قىسقا شېئىرلارنى يېزىشنى مەشق قىلىپ تۇرىدىغانلىقىنى تارتىنغان ھالدا ئىزھار قىلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مېھمانىنىڭ بۇ ئەھۋالىنى كۆرۈپ گويا كونا تونۇشلار ئارا بولىدىغان سۆھبەت، ئولتۇرۇشلاردىكىدەكلا بىرمۇنچە قىزىق گەپلەرنى قىلىپ ئۇلارنى كۆلدۈرۈشكە باشلىدى. ساھىبخانىنىڭ كەمتەر، خۇشخۇي ۋە قىزغىن مۇئامىلىسى ئېزىز نىيازىدىكى قورۇنۇش، تارتىنىشنى تېزلا تۇگەتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر زېرەكلىك بىلەن مېھمانىنىڭ كەيپىياتىدىكى ھەربىر ئۆزگىرىشنى كۆزىتىپ ئولتۇرغاچقا، ئېزىز نىيازىغا قاراپ:

— قېنى، يازغان شېئىرىڭىزدىن بىرەرسى يېنىڭىزدا بولسا كۆرۈپ باقاينى، — دېدى.

ئېزىز نىيازى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئۆزىگە بۇ قەدەر كۆڭۈل بۆلگەنلىكىدىن تەسىرلىنىپ، يانچۇقىدىن شېئىر يېزىلغان بىر پارچە قەغەزنى چىقىرىپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئىككى قوللاپ شائىرغا سۇندى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئېزىز نىيازىنىڭ قۇمۇل ۋاڭىنىڭ زۇلمى، بەگلەر، تەييار تاپ بايلار توغرىسىدا ۋە ياشلارغا قارىتا يېزىلغان بۇ ھەجۋىي شېئىرىنى ئەستايىدىل ئوقۇپ چىقتى ـ دە، ئۆزىگە

زور ئۈمىدته ئىخلاسمەنلىك بىلەن قاراپ ئولتۇرغان ئېزىز نىيازىغا ئىلهام بېرىپ:

— بۇ شېئىرىڭىز بولىدىكەن، تىرىشىپ سەئى ئىجتىهات قىلسىڭىز، كەلگۈسىده ياخشى شائىر بولۇپ قالىدىغانىدەك تۇرىسىز، — دېدى.

بۇنداق باهانى كۈتمىگەن ئېزىز نىيازى قاتتىق تەسىرلىنىپ هاياجانلىنىپ كەتكەچكە، تىلى سۆزگە كەلمەي قالدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شېئىرىيەت توغرىسىدا سۆهبىتىنى داۋاملاشتۇردى. ئېزىز نىيازى قويۇن دەپتىرىنى چىقىرىپ ئۇستازىنىڭ لېكسىيىسىنى يېزىۋېلىۋاتقان ئوقۇغۇچىدەك شائىرنىڭ دېگەنلىرىنى ئۈدۈللۇق يېزىپ ئولتۇردى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ دېدى:

— تىرىشىش، سەئى ئىجتىهات قىلىش، بەل قويۇۋەتمەي ئۆزلۇكسىز ئالغا ئىنتىلىش — مەقسەتكە يېتىشنىڭ داغدام يولىدۇر. هېچكىم تۇغما شائىر بولغان ئەمەس، هەممىسى تىرىشىپ ئۆگىنىشتىن كەلگەن. چەت تىللاردىن ئاز - تولا سەۋىيە بولغاندا، شېئىرىيەت زىننىتى تېخىمۇ گۈزەللىشىدۇ. مەسىلەن، ئۇستاز نەۋائى، فۇزۇلى قاتارلىق شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى كۆرسەك، بۇنى ئوچۇق هېس قىلىمىز. ئۇلاردىن باشقا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ جاهانغا مەشهۇر يۇقىرى دەرىجىلىك شائىر ۋە پەيلاسوپلىرى ئانا تىلىدىن باشقىمۇ چەت تىللارنى بىلگەن. ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى دۇنيا مىقياسىدا زور ئورۇن ئۆتۈپ كەلگەن. مانا شۇ خىلدىكى ئەسەرلەرنى ئىزدەپ ئوقۇش كېرەك.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سۆزلەشتىن توختاپ مېهمانىنى ئۇسسۇزلۇق ئىچىشكە تەكلىپ قىلدى ۋە ئۆزىمۇ سوغۇق چايدىن بىر ئوتلاپ چىنىنى داستىخانغا قويۇپ گېپىنى داۋام قىلدى:

— ئىجادىيەت يارىتىشتا مەقسەت بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە تىل سەنئىتى هەم ئالاهىده مۇهىمدۇر. ئەدەبىياتتا تىل سەنئىتى — هەربىر مىللەتنىڭ ئەينىكى.

دېمەك، ياخشى ئەسەر سىزدەك هەۋەسكارلارغا ئىلهام بەخش ئېتىدۇ. شېئىر بولسۇن، نەسر بولسۇن، جانلىق، ئەمەلىي بولسا،

ئوقۇغانلار قىزىقىپ ئوقۇيدۇ، پايدىلىنالايدۇ. ئەرەبلەر شېئىرغا بەك يۇقىرى باھا بېرىدۇ. ئەرەبلەرنىڭ شېئىر ھەققىدە مۇنداق بىر سۆزى بار: «شېئىرىيەت ھېكمەتنى بايان قىلىپ بېرىشى كېرەك، شۇنداقلا باشقىلارنى ئۆزىگە سېھرىي كۈچ بىلەن جەلپ قىلىشىمۇ كېرەك». بىر ئەزەربەيجان شائىرى شۇنداق دەيدۇ: «شېئىرىي پىكىر شۇ قەدەر جەزبىلىك ۋە قۇدرەتلىكتۇركى، ئۇنىڭ يېنىدا باشقىلار سۈنۈق ۋە روھسىز كۆرۈنىدۇ». بۇ ھەقتە مىسال كەلتۈرسەك گەپ جىق، ئۇلارنى شېئىرىي ئىجادىيەتتە ئىشقا ئاشۇرۇش - ئاشۇرالماسلىق شائىرنىڭ تىرىشچانلىق روھىغا باغلىق.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ گېپى شۇ يەرگە كەلگەندە، خىزمەتكار چەينەك كۆتۈرۈپ كىردى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سۆزىدىن توختاپ، خىزمەتكارغا يېنىدا تۇرغان قۇش قانىتىدىن ياسالغان يوغان يەلپۈگۈچنى شەرەت قىلىۋىدى، ئۇ چەينەكنى داستىخانغا قويۇپ يەلپۈگۈچنى ئېلىپ تەرلەپ كەتكەن مېھمانلارنىڭ يەلپۈشكە باشلىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مېھمانلارنىڭ ئالدىدىكى چىنىلەرگە ئۆزى چاي قويۇۋېتىپ، ئېزىز نىيازىدىن قۇمۇلنىڭ ئىجتىمائىي ئەھۋاللىرىنى سورىدى. ئېزىز نىيازى شائىرغا قۇمۇلنىڭ ئەھۋالىنى قىسقا، مېغىزلىق قىلىپ سۆزلەپ بەردى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئېزىز نىيازىغا قاراپ دېدى:

— قۇمۇل ۋاڭىنىڭ زالىملىقى، ياشلارنىڭ غاپىللىقى توغرىسىدا يازغان ھەجۋىي شېئىرىڭىز ئوبدان يېزىلىپتۇ، مۇشۇنداق شېئىرلارنى كۆپ يېزىش كېرەك. بىزدىكى غەپلەت بالاسىدىن يېتىۋاتقان ئېزىلىش، مەھكۇملۇق نەمىدىگەن ئېچىنىشلىق - ھە؟! بىچارە مىللەتنى باش كۆتۈرتمەي بولۇۋاتقان ئۇگالچىلىقلارنىڭ ئاساسىي ئامىلى يۇقىرىسى فېئودال مىلىتارىستلار بولۇپ، يۇرتىمىزدىكىلىرى جاڭجۈڭ، دوتەي، شەتەي، لويى، دارېن، ئۆزىمىزدىن چىققان زالىملاردىن ۋاڭ، بەگ، جىسا، شاڭيۈلارغا ئوخشاش خائىن، قانخورلار، ئەمما بىزدە بۇنداقلارغا قارشى ھەرىكەت قىلىشقا ئىقتىدارلىق، باتۇر يۈرەك قەھرىمانلار بار بولسىمۇ، باش كۆتۈرتمىگەنلەر يەنىلا يۇقىرىدىكى

ساتقۇنلار، كەلگۈسىدە يۇقىرىقىلارنى تۆپ يىلتىزىدىن يوقىتىپ، ھۆرلۈك، بايلىقات كۈنلەرگە يېتىشىدىغان نۇرلۇق كۈنلەر ئالدىمىزدا. بۇ ھەقتە ئىشىنىمەنكى، كەلگۈسى ئەۋلاد ئۇلۇغ ئۈمىد تۇغىنى تىكلەشكە ھازىر تۇرۇپتۇ.

ئەمدى، مەدەنىيەتتىن بىخەۋەر شەخسىي مەنپەئەتكە بېرىلگەن بىخىل بايلارغا كەلسەك، ئۇلارغا لەنەت، نەپرەت! ئۇلار خوتۇن ئىلىپ خوتۇن قويۇشتەك خوتۇن بىدىكلىكى بىلەن پەخىرلىنىدۇ، ئۇچ - تۆت خوتۇن ئالغانلىقىغا خۇش بولۇپ سۆزلەيدۇ. ئۇلار مەدەنىي - مائارىپ، دارىلمۇئەللىمىن، دارىلئىتىام دېگەندىن تامامەن بىخەۋەر، دۇنيادىن بىخەۋەر مۇشۇنداقلارنىڭ تېگىشلىك جازاسىنى بېرىدىغان كۈنلەرمۇ كېلەر.

دىنىي ئالىملىرىمىزدىن تېخى ئۈمىد يوق، مۇنەۋۋەر ئەمەس، ئىلىم ئوقۇشتىكى كۆزقاراشلىرىدا پەقەت دىنىي ئىلىمنى ئاساسىي ئىلىم دەپ، پەن ئىلمىگە تۆۋەن نەزەردە قارايدۇ، ئۇلارنىڭ بۇنداق زىيانلىق قاراشلىرى نەتىجىسىدە ياش ئەۋلادلىرىمىز ئىلىم - پەندىن مەھرۇم قېلىپ، يامان ئاقىۋەتلەرگە ئۇچراۋاتىدۇ. بۇنداق ئەھۋاللارنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى تېخىمۇ ئېچىنىشلىق.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ گېپى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، خىزمەتكار كىرىپ تاماق تەييار بولغانلىقىنى ئېيتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تاماقنى ئەكىرىشنى بۇيرۇدى. تاماق داستىخىنى سېلىنىپ لېگەنلەردە راسا ئوخشىتىپ ئېتىلگەن پېتىر مانتا كەلتۇرۇلدى، ساھىبخانا مېھمانلارنى تاماققا تەكلىپ قىلدى.

مەززىلىك پېتىر مانتىنى ئىككى مېھمان ئىشتىھا بىلەن يېيىشتى. تاماقتىن كېيىن ئېزىز نىيازى قايتىماقچى بولۇپ ئورنىدىن تۇردى. مېھمانلار بىلەن ساھىبخانا تەڭلا ھويلىغا چىقتى. ئۇلار ھويلىدا شامالدىغاچ، بىردەم پاراڭلىشىپ تۇرۇشتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىنىسى ئابدۇساتتارنى يېنىغا چاقىرىپ، ئىككىنچى قەۋەتتىكى خاس خانىغا چىقىپ چۈشتىن بۇرۇن كۆچۈرۈپ قويغان «ئازرۇ - ئارمانىم مېنىڭ» دېگەن غەزەلنى ئىلىپ چۈشۈشكە بۇيرۇدى. ئابدۇساتتار ھايالشمايلا، چىرايلىق كۆچۈرۈلگەن بىر ۋاراق كوپىينى ئىلىپ چۈشتى. ئابدۇخالىق

ئۇيغۇر كوپىيىنى قولىغا ئېلىپ دېدى:

— قەدىرلىك ئېزىز نىيازى، بۇگۈنكى غەنىيمەت ئۇچرىشىشىمىزنىڭ نامۇ نىشانى سۈپىتىدە بۇ غەزەلنى سىزگە تەقدىم قىلاي.

خۇشال بولغىنىدىن ھاياجانلىق ھېسسىياتىنى باسالمىغان ئېزىز نىيازى ھەشقاللا، رەھمەت ئېيتىپ، كوپىيىنى ئىككى قوللاپ ئېھتىرام بىلەن ئېلىۋېتىپ دېدى:

— ئۇستازىم، بۇ يوللۇقلىرىنىڭ قىممىتى مەن ئۈچۈن قانچە سەرلەپ ئالتۇندىنمۇ ئارتۇق.

— قۇمۇلغا بارغاندىن كېيىن، يېڭىلىقلار بولسا، خەت ئارقىلىق يېزىپ تۇرۇڭ، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تەۋەززۇ بىلەن تۇرغان ئېزىز نىيازىغا.

ئېزىز نىيازى بۇنى چىن قەلبىدىن ئورۇندايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىردىنلا نېمىنىدۇر ئويلاپ بىر پەس تۇرغاندىن كېيىن ئوڭا قولىنى كۆتۈرۈپ ئېزىز نىيازىغا قاراپ شېئىر ئوقۇشقا باشلىدى:

ھىممىتىڭدىن، غەيرىتىڭدىن ئۆل، لېكىن ئايرىلمىغىل،
ھەقلىقىن بىلگەن يولۇڭدىن جانىنى بەر، قايرىلمىغىل.

مانىشلىك[1] كۆپ بولسىمۇ، قورقماي ئۇزۇپ ئالدىڭغا باس،
تاغۇ تاش، دەريا ئۇلۇغ سۆزلەرگە سەن تاڭ قالمىغىل.

ئات ئۆزۈڭنى بەھرىگە، ياغەرق بول، يا تاپ گۆھەر،
شىرنە يولۇاس كەبى باسقىن ئىزىڭدىن يانمىغىل.

تۆت تەرەپ ياۋ ھۇجۇلىشىپ، سەككىز تەرەپ تىغ تەڭلىسە،
ئېلىشىپ قانغا بويال، نومۇسنى ھەرگىز ساتمىغىل.

---

① مانىشلىك ـ توسقۇنلۇق، توسالغۇ.

كىمكى ھەق يولغا قەدەم قويسا ئۇنۇق مۇتلەق شۇنىڭ،
بۇ نىچۈك بولغاي كېيىن دەپ، يوق خىيالغا قالمىغىل.

سەن ۋەتەن، مىللەت دېسەڭ، تارىختا نامىڭ قالغۇسى،
بول جەسۇر، ئالىي نىشان، كۆلچەك بۇلاققا قانمىغىل.

ئەي نىيازى، ئابدۇخالىقنىڭ سۆزى دەپ ئېتىبار قىلماي قېلىپ،
ئۇشبۇ ۋىجدانىنى كېيىن پۇتمەس ئازابقا سالمىغىل.

زېھنى ئۆتكۈر، تۇتۇۋېلىش قابىلىيىتى يۇقىرى بولغان ئېزىز نىيازى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ بۇ غەزىلىنى قەلب خاتىرىسىگە ئۆچمەس نەقىش قىلىپ ئورنىتىۋالدى.

(ئېزىز نىيازى يۇقىرىقى ئىككى پارچە شېئىرنى 1986 ـ يىلى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شېئىرلىرىنى نەشرگە تەييارلىغۇچى مەخمۇت زەئىدىگە تاپشۇرۇپ بەرگەن.)

ئىككى خەمەك، ئىككى كۆرە بۇغداي

بىر كۈنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بازار ئارىلاپ قايتىپ كېلىپ ھويلىدا قولىنى يۇيۇۋاتاتتى. دەرۋازىدىن ئون ياشلاردىكى ئىنىسى ئابدۇساتتار بىلەن يەتتە ياشلاردىكى سىڭلىسى بۇۋىخەلچەم يۈگۈرۈشۈپ كىرىپ كېلىشتى، ئۇ ئىككىسىنىڭ كەينىدىن سوغۇشىپ دېگۈدەك دەرۋازا ئالدىدا بويى ئېگىز، بېشىغا ئاق شاپاق دوپپا كىيگەن، ئۇچىسىدىكى كونا ماتا يەكتىكنىڭ ئوچۇق تۇرغان ئالدىدىن مەيدىسىدىكى تۈكلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان، ساقال - بۇرۇتلىرىغا ئاق سانجىلغان، قىرىق سەككىز ياشلاردىكى بىر ئادەم پەيدا بولدى. ئۇ ھويلىغا كىرمەك بولۇپ دەرۋازىدىن ئىچكىرىگە ئىككى - ئۈچ قەدەم مېڭىپ توختاپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ بۇ ئازادە، خۇددى چىنىدەك پاكىز، رەتلىك سەرەمجانلاشتۇرۇلغان ھويلا - ئارامنى كۆرۈپ بىردىنلا قورۇنۇپ نېمە قىلارىنى بىلمەي قالغاندى. ئۇ توپا - چاڭ باسقان، زاغرا نانەك يېرىلىپ كەتكەن، كېلەڭسىز يوغان پۇتىنى قويىدىغان يەر تاپالمايۋاتقانەدەك سول پۇتىنى ئوڭ پۇتىنىڭ كەينىگە يوشۇراتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئابدۇساتتار بىلەن بۇۋىخەلچەمگە قاراپ ئەمدىلا ئېغىز ئاچاي دېيىشىگە، ئۇ ئىككىسى غېپىپدە ئۈيگە كىرىپ كېتىشتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دەرۋازا ئىچىگە كىرىپ قېلىپ ئالدىغا چامداشقا پېتىنالماي تۇرغان يالاڭ ئاياغ ئادەمنى كۆردى - دە، سەمىمىي ھالدا:

— كېلىڭ، مەرھەمەت! — دېدى.

بېشىدىكى قۇندۇزدەك قاپقارا چېچى پارقىراپ تۇرغان،

ئۇچىسىدىكى ئاق پاكىچۇ كۆكلىكى سۇر سارجا شىمىنىك ئىچىگە قىستۇرۇلغان، پۇتىدىكى سېرىق خۇرۇم ئايىغى ۋالىلداپ تۇرغان بۇ ئىسسىق چىراي ئادەمگە قاراپ يالاڭ ئاياغ مېھماننىڭ كۆزى قاماشقاندەك بولدى. ئۇ ھەيرانلىقتا كۆزىنى بىر ئۇۋلىۋېتىپ «ياپىرىم، بۇ ئوكۇممۇ - چۇشۇممۇ؟ خۇددى چۈچەكلەردىكى ھۇر - پەرىزاتلارغا لايىق بىر قىران يىگىتنى كۆرۈۋاتىمەنغۇ، مەھەللىدىكى قولۇم - قوشنىلارنىڭ دېگەنلىرى يالغان ئەمەسكەن - دە، توۋا، ئابدۇخالىق نەزمىكەش دېگەن كاتتىمىز مۇشۇ ئادەم ئىكەن - دە» دېگەنلەرنى ئويلاپ دېلىغۇللۇقتا قالدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قولىنى ئاپئاق چۇچىلىق ياغلىققا ئېرتىپ بولۇپ ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلدى - دە:

— كېلىڭ دەيمەن، ئىشىك ئالدىغا كەلگەنكەنسىز، ھويلىغا تارتىنماي كىرىڭ، — دېدى مۇلايىملىق بىلەن. ئۇ ئادەم بىر ئاسمانغا، بىر يەرگە قارىۋېتىپ شاپ - شۇپ قىلىپ ئۆيەر - بۈيەرنى دەسسەپ نەچچە چامداپلا، «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!» دەپ سالام بېرىپ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنىڭ سالىمىغا جاۋاب قايتۇرۇپ ئۇنى سۆپىگا تەكلىپ قىلدى. ئۇ ئادەم سۆپىگا سېلىنغان، كۆزنى ئوتقاشتەك چاقنىتىپ تۇرغان يېڭى خوتەن گىلىمىگە قاراپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئولتۇرۇشقا پېتىنالماي، كىرلىشىپ قالغان ماتا - تامبىلىنىڭ ياماق سېلىنغان تىزىنى سىلاپ ئۆرە تۇرۇپ قالدى.

— قورۇنماي ئولتۇرىۋېرىڭ، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئوچۇق - يورۇق ھالدا.

ئۇ ئادەم سۆپىنىڭ لېۋىگە كېلىپ گىلەمنىڭ مويىنى سىلاپ قويۇپ ئاۋايلاپ ئولتۇرۇپ دۇئا قىلدى. دۇئادىن كېيىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سورىدى:

— كىم بولىسىز؟ سىزنى نەدىن سورايمىز؟

— خۇدايىم بۇيرۇسا مەزىن ئاخۇنۇم ئەزان ئېيتىپ قويغان ئېتىم ئەنەيتۇل، لەقىمىم يالاڭ ئاياغ، ئۆيۈم خېنىمجايدا. «ئاتالمىغان ئەردىن ئاتالغان دوڭ ياخشى» دەپ، ئەپەندىم، مەن بىر نامرات ئادەم بولغاچقا، مېنى كۆپ ئادەملەر تونۇمايدۇ، ھى - ھى - ھى! — دېدى ئەنەيتۇل ئاخۇن تامبىلىنىڭ ياماق سېلىنغان تىزىنى يەنە سىلاپ.

— ئابدۇساتتار! — ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىنىسىنى چاقىردى.

— لەۋەي، ئاكا! — دېگىنىچە، ئابدۇساتتار ئۆيدىن يۈگۈرۈپ چىقتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىنىسىغا بۇيرۇدى:

— ئەنەيتۇل ئاخۇنغا ئۇسسۇلۇق كەلتۈر!

— بولىدۇ، ھازىر ئەپچىقاي، — دېگىنىچە، ئابدۇساتتار ئۆيگە يۈگۈرۈپ كىرىپ كەتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەنەيتۇلدىن سورىدى:

— نېمە ئىش بىلەن مەشغۇلسىز؟

ئەنەيتۇل پاتىكىنى قاشلاپ، يالاڭ ئاياغ پۇتىغا قاراپ قويۇپ جاۋاب بەردى:

— خۇدايىم بۇيرۇسا، ئاتا كەسپىم — قوغۇنچىلىق، ئەپەندىم.

— بۇ يىل قوغۇنىڭىزنىڭ ھوسۇلى قانداقراق؟ قوغۇن ئوخشىدىمۇ؟

— خۇدايىم بۇيرۇسا، قىلغان ئەجرىمگە تۇشلۇق بۇ يىل قوغۇنلار ئالامەت ئوخشاپ ساينىڭ تېشىدەك چوڭكەن. «گادايىنىڭ ئاغزى ئاشقا تەگسە، بۇرنى تاشقا تېگىپتۇ» دېگەندەك، قوغۇنلارنىڭ بۇرۇنىنى بازارغا ساتقىلى ئاپارسام، يامۇلنىڭ چېرىكلىرى بۇلاپ كەتتى، قارىسىلا، مەن ئاچچىقىمنى باسالماي «ئامبالغا ئەرز قىلىمەن» دېسەم، ھەقەمسايىلىرىم «بۇ چېرىكلەر دېگەن كىچىك بۇلاڭچى، ئامبال دېگەن ئۆزى چوڭ بۇلاڭچى

تۇرسا، ئوغرى ئوغرىنىڭ قايىشى دېگەننى ئاڭلىمىغانمىدىنمۇ، ھەي ھېقىيسىز[1] يالاڭ ئاياغ، دۇمبەڭ قىچىشىپ تاياق يېگۈڭ كەلگەن بولسا، يامۇلغا ئەرز قىل» دېۋىدى، قورقۇپ ئۇن چىقىرالمىدىم. ۋاداريخا، قانداق زامان بولۇپ كەتتى بۇ؟ كۈندىن - كۈنگە يۇرت قىستاڭچىلىق، پۇقرالارنىڭ كۈن ئالمىقىمىز تەس بولۇۋاتىدۇ. ھەي، بىز نامرات خەلقنىڭ دەردىگە كىم يېتىدۇ؟ ئەرزىنى كىم ئاڭلايدۇ دەيلا!

ئەنەيتۇل يالاڭ ئاياغ ئېغىر ئۇھ تارتىپ چوڭقۇر ھەسرەت بىلەن بېشىنى چايقاپ جىمىپ قالدى. ئۇ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تۇتقان چىنىنى ھۆرمەت بىلەن ئېلىپ، غۇرتلا قىلىپ بىر پىيالە ئۇسسۇزلۇقنى ئىچىپ بولۇپ پىيالىنى ئالدىدىكى پەتنۇسقا قويدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر «قېنى، سۆزلەڭ» دېگەندەك بېشىنى لىڭشىتىپ ئېڭىكىنى سەل كۆتۈرۈپ قويدى. ئۇي ئىگىسىنىڭ ئۇنى كەمستىمەيلا قالماستىن، بەلكى تەڭ كۆرۈپ، ئوچۇق - يورۇق، ئىللىق مۇئامىلە قىلىشى ئەنەيتۇل يالاڭ ئاياغنى تارتىنىش، قورۇنۇش ۋە ئۆزىنى پەس كۆرۈش ئىلكىدىن ئازاد قىلدى. ئۇ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ بېشارىتىنى چۈشىنىپ، دەردىنى تۆكۈشكە باشلىدى:

— يامۇلنىڭ چېرىكلىرىنىڭ زوردىن بىزنىڭ كۈنىمىز بەك تەس بوپكەتتى. ئاگاللىق ئازنە ئاخشىمى خۇپتەن نامىزىدىن يېنىپ كېلىپ ئالچۇقتا[2] ياتقانىدىم. تۆت چېرىك پەيدا بولۇپ ئايدىڭدا قوغۇنلۇقنى دەسسەپ، چەيلەپ بىساپا قىلىپ تۆگەشتۈرۈۋەتتى. بىر - ئىككىنىسى يېگەن بولسا مەيلىدى، ئۇنداق قىلماي ئۇزىدىغانىنى ئۇزۇپ، ئۇرۇپ - چېقىپ، تاشلاپ، ئېتىپ ناھايىتى جىق زىيان سالدى. بىر ئۇينىڭ بىر يىللىق تىرىكچىلىكى

---

① ھېقىيسىز — ئەقىلسىز.

② ئالچۇق — قوغۇنلۇققا قارايدىغان ساتما.

شۇ قوغۇن بىلەن بولىدىغان تۇرسا، مەن ئالتە ئاي ياز قان - تەر ئاققۇزۇپ ئەمدى شۇنچە قىلسام، بۇلاڭچى چېرىكلەر ئاشۇنداق قىلدى. بۇنىڭغا چىداپ تۇرالماي ئىككى ئېغىز گەپ قىلىۋىدىم، ئۇلار غانجۇراپ① قالغان ئىتلاردەك ئېتىلىپ كېلىپ ئۇرۇپ ھالىمدىن كەتكۈزدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يامۇل چېرىكلىرىنىڭ بۇنداق زوراۋانلىقىنى ئاڭلاپ چىداپ تۇرالمىدى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ سۇپىدىن يەرگە چۈشۈپ، سۇپىنىڭ ئالدىدا قولىنى كەينىگە قىلىپ بىر نەچچە قېتىم ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ ئەنەيتۇل ئاخۇنۇمنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ توختىدى - دە:

— سىزگە قاتتىق ئۇگالچىلىق بوپتۇ، يامۇلنىڭ ئۇ ئەبگا چېرىكلىرىنىڭ ئۇنداق ھەددىدىن ئېشىپ پۇخرالىغا زورلۇق - زۇمبۇلۇق قىلىپ بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشىغا قەتئىي يول قويۇشقا بولمايدۇ، ئۇنىڭغا قەتئىي تاقابىل تۇرۇش كېرەك، — دېدى قولىنى شىلتىپ قەتئىيلىك بىلەن.

— بەللى، ئاغزىلىرىغا مۇشتىتەك ناۋۇتىم بولغان بولسا سېلىپ قويۇرىدۇمغۇ ھازىر، — دېدى ئەنەيتۇل ئورنىدىن تۇرۇپ ئالىقىنىنى بىرى - بىرىگە سۈركەپ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۆز ئورنىغا ئولتۇرۇۋېتىپ:

— قېنى ئولتۇرۇڭ، پاراڭلىشىمىز، — دېۋىدى، ئەنەيتۇل جايىغا ئولتۇردى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنىڭ ئالدىدىكى پىيالىگە ئۈسسۈزلۇق قويۇۋېتىپ دېدى:

— يەنە قانداق دېشۇارچىلىققا ئۇچرىدىڭىز؟

ئەنەيتۇل ئورنىدىن قوپۇپ ئىككى پۈكۈلۈپ تەزىم قىلىپ تۇرۇپ دېدى:

— مېنىڭدەك بىر يالاڭغىداقنىڭ دەردى - سەرىمنى ئاڭلاپ ھالىمنى سورىغانلىقلىرىغا مىڭ مەتتەم رەھمەت! بۇزنىڭ ئۇزۇلگەن

---

① غانجۇراپ — غالجىر بولۇپ قالغان دېگەن مەنىدە.

يىپى تولا، نامراتنىڭ گېپى تولا، دەپ، جىق گەپ قىلىۋەتتىم.

— ئولتۇرۇپ پاراڭ قىلىڭ، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

ئەنەيتۇل «خوش، شۇنداق» دەپ ئورنىغا ئولتۇرۇپ دەرد تۆكۈشكە باشلىدى:

— ھېلىغىچە بۇ قوغۇننى گۈچۈكىغا ئەچىقىپ بىر نۆۋەت سېتىپ ئىككى تاغار بۇغداي غەملىۋالۇردۇم، ئۆتكەن يىلى كۈزدىن تارتىپ بۇ يىل ئەتىيازغىچە قۇمۇلغا لەڭ[1] توشۇش ئالۇنىغا تۆتۈلۈپ ئېشەك ھەيدەپ تۇرپاندىن قۇمۇلغا قاتنىدىم. يول ئازابىنى ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز سۆزلىسەمۇ تۈگىمەيدۇ. دۇنيالىقتا ئىككى ئېشىكىم بار ئىدى، ھەر يىلى يازدا قوغۇن ئارتىپ گۈچۈكىغا ئاپىرىپ بۇغدايغا تېگىشىپ، شۇنىڭ بىلەن كۈن ئۆتكۈزىدىغان. قىشتا قۇمۇلغا لەڭ ئەپكېتىۋېتىپ يەتتە قۇدۇقتا جۈدۈنغا ئۇچراپ ئېشەكنىڭ ئىككىسىلا توڭلاپ ئۆلدى. ھېلىمۇ تەلىيىمگە خۇدايىم ساقلاپ ئۆزۈم ساق قالدىم، مانا ئەمدى ئېشەكلىرىمدىن ئايرىلىپ قېلىپ قوغۇنلىرىمنى تاغ ئارقىسىغا ئاپىرالمايۋاتىمەن.

— خوجىنىياز ھاجىمنىڭ تاغچى پالگانلىرى توغرىسىدا قانداق خەۋەر ئاڭلىدىڭىز قۇمۇلدا؟ — سورىدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قىزىقىپ.

— ۋاي شائىرىم، يەتتە قۇدۇقتىكى شېكىڭ زىخۇينىك[2] چېرىكلىرى ھاجىمنىڭ گېپى چىقسا قورقۇپ ئىشتىنىغا سىيىپ تۇرىدىكەن ئەمەسمۇ، تاغچى پالگانلار ئۇ بىر نېمىلەرنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ چاشقان تۆشۈكى ساراي قىلىۋېتىپتۇ. ئۆتكەن يىلى 10 ـ ئاينىڭ دەسلىۋانىسىدا يەتتە قۇدۇققا لەڭ ئاپىرىپ كېچىسى قونۇپ قالدۇق، ئەمدى كۆزىمىزگە ئۇيقۇ ئىلىنىۋىدى: «زىۋازىلار[3] كەلدى!» دېگەن بىر چۇقان ئاڭلىنىپ، «پاڭ ـ پۇڭ، تاڭ ـ تۇڭ»

---

① لەڭ — ھۆكۈمەتنىڭ ئالۋان ئاشلىقى دېگەن مەنىدە.

② شېكىڭ زىخۇي — شېكىڭ شىسەي.

③ زىۋازى — ئوغرى.

مىلتىقلار ئېتىلىپ، ئالەم - مالەم بوپكەتتى. بىز يە قېچىشنى، يە مۆكۈشنى بىلەلمەي تۇرغىنىمىزدا، ئېتىشىش توختىدى. كېيىن ئۇقساق، چېرىكلەر بىر - بىرىدىن چۆچۈپ ئۆزئارا ئېتىشىپ قاپتىكەن. شۇ قېتىم تاغچى پالگانلار توغرىسىدا مۇنۇ قوشاقنى ئاڭلىدىم:

تاغچىلار ئەجەب باتۇر،
تاشنىڭ ئارقىدا ياتۇر.
قولىدا پەرەڭ مىلتىق،
ئوننى قوشلاپ بىر ئاتۇر.

قۇمۇل دېگەن يەرلەردە
ئېگىز سوققان شەر بارمۇ؟
دۇشمەن بىلەن جەڭ قىلغان
تاغلىقلاردەك ئەر بارمۇ؟

ئەنەيتۇل ئاخۇن ئالدىدىكى پىيالىنى قولىغا ئېلىپ چايدىن بىر ئوتلاپ سۇزدىن توختىدى. ئارىنى جىمجىتلىق قاپلىدى. ئەنەيتۇل قولىدىكى پىيالىنى پىرقىرىتىپ ئولتۇرۇپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قاراپ ئىچىگە توشۇپ كەتكەن دەردىنى يەنە تۆكۈشكە باشلىدى:

— دارىن - ئامباللار ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ زۇلمى ئاز كەلگەندەك، باي - غوجاملار، يەر ئىگىلىرىمۇ بىزدەك نامراتلارنى غانجۇراپ قالغان ئىتلاردەك تەرەپ - تەرەپتىن تالىغىلى تۇردى. ئالۇان - ياساق، باج - سېلىقنىڭ كۆپلۈكىدىن بىزدەك نامرات دېھقانلارنىڭ ھازىر بېشىنىڭ ئىچىمۇ - تېشىمۇ قېتىپ كەتتى. ھازىر بىزنىڭ يىلىكىمىز ئۇزۇلۇپ، ھالسىراپ، جېنىمىز تۇمشۇقىمىزغا كېلەيلا دەپ قالدى. زالىمنىڭ زۇلمىدىن ئۆلگەنلەر ئۆلۈپ تۈگەشتى، بەزىلەر ياقا - يۇرتلارغا كېتىشتى،

بىزدەكلەر جان تالىشىپ يۇرۇپتىمىز، كىندىك قېنىمىز تۆكۈلگەن يەر دەپ، ئاھ، دەردىمىا!.

ئەنەيتۇل قولىدىكى چىننى پەتنۇسقا قويۇپ يىرىك ساقال - بۇرۇت باسقان يۇزىگە سىرغىپ چۈشكەن ياش تامچىلىرىنى ئالىقىنى بىلەن ئېرتىۋېتىپ جىمىپ قالدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر چوڭقۇر بىر نەپەس ئېلىۋېتىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى - دە، سۆپىدىن پەسكە چۈشتى. ئۇنىڭ كەڭ پېشانىسى ئاقىرىپ، قاپىقى تۇرۇلۇپ، چىرايى غەزەپلىك تۈس ئالغانىدى. ئۇ بىر مىنۇتچە ئويلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن شېئىر ئوقۇشقا باشلىدى:

. . . .

تىنچ ياتقان پەقىر پۇقرا،
سەبىي مەسۇم ئوغۇل - قىزنىڭ،
ئىچىپ قانىنى، ئاپەتلەر —
چاچقۇچى ۋەھشىي زالىملار.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شېئىر ئوقۇشتىن توختاپ ئەنەيتۇل يالاڭ ئاياغقا قاراپ، قەتئىيەت بىلەن قولىنى شىلتىپ دېدى:

— بۇنداق ھالەتكە خاتىمە بېرىش كېرەك. بۇنىڭغا چىداشقا زەررە تاقەت قالمىدى.

— قۇمۇلدا خوجىنىياز ھاجىم نۇسرەت تېپىۋاتامدۇ، بىزنىڭ بۇ تۇرپاندىمۇ ھاجىمدەك ئادەملەر چىقىپمۇ قالۇر. ئەگەچەندە ئىش شۇ يەرگە يەتسە، مانا مەن ئەنەيتۇل يالاڭ ئاياغ جېنىمنى تىكىپ قويدۇم، — ئەنەيتۇل يالاڭ ئاياغ شۇنداق دەپ تارشىدەك مۇشتۇمى بىلەن مەيدىسىگە ئىككىنى ئۇرۇپ، پەتنۇستىكى پىيالىنى قولىغا ئېلىپ چايدىن ئوتلاپ سۇزدىن توختىدى.

— ئۇنداق پەيت پات ئارىدا يېتىپ كېلىدۇ، — دېدى ئىشەنچ

بىلەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

ئارىنى جىمجىتلىق قاپلىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىر ھازادىن كېيىن ئەنەيتۇلدىن سورىدى:

— سىز بىر ئىش بىلەن كەلگەنمۇ؟

ئەنەيتۇل ئېغىر بىر «ئۇھ» تارتىۋەتكەندىن كېيىن ئوڭايسىزلىنىپ دۇدۇقلاپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— ني ـ نېمە، نېمە دېسەم بولۇر، دادايا بىر ئوغۇل بالا بىلەن بىر قىز بالا باغرى تەرەپتىن كېلىپ قوغۇنلۇقۇمغا كىردى، ئالچۇقتا قاراپ ئولتۇرسام، بىرى بىردىن خەمەكنى ئۈزۈپ بازار تەرەپكە قاچتى. مەن «مۇشتۇمزورلارغۇ مېنى بوزەك تاپسۇن، ئەمدى مېنى ئانىي تاپمىغان ئاشۇ شۇمتەكلەر قاپتىكەنمۇ» دەپ ئاچچىقىمغا پايلىماي، ئۇ ئىككىسىنى قارا كۆزۈپ كەينىدىن ماڭدىم، ئۇلار يۇگۈرگەنچە كېلىشىپ مۇشۇ دەرۋازىنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى. ئەستاغپۇرۇللا، مەن ئۇ بالىلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئۆكىلىرى ئىكەنلىكىنى بىلگەن بولسام، ھەي، كەينىدىن قوغلايمەنمۇ، قولىغا تازا پىشقان ئۇينىغۇچ تۇتقۇزۇپ قويۇردۇم.

ئەنەيتۇل يالاڭ ئاياغىنىڭ قورۇق باسقان چىرايى خىجىللىقتىن پوكاندەك قىزىرىپ كەتتى. ئۇ بېشىنى ساڭگىلىتىپ تامبىلىنىڭ يامىقىنى سىلاپ ئولتۇرۇپ قالدى.

— ئابدۇساتتار، بۇۋىخەلچەم! — چاقىردى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۆيگە قاراپ.

— لەۋەي ئاكا! — دېيىشىپ، ئابدۇساتتار بىلەن بۇۋىخەلچەم بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئۆيدىن چىقتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئالدىغا كېلىپ ئۆزىگە «نېمە ئىش» دېگەندەك قارىشىپ تۇرغان ئۆكىلىرىدىن سورىدى:

— سىلەر باغرىدىن كېلىۋىتىپ نېمە ئىش قىلدىڭلار؟

ئىككى بالا بىر ـ بىرىگە قارىشىپ بېشىنى ساڭگىلىتىپ تۇرۇشتىن باشقا، گەپ قىلىشقا پېتىنالمىدى.

— راستىنى ئېيتىڭلار! ھە، ئابدۇساتتار گەپ قىل!

ئاكىسىنىڭ قاتتىق ئاچچىقى كەلگەنلىكىنى تۇيغان ئابدۇساتتار «شىرت - شىرت» قىلىپ بۇرنىنى تارتىپ تۇرۇپ، سىڭلىسى بۇۋىخەلچەم بىلەن بىردىن خەمەك ئۇزۇۋالغانلىقىنى ئىقرار قىلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەنەيتۇل يالاڭ ئاياغدىن ئەپۇ سوراپ دېدى:

— مەن سىزگە ناماقۇل بولاي، ھازىر زىياننى تۆلەپ بېرەيلى، مەن بۇ ئىككىسىنىڭ ئەدىپىنى بېرىمەن.

ئەنەيتۇل يالاڭ ئاياغ ئورنىدىن تۇرۇپ سۆپىدىن يەرگە چۈشۈپ قول قوشتۇرۇپ تەۋەززۇ بىلەن دېدى:

— مەن ئالدىلىرىدا بەك خىجىل بولۇۋاتىمەن، مەن راستىنلا بىلمەي بۇ يەرگە كىرىپ قاپتىمەن، ھېلىغۇ ئىككى خەمەككەن، ئىككى تاغار قوغۇننى ئالغان بولسىمۇ، ئۆزلىرىنىڭ ئۈكىلىرى ئىكەنلىكىنى بىلگەن بولسام، ئېغىز ئاچماستىم، راست گەپ، مەن يانايى.

— توختاڭ، سەل تەخىر قىلىڭ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەنەيتۇلغا شۇنداق دەپ بولۇپ، غوجىدارنى چاقىردى:

— نەسرۇللا ئاكا!

باش غوجىدار نەسرۇللا ھازىر بولدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنىڭغا بۇيرۇدى:

— بۇ ئادەمگە ئىككى كۈرە[1] بۇغداي بېرىڭ، ئۇنىڭ تاغرىمۇ، بۇغدايىنى باغرىغا ئەپچىقىپ كېتىدىغان ئۇلىغىمۇ يوقكەن، ئايىت ئېشەكنى توقۇپ ئەپچىقىپ بەرسۇن، ئۇ بۇغدايىنى ئۆيىگە يەتكۈزۈۋالسۇن.

---

① كۈرە — ئاشلىق ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب، بىر كۈرە ئاشلىق قىرىق جىڭغا باراۋەر.

— خوش!

ئۇلار هويلىدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىككى ئۇكىسىنى يېنىغا ئولتۇرغۇزۇۋېلىپ ئۇلارغا پەندى - نەسىھەت قىلىپ دېدى:

— كىشىنىڭ نەرسە - كېرىكىگە قول ئۇزاتقۇچى بولماڭلار. ئېسىڭلاردا بولسۇنكى، كىشىنىڭ ھەققىگە قول ئۇزارتىپ ئوغرىلىق قىلىش پەسكەشلىك، نومۇسسىزلىق، ئوغرىلار ئىنسانىي غۇرۇرىنى يوقاتقان ئىككى پۇتلۇق ھايۋانلاردۇر. دۇنيادا ئەڭ قەبىھ يامان ئىشنىڭ بىرى ئوغرىلىق، بۇگۈنكى بۇ قىلمىشىڭلارنى ئىككىنچى قايتا تەكرارلىماڭلار.

ئەڭ مۇھىم ئىش

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر 1926 ـ يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن بىر كىنو ئاپپاراتى سېتىۋېلىپ ئالغاچ كەلگەنىدى. مۇستەبىت ياڭ زېڭشىن ھۆكۈمىتى تۇرپاندا كىنو قويۇشنى مەنئى قىلغاچقا، شائىر بۇ ئاپپاراتنى ئۇرۇمچى ئوچتاشتا ئولتۇرۇشلۇق جامال مۇتىئىنىڭ ئۆيىگە قويۇپ قويغان.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھەر يىلى بىر نەچچە قېتىم ئۇرۇمچىگە چىقىپ جامال سەيپۇدىنىڭكىدە تۇراتتى. ئۇلار كىنو قويۇپ كۆرەتتى، پاراڭلىشاتتى. ئۇ چاغدا ئۇرۇمچىدە جامال سەيپۇدىنىڭكىدىن باشقا يەردە كىنو ئاپپاراتى يوق دېيىشكىمۇ بولاتتى. ئەزەلدىن كىنو كۆرۈپ باقمىغان كىشىلەر ئۇنىڭغا ھەيرانۇ ھەس بولۇشۇپ، ئۇنى «شەيتان ئويۇنى» دەپ ئاتىشاتتى. كېيىنكى چاغلاردا جامال سەيپۇدىنىڭغا بۇ بىر لەقەم بولۇپ سىڭىشىپ قېلىپ، ئادەملەر چاقچاق ـ ھەزىل قىلىپ ئۇنى «جامال شەيتان» دەپمۇ ئاتىشىپ يۈردى.

1932 ـ يىلى ئاۋغۇست ئېيىنىڭ بىر كۈنى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇرۇمچىگە چىقتى. ئۇ سەنشىخاڭزىدىكى ئۆيىدە[1] ئۇزۇن تۇرمايلا، ئوچتاشقا جامال سەيپۇدىنىڭ ئۆيىگە باردى. جانجىگەر ئاغىنىسىنى كۆرگەن جامال سەيپۇڭ ئىنتايىن خۇشال بولۇپ، شائىرنى قىزغىن كۈتۈۋالدى، شۇ كۈنى ئاخشىمى چوڭ زىياپەت

---

① ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئائىلىسىنىڭ ئۇرۇمچى سەنشىخاڭزىدا قورۇ — جايى ۋە دۇكىنى بار ئىدى.

ئۇتكۈزۈپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى كاتتا مېھمان قىلدى، زىياپەتتىن كېيىن كىنو قويۇپ بەردى. كىنو تۈگەپ مېھمانلار بىر - بىرلەپ تارقىلىپ ئۆيلىرىگە قايتىشتى. مېھمانخانىدا ساھىبخانىدىن باشقا، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ئۇنىڭ پېشقەدەم ئۇستازى ئەلى ئىبراھىموف، لۇكچۇنلۇك سەنخۇچىڭ لەقەملىك سودىگەر نىياز قاتارلىق ئۈچەيلەن قېلىشتى.

— چاي ئەكىرىڭلار، — دېدى تاشقىرىقى ئۆيگە قاراپ جامال مۇتىئى.

— بىر مۇھىم ئىش بار مەسلىھەتلىشىدىغان، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر جامال مۇتىئى بىلەن ئەلى ئىبراھىموفقا قاراپ.

— نېمە ئىش؟

ئەلى ئىبراھىموف بىلەن جامال مۇتىئى تەڭلا سورىدى سەل جىددىيلىشىپ.

دەل شۇ چاغدا جامال سەيپۇڭنىڭ سەككىز ياشلاردىكى كىچىك ئىنىسى ئىبراھىم مۇتىئى بىر چەينەك چاي كۆتۈرۈپ كىردى. ئاكىسى ئۇنىڭغا مېھمانلارغا چاي قۇيۇشنى بۇيرۇدى. قولى ئەپچىل ئىبراھىم كىچىكلىكىگە باقماي خۇددى چوڭ ئادەملەردەك ئەدەپ بىلەن پىيالىلەرگە چاي قويۇپ مېھمانلارغا بىر - بىرلەپ تۇتۇشقا باشلىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كىچىككىنە ئىبراھىمغا بىر قاراپ قويۇپ دېدى:

— قۇمۇلدىن كەلگەن ئىشەنچلىك خەۋەردىن مەلۇم بولۇشىچە، يېقىنقى بىر جەڭدە خوجىنىياز ھاجىمنىڭ تاغچى پالگانلىرى دۇشمەندىن ئىككى ماكسىم پىلىموت ئولجا ئاپتۇدەك. بىراق، قوزغىلاڭچىلار ئاربىسىدا ئۇنى ئىشلىتىشنى بىلىدىغانلار چىقماپتۇ. مۇمكىن بولسا، ماكسىم پىلىموتنىڭ تىلىنى بىلىدىغان ئىشەنچلىك بىر ئادەمنى قۇمۇلغا خوجىنىياز ھاجىمنىڭ قېشىغا ئەۋەتكەن بولساق بەك ياخشى بولاتتى.

— بۇ بىر مۇھىم ئىشكەن جۇمۇ، — دېدى ساھىبخانا جامال سەيپۇك.

— شۇنداق، ھازىرقى پەيتتە خوجىنىياز ھاجىمغا يارىدەم بېرىشىمىز ئەڭ مۇھىم، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تەكىتلەپ.

ئەلى ئىبراھىموفمۇ بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ ئالدىدىكى پىيالىنى قولىغا ئېلىپ چايدىن بىر يۇتۇم ئوتلۇۋېتىپ دېدى:

— بىر ئادەم بار، ئۇ بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن تولۇق چىقالايدۇ.

— ئۇ كىم؟ — ئىنتىكلا سورىدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇستازىدىن.

— سىز ئۇنى تونۇيسىز، ئابدۇخالىق، ھېلىقى تاتار مېخانىك قەييۇم ئابدۇساتتار ئوغلى ئادىتارۇپ، — دېدى ئەلى ئىبراھىموف كۈلۈمسىرەپ.

ئۇتكەن يىلى كىنو ئاپپاراتى بۇزۇلۇپ قالغاندا مېخانىك ئادىتارۇپ كېلىپ ئۇنى ياساپ بەرگەنىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئادىتارۇپنىڭ سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ مېخانىكى بولۇپ، ئۇز ۋاقتىدا سوۋېت ئىتتىپاقىدا قىزىل ئەسكەرلەر سېپىدە گىراژدانلار ئۇرۇشىغا قاتناشقانلىقىنى، ئۇنىڭ ئاپتوموبىلىنىڭ تىلىنى بىلىدىغان ئۇستا تېخنىك ئىكەنلىكىنى ئەلى ئىبراھىموفتىن ئاڭلىغانىدى.

— مېخانىك ئادىتارۇپ سىزچە ئىشەنچلىكمۇ؟ — سورىدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇستازىغا قاراپ.

— ئۇ ئىشىنىشكە بولىدىغان ئادەم، — دېدى ئەلى ئىبراھىموف بېشىنى لىڭشىتىپ تۇرۇپ قەتئىيەت بىلەن.

— ئۇ ئۇزى بۇ ئىشقا نېمە دەركەن؟

ئەلى ئىبراھىموف ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قاراپ «بىلمەيمەن» دېگەن مەنىدە مۇرىسىنى قىسىپ قويدى.

ئۇلار بىر پەس مەسلىھەتلىشىپ بىر پىكىرگە كېلىشتى. ئەتىلىككە مېخانىك ئادىتارۇپنى مۇشۇ ئۆيگە چاقىرىپ، ئۇنىڭ

قۇمۇلغا خوجنىياز ھاجى قوزغىلاڭچى قوشۇنىغا ياردەم ئۈچۈن بېرىش - بارماسلىقنى ئۇقۇشۇپ باقماق بولۇشۇپ تارقىلىشتى.

ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىنلا جامال سەيپۇڭنىڭ ئۆيىگە ئەلى ئىبراھىموف بىلەن ئېگىز بويلۇق، ئاق سېرىق كەلگەن مېخانىك ئادىتاروپ كىرىپ كەلدى. جامال سەيپۇڭ داستىخان سېلىپ ئىككى مېھمانغا چاي كەلتۈردى. چاي ئىچىلىپ بولغاندىن كېيىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مېخانىك ئادىتاروپقا مەقسەت - مۇددىئانى تەپسىلىي سۆزلىدى.

مېخانىك ئادىتاروپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ھەربىر گېپىنى دىققەت بىلەن ئاڭلىغاندىن كېيىن مۇشتەكتە تاماكا چېكىپ بىر ھازا ئويلىنىپ، ئۇندىمەي ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇ كېيىن مۇشتەكنى قاتتىق بىر شوراپ، تاماكا ئىسىنى پۈۋلىۋېتىپ دېدى:

— مەن سىلەرنىڭ مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىگىلارنى قوللاپ قۇۋۋەتلەيمەن، ياردەم بېرىمەن، سىلەرنىڭ ئەركىنلىك، ئازادلىققا ئېرىشىشىگىلارغا تىلەكداشمەن. قۇمۇلغا بېرىپ خوجنىياز ھاجى پارتىزانلىرىغا پىلىموت ئىشلىتىش، رېمونت قىلىشنى ئۆگىتىپ قويۇشنىمۇ خالايمەن، بىراق، بىر مۇھىم ئىش بار.

— نېمە مۇھىم ئىش؟ — قىزىقىپ سورىدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

— مەن ئۇرۇمچىنىڭ تاشلاپ قۇمۇلغا كەتسەم، — دېدى ئادىتاروپ، — ئۆيۈمدە مەلىكەخانىم ئۈچ بالام بىلەن قالىدۇ. ئۇلار پەقەت مېنىڭ ئىشلەپ تاپقان ئازغىنا پۇلۇمغىلا قاراشلىق، مەن كەتسەم، ئۇلار قانداق قىلىدۇ؟

— ئادىتاروپ ئاكا، سىز ئائىلىڭىزنىڭ خەج - خىراجىنى خۇسۇسىدىن ۋايىم يېمەڭ، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنىڭغا، — مانا مەن ھەر ۋاقىت مەلىكەخانىمغا تۇرمۇش خىراجىتىنى يەتكۈزۈپ بېرىمەن.

ئەلى ئىبراھىموف ئادىتاروپنىڭ مۇرىسىنى يېنىك قېقىپ

تۇرۇپ دېدى:

— مەلىكەخانىم بىلەن ئۇچ بالىڭىزنىڭ ھالىدىن مانا مەن خەۋەر ئالىمەن، تۇرمۇش راسخوتىغا بولسا، ئابدۇخالىق بىلەن ئىككىمىز كاپالەتلىك قىلىمىز. دوستۇم، سىز بۇ جەھەتتىن تامامەن خاتىرجەم بولۇڭ.

— شۇنداق، ئادىتارۇپ ئاكا، ئائىلىڭىزنىڭ غېمىنى بىز يەيلى، سىز پات ئارىدا قۇمۇلغا قاراپ يولغا چىقىسىڭ، ھازىر خوجىنىياز ھاجىمنىڭ قوزغىلاڭچى قوشۇنى سىزدەك مېخانىكقا تولىمۇ موھتاج. ئۇنىڭ تاغچى پالگانلىرىغا ماكسىم پىلىموتنى باشقۇرۇش، قارىغا ئېتىش، بۇزۇلۇپ قالسا رېمونت قىلىپ ياساشنى ئۆگىتىپ بولۇپ، بۇ يەرگە قايتىپ كەلسىڭىزمۇ بولىدۇ، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر. ئۇ شۇلارنى دەپ بولۇپ يانچۇقىدىن يۈز سەر كۈمۈش پۇل ئورالغان ياغلىقنى چىقىرىپ ئادىتارۇپقا بېرىۋتىپ قوشۇپ قويدى،— بۇ سىزنىڭ يول خىراجىتىڭىز بولسۇن.

ئادىتارۇپ قەتئىي ئىرادىگە كەلدى. ئۇ:

— بولىدۇ، مەن باراي، سىلەرنىڭ بۇ ئىنقىلابىڭلارنىڭ غالىبىيەت مېۋىسىدە قازان شەھىرىدىن كەلگەن بىر تاتار ئوغلىنىڭمۇ ھەسسىسى بارلىقىنى ئۇنتۇمىساڭلار بولىدۇ، — دېدى كۈلۈپ.

شۇ كۈندىن باشلاپ مېخانىك ئادىتارۇپ تەييارلىق قىلىشقا كىرىشىپ كەتتى. ئارىدىن ئون كۈندەك ئۆتكەندە، ئۇ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ خوجىنىياز ھاجىغا يېزىپ بەرگەن مەكتۇپىنى ئېلىپ ئۆتۈكىنىڭ چەمى ئاستىغا پۇختا يوشۇرۇپ، جىن شۇرىنىنىڭ قۇمۇلغا ئوق ـ دورا توشۇۋاتقان ئارقا سەپ تەمىنات قوشۇنى قاتارىغا ھارۋىكەش سىياقىدا قوشۇلۇۋېلىپ قۇمۇلغا يول ئالدى. قوشۇن ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ قۇمۇلغا يېقىنلاشقاندا، ئۇ بىر كېچىدە غىپىدە قېچىپ كەتتى ۋە بىر قانچە كۈن يول مېڭىپ، ئىزدەپ يۈرۈپ، قۇمۇل تېغىدا تۇرۇۋاتقان خوجىنىياز ھاجىنى ئاخىر تاپتى.

ئۇ خوجىنىياز ھاجىغا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەۋەتكەن مەكتۇپنى تاپشۇرۇپ، ئۇزىنىڭ كېلىش سەۋەبىنى ئىزھار قىلدى. خوجىنىياز ھاجى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ پۈتۈن تۇرپان خەلقى نامىدىن يوللىغان ئىلھامبەخش مەكتۇپىنى ئوقۇپ ئىنتايىن ھاياجانلاندى، كۆڭلى شادلىققا تولۇپ، ۋۇجۇدىدا كۈچ ـ قۇۋۋەت ئۇرغۇدى. ئۇ مېخانىك ئادىتارۇپنى تولىمۇ قىزغىن كۈتۈۋېلىپ، ئۇنىڭغا چوڭ ئىلتىپات كۆرسەتتى.

مېخانىك ئادىتارۇپ ئۈچ كۈن ئوبدان دەم ئالغاندىن كېيىن ئىشقا كىرىشىپ كەتتى. ئىككى ئايدىن ئوشۇقراق ۋاقىت ئىچىدىلا بىر نەچچە تاغچى مەرگەنگە پىلىموتنى باشقۇرۇش، قارىغا ئېتىش، چۈۋۈپ قۇراشتۇرۇش، مايلاش، رېمونت قىلىشلارنى ئۆگىتىپ چىقتى. ئۇ تەربىيىلىگەن مەرگەنلەر پىلىموتنىلا ئەمەس، بۈزۈلغان مىلتىق، ئاپتوماتقا ئوخشاش ھەر خىل قورالларنىمۇ رېمونت قىلىشنى ئۆگىنىۋالدى. مېخانىك ئادىتارۇپ تەربىيىلىگەن مەرگەنلەر كېيىنكى چاغلاردا جەڭلەردە ناھايىتى مۇھىم رول ئوينىدى.

مېخانىك ئادىتارۇپ خوجىنىياز ھاجىنىڭ رۇخسەت قىلمىغىنىغا قارىماي، دۇشمەنگە قارشى جەڭگە قاتنىشىشنى قەتئىي تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالدى. ئادىتارۇپنىڭ كۈچلۈك تەلىپى خوجىنىياز ھاجىنى ئامالسىز قالدۇرغاچقا، ئاخىر رۇخسەت قىلدى. مېخانىك ئادىتارۇپ شېكى شىنجاڭنىڭ قوزغىلاڭچىلارغا قارىتا قوزغىغان 1932 ـ يىلى 12 ـ ئايدىكى قىشلىق ھۇجۇمىغا قاتنۇرما زەربە بېرىش جېڭىگە قاتناشتى. قارلىق تاغقا يېقىنلاشقان چاغدىكى بىر قېتىملىق جەڭ ئىنتايىن شىددەتلىك بولدى. مېخانىك ئادىتارۇپ جەڭدە ئاجايىپ قەھرىمانلىق كۆرسەتتى. ئۇ قىيا تاغنىڭ ئۈستىگە ماكسىم پىلىموتنى ئەپچىل ئورۇنلاشتۇرۇۋېلىپ، قوغلاپ كېلىۋاتقان نۇرغۇن دۇشمەنلەرنى يەر چىشلىتىپ، قالغانلىرىنى چېكىنىدۇرۇشتە مۇھىم رول ئوينىدى. ئادىتارۇپ ۋە ئۇ تەربىيىلىگەن

پىلىموتچىلارنىڭ جەڭدە پىلىموت ئىشلىتىشىمۇ شۇ بىر قېتىملا بولۇپ قالدى. خوجىنىياز ھاجى ئادىتارۇپنى قوبۇل قىلىپ ئۇنىڭغا كۆپ رەھمەت ئېيتىپ ئىنئام بەردى، بىراق جەڭدە پىلىموت ئىشلىتىشكە روخسەت قىلمىدى.

— بىزنىڭ تاغچى پالگانلار مىلتىقى بىلەن بىر ئوقتا بىر دۇشمەننى چىنەپ يېقىتىدۇ، بىر تال ئوقنىمۇ زايە كەتكۈزمەيدۇ، — دېدى خوجىنىياز ھاجى ئادىتارۇپ ۋە ئۇزىنىڭ سەپداشلىرىغا قاراپ، — پىلىموت دېگەن بۇ قورال ئوقنىڭ ھەپسىرىكەن، بىر بېسىشتا «تاتاتلاپ» قانچە تال ئوق بىراقلا ئېتىلىدىكەن، بۇنىڭغا بىز نەدىن ئوق توشقۇزالايمىز، ھازىرچە بۇنى قويۇپ تۇرۇڭلار، كېيىنچە خۇدايىم بۇيرۇسا، نۇسرەت تېپىپ، تەمىناتىمىز ياخشىلىنىپ قالغاندا بىر گەپ بولار.

ئادىتارۇپ شۇنىڭدىن كېيىنمۇ خوجىنىياز ھاجى رەھبەرلىكىدىكى قوزغىلاڭچىلار سېپىدە قېلىپ داۋاملىق جەڭگە قاتناشتى، كېيىنكى چاغدا قوزغىلاڭچى قوشۇن بىلەن تۇرپانغا كەلدى. ئۇ يەردىن موري، گۇچۇڭلاردىكى جەڭلەرگە قاتنىشىپ، خوجىنىياز ھاجى جەنۇبىي شىنجاڭغا ئاتلانغاندىمۇ قوزغىلاڭچىلار سېپىدە بولدى. ئۇ كورلىدا خوجىنىياز ھاجى قوشۇنى بىلەن باسمىچى ماجۇڭيىڭ قوشۇنى ئوتتۇرىسىدا بولغان ئۇرۇشتا ياردەم بولۇپ دۇشمەنگە ئەسىرگە چۈشۈپ باتۇرلارچە قۇربان بولدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئادىتارۇپ قۇمۇلغا كەتكەندىن كېيىن، ئۇز ۋەدىسىگە سادىقلىق بىلەن ئەمەل قىلىپ ئۇنىڭ ئائىلىسىگە يېتەرلىك خىراجەت بېرىپ تۇردى.

خەلقىم كۆلگەندە كۆلىمەن

جىن شۇرىن شىنجاڭنىڭ خاقانلىق تەختىگە چىققاندىن كېيىن خەلقنىڭ ئۇستىدىكى زۇلۇم - زورلۇق تېخىمۇ كۈچەيدى. بۇنىڭغا غەزەپ - نەپرىتى تولۇپ تاشقان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر 1930 - يىلى يازدا «دەردى دەۋران» دېگەن مۇخەممەسسە مۇنداق يازغانىدى:

ئۆتۈرمۇ بۇ ئۆمۈر، ئەپسۇس، ئارمانى نادامەتتە،
تېپىلماس شادلىق شەخس، ئومۇمەن، ھېچ ئالامەتتە،
قايان بارسام، قايان باقسام، ئۇمۇمەن، ئۇشبۇ ھالەتتە،
نەيەڭلىغ مەنپەئەت باردۇر، بۇ يەڭلىغ ئىستىقامەتتە،
چۈشەندۈرگۈچى يوقمۇ بۇنى دەۋرى جاھالەتتە.

زۇلمى ھەججاجدىن[1] ئېشىپ، قىلدى زۇلۇم ئۈست - ئۈستىگە،
ئاسارەت خورلۇقى، قۇللۇق ئىزاسى كۆندە يۈز تۆگە،
بۇيار جەبرەن ئاقارغان يۈزنى كۆرسە دەرمىلار[2] كۆگە[3]،
بىرى - بىرىگە ياردەم بەرمىدى بۇ تەندە ھەر ئۇگە،
يېتەر زالىمنىڭ زۇلمى ئۆتتى جانىمغا ناھايەتتە.

---

① ھەججاج — مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىدە ئەلگە زۇلۇم قىلىپ زالىم ئاتالغان پادىشاھ ھەججاج ئىبنى يۈسۈف.
② دەرمىلار — دەرھال سۇۋاش، دەرھال مىلاش.
③ كۆگە — قازاننىڭ كۆيىسى، قارىسى.

خەلقنىڭ چېكىۋاتقان ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرىدىن دىلى ئۇرتىنىپ، قەلبى پارە ـ پارە بولۇۋاتقان شائىر ئۇزىنىڭ ئازابلىق ھېسسىياتىنى:

دەرد ئۇستىگە دەرد كەلدى،
كەلگەندىمۇ زەپ كەلدى.
زەردەب توشتى يۈرەككە،
بۇ جان قانداق پايلىغاي.

دەپ ئىپادىلىگەنىدى. پاك قەلبىدە لەنىتى كونا دۇنياغا قارشى غەزەپ ـ نەپرىتى لاۋۇلداپ يانغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر خۇشخۇي مىجەزى ئۇزگىرىپ، تېخىمۇ كەم سۆز، ئويچان بولۇپ كەتتى. ئۇنىڭ شاد ـ خۇراملىق كۈلكىسى چىقىپ تۇرىدىغان چىرايىنى ئاچچىق غەزەپ ـ نەپرەت ئىگىلىدى، دائىم قاپقاقى تۇرۇلگەن، تىت ـ تىت بولغان ھالدا يۈرىدىغان بولۇپ قالغانىدى.

شائىرنىڭ مىجەزىدىكى ئۇزگىرىش ئۇنىڭ دوست ـ بۇرادەرلىرىنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى. ئۇلار خىلمۇ خىل چارىلەرنى قوللىنىپ ئەزىز بۇرادىرىنىڭ كۆڭلىنى ئېچىپ، ئۇنىڭ خۇشال قىلىشقا، كۈلدۇرۇشكە تىرىشاتتى.

1932 ـ يىلى كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە شائىرنىڭ دوستلىرى مەسلىھەتلىشىپ ئۇنى تۇرپان يېڭىشەھەرنىڭ كۈنىپېتىش تەرىپىدىكى يار يېزىسى تەرىپىدىن كېلىدىغان ئۆستەڭنىڭ بويىغا جايلاشقان مەنزىرىلىك ئارامگاھ — پولۇچنىڭ تاللىقىغا باراۋەتكە تەكلىپ قىلدى. باراۋەتنىڭ ھېسامىدىن زۇپەر، ئەكبەرخان، ھەببۇللا ئەپەندى، پولاتبايلار مەسلىھەتلىشىپ ئورۇنلاشتۇرغانىدى. ئۇلار سورۇننى قىزىتىش ئۈچۈن شۇ زامانداا تۇرپاندا خەلق ئىچىدە «بۇرھان سوغ» دېگەن لەقەم بىلەن داڭقى چىققان، يار يېزىسىدىكى بەگ مەھەللىسىدە ئولتۇرۇشلۇق ھەزىلكەش، گەپچى

بۇرھاننىمۇ تەكلىپ قىلغانىدى. باراۋەتنىڭ شەپسىنى ئاڭلىغان يۈسۈپ پىپاڭ گەرچە تەكلىپ قىلىنمىغان بولسىمۇ، ئاللىبۇرۇنلا پولۇچنىڭ تاللىقىغا بېرىۋالغانىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دوستلىرى بىلەن پەيتۇنغا ئولتۇرۇپ يېتىپ كېلىشكىنىدە، ئۇلارنى يۈسۈپ پىپاڭ ئالدىغا بېرىپ كۈتۈۋالدى. يۈسۈپ پىپاڭنىڭ ئۆزلىرىدىن بۇرۇنلا بۇ يەرگە چىقىۋالغانلىقىنى كۆرگەن ھېسامىدىن زۇپەر چاقچاق قىلىپ:

— يارەنلەر، بۇرادىرىمىز يۈسۈپبايدا ئىككى خىسلەت بار دەپ تازىمۇ ئۇگاي قىپتىكەنمىز، ئۇنىڭدىكى ئۇچىنچى خىسلەت مانا بۇگۈن نامايان بولدى ئەمەسمۇ، — دەپ تۇمشۇقىنى كۆتۈرۈپ بۇرنى بىلەن ئىچىگە دەم تارتىۋىدى، ھەممەيلەن پاراقلىشىپ كۈلۈشۈپ كەتتى.

ھەممىنىڭ كەينىدىن پەيتۇندىن چۈشكەن پولاتباي كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ چاقچاققا قوشۇلدى:

— ھۆرمەتلىك دوستۇم ھېسامىدىن، يۈسۈپبايىنىڭ قايسى خىسلەتلىرىنى دەۋاتىدىلا؟

ھېسامىدىن زۇپەر بىلەن ھەببۇللا ئەپەندى خۇددى كېلىشىۋالغاندەكلا بىر قولىدا قۇش قانىتىدىن ياسالغان چىرايلىق يەلپۈگۈچنى تۆتۈپ، بىر قولى بىلەن بېلىنى تايىنىپ غادىيىپ تۇرغان بۇرھانغا قاراشتى. بۇرھان بۇ قاراشنى دەرھاللا سېزىپ ئۆزىنى رۇسلاپ، يەلپۈگۈچنى كۆتۈرۈپ ئۆزىنى ئىككى يەلپۈپ قويۇپ، چىرايىدا روشەن ئېچىنىش ھېسسىياتىنى ئىپادىلىدى:

— ۋاي ئىسىت، ۋاي ئىسىت! پولاتباي مەن ئۆزلىرىنى ئەقىل-پاراسەتتە خېلى كامالەتكە يەتكەن مۆتىۋەرلەردىن دەپ ھېسابلاپ كەلسەم، بۇگۈن بۇ سەيلىگاھتا تازا چاندۇرۇپ قويدىلاغۇ، — ئۇ بېشىنى چايقاپ گېپىنى داۋام قىلىپ دېدى، — ھەممىزگە ئايانغۇ، بىرنەچىدىن، يۈسۈپاخۇن سۈخەنچى؛ ئىككىنچىدىن، ئۇنىڭ قېشىدا ئولتۇرغان ئادەم پاشا ـ چىۋىن قورۇمىسىمۇ بولىدۇ،

نېمىشقا دېسەك، ئۇنىڭ قولى ئىتتىك ...

— ھا— ھا— ھا!

— پىخ— خ— پىخ ...

قاتتىق كۈلكىدىن دەرەخ شاخلىرىدىكى قۇشلارمۇ چۆچۈپ ئۇچۇپ كېتىشتى.

— ئۇچىنچىسىچۇ؟

— ئۇچىنچىسىنى تېخىچىلا ئۇقالمايۋاتاملا، ئۇنىڭ بۇرنىنىڭ پۈراش سېزىمى ئۆزلىرىنىڭ قارا تايغانلىرىنىڭكىدىنمۇ ئۆتكۈر ئىكەن ئەمەسمۇ.

— ھا— ھا— ھا!

— ھى— ھى— ھى!

بۇرھاننىڭ بۇ چاقچىقى يۈسۈپ پىپاڭنىڭ ئوغىسىنى قاينىتىۋەتتى. ئۇ خۇددى كىچىك بالىدەك چىملىقتىن بىر پارچە لاينى قولىغا ئېلىپ بۇرھاننى ئۇرىمەن دەپ دوغلاق، سېمىز گەۋدىسىنى ئىرغاڭلىتىپ يۈگۈرۈۋېدى، بۇرھان ئەپچىللىك بىلەن ئۆزىنى بىر تالنىڭ كەينىگە ئالدى. ئاچچىقىغا پايلىمىغان يۈسۈپ پىپاڭ ئىتتىك يۈگۈرەيمەن دەپ يەرگە قارىماي يۈگۈرۈپ بىر كۆتەككە پۈتلىشىپ قاتتىق دەلدەڭشىپ كەتتى ـ دە، بېشىدىكى شاپاق دوپپىسى نېرىغا ئۇچۇپ چۈشتى. ئۇ خۇددى كىچىك بالىدەك پارقىراپ تۇرغان سۇرمەل بېشىنى دەرھال ئىككى قولى بىلەن چاڭگاللاپ تۇتۇۋېلىپ دوپپىسىغا ئېتىلدى. ئۇنىڭ بۇ غەلىتە ھەرىكىتىدىن ئەتراپتا قاراپ تۇرغانلارنىڭ كۈلكىسى ئەۋجىگە كۆتۈرۈلدى. ئۇچىيى ئۇزۇلگۈدەك قاتتىق كۈلۈپ قورسىقىنى سانجىپ ئاغرىشقا باشلىغان ھەبىبۇللا ئەپەندى قورسىقىنى تۇتقىنىچە ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ يېنىدا يەرگە ئولتۇرۇۋالدى، پولاتباي بىلەن ئەكبەرخان كۆزلىرىدىكى ياشنى ئېرتىشقىنىچە خىرىلداپ كۈلۈۋاتاتتى.

— بولدى، ئاداش، بۇ يەردە سېنى تاز دەيدىغان ھېچكىم يوق،

دوپپاڭنى ئېلىشقا ئالدىرىما، — بۇرھان شۇنداق دەپ، دەرەخنىڭ كەينىدىن چىقىپ، غېپلا قىلىپ ھېسامىدىن زۇپەرنىڭ قېشىغا كېلىۋالدى، ئاچچىقىدىن يېرىلىپ كەتكۈدەك بولغان يۈسۈپ پېپاڭ دوپپىسىنى ئالمان ـ تالمان باستۇرۇپ كىيىۋىلىپ، بىر چاڭگال لاينى بۇرھانغا ئېتىۋىدى، لاي بېرىپ ھېسامىدىن زۇپەرنىڭ شىلەپىسىگە تېگىپ بېشىدىن ئۇچۇرۇپ يەرگە چۈشۈرۈۋەتتى.

— ئۆزۈمگە جۆرە تاپاي دەۋاتامسىز، يۈسۈپباي، ئاداشتىڭىز، ھېسامىدىننىڭ بېشىدىكى چاچنىڭ قويۇق، قارىلىقىنى كۆرمىدىڭىزمۇ؟ — دېدى ئەكبەرخان يۈسۈپ پېپاڭنى جىلە قىلىپ.

— بولدى، بولدى، بۇرادەرلەر، ئۇنىسى تاز دەپ خاپا قىلمايلى، — دېدى بۇرھان يەلپۇگۈچنى پۈلاڭلىتىپ،

— يۈگاشنى بوزەك ئەتمىسەك، قىيامەتتە سورىقى بار دەپ، يۈسۈپ ئاخۇن بىلەنلا بوپقالدىڭلارغۇ، قاراڭلارچۇ، ئۇ بىچارە تەرلەپ، پىشىپ ھالىدىن كېتەيلا دەپ قالدى، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مىيىقىدا كۈلۈپ.

— چاقچاق، يارەنلەر، چاقچاق، قېنى ئولتۇرۇپ پاراڭلىشايلى، — دېدى ھېسامىدىن زۇپەر دەرەخ سايىسىگە سېلىنغان كېگىز، كۆرپىگە ھەممەيلەننى تەكلىپ قىلىپ.

— قېنى ئولتۇرايلى، — دېيىشىپ ھەممەيلەن چۈرىدىشىپ ئورۇن ئېلىشتى. ئۆستەڭدىكى سۇدا يۇز ـ قولىنى يۇيۇپ كەلگەن يۈسۈپ پېپاڭ بۇرھاننىڭ يېنىدىن ئورۇن ئالدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋە ئۇنىڭ دوست ـ بۇرادەرلىرى سورۇن تۈزۈشۈپ ئولتۇرغان جاي پولۇچنىڭ تاللىقىنىڭ دەل ئوتتۇرىسى ئىدى. بۇك ـ باراقسان ئۆسكەن يوغان تاللار، ئاسمان ـ پەلەككە بوي سوزغان قۇچاق يەتكۈسىز تېرەكلەر، زۇمرەتتەك سۈزۈك سۇ تولۇپ ئېقىۋاتقان ئۆستەڭ بويىدىكى ئېگىز ئۆسكەن قويۇق ئوت ـ چۆپلەر، تاللارنىڭ شاخلىرىغا چىرمىشىپ ئۆسۈپ ئاجايىپ كۆرۈنۈشلەرنى ھاسىل قىلغان چىگگىلىك، يۆگۈمەچلەر، تۇرلۇك

قۇشلارنىڭ سايراشلىرى، سۇدىن چىقىۋاتقان سالقىن، ساپ ھاۋا كىشىگە ھۇزۇر بېغىشلايتتى. تەبىئەتنىڭ بۇ گۈزەل مەنزىرىسى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئەلەملىك قەلب يارىسىغا مەلھەم بولۇپ، بىر پەسلىككە ئۇنى سۆيۈندۈرۈپ، خەستە كۆڭلىنى خۇش قىلغان بولسىمۇ، ئۇ دوستلىرىنىڭ كۆلكە ـ چاقچاقلىرىغا بۇرۇنقىدەك قوشۇلۇپ كەتمىدى. كاۋاپچى ئابدۇرېھىم ناۋاينىڭ ماي تەپچىپ قىزىرىپ پىشقان گۆش گىردىسىمۇ، زىرە قاتارلىق دورا ـ دەرمەك پۇراپ تۇرغان مەززىلىك كاۋاپلىرىمۇ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئاغزىغا تېتىمىدى. شائىرنىڭ ئاق قاشقىر ئۇزۇمگە ئامراقلىقىنى بىلىدىغان ئەكبەرخان ياردىكى بېغىدىن ئالايىتەن بىر سېۋەت تازا مەي باغلاپ پىشقان، سۇزۇكلۇكىدىن ئىچىدىكى ئۇرۇقى كۆرۈنۈپ تۇرغان ئېسىل ئاق قاشقىر ئۇزۇمىدىن ئەكەلتۈرگەنىدى. ئۇ ئەكبەرخاننىڭ كۆڭلىنى دەپلا بىر ساپاق ئۇزۇمنى قولىغا ئېلىپ تۆت-

بەش تال ئۇزۇپ يەپلا قالغىنىنى داستىخانغا تاشلاپ قويدى. بۇرھان بىلەن يۈسۈپ پىچاقنىڭ سورۇندىكىلەرنى ئۇچەيلىرى ئۇزۇلگۈدەك كۈلدۈرۈۋەتكەن ھەزىل ـ چاقچاقلىرىغىمۇ ئۇ مىيىقىدىلا كۈلۈپ قويۇپ، لەۋلىرىنى سەل ـ پەللا قىمىرلىتىپ لەپشىرىن بىر ئىپادە بىلەن ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويياتتى. ھەببۇللا ئەپەندى پىيالىلەرگە چىرايلىق كوزىدىن مۇسەللەس قويۇشقا باشلىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كەينى ـ كەينىدىن ئۈچ پىيالىنى بوشاتتى. شائىرنىڭ كەيپى كۆتۈرۈلگەنلىكىنى سەزگەن ئەكبەرخان بۇرھانغا «قېنى سۆزلە» دەپ ئىشارەت قىلدى.

بۇرھان قولىدىكى پىيالىنى بوشىتىپ ئالدىغا قويدى ـ دە، يېنىدا تۇرغان يەلپۈگۈچنى قولىغا ئېلىپ ھەممەيلەنگە تەكشى بىر قۇر قاراپ چىقىپ دېدى:

— يېقىندا يامۇلدا بولۇپ ئۆتكەن بىر قىزىق ۋەقەنى ئاڭلاشتىلامسىكىن؟

— قېنى، بۇرھانبەگ سۆزلىسىلە، بىز تېخى ئۇنداق قىزىق

ئىشنى ئاڭلىمىدۇق، — دېدى ھەببۇللا ئەپەندى.

بۇرھان يەلپۇگۈچنە ئۆزىنى يەلپۈپ تۇرۇپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— ھەر قايسى كاتتىلىرىمىزغا مەلۇملۇق، ئامبال چۈداخەننىڭ يەتتە كېنىزىكى بار، ئۇلار ئامبالغا ئاش - تاماق، قورۇما ئەپچىققىلى ئاشخانىغا كىرىپ چىقىپ تۇرۇشىدۇ، ئامبالنىڭ تامىقىنى ئېتىۋاتقان ھېلىقى يۈسۈپ ئاشپەز ئۆزى شوخ نېمە ئەمەسمۇ، كېنىزەك قىزلارنىڭ باشلىقىنى ئاشخانىغا كىرسىلا قىزىق گەپ، كۈلكە - چاقچاق قىلىپ، گۆش - ماي يېگۈزۈپ ئۆزىگە مايىل قىلىۋاپتۇ، ئۆزىمۇ ئەپچىل بىرنېمە ئەمەسمۇ ئۇ. بۇرناكۇن چۇشلۇك تاماق ۋاقتىدا يۈسۈپ ئاشپەز قازانغا ياغنى قۇيۇپ، گۆش، پىيازنى سېلىشىغا ھېلىقى چىرايلىق باشلىق كېنىزەك قاش - كۆزىنى ئويناتىپ، لەرزان دەسسەپ، يۈسۈپ ئاخۇننىڭ يۈرىكىگە ئوت يېقىپ ئاشخانىغا كىرىپ كەپتۇ. ئۇنى كۆرگەن يۈسۈپ ئاخۇن خۇدىنى يوقىتىپ ئۇ چىرايلىق بىلەن شۇنداق شېرىن پاراڭغا چۈشۈپ كېتىپتۇكى، ئەييۇھەننىس، قازاندىكى قورۇما كۆيۈپ ئاشخانىنىڭ ئىچىگە ئاچچىق بۇس بىر كەلگەندىلا چۆچۈپ قورقۇپ كېتىپتۇ. بىچارە يۈسۈپ ئاخۇن خۇددى تايغانىنى كۆرگەن توشقاندەك سەكرەپ يۈرگۈدەك، ئۇ قورۇمىنى ئىككىنچى قېتىم راسلىغۇچە خېلى بىرکەم بوپتۇ. قورۇمىنى تولا كۆتۈپ چىدالمىغان چۈداخەن دەرغەزەپكە كېلىپ كېنىزەكنى بىر شاپىلاق سايتۇ، يۈسۈپ ئاشپەزگە قاتتىق دەشنام بېرىپتۇ.

— ھا—، ھا—، ھا!

— پىخ—، پىخ!

سورۇندا كۆتۈرۈلگەن كۈلكىگە قوشۇلماي ئولتۇرغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا ئەكبەرخان بىر پىيالە مۇسەللەس تۇتۇۋېتىپ دېدى:

— يارەنلەر، شائىرىمىزنىڭ شېئىرلىرىنى ئاڭلىمىغىلى خېلى كۈنلەر بولدى، ئۇ بىر شېئىر ئوقۇپ بەرسە، قانداق؟

— ئاغزىلىرىغا ناۋات، ئەكبەرخان تۆرەم، مەنمۇ شۇنى دەي دەپ ئولتۇرغان، — دېدى يۈسۈپ پىياڭ مايلىشاڭغۇ سېمىز يۈزلىدىكى تەرلىرىنى بېلىدىكى پوتىسىنىڭ ئۇچى بىلەن ئېرتىپ تۇرۇپ.

— قېنى، بۇرادەر، — دېدى ھەببۇللا ئەپەندىمۇ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قاراپ.

شائىر قولىدىكى پىيالىنى بىر كۆتۈرۈشتە بوشاتتى ـ دە:

— بىر نەچچە كۈندىن بېرى مېڭەمگە بىر پىكىر كېلىۋالدى، مىسرالارمۇ كۆڭۈل دەپتىرىمگە پۈتۈلۈپمۇ قالغان، شۇغىنىسى تېخى قەغەزگە چۈشۈرۈلمىگەن، خەيرىيەت، ئاشۇ شېئىرنى ئوقۇپ باقاي، تولۇقلاپ ئالۇرمىز، — دېدى كۆپچىلىككە قاراپ.

ئولتۇرغانلار:

— قېنى ئوقۇسىلا، — دېيىشتى بىردەك.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قولىدىكى پىيالىنى داستىخانغا قويۇپ ئوقۇشقا باشلىدى:

يىلدىكىدىنمۇ ھاۋا ئىسسىقتا تۇرپان قىزىدى،
ئوت بولۇپ ۋۇللاھۇ ئالەم نەچچە چەندان قىزىدى.

دەل ـ دەرەخلەر تاشلىدى ياپراق، كەتتى بوستان سارغىيىپ،
ئوت ئىچىدە ھۆپ ئۇرۇپ يۈسۈپ پىياڭ قىزىدى.

بۇ مىسرالارنى ئاڭلىغان يۈسۈپ پىياڭ تاۋكادا دو تىكىپ ھەممىنى ئۇنتۇۋالغان قىمارۋازدەك كالتە بوينىنى سوزۇپ، مەيدىسىنى ئالدىغا چىقىرىپ «شائىر مېنى شېئىرغا قېتىۋاپتۇ» دېگەندەك مەغرۇرانە ھالدا يېنىدىكىلەرگە قاراپ قويدى.

— دۇرۇس، تازا جايىدا، — دېدى بۇرھان ئۆزىنى يەلپۈپ تۇرۇپ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇرھانغا لەپپىدە بىر قاراپ قويۇپ، ئوقۇشنى داۋام قىلدى:

قانچە سوغلۇق قىلسىمۇ، مۇزدەك پاراڭدىن گەپ ئېچىپ، يەلپۇگۈچ تۇتقان غادايغان يارىدا بۇرھان قىزىدى.

— ھا—، ھا—، ھا! مانا، مانا، راست كېلىشىپتۇ، — دېدى يۇسۇپ پىپاڭ كۆلكىدىن ئۆزىنى توختىتىۋالالماي. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شېئىرىنىڭ داۋامىنى ئوقۇدى:

يۇسۇپ ئاشپەز چۈداخەننىڭ كېنىزىكىگە يۈگۈپ،
ئارقىدىن تاڭگودا[1] خوپ تۆزلۈق پالاخمان[2] قىزىدى.

خۇددى ياغ ئالغان قاپاقتەك سوگۈسۈۋازىنىڭ بېشى،
تەرلىدى، سۇ بولدى چىپ - چىپ تىنەتتى مېھمان قىزىدى.

مەنسىزدۇر بۇ قىزىشلار، قىلچىمۇ نەتىجىسىز،
ئۇيغۇرا، بازغاننى ئال، تۆمۈرمۇ چاپسان قىزىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شېئىرنى ئوقۇپ بولغاندا، سورۇن ئەھلى سۈكۈت ئىچىدە خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرۇپ قېلىشقانىدى. بۇ جىمجىتلىقنى بۇرھان بۇزدى:

— ئۆزلىرىگە مىڭ قەتلە رەھمەت، شائىرىم، ئۆزۈم ئاددىي

---

① تاڭگو - قىزىغان قازان.

② پالاخمان - قورۇما مەنسىدە.

ئادەم بولسامۇ، ئۆزلىرىدەك كاتتا شائىر مېنى شېئىرلىرىدا تىلغا ئاپتىلا، ئۆزلەنىڭ شېئىرلىرى چوقۇم پىر ئۇستاز ھەزرىتى نەۋائى، ئابدۇرېھىم نىزارى، قىسسۇرى شېئىرلىرىغا ئوخشاش ئەۋلادتىن ئەۋلادقا قېلىپ، خەلقنىڭ قەلبىدە ياشايدۇ. «بۇغداينىڭ بانىسىدا قارىمۇق سۇ ئىچىپتۇ» دېگەندەك مەندەك بىر ئادەمنىمۇ كېيىنكى ئەۋلادلار تىلغا ئالىدىغان بولدى ئەمدى.

بۇرھاننىڭ بۇ گېپىنى ئاڭلىغان يۈسۈپ پىياڭ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ قول قوۋۇشتۇرۇپ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا تەزىم قىلدى - دە:

— رەھمەت، رەھمەت، مەنمۇ بۇرھانبەگ دېگەننىڭ دېمەكچىدىم، — دېۋىدى، ھەممەيلەن پاراققىدە كۈلۈشۈپ كەتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ ئۇنچىقمىدى. بىر پەس ھەركىم ئۆزىچە يېنىدىكى ھەمداستىخىنى بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشتى. بىر كەمدە پولاتباينىڭ ئابدۇخالىق ئۇيغۇردىن سورىغان سوئالى ھەممەيلەننىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلدى.

— ئابدۇخالىق، بىلمىدىم، سىلىگە زادى نېمە بولدى؟ خېلى زامانلار بولدى، قاپاقلىرى ئېچىلماي كەتتىغۇ، قاچانمۇ كۈلۈپ يۈرەلا؟

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ ۋەزمىن ئاھاڭدا دېدى:

— خەلقىم زۇلۇم - كۈلپەتتىن قۇتۇلۇپ، تەڭلىك، ھۆرلۈك، ئازادلىققا ئېرىشىپ، شادۇ خۇرام كۈلگەن كۈنى مەنمۇ كۈلىمەن.

غەيرىتىڭدىن ئايلىناي

1932 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدىكى جۈمە كۈنى ئىدى. چۈشتىن كېيىن يېڭىشەھەر قازىخانا مەسچىتىدە جۈمە نامىزىنى ئوقۇغان جامائەت نامازدىن تاراپ مەسچىتتىن چىقىشقا باشلىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن ھېسامىدىن زۇپەر مەسچىتتىن چىقىپ پاراڭلىشىپ تۇراتتى، ئۇلارنىڭ قېشىغا ئەكبەرخان، پولاتباي، ھەببۇللا ئەپەندى، ئابدۇراخمان قارى، لىتىپ ئەپەندى، ئەنەيتۇللا ئەپەندى، زۇنۇن تۆمۈرى، مۇمىن ئەپەندىلەر بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى كېلىشتى. ھېسامىدىن زۇپەر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قاراپ:

— بۈگۈن جۈمەگە كەلگەن جامائەت ناھايىتى كۆپكەن جۇمۇ، — دېدى مەنىلىك ھالدا.

— ئادەتتە مۇنچىلىك جىق جامائەت يىغىلمايدىغان، — دېدى ھەببۇللا ئەپەندى مەسچىتتىن چىقىۋاتقان نامازخانلارغا قاراپ.

— بۈگۈن ۋەز ئېيتىشنىڭ تازا پۈرسىتى كەپتۇ، — دېدى ئەكبەرخان.

— توغرا، مەنمۇ ھازىر شۇنى ئويلاۋاتتىمەن، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

— تەييارلىقلىرى بار ئىكەن ـ دە شائىر، — دېدى پولاتباي.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

ھېسامىدىن زۇپەر:

— تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقايلى، جامائەت تارقىماستا، مەن دەرھال ئىلان قىلىۋېتەي، — دېدى سەل جىددىيلىشىپ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ دوستلىرى «تېز بولسىلا» دېيىشتى.

ھېسامىدىن زۇپەر جامائەتكە قاراپ ئۇنلۈك توۋلىدى:

— جامائەت، ھازىر شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋەز ئېيتىدۇ، تارقىلىپ كەتمىگىلە!

كىشىلەر توپىدىن:

— شائىر گەز ئېيتقۇدەك، توختاڭلار! — دېگەن ئاۋازلار كۆتۈرۈلدى.

ئادەملەر قازىخانا مەسچىتى ئالدىدىكى بۇ سەيناغا يېقىنلاشتى.

— پوش، پوش! مەن ئۆتۈۋالايچۇ، — ساۋۇت مەزىن بېشىدىكى يوغان سەللىسىنى تۈزەشتۈرۈۋېتىپ ۋارقىرايتتى. ئۇ ئادەملەر توپى ئىچىدىن قىستىلىپ يۈرۈپ شائىرنىڭ يېنىغا كېلىپ سالام ـ سەھەتتىن كېيىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ئۇنىڭ كەينىدىن يۈسۈپ پىياڭ، سىدىق ئوسمان، مۇپتۈل ئاخۇن، ساجىت ھاجى، بۇرھان سوغمۇ قىستىلىشىپ يۈرۈپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا يېقىنلاشتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇرھان سوغ بىلەن سالاملىشۇېتىپ:

— ئۆزلەمۇ كەپتىكەنلا ـ دە، — دېدى.

بۇرھان سوغ ئادەتى بويىچە غادايغان پېتى:

— شائىرنىڭ گەزىنى ئاڭلىماي قالساق، باغقا كىرىپ ئۈزۈم يېمەي قايتىپ چىققاندەك ئىش بولمامدۇ، ئەتىگەندىلا قاپىقىم تارتىپ تۇرغان، — دېدى قىزىقچىلىق قىلىپ.

— بۇ بۇرادىرىمىز كېچىچە شائىرنىڭ گەز ئېيتقىنىنى چۈشەپ چىققان گەپ، — دېدى يۈسۈپ پىياڭ بۇرۇتىنى تولغاپ. كۆپچىلىك كۈلۈشۈپ كەتتى.

— بۈگۈن ئادەم بەك كۆپ يىغىلدى. بىر جوزا تېپىپ كەلسەك، شائىر ئۇنىڭ ئۈستىگە چىقىپ سۆزلىمىسە، چەتتە تۇرغانلار ئاڭلىماي قالۇرمىكىن، — دېدى ھېسامىدىن زۇپەر ئەتراپتا تۇرغان سانجاق ـ سانجاق ئادەملەرگە قاراپ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان زۇنۇن تۆمۈرى:

— مەن بىر جوزا ئەپكىلەي، — دەپ توپ ئىچىدىن چىقىپ كەتتى.

ھايال ئۆتمەي ئۇ ئىككى ياشقا بىر جوزىنى كۆتۈرتۈپ كەلدى.

— قېنى، مەرھەمەت، باشلىسىلا ئىمدى، — دېيىشتى دوست ـ بۇرادەرلەر شائىرغا.

بېشىغا ئاق گۈللۈك يېشىل دوپپا، ئۇچىسىغا سۇر سارجىدىن تىكىلگەن پەلتۇ كىيگەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر جوزا ئۈستىگە چىقىپ مەيدانغا بىر قۇر نەزەر تاشلىدى، بەقەسەم تون كىيىپ يوغان سەللە ئورىغان ئاپئاق ساقاللىق دامۇللاملار، باشلىرىغا ئەپچىلگىنە سەللە ئوراپ يەكتەك كىيىشكەن تالىپلار، ھەر خىل كىيىنگەن دېھقانلار، ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلار، سودىگەرلەر، ئاددىي تىجارەتچىلەر، ياش بالىلار، جۈل ـ جۈل كىيىملىك مۇساپىرلار بولۇپ مىڭدىن ئوشۇق ئادەم ئۇنىڭغا قاراپ تۇرۇشاتتى. بۇ ئۇنىڭ ئاممىغا يېقىنىدىن بۇيان بەشىنچى قېتىم نۇتۇق سۆزلىشى ئىدى. شائىرنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرى يۇرتداشلىرىنىڭ ھەسرەت ـ نادامەت، پىغان ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ئۇچراشقاندا، يۈرىكى ئۆرتىنىپ ئۆزىنى تەستە بېسىۋالدى. ئوڭ قولىنى كۆكرىكىگە قويۇپ «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم جامائەت!» دەپ جامائەتكە سالام بەرگەندىن كېيىن، ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ ئۇنلۇك سۆزلەشكە باشلىدى:

— ھۆرمەتلىك ئەزىز قېرىنداشلار، بىزنىڭ ئەمگەكچان، ئەقىل ـ پاراسەتلىك، باتۇر ئەجدادلىرىمىز ئەسىرلەردىن بۇيان قان ـ تەر ئاققۇزۇپ گۈللەندۈرۈپ كەلگەن بۇ ئانا ماكانىمىز باي ـ بایاشات، مەمۇرچىلىق، ئەلۋەكچىلىككە تولغان، «ئالتۇن، كۈمۈشنىڭ كانى» دەپ داڭقى ئالەمگە پۈر كەتكەن جەننەتتەك بىر گۈزەل يۇرت ئىدى. كۈندۈزنىڭ كېچىسى، كۈلكىنىڭ يىغىسى بار دېگەندەك، ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېندەك فېئودال مىلىتارىستلار رۈدۈپايدەك يەلكىمىزگە مىنۈپلىپ، بۇ ئانا

ماكانىمىزغا ھۆكۈمران بولۇۋالدى، ئۇلار چاھار باغلاردىكى گۈل - گۈلىستانلارنى دەسسەپ - چەيلەپ نابۇت قىلىۋاتقان قاۋانلاردەك بىزنىڭ بەختىمىزنى پايخان قىلدى. نەپسى بالا ئەجدىھادەك مال - مۈلكىمىزنى، يەر - سۇيىمىزنى، ھەتتا يەيدىغان ئاشلىقىمىزدىن تارتىپ ھەممىنى ھاپ ئېتىپ يۇتۇۋالماقتا. ئۇنىڭغا تويمىغاندەك يەتتە باشلىق يالماۋۇزدەك قېنىمىزنى شوراپ بىز بىگۇناھ پۇقرالارنى ئۆلۈم گىردابىغا ئىتتىرمەكتە. بۇ مۇستەبىت زالىم ھۆكۈمرانلار يۇقىرىدا مىلىتارىست ھۆكۈمەتكە، تۆۋەندە جاڭجۇن، دوتەي، شەتەي، ئامبال دېگەندەك غالچىلىرىغا تايىنىپ، بىگۇناھ پۇقرالارنىڭ بېشىدا قانلىق قىلىچلىرىنى ئويناتماقتا. ئۇلارنىڭ قىلمىغان ۋەھشىيلىكى، ئەسكىلىكى قالمىدى. بۇ ئادەم قېلىپىدىن چىققان قانخورلار خەلقىمىزنىڭ ئەدلى- ئادالەت ئۈچۈن جان تىككەن چىلانلار، لىگالار، ئامىرلار، مۇيدىن خەلىپە، ئەمەت قاتارلىق باتۇر، ئوت يۈرەك ئوغلانلىرىمىزنى ياۋۇزلارچە قەتل قىلدى. ئۇنىڭ ئاز دەپ كاللىسىنى كېسىپ كوچىلارغا ئېسىپ سازايى قىلدى ... — ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، ئۆپكىسى ئۆرلۈپ ئۇنى تىترەپ كەتتى.

غەزىپىگە پايلىماي ھېسامىدىن زۇپەر مۇشتىنى چىڭ تۈگۈپ ئوڭ قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ قاتتىق توۋلىدى:

— يوقالسۇن زالىملار!

— يوقالسۇن زالىملار! — ھېسامىدىن زۇپەرگە ئەگەشكەن جامائەتنىڭ بىردەك توۋلىشى بىلەن يېڭىشەھەر بازىرى لەرزىگە كېلىپ دۇكانلارنىڭ ئىشىك - دېرىزىلىرى تىترەپ كەتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سۆزلەشنى داۋام قىلدى، مەيدان شۇنچىلىك تىمتاسلىققا چۆمگەنىدىكى، كىملەرنىڭدۇ ئېغىر پۇشۇلداشلىرى، ئاللىكىملەرنىڭ ئازابلىق ئاھ ئۇرۇشلىرى ئېنىق ئاڭلىناتتى.

— بىزنىڭ نۇرغۇن بىگۇناھ قېرىنداشلىرىمىز يامۇلنىڭ زىندانلىرىدا ئېغىر جازالىنىپ ناھەق ئۆلۈپ كەتتى. نۇرغۇن دىھقانلىرىمىز قۇمۇلغا ئالۋان توشۇپ ئات ـ ئۇلاغلىرىدىن ئايرىلىپلا قالماي، بۇران شىۋىرغان، قاتتىق سوغۇقتا توڭلاپ بىئەجەل ئۆلۈپ كەتتى. بۇنىڭ دەۋايىنى ئاڭلايدىغان ئورۇن يوق. قېرىنداشلىرى-مىزنىڭ خۇنى بىر داچەنگىمۇ ئەرزىمەيدىغان، ئەخلەت ـ چاۋادەك قەدرى يوق نەرسىمۇ؟ پۇقراغا چوشۇۋاتقان ئالۋان ـ ياساق، باج -سېلىقنىڭ ئېغىرلىقىدىن نۇرغۇن دىھقانلار كىندىك قېنى تۆكۈلگەن ئەزىز يۇرتىنى تاشلاپ ياقا ـ يۇرتلارغا سەرگەردان بولۇپ كەتتى. يامۇلدا ئەمەل تۇتقان ئامبال ـ دارىنلار پۇقرانىڭ نېمە بىلەن قانداق تىرىكچىلىك قىلىۋاتقانلىقى بىلەن ھېچبىر كارى بولماي «ئالىمەن، يەيمەنلا» دەيدۇ، ھۆكۈمەتنىڭ پۇلىغا خىيانەت قىلىپ، پۇقرادىن پارا ئېلىپ بايلىق توپلاپ، ئىچكىرىسىدە ئايۇان ساراي، قەسىر سالدۇرۇپ، بايلىقىنى كۆز ـ كۆز قىلماقتا. مىللىتارىستلار، پاراخور ئەمەلدارلارغا تايانغان گۆرۈكەش قاراپۇزۇل جازانخورلار يېزىلارنىڭ ئىقتىسادىي جان تومۇرىنى ئىگىلىۋېلىپ، دىھقانلارنى ئېغىر قەرزگە بوغۇپ، ئۇلارنىڭ ھاياتلىق يولىنى ئۈزۈپ تاشلىدى ...

كىمدۇ بىرى: «زالىم ئەمەلدارلارنى، جازانخورلارنى يوقىتايلى!» دەپ توۋلىدى. مەيداندىكى ئامما بىردەك قوشۇلۇپ توۋلاپ يېڭىشەھەرنى تىترىتىۋەتتى.

— بۇ زالىم مەلئۇنلار يۇقىرى ـ تۆۋەن بىرلىشىۋېلىپ پۇقرانىڭ مال ـ مۈلكىدىن، يەر، سۇدىن مەھرۇم قىلغاندىن سىرت، خەلقنىڭ بارلىق سىياسىي ھوقۇقىنى تارتىۋالدى. بىزدە سۆز، مەتبۇئات، ئىنسانىي باراۋەرلىك، ئەركىنلىك يوق، خەلقچىلىقتىن سۆز ئېچىش مۇمكىن ئەمەس.

جەبىر ـ زۇلۇمدىن قۇتۇلالماي ئۆتمەكتە ئۇمۇرلەر تامام،

«يالغۇز ئاتنىڭ چېكى چىقماس» ، يا يەتمىدى مېنىڭ چامام.
مىسلى كۆزىنى تېڭىپ جۇۋازغا قوشقان سېرىق ئۆي،
تېپىلماس يەر يۈزىدە زۇلۇمغا بىزدەك چىڭ چىدام.

— ئەھۋالىمىز ئەنە شۇنداق قېرىنداشلار. سىزلەرمۇ ئاڭلىغان بولغىيدىڭىزلەر، بىزنىڭ خەلقىمىزدە، ئادالەتپەرۋەر ئاكىمسىز تۆمۈر جىسا ھاجىم ئامبال خۇدارىنىڭ پاك، شەرمۇ ھايالىق خوتۇن - قىزلىرىمىزنى كېچىلىرى قول چۇماقچىلىرىغا تۇتقۇزۇپ يامۇلغا ئەكەلتۈرۈپ كېچىسى ئايا غ ئاستى قىلىشىغا ۋىجدانى چىدىمايا، خۇدارىن بىلەن زاكونلىشىپ ئۇنىڭغا چەك قويغان. ئۇزاققا بارماي خۇدارىن دېگەن قۇۋ تۇلكە تۆمۈر جىسا ھاجىمغا يوقىلالماق بەتنام چاپلاپ يامۇلنىڭ تۇرمىسىگە قاماپ، قاتتىق ئۇرۇپ، قىينىاپ ئۆلتۈرۈپ قويغىلى تاس قالغان. سەمەر ئاخۇنلار بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ ئاتىسى تۆمۈر جىسا ھاجىمنى قۇتقۇزۇۋېلىش ئۈچۈن چاتقالدىكى پۇتۇن بىر كارىزنى سېتىپ تۆت جىڭ ئالتۇن تەييارلاپ ئامبال خۇ دارىنغا پارا بېرىپ، مىڭ تەستە ئۇنى ئۆلۈم چاڭگىلىدىن قۇتقۇزۇۋالغان. ھازىر بىزنىڭ ھالال خوتۇن - قىزلىرىمىز ئۇ ناچەھلىلەرنىڭ دەستىدىن كوچا - كويلارغىمۇ ئەركىن چىقالماس بولدى.

مەن بۇرۇن مۇشۇ يەردە يامۇلنىڭ ئىككى يايى بىر دېھقانىنى تۇتۇپ باغلاۋاتقانىنىڭ ئۈستىدىن چۈشكەنىدىم. «بۇ ئادەمنىي نېمىشقا تۇتتۇڭلار» دېسەم، يايلار: «بۇ يامۇل مەنئى قىلغان ئاچىل ناخشىسىنى ئېيتىۋاتىدۇ، ئامبالنىڭ يارلىقى بويىچە تۇتتۇق» دېدى. باغلاقتىكى دېھقان: «بىزنىڭ ئەمدى ناخشا ئېيتىش ئەركىنلىكىمىز بولمىسا، زادى قانداق زامان بولۇپ كەتتى بۇ؟!» دەپ زار - زار قاقشىدى، مەن يايلارغا بۇيرۇپ ئۇ دېھقانىنى قويدۇرۇۋەتتىم، بىزنىڭ ھالىمىز، بىزنىڭ كۆرۈۋاتقان كۈنىمىز ئەنە شۇ.

بىز يېڭىچە پەننىي مەكتەپلەرنى ئېچىپ بالىلىرىمىزنى ئوقۇتۇپ «دۇنيادىكى ئىلغار، تەرەققىي تاپقان خەلقلەرگە ئوخشاش ئالغا باسىمىز» دېسەك، بۇ زالىم ھۆكۈمەت «نادان خەلقنى باشقۇرماق ئاسان» دەپ بىزگە مۇتلەق يول قويمىدى. قېرىنداشلار، پىچاق سۆڭەككە يەتتى. جان ھەلقۇمغا كەلدى. بۇ زۇلۇم - كۈلپەتلەرگە چىداشقا زەررە تاقىتىمىز قالمىدى. بۇ گۈزەل، ئاۋات يۇرتىمىز خانۇۋەيران بولۇپ، ئازاب - كۈلپەت، زۇلۇم چېكىگە يەتكەن ۋەيلۇن دوزاخنىڭ ئۆزىگە ئايلاندى، شۇڭا قۇمۇل خەلقى خوجىنىياز ھاجىمغا ئەگىشىپ مۇستەبىت ھۆكۈمرانلارغا، زالىم ۋاڭلارغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن. مەھشەر كۈنىنىڭ يېقىنلىشىۋاتقىنىنى سەزگەن شىنجاڭنىڭ رەئىسى بولمىش جىن شۇرېن نۇرغۇن چېرىكلىرىنى كەينى - كەينىدىن قۇمۇلغا ئەۋەتىپ قوزغىلاڭچىلارنى يوقىتىشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، تاغچى پالگانلار خوجىنىياز ھاجىمنىڭ رەھبەرلىكىدە ئۇرۇشقانسېرى نۇسرەت تېپىپ، كۆچىيىپ، نۇرغۇن چېرىكنى يوقىتىپ، ناھايىتى كۆپ قورال - ياراغ، ئوق - دورا غەنىيمەت ئالغان. بۇنىڭدىن جان قايغۇسىغا قالغان جىن شۇرېن خىل قوراللار بىلەن قوراللانغان قاچقۇن ئاق ئورۇسلاردىن مىڭدىن ئوشۇق ئەسكەر تەشكىللەپ ئۆلكە چېرىكلىرىگە قوشۇپ، جەمئىي سەككىز مىڭ كىشىلىك چوڭ قوشۇنغا شېڭ شىسەي دېگەننى باش قوماندان قىلىپ قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇشقا قۇمۇلغا ئەۋەتكەن، قوزغىلاڭچىلار ئۇرۇشقانسېرى نۇسرەت تېپىپ، شېڭ شىسەي قوشۇنىنىڭمۇ بىر قانچە قېتىملىق ھۇجۇملىرىنى مەغلۇپ قىلىپ، ئۇنىڭ نۇرغۇن ئەسكەرلىرىنى ئۆلتۈرگەن. لېكىن ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، شېڭ شىسەي ياپونىيىدە ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇغان، ناھايىتى ھىيلىگەر، ۋەھشىي، قارا نىيەت قوماندانمىش.

مەيداندا كىمنىڭدۇ: «ئاللاپاناھ بەرگەي، خوجىنىياز ھاجىمغا نۇسرەت ئاتا قىلغايسەن ...» دېگىنى ئوچۇق ئاڭلاندى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سۆزىنى داۋام قىلدى:

— بىراق شېكىسپىرنىڭ تاغچى پالگانلارنىڭ زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمەيتۇ. شېكىسپىرنىڭ خوجىنىياز ھاجىمغا يالۇڭرۇپ ئەلچى ئەۋەتىپ ئۇرۇش توختىتىشنى تەلەپ قىپتۇ. خوجىنىياز ھاجىم بولسا دۇشمەننىڭ دامىغا چۈشمەي: «بۇ زالىم مەلئۇنلارنىڭ كۆلىنى كۆككە سورىمىغۇچە جەڭدىن قايتمايمىز» دەپتۇ.

مەيداندا: «ھەببەللى، ئوغۇل بالىدەك گەپ قىپتۇ، غەيرىتىگىلارغا بارىكاللا، تاغچى پالگانلار، خۇدايىم سىلەرگە تېخىمۇ چوڭ نۇسرەت ئاتا قىلغاي!» دېگەن سادالار ياڭىرىدى ...

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سۆزىنى داۋام قىلدى:

— قېرىنداشلار بىز ھەم جىم ياتماي، بارلىق ئامال ـ چارىلەر بىلەن قۇمۇل قوزغىلاڭچىلىرىغا مەدەت بېرەيلى، قۇمۇل قوزغىلاڭچىلىرى بىزگە ئۈمىد ـ ئىشەنچ ئاتا قىلدى، ئۇلار قان كېچىپ، جېنىنى پىدا ئەيلەپ، بىزگە زۇلۇمدىن قۇتۇلۇش يولىنى كۆرسىتىپ بەردى، زالىملارنى يوقاتمىغۇچە بىزگە يورۇق كۈن يوق، ھازىر بىز تۇرپان خەلقى بىرلىشىپ، ئىتتىپاقلىشىپ زۇلۇمغا قارشى قوزغىلىشىنىڭ پەيتى كەلدى.

مەيداندا:

— يوقالسۇن زالىملار، زالىملارنىڭ كۆلىنى كۆككە سورايلى! — دېگەن سادالار ياڭىرىدى.

ھېسامىدىن زۇپەر جوزىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا ئىككى ئېغىز گەپ قىلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بېشىنى ئېگىپ ماقۇللۇق بىلدۈرۈپ جوزىدىن يەرگە چۈشتى، ھېسامىدىن زۇپەر:

— جامائەت، ھازىر يارلىق بۈرھان بەگ ئاكا قوشاق ئوقۇپ بېرىدۇ، — دەپ جاكارلىدى.

مەيداندا چاۋاك ساداسى كۆتۈرۈلدى، بۈرھان جوزا ئۈستىگە

چىقىپ جامائەتكە سالام بەردى. ئاندىن قەددىنى رۇسلاپ «ئىم!» دەپ تامىقىنى قىرىپ قويۇپ قوشاق ئوقۇشقا باشلىدى:

ھاجىمنىڭ مىنگەن ئېتى
چىلان تورۇق دىك قۇلاق.
ئامۇخاسنى قاقشاتقان
شا مەخسۇت دېگەن چۇلاق.

ھاجىم بىزگە باش بولۇپ،
قوزغىلاڭنى باشلىدى.
دۇشمەنلەرنىڭ باشىنى
قۇمدەك يانچىپ تاشلىدى.

ھاجىم جەڭگە ماڭغاندا
ئاتلار ئۇچار شامالدەك.
چېرىكلەرنى يوقاتتى
قۇمۇل تېغىدا سامانەك.

چېرىك ئاتىدۇ تاشقا،
ھاجىم ئاتىدۇ باشقا.
چېرىكلەرنى يوقاتساق،
ئاغزىمىز تېگەر ئاشقا.

ھاجىم ئاسقان قىلىچنىك،
دەستىسىدە نەقىش بار.
جەڭنى قىلماقتىن بۇلەك،
بىزگە يەنە نىم ئىش بار.
. . . . . .

بۇرھان ئاكا قوشاقنى ئوقۇپ بولغاندا مەيداندا ئالقىش ياڭرىدى. ئۇ جوزىدىن پەسكە چۈشۈشىگە ساۋۇت مەزىن:

— شائىر بىر نەزمە ئوقۇپ بەرسە، قانداق؟ — دېدى ئۈنلۈك ھالدا.

مەيداندا: «شائىر نەزمە ئوقۇپ بەرسۇن!» دېگەن سادا كۆتۈرۈلدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ قېشىدا تۇرغان دوست ـ بۇرادەرلىرى بىردەك:

— شائىر، بىر نەزمە ئوقۇپ بەرسىلە، — دېيىشتى.

ھېسامىدىن زۇپەر:

— خەپشۈك، جامائەت، ھازىر شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر نەزمە ئوقۇپ بېرىدۇ، — دېدى توۋلاپ.

مەيداندا چاۋاك ساداسى كۆتۈرۈلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر جوزا ئۈستىگە چىقىپ جامائەتكە ھۆرمەت بىلدۈردى. ئۇ بىر پەس تۇرۇۋېلىپ تەسىرلىك ئاھاڭدا «غەيرىتىڭدىن ئايلىناي» ماۋزۇلۇق شېئىرىنى ئوقۇشقا باشلىدى:

كۆرمەك نېسىپ بولۇرمۇ
كۈننىڭ جامالىنى، ۋاي.
كۈن ئولتۇرۇپقۇ كەتتى،
چىقمايدىغۇ ئەجەب ئاي.

ئاپتاپقۇ كەتتى قولدىن،
ئۈمىد يوق يەنە ئايدىن.
تۆت ئەتراپقا باقسام مەن،
زۇلمەتتە قالغان ھەر جاي.
. . . . . .

مەيدان تىمتاس، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شېئىر ئوقۇشنى داۋام قىلاتتى:

ھەممىنى قۇلۇم قىلسا،
ھايۋانەك زۇلۇم قىلسا.
دەپسەندە كۆكۈم قىلسا،
ۋىجدان قانداق چىدىغاي!
. . . . . .
غېمىمىزنى يەيلى بىز،
نېمە دېسەك دەيلى بىز.
قول قوۋۇشتۇرۇپ «لەبەي!» دەپ،
نە قىلسا قاراپ تۇرماي.

ئۇيغۇر ئېچىپ كۆزۈڭنى،
تونۇتۇپ قوي ئۆزۈڭنى.
قاچان بولسا بىر ئۆلۈم،
غەيرىتىڭدىن ئايلىناي.

شائىر شېئىرنى ئوقۇپ بولدى. مەيداندا «قاچانغىچە جىم ياتىمىز، ئامبال دارىنلارغا، زالىملارغا ئۆزىمىزنى بىر تونۇتۇپ قويايلى، يېتىپ ئۆلگۈچە، ئېتىپ ئۆلەيلى» دېگەن سادالار كۆتۈرۈلدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر جامائەتنىڭ ئالقىش ساداسى ئىچىدە جوزىدىن چۈشتى. دوست - بۇرادەرلىرى ئۇنى ئورنۇالدى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ نۇتقىدىن تەسىرلەنگەن جامائەت توپ - توپ بولۇشۇپ غۇلغۇلا قىلىپ تارقىلىشقا باشلىدى.

خەلقنىڭ تۇنجى قوراللىق قوشۇنى

1932-يىلى 11-ئاينىڭ ئاخىرى، «خوجنىياز ھاجىم پىچانغا قوشۇن باشلاپ كېلىپ ھۆكۈمەتنىڭ چېرىكلىرى بىلەن ئۇرۇشۇۋاتقۇدەك[1] » دېگەن خەۋەر تۇرپانغىمۇ تارقالدى. بۇ خەۋەر ئەكسىيەتچى ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ زۇلمىغا زەررىچىلىك تاقەتى قالمىغان خەلقنى قوزغىتىش رولىنى ئويناندى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلاش بىلەن تۇرپاننىڭ شەھەر، يېزىلىرىدىكى خەلقنىڭ قېنى قىزىپ، خۇددى بىر دۆۋە قۇرۇق ئوتۇنغا، بىر تال ئۇچقۇن چۈشۈشى بىلەنلا لاۋۇلداپ يېنىپ چوڭ يانغىنغا ئايلىنىپ كېتىدىغاندەك بىر ۋەزىيەت شەكىللەندى. ئۆيلەردە، مەھەللە - كوچىلاردا، ئېتىز - قىرلاردا چوڭ - كىچىك جىمىكى ئادەمنىڭ ئاغزىدا «زۇلۇم تىغى گۆشتىن ئۆتۈپ سۆڭەككە يەتتى، ئەمدى قوزغالماي قاچان قوزغىلىمىز» دېگەن سۆزلەر تەكرارلىناتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، دوست - بۇرادەرلىرىنى ئۆيىگە يىغىپ خەلقنى زۇلۇمغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە قوزغاش ئۈچۈن تەشۋىق قىلىش، تەشكىللەش ئۈستىدە مەسلىھەتلەشتى. ئۇلار ۋەزىپە تەقسىم قىلىشۋېلىپ جىددىي ئىشقا كىرىشىپ كەتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، لېتىپ ئەپەندى، ئابدۇراخمان قارىيلار بىرلىكتە شائىرنىڭ «ئويغان» ، «ئاچچىل» قاتارلىق شېئىرلىرىنى ئاق خەسىگە بىر قانچە نۇسخىدىن چوڭ خەت بىلەن يېزىپ يېڭىشەھەرنىڭ خەلق توپلىنىدىغان تۆت كوچا ئېغىزى، مەدرىسە، دۇكانلارنىڭ ئالدىلىرىغا چاپلىدى. ئۇلار

---

① ئۇ چاغدا خوجنىياز ھاجى قوشۇندىن ئايرىلىپ چىققان ماشىمىن، تۆمۈر بوتۇلۇق، تۇرسۇنلار ئەللىكچە قوزغىلاڭچىنى باشلاپ پىچانغا كەلگەنىدى. خوجنىياز ھاجى 1933 - يىلى 2 - ئاينىڭ ئاخىرىدا پىچانغا كەلگەن.

جامائەت يىغىلىشقان سورۇنلاردا زۇلۇمغا قارشى قوزغىلىشنى تەشۋىق قىلدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر خەلق ئىچىگە بېرىپ تەشۋىق قىلىش بىلەن خەلقنىڭ راينى تەكشۈرۈپ بىلىپ تۇرۇشقىمۇ دىققەت قىلدى. ئۇ بىر نەچچە كۈن ئېلىپ بېرىلغان تەشۋىقات ئۈنۈمىنىڭ ناھايىتى يۇقىرى بولغانلىقىنى، ئەمدىلىكتە گەپ خەلقنى تەشكىللەشتە قالغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ بۇ كۆز قارىشىنى ھېسامىدىن زۇپەرگە ئېيتىۋىدى، ئۇمۇ شۇ كۆز قاراشتا بولۇۋاتقانلىقىنى ئېيتتى.

ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇزاق ئويلانغاندىن كېيىن كۆڭلىگە بىر ئوي كەلدى، ئۇ ئۆزىگە قاراپ بىر نېمە دەمدىكىن دەپ ئولتۇرغان ھېسامىدىن زۇپەرگە دېدى:

— ئۆزلىرىگە ئامبال دارىن بىر ئاز ئىشىنىدۇ، بىز ئۆزلىرىنىڭ ئامبال ئالدىدىكى ئابرۇيلىرىدىن، ئامبالنىڭ ئاشۇ بىزە بولسىمۇ ئىشەنچىسىدىن پايدىلانساقمىكىن دەيمەن.

شائىرنىڭ بۇ گېپى ھېسامىدىن زۇپەرنى سەگەكلەشتۈردى، ئۇ قىزىققان ھالدا سورىدى:

— قانداق قىلىنى دەيلا؟

— ئۆزلە ئەتىلا كونا شەھەرگە بېرىپ يامۇلغا كىرىدىلا، ئۇدۇللا ئامبال بىلەن كۆرۈشۈپ «ھازىر يۇرت ئىچى ئەنسىزچىلىككە چۈشۈپ قالدى. قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلۈپ كېتىش خەۋپى بار، بىز ھۆكۈمەتكە ياردەملىشىپ يېڭىشەھەرنى قوغدىمىساق بولمايدۇ» دەيلا، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

— بەللى، تازا بىرگەپ بولدىغۇ بۇ، ھە ئۇنىڭدىن كېيىنچۇ؟ — سورىدى ئەجەبلىنىپ ھېسامىدىن زۇپەر.

— ئۇنىڭدىن كېيىن ئامبال ئۆزلەنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ ئۇ تەلەپلىرىگە قوشۇلىدۇ، ئاندىن كېيىن ئۆزلە «بىزدە قورال - ياراغ يوق، ھۆكۈمەت بىرەر يۈز تال مىلتىق ئارىيەت بەرسە» دەيدىلا، ئامبال «بولىدۇ» دېسىلا ئىش پۈتكىنى.

— ئەقىللىرىگە بارىكاللا، ئابدۇخالىق! — دېدى خۇشاللىقىدىن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكەن ھېسامىدىن زۇپەر، — شۇنداق بولىدىغان

بولسا، نېمىدېگەن ياخشى بولۇردى، ئەتە ئەتىگەنلىككە مەن ئامبال بىلەن كۆرۈشەي.

مەسلىھەت بويىچە ئەتىسى ھېسامىدىن زۇپەر ئامبال بىلەن كۆرۈشتى. ئامبال ئۇنىڭ تەلىپىنى ئاڭلاپ، ئەمەلدارلىرىنى يىغىپ مەسلىھەتلىشىپ ئاخىر يەتمىش تال مىلتىق بېرىشكە ۋەدە قىلدى. ھېسامىدىن زۇپەر يەتمىش مىلتىقنى تاپشۇرۇۋالغۇچە يامۇل مەھكىمىسىگە بىر تىلخەت يېزىپ بەردى، بۇ تىلخەتكە يۈرت كاتتىلىرىدىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن تۆمۇر جىساھاجى بورۇن (كېپىللىك قىلغۇچى) بولۇشتى.

ھېسامىدىن زۇپەر يەتمىش مىلتىقنى ھارۋىغا بېسىپ يېڭىشەھەرگە ئېلىپ چىققاندىن كېيىن، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، تۆمۇر جىساھاجىلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ شەھەر ئىچىدىكى يۇرەكلىك، باتۇر، چاققان، ئوت يۈرەك ياشلارغا مىلتىقلارنى تارقىتىپ بېرىپ، ئۇلارنى شەھەرنى قوغداش لىيەنى قىلىپ تەشكىللىدى، بۇ تۈرپاندا تەشكىللەنگەن خەلقنىڭ تۇنجى قوراللىق قوشۇنى ئىدى. بۇ قوشۇنغا ھېسامىدىن زۇپەر باشلىق بولدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇلارغا قۇمۇلدىكى خوجىنىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭنىڭ غەلبە خەۋەرلىرىنى سۆزلەپ ئىلھام بەردى. شەھەرنى قوغداش لىيەنى ھەر كۈنى ھېسامىدىن زۇپەرنىڭ يېتەكچىلىكىدە ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئېلىپ باردى. قوراللانغان ياشلار قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا مىلتىق باشقۇرۇشنى ئۆگىنىۋالدى.

12 - ئاينىڭ بېشىدا، ئاستانە — قاراغوجا دېھقانلىرى مەخسۇت مۇھىتى، مەخمۇت مۇھىتلارنىڭ باشچىلىقىدا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، تۈرپان شەھىرىگە كەلگەندە، ھېسامىدىن زۇپەر باشچىلىقىدىكى شەھەرنى قوغداش لىيەنى ئىچكى جەھەتتىن ماسلىشىپ شەھەرنى ئازاد قىلىشتا مۇھىم رول ئوينىدى.

غەلىتە تۇتقۇن

1931 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى قۇمۇلدا پارتلىغان فېئودالىق زۇلۇمغا، ئەكسىيەتچى مۇستەبىت ھاكىمىيەتكە قارشى دېھقانلار قوزغىلىڭى جەن شۇرېن ھۆكۈمىتىنى قاتتىق سارايسىمىگە سېلىۋەتتى. ئۇز تەختىنىڭ گۈمران بولۇش كۈنلىرىنىڭ يېقىنلىشىپ قېلىۋاتقانلىقىدىن ئۇلۇم ۋەھىمىسىگە چۈشكەن جەن شۇرېن دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇش ئۈچۈن قۇمۇلغا كەينى ـ كەينىدىن ئەسكەر ئەۋەتكىلى تۇردى. بىراق، قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى ئۇلكە چېرىكلىرى بىلەن ئۇرۇشقانسېرى كۈچىيىپ، نۇسرەت تېپىپ، زورىيىپ باردى. ئىككى يىل مابەينىدە ئۇرۇمچى — قۇمۇل يولىدا ئەسكەرلەرنىڭ ئايبغى ئۇزۇلمىدى. مۇشۇنداق نۇرغۇن چېرىك ۋە ئات ـ ئۇلاغلارنىڭ ئاشلىق ۋە يەم ـ خەشەك تەمىناتىنىڭ خېلى كۆپ قىسمى تۇرپان، پىچان، توقسۇندىن ئىبارەت بۇ كىچىك يۇرت ئۇستىگە چۈشتى.

جەن شۇرېن ھۆكۈمىتى ئاۋام پۇقرانىڭ ئۇلۇپ ـ تىرىلىشى بىلەن كارى بولماي، ئۇستى ـ ئۇستىلەپ باج ـ سېلىق يىغىپ، ئالۋان ـ ياساقلارنى نەچچە ھەسسىلەپ كۆپەيتىۋەتتى، بەگ ـ شائىيۇلار بۇ باج ـ سېلىقلارنى يەنە بىر ھەسسە كۆپەيتىپ يىغىپ يۇرت خەلقىنىڭ يىلىكىنى قۇرۇتۇۋەتتى. ئۇلمەكنىڭ ئۇستىگە تەپمەك دېگەندەك، ئۇچ ناھىيىدىن يىغىپ ئېلىنغان ئاشلىق ۋە يەم ـ خەشەكلەرنى قۇمۇلغا توشۇپ بېرىش ئالۋىنى يۇرت خەلقىنى «ۋاي دادا!» دېگۈزۈپ جېنىدىن جاق تويغۇزدى.

1932 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدىكى بىر كۈنى يامۇلنىڭ ئۇچ يايىسى ئىككى قوراللىق چېرىك بىلەن جىسالارنىڭ ياردەمىدە يوقسۇللۇقتىن باج ـ سېلىقنى تۈلىيەلمىگەن، قۇمۇل يولىدا جۇدۇن، بورانلاردا ئات ـ ئۇلاغلىرى ئۇلۇپ كېتىپ ئۇ يەردىن

قېچىپ كەلگەن ئاستانىلىك ئون نەچچە نامرات دېھقاننى تۇتقۇن قىلدى. ئۇچ يايى ئىككى قوراللىق چېرىكنىڭ قوغدىشىدا بۇ كىيىملىرى جۇل - جۇل بولۇپ سوغۇقتا توڭلاپ دىر - دىر تىترەپ تۇرغان بىچارىلەرنى ئارغامچا بىلەن باغلاپ قوللىرىدىن بىر - بىرىگە چېتىپ يامۇلنىڭ سولاقخانىسىغا قاماش ئۈچۈن تۇرپان شەھەر تەرەپكە ھەيدەپ ماڭدى. ئۇلار مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە، بىر تار توغرا كوچىدىن ئىككى ئاتلىق چىقىپ ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسىدى، چىلانتورۇق ئات ئۈستىدىكى ئېگىز بويلۇق سېرىق ساقاللىق، ئوتتۇرا ياشلاردىكى ئادەم قولىدىكى قامچىسىنى پۇلاڭشىتىپ:

— ھەي قېرىنداشلار، سىلەر ئاڭلىمىدىڭلارمۇ؟ خوجىنىياز ھاجىم پىچانغا چىقتى. ھازىر پىچاندىكى چېرىكلەرنى ئۇلتۇرىدىغانلىقى ئۈلتۇرۇپ ئاندا - مانىسىنى كۆزىگە كۆرسىتىۋاتىدۇ، — دېدى.

ئۇنىڭ يىگىرمە بەش ياشلاردىكى ھەمراھى:

— بوينۇڭلاردىن قوينىڭ قوزىسىنى باغلىغاندەك باغلاپ ماڭسا، غىڭ قىلماي جىم تۇرامسىلەر؟ قوزغىلىشىنىڭ ۋاقتى كەلدى! — ئۇ شۇنداق دەپلا قېشىدىكى چېرىكنىڭ گېلىنى سىققان پېتى ئېگەردىن يۇلۇۋالدى - دە، مىلتىقىنى تارتىۋېلىپ «پاڭ» لا قىلىپ ئېتىۋەتتى. ئېگىز بويلۇق ئاتلىق بولسا قولىدىكى قامچىسى بىلەن يەنە بىر چېرىكنى قامچىلاشقا باشلىدى. باش - كۆزى يېرىلىپ قانغا بويالغان چېرىك مۇرىسىدىكى مىلتىقىنى ئالغۇچە ھېلىقى ياش يىگىت چېرىكتىن تارتىۋالغان مىلتىقنىڭ تەپكىسىنى بېسىۋەتتى، بۇ چېرىكمۇ ئۆلۈك ئېتىتەك يەرگە گۈپپىدە چۈشتى. ھويلىلىرىدا، ئۆيىنىڭ ئىشىك - دېرىزىلىرىدىن قاراپ، ماڕىشىپ تۇرۇشقان ئادەملەر كەينى - كەينىدىن كوچىغا يۈگۈرۈشۈپ چىقتى، قوللىرى باغلاقتىن بوشىتىلغان تۇتقۇنلارمۇ «ئۇر - سۇق! » دەپ ۋارقىراشقان پېتى توپقا قوشۇلۇپ ئۇچ يايىنى ئۇرۇپ - سوقۇپ ھايت - ھۇيت دېگۈچە جايلىۋەتتى.

بۇ ۋەقەنى ئاڭلىغان يىراق - يېقىندىكى كىشىلەر توپ - توپ بولۇپ يۈگۈرۈشۈپ يېتىپ كېلىشتى. بىر پەستىلا كىشىلەر

كەلكۈندەك كۆپىيىپ بىر نەچچە يۈزگە يەتتى. شۇ ئەسنادا بېشىغا ئېگىز كۆلا، ئۇچىسىغا ئالا - بۇلىماچ جەندە كىيىپ، قولىغا ئەگرى - بۈگرى ھۈررەكلىرى بار غەلىتە ھاسا تۇتقان چار ساقاللىق توكۇر ئىشان بىر سۇپىغا چىقىپ ۋارقىراشقا باشلىدى:

— ئەييۇھەنناس، ئىشىتىڭلار ئامۇخاس! ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار، مەن تۇيۇق ئەسھا بۇلكەفتىن كەلدىم، تۇيۇق غۇجام بىزگە ئىسلام ئېچىڭلار دەپ بېشارەت بەردى، مۆمىن مۇسۇلمانلار ھازىردىن باشلاپ كۇپپارلارنى ئۆلتۈرۈپ ئىسلام ئاچىمىز، غازات قىلىمىز، — دەپ ھاسىسىنى توكۇلدىتىپ مەھەللىنىڭ ئۇ چېتىگە ماڭدى. توپلاشقان ئادەملەرنىڭ بىر قىسمى قىيقاس - سۈرەن بىلەن ئىشانغا ئەگەشتى، مەھەللىنىڭ شىمالىدا خېلى يىللاردىن بۇيان شۇ يەردە ئولتۇراقلىشىپ قالغان ئالتە ئۆيلۈك خەنزۇ پۇقرا بار ئىدى. ئۇلاردىن ۋاڭ زەي دېگىنى گۆرۈخانا ئاچاتتى، ياڭ گىچەن دېگىنى بولسا جازانىخورلۇق بىلەن شۇغۇللىناتتى، قالغان تۆت ئائىلىلىك تۆمۈرچىلىك، ياغاچچىلىق ۋە تېرىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان نامراتلاردىن ئىدى.

توكۇر ئىشان باشلىغان ئادەملەر توپى گۆرۈكەش ۋاڭ بىلەن جازانىخور ياڭنىڭ دۇكانلىرىنى بۇلاپ پاك - پاكىز قۇرۇقداپ قويۇپ ئوت قويۇۋېتىشتى. ئۇلارنى ئۇرۇپ بىر دەمدىلا چالا ئۆلۈك سىنىغا كىرگۈزۈپ قويدى. بالا - چاقىلىرى تەرەپ - تەرەپكە قېچىپمۇ تاياق - توقماقتىن قۇتۇلالمىدى. بىر نەچچە ئادەم جازانىخۇر ياڭنىڭ دۇكىنىدىن تېپىلغان ھېسابات دەپتىرىنى ئوتقا تاشلاپ كۆيدۈرۈشكە باشلىدى، بىر قانچە سوپى، مۇرىتلار چولاق ئىشاننىڭ كەينىگە كىرىپ ئۇلارغا ئىمان ئېيتقۇزىمىز دەپ قالغان تۆت ئۆيلۈك خەنزۇنى ئارىغا ئېلىپ ئاغزى - بۇرنىغا ئۇرۇۋاتاتتى.

بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان مەخسۇت مۇھىتى ئىنىسى مەخمۇت مۇھىتى بىلەن ئات چاپتۇرۇپ يېتىپ كەلدى. مەخسۇت مۇھىتى ئېتىنى دېۋىتىپ توپنى يېرىپ چولاق ئىشاننىڭ ئالدىغا بېرىپ ۋارقىرىدى:

— توختاڭلار، قولۇڭلارنى تارتىڭلار!

ئادەملەر باشلىرىنى كۆتۈرۈپ مەخسۇت مۇھىتىنى كۆرۈپ

توختاپ قىلىشتى، مەخسۇت مۇھتى چۆچۈپ كەتكەن ئىشانغا قاراپ:

— سىز كىم بولىسىز؟ نەدىن كەلدىڭىز؟ — دېدى.

— مەن ئالائىدىن مەخسۇم بولىمەن، تۈيۈق غوجام بىزگە ئىسلام ئېچىشقا بېشارەت بەردى. مانا ئەمدى بىز ھازىردىن باشلاپ ئىسلام ئاچىمىز! — دەپ ئاغزىدىن كۆپۈك قاينىتاپ، ھاسىسىنى توكۈلدىتىپ يەرگە ئۇرۇپ توپا قاينىتىۋەتتى.

— ھەي ئىشان، تۇرپاندا ئىسلام ئېچىلغىلى ئالتە ـ يەتتە يۈز يىل بولۇپ كەتتىغۇ، سىز يەنە نېمە قىلماقچى؟ بۇ قىلىۋاتقىنىڭلار يولسىزلىق ئەمەسمۇ؟ — دېدى مەخسۇت مۇھتى ۋارقىراپ.

— نېمە دەۋاتىسىز، مەخسۇتباي؟ — دېدى ئوتتۇرا بويلۇق قارا ساقاللىق بىر سوپى ھومىيىپ، — جازانىخور گۆرۈكەشنىڭ ئەدىپىنى بەرگىنىمىز يامانمۇ؟ بۇ تائىپىلەرنىڭ بىزگە قىلغىنى ئازمۇ؟

— جازانىخور گۆرۈكەشلىكنى يوقىتىش ئۈچۈن ئاۋۋال شۇنداق ئىشلارغا يول قويۇۋاتقان مۇستەبىت ھۆكۈمەتنى يوقىتىش كېرەك! — دېدى مەخسۇت مۇھتى ۋارقىراپ، — ماقۇلە، ئاۋۇ ئىككىسىنى جازانىخور، گۆرۈكەش دەپ ئۇرۇپسىلەر، بوپتۇ، مۇنۇ تۆمۈرچى ئۇستىنى نېمىشقا ئۇرىسىلەر؟ ئۇمۇ ئۇچ يۈز ئاتمىش كۈن ئىشلەپ ئاران كۈن ئېلىپ كېتىۋاتقان ئاجىز پۇقراغۇ؟ قولۇڭلاردىن كەلسە، پۇقرالارغا زۇلۇم سېلىۋاتقان زالىم ھۆكۈمەتنى يوقىتىڭلار، قولىدا قورالى يوق تىنچ پۇقراغا تەگمەڭلار! ئاۋۇ ئىشانغا ئوخشاش ئادەملەرنىڭ كەينىگە كىرمەڭلار!

مەخسۇت مۇھتى گېپىنى تۈگىتىپ، كەينىگە قاراپ:

— قېنى بۇ ئىشان؟ — دېدى.

ئىشان كۆرۈنمىدى، شۇنىڭدىن كېيىن مەخسۇت مۇھتى ھېلىقى جازانىخور بىلەن گۆرۈكەش خەنزۇنىڭ بۇلاپ كېتىلگەن ئات ـ ھارۋىلىرىنى تاپتۇرۇپ كېلىپ، ئۇلارنى «بالا ـ چاقاڭلار بىلەن شەھەرگە كۆچۈپ كېتىڭلار» دەپ يولغا سېلىپ قويدى.

ئاندىن ھېلىقى تۆمۈرچى باشلىق تۆت ئائىلىلىك خەنزۇلارنىڭ ئۆزىنىڭ ھويلىسىغا كۆچۈرۈپ كەلدى. ئەتىسى ئۇلارنىمۇ تۈرپان شەھىرىگە ھارۋا بىلەن ئاپىرىپ قويدى.

بۇ ۋەقە يۇز بېرىپ ئۇچىنچى كۈنى يەنى 12 - ئاينىڭ ئىككىنچى كۈنى تۈرپان يامۇلى ئاستانە دېھقانلىرىنى باستۇرۇش ئۈچۈن بىر لەيلەن ئەسكەر ئەۋەتتى. يامۇلنىڭ چېرىكلىرى يېتىپ كېلىشتىن بۇرۇنلا ئۇلارنىڭ خەۋىرى ئاستانىگە يېتىپ كەلگەنىدى. مەخسۇت مۇھىتى ۋە مەخمۇت مۇھىتى باشلىق يۈرت كاتتىلىرى ۋەقە يۈز بەرگەن كۈنىلا مۇشۇنداق بولۇشىنى مۆلچەرلىگەنىدى ۋە ئىككى كۈن ئىچىدە ئاستانە، قارا غوجىدىكى پالۋانلارنى قوراللاندۇرغاندىن تاشقىرى، جىگەرلىك دېھقانلارنى پالتا، ئورغاق، تاياق - توقماق بىلەن قوراللىنىشقا تەشكىللەپ، يامۇل چېرىكلىرى كېلىدىغان كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىگە يوشۇرۇنۇپ، دۈشمەن كەلگەن ھامان بىرنى قاچۇرماي يوقىتىش تەييارلىقىنى ئىشلەپ تەخمۇ تەخ بولۇپ تۇرغانىدى.

ئۇچىنچى كۈنى ئاش ۋاقتىدا يامۇل چېرىكلىرى ئاستانىگە يېتىپ كەلدى. ئۇلار دېھقانلارنى «قولىدا تۇزۇك مىلتىقى يوق، تۆت توكتوك بىر نېمىلەرغۇ» دەپ كۆزگە ئىلمىدى. ئۇلار مەھەللىگە يېقىنلىشىپ كېلىپ ئون - يىگىرمە پاي ئوق ئېتىپ ھەيۋە قىلدى، كۆرەڭلەپ كاناي چېلىپ مەھەللىگە كىردى. مەھەللە ئىچىدە ئىنسۇ جىن كۆرۈنمىگەندىن كېيىن يامۇل چېرىكلىرى ئۈدۈل مېڭىۋەردى، چېرىكلەر مەھەللە ئىچىگە تولۇق كىرىپ بولۇشىغا، بىر بۆلۈك دېھقانلار كوچىنىڭ ئىككى بېشىنى قاتتىق قورشىۋالدى، كوچىنىڭ ئىككى يېقىدىكى ئۆيلەرنىڭ ھويلىلىرىغا، تام كەينىلىرىگە مۆكۈۋالغان دېھقانلار «ئاللاھۇ ئەكبەر!» دېگەن ئاۋازنىڭ چىقىشى بىلەن يوشۇرۇنغان جايلىرىدىن تۆلكىگە ئېتىلغان يولۋاسلاردەك چېرىكلەرنىڭ ئۈستىگە باستۇرۇپ كېلىپ، پالتا، ئورغاقلار بىلەن چېپىپ، ئۇزۇن ساپلىق ئىلغاقلار بىلەن بوينىنى، پۇتىنى ئىلىپ يىقىتتى، يىقىلغان چېرىكلەرنىڭ مىلتىقىنى تارتىۋېلىپ جايلىۋەتتى. مەھەللە ئىچىدە «ئۇر، چاپ!» ساداسى پەلەككە كۆتۈرۈلدى، يېرىم سائەت ئىچىدە بىر لەيلەن چېرىك تەلتۆكۈس يوقىتىلدى. يۈز نەچچە تال مىلتىق، بىرمۇنچە ئوق - دورا غەنىيمەت ئېلىندى. بۇنىڭ بىلەن شۇ كۈنى

كەچتە ئىككى يۈزدىن ئوشۇق دېھقاندىن رەسمىي قوزغىلاڭچى قوشۇن تەشكىللەندى. بۇ قوزغىلاڭچى قوشۇنغا مەخسۇت مۇھىتى باش قوماندان، مەخمۇت مۇھىتىي مۇئاۋىن قوماندان بولدى، ئەتسىلا بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان تۇرپان، پىچان، توقسۇن دېھقانلىرى ئاستانىلىك مەردلەرگە باركاللا ئېيتىپ، ئۇلارنىڭ غەلبىسىگە تەنتەنە قىلىشتى. بىر مۇنچە دېھقانلار تەرەپ - تەرەپتىن كېلىپ قوزغىلاڭچى قوشۇنغا قاتناشتى، بىر ھەپتىگە يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە قوزغىلاڭچىلار سېپى كېڭىيىپ بەش يۈز ئادەمدىن ئېشىپ كەتتى.

ئاستانە خەلقىنىڭ تۇنجى جەڭدىكى زور غەلبىسى تۇرپان يېڭىشەھەردە زىلزىلە قوزغىدى. بۇ خۇش خەۋەرنى ئاڭلىغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ھېسامىدىن زۇپەر، تۇمۇر جىساھاجى، لىتىپ ئەپەندى، ھەبىبۇللا ئەپەندىلەر باركاللا ئېيتىپ تەنتەنە قىلىشتى.

— ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟

ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ «ئالدى بىلەن دۇشمەننىڭ كۈچىي نىسپىي ئاجىز بولغان يېڭىشەھەرنى ئېلىشىمىز كېرەك. بۇگۈن كېچىدىلا ئاستانە قوزغىلاڭچىلىرىغا خەۋەر يەتكۈزەيلى» دېگەن قارارغا كېلىشتى، بىر خەت يازماقچى بولۇشتى.

خەتنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يازدى. خەتتە ئاستانە قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ غەلبىسىگە باركاللا ئوقۇلۇپ، تەنتەنە قىلىنغاندىن كېيىن تۇرپان يېڭىشەھەردىمۇ قوزغىلاڭ تەييارلىقى پۈتكەنلىكى، شۇڭا ئاستانە قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ كېلىدىغان جۈمە يانغان كېچىسى يېتىپ كەلسە، شەھەر ئىچىدىن ماسلىشىپ شەھەرنى بىر يولىلا ئالالايدىغانلىقىي يېزىلغانىدى. بۇ خەت ئاستانىگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن مەخسۇت مۇھىتى باشلىق قوزغىلاڭچىلار جىددىي تەييارلىققا كىرىشتى. ئۇلار جۈمە يانغان كېچىسى يېرىم كېچىدىن ئاشقاندا تۇرپان يېڭىشەھەرگە يېتىپ كېلىپ شەھەرنى قورشۇۋالدى. شۇ كېچىسى قوزغىلاڭچىلارغا يار، يەمشى، چاتقال، باغرى، بۈيلۈق يېزىلىرىدىن يېڭى كۈچلەر كېلىپ قوشۇلغاچقا، قوزغىلاڭچىلارنىڭ سانى مىڭغا يېقىنلىشىپ قالدى، شەھەر ئىچىدە ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن ھېسامىدىن زۇپەر تەشكىللىگەن «شەھەرنى قوغداش لىيەنى» دىكى پىدائىيلار ئاللىقاچان بويرۇق كۈتۈپ تەييار تۇرغانىدى. بىر گۇرۇپپا پىدائىيلار

شەھەر دەرۋازىسىنى قوغداۋاتقان چېرىكلەرگە تۈيۈقسىز ھوجۇم قىلىپ ئۇلارنى بىراقلا ئۆجۈقتۇردى. بۇ شەرقىي ئۇپۇق بېلىق باغرى ئاقىرىپ سۇبھى كۆتۈرۈلگەن چاغ ئىدى. پىدائىيلار شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىۋەتتى. قوزغىلاڭچىلار شىددەتلىك كەلكۈندەك شەھەرگە باستۇرۇپ كىردى. شەھەر ئىچىدىكى پىدائىيلار مەخسۇت مۇھىتى قوماندانلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلار بىلەن زىچ ماسلىشىپ، ئاش ۋاقتى بىلەن يېگىشەھەر ئىچىدىكى دۈشمەنلەرنى تەلتۆكۈس يوقاتتى.

چۈشكە يېقىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن ھېسامىدىن زۇپەر قازىخانا مەسچىتى ئالدىغا كېلىشىگە، تۆت قوزغىلاڭچى پىدائىي دېھقان ئەر - ئايال ئىككى خەنزۇنى ھەيدەپ كەلدى. كەينىدىنلا ئىككى قوزغىلاڭچى ئۇزۇن چەكمەن چاپان كىيىپ، بېلىنى پۇتا بىلەن باغلاپ، كونا بىر تۈماقنى چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان، يۈزى قارا - قۇرا، غەلىتە بىر تۇتقۇننى ئىتتىرگەن پېتى يېتىپ كەلدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەر - ئايال خەنزۇنىڭ يۈڭ شىگىسىڭ ۋە ئۇنىڭ تەتىبى ئىكەنلىكىنى تونۇدى. ئۇ ئىككىسىمۇ ئابدۇخالىقنى كۆرۈپ پۈت - قولىغا جان كىرىپ تىپىرلاپ كەتتى. يۈڭ شىگىسىڭ دەرھال ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن ھېسامىدىن زۇپەرگە تەزىم قىلىپ:

— خالىق شويى، ھېسامىدىنباي، سىزلەر بۇ يەردە ئىكەنسىزلەر، — دېدى.

غەلىتە تۇتقۇننى ھەيدەپ كېلىۋاتقان پىدائىيلار ئالدىغا ئۆتۈپ توختاپ قالدى.

— بۇنى نېمىشقا تۇتۇپ كەلدىڭلار؟ بۇ كىم؟ — سورىدى ھېسامىدىن زۇپەر كەينىدىن كەلگەن ئىككىيلەندىن. ئۇلاردىن بىرى:

— بۇنى كۈنچىقىش قوۋۇقىنى يۇگۈرۈپ قېچىپ كېتىۋاتقاندا تۇتۇۋالدۇق. گەپ سورىساق، دۇدۇقلاپ گەپ قىلمىدى. يۈز - كۆزىگە قارا سۈركەلگەچكە، كىملىكىنى تونۇيالمىدۇق. ھەرىكىتى گۇمانلىق تۇرىدۇ، — دېدى.

— سەن كىم بولىسەن؟ ئېتىڭ نېمە؟ — سورىدى ھېسامىدىن زۇپەر تۇتقۇندىن.

غەلىتە تۇتقۇن ئۇنچىقمىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇ غەلىتە تۇتقۇنغا سەپسېلىپ قاراپ تونۇۋالغاندەك قىلدى. ئۇ تۇتقۇنۇنىڭ بېشىدىكى تۇماقنى قول ئۇزىتىشىغا، تۇتقۇن چاپىنىنى قايرىپ تاپانچىسىنى چىقىرىپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا تەڭلىدى. شۇ ئەسنادا ھېسامىدىن زۇپەر «كېلىڭلار!» دەپ ۋارقىرىغان پېتى ئېتىلىپ بېرىپ تۇتقۇنۇنىڭ تاپانچا تۇتقان قولىنىڭ بېغىشىدىن كاپىلا قىلىپ تۇتۇۋالدى. «پاڭ!» قىلىپ بىر ئوق ئاسمانغا ئېتىلدى. ئاڭغىچە ئۇنى ھەيدەپ كەلگەن ئىككى پىدائىي بۇ تۇتقۇننى يەرگە يېقىتىپ بېسىۋالدى، ھېسامىدىن زۇپەر تاپانچىسىنى تارتىۋالدى. تۇتقۇنۇنىڭ بېشىدىكى تۇمىقى دومىلاپ بېشىدىن چۈشۈپ كەتتى، شۇئان ئۇنىڭ كىملىكى ئايان بولدى.

بۇ غەلىتە تۇتقۇن يېڭىشەھەر يامۇل چېرىكلىرىنىڭ مۇئاۋىن لىيەنجاڭى لیۇ شىڭگۈي ئىدى، ھېسامىدىن زۇپەر ئۇنى شۇ يەردىلا سوراق قىلدى. مەلۇم بولدىكى، قوزغىلاڭچىلار شەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ كىرگەندە ھايات قېلىشتىن ئۈمىدىنى ئۈزگەن لیۇ شىڭگۈي ئارقا كوچىغا كىرىپ كېتىۋاتقان بىر ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، ئۇنىڭ كىيىملىرىنى كىيىۋېلىپ، ئۆزىنىڭ كىيىمىنى ئۇنىڭغا كىيگۈزۈپ قويغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇ شەرقىي قوۋۇقتىن چىقىپ كونىشەھەرگە قېچىپ كېتىۋاتقانىكەن.

— بۇ قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمىغان ئەبلەخنىڭ چىڭ باغلاڭلار، سەل تۇرۇپ جاجىسىنى بېرىمىز، — دېدى ھېسامىدىن زۇپەر ئىككى پىدائىيغا.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر نېرىسىدا تۇرغان يۇڭ شىڭسىڭغا قاراپ:

— يۇڭ شەنشىڭ[1]، — دەپ ئالدىغا بېرىپ كۆرۈشتى، ھېسامىدىن زۇپەر باش لىڭشىتىپ قويۇپ:

— يۇڭ ئەپەندىغۇ بۇ، — دېدى.

— بۇ ئىككىسىنى نېمە گۇناھى ئۈچۈن تۇتتۇڭلار؟ — سورىدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تۇت پىدائىيغا قاراپ.

ئۇلاردىن ئېگىز بويلۇق، قارا ساقاللىق بىر ئادەم:

— بۇلارمۇ دۇشمەن بولغاندىكىن تۇتىمىزدە، بۇلارنىمۇ ئاتىمىز، — دېدى كەسكىن سۆزلەپ — بۇلارمۇ خەنزۇ تۇرسا،

---

① يۇڭ شەنشىڭ — يۇڭ ئەپەندى.

گۈناھىنى سۆزلەپ تۈگەتكىلى بولامدۇ؟

بۇ گەپنى ئاڭلىغان يۈك شىكىستىنىك ئايالى قورقۇپ ئىشتىنىغا سىيىۋەتتى.

— بۇ گەپ توغرا بولمىدى، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، — خەنزۇلارنىك ھەممىسى بىزنىك دۈشمىنىمىز ئەمەس. پەقەت خەنزۇلارنىك ئىچىدىكى ھاكىمىيەت بېشىدىكى ھۆكۈمرانلار، مىلىتارىستلار، زالىم ئەمەلدارلار، مانا ماۋۇ قاچقۇن لیۇ لەنجاڭدەك قانخورلار، فېئودالىزمنىك ھامىيلىرى بىزنىك دۈشمىنىمىز. ئۇلارنىك خەلقىمىزگە سالغان زۇلمى چېكىدىن ئاشتى. بۈندىقلارنى يوقاتمىساق، بىزگە ياخشى كۈن يوق، خەنزۇلارنىك ئىچىدىكى نامرات دېھقانلار، ئىشلەمچىلەر، مۇنۇ يۈك شەنشىڭغا ئوخشاش خىزمەتچىلەر، سودىگەر ـ تىجارەتچىلەر بىزگە دۈشمەن ئەمەس. چۈنكى بۇلار بىزگە زۇلۇم سالمىغان، بەلكى بۇلارمۇ مۇستەبىت ھۆكۈمرانلار تەرىپىدىن ئېزىلىشكە ئۇچرىغان، قانداق، ھېسامىدىنباي؟

ھېسامىدىن زۇپەر بېشىنى لىڭشىتىپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىك گېپىنى ماقۇللاپ:

— شائىر توغرا ئېيتىدۇ، بۇ ئىككىسىنى قويۇۋېتىڭلار، مۇنۇ لیۇ لەنجاڭ دېگەن ئەبلەخنى چىك تۈتۈڭلار، بۇنىك ئەدىپىنى بېرىمىز، — دېدى پىدائىيلارغا.

پىدائىيلار يۈك شىكىسىك بىلەن خوتۇنىنى قويۇۋەتتى.

— لیۇ لەنجاڭنى قوماندانلىق شتابىغا ئېلىپ بېرىڭلار، ئۇنى شەدە بىر تەرەپ قىلىمىز، — دېدى ھېسامىدىن زۇپەر ئىككى پىدائىيغا.

ئىككى پىدائىي لیۇ شىڭگۈينى ھەيدەپ قوماندانلىق شتاب جايلاشقان ھەمدۇللا داموللامنىك مەدرىسىسىگە قاراپ ماڭدى. يۈك شىكىسىك ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن ھېسامىدىن زۇپەرگە قايتا ـ قايتا تەزىم قىلىپ رەھمەت ئېيتتى. يۈك شىكىسىك تۇرپان ناھىيىلىك پوچتىخانىدا ئىشلەيتتى، ئۇ ئىدىيىدە ئىلغار ئادەم ئىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شۇتاڭدا ئوقۇپ يۈرگەن چاغلاردا ئۇنىك بىلەن يېقىنلىشىپ ئۇنىڭدىن بېيپىيىك، شاڭخەيلەردىن ئەكەلتۈرگەن «يېڭى ياشلار»، «شەرق ئەنزارى» قاتارلىق ئىلغار ژۇرناللارنى يوشۇرۇنچە ئېلىپ ئوقۇيتتى. ئۇ زامانداا ياك زېڭشىن ھەر قانداق

يېڭى كىتاب، گېزىت، ژۇرناللارنىڭ شىڭشىڭشا چېگرىسىدىن كىرىشىگە يول قويمايتتى. يۇڭ شىڭسىڭ پوچتىخانىدا ئىشلەش بىلەن بىرگە قوشۇمچە دۇكان ئېچىپ سودىگەرچىلىك بىلەنمۇ شۇغۇللىناتتى. ئۇ ئىچكى ئۆلكىلەردىن مال ئېلىپ چىققۇچە بىر ئامالار بىلەن يوشۇرۇنچە يېڭى كىتاب، گېزىت، ژۇرناللارنى ئېلىپ چىقاتتى. ئۇ شۇ يوللار بىلەن ئابدۇخالىققا «كاڭشى لۇغىتى»، «ئوكيانۇس» قاتارلىق كىتابلارنى شاڭخەيدىن ئەكېلىپ بەرگەنىدى. يۇڭ شىڭسىڭ ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېننىڭ «يېڭىلىق، دېموكراتىيە، ئىلغارلىققا قەتئىي يول قويماسلىق»، «مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا نىزا تۇغدۇرۇپ، بىر - بىرىگە بەنت قىلىپ قويۇپ، ئۇستىدىن باشقۇرۇش»، «يېڭى مائارىپنى چەكلەش» تەدبىر - سىياسەتلىرىنى ياقتۇرمايتتى.

يېڭىشەھەرنىڭ ۋەزىيىتى ناھايىتى كەسكىن ئىدى، ئۆزىنىڭ ئامان قېلىشىغا كۆزى يەتمىگەن يۇڭ شىڭسىڭ خوتۇنىنى ئېلىپ شۇ كۈنى كەچقۇرۇن يوشۇرۇنچە ئابدۇراخمان مەخسۇملارنىڭ ھويلىسىغا كەلدى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇلارنى بىر ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدى، شۇنىڭ بىلەن يۇڭ شىڭسىڭ ئەر - خوتۇن ئىككىسى بۇ يەردە بىر قانچە كۈن يوشۇرۇنۇپ تۇردى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بەك ئالدىراش بولۇپ ئۆيگە ئىككى - ئۈچ كۈندە بىر كېلىپ، ئازراق ئولتۇرۇپلا، يەنە چىقىپ كېتەتتى. ئۇ يېڭىشەھەرنىڭ ۋەزىيىتى سەل تىنجىغان ھامان يۇڭ شىڭسىڭ بىلەن ئۇنىڭ خوتۇنىنى ئۇرۇمچىگە يولغا سېلىپ قويدى.

يىگىت جەڭدە سىنىلىدۇ

1932 - يىلى 12 - ئاينىڭ ئاخىرى، قوزغىلاڭچىلار يېڭىشەھەرنى ئازاد قىلغانلىقىنى ئۇچىنچى كۈنى ئىدى. ئەتىگەنلىك چاي ۋاقتىدا بىر پىدائىي كېلىپ «ئۇزلەنى مەخسۇت مۇھتىسى چاقىرىۋاتىدۇ» دەپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى بىللە ئېلىپ كەتتى.

ئاربىدىن بىرەر سائەتتەك ۋاقىت ئۆتۈپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قايتىپ كەلدى. ئۇ ھويلىغا ئىتتىك كىرىپلا:

— ئايىت، نەدىسەن؟ — دەپ توۋلىدى.

ئات باقار ئايىت:

— خوش، لەببەي! — دېگىنىچە ھازىر بولدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كەسكىن بۇيرۇدى:

— تورۇق ئاتنى توقۇپ تەييارلىغىن!

ئايىت ئات باقار شائىرنىڭ بۇنچىۋالا جىددىيلەشكىنىنى ئەزەلدىن كۆرمىگەنىدى. ئۇ بىردەمدىلا ئاتنى توقۇپ ئېغىلدىن ھويلىغا يېتىلەپ چىقتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئاتنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرۇپ تۇرۇدىكى ئۆيگە قاراپ چاقىردى:

— ئابدۇقەييۇم!

— لەببەي ئاكا! — دېگىنىچە ئابدۇقەييۇم ھويلىغا چىقتى.

— ئابدۇقەييۇم، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر چولاق ئىنىسىگە قاراپ، — ھەقىقىي يىگىت جەڭدە سىنىلىدۇ، يىگىتلەرنى سىنايدىغان پەيت يېتىپ كەلدى. مەن ھازىر قوماندانلىق شتابىدا ئېچىلغان مەجلىستىن قايتىپ كەلدىم، ئۇرۇمچىدىن چىن شۇرېن تۇرپانغا جازا ئەترىتى ئەۋەتىپتۇ، مەلۇماتقا قارىغاندا، ئەبگا

چىرىكلەر پوتلىسىنى ئېقىتىپ مۇشۇ تاپلاردا يارغولغا كېلىپ قالدى بولغاي، مانا بۇ قورالنى ئال.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شۇنداق دەپ، دراپ پەلتۇسىنىڭ ئىچ يانچۇقىدىن بىر تاپانچىنى چىقىرىپ ئابدۇقەييۇمغا سۇندى.

ئابدۇقەييۇم ئاكىسىنىڭ قولىدىن قورالنى ئىككىي قوللاپ ئالدى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىنىسىنىڭ مۇرىسىدىن تۇتۇپ چوڭقۇر قېرىنداشلىق مېھرى بىلەن پېشانىسىگە بىرنى سۆيۈپ قويۇپ دېدى:

— ئاتقا مىن، جەڭگە ئاتلان! مېنىڭ ئۈكام بولساڭ، ھەرگىز چېكىنمە! ياۋۇز دۈشمەننى تولۇق يوقىتىپ، زەپەر قۇچۇپ قايتقىن!

ئابدۇقەييۇم ئاكىسىنىڭ ئالدىدا تىك تۇرۇپ:

— خوپ ئاكا، دېگىنىڭىزدەك قىلىمەن! — دېدى قەتئىي ئىشەنچ بىلەن.

— مانا ئات، — ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئاتنىڭ تىزگىنىنى ئىنىسىگە بەردى.

تورۇق ئات مىجىت ھاجىدىن قالغان ئارغىماق نەسىللىك ئېسىل ئات ئىدى. بۇ ئاتنى ئادەتتە ئابدۇخالىق ئۇيغۇردىن باشقا ھېچكىم مىنمەيتتى، ئابدۇقەييۇم چاپچىپ تۇرغان ئاتقا ئەپچىللىك بىلەن مىنۋالدى.

— ئاق يول بولسۇن، ئۈكام!

— خوش ئاكا، خوش ئانا، ئاپا، خوش، ئۈكىلىرىم! — ئابدۇقەييۇم ھويلىغا چىقىپ ئۆزىگە قاراپ تۇرغان ئەرەمىسىما خېنىم، نىيازخان ئايلا ۋە ئۈكىلىرى بىلەن خوشلىشىپ ئېتىنى تاراسلىتىپ چاپتۇرغان پېتى جەڭگە ئاتلىنىپ كەتتى.

ئۇزۇن ئۆتمەيلا شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىدىن «پاڭ - پۇڭ»، «تاڭ - تۇڭ» قىلغان مىلتىق ئاۋازلىرى كەينى - كەينىدىن ئاڭلىنىشقا باشلىدى. بىر ئازدىن كېيىن ئوق ئاۋازى بىردىنلا كۆچىيىپ كەتتى. بۇ جەڭنىڭ ناھايىتى شىددەتلىك بولۇۋاتقانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر خاس خانىسىدىن ھويلىغا چىقىپ، قولىنى كەينىگە قىلىپ

ئۇياقتىن - بۇياقتا تىنماي مېڭىپ يۈرەتتى. بۇنىڭدىن ئۇنىڭ تازا تىت - تىت بولۇۋاتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى. ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئابدۇقەييۇم تەرلەپ ئۈستىدىن ھور كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان ئاتنى يېتىلەپ ھويلىغا كىرىپ كەلدى. ئۇنى كۆرگەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دەرھال سورىدى:

— جەك تۇگىدىمۇ؟

— ياق.

— ئەمىسە، نېمىشقا قايتىپ كەلدىڭ؟ — ئاچچىقى بىلەن ئىنىسىنىڭ ئالدىغا كەلدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

ئابدۇقەييۇم سول قولىنى ئالدىغا چىقىرىپ كۆرسەتتى. ئۇنىڭ قولىدىن قان ئېقىپ تۇراتتى.

— قولۇڭغا نېمە بولدى؟ — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سەل يۇمشاق ئاھاڭدا ئىچى ئاغرىغانلىقىنى ئىپادىلەپ.

— بىلىكىمنى ئوق سىجاپ ئۆتۈپ كەتتى، — دېدى ئابدۇقەييۇم.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىنىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنىڭ قانغا بويالغان سول قولىغا زەن سېلىپ سورىدى:

— سۆڭەك ساقمۇ؟

— سۆڭەك ساق، — ئابدۇقەييۇم چىبەرقۇت تاشلىق كالتە جۇۋىسىنى ئاكىسىنىڭ ياردىمىدە سالدى، ئوق ئۇنىڭ سول بىلىكىنىڭ بولجۇڭ گۆشىنى سىجاپ ئۆتۈپ يېڭىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرۇپ قالغانىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئوقنى ئېلىپ:

— بۇ يىراقتىن ئېتىلغان ئوقكەن. مە، بۇنى ساقلاپ قوي، — دېدى ئابدۇقەييۇمغا بېرىۋېتىپ.

ئۇ يانچۇقىدىن ئېھتىيات ئۈچۈن سېلىۋالغان بىر پارچە داكىنى چىقىرىپ ئۆكسىنىڭ قولىنى تېڭىپ قويدى. ئابدۇقەييۇم جۇۋىسىنى كىيىۋالغاندىن كېيىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سورىدى:

— بىزنىڭ پىدائىيلار نەدە قالدى؟

— ھازىر جەڭ تۈمۈنەكىنىڭ پاختا زاۋۇتى ئەتراپىدا بولۇۋاتىدۇ.

دۇشمەننى سۈرۈپ تارپىين① قىلىپ قوغلاپ شۇ يەرگە يېتىپ باردۇق.

ئابدۇقەييۇم شۇنداق دەپ، ئاتقا مىنىشكە تەمشىلىۋىدى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر:

— توختا! — دەپ ئامبارغا ئىتتىك كىرىپ كەتتى ـ دە، بىر دەمدىلا نۇرغۇن ئوق ئېلىپ چىقىپ ئابدۇقەييۇمغا بەردى.

ئابدۇقەييۇم ئوقنى ئېلىپ ئاتقا مىنىپ، ئاكىسى بىلەن خوشلىشىپ جەڭگە ئاتلاندى. ئۇ هويلىدىن چىقىپ كېتىپ بەش مىنۇت ئۆتۈپ ئوق ئاۋازى قايتىدىن كۈچىيىپ ئېتىشىش كەسكىنلىشىپ كەتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئانىسى ئەرەمسىما خېنىمنىڭ توسغىنىغا قارىماي، هويلىدىن چىقىپ ئالدىراش يۈرۈپ كەتتى.

چۈشتىن كېيىن ئوق ئاۋازلىرى بارغانسېرى يىراقلاردا ئاڭلىنىشقا باشلاپ، ناماز دېگەر ۋاقتىدا پۈتۈنلەي توختىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كۈن ئولتۇرۇپ گۈگۈم چۈشۈشكە باشلىغان چاغدا هويلىغا كىرىپ كەلدى. ئۇ پەلتۇسىدىكى توپا ـ چاڭلارنى قېقىپ تۈرۈشىغا ئابدۇقەييۇم كەلدى. ئۇ ئاتتىن چۈشۈپ ئاتنى ئات باقارغا بەردى، ئايىت تەرلەپ كەتكەن ئاتنى يېتىلەپ سوۋۇتۇش ئۈچۈن كوچىغا ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

ئابدۇقەييۇم ئۇستۇبشى توپا ـ چاڭغا مىلىنىپ تونۇغۇسىز بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ، روهى كۆتۈرەڭگۈ كۆرۈنەتتى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دەرهال ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ هال سورىدى:

— ئۇكام، ساق ـ سالامەت كەلدىڭمۇ؟ جەڭ قانداق بولدى؟

— بۇگۈن ئاجايىپ قاتتىق جەڭ بولدى جۇمۇ، ئاكا، — دېدى ئابدۇقەييۇم بېشىدىكى قۇلاقچىسىنى قولىغا ئېلىپ، ئاكىسى ئۇزاتقان ياغلىق بىلەن پېشانىسىدىكى تەرلەرنى سۈرتۈپ

---

① تارپىين — تىرىپىرەن دېگەن مەنىدە.

تۇرۇپ، — چىرىكمىغۇ ناھايىتى جىق كەپتۇ، نەگىلا قارىسائ، ئىتتىنىڭ قۇرتىدەك چىرىك. بىزمۇ بوش كەلمىدۇق، يىراقتىكىلىرىنى مىلتىق بىلەن ئېتىپ، يېقىن كەلگىنىنى ئۇر توقماق، سۇر توقماق قىلىپ، قۇملۇقتا قوغلاپ يۈرۈپ ئۇرۇپ ئۆلتۈردۇق. كەچقۇرۇنغا يېقىن ئۇچ چىرىك يارغولنىڭ ئىچى بىلەن قېچىشتى، پىدائىيلاردىن ئون نەچچىمىز كەينىدىن قوغلاپ بېرىپ قۇم جىلغىغا بارغاندا ئۇلارنىمۇ جايلىۋەتتۇق.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ سۆيۈنگەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىنتايىن خۇش بولۇپ:

— جەڭدىكى غەيرەت ـ شىجائىتىڭلارغا باركاللا، ئۇكام، قوزغىلاڭچى پىدائىيلارنىڭ بۇگۈنكى قەھرىمانلىقى تۇرپان تارىخىنىڭ ئالتۇن سەھىپىسىدىن ئورۇن ئالىدۇ، — دېدى ئىپتىخار بىلەن.

ئاكا ـ ئۇكا ئىككىيلەن پاراڭلىشىپ ئۆيگە كىرىشتى. كەڭ، ئازادە ئۆي ئىچى ھۆپپىدە ئىسسىق بولۇپ، گۈرۈلدەپ ئوت كۆيۈۋاتقان چويۇن مەش قىزىرىپ كەتكەنىدى.

دەل شۇ چاغدا خىزمەتكار داس، چۆگۈن، لۆڭگە ئېلىپ كىردى. ئاكا ـ ئۇكا يۈز ـ قوللىرىنى يۇيۇپ بولۇشىغا كەچكى تاماق تەييار بولدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كەچكى تاماقتىن كېيىن ئۆيدە دەم ئېلىپ ئولتۇراتتى. ئىشىك ئېچىلىپ ھەمدۇللا ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ مۆتىۋەللىسى ئابلا رەئىس كىرىپ كەلدى. ئۇ قىسقا دۇئا قىلغاندىن كېيىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا:

— ئۆزلىرىنى ھەمدۇللا ئەلەم ئاخۇنۇم بىلەن مەخسۇت مۇھتى چاقىرىۋاتىدۇ، — دېدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شۇ كۈنى ئابلا رەئىس بىلەن ئۆيدىن چىقىپ كېتىپ، كەچتە قايتىمىدى. بۇنىڭدىن ئەنسىرىگەن ئەرەمسىما خېنىم بىلەن نىيازخان ئايلا ئايىت ھارۇنكەشنى قوزغىلاڭچىلار

شتابى جايلاشقان ھەمدۇللا ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ مەدرىسىسىگە ئەۋەتتى. ئايىت ھارۇنكەش ھايالشمايلا قايتىپ كەلدى.

— مەن مەدرىسىنىڭ ھويلىسىغا كىرىپ تۇرۇۋىدىم، — دېدى ئۇ ھارۇنكەش كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىنى ئىزھار قىلىپ، — ئىچكىرىسىدىن شويىي چىقتى. ئۇنىڭ قوزغىلاڭچىلارغا مۇشاۋۇر (سەنمۇجاڭ) قىپتۇ. ئۇ: «ئىشىم بەك ئالدىراش، بۇگۈن كېچە ئۈيگە بارالمايمەن» دېدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شۇ كۈندىن باشلاپ ئۈيگە كەم كېلىدىغان بولۇپ قالدى. ئۇ ئۈيگە كەلگەندىمۇ تاماقنىي يەپلا يەنە ئالدىراپ چىقىپ كېتەتتى ...

ساقچاشقىننىڭ تۆشۈككە كىرگۈزۈۋەتتى

1933 - يىلى 1 - ئاينىڭ باشلىرى ئىدى. بىر كۈنى تۈرپان يېڭىشەھەردە «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر روزى موللىغا قارىتا بىر نەزمە يېزىپ قىلۇى قوۋۇقتا چاپلاپ قويۇپتۇ» دېگەن گەپ تارقالدى. بۇنى ئاڭلىغان دېھقانلار شائىرغا باركاللا ئېيتتى. ئۇلار «خوي ئىش قىپتىغۇ، ئۇ بىزنىڭ يىغىمىزنى يىغلاپ، گېپىمىزنى قىپتۇ» دېيىشتى. بەزى بايلار بولسا ئەنسىرەپ: «روزى موللا دېگەن ھازىرقى چاغدا تۈرپاننىڭ ئامبىلىدىن قالسىلا يۈز - ئابرۇيلۇق، گېپى ئۆتكۈر ئەمەلدار، قولىنى نەگە سۇنسا شۇ يەرگە يېتىدىغان چوڭ باي تۇرسا، بۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولۇر؟!» دېيىشتى.

روزى موللا ياشلىق دەۋرىدە مەدرىسىدە ئوقۇپ موللا ئاتىلىپ، كېيىنكى چاغلاردا شۆتاڭدا خەنزۇچە ئوقۇغانىدى. ئۇ شۆتاڭنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن تۈرپان يامۇل مەھكىمىسى ئاشلىق سېڭىنىڭ پۈتۈكچىسى بولۇپ تەيىنلەندى. ئۇ خىزمەت ئورنىدىكى قۇلاي شارائىتتىن پايدىلىنىپ يەر، سۇ بېجى ئۇچۇن سېلىق تاپشۇرۇشقا كەلگەن دېھقانلارنىڭ ئاشلىقىنى چوڭ كۆرەدە ئېلىپ ھۆكۈمەتكە كىچىك كۆرەدە ئۆتكۈزەتتى. مۇشۇنداق قىلىش ئارقىلىق ساڭدا ھەر يىلى نۇرغۇن ئاشلىق ئېشىپ قالاتتى. روزى موللا بۇ ئاشلىقنىڭ ئاز قىسمىنى ئامبالغا بېرىپ، كۆپ قىسمىنى ئۆزى ئالاتتى. قايسى دېھقان ئۇنىڭ ناھەق ئىشىغا بىرەر ئېغىز نارازلىق بىلدۇرسە، روزى موللا ئۇ دېھقاندىن سېلىق ئاشنى كۆپەيتىپ ئالاتتى، بەلكى شاگىرتلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ ھەر خىل

باھانىلەرنى توقۇپ، ئۇ دېھقاننى خانۇەيران قىلىۋېتەتتى. شۇڭا، دېھقانلار روزى موللىدىن قورقۇپ، ھەزەر ئەيلىشەتتى.

روزى موللا ساڭغا پۈتۈكچى بولۇپ تۇت - بەش يىلغا بارمايلا ناھايىتى تېز بېيىپ كەتتى. ئۇ كونا ئۆيلىرىنى چېقىپ، ئورنىنى كېڭەيتىپ، ئىككى قەۋەتلىك، ھەشەمەتلىك قورۇ - جاي سالدى. 1928 - يىلى ئۇ تۇرپان ئامبىلى چىڭ دارىنغا نۇرغۇن پارە بېرىپ يېڭىشەھەرگە بىر ئاشلىق ئامبىرى سالدۇردى. بۇ ئاشلىق ئامبىرىنى يىساڭ (ئېھتىيات ئاشلىق ئامبىرى) دەپ ئاتىدى. ئۇ تۇرپاننىڭ يار، چاتقال، ئاستانە، قاراغوجا، يەمشى، باغرى، بۆيلۇق يېزىلىرىغا يۇقىرىدىن چۈشۈرۈلگەن يەتتە يۈز دادەن[1] ئاشلىق باج — سېلىقنى ھۆددىگە ئېلىۋالدى. باش شاڭيۇ ئابلىزبەگ ھاجى بىلەن بىرلىشىپ ئۇ سېلىقنى بىر ھەسسە كۆپەيتىپ، دېھقانلاردىن بىر مىڭ تۇت يۈز دادەن ئاشلىق يىغۇالدى. بۇ ئاشلىقنىڭ يەتتە يۈز دادەنىنى ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇپ، يەتتە يۈز دادەن ئاشلىقنى ئامبال ۋە باش شاڭيۇ ئابلىزبەگ ھاجى بىلەن بۆلۈشۈۋالدى. كېيىنكى يىللارغا بارغاندا روزى موللىنىڭ تويماس نەپسى تېخىمۇ يوغىناپ كەتتى. خەلق ئارىسىدا ئۇنىڭ ئاچ كۆزلۈكى ۋە نائىنسابلىقى توغرىسىدا نۇرغۇن قوشاقلار پەيدا بولدى.

«ئابدۇخالىق ئۇيغۇر روزى موللىغا قارىتا بىر نەزمە يېزىپ يېڭىشەھەر دەرۋازىسىغا چاپلاپتۇ» دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىغان دېھقانلار خېلى يىراق مەھەللىلەردىن شېئىرىدا نېمىلەر يېزىلغانلىقىنى بىلىپ بېقىش ئۈچۈن كېلىشتى. بەزىلەر بۇ خەۋەرگە ئىشەنمىگەندى، كېلىپ ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ ئۇنىڭ راستلىقىغا ئىشەندى. دەرۋەقە شەھەر دەرۋازىسىدا ئىككى تاختا قەغەزگە چوڭ قىلىپ يېزىلغان ئىككى پارچە شېئىر چاپلاقلىق

---

① دادەن — ئاشلىق ئۆلچىمى، بىر دادەن تۇت يۈز جىڭچە كېلىدۇ

تۇراتتى. بىر نەچچە دېھقان ئۇنى ئوقۇيالماي تۇرغىنىدا، ھەمدۇللا ئەئلەم ئاخۇنۇمنىڭ مەدرىسىسىدە ئوقۇۋاتقان بىر نەچچە تالىپ بالىلار يېتىپ كېلىشتى. ئۇلار دەرۋازىغا يېقىن كېلە ـ كەلمەيلا:

— ۋاي راستكەن، ۋاي راستكەن، — دېيىشىپ شېئىرنى ئوقۇشقا ئالدىراشتى.

تالىپلارنىڭ بەزىلىرى ئىچىدە پىچىرلاپ ئوقۇسا، بەزىلىرى ئۈننى چىقىرىپ ھەجىلەپ ئوقۇشاتتى.

— تالىپ ئۇكىلىرىم، ئۈنلۈك ئوقۇساڭلارا، بىزمۇ ئاڭلاپ باقساق، — دېدى ئوتتۇرا ياشلىق بىر دېھقان.

— ئابدۇگۈل نەزمىنى ياخشى ئوقۇيدۇ، سەن ئوقۇ، ئابدۇگۈل، — دېيىشتى تالىپلار ئوتتۇرىدا تۇرغان تالىپقا.

ئابدۇگۈل ئۆزىنى رۇسلاپ، «ئىم» قىلىپ گېلىنى بىر قىرىۋېتىپ شېئىرنى ئوقۇشقا باشلىدى. :

روزى موللا، سەنمۇ ئادەم، توۋا قىل، ئەسلىڭگە يان،
چۈنكى بولدى سەن يۆلەنگەن تاش داۋانىڭ قۇم داۋان.
ئېسىڭگە ئال، خەلقىمىزگە نى زۇلۇملار ئەيلىدىڭ،
قىلما ئۈمىد، تۇتما ماتەم، ئەمدى كەتتى ئول زامان.

سەن زالىم بولۇپ خەلقكە زۇلۇم ئەيلەپ تىنمىدىڭ،
زار قاقشىتىپ خەلقنى قىلچە رەھىم قىلمىدىڭ،
ھەر كۈنۈڭنى قىلالماي كەچ، لالما ئىتتەك قانسىراپ،
ئاخىرەتكە بارغىنىڭدا كۆرەرىڭنى بىلمىدىڭ.

جىن شۇرېندىن كەلسە بۇيرۇق بىر خىراجەت توغرۇلۇق،
سەن بىرىنى يۈز قىلىپ ھەركىمگە مىڭ سەر چاپلىغان.
كىم ئۇنى چاپسان تۈگەتسە چىقۇر دوزاخ ئاستىدىن،
بولمىسا، سەن رەھىم قىلماي پۇت ـ قولىنى باغلىغان.

ئابدۇگۇل بىر شېئىرنى ئوقۇپ بولۇپ، چوڭقۇر بىر نەپەس ئېلىپ ئۆزىنى توختىتىۋالدى ـ دە، ئىككىنچى شېئىرنى ئوقۇشقا باشلىدى:

سەن قەدىم ئالغان خۇيۇڭنىڭ ئىشقى تانابىن كەسمىسەڭ،
ھېچ كىشى بىر پۇلغا ئالماس قەدرىڭ سېنىڭ ھېچقاچان.
راست دىلىڭدىن تۆۋە قىلساڭ ئۆتكەن ئىشىڭدىن يوق سوئال،
تۆۋىنى راست قىلمىساڭ بولمىغايسەن سەن ئامان.
«پاك» قىلىپ ئېتىلىپ كېتىشنى تۇتمىغان يادىڭدا سەن،
ئول قىساس ئوقى ئېتىلسا جان بېرەر سەن شۇ زامان.

ئابدۇگۇل شېئىرنى ئوقۇپ بولۇشىغا، دېھقانلار تۇشمۇ تۇشتىن چۇرقىرىشىپ كېتىشتى:

— بەللى، يارايدۇ! نەزمە دېگەن مانا مۇشۇنداق بولسا.

— مىللىتىمىزنىڭ ئوقىدەك، روزى موللىنىڭ تىتاك تۇمۇرىغا تېگىپتۇ ـ دە.

— شۇڭا بىر نەچچە كۈندىن بېرى بۇ ساقاڭ چاشقىنىنى كۆرۈنمەپتىكەن ـ دە! ؟ ...

— شائىرنىڭ نەزمىسى ساقاڭ چاشقىنىنى تۇشۇكىگە كىرگۈزۈۋەتتى ئەمەسمۇ!

— ھا— ھا— ھا!

— . . . . . .

ئابدۇگۇل ئۈيىگە قايتىپ كېتىۋېتىپ ئۇرۇمچى كوچىسىنىڭ ئالدىغا بارغىنىدا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى، شائىر ئۇنى كۆرۈپ سورىدى:

— ئابدۇگۇل نەگە باردىڭ؟

ئابدۇگۇل خۇش چاقچاق يىگىت ئىدى. ئۇ قىزىقچىلىق بولسۇن دەپ شائىرغا جاۋاب بەردى:

— روزى موللىنىڭكىگە باردىم.

بۇ جاۋابقا ئىشەنگۈسى كەلمىگەن شائىر ھەيران بولغان ھالدا سورىدى:

— بۇ نېمە دېگىنىڭ؟ چاقچاق قىلىۋاتمايدىغانسەن؟

تالىپ شائىيۇ[1] ئەر[2] شائىيۇ،
مەسۇم شائىيۇ[3] سەن[4] شائىيۇ.
رەھىم قىلىڭ پۇقراغا،
ئابلىز بېگىم تۇشائىيۇ[5] .

يىساڭ ئاشنى ئالۇر،
خۇرجالاردىن يول توساپ.
ناھەق ئالۇر بۇ ئاشنى،
روزى موللا ئائىنساپ.

دېگەن قوشاقلارنى مەھەللىمىزدىكى توختىياز بوۋايدىن ئاڭلىدىم دەپ ماڭا يادلاپ بەرمىدىڭمۇ؟

ئابدۇگۇل قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— ۋاي ئاكا، مەنزە روزى موللىدەك پۇقرانىڭ قارغىشىغا

---

① تالىپ شائىيۇ — تۇرپان ناھىيىسىنىڭ چانتال، يەمشى يېزىلىرىنىڭ شائىيۇلىرى

② ئەر — خەنزۇچە «ئىككى» دېگەن سۆز.

③ مەسۇم شائىيۇ — تۇرپان ناھىيىسىنىڭ چانتال، يەمشى يېزىلىرىنىڭ شائىيۇلىرى.

④ سەن — خەنزۇچە «ئۇچ» دېگەن سۆز.

⑤ تۇ شائىيۇ — خەنزۇچە باش شائىيۇ مەنىسىدە.

قالغان ساڭ چاشقىنىنى ئىزدەپ بارىمەنمۇ؟ مايداڭ[1] بولسۇن دەپلا دەپ قويغان، — دېدى ئۇ شەيتانلىق بىلەن كۈلۈپ تۇرۇپ.

— ھەئە، ئۇنداق بولسا زادى نەگە بېرىپ كېلىۋاتسەن؟

— ئۆزلىرىنىڭ روزى موللىغا قارىتا يازغان ئىككى پارچە شېئىرلىرىنى دېھقانلارغا ئوقۇپ بېرىپ قايتىپ كېلىۋاتىمەن.

— قايسى ئىككى پارچە شېئىرىنىڭ گېپىنى قىلىۋاتسەن؟

— ساڭ چاشقىنىنى تۆشۈكىگە كىرگۈزۈۋەتكەن ئىككى شېئىرىنچۇ.

— ئابدۇگۇل، مۇئەممە ئېيتماي، گەپنى ئوچۇقلا دېمەمسەن.

— ئۆزلىرى روزى موللىنى سۆكۈپ ئىككى شېئىر يېزىپ ئۇنى قىلۇى قوۋۇققا چاپلاپ قويۇپتىكەنلا، ئاشۇ شېئىرلارنى ئوقۇپ باقاي دەپ بارغان. ئابدۇخالىق ئاكا، مەن ئۇ شېئىرلىرىنى تېخى يادلاپمۇ ئالدىم.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئويلىنىپ قالدى. بىر ئازدىن كېيىن ئۇنىڭ ئېسىگە كەلدى:

بۇ ئىككى پارچە شېئىرنىڭ بىرىنچىسى بۇنىڭدىن بىر ئاي ئىلگىرى بۇتخانا ئالدىدىكى سۇۋازىنىڭ ئاشپۇزۇلىدا يېزىلغانىدى. ئۇ كۈنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ياش زىيالىي زۇنۇن تۆمۇرى بىلەن تاماق يەپ پاراڭلىشىپ ئولتۇرغىنىدا، ئاشپۇزۇلغا يارلىق ئىككى دېھقان كىرىپ ئۇلارنىڭ قېشىدىكى بىر جوزىغا كېلىپ ئولتۇردى. ئۇ ئىككى دېھقان ئالدىغا تاماق كەلگۈچە دەردىلىرىنى تۆكۈشكىلى تۇردى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇ ئىككى دېھقاننىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقان گەپلەرنى ئاڭلاپ، روزى موللىنىڭ زورلۇق - زۇمبۇلۇقلىرىنىڭ ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلدى. ئۇنىڭدىن ئىلگىرىمۇ نۇرغۇن دېھقانلار ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئۆيىگە كېلىپ، روزى موللا ئۈستىدە دەرد تۆكۈپ ئامبالغا ئەرز

---

① مايداڭ — چاقچاق، تاماشا ـ ھەزىل.

يېزىپ بېرىشنى ئۆتۈنگەنىدى.

قوشنا جوزىدا ئولتۇرغان ئىككى دېھقاننىڭ كۆلپەتلىك نىداسى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ غەزەپ پىلتىسىگە ئوت تۇتاشتۇرۇۋەتتى. ئۇ يانچۇقىدىن قەغەز ـ قەلەم ئالدى ـ دە، دەرھاللا شېئىر يېزىشقا كىرىشتى. ئۇ شېئىرنى يېزىپ بولۇپ زۇنۇن تۇمۇرىگە سۇندى. زۇنۇن تۇمۇرى شېئىرنى ئوقۇپ چىقىپ: «ياخشى يېزىلىپتۇ، ماڭا خاتىرە ئۈچۈن بەرسىلە» دەپ ئىلتىماس قىلىپ ئېلىۋالغانىدى. ئىككىنچى شېئىرنى بولسا، ئۇ تېخى بۇنىڭدىن بىر ھەپتە بۇرۇن يەنە شۇ سۇۋازىنىڭ ئاشپۇزۇلىدا ئىلگىرىكى شېئىرنىي يازغان جوزىدا يېزىپ قالدۇرۇپ قويۇپ چىقىپ كەتكەنىدى. مانا ھەپتە ئۆتۈپ ئادالەت ۋە ھەققانىيەتپەرۋەر كىشىلەر ئۇ ئىككى پارچە شېئىرنى چوڭ خەت بىلەن يېزىپ شەھەر دەرۋازىسىغا چاپلاپتۇ.

— يەنە بىر شېئىرغا ئىلھاملىرى كەلدىغۇ، تايىنلىق، — دېدى ئابدۇگۇل ئويغا چۆمگەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا.

ئابدۇگۇلنىڭ بۇ گېپى شائىرنى خىيالىدىن سەگىتتىي. ئۇ ئابدۇگۇلگە قاراپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ ئونچىقمىدى. ئابدۇگۇل شائىرنى يەنە گەپكە تۇتۇپ قىممەتلىك ۋاقتىنى ئېلىۋالسا، ياخشى بولمايدىغانلىقىنى چۈشىنەتتى. ئۇ شۇنى ئويلاپ شائىر بىلەن خوشلاشتى.

زەپەرنامە

1933 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى كەچقۇرۇن، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ شتابىدا ھېسامىدىن زۇپەر بىلەن پىدائىيلارنىڭ يىغىنى ـ ئىچىمىدە تەمىنات مەسىلىسىنى مەسلىھەتلىشىپ ئولتۇراتتى. بىر پىدائىي كىرىپ ئۇرۇمچىدىن مۇسۇل مۇھىتىنىڭ مۇھىم مەلۇمات ئېلىپ كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى. بۇنى ئاڭلىغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن ھېسامىدىن زۇپەر دەرھال ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ تاشقىرىغا مېڭىشىغا ئىشىكتىن مۇسۇل مۇھىتى كىرىپ كەلدى.

ئۇلار بوسۇغىدىلا سالاملىشىپ قول ئېلىشىپ قىزغىن كۆرۈشتى. ئوتتۇرا بويلۇق، كەڭ يەلكىلىك، دوغلاق، سېمىز كەلگەن مۇسۇل مۇھىتىنىڭ ئاق سېرىق يۈزى سوغۇقتا قىزىرىپ كەتكەن، ئاغزى ـ بۇرنىدىن چىققان ھوردا ساقال ـ بۇرۇتىنى ئاپئاق قىرو باغلاپ مۇز قېتىپ كەتكەنىدى. ئۇ ھاسىرىغان پېتى ئۇچىسىدىن تۆلكە تېرىسى ياقىلىق چىبەرقۇت تاشلىق يوغان جۇۋىسىنى يەشكەندە ئۇستىدىن ھور كۆتۈرۈلدى، ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يوغان چۆيۈن مەشتە گۈرۈلدەپ ئوت كۆيۈۋاتاتتى. ھېسامىدىن زۇپەر مۇسۇل مۇھىتىنى مەش يېنىغا قويۇلغان ئورۇندۇققا تەكلىپ قىلدى. مۇسۇل مۇھىتى مەشنىڭ يېنىغا كېلىپ قولىنى ئىسسىتىپ بولۇپ، بېشىدىكى قاما تۇمىقىنى ئېلىپ يېنىغا قويدى. ئۇ پۈرقىراپ ھور كۆتۈرۈلۈۋاتقان تاقىر بېشىنى سىلىۋېتىپ تۇمىقىنى كىيىۋالدى ـ دە، ئۆزىگە قاراپ ئولتۇرغان ئىككىيلەندىن سورىدى:

— مەخسۇت، مەخمۇتلار قېنى؟ ھەمدۇللا ئەلەم ئاخۇنۇمچۇ؟

— ئەلەم ئاخۇنۇم بىلەن مەخمۇت ئاكام دېگەر نامىزىغا مەسچىتكە چىقىپ كەتتى. مەخسۇت ئاكام نەمەت خەلپىتىم بىلەن بايىاتىن تالاغا چىقىپ كەتكەن، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

— ئۇزلە ئۇدۇللا بۇ يەرگە كەلگەن ئوخشىمامىلا؟ — سورىدى ھېسامىدىن زۇپەر.

مۇسۇل مۇھىتى بېشىنى لىڭشىتىپ، چوڭقۇر بىر نەپەس ئېلىۋېلىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— ئەھۋال ناھايىتى خەتەرلىك، ئىش چاتاق، ئىنىلەر. جىن شۇرېن «تۆرپانلىق زىۋازىلارنى جادۇغا بېسىپ قىرىپ تاشلاڭلار» دەپ ھەربىي بۇيرۇق چىقاردى. ئىشەنچلىك خەۋەرگە قارىغاندا، بەش يۈز چېرىك ئەللىك تارانچى ھارۇسىغا جادۇلارنى بېسىپ بۇرناكۇن ئۇرۇمچىدىن تۆرپانغا قاراپ قوزغىلىپتۇ. مەن بۇرناكۇن تاڭ سەھەردە بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپلا بۇ يەرگە قاراپ ئات سالدىم. مىنگەن ئېتىم ناھايىتى نوچى ئات ئىدى، ئۇ جانىگەر تۇنۇگۈن كەچقۇرۇن ئىككى يېرىم كۈنلۈك يولنى بىر كۈندە بېسىپ مېنى داۋانچىڭغا يەتكۈزۈپ ئاغزى - بۇرنىدىن قان كېلىپ ئۆلدى. خىزمىتى تەگدى دېگەنبىلەن ئۇ جانىگەرنىڭ. داۋانچىڭدا ئازراق بىر نېمە يەۋېلىپلا بىر ئاغىنەمنىڭ ئېتىنى مىنىپ يالغۇز ئايىاق يوللار بىلەن توختىماي مېڭىپ مانا ھازىر يېتىپ كېلىشىم، ئىنىلەر، ھېلىمۇ خۇداغا شۇكۇر ئۇزۇم ساق كەلدىم، شۇكۇر.

— جىن شۇرېن دېگەن جىنىنىڭ پەيلى نېمىدېگەن يامان - ھە، — دېدى غەزەپلىنىپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

— شۇنداق، خۇدا بىر كۆرسىتۈر ئۇ ئەبلەخقە، — دېدى مۇسۇل مۇھىتى.

ئارىنى بىر پەس جىمجىتلىق قاپلىدى.

— يا تەقسىر، ئۇرۇمچىدىن تۆرپانغا بەش كۈنلۈك يولغا، ئۇزلە

ئىككى كۈندە كەلگەن بولسىلا، ئۇچۇپتىلا - دە، — دېدى ھېسامىدىن زۇپەر.

— شۇنداق قىلماي بولامدۇ، ئىنىم ھېسامىدىن ئاخۇن، — دېدى مۇسۇل مۇھىتى ئوت سۇنۇۋېتىپ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مەش ئۇستىدە قاياۋاتقان يوغان مىس چەينەكتىن پىيالىگە قىزىق چاي قۇيۇپ مۇسۇل مۇھىتىغا تۇتۇپ دېدى:

— يولدا قاتتىق جاپا چېكىپتىلا، چاي ئىچسىلە، كەينىلىرىدىن كېلىۋاتقان ئۇ چاقىرىلمىغان مېھمانلارنى قانداق كۈتۈۋېلىشنى مەسلىھەتلىشىشكە تېخى ۋاقىت بار.

مۇسۇل مۇھىتى پىيالىنى قولىغا ئېلىپ چايدىن ئوتلاپ تۇرۇشىغا، ئىشىك ئېچىلىپ مەخسۇت مۇھىتى بىلەن مەخمۇت مۇھىتى، ئارقىسىدىن نەمەت خەلپەت كىرىپ كېلىشتى. ئۇ ئىككىسى مەش ئالدىدا ئوتقا قاقلىنىپ ئولتۇرغان مۇسۇل مۇھىتنى كۆرۈپ تەڭلا:

— ئاكا! — دېيىشكىنىچە ئىتتىك بېرىپ سالاملاشتى.

مەخسۇت مۇھىتى، نەمەت خەلپەت، مەخمۇت مۇھىتلار ئورۇن ئېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، مۇسۇل مۇھىتى تېخى بەش مىنۇت بۇرۇنلا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن ھېسامىدىن زۇپەرگە سۆزلەپ بەرگەن گەپلەرنى تەكرارلىدى.

— ھىم، تېخى تۇرپانغا كېلىپ زىۋازىلارنى قىرىپ تاشلىغۇدەك! ؟ — مەخمۇت مۇھىتى قېنى قىزىغان ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — خۇدايىم نۇسرەت ئاتا قىلسا، ئۇ ئەبلەخلەرنى ئۆزلىرىنىڭ جادۇسىدا توغراپ تاشلۇرمىز.

— بىز دېگەن ئوغۇزخان ئەۋلادلىرى، ھېلىغۇ بەش يۈزكەن، بەش تۈمەن چېرىكمۇ قولىمىزدىن تىرىك قۇتۇلۇپ باقسۇن قېنى، — دېدى قىزىپ قالغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مۇشتىنى تۈگۈپ.

ھېسامىدىن زۇپەر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ جاسارىتىگە مەمنۇن بولۇپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ دېدى:

— ھازىر پۈتۈن ئەل - يۇرت قوزغىلىپ كەتتى، باي ئاكا، ئەل - يۇرت قوزغالساڭاغۇ، ئۇنىڭغا ھېچقانداق كۈچ تاب[1] كېلەلمىگۈدەك جۈمۇ.

— ئون كۈن بۇرۇنقى شەھەرنى فەتھە قىلغاندىكى جەڭنىڭ يەر - جاھانىنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن قىيقاس - سۈرەنلىرى ھېلىمۇ قۇلىقىمدىن كەتمەيدۇ، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھاياجان بىلەن گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — شۇ كۈنىكى كېچىلىسىنى «ئۇرۇمچىدىن بىر ماشىنا چېرىك ئوق - دورا بېسىپ كېلىۋاتىدۇ» دېگەن خەۋەر كەلدى. ھېسامىدىن مېنى چاقىردى، بىز ئىككىمىز قىلۇى قوۋۇقتا بارساق، تۆمۈر جىساھاجى نۇرغۇن پىدائىيلار بىلەن دەرۋازا ساقلاپ تۇرۇپتىكەن. ماشىنا يېتىپ كەلدى، ماشىنا توختاپ چېرىكلەر ۋارقىراشقىلى تۇردى. ئۇلار «بىز ئۇرۇمچىدىن مالۇيجاڭغا يارەدەم بەرگىلى كەلدۇق، دەرۋازىنى ئېچىڭلار» دېيىشتى. بىز مەسلىھەتلىشىپ دەرۋازىنى ئاچتۇق. چېرىكلەر قەھرىتان سوغۇقتا توڭۇپ ھالىدىن كەتكەچكە، ئەترايغا قاراشقىمۇ ماغدۇرى يەتمىدى، ماشىنا ئويمان دەڭگە كىردى. بىز «گۈنجۇتنى زىما» دېگۈچە ئون يەتتە چېرىكنى باشلىقلىرى بىلەن قوشۇپ جايلىۋېتىپ، بىر ماشىنا قورال - ياراغ، ئوق - دورىغا ئىگە بولدۇق. تاڭ سەھەردە ھېلىقى ماشىنىنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقان ئىتنىڭ قۇرتىدەك دۈشمەننى شەھەر ئىچى ۋە ئېشىدىكى پىدائىيلار ماسلىشىپ تۈشمۈ تۈشتىن ھۇجۇم قىلىپ، مىلتىق بىلەن ئېتىپ، قوغلاپ يۇرۇپ قىلىچ بىلەن چېپىپ، تاياق - كالتەك بىلەن ئۇرۇپ سۈر - توقاي قىلىپ، ناماز دېگەر بولغۇچە مەڭدىن ئارتۇق دۈشمەننى يوقاتتۇق.

---

① تاب — تەڭ مەنىسىدە.

— قېچىپ قۇتۇلغان چېرىكلەر پوتلىسىنى ئېقىتىپ يىغلاپ بارغاچقا، جىن شۇرىن چىدىماي مانا ئەمدى ئەللىك تارانچى ھارۇسىغا جادۇ، ئادەم بېسىپ ئەۋەتكەن گەپ - تە، — دېدى نەمەت خەلپەت.

بايا تىن گەپ تىڭشاپ ئۇنچىقماي ئولتۇرغان مەخسۇت مۇھىتى ئاكىسىغا قاراپ دېدى:

— ئۆزلە بىزگە بەك مۇھىم مەلۇمات ئېلىپ كېلىپتىلا، ئىككى كۈندىن بۇيان يول مېڭىپ قاتتىق چارچىغانلا، ئۆيدە غىزا تەييار بولۇپ قالدى. غىزالىنىپ ئارام ئالسىلا، ئاكا.

— شۇنداق قىلسىلا، — دېدى مەخمۇت مۇھىتىمۇ ئاكىسىغا.

— بىز ئەلەم ئاخۇنۇم خۇپتەندىن يانغاندىن كېيىن، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى نەمەت خەلپەت، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ھېسامىدىن زۇپەر ۋە مەخمۇت مۇھىتىغا قاراپ، — كېلىۋاتقان دۇشمەنگە قانداق تاقابىل تۇرىمىز، بۇنى مەسلىھەتلىشىمىز.

مۇسۇل مۇھىتى ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭ كەينىدىن قالغانلارمۇ تۇرۇشۇپ كەچلىك تاماقنا چىقىپ كېتىشتى.

شۇ كېچىسى ۋاقىتلىق قوماندانلىق شتابىنىڭ جەددىي مەجلىسى چاقىرىلىپ تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇش ئۈچۈن كېلىۋاتقان بۇ ئۇچىنچى قېتىملىق «جازا قوشۇنى» غا قانداق تاقابىل تۇرۇپ، ئۇنى قانداق يوقىتىش ئۈستىدە كېڭەش بولدى، كېڭەشكە مەخسۇت مۇھىتى، ھەمدۇللا ئەلەم، نەمەت خەلپەت، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ھېسامىدىن زۇپەر مەخمۇت مۇھىتى، ئابدۇللا دامۇللا، ماشىمىك قاتارلىق ئون نەچچە ئادەم قاتناشتى. مەجلىستە بىرىنچى بولۇپ ھېسامىدىن زۇپەر سۆز ئېلىپ، دېدى:

— ھېلىغۇ بەش يۈز چېرىككەن، بەش مىڭى كەلسىمۇ بىر ھۇجۇم بىلەن يىغىشتۇرىۋېتىمىز، بۇ قېتىمقى جەڭنى بىز شەھەر پىدائىيلىرى ئۈستىمىزگە ئالساق.

— دۇشمەننىڭ كېلىشىگە يەنە ئىككى كۈن بار، — دېدى

مەخمۇت مۇھىتى، — بىز دۇشمەننى شەھەرگە يېقىنلاشتۇرماي، پىدائىيلىرىمىزنى كىندىككە بولامدۇ ياكى باشقا بىر ئەپلىك جايغا بولامدۇ، مۆكتۈرۈپ قويۇپ، دۇشمەن كېلىشىگە تويۇقسىز ھوجۇم قىلساق، خۇدايىم بۇيرۇسا، چوقۇم تەلتۆكۈس يوقىتالايمىز.

— ئىنشائاللا، بىر قىسىم كۈچىمىزنى، — دېدى ھەمدۇللا ئەلەم، — دۇشمەننىڭ كەينىگە ئەۋەتسەك، قالغان پىدائىيلار شەھەرنىڭ سىرتىدىكى شېھىتلىكتە مۆكۈپ تۇرسا، دۇشمەن شېھىتلىككە كېلىشىگە دۇشمەننىڭ ئالدى ۋە كەينىدىن تەڭلا تېگىش قىلساق، ئىنشائاللا، دۇشمەننى يوقاتمىقىمىز قىيىنغا توختىماس.

قوزغىلاڭچىلار رەھبەرلىرى بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئۆزى ئويلىغان جەڭ ئۇسۇللىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھەربىر ئادەمنىڭ سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاپ مۇلاھىزە قىلىپ ئولتۇراتتى.

— ئەمدى ئابدۇخالىقنىڭ پىكرىنى ئاڭلاپ باقلى، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى شائىرغا قاراپ.

— بايانىن ھەر قايسىلىرى ناھايىتى ياخشى تەدبىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشتىلا، بىزدە «تەدبىرنىڭ قانداق بولسا، تەقدىرنىڭ شۇنداق بولۇر» دېگەن گەپ بار، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر گېپىنى داۋام قىلىپ، — ئۇرۇشتا توغرا ئۇسۇل، تەدبىر قوللىنىش بەك مۇھىم. رۇسلار بۇنى ئالداش تاكتىكىسى دەيدۇ. مېنىڭچە، بىز بۇ قېتىم دۇشمەننى ئالداش تاكتىكىسىنى قوللىنىپ ئۇجۇقتۇرۇشىمىز كېرەك. «ئۇرۇشنىڭ توققۇزى رەڭ، بىرى جەڭ» دېگەن ئاتىلار سۆزى بار ئەمەسمۇ، ھازىر توڭ قىش ۋاقتى، ھاۋا سوغۇق، دۇشمەن سوغۇقتا قاتتىق توڭلاپ كېلىدۇ، بىز دۇشمەننى يوقىتىشقا ئەپلىك ئورۇننى تاللاپ، ئۇلۇغ ئوت قالاپ، ئۇلارنى قارشى ئېلىپ كۈتۈۋالغان قىياپەتكە كىرىۋالساق، توڭلاپ كەلگەن چېرىكلەر ئوتقا قاقلىنىپ ئولتۇرغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ

ئۇلارنى يوقاتساق.

— بەللى، ئابدۇخالىق، ئەقىل - پاراسەتلىرىگە باركاللا، — دېدى نەمەت خەلپەت خۇشال بولۇپ، — بۇ ئۇسۇل بولىدۇ، بىز پۇختا تەييارلىق قىلساقلا، بىخۇد تۇرغان دۇشمەننى بىر يولىلا جايلىۋاتىمىز.

— ئابدۇخالىقنىڭ «ئوت قالاپ كۆتۈۋېلىش» ھېيلىسى بايانىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان جەڭ تەدبىرلىرىنىڭ ئىچىدە تازا ئەپچىل، ئۇنۇملۇك تەدبىردەك تۇرىدۇ، — دېدى مەخسۇت مۇھتى، — بىز دۇشمەنگە قارا كۈچ بىلەنلا ئەمەس، ئەقىل - پاراسەت بىلەن تاقابىل تۇرۇشىمىز كېرەك.

قوزغىلاڭچىلار رەھبەرلىرى بىردەك ھالدا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئوتتۇرىغا قويغان سوغدا توڭلاپ كەلگەن چېرىكلەرنى «ئوت قالاپ كۆتۈۋېلىش» چارىسى بىلەن يوقىتىشقا بىردەك قوشۇلدى. ئاخىرىدا ئىككى كۈندىن كېيىن بولىدىغان بۇ جەڭگە قانداق تەييارلىق قىلىش، كىم قوماندانلىق قىلىش، جەڭنىڭ قەدەم باسقۇچلىرى، جەڭگە قاتنىشىدىغان پىدائىيلار ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

پىدائىيلار چارلىغۇچىلىرى 1 - ئاينىڭ 7 - كۈنى كەچقۇرۇن، دۇشمەن قىسمىلىرىنىڭ تۇرپاننىڭ غەربىي چىگرىسىدىكى كىندىك دېگەن يەرگە كېلىپ چۈشكۈن قىلغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات ئېلىپ كەلدى. دۇشمەن تۇرپان خەلقى ئۇيقۇغا غەرق بولغاندا يۇرت ئىچىگە باستۇرۇپ كىرىپ، چوڭ - كىچىك ھەممە ئادەمنى تۈيۇقسىز قىرىپ تاشلاشنى قەست قىلغانىدى. شۇڭا ئۇلار كىندىكتە ئانچە ئۇزۇن دەم ئالمايلا تۈن قاراڭغۇسىدا تۇرپان شەھىرىگە قاراپ ئىككى يۆنىلىش بويىچە يولغا چىقتى. ئۇلارنىڭ بىر بۆلىكى غەربىي يول بىلەن يارغول ئارقىلىق، يەنە بىر بۆلىكى غەربىي جەنۇبتىكى چوڭ يول ئارقىلىق شەھەرگە يېقىنلىشىپ، ئىككى قىسىم يېڭىشەھەرنىڭ غەربىي دەرۋازىسىدا بىرلەشمەكچى بولۇشقانىدى.

تاڭ سۇزۇلەي دېگەندە، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالدىنقى قاراۋۇللىرىدىن ئابدۇرېھىم ناۋاي دۇشمەن چارلىغۇچىلىرىنىڭ چاجاڭبېي① غا كېلىۋاتقانلىقىنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا خەۋەر قىلدى. بۇ چاغدا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، تۆمۈر جىساھاجى قاتارلىقلار قوزغىلاڭچى پىدائىيلارنى تەشكىللەپ، دۇشمەننى «ئوت قالاپ كۈتۈۋېلىش» تەييارلىقىنى پۈتتۈرۈپ، تەخ بولۇپ تۇرغانىدى.

— ھاجى ئاكا، ئۆزلە دۇشمەن چارلىغۇچىلىرىنىڭ ئالدىغا بارسىلا، مەسلىھەت بويىچە ئىش كۆرىنى، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

تۆمۈر جىساھاجى بىر نەچچە ئادەملەرنى ئەگەشتۈرۈپ دۇشمەن چارلىغۇچىلىرىنىڭ ئالدىغا كەتتى. تۆمۈر جىساھاجى ئاتاقتا يامۇلنىڭ بازار باشقۇرغۇچى، ئوغرىلارنى تۇتقۇچى ئەمەلدارلىرىنىڭ بىرى بولغاچقا، ئۇ «ھۆكۈمەت ئادىمى» سۈپىتىدە ئۆزى مەخپىي تەييارلىۋالغان «ئۇرۇمچىدىن كېلىۋاتقان چېرىكلەرنى كۈتۈۋېلىش يارلىقى» نى كۆتۈرۈپ، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى قىياپىتىدە گىرىم قىلىپ ياسانغان بىر نەچچە پىدائىي بىلەن بىرگە دۇشمەن چارلىغۇچىلىرىنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئۇلار بىلەن كۆرۈشتى ۋە ئۇلارنى باشلاپ چاجاڭبېيغا ئېلىپ كەلدى. دەل شۇ پەيتتە ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ بۇيرۇقى بىلەن قوزغىلاڭچى پىدائىيلار بەش ئادەم بىر توپ بولۇپ، ئەللىك يەرگە ئوتۇن دۆۋىلەپ گۈلخان يېقىش تەييارلىقىدا تەييار تۇرۇشقانىدى. بۇ خىل «ياخشى ئەھۋال» نى كۆرگەن دۇشمەن چارلىغۇچىلىرى خۇشاللىقىدىن خاتىرجەم ھالدا كەينىگە تېز قايتىپ جازا ئەترىتىگە خەۋەر يەتكۈزدى. بۇ چاغدا چاجاڭ سۇپىسىغا يېقىن مەھەللە ئىچىگە مەخمۇت مۇھىتى قوماندانلىقىدىكى پىدائىيلاردىن بەش يۈزدەك ئادەم ئورۇنلاشقان

---

① چاجاڭبېي — تۇرپان يېڭىشەھەرنىڭ ئۇچ كىلومېتىر غەربىگە جايلاشقان، ئەمەلدارلارنى قارشى ئېلىپ چاجاڭ قىلىدىغان لەڭگەر.

بولۇپ جەڭگىۋار ھالەتتە تۇراتتى.

ھېسامىدىن زۇپەر باشچىلىقىدىكى تۆت يۈزدىن ئوشۇق قوزغىلاڭچى پىدائىيلار ئابلا داموللا، ئابدۇسەمەت يېڭجاڭ قۇماندانلىقىدىكى ئالتە يۈزدىن ئوشۇق قوزغىلاڭچى پىدائىيلار بىلەن بىرگە يېڭىشەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى ئۇرۇمچى — تۇرپان چوڭ يولىنىڭ بويىدىكى قەبرىستانلىق — شېھىتلىككە ئورۇنلىشىپ دۇشمەننىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ جەڭگىۋار ھالەتتە تۇراتتى.

سۇبھى كۆتۈرۈلۈپ تاڭ يورۇشقا باشلىغاندا، تاڭ ئالدىدىكى قاتتىق سوغۇقتا غال - غال تىترەپ كەتكەن چېرىكلەر چاجاڭ سۇپىسى جايلاشقان قۇملۇققا يېتىپ كېلىشتى. دۇشمەننىڭ يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقانلىقىنىنى كۆرگەن چاغدىلا پىدائىيلار گۇلخانلارنى يېقىۋەتكەنىدى. توكۆپ كەتكەن چېرىكلەرنىڭ كۆزلىرىگە لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان «قىشنىڭ گۈلى ئوت» تىن باشقا نەرسە كۆرۈنمەيتتى. تۆمۈر جىساھاجى باشلىق «ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى» چېرىكلەرنى ئوت ئىسسىنىۋېلىشقا تەكلىپ قىلدى. چېرىكلەر لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان گۇلخانلارغا يوپۇرۇلۇپ كېلىشتى. جىددىي ھەربىي يۈرۈشتە ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن چېرىكلەر مىلتىقلىرىنى ئۆشنىسىدىن ئالمايلا ئوتقا قاقلىنىشقا باشلىدى. گۇلخانىنىڭ قىزىق تەپتى ھېرىققان چېرىكلەرنى ئاستا - ئاستا مۇگدەتمەكتە ئىدى. دەل مۇشۇ پۇرسەتنى كۈتۈپ تۇرغان پىدائىيلار ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ «ياپىر!» دېگەن بىرلا بۇيرۇقى بىلەن، قۇمغا كۆمۈپ قويغان قىلىچ، تاياق - توقماقلىرىنى سۇغۇرۇۋېلىشىپ، گۇلخان ئەتراپىدىكى چېرىكلەرگە خۇددى تاغدىن چۈشكەن يولۋاسلاردەك ئېتىلدى. چاجاڭ سۇپىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى قۇم دۆڭلىرىنىڭ كەينىگە مۆكۈنگەن پىدائىيلار زەپەر پەيتىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ مىلتىقلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ، كۆزىنى يۇمۇپ ئاچقۇچە گۇلخان ئەتراپىدىكى

دۇشمەنگە يوپۇرۇلدى ...

چېرىكلەر تاراسلاپ تېگىۋاتقان كالتەك زەربىسىدە ئۆشنىسىدىن مىلتىقلىرىنى ئېلىشقىمۇ ئۇلگۈرەلمىگەنىدى، بىردەمدىلا پىدائىيلارنىڭ قىلىچلىرى بەش چېرىكنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلدى. ئوندەك چېرىكنىڭ پۇت ـ قوللىرى كالتەك زەربىسىدە سۇندى. ئۇلار ناله ـ پەريات كۆتۈرۈپ يىغلىشىۋاتاتتى. چېرىكلەرنىڭ مىلتىقلىرىنى قولىغا ئالغانلىرىمۇ توكلاپ كەتكەن قولىنى ئوتقا قاقلاپ ئىسسىتىپ قويغاچقا، قولى سوغۇق مىلتىققا چاپلىشىپ مىلتىقلىرىنىڭ چاقمىقىنى قايرىيالماي قېلىشتى، بىر قىسىم دۇشمەن ئۆزلىرىنىڭ ئالدانغانلىقىنى بىلىپ ھارۋىلارنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ پىدائىيلارغا قارشىلىق كۆرسىتىشكە باشلىدى.

ئىككىلا تەرەپتىن ئوقلار تاراسلاپ ئېتىلىشقا باشلىدى. ھارۋىدىكى ئاتلارنى چىقىرىشۇالغان بەزى دۇشمەنلەر قېچىشقا تەمشەلدى، پىدائىيلاردىن ئون نەچچىسىگە ئوق تېگىپ يارىلىنىپ يىقىلدى، بەش پىدائىي باتۇرلارچە قۇربان بولدى. دەل مۇشۇ ئاچقۇچلۇق پەيتتە مەخمۇت مۇھىتى باشلىغان قوشۇن چاجاڭ مەھەللىسىدىن «ئاچىل» ناخشىسىنى ياڭرىتىپ، يەر ـ جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرىدىغان ھەيۋەت بىلەن جەڭ مەيدانىغا يېتىپ كەلدى ـ دە، قېچىشقا ئۇرۇنۇۋاتقان دۇشمەننى قورشىۋالدى. بىر قانچە چېرىك پىدائىيلارنىڭ ئوقىنى يەپ ئۆلگەندىن باشقا يەنە ئىككى يۈز ئەللىك چېرىكنىڭ كۆپىنچىسى يەر چىشلىدى. يېرىم سائەتلىك شىددەتلىك جەڭ ئارقىلىق قوزغىلاڭچىلار دۇشمەننى پاك ـ پاكىز يوقىتىپ، ئىككى يۈز ئەللىك مىلتىق، يىگىرمە نەچچە ھارۋا، يەتمىش نەچچە ئات، نۇرغۇن ئوق ـ دورا ۋە بىر نەچچە جادۇنى غەنىيمەت ئالدى.

بۇ چاغدا يېڭىشەھەرنىڭ غەربىي جەنۇب تەرىپىدىكى شېھىتلىكتە شىددەتلىك جەڭ داۋاملىشۇاتاتتى. دۇشمەننى تولۇق يوقىتىپ جاسارىتى ئۇرغۇغان پىدائىيلار ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋە

مەخمۇت مۇھىتنىڭ باشچىلىقىدا جىددىي يۇرۇش قىلىپ شېھىتلىككە يارەمگە يېتىپ باردى، بۇ چاغدا شېھىتلىكتە جەڭ ناھايىتى كەسكىن داۋام قىلىۋاتاتتى. يارەمگە كەلگەن قوزغىلاڭچىلار قىسىملىرى شېھىتلىكنىڭ غەربىدىن كېلىپ دۇشمەننىڭ قېچىش يولىنى ئۈزۈپ تاشلىدى. قاتتىق قورشاۋغا چۈشۈپ قالغان دۇشمەن قېچىپ كېتىشكە كۆزى يەتمەي جاھىللىق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىشكە باشلىدى. پىدائىيلار ئىككى تەرەپتىن دۇشمەننى سۈرۈپ قورشاۋنى بارغانسېرى تارايتتى. دۇشمەننى ئۈزۈل ـ كېسىل يوقىتىشتەك زەپەر پەيتى يېتىپ كېلەي دېگەن چاغدا، قېچىشقا ئۈرۈنغان چېرىكلەرنى قوغلاپ يوقىتىشقا قوماندانلىق قىلىۋاتقان ھېسامىدىن زۇپەرگە بوش گۆرگە مۆكۈۋالغان بىر چېرىكنىڭ ئاتقان ئوقى كېلىپ تەگدى. تۈرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ تەشكىلاتچىلىرىدىن بىرى، خەلقنىڭ باتۇر پەرزەنتى ھېسامىدىن زۇپەر شەرقىي ئۈپۈق قىزىرىپ قۇياش چىقىش ئالدىدا تۈرغان پەيتتە قەھرىمانلارچە قۇربان بولدى. ئۆزلىرىنىڭ چۈشەر رەھبىرىگە ئوق تەگكەنلىكىنى كۆرگەن پىدائىيلارنىڭ غەزىپى قاينىاپ تاشتى، ئۇلار كۆزىگە كۆرۈنگەن چېرىكلەرنى قوغلاپ يۇرۇپ كالتەك بىلەن ئۇرۇپ، قىلىچ بىلەن چېپىپ ئۆلتۈرەتتى. بىر توپ پىدائىيلار ھېلىقى بوش گۆر ئىچىگە مۆكۈۋالغان چېرىكنى كالتەك بىلەن ئۇرۇپ، قىلىچتا چېپىپ قىيما ـ چىيما قىلىۋەتتى.

قۇياش شەرقتىن كۆتۈرۈلۈپ چىقىپ يەر ـ جاھانغا تەكشى نۇر چاچقاندا، بەش يۈز كىشىلىك جازا ئەترىتى تولۇق يوقىتىلىپ، نۇرغۇن قورال ـ ياراغ، ئوق ـ دورا، ئات، ھارۋا غەنىيمەت ئېلىندى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يېقىن سەپدىشى ھېسامىدىن زۇپەرنىڭ ۋاپاتىغا قاتتىق قايغۇردى، شائىر شۇ قېتىمقى جەڭنى تەسۋىرلەپ «مۇزلىدى» ناملىق شېئىرىنى يەنى زەپەر نامىنى يازدى. شېئىر مۇنداق ئىدى:

سوغ زىمىستان قەھرىتاندا يولدا داۋان مۇزلىدى[1] ،
پوتلا چېرىك يولغا چىقتى، چىقتى بوران مۇزلىدى،
قار - شىۋىرغان ئۈردى - سوقتىسى، بولدى سەرسان،
مۇزلىدى،
لىيەنجاڭۇ يىگىجاڭى جىڭگوك[2] بولدى ۋەيران، مۇزلىدى،
پاختىلىق تامبال ئىچىدە جايى پىنھان مۇزلىدى.

جىن شۇرىن غەزەپ بىلەن ھەربىيگە بۇيرۇق قىپتىمىش،
«تۇرپانلىق زىۋازىلار» نى جادۇغا باس، دەپتىمىش،
ئەللىك ھارۋا دادۇي - رېنما، جادۇلارنى ئەپتىمىش،
بۇيرۇقنى ئىجرا قىلىشقا بەش يۈز چېرىك كەپتىمىش،
ياۋغا قارشى سوغ كۈچەپ نەچچە چەندان مۇزلىدى.

مۇسۇل مۇھىت ئاڭلاپ بۇنى ئۇرۇمچىدىن ماڭدى شۇئان،
چىقتى چىغ دەڭدىن[3] چېرىك سەييۇپۇدا[4] سوقتى بوران،
كەلدى تۇرپانغا خەۋەر چېرىك ئاشقۇنچە داۋان[5] ،
رۇسلىنىپ «قارشى ئېلىش» قا چىقتۇق ئالدىغا تامان،
تاڭ سەھەر يارغول ئارا بۇ ھەربىي پەرمان مۇزلىدى[6]

تاقابىل تۇرۇشقا بىزدە نەيزە - ئوقياق تەييار ئىدى،

---

① داۋان — داۋانچىلىق داۋىنى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.
② جىڭگوك — ئەپيۇنكەش.
③ چىغ دەڭ — ئۇرۇمچى - تۇرپان يولىدىكى ئۆتەڭ.
④ سەييۇپۇ — ئۇرۇمچى - تۇرپان يولىدىكى ئۆتەڭ.
⑤ داۋان — داۋانچىلىق داۋىنى.
⑥ بۇ مىسرادا جىن شۇرىن چېرىكلىرى مۇھاسىرىگە چۈشۈپ قالغانلىقىنى تەسۋىرلەنگەن.

جاللاتلارنىڭ ئالدىدا بىزگە ھەقىقەت يار ئىدى،
جان تىكىپ ئاتىلاندى يۇرت، توسماق ئۈنى بىكار ئىدى،
«توقۇزى رەڭ، بىرى جەڭ» دېگەن قەدىم سۆز بار ئىدى،
ئالدىدۇق دۈشمەننى بىز، ئۇر ـ ئۇردا چاشقان مۇزلىدى.

بامداد بىرلە رەپىق[1] ھېسامىدىن بولدى شېھىت،
«ۋەكەفەبىللا شېھىت»[2] دەپ روسۇلۇم ئاللاغا ئېيىت،
ئەھلى تۇرپان ھازىدا، ئايرىلدى سەندىن، ئېسىت،
ھەقىقەت قۇربانىسەن، ئاللا نېسىپ قىلسۇن بېھىش،
كۈنگىمۇ بولدى مۇسىبەت — تۇتۇلدى ئاسمان، مۇزلىدى.

ئاقارغان تاڭ سۈبھىگە چۈشتى قىزىل قان جىلۋىسى،
ئۈجۈقۇپ بولدى شۇ كەم پالەچ چېرىكنىڭ ھەممىسى،
پاك ـ پاكىز چۈشتى قولغا ئوق ۋە مىلتىق جەمئىسى،
قالدى جان قايغۇسىدا لويى ـ ئامبال، تۈڭچىسى،
مىسلى كەچكۈزدە چۈنىدەك ھالى پەرىشان، مۇزلىدى.

شائىر بۇ شېئىرىنى يېزىپ بولۇپ دوستلىرى بىلەن پىدائىيلارغا ئوقۇپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ كۈرەش ئىرادىسىگە كۈچلۈك ئىلھام بەردى. «مۇزلىدى» ناملىق بۇ شېئىر ھەر بىر سورۇندا ئوقۇلغان چاغلاردا چاۋاك، ئالقىش سادالىرى ئۇزۇنغىچە ياڭراپ بېسىلمايتتى. بۇ شېئىرنى ھەببۇللا ئەپەندى كۆچۈرۈۋالغاندىن باشقا، ئاشۇ جەڭلەرنىڭ بىۋاستە ئىشتىراكچىسى بولغان شائىرنىڭ ئىنىسى ئابدۇقەييۇممۇ بىر نۇسخا كۆچۈرۈۋالغاندى. بۇ شېئىر كېيىنچە تۇرپاندا خەلق ئىچىگە كەڭ تارقىلىپ كەتتى.

---

① رەپىق — دوست، بۇرادەر.

② «ۋەكەفەبىللا شېھىت» — (ئەرەبچە) «ئى مۇھەممەد پەيغەمبەر، سەن خۇدانىڭ ئالدىدا مەرھۇمنى شېھىتتۇر دەپ كېپىل بولغىن.

ئۇنىڭ ئىزىنى باس

1932 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ باشلىرى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ كۈنلىرى بەكمۇ ئالدىراشلىق بىلەن ئۆتتى. ئۇ تۇرپان شەھەر ئىچى، يېزا ـ سەھرالاردا فېئوداللىق ۋە مىللىي زۇلۇمغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش ھەققىدە تەشۋىقات ئېلىپ باردى، خەلق ئاممىسىنى جەڭگە ئاتلىنىشقا قوزغىدى، ئۆزى ھەم كۈرەشنىڭ ئالدىنقى سېپىدە تۇردى. ئۇنىڭ تەسىرى بىلەن تاغىسى ھەسەن ھاجى، ئىنىسى ئابدۇقەييۇملار تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ مۇھىم ئىشتىراكچىلىرىدىن بولۇپ قالغانىدى.

يېشى قىرىق بەشتىن ھالقىغان ھەسەن ھاجى جىگەرلىك، باتۇر، پالۋان ئادەم ئىدى. ئۇ «پىچانغا خوجىنىياز ھاجى قوزغىلاڭچى پالۋانلارنى باشلاپ چىقىپتۇ» دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپلا، كېچىلەپ چاتقالدىن تۇرپان يېڭىشەھەرگە يېتىپ كېلىپ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا ئەتە ـ ئۆگۈنگە قالماي چاتقال يېزىسى تەۋەسىدىكى پالۋانلارنى يىغىپ شەھەرگە يېتىپ كېلىدىغانلىقىنى ئېيتقانىدى. تاغىسىنىڭ بۇنداق جاسارىتىگە مەمنۇن بولغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن:

— چوڭ ئاتا، بىزدە «يالغۇز ئاتنىڭ چېكى چىقماس، چېكى چىقسىمۇ دېگى چىقماس» دېگەن سۆز بار. بىر قانچە پالۋانلارنىلا ئەمەس، پۈتۈن خەلقنى قوزغاش كېرەك. خەلق قوزغالغاندىلا، شىددەتلىك بوران ئەكسىيەتچى ئىستىبدات ھۆكۈمرانلارنىڭ تەختىنى خۇددى غازاڭنى ئۈچۈرۈپ كەتكەندەك گۈمران قىلىدۇ، —

دېدى ئەستايىدىل چۈشەندۈرۈپ.

شائىرنىڭ سۆزى تاغىسىنى تولىمۇ مەمنۇن قىلدى، ئۇ ئۆزىنى تېخىمۇ كۈچ ـ قۇۋۋەتكە تولغاندەك، كۆز ئالدى يورۇپ كەتكەندەك ھېس قىلدى، روھى ئۇرغۇغان بۇ ئادەم ئەتىسى چاتقالغا قايتتى. ئۇ ھايال قىلمايلا پۈتۈن خەلقنى قوزغىلىشقا سەپەرۋەر قىلىشنى باشلىۋەتتى.

ئۇزاق كۈتۈشكە توغرا كەلمىدى. تۇرپاننىڭ يېزا ـ سەھرالىرىغا ھەمدۇللا ئەلەم دامۇللام ئىمزاسىدا «12 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى، جۈمە يانغان كېچىسى قوزغىلىپ يېڭىشەھەرگە كېلىڭلار» دېگەن جەڭگىۋار بۇيرۇق تارقىتىلدى. بۇيرۇقنى تاپشۇرۇۋالغان ھەسەن ھاجى يۈز ئەللىك ئەرنى باشلاپ يېرىم كېچىدە يېڭىشەھەر ئەتراپىغا يېتىپ كەلدى. ئۇلار يار، يەمشى، باغرى، بۇيلۇق يېزىلىرىدىن كەلگەن دېھقانلار بىلەن قوشۇلدى. ئۇلار شەھەر ئىچىدىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ھېسامىدىن زۇپەر، تۇمۇر جىساھاجى رەھبەرلىكىدىكى ئىككى يۈزدىن ئوشۇق قوزغىلاڭچىنىڭ ماسلىشىشى بىلەن بىرلا ھۇجۇم قىلىپ تاڭ سەھەردە تۇرپان يېڭىشەھەرنى ئازاد قىلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تاغىسى ھەسەن ھاجىنىڭ تۇرپاننىڭ شىمالىدىكى تەڭرىتاغ باغرىغا جايلاشقان شاپتۇللۇق دېگەن ئۆتەڭدە جەن شۇرىنىنىڭ تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇشقا ئەۋەتكەن جازا قوشۇنىغا تۇسۇپ زەربە بېرىش جېڭىدە باتۇرلۇق كۆرسىتىپ نۇرغۇن چېرىكلەرنى يوقاتقانلىقىدىن تولىمۇ خۇشال بولدى.

قوزغىلاڭچىلار جەن شۇرىن تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئۇرۇمچى، گۇچۇڭ، قارا شەھەر تەرەپلەردىن ئون كۈننىڭ ئىچىدە كەينى ـ كەينىدىن ئەۋەتكەن ئۇچ جازا قوشۇنىنىڭ ھۇجۇمىنى تارمار كەلتۈرۈپ زور غەلىبىگە ئېرىشتى. ئەمدى قوزغىلاڭچى قوشۇن دۈشمەننىڭ تۇرپاندىكى جاھىل قورغىنى بولغان كونىشەھەرنى ئازاد قىلىشقا ئاتلاندى.

بۇ كۇنلەردە ھەسەن ھاجى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن يېڭىشەھەر غەربىي دەرۋازىسىنى قوغداشقا مەسئۇل بولغانىدى. ئۇ كونىشەھەرگە يۇرۇش باشلانغانلىقىنى ئاڭلاپ قېنى قىزىپ جايىدا تۇرالماي قالدى ـ دە، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى ئىزدەپ قوزغىلاڭچىلارنىڭ قوماندانلىقى شتابىغا بېرىۋىدى، ئۇنىڭ ئۆيىگە كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى. ھەسەن ھاجى دەرھال كەينىگە ياندى، ئۇ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن ھويلىدا ئۇچرىشىپ مەقسىتىنى ئېيتتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تاغسىغا قاراپ:

— ئۆزلە بىرقانچە كۇندىن بېرى ئۇدا جەڭگە قاتنىشىپ قاتتىق چارچىدىلا، يېڭىشەھەرنى قوغداشمۇ جەڭگە قاتناشقانغا ئوخشاشلا شەرەپلىكقۇ؟ — دېدى.

لېكىن ھەسەن ھاجى بېشىنى چايقاپ ئۇنىمىدى.

— ياق، ئۇچ كۇن بولدى، قىلۇى قوۋۇقتىن ئايرىلماي جىم تۇرۇپ يامان تىت ـ تىت بولۇپ كېتىپ بارىمەن، ماڭا ئىجازەت بەرسىلە، ئوغلۇم، كونىشەھەرنى فەتھ قىلىشقا قاتناشمىسامىزە، ئارماندا كېتىمەن جۇمۇ، — دېدى ئۇ كەسكىن ھالدا.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تاغسىنىڭ ئاللىقاچان قەتئىي ئىرادىگە كېلىپ بولغانلىقىنى ھېس قىلىپ، ئۇنچىقماستىن ھويلىنىڭ بۇلۇڭىغا جايلاشقان ئامبارنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ كىرىپ، ئىچىدىن بىر يەشىكنى ئېلىپ چىقىپ تاغسىنىڭ ئالدىغا قويدى.

— مانا ئوق، يەتكۇدەك ئالسىلا، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تاغسىغا قاراپ.

ھەسەن ھاجى ئوقتىن يېتەرلىك ئالدى ـ دە، ئالدىراش تەييارلىق قىلىپ بولۇپلا قوزغىلاڭچىلار سېپىگە قوشۇلۇپ كونىشەھەرگە ئاتلاندى. شائىر تاغسىغا نۇسرەت تىلەپ ئۇنى ئۇزىتىپ قويدى.

قوزغىلاڭچىلار 1933 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۇنى قىشىنىڭ قارا سوغۇقى تازا كۇچەيگەن تاڭ سەھەر پەيتىدە كونىشەھەرگە تۇت

تەرەپتىن شىددەتلىك ھۇجۇم باشلىدى. شەھەر سىپىلى ئېگىز، مۇداپىئەسى مۇستەھكەم بولغاچقا، چۈشتىن بۇرۇنقى ئىككىسى قېتىملىق ھۇجۇمدا قوزغىلاڭچىلار شەھەرنى ئالالماي قورشاپ پەيت كۈتۈشكە مەجبۇر بولدى.

دۇشمەن كونىشەھەرنىڭ غەربىي دەرۋازىسىنى قوغداشقا ئەڭ كۈچلۈك لەينىنى ئورۇنلاشتۇرغانىدى. دەرۋازا ئۈستىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ياسالغان كىچىك پوتەيگە ئورۇنلىشىۋالغان دۇشمەنلەر قوماچ قورۇغاندەك تاراسلىتىپ ئوق ئېتىپ، قوزغىلاڭچىلارغا سىپىل تۈۋىگە يېرىشقا ئىمكان بەرمەيتتى. قوزغىلاڭچىلار تۇن قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ غەلىبە قىلالمىدى. ھەسەن ھاجى كونىشەھەر غەربىي دەرۋازىسىنىڭ ئۈدۈل غەربىگە جايلاشقان بىر ئېگىز ئىمارەتنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، پاكارغىنا قالقان تامنىڭ كەينىگە مۆكۈۋېلىپ، سىپىلنىڭ ئۈستىدە كۆزگە چېلىققانلىكى چېرىكنى چەنلەپ ئېتىپ يىقىتىپ تۇراتتى. ئۇ كەچكىچە يەشكىتكى ئوقنىڭ يېرىمىنى ئېتىپ بولدى، ئۇنىڭ ئاتقان ئوقى زايە كەتمىدى.

كۈن ئولتۇرۇشقا يېقىن ھاۋا ئۆزگىرىپ شۇبرغان چىقىشقا باشلىدى. بېشىغا قاما تۇماق، ئۇچىسىغا چىبەرقۇت تاشلىق جۇۋا، پۇتىغا كېگىز ئۆتۈك كىيىۋالغان بولسىمۇ، ئېگىز ئۆگزىدە بىر كۈن كەچكىچە مۆكۈپ يېتىپ جەڭ قىلغان ھەسەن ھاجى توڭلاپ تىترەشكە باشلىدى. بۇ ئاي مۇسۇلمانلارنىڭ رامزان ئېيى بولغاچقا، ھەسەن ھاجى تاڭ ئاتارغا يېقىن نىيەت قىلىپ روزا تۇتۇۋالغانىدى. ئۇ غەربىي ئۈيۇقىقا قاراپ كۈننىڭ ئولتۇرۇپ ئىپتار ۋاقتى بولغانلىقىنى كۆردى - دە، قولىدىكى مىلتىقىنى يېنىغا قويۇپ جۇۋىسىنىڭ ئالدىنى ئېچىپ بېلىدىكى پوتىسىغا تۇگۇۋالغان ياغلىق توقاچنى ئالدى. «ئاۋۋال ئۆزۈم بىلەن ئېغىز ئاچاي» دەپ ئويلىغان ھەسەن ھاجى چاپىنىنىڭ يانچۇقىغا قولىنى سېلىۋىدى، چاپاننىڭ پېشى سول پۇتىنىڭ ئاستىغا بېسىلىپ قالغاچقا

يانچۇقىدىكى ئۇزۇمنى ئالالمىدى. ئۇ چاپانىنىڭ پېشىنى پۇتىنى ئاستىدىن چىقىرىۋېتىش ئۈچۈن بىر يانغا قىڭغىيىپ سول پۇتىنى ئازراق كۆتۈرۈش نىيىتىدە ئورنىدىن قوزغالدى ـ دە، بېشى ئۆزى مۆكۈۋالغان «قالقان» دىن لوڭكىدە ئېگىز چىقتى، دەل شۇ چاغدا كونىشەھەرنىڭ غەربىي دەرۋازىسى ئۈستىدىن «پاك» قىلىپ ئېتىلغان بىر ئوق كېلىپ ئۇنىڭ بېشىغا تەگدى، ئۇ: «ئاللا!» دېگىنىچە يىقىلىپ جان ئۈزدى.

تاغىسىنىڭ قۇربان بولغانلىقىنى ئاڭلىغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يېڭىشەھەردىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ قوماندانلىق شتابىدىن دەرھال يېتىپ كەلدى. ئۇ تاغىسىنىڭ قانغا بويالغان جەسۇر قامىتىنى كۆرۈپ قاتتىق قايغۇ ئىچىدە هازا ئاچتى.

بىر پەستىن كېيىن كۆز يېشىنى سۈرتۈۋېتىپ ئەتراپتا تۇرغان يۈزدىن ئارتۇق قوزغىلاڭچى پىدائىي ئارىسىدا تۇرغان ئىنىسى ئابدۇقەييۇمغا قاراپ كەسكىن ئاھاڭدا ئېيتتى:

— مەرھۇم ھەسەن هاجى ئاتىمىز باتۇر، پالگان ئادەم ئىدى. رەھىمەتلىكنى يېڭىشەھەرنى قوغداشقا قالدۇرغان بولساقمۇ، ئۆزى تەلەپ قىلىپ بۇ جەڭگە قاتناشقان، رەھىمەتلىك خەلقىمىزنىڭ ئەركىنلىك، ئازادلىقى ئۈچۈن جېنىنى پىدا قىلىپ شېھىت بولدى. ئىنىم ئابدۇقەييۇم، مەرھۇمنىڭ مىللىتىنى سەن تۇت، بۇ مىللەتنى بىلەن دۈشمەننى يوقات! مەرھۇمنىڭ ئىزىنى بېسىپ، ئۇنىڭ ئارزۇ ـ ئارمىنىنى ئەملىگە ئاشۇرغىن!

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شۇنداق دەپ بولۇپ هەسەن هاجىنىڭ مىللىتىنى ئىنىسى ئابدۇقەييۇمغا تۇتقۇزۇپ قويدى، ئابدۇقەييۇم مىللىتىنى قوللىغا ئېلىپ جەڭگە ئاتلاندى. شۇ كېچىسى يېقىن ئەتراپتىكى يېزىلاردىن هەتتا سەككىزىم، مۇرتۇق، تۇيۇق، ياڭىخى، لۇكچۇن، لەمجىنلەردىنمۇ مىللىتى، قىلىچ، نەيزە، تاياق ـ توقماق بىلەن قوراللانغان نۇرغۇن دېهقانلار كېلىپ كونىشەھەرنى قورشىۋالغان قوزغىلاڭچىلار سېپىگە قوشۇلدى. تاك ئاتارغا يېقىن

قوزغىلاڭچىلار «ئاچىل» ناخشىسىنى ياڭرىتىپ شىددەتلىك ھۇجۇمغا ئۆتتى، ياڭراق تەكبىر ساداسى، «ئالغا پىدائىي قەھرىمانلار!»، «قىر - چاپ!» دېگەن ئوتلۇق خىتابلار كوننىشەھەرنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپ تىترىتىۋەتتى.

دەل شۇ پەيتتە قوزغىلاڭچى پىدائىيلار شەھەرنىڭ غەربىي دەرۋازىسىغا ئوت قويۇۋەتتى. لاۋۇلداپ يانغان ئوت كېچە ئاسمىنىنى يورۇتتى. پىدائىيلارنىڭ تەكبىر ۋە چۆقان سادالىرى تېخىمۇ ئەۋجىگە كۆتۈرۈلدى. شەھەر ئىچىدىكى دۈشمەن تەسلىم بولغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، سېپىلنىڭ تۆت تەرىپىدە ئاق بايراق چىقاردى.

«رەھمەتنى سەنمۇجاڭغا ئېيتقىن»

1933 - يىلى 1 - ئاينىڭ 9 - كۈنى، كەچقۇرۇنلۇقىدا، قوزغىلاڭچىلار قوشۇننىڭ شتاب باشلىقى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىر نەچچە كۈن تىنىمسىز ئىشلەشكە توغرا كەلگەچكە، ئىشخانىدىلا ئۇستەلگە بېشىنى قويۇپ ئۇخلاپ قالغانىدى. بۇ قوزغىلاڭچىلار كونىشەھەرنى ئازاد قىلغان كۈننىڭ ئەتىسى ئىدى. تاشقىرىدىن ھەمدۇللا ئەلەم بىلەن نەمەت خەلپەت كىرىپ كەلدى - دە، شائىرنى ئويغاتتى. ھەمدۇللا ئەلەم ئۇيقۇسىزلىقتىن كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قاراپ:

— ئۆزلىرى ئارام ئالمىغىلى بىر نەچچە كۈن بولدى. كونىشەھەرمۇ، ئىنشائاللا، فەتىھ قىلىندى. بۈگۈن كېچە ئۆيلىرىگە قايتىپ ئوبدان ئۇخلاپ، ئەتە سەھەردە كەلمەملا، بۇ يەردىكى ئىشنى نەمەت خەلپىتىم بېجىرسۇن، — دېدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئالدىنقى كۈنىلا ئۆيىگە قايتىپ، ئالماشتۇرمىغىلى بىر ھەپتىدىن ئاشقان ئىچ كىيىملىرىنى ئالماشتۇرۇپ، ئۆسۈپ كەتكەن ساقال - بۇرۇتلىرىنى ئېلىۋېتىپ كېلىشىنى ئويلىغان بولسىمۇ، خىزمەت بەك ئالدىراش بولغاچقا، ۋاقىت ئاجرىتالمىغانىدى.

ئۇ ھەمدۇللا داموللىغا ئوشۇقچە گەپ - سۆز قىلماي «ئەتە تاڭ سەھەردە كېلەي» دەپ خوشلىشىپ ئۆيىگە كەتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەتىسى ئەتىگەنلىك تامىقىنى يەپ بولۇپ شتابقا قايتتى. ئۇ مەدرىسە ھويلىسىغا كىرىپ، ھويلىنىڭ جەنۇبىدىكى قېرى چۇلۇك دەرىخىنىڭ يوغان شېخىغا بىر ئادەمنىڭ

ئېسىپ قويۇلغانلىقىنى كۆردى. شائىر بىر قاراپلا ئۇنىڭ باغرىلىق ئۇيۇپ كامىل① ئىكەنلىكىنى تونۇۋالدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنىڭ يېنىغا يېقىن بېرىپ ئۇنىڭغا قاراپ:

— ھوي، سىز باغرىلىق ئۇيۇپ ئاكام ئەمەسمۇ؟ — دېۋىدى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ كۆرگەن ئۇيۇپ كامىل ئۇن قويۇپ يىغلىۋەتتى.

ئۇ يۇلقۇنۇپ قىمىرلىۋىدى، چۈلۈكنىڭ شېخى سىلكىنىپ شىلدىرلاپ كەتتى. قەھرىتان سوغۇق قىش كۈنى بولغاچقا، ئۇيۇپ كامىل يۈزلىرى كۆكىرىپ توڭلاپ قالايلا دەپ قالغانىدى. ئۇ توختىماي ناله قىلىپ زار ـ زار يىغلايتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنىڭغا تەسەللىي بېرىپ سورىدى:

— سىز نېمە گۇناھ بىلەن بۇ ھالغا مۇپتىلا بولدىڭىز؟

ئۇيۇپ كامىل يىغىدىن تەستە ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ قىينالغان ھالدا سۆزلەشكە باشلىدى:

— ئۆزلە بىزنىڭ باغرىدىكى تۇغمەننى بىلىدىلا، بۇرناكۇن باغرىدىكى ھەمدۇل ھاجى تۇغمەنگە كەلدى. ئۇ تۇغمەننىڭ ئېرىقى بويىغا تىكىلگەن تېرەككە ئېتىنىي باغلاپ قويۇپتۇ، مەن «بۇ تېرەككە ئېتىڭنى باغلىما» دېدىم. ئۇ بىر نېمە دېدى، مەن بىرنېمە دېدىم، شۇنداق قىلىپ ئىككىمىز ئۇرۇشۇپ قالدۇق. ئۆزلىرىگىمۇ مەلۇملۇق، مېنىڭ ئاچچىقىم يامانراق، بىرئاز تەلۈە مىجەزىم بار. ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالماي ھەمدۇل ھاجىنى قاتتىق ھاقارەتلىك تىللار بىلەن تىللاپ قويۇپتىمەن. نەدە پايلاپ تۇرغان، ئاخۇن تۇەنجاڭنىڭ ئەسكەرلىرى مېنى تۇتۇۋېلىپ باغلاپ مەشەگە ئەكىردى، مەن تاياقنىڭ دەردىگە چىدىمايى، ئاغزىمنى بۇزۇپ ئۇلارنى تىللاپ

---

① ئۇيۇپ كامىل — تۇرپان شەھەر باغرى يېزىسىدا ئولتۇرۇشلۇق دېھقان، 1890 ـ يىلى تۇغۇلغان، مەن ئۇنىڭ بىلەن 1987 ـ يىلى 4 ـ ئايدا سۆھبەتلەشكەنىدىم. (ئاپتور)

قويۇپتىمەن، ئۇلار مېنى ئۆرۈپ مۇشۇ چۈلۈككە ئېسىپ قويدى، مېنى قۇتۇلدۇرۇپ قويسىلا، شائىر، خۇدايىم بەخت ـ تالەيلىرىنى بېرۈر، خۇدايىم رەھمەت قىلۇر، ئۈيدە ئۇششاق بالىلىرىم بار، ئاخۇن تۆەنجاڭنىڭ ئەسكەرلىرى مېنى ئۆرۈپ ئۆلتۈرۈۋېتىمسىز دەۋاتىدۇ، مەن توۋا قىلدىم!

ئۇيۇپ كامىل شۇنداق دەپ يەنە زارلىنىپ يىغلاشقا باشلىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر:

— ئۇيۇپ ئاكا، سىز ئازراق غەيرەت قىلىپ چىداپ تۇرۇڭ، مەن ھازىرلا چىقىمەن، — دەپ شتابقا كىرىپ كەتتى.

شتابتا قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ مەخمۇت مۇھىتى، ماشىمىڭ، ئاخۇن تۆەنجاڭ[1] قاتارلىق چوڭ ـ كىچىك باشلىقلىرى ئولتۇراتتى. ئۇلار ئىشىكتىن كىرىپ كېلىۋاتقان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى كۆرۈپ دەرھال ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى. ماشىمىڭ يېنىدىن ئورۇن كۆرسىتىپ:

— كېلىڭ، سەنمۇجاڭ، بىز سىزنىڭ كېلىشىڭىزنى كۈتۈپ ئولتۇرغان، — دېدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مەخمۇت مۇھىتى باشلىق ھەممەيلەن بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ بولۇپ ماشىمىڭنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى. ئۇ ماشىمىڭدىن ھويلىدىكى چۈلۈككە ئېسىقلىق تۇرغان ئۇيۇپ كامىلنىڭ ئىشىنى سورىدى. ماشىمىڭ «سەن گەپ قىل» دېگەندەك قىلىپ ئاخۇن تۆەنجاڭغا قارىدى. ئاخۇن تۆەنجاڭ باغرىلىق دېھقانلارنىڭ ئۇيۇپ كامىل ئۇستىدىن ئەرز قىلغانلىقىنى، ئۇنى سوراق قىلغاندا ئاغزىنى بۇزۇپ تىللاپ، ئۆزلىرىنى قاتتىق ھاقارەتلەپ كەتكەنلىكىنى، شۇڭا ئەتىگەن چۈلۈككە ئېسىپ قويغانلىقىنى ئېيتتى.

— ئۇيۇپ كامىلنى مەن ياخشى تونۇيمەن، — دېدى ئابدۇخالىق

---

① ماشىمىڭ قوشۇنىدىكى ئاخۇن بولۇپ، ئەسلىي ئىسمى مافۇشىڭ.

ئۇيغۇر ئاخۇن تۆەنجاڭنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ بولۇپ، — ھەقىقەتەن ئۇنىڭ ئاغزى يامان، ئۆزى ئۇرۇشقاق، تۇنۇگۈنكى بولغان ئىش ئۈنى بۇنچىلا قاتتىق جازالىغۇدەكمۇ چوڭ ئىش ئەمەسكەن، ئۇ مېنى كۆرۈپ يىغلاپ گۇناھىغا تۆۋە قىلدى. تۆۋە قىلغان گۇناھكارنى ئاللامۇ كەچۈرىدىغۇ؟

ماشىمىڭ بېشىنى لىڭشىتىپ تۇرۇپ ئاخۇن تۆەنجاڭغا بۇيرۇق قىلدى:

— ئۇنى باغلاقتىن يېشىپ قويۇۋېتىڭلار!

ئاخۇن تۆەنجاڭ ئورنىدىن تۇرۇپ سىرتقا چىقتى، ئۇ ئىككى قوزغىلاڭچى ئەسكەرنى چاقىرىپ چۈلۈككە ئېسىقلىق تۇرغان ئۇيۇپ كامىلنى يېشىپ ئەكېلىشنى بۇيرۇدى. ئىككى ئەسكەر بۇيرۇقنى تېزلا ئورۇنداپ، ئۇيۇپ كامىلنى ئاخۇن تۆەنجاڭنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. ئۇيۇپ كامىل ئاخۇن تۆەنجاڭغا تەزىم قىلىپ قايتا ـ قايتا رەھمەت ئېيتتى.

— رەھمەتنى ئابدۇخالىق سەنمۇجاڭغا ئېيت! — دېدى ئاخۇن تۆەنجاڭ ئۇيۇپ كامىلغا، — ئۇ سېنى قۇتقۇزۇۋالمىغان بولسا، بىزنىڭ ئادەملەر يامان تىلىڭنىڭ كاساپىتىدىن سېنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويغان بولاتتى.

— رەھمەت، رەھمەت، — دېدى ئۇيۇپ كامىل شتابتىن چىقىپ كەلگەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا تەزىم قىلىپ، — خۇدايىم ئۆمۈرلىرىنى ئۇزۇن، دۆلەتلىرىنى زىيادە قىلسۇن!

— سەن ئەمدى ئۆيۈڭگە قايتىپ كەت، — دېدى ئاخۇن تۆەنجاڭ ئۇنىڭغا، — قولۇم ـ قوشۇنلىرىڭ بىلەن ئۇرۇشماي تىنچ ـ ئىناق ئۆت.

مەن ئوغۇز ئەۋلادى، ئەلدىن ئايرىلمايمەن

كونىشەھەر ئازاد قىلىنغاندىن كېيىن، ۋاقىتلىق قوماندانلىق شتابىنىڭ يېڭىنى ئېچىلدى، يېڭىندا بىر ئايدىن بۇيانقى تەجرىبە - ساۋاقلار يەكۈنلەندى. باشلىقلار بۇنىڭدىن كېيىنكى قەدەمنى قانداق بېسىش توغرۇلۇق مۇزاكىرە قىلىشتى. يېڭىندا يەنە مەخسۇت مۇھىتى، ھەمدۇللا ئەلەم، مەخمۇت مۇھىتى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ئابدۇللا دامۇللا، ماشىمىڭ، نەمەت خەلپەتلەردىن تەركىب تاپقان رەسمىي قوماندانلىق شتاب قۇرۇلدى. مەخسۇت مۇھىتى باش قوماندان، ھەمدۇللا ئەلەم باش مەسلىھەتچى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مەسلىھەتچى ۋە شتابنىڭ كاتىبات خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇپ تەيىنلەندى. قوزغىلاڭچى پىدائىيلار قىسىم، تۈەن، يىڭ، لىەن بويىچە تەشكىللەندى.

قىسىملار بىر نەچچە كۈن تەرتىپكە سېلىش، رەتلەش ئېلىپ بارغاندىن كېيىن «ئاچىل» ناخشىسىنى ياڭرىتىپ پىچاننى ئازاد قىلىش ئۇچۇن ئاتلاندى.

قوزغىلاڭچى قىسىملار پىچان ناھىيە بازىرىنى ئون ئىككى كېچە - كۈندۈز قاتتىق قورشاپ ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ، دۇشمەننىڭ مۇداپىئەسى كۈچلۈك، قورال - يارىغلىرى ۋە ئەسكىرىي كۈچى كۆپ بولغانلىقتىن ئالالمىدى. 13 - كۈنى تاڭغا يېقىن شېڭ شىسەينىڭ نۇرغۇن ئەسكەرلىرى قۇمۇلدىن كېلىپ قوزغىلاڭچى قىسىملارنىڭ كەينىدىن ھۇجۇم قىلغاچقا، قوزغىلاڭچى قىسىملار چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى.

ئاۋۋال ماشىنىڭ قوماندانلىقىدىكى قوزغىلاڭچى قىسىم قارا شەھەرگە چېكىندى. مەخمۇت مۇھىتى قوماندانلىقىدىكى قىسىمنى پىچاندىن چېكىنىپ، خاندو، لەمجىن[1] ، سىڭگىم، قارا غۇجا، ئاستانىلەردە[2] شېڭ شىسەي ئەسكەرلىرىگە قارشى جەڭ قىلىپ، ئاخىر توقسۇنغا، ئۇ يەردىن قارا شەھەرگە چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئىنىسى ئابدۇقەييۇم، دوستلىرىدىن لىتسې ئەپەندى، ھەبىبۇللا ئەپەندى، يۇنۇسبەگ قاتارلىق كىشىلەرنى مەخمۇت مۇھىتىنىڭ قىسمى بىلەن بىرگە كەتتى. لىتسې ئەپەندى توقسۇننىڭ كۆمۈش دېگەن يېرىدە بولغان جەڭدە باتۇرلۇق كۆرسىتىپ مەردلەرچە قۇربان بولدى.

2 ـ ئاينىڭ بېشىدا شېڭ شىسەينىڭ ئالدىن ئەۋەتكەن قوشۇنى تۇرپانغا كىردى. گەرچە ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، تۆمۇر جىساھاجى خەلقنى تەشكىللەپ دۇشمەنگە قارشى جەڭ قىلىپ، شەھەرنى قوغداش تەدبىرلىرىنى قوللانغان بولسىمۇ، دۇشمەن ئەسكىرى كۆچ جەھەتتىن غايەت زور ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولغاچقا، ئۇنۇملۇك تاقابىل تۇرالمىدى. شېڭ شىسەي قوشۇنى تۇرپان شەھىرىنى بېسىۋالدى، شۇنداق قىلىپ تۇرپان قولدىن كەتتى.

شېڭ شىسەي قوشۇنى تۇرپانغا كىلىپلا ئەتىسى كونىشەھەردىن يېڭىشەھەرگە بىر قانچە چېرىكلەرنى ئەۋەتتى. چېرىكلەر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئۆيىگە كىلىپ ئۇنى «شېڭ زىخۇي چاقىرىپ كىلىشكە ئەۋەتتى» دەپ ئارىغا ئىلىپ، كونىشەھەرگە — شېڭ شىسەينىڭ يامۇل مەھكىمىسىدە قۇرغان ۋاقتىلىق شتابىغا ئىلىپ كەتتى.

— بۇ چۆچۈرە ئىغىزغا تېتىغۇدەك مەززىلىك ئېتىلىپتۇ،

---

① خاندو، لەمجىن — پىچان ناھىيىسىنىڭ يېزىلىرى.

② تۇرپاننىڭ يېزىلىرى.

قارىسىلاچۇ، بىر تەخسىنى پاكىزلاپ قويدۇم، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دۇئاغا قول كۆتۈرۈۋېتىپ.

نىيازخان ئايلىمۇ ئوغلىغا ئەگىشىپ: «ئامىن، ئىلاھا ئامىن!» دەپ دۇئاغا قوشۇلۇشقا مەجبۇر بولدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئادەتتە تاماقنى ئاز يەيتتى. ئۇ چۆچۈرىگە ئامراق ئىدى. بۈگۈن ئۇنىڭ بىر تەخسە چۆچۈرىنى يەپ بولغانلىقىدىن نىيازخان ئايلا بەكلا خۇش بولۇپ كەتكەنىدى.

— ئۆزلەنى گاشات قىلىپ كۆڭلىمىز ئەندۇرەپلا[1] كەتتى. بەك قورقتۇق، بەك قورقتۇق ... — دېدى نىيازخان ئايلا.

شۇنداق دەۋاتقانلىقى ئۈستىگە ئەرەمسىماخېنىم كىرىپ كەلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئورنىدىن تۇرۇپ كاڭىدىن يەرگە چۈشتى - دە:

— يۇقىرى ئۆتسىلە، چوڭ ئانا، — دېدى ھۆرمەت بىلەن.

— قېنى، ئۆزلەمۇ كەلسىلە، بالام، ئولتۇرسىلا، — دېدى ئەرەمسىماخېنىم كاڭىغا چىقىپ كۆرپىگە ئولتۇرۇۋېتىپ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر چوڭ ئانىسىنىڭ ئۈدۈلىغا كېلىپ ئولتۇردى. ئەرەمسىماخېنىم سورىدى:

— چۆچۈرىنى شۇ پېتىلا ئاچىقىپ كېتىۋاتىدىغۇ؟ نېمىشقا يېمىدىلە؟

— بىر تەخسىنى يېدى، ئۇ ئىككىنچىسى، — دېدى نىيازخان ئايلا ئاپىسىغا چۈشەندۈرۈپ.

— ھە، بۇنداق ئىشمۇ، مەن تېخى ئاچىقىپ كېتىۋاتقان تەخسىدىكى چۆچۈرىنى كۆرۈپ «بۇ بالىغا نېمە بولغانىدۇ» دەپ چۆچۈپ ئەندۇرەپلا كەتتىم، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم نەۋرىسىگە قاراپ.

— چۆچۈپ كەتكۈدەك ھېچ ئىش يوق، چوڭ ئانا. خاتىرجەم

---

① ئەندۇرەپ — ئەنسىرەپ، ئالدىراپ، تەمتىرەپ مەنىسىدە.

بولۇشسىلا، ئەتىگەندە بىر نەچچە چېرىك ئەۋەتىپ ھەيۋە بىلەن يامۇلغا چاقىرىۋىدى، مانا يېرىم كۈندىلا قويۇپ بەردىغۇ، غەم قىلمىشمىسىلا — دېدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئانىسى بىلەن ئاپىسىنى خاتىرجەم قىلىشقا تىرىشىپ.

— ھەي بالام، ھەي بالام، كونىشەھەر يولىغا قاراپ ئۆزلە كەلگۈچىلىك كۆزىمىز تېشىلگۈدەك بولدى، — دېدى ئەرەمسىماخېنىم كۆز يېشى قىلىپ، — ۋاي خۇدايىم، ۋاي خۇدايىم، جېنىم بالام قاچان كېلۈركىن دەپ يۈرىكىمىز قېپىدىن چىقىپ كەتكۈدەك بولدى.

كۆز يېشىنى ئېرتىۋاتقان ئانىسىغا كۆڭۈل ئاۋۇتقۇچى سۆزلەر بىلەن تەسەللىي بېرىش ئۈچۈن ئاغزىنى ئاچقان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنچىقماي گەپكە قۇلاق سېلىشقا مەجبۇر بولدى.

— بالام، راست گەپ قىلسىلاچۇ، ئۆزلەنىي ئۇردىمۇ؟ قىينىدىمۇ؟

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئولتۇرغان جايىدىن تەۋرەپ قويۇپ تەمكىن ھالدا جاۋاب بەردى:

— تاماقتىن بۇرۇنلا ھويلىدا يامۇلدا بولۇنغان گەپ - سۆزلەرنى دەپ بەردىمغۇ، شېكى زىخۇي ئۆز شتابىدا ئۇنى - بۇنى سوردى، ئۇرمىدى، قىينىمىدى. مەن ئۆزلەگە قاچان يالغان ئېيتقان؟

— راستتىن شۇنداق بولغان بولسا، خۇدايىم، مۇشۇنىكى بىلەن بالا - قازا كۆتۈرۈلۈپ كېتۈر، خۇدادىن ئۆزلەنىكى تىنچ - ئامانلىقلىرىنى تىلەپ ئايخان قۇشناچ بىلەن بۇۋىلەرنى چىللاپ، چوكى خەتمىدىن ياندۇر - ياندۇر ئۇچ دۆرە[1] ئۆتكۈزدۇق، بالام، ئۆزلە ھەرنېمە بولسا، خۇدايىمنىكى رەھمىتى بىلەن يامۇلدىن يېرىم كۈندىلا قۇتۇلۇپ چىقتىلا.

ئەرەمسىما خېنىم يەنە نېمىلەرنىدۇ دېمەكچى بولغان بولسىمۇ

① دۆرە — نۆۋەت، قېتىم.

نەۋرىسىنىڭ تۇرۇلگەن قاپىقىغا قاراپ گېپىنى يۇتۇۋېتىپ جىم ئولتۇرۇپ قالدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ ۋاقىتلىق بولسىمۇ خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن بىر نەچچە ئېغىز گەپ قىلغىنى بىلەن، قەلبىدە «بۇ زادى نېمە ئۈچۈن؟ ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟ بىز زادى مۇشۇنداقلا تۈگىشىپ كېتىمىزمۇ ...» دېگەنگە ئوخشاش سوئاللار كەينى ـ كەينىدىن تۇغۇلاتتى. شۇ مىنۇتتا ئازابلىق، ئېغىر ھېسسىيات ئۇنىڭ قەلبىنى ئەسىر قىلىۋالغانىدى. ئۇ ئىككى كۈنگىچە تۇزۇك بىر نەرسە يېمىدى. ئەزەلدىن ئېغىر تەبىئەتلىك، كەم سۆزلۈك شائىر تېخىمۇ كەم سۆز، خىيالچان بولۇپ كەتكەنىدى. «كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال» دېگەنىدەك، شائىرنى بۇگۈن ئەتىگەندە تۇرپانغا كەلگىنىگە ئىككى كۈن بولمىغان شېكىسپىر چېرىكلىرىنى ئەۋەتىپ تۇتقۇن قىلىپ يامۇلغا ئېلىپ كېلىپ قاتتىق سوراق قىلدى. ھېيلىگەر دۇشمەن ئۇنىڭدىن ئۆزلىرى كۈتكەندىكىدەك جاۋاب ئالالمىغاندىن كېيىن «تورنى كەڭرەك يېيىۋېتىپ چوڭ بېلىقلارنى بىراقلا تۇتۇش» نى قەستلەپ ئۇنى قويۇۋەتتى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم بۇنىڭدىن بىر نەچچە ئاي بۇرۇن قۇمۇلغا كەتكەچكە، بۇ ئائىلىدىكى چوڭ ئىشلاردا ھەممەيلەن ئەرەمسىما خېنىمنىڭ ئاغزىغا قارايتتى. بايانىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تاماق يەۋاتقان چاغدا، ئەرەمسىماخېنىم ئايخان قۇشناچ، نىيازخان ئايلا ۋە باشقا ئۇرۇق ـ تۇغقانلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ھەممىسى بىردەك شائىرنى «شەھەردىن چىقىرىپ كۆزدىن يىراق يەرگە ئاپىرىۋېتىش كېرەك. ئۇ تامىقىنى يەپ بولۇپلا چاتقالغا مېڭىپ كەتسۇن، ئەتە ئۇ يەردىنمۇ يىراقراق بىر يەرگە كېتىپ جېنىنى قۇتقۇزسۇن» دېگەن يەرگە كېلىشكەنىدى. شۇ مەسلىھەت بىلەن ئات باقار ئايىتقا تورۇق ئاتنى تەييارلاپ قويۇشنى تاپشۇرغان. نىيازخان ئايلىنىڭ ئىشارىتى بىلەن ئەرەمسىما خېنىم گەپ تەشتى:

— خۇدايىم ھەممىمىزگە تىنچ ـ ئامانلىق ئاتا قىلغاي، بالام، — دېدى ئەرەمسىماخېنىم ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قاراپ، — ھېلىمۇ خۇدايىم ساقلاپ، ئۆزلە بالام، بۆرىنىڭ ئاغزىدىن قۇتۇلۇپ چىقتىلا. ئۆزلەنى يامۇلغا سوراققا چاقىرىشىنىڭ ئۆزى بىر شۇملۇقنىڭ بېشارىتى. بىز مەسلىھەتلەشتۇق. بۇ دۇشمەن تارپىيىن بولۇپ كەتكۈچە بىر نەچچە ۋاق چاتقالمۇ يە ئۇنىڭدىنمۇ يىراقلىمۇ، ئىشقىلىپ بىر يەرلەرگە كېتىپ جاھان تىنچلانغاندا قايتىپ كەلسىلە، بالام.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئانىسىغا قاراپ بىرپەس سۈكۈتتە ئۇندىمەي ئولتۇرغاندىن كېيىن گەپ قىلىشقا تەمشىلىۋىدى، ئىشىكتە ئابدۇساتتار پەيدا بولدى، ئۇ:

— ئانا، ئات تەييار بولدى، ئاكامنى چىقسۇن دەيدۇ، ئابدۇراخمان قاربي ئاكام ھويلىدا تۇرۇپتۇ. لوۋ سۈڭ كوچىدا ساقلاپ تۇرۇپتۇدەك، — دېدى جىۋىرلاپ.

— قېنى، ئورۇنلىرىدىن تۇرسىلا، بالام، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەرەمسىما خېنىمنىڭ كەينىدىن ھويلىغا چىقتى. ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئارغىماق نەسىلىنىڭ تورۇق ئاتقا يېكى ئورۇس ئېگىرىنى توقۇپ، زىلچە خۇرجۇننى سېلىپ ئايىت ئات باقار تۇراتتى. ئۇنىڭ قېشىدا ئابدۇراخمان قاربي بار ئىدى. شائىر دوستى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ تۇرۇشىغا، ھويلىنىڭ تۆرىدىكى چوڭ ئۆيدىن ئايخان قۇشناچ باشلىق ئون نەچچە ئۇرۇق ـ تۇغقان، قېرىنداشلار دۇررىدە چىقىشتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇلار بىلەن سالاملىشىپ تۇرۇشىغا، دەرۋازا ئالدىدا ئاتلىق ئابدۇئىمىن ھاجى پەيدا بولدى. ئۇ ئاتتىن چۈشمەستىنلا، ھويلىدىكى كىشىلەرگە سالام بېرىپ دېدى:

— ئابدۇخالىق، تېز بولسىلا، ئاتقا مىنسىلە، ھازىرلا چاتقالغا چىقىپ كېتىنى، بۇ يەردە تۇرۇۋېرىپ يەنە ياخشى كۈنىڭ يامىنى

بولۇپ قالسا، قاتتىق پۇشايماندا قالمايلى، ئۇكام.

ئۇرۇق ـ تۇغقانلار ھەممىسىلا چۇقۇرۇشۇپ كېتىشتى:

— ئاتقا مىنسىلە، ئابدۇخالىق، تېزرەك جانلىرىنى قۇتقۇزسىلا.

— قېنى، ئاتقا مىنسىلە، بۇرادەر، — دېدى ئابدۇراخمان قارىيمۇ ئالدىرىتىپ.

ئەرەمسىما خېنىم بىلەن ئايخان قۇشناچ ئەزىز نەۋرىسىنىڭ قولىدىن يېتىلەپ دېگۈدەك ئايىت ئات باقار تۇتۇپ تۇرغان ئاتنىڭ يېنىغا ئېلىپ كېلىشتى. ئايىت ئات باقار دېلىغۇل بولۇپ تۇرغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى:

— قېنى، مىنسىلە، — دەپ يۆلەپ ئاتنىڭ ئۈستىگە چىقىرىپ قويدى ـ دە، تىزگىننى ئۇنىڭ قولىغا بەردى.

ئۆز ئىگىسىنىڭ ئۈستىگە چىققانلىقىنى سەزگەن چېچەن ئات تىپىرلاپ تىنچ تۇرالمىدى. ئاتنىڭ تىزگىننى چىڭ تارتىپ ئولتۇرغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر چوڭقۇر بىر نەپەس ئېلىپ ئەتراپىدا ئۆزىگە قاراپ تۇرۇشقان ئانىلىرى ئەرەمسىماخېنىم، ئايخان قۇشناچ ۋە باشقا قېرىنداشلىرىغا بىر ـ بىرلەپ قاراپ چىقىپ:

— ھەممىلىرىنىڭ ياخشى كۆڭۈللىرىگە مىڭ رەھمەت. بىز ھازىر خوشلىشىش ئالدىدا تۇرۇۋاتىمىز. مەن بىر ئىشنى سۆزلەپ بېرەي، — دېدى ـ دە، ئاتتىن سەكرەپ يەرگە چۈشتى.

ھويلىدا قاراپ تۇرۇشقان ئۇرۇق ـ تۇغقانلار ھاڭ ـ تاڭ بولۇشقىنىچە نېمە دېيىشنى بىلەلمەي قېلىشتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر گويا ھېچبىر ۋەقە سادىر بولمىغاندەك خاتىرجەملىك بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى:

— بۇنىڭدىن نەچچە مىڭ يىللار مۇقەددەم ئوغۇزخان دېگەن پادىشاھ ئۆتكەن. ئۇ بىزنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ ئەڭ دەسلەپكى خاقانى ۋە مەشھۇر سەركەردىسى. ئوغۇزخان ناھايىتى باتۇر،

ئەقىللىق، چېۋەر بولۇپ، نۇرغۇن جەڭلەرنى قىلىپ ئۆز دۈشمەنلىرى ئۈستىدىن دائىم غالىب كېلىپتۇ. ئۇ ھەر بىر جەڭ ئاخىرلاشقاندا ئۆلگەن ئەسكەرلىرىنى تەكشۈرىدىكەن. ئۇ ئالدى تەرىپىدىن ئوق تېگىپ ئۆلگەنلەرنى شەرەپلىك ئۆلگەنلەر ھېسابلاپ ئالاھىدە نەزىر - چىراغ قىلىپ ئۇزىتىدىكەن. كەينى تەرىپىدىن ئوق تېگىپ ئۆلگەنلەرنى شەرمەندىلەر، بىقارارلار، قاچاقلار دەپ ھېسابلايدىكەن. ئىككى قولى قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ئىسسىق قانلىرى بىلەن بويالغان جاللاتلار ئەزىز شەھىرىمىزنى بېسىۋالغاندا، مەن ئۇنىڭغا قارشى تاقابىل تۇرماقتا يوق، ئاتقا مىنىپ شەھەرنى تاشلاپ كەتسەم، ئۆلۈغ بوۋىمىز ئوغۇزخان روھىنىڭ غەزىپى مېنى ئۇرمامدۇ؟ رەھمەتلىك مەخسۇت ئاكام، قەدىردان بۇرادىرىم ھېسامىدىن، ئۈستاز ھەمدۇللا داموللام، رەھمەتلىك كىچىك ئاتام ھەسەن ھاجى ۋە نۇرغۇن شېھىتلەرنىڭ روھى ماڭا لەنەت ئوقۇمامدۇ؟ ياق، مەن ئۇنداق لەنەتكەردى قاچاق بولمايمەن.

كەڭ، تۇرۇك كەلگەن ئاق پىشماق يۈزى قىزىرىپ، كۆزلىرىدىن جەسۇرلۇق ئۇچقۇنلىرى چاقناپ، چىرايى سۈرلۈك تۇس ئالغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئاتنىڭ تىزگىنىنى كەسكىنلىك بىلەن ئايىتنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويدى.

شائىرنىڭ مەردانە سۆزلىرىدىن نېمە دېيىشلىرىنى بىلەلمەيۋاتقان ئۇرۇق - تۇغقانلارنىڭ دىققىتىنى ئايخان قۇشناچىنىڭ گېپى بۆلدى:

— گەپلىرىنى ئاڭلىدۇق، بالام، خۇدايىم بۇيرۇسا، ئاتقا مىنسىلە، مېنىڭ لەۋزىمنى يەردە قويمىسىلا، ئايىت ئاخۇن، ئابدۇخالىق بالامنى ئاتقا مىندۈرۈپ قوي!

ئايخان قۇشناچىنىڭ ئۆزۈپ - ئۆزۈپ، چىڭ - چىڭ ئېيتقان گەپلىرىدىن شائىرغا ھاڭ - تاڭ بولۇشۇپ قاراپ قېلىشقان ئۇرۇق - تۇغقانلار جانلىنىپ ئۇنى قايتا ئاتقا مىنىشكە دەۋەت قىلىشتى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۆزىنى ئاتقا مىندۈرۈپ قويماقچى بولۇپ تەمشىلىۋاتقان ئايتقا رەھمەت ئېيتتى - دە، ئانىلىرى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا قاراپ كەسكىن ھالدا ئېيتتى:

— ھەرقايسىلىرىنىڭ ياخشى كۆڭۈللىرىگە رەھمەت! مەن بۇ ئۇيدىن ھېچنەگە كەتمەسلىكنى قارار قىلدىم. ئەل - يۇرت يىغا - زار بىلەن مۇسىبەت ئىچىدە تۇرسا، مەن كەتسەم بولامدۇ؟ بۇ ئىشنى بىز باشلىغان تۇرساق، يەنە مەن قېچىپ كەتسەم، خەلق مېنىڭ ئۇچۇن ئازاب چەكمەمدۇ؟ مەن ئوغۇز ئەۋلادى، ھەرگىزمۇ قېرىنداشلىرىمدىن ئايرىلالمايمەن، خەلق بېشىغا كۇن چۇشكەندە خەلقنى تاشلاپ قاچقان كىشىنى ھەقىقىي يىگىت دېگىلى بولامدۇ؟ مېنىڭ تىرىكىمۇ ئەل بىلەن، ئۇلۇكۇمۇ ئەل بىلەن بولىدۇ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر گېپىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، چوڭقۇر بىر نەپەس ئېلىپ ئايتقا كەسكىن بۇيرۇدى:

— ئاتنىڭ ئېگىرىنى ئېلىۋىتىپ ئېغىلغا ئەكىرىپ قوي!

ئايىت ئات باقار ئۇنچىقماي بېشىنى لىڭشىتتى - دە، ئاتنىڭ ئۇستىدىكى كۆرپە، زىلچە خۇرجۇننى يەرگە ئېلىپ، ئېگەرنى يېشىپ ئۆز جايىغا قويدى. ئۇ قەددىنى تىك تۇتۇپ يىراقتا نەزەر تاشلاپ تۇرغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا بىر قارىۋېلىپ بېشىنى چايقىغان پېتى ئاتنى يېتىلەپ ئېغىلغا ئەكىرىپ كەتتى. ئەرەمسىماخۇنۇم، ئايخان قۇشناچ، نىيازخان ئايلا ۋە باشقا ئۇرۇق - تۇغقانلار نېمە دېيىشلىرىنى بىلىشەلمەي، پەلەمپەيلەرنى مەزمۇت دەسسەپ ھويلىنىڭ شىمالىي تەرىپىنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدىكى ئۆزىنىڭ خاس خانىسىغا چىقىپ كېتىۋاتقان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قاراپ سۇكۇت ئىچىدە تۇرۇپ قېلىشتى. دوستىنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىنى ئاڭلاشقان ئابدۇراخمان قارىي بىلەن سۇڭ شاۋمۇ ئېتىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇراپ ئۆيلىرىگە قايتىشتى.

ئارىدىن بىر نەچچە كۇن ئۆتۇپ شېكى شىسەي ئون نەچچە چېرىك ئەۋەتىپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى رەسمىي تۇتقۇن قىلىپ تۇرمىگە تاشلىدى.

ئابدۇخالىق ئۆز گەپىدىن تانمىدى

1933 - يىلى 3 - ئاينىڭ 9 - كۈنى، تاڭ سەھەر، بىر تاۋاق غىزا ۋە بىر بۆلۈك يېمەكلىكلەرنى كۆتۈرگەن نىيازخان ئايلا كونىشەھەردىكى يامۇل تۈرمىسىگە ئوغلىنى يوقلاپ باردى. ئۇنى تۈرمىنىڭ ئىشىكىدە پوستتا تۈرغان چېرىك ئىچكىرىگە كىرگىلى قويمىدى. نىيازخان ئايلا بەش سەرلىك بىر تىزنى چىقىرىپ چېرىككە بېرىۋىدى، ئۇنى گەپ - سۆزسىزلا ئىشىكتىن كىرگۈزۈۋەتتى. نىيازخان ئايلا تۈرمە ھويلىسىغا كىرىپ ئۇ يەردىكى قېرى گۈندىپايغا خېلى يالۋۇرغان بولسىمۇ، گۈندىپاي:

— ياڭ فۇزىخۇي ئۆزى بىزگە «ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى ھېچكىم بىلەن كۆرۈشتۈرمەڭلار!» دەپ بۇيرۇق قىلغان. كاللام كېتىدىغان بۇ ئىشنى قىلالمايمەن، — دەپ ئۇنى ئوغلى بىلەن كۆرۈشكىلى قويمىدى. يامغۇردەك تۆكۈلۈۋاتقان كۆز يېشىنى ئاق لېچىكىنىڭ ئۇچى بىلەن ئېرتقان نىيازخان ئايلا باغرى تاش گۈندىپايغا بەش سەرلىك پۇلدىن بىرنى بەردى ۋە:

— مېنى كۆرۈشكىلى قويمىغان تەقدىردىمۇ، بۇ يېمەكلىكلەرنى ئۆزۈڭ ئوغلۇمغا ئەكىرىپ بېرىپ، قانداق گەپ - سۆزى بولسا ئاڭلاپ چىقىپ ماڭا دەپ بەرگىن، — دەپ تاپىلىدى.

بەش سەرلىك پۇلنى كۆرگەن گۈندىپاي خۇددى ئاتىسىدىن ھېيتلىق ئالغان بالىدەك خۇشال بولۇپ ھىجىيىپ سورىدى:

— خېنىم، ئۆزلىرىنىڭ ئوغۇللىرىغا قانداق گەپلىرى بار؟

— مېنىڭ گېپىم شۇ: ئۆي ئىچىدىكىلەر چوڭ - كىچىك ھەممىمىز سالامەت. بالىلارنىڭ ئاتىسى قۇمۇلدىن تېخى كەلمىدى.

ھەممىمىزنىڭ غېمى ئابدۇخالىقتا، — دېدى نىيازخان ئايلا يىغىدىن ئۆزىنى تەستە توختىتىپ.

— بولىدۇ، بۇ نەرسىلەر بىلەن گەپلىرىنى ئابدۇخالىق شويىنىڭ ئۆزىگە ھازىرلا يەتكۈزىمەن، — ئەترايقا ئالاقزادىلىك بىلەن بىر قارىۋالغان گۈندىپاي نىيازخانغا تەزىم قىلىپ بولۇپ ئاچقۇچلىرىنى شاراقلىتىپ ئىچكىرىسىگە پايپاسلاپ كىرىپ كەتتى.

نىيازخان ئايلا خېلى ئۇزاق كۈتۈپ ئولتۇردى. بىر چاغدا گۈندىپاي قاچا ئورالغان داستىخاننى ئېلىپ چىقىپ ئۇنىڭغا بەردى ـ دە، ئەترايقا ئەنسىزلىك بىلەن قارىۋالغاندىن كېيىن، پىچىرلاپ دېدى:

— ئابدۇخالىق شويى «ئانام، ئاپئاق ئايلام، چوڭ ئاناملار غەم يېمىگەي، مەن سالامەت تۇرۇپتىمەن» دېدى، خەت پۈتۈلگەن بىر پارچە قەغەزنى داستىخانغا ئوراپ قويدى.

نىيازخان ئايلا داستىخاننى تاپشۇرۇۋېلىپ كۆز يېشىنى سۈرتكەن پېتى، سىرتتا كۈتۈپ تۇرغان ئايىت ھارۋىكەشنىڭ قېشىغا قاراپ ماڭدى. ئۇ ئۆيگە يېتىپ كەلگەندە چۈش بولغانىدى. ئۇ يولبغا تەقەززا بولۇپ قارىشىپ تۇرغان ئاپىسى ئەرەمسىما خېنىم، قېينانىسى ئايخان قۇشناچ ۋە باشقا ئۇرۇق ـ تۇغقانلارغا ئابدۇخالىقنىڭ گۈندىپايدىن ئېيتىپ بەرگەن گېپىنى بىرمۇ بىر سۆزلەپ بەردى. نىيازخان ئايلا گېپىنى تۈگىتىپ تۇرۇشىغا ئۆيگە ئابدۇگۈل كىرىپ كەلدى. ئۇ كاڭغا چىقىپ ئولتۇرۇپ پاتىھە قىلغاندىن كېيىن، نىيازخان ئايلا:

— ۋاي ئابدۇگۈل، ئەجەبمۇ ۋاقتىدا كەلدىڭ، مەن بۈگۈن ئەتىگەندە كونىشەھەرگە ئابدۇخالىق ئاكاڭنىڭ يوقلاپ بارغان. ئاپاملارغا ھازىر شۇ گەپنى دەپ بېرىپ ئولتۇرغان. ئابدۇخالىق ئاكاڭ بىر پارچە خەت چىقىرىپتۇ. ئۇ خەتنى ئوقۇتۇپ ئاڭلاپ باقىنى دەپ تۇرغانىدۇق. سەن بىلگەندەكلا ئەجەب بىر ۋاقتىدا

كەلدىك، مە، بۇ خەتنى سەنلا ئوقۇپ بەر، — دېدى داستىخاننى يېشىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ.

ئابدۇگۇل خەتنى ئېلىپ ئاچتى، ئۇ قەدىردان شائىرنىڭ تونۇش پوچۇركىسىنى كۆرۈپ يۈرىكى ئويناپ، كۆزلىرىدىن شادلىق ئۇچقۇنلىرى چاقناپ كەتتى.

— بۇ ئابدۇخالىق ئاكام يازغان بىر پارچە شېئىر ئىكەن، — دېدى ئابدۇگۇل قولىدىكى خەتكە كۆز يۈگۈرتۈپ.

— شېئىر دەمسەن، ئابدۇگۇل، بوپتۇ، ئوقۇغىن، بىر ئاڭلاپ باقىنى، گۇۋال بالام نېمە يازدىكىن؟ — دېدى ئەرەمسىماخېنىم ئاغزىنى ئۇمچەيتىپ، كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ.

ئايخان قۇشناچمۇ كۆزىدىكى ياش تامچىلىرىنى ئېرتىپ ئولتۇرۇپ:

— ئوقى، پاتراق ئوقى، ئابدۇگۇل، — دېدى.

ئابدۇگۇل ئۇزىنى رۇسلاپ شېئىرنى تەسىرلىك ئاھاڭ بىلەن ئۇنلۇك ئوقۇدى:

قولۇم باغلاق، كۆزۈم تېڭىق، ئازاب چەكتى تېنىم مېنىڭ،
شۇ ئازابتا، شۇنچە دەردتە يا چىقمىدى جېنىم مېنىڭ،
. . . . . .
گۈندىپاي ئالۋاستىلار زۇلۇم سېلىشتىن يانمىدى،
ئاڭلا، خەلقىم، ئابدۇخالىق ئۆز گېپىدىن تانمىدى.

قېنىما ـ چېنىما بولسىمۇ گەر شول ئازابتا بۇ تېنىم،
ئەل ئۈچۈن قۇربانى بولسام يوقتۇر ئارمانىم مېنىڭ.

ئابدۇگۇل شېئىرنى ئوقۇپ بولغىنىدا ئۆي ئىچى يىغا ـ زارغا چۆمگەنىدى. ئابدۇگۇلمۇ شېئىرنىڭ ئوقۇۋېتىپلا كۆڭلى

بۇزۇلغاچقا، ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي يىغلاپ كەتتى.

بىر ھازادىن كېيىن كۆز ياشلىرىنى ئېرتىپ ئورنىدىن تۇرغان نىيازخان ئايلا:

— ئابدۇگۇل، ئاكاڭ ئابدۇخالىق ساڭا ئامراق ئىدى. سەن ئاكاڭنىڭ بۇ نەزمىسىنى ئۇ بۇرۇن ساڭا بەرگەن نەزمىلەر بىلەن قوشۇپ ئوبدان ساقلاپ قوي، — دېدى.

ئابدۇگۇل:

— بولىدۇ، بۇ تەۋەررۈكنى چوقۇم ئوبدان ساقلايمەن، — دېدى ـ دە، شائىرنىڭ شېئىرى يېزىلغان قەغەزنى ئەپچىل قاتلاپ چاپىنىنىڭ ئىچ يانچۇقىغا سېلىۋالدى[1] .

---

① تۇرپاندا 1987 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ئۆتكۈزۈلگەن «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» نىڭ ئالدى ـ كەينىدە، يېشى سەكسەنگە يېقىنلاشقان ئابدۇگۇل ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئەينى ۋاقىتتا ئۆزىگە بەرگەن بەش پارچە شېئىرىنى يادلاپ بەردى.

سۆڭەك ئىچىدىن چىققان شېئىر

تۇرپان ئاپىرىدە بولغاندىن كېيىنكى ئۇزاق ئەسىرلىك تارىخىدا ئۆز بېشىدىن نى - نى قىسمەتلەرنى، نى - نى ئېغىر كۈنلەرنى ئۆتكۈزگەن. بىراق «غېرىبانە تۇرپان» ئۆز تارىخىدا 1933 - يىلى ئەتىيازدىكىدەك دەھشەتلىك زۇلۇم - كۈلپەت، مىسلىسىز چوڭ قىرغىنچىلىق، قان - ياشلىق مۇسىبەت ئىچىدە قالمىغان بولغىيتتى. گوياكى تەبىئەتمۇ بۇنى ھېس قىلغاندەك 3 - ئاي كىرىپ قالغان بولسىمۇ، ئىزغىرىن سوغۇق شامال يۈزلەرنى ھەرىدەك چېقىپ ئادەمنىڭ غولىنى قورۇيتتى. كۈندە دېگۈدەك ھاۋا تۇتۇق بولۇپ، قۇياش يۈزىنى كۆرگىلى بولمايتتى، ئاسماندىن سېرىق توپا يېغىپ تۇرغاچقا، ئادەمنىڭ نەپىسى سىقىلاتتى.

شېڭ شىسەينىڭ غالجىرلاشقان باندىت چېرىكلىرى تۇرپاندا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر باشلىق بىر قانچە يۈزلىگەن قوزغىلاڭچىلار ۋە ئۇنىڭغا ھېسداشلىق قىلغۇچىلارنى قولغا ئېلىپ تېررورلۇق يۈرگۈزگەندە، ئەكبەرخان ئۆزىنى چەتكە ئېلىپ يېڭىشەھەردىكى ئۆيىدىن يار يېزا بەگ مەھەللىسىدىكى قورۇسىغا چىقىپ يوشۇرۇنۇۋالغانىدى. ئۇ كونىشەھەردىكى يامۇلنىڭ تۈرمىسىدە ئازاب چېكىۋاتقان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى ئۆزى يوقلاپ بېرىشقا ئامال قىلالماي، ئون بەش - ئون ئالتە ياشلارغا كىرىپ قالغان مۇئەتتەرخاننى ئىككى كۈندە بىر قېتىم ئەۋەتىپ يوقلاپ تۇراتتى.

3 - ئاينىڭ باشلىرى ئىدى. بىر كۈنى ئەتىگەنلىكى ئەكبەرخان مۇئەتتەرخاننى تۈرمىگە ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى يوقلاپ كېلىشكە ئەۋەتمەكچى بولدى. ئەكبەرخاننىڭ رەپىقىسى سەنەۋەر خېنىم

ئۇستىگە پاقلاننىڭ يانپاش گۆشى بېسىلغان، مەززىلىك بىر تاۋاق پولۇنى داستىخانغا ئوراپ بەردى. مۇئەتتەرخان تامدەك كېلىدىغان يوغان ئېشەكنى مىنىپ، داستىخاننى ئالدىغا ئېلىپ كونىشەھەرگە يۈرۈپ كەتتى. ئۇ ئاش ۋاقتى بولغاندا تۇرمىگە يېتىپ باردى. گۈندىپايلار ئۇنى تونۇغاچقا، گەپ - سۆزسىزلا قوللىدىكى داستىخاننى تاپشۇرۇۋېلىپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ياتقان كامېرغا ئەكىرىپ كەتتى. مۇئەتتەرخان سىرتتا كۈتۈپ قالدى. ئۇ بۈگۈن شائىرنىڭ نېمىشقىدۇر داستىخاننى ئاۋۋالقى كۈنلەردىكىدەك پاتلا چىقىرىپ بەرمىگىنىگە ھەيران بولۇپ، تۇرمىنىڭ ھويلىسىدا ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈردى. ئۇ ئاخىر زېرىكىپ بولالماي قالغان بىر چاغدا، گۈندىپاي ئەپچىل ئورىلىپ، چىڭ چېگىلگەن داستىخاننى ئېلىپ چىقىپ ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى. ئۇ داستىخاننى تاپشۇرۇۋېلىپ، دەرۋازا ئالدىغا باغلاپ قويغان ئېشىكىگە مىنىپ ئۆيگە قاراپ ئىتتىك مېڭىپ كەتتى.

مۇئەتتەرخاننىڭ كېچىككەنلىكىدىن قاتتىق ئەنسىرەپ سارايسىمىگە چۈشكەن ئەكبەرخان تاقەتسىزلىك بىلەن بىر جايدا تۇرالماي قالغانىدى. چۈش قېيىلغان بىر چاغدا، مەھەللە كوچىسىنىڭ جەنۇبىدا مۇئەتتەرخاننىڭ قارىسىنى كۆرگەن ئەكبەرخان:

— تېز مېڭىڭ! — دەپ ۋارقىرىغىنىچە قولىنى پۇلاڭلاتتى.

مۇئەتتەرخان دەرۋازا ئالدىغا كېلە - كەلمەيلا، ئەكبەرخان ئۇنىڭدىن سوراشقا باشلىدى:

— نېمە ۋەقە بولدى ئۇزى؟

— ھېچ ئىش بولمىدى، — دېدى مۇئەتتەرخان ئېشەكتىن چۈشمەيلا.

— ئەمىسە، نېمىشقا بۇنچىلا ھايال بولدىڭىز؟

— ئابدۇخالىق ئاكام بۈگۈن داستىخاننى چاپسان چىقىرىپ بەرمىدى.

— قېنى داستىخان؟

— مانا، — دېدى مۇئەتتەرخان ۋە داستىخاننى سۇندى.

ئەكبەرخان «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر داستىخاننى نېمىشقا ئۇزاقتا چىقىرىپ بەرگەندۇ؟ ئۇ كېسەل بولۇپ قالدىمۇ يا؟ ياق، مۇمكىن ئەمەس، كېسەل بولۇپ قالسا، خەۋەر بەرمەسمىدى؟ توختا، بۇنىڭدا باشقا بىر گەپ بارمىدۇ يا؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ ئۇيغە كىرىپ داستىخاننى ئاچتى. مانا كارامەت! تاۋاق ئىچىدە گۆشى يېپ بولۇنغان بىر سۆڭەك تۇراتتى. بۇ پاقلاننىڭ ئارقا پۇتىنىڭ ئوتتۇرا يىلىك سۆڭىكى ئىدى. ئەكبەرخان سۆڭەكنى قولىغا ئېلىپ ئۇنىڭ تۆشۈكىگە قارىۋىدى، يىلىكى پاك - پاكىز سۇمۇرۇۋېلىنغان بۇ سۆڭەك ئىچىدە كىچىككىنە كانايچە قىلىپ ئوراپ كىرگۈزۈۋېتىلگەن قەغەز كۆرۈندى. ئەكبەرخان، قەغەزنى ئىتتىك تارتىپ چىقارسام يىرتىلىپ كەتمىگەي، دەپ، سۆڭەكنى ھويلىغا كۆتۈرۈپ چىقىپ بىر كۆتەكنىڭ ئۈستىگە قويۇپ بولقا بىلەن يېنىك ئۇرۇپ چېقىپ ئىككى پارچە قىلدى - دە، ئۇنىڭ ئىچىدىكى قەغەزنى خۇددى بىر گۈھەرنى تۇتقاندەك ئاۋايلاپ ئالدى. ئۇ نەيچە قىلىپ يۆگەلگەن قەغەزنى ئەپلەپ ئېچىپ بىر قارىلا «ۋاھ!» دەۋەتتى. چۈنكى، بۇ ئۇچ ۋاراق قەغەز چىرايلىق پوچۇركىدا يېزىلغان شېئىر بىلەن توشقۇزۇلغانىدى. ئەكبەرخان ئۆزىنى بېسىۋېلىپ، ئادىتى بويىچە شېئىرنى ئاھاڭغا سېلىپ ئۇنلۇك ئوقۇشقا باشلىدى:

كۆزۈم يۇمسام بىلەلمەيمەن، ئۆزۈم ئۇخلاقمۇ - ئويغاقمۇ؟
كۆزۈم ھەم ئىلغىيالماس ئۇ قارامۇ ياكى بۇ ئاقمۇ؟

قوپۇرمەن، ئولتۇرۇرمەن، ئۆز - ئۆزۈمنى ھېچ بىلەلمەسمەن،
بېسىپ تۇرغان يېرىم ھازىر سىلىق - غىلتاڭمۇ، تايغاقمۇ؟

سۆزى قاتتىق، كۆزى قىيپاش بۇ كەلگەن دارىن - ئامبالنىڭ،
غەزەپلىك كۆزلىرى بىزدە، مەقسىتى بىزنى چاپماقمۇ؟

گۇناھسىز بىز، ئەيىبسىز بىز، بۇ شۇملار[1] ئالدىدا قىلچە، ۋە ياكى بىز ئۇنۇپ چىققان ئۇرۇپ تاشلاشقا چاقماقمۇ؟

جاھان تارىخىدا مەشھۇر ئاتالغان نامسىز ئۇيغۇر، قىلىشمايمىز بۇ شۇملاردىن، ئەمەسمىز ياكى ئاسقاقمۇ.

بۇلار قىلماقتا بىزلەرگە تۆمەن ـ تۇرلۇك ھاقارەتلەر، بىلەلمەيمەن بۇ سۆزلەرنى، قىلىنغان بىزگە چاقچاقمۇ؟

شېئىرنى ئوقۇپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، ئەكبەرخانىنىڭ ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي قالدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا، دۇشمەن تۇرمىسىدە بىر ئۇچۇم قان ئىچكۈچى كاللا كېسەر جاللاتلار ئالدىدا مەردانىلەرچە كۆكرەك كېرىپ ئۇلارنىڭ رەزىل سۇيقەستىنى ئېچىپ تاشلاپ، ئۇلارغا قارشى باتۇرلارچە ئىلىشىۋاتقان ئارسلان كەبى غەيۇر قامەت نامايان بولدى. «مىللىتىم، خەلقىم، ھۆرلۈك، باراۋەرلىك، ئازادلىق دەپ مۇشۇنداق قىسمەتكە دۇچار بولدىلامۇ، شائىر، ئۆزلىرىگە تۇرپاندا بىر ئۆمۈر مەئىشەتلىرى ئۈچۈن زادى نېمە يېتىشمەيتتى؟ ئۆزلىرىدە پۇل دېسە پۇل، مال دېسە مال، يەر، سۇ دېسە يەر، سۇ، ئابرۇي ـ ئىناۋەت دېسە ئابرۇي ـ ئىناۋەت ... ھەممىسى بار ئىدىغۇ؟ ھەي ئېسىت!» ئەكبەر ئايىنىچلىق ئاۋازدا شۇنداق ندا قىلىۋاتقاندا، ئىچكىرىكى ئۆيدىن سەنەۋەر خېنىم ئىتتىك چىقتى. ئۇ ئېرىنىڭ قولىدىكى قەغەزگە بىر قاراپلا شائىرنىڭ شېئىرى ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىپ كۆز يېشى قىلدى.

ئەكبەرخان سەنەۋەر خېنىمغا «سەۋرى قىلىڭ» دېگەندەك تەرزدە قاراپ قويۇپ، قولىدىكى قەغەزنى مۇئەتتەرخانغا سۇنۇپ:

---

[1] شۇملار — ئەكسىيەتچى ئەمەلدارلارنى كۆرسىتىدۇ.

— داۋامىنىسىز ئوقۇڭ، مانا بۇ يەردىن، — دېدى كۆرسىتىپ.

مۇئەللىرخان شېئىرنى ئەكبەرخان كۆرسەتكەن يەردىن باشلاپ ئۇنلۈك ئوقۇشقا باشلىدى.

ئاتايدۇ بىزنى چەنتۇ دەپ، قوشۇپ ھايۋان بىلەن بىر سەپ،
چىداشقا زەررە تاقەت يوق، ھاياتلىق بىزگە شۇنداقمۇ؟

شۇڭا ئالدۇق تاياق - توقماق ۋە ھەم پالتا، قارا مىلتىق[1] ،
باشلىدۇق بىز ئۇلۇغ جەڭنى قارا تاغلارنى ئاتلاپمۇ...

خەۋەر تاپتىم بۇ ئەھۋالدىن، قۇمۇلدىن پارتلىغان بۇ جەڭ،
خۇشاللىقتىن تۇرۇپ كەتتىم، ئورۇن - كۆرپەمنى تاشلاپمۇ.

داۋاملاشتى بۇ جەڭ دەھشەت، چۆچۈتۈپ ھۆكۈمرانلارنى،
(زۇلۇمدىن تارتمىغان قولنى، گۇناھسىز ئەلنى باغلاپمۇ).

.....

بۇ دۇشمەن چامدىدى ئالغا، چېكىنىدۇق ئاز، بۇ دۇشمەندىن،
لېكىن، غايەت ئېغىر ئەھۋال، ئاسارەتتىن قۇتۇلساقمۇ.

.....

قېنى مۇڭداشقىلى يارەي مۇڭلاپىق بارمۇ بۇ دەمدە،
ۋە يا مىسكىن پېقىر ئۇيغۇر ئاسارەتتە ئۆزى تاقمۇ!؟...

.....

شېئىرنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ قاتتىق ھاياجانلىنىپ كەتكەن

---

① قارا مىلتىق — كونا شەكىلدىكى يەرلىك مىلتىق.

ئەكبەرخان ھەربىر كۆپلىت شېئىر ئوقۇلۇپ بولغاندا «ھە، ھە» دەيتتى. مۇئەتتەرخان شېئىرنىڭ ئوقۇپ تۈگەتكەن بولسىمۇ، ئەكبەرخان يەنە «ھە، ھە» دەپلا ئولتۇراتتى. سەنەۋەر خېنىم ئېرىنىڭ مىجەزىنى ياخشى بىلگەچكە، ئۇنچىقماي جىم ئولتۇرۇۋاتاتتى.

— ھە، جىم بولۇپ قالدىڭىزغۇ، ئاخىرىنى ئوقۇڭ! — دېدى ئەكبەرخان.

— تۈگىدى، شېئىرنىڭ ئوقۇپ تۈگەتتىم، — دېدى مۇئەتتەرخان.

ئەكبەرخان بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ ئۇنچىقمىدى. ئۇ چوڭقۇر ئويغا چۆمگەن ھالدا بىر پەس ئولتۇرغاندىن كېيىن، سەنەۋەرخېنىم بىلەن مۇئەتتەرخانغا قاراپ دېدى:

— ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ بۇ شېئىرىنى ھازىرچە ھېچكىمگە ئاشكارىلاشقا بولمايدۇ. ئۇ تۈرمىدىن چىققاندىن كېيىن ئۆزۈم سوراپ، ئۇنىڭ رازىلىقىنى ئېلىپ خاتىرە سۈپىتىدە ساقلايمىز.

ئەپسۇسكى، ئەكبەرخان سۆزىدىن چىققان بۇ شېئىرنىڭ شائىرنىڭ ئەڭ ئاخىرقى شېئىرلىرىدىن بىرى بولۇپ قالىدىغانلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى.

ياخشراق خىتاب

1933 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ھاۋا تۇتۇق ئىدى. تۇرپان يامۇل مەھكىمىسىنىڭ كەينىگە جايلاشقان تۇرمىنىڭ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ياتقان كامېرنىڭ ئىشىكىنى قېرى گۈندىپاي تاڭ سەھەردە ئاچتى. ئىشىكنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۆتتىن سەككىز قوراللىق چېرىك تىك تۇراتتى، ئىشىكنىڭ ئۈدۈلىدا چېرىكلەرنىڭ بىر ئوفىتسېرى كامېر ئىچىگە قاراپ ۋارقىرىدى:

— ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، بۇياققا چىق!

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر پۇتىغا سېلىنغان ئېغىر كىشەننىڭ شاراقشىتىپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ ئاستا مېڭىپ ئىشىككە كەلگەندە ئوفىتسېر ئۇنىڭغا:

— بۈگۈن شېڭ زىخۇي سەن بىلەن كۆرۈشىدىكەن، ئاۋۇال چاچ ـ ساقىلىڭنى ئالدۇرۇۋال، — دېدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنىڭچىقمايلا تۇرمە ھويلىسىغا چىقتى. ئۇ يەردە بىر ساتىراش ئۇنى كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇ بېشىنى لىڭشىتىپ ساتىراش بىلەن سالاملىشىپ بولۇپ، ئۇنىڭ ئالدىدىكى ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇردى. ساتىراش داستىكى سۇدا شائىرنىڭ ئۆسۈپ كەتكەن چاچ ـ ساقاللىرىنى يۇيۇپ، ئۇۋىلاپ يۇمشاتتى ـ دە، ئۈستىرىسىنى كاپلىغۇچىغا ئۇچ قېتىم كاپلىۋېتىپ، ئاۋۇال چېچىنى غىردىاپ پاكىز چۇشۇرۇۋەتكەندىن كېيىن ساقال ـ بۇرۇتىنى ياساپ قويدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يۈز — قوللىرىنى پاكىز يۇيۇپ ئورنىدىن تۇردى. ئوفىتسېر ئۇنى چېرىكلەرنىڭ قورشاۋىدا تۇرمە ھويلىسىدىكى بىر كىچىك ئۆيگە ئېلىپ كىردى. ئۇي ئىچىگە بىر

جوزا، بىر ئورۇندۇق قويۇلغانىدى. ئوفتسىبر ئۇنى ئولتۇرۇشقا بۇيرۇدى. چېرىكلەر ئىشىكتە قالدى. بىر گۇندىپاي گۆش بىسىلغان بىر تاۋاق پولۇ، بىر چەينەك چاي ئېلىپ كىردى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تاۋاققا قاراپلا بۇ تاتامنىڭ ئۆز ئۇيىدىن ياكى يار - بۇرادەرلىرى تەرىپىدىن كىرگۈزۈلمىگەنلىكىنى بىلىدى - دە، بىر شۇملۇقنى سېزىپ يۇرىكى «جىغىدە» قىلدى. ئۇ ئالدىدىكى چىنىگە قويۇلغان قىزىق چايدىن بىر يۇتۇم ئىچىپ چىنىنى جوزىغا قويۇپ، تاۋاقنى قولىنىڭ كەينىي بىلەن ئىتتىرىۋەتتى. چۈنكى ئۇنىڭ گېلى سىقىلىپ غىققىدە بولۇپ قالغانىدى.

— تاماقنى تېز يە، زىخۇي جانابلىرى سېنى شىتابتا كۈتۈپ ئولتۇرىدۇ، — دېدى ئوفتسىبر توكۇلۇق بىلەن.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنچىقماي ئورنىدىن تۇردى، ئوفتسىبر ئالدىراپ:

— مەن سېنى ئورنۇڭدىن تۇر دېمىدىمغۇ، ئاۋۇال تاماقنى يە، قورسىقىڭنى تويغاز، بولمىسا، كېيىن پۇشايماندا قالىسەن، — دېدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئوفتسىبرغا مەنىستىمەسلىك بىلەن قاراپ قويۇپ مەردانىلىك بىلەن جاراڭلىق ئاۋازدا شېئىر ئوقۇدى:

كۆرگۈلۈكنى كۆرگۈلۈك، يا ئابدۇخالىق ئۆلگۈلۈك،
ئىككىنىڭ بىرىگە تۇرماق، ھەر جانغا بولسۇن بۇ خىتاب!

ئوفتسىبر ھودۇقۇپ كېتىپ، كەينىگە داجىپ ئىككى - ئۈچ قەدەم مېڭىپ، ئاندىن ئۆزىنى توختىتىۋېلىپ چېرىكلەرگە ۋارقىرىدى:

— بۇنى ئېلىپ مېڭىڭلار!

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قەددىنى رۇسلاپ تاشقىرىغا قاراپ ماڭدى.

ئۇنىڭ پۇتىنىڭ ئوشۇقىنىسى كېسىشەن يالاپ جاراھەتلەندۈرۈپ قويغاندى. ئۇ ھەر بىر قەدەم ئالدىغا ماڭغىنىدا كىشەننىڭ قىرى جاراھەتكە تېگىپ پۇتى زىخ سانجىغاندەك ئاغرىيتتى. جاراھەتتىن قان ئېقىپ كىشەن بىردەمدىلا قىپقىزىل قانغا بويالدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئاغرىقىغا پىسەنت قىلماي، كۆكرىكىنى كېرىپ، مەردانە قەدەم تاشلاپ كىرىپ كەلدى، شائىرنىڭ جەسۇرلۇق چىقىپ تۇرغان غەيۇر قامىتىنى كۆرگەن شېئىرىي چۆچۈگەن ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— كىم سىلەرنى «بۇنداق قىل» دېدى - ھە؟ شۇيىنىسى مۇشۇنداقمۇ قىلامسىلەر؟ دەرھال پۇتىدىكى كىشەننى ئېلىۋېتىڭلار! — دېدى ئۇ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى ئېلىپ كىرگەن ئوفىتسېرغا كايىپ.

ئوفىتسېرنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئىككىسى چېرىك كېلىپ شائىرنىڭ پۇتىدىكى كىشەننى ئېلىۋەتتى.

شېئىرىي تۇلكىلىك بىلەن:

— مەرھەمەت، قېنى، ئولتۇرۇڭ، شۇيى، بىز سىز بىلەن ياخشىراق بىر سۆزلىشەيلى، — دېدى ھىجىيىپ تۇرۇپ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئورۇندۇققا ئولتۇردى. فۇگۇەن بىر پىيالە چاي ئەكېلىپ شائىرنىڭ يېنىغا قويۇپ قويدى.

— خوش، شۇيى، بۇنىڭدىن بىر نەچچە كۈن مۇقەددەم مەن سىزگە ئېيتقان گەپلىرىمنى ئويلاندىڭىزمۇ؟

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۇنچىقمىدى. ئۇ ئىككى پۇتىنى ئالماپ، ئورۇندۇقنىڭ يۆلەنچۈكىگە يۆلىنىپ مەغرۇر قىياپەتتە ئولتۇراتتى. شېئىرىي گېپىنى قايتا تەكرارلاشقا مەجبۇر بولغاندىن كېيىنلا، شائىر ۋەزمىن ئاھاڭدا جاۋاب بەردى:

— ئويلىدىم.

شېئىرىي ئالدىراپ كەتتى:

— ياخشى، ياخشى، قېنى، سۆزلەڭ!

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قەتئىي ۋە سالماق ھالدا دېدى:

— مېنىڭ ئويلىغىنىم خەلقىمنىڭ ئەركىنلىك، ئازادلىقى، ئىنسانىي ياشاش ھوقۇقى، مەن بۇنىڭدىن بۆلەك نەرسىنى ئويلاشنى خالىمايمەن! ...

— ھى— ھى— ھى! — شېئىر شىسەي تۇلكىلىك بىلەن كۈلگەن ھالدا دېدى، — ياشلىق قىلماڭ، ئەمدىلا ئوتتۇز ئىككى ياشقا كىرىپسىز، ياش جېنىڭىزغا ئىچىڭىز ئاغرىمامدۇ؟ ئادەمنىڭ كاللىسى قىزىپ قالغاندا ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي، ھەر سەنەمگە دەسسەپ سالىدۇ. ئابدۇخالىق ئەپەندى، ھازىر دەل پەيتى، ئۆزىڭىزنى تۇتۇۋېلىپ يار لېۋىدىن ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتىڭ، ھازىرمۇ كېچىكمەيسىز، پۈرسەت تېخى بار، مەن سىزگە كېپىل بولۇپ، سىزنى قۇتقۇزۇۋالاي،

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئورنىدىن دەس تۇرۇپ كەتتى. بۇنى كۆرگەن فۇگۇەن ۋە كۆزىتىپ تۇرغان چېرىكلەر دەرھال قوراللىرىنىڭ چاقمىقىنى قايرىشقا قوللىرىنى ئۆزىتىۋىدى، شېئىر شىسەي ھېيلىسىنىڭ چېنىپ قېلىۋاتقىنىغا غەزەپلىنىپ، ئۇلارغا ئالىيىپ قاراپ «تىنچ تۇرۇش» قا ئىشارەت قىلدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قولىنى كەينىگە قىلىپ، بېشىنى تىك تۇتۇپ تەمكىنلىك بىلەن دېدى:

— مەن ئۆز جېنىمغا، بىگۇناھ ئازاب چېكىۋاتقان قېرىنداشلىرىمنىڭ جېنىغا ئىچ ئاغرىتىپ مۇشۇ يولغا ماڭغان، قاچانلا بولمىسۇن، كەلگۈسىدە ھامان بىر كۈنى بىز ئۆز مەقسىتىمىزگە چوقۇم يېتىمىز.

— بۇ بالىلارچە ساددا خىيال، ئابدۇخالىق ئەپەندى، سىزنى مۇشۇ ھالەتتە قالدۇرۇپ تاشلاپ كەتكەن دوستلىرىڭىز ئاخىر نېمە بولدى؟ — سوئال نەزەرى بىلەن قارىغان شېئىر شىسەي زەھەرخەندىلىك بىلەن گېپىنى داۋام قىلدى، — مەخسۇت مۇھتى، ھېسامىدىن زۇپەر، ھەمدۇللا دامۇللا ئۆلدى، مەخمۇت مۇھتى،

يۇنۇسبەگ، نەمەت خەلپەت، ماشىمىڭلار قارا شەھەرگە قاچتى. ئىچىڭلاردا روزى موللا دېگەن ئادەم ئەقىللىق ئىكەن. ئۇ بىز بىلەن ياخشى ھەمكارلىشىپ كاتتا ئىنئامغا ئېرىشتى. بىز روزى موللىغا چوڭ ئەمەل بەرمەكچى، سىز كۆپ ئوقۇغان، شەھەر كۆرگەن، ئوقۇمۇشلۇق ئادەمسىز، نېمىشقا روزى موللىدىن ئۈلگە ئالمايسىز؟

— ھىم، — دېدى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر غەزەپ بىلەن، — مەخسۇت مۇھىتى، ھېسامىدىن زۇپەر، ھەمدۇللا داموللام خەلقنىڭ ئەركىنلىك، ئازادلىقى ئۈچۈن قەھرىمانلارچە قۇربان بولدى. ئۇلارنىڭ مۇبارەك نامۇ شەرىپى خەلقنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ، روزى موللىغا كەلسەك، ئۇ تىلغا ئالغۇچىلىكى يوق بىر پەسكەش، يۇندىخور ئىت، ئۇ كىم بىر پارچە سۆڭەك بەرسە شۇنىڭ ئۈچۈن ھاۋشىيدۇ، مەخمۇت مۇھىتى بولسا كۈچ توپلاپ، پۇرسەت كەلگەندە سىلەرنىڭ كۈلۈڭلارنى كۆككە سورۇش ئۈچۈن بۇ يەردىن ۋاقىتلىق چېكىنگەن. سىلەرنىڭ بۇنداق زوراۋانلىق قىلمىش - ئەتمىشلىرىڭلاردىن جاۋاب ئالىدىغان كۈن ئۇزۇنغا قالماي يېتىپ كېلىدۇ! ...

— بەس، ئاغزىڭنى يۇم! — ئالدىدىكى جوزىغا مۇشتلاپ ۋارقىراپ كەتتى شېڭ شىسەي تۈلكىلىك نىقابىنى بىردىنلا يىرتىپ، ۋەھشىيلىك بىلەن ئەسلىي قىياپىتىنى ئاشكارىلاپ، — تېخى بىزنىڭ كۈلىمىزنى كۆككە سورىماقچىمىش! ...

ئۆينىڭ ئىچىدە بىر پەس ئۇياندىن - بۇيانغا ماڭغان شېڭ شىسەي يەنە ئۆز ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى، ئۆي ئىچىنى جىمجىتلىق قاپلىدى. سۈكۈتنى يەنە شېڭ شىسەي بۇزدى:

— بۇ ئەڭ ئاخىرقى پۇرسەت، بىز بىلەن ھەمكارلىشىپ ئىشلەشنى خالىساڭ، گۇناھىڭدىن كېچىپ، ساڭا ئەمەل، مەرتىۋە بېرىمىز. ياخشى كۈن كەچۈرىسەن، قېنى تېز بول، جاۋاب بەر، مەن يەنە كۈتۈپ تۇرالمايمەن.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كەسكىنلىك بىلەن دېدى:

— يولۋاس قاچان گەندە يېگەن يۇندىخور ئىت بىلەن بىر تاۋاقتا ئاش يېگەن؟ بىلىپ قويغىنكى، توشقاندەك قورقۇپ تىتىرەپ مەھكۇم بولۇپ مىڭ يىل ياشىغاندىن، يولۋاستەك بىر كۈن ياشاش مەن ئۈچۈن ھەممىدىن ئەۋزەل، بولدى بەس! مەن ئەمدى ئىككى قولى قېرىنداشلىرىمنىڭ قىزىل قانلىرىدا بويالغان جاللاتلار بىلەن سۆزلىشىشنى خالىمايمەن.

ئۇ شۇنداق دېدى ـ دە، ياڭراق ئاۋازدا شېئىر ئوقىدى:

تۈمەن لەنەت ساڭا خەلقتىن،
قان ئىچكۈچى ۋەھشىي زالىملار.
گۇناھسىز خەلقنى قىرغان
ۋە يىرتقۇچ ۋەھشىي زالىملار.
. . . . . .

ئاچچىقىدا تىتىرەپ كەتكەن شېڭ شىسەي:

— جاڭ لىيەنجاڭ! — دەپ جېنىنىڭ بارىچە توۋلىدى.

— بار! — دەپ ھېلىقى ئوفىتسېر ھازىر بولدى.

— بۇيرۇق ئىجرا قىلىنسۇن! — دېدى شېڭ شىسەي ۋەھشىيلىك يىغىپ تۇرغان قىيسىق كۆزلىرىنى ئاخىرقى قېتىم شائىرغا تىكىپ، — بۇنى كۆزۈمدىن يوقىتىڭلار! . . .

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر زەبەردەست قەددىنى تىك تۇتۇپ ئۆز ئورنىدا مەردانە تۇراتتى. ئىككى چېرىك كىرىپ ئۇنىڭ پۇتىغا كىشەن سالدى، ئارقىدىنلا قولىنى كەينىگە قايرىپ ئارغامچا بىلەن چەمبەرچاس باغلىۋەتتى.

— ماڭ! — دېدى جاڭ لىيەنجاڭ شائىرغا بۇيرۇق قىلىپ.

— توختا، — دېدى شېڭ شىسەي ۋە ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئالدىغا كېلىۋېتىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — مەن سېنىڭ ياش

جېنىڭغا ئېچىنىمەن، سېنىڭ دەيدىغان گەپ ـ سۆزۈڭ يوقمۇ؟

شائىر خۇددى قەپەستىكى يولۋاستەك يۇلقۇنۇپ قەھرى ـ غەزىپى بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى:

— ھىم، ئېچىنىمەن؟! بۆرە قاچان قويغا ئېچىنغان؟! تۈلكىنىڭ توخۇغا ئېچىنىشى توخۇنى ئالداپ تۇتۇۋېلىپ يەپ پۇخادىن چىقىش ئۈچۈن ئەمەسمۇ؟ بىلىپ قوي! مەنمۇ بىر ئىشقا ئېچىنىمەن.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىردىنلا گېپىدىن توختاپ جىم تۇرۇپ قالدى.

«ئاخىر بۇ ئەيۋەشكە كېلىپ قالدىمۇ، نېمە» دەپ ئويلىغان شېڭ شىسەي ئالدىراپ سورىدى:

— خوش، ئابدۇخالىق ئەپەندى، نېمىگە ئېچىنىسەن؟

— قۇمۇلدا خوجىنىياز ھاجىنىڭ تاغچى پالگانلىرى ئاتقان قىساس ئوقىنىڭ دۆت كاللاڭنىڭ قېتىقىنى چىقىرىۋەتمىگىنىگە ئېچىنىمەن!! — ... دېدى شائىر غەزەپلىك كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ.

— جاڭ لىيەنجاڭ! — دەپ ۋارقىرىغىنىچە جايىدا تىپىرلاپ كەتتى شېڭ شىسەي، — بۇنى دەرھال ئېلىپ ماڭ!

— خوپ! — دېگىنىچە يېتىپ كەلگەن جاڭ لىيەنجاڭ سەككىز چېرىكنىڭ قورشاۋىدا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى شتابتىن ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شتابتىن چىقىپ تۈرمە تەرەپكە مېڭىۋىدى، چېرىك ئۇنى سىرتقا — كوچىغا مېڭىشقا بۇيرۇدى، شائىر پۇتىدىكى كىشەننى شاراقشىتىپ كوچىغا چىقتى. كونىشەھەرنىڭ كوچىسىدا ھەر ئون قەدەمدە بىردىن چېرىك تۇرغۇزۇلغانىدى. سېپىل دەرۋازىسى ئۈستىگە پىلىموت ئورنىتىلىپ، ئۇنىڭ ئەجەل چاچقۇچى ئاغزى كوچىغا قارىتىلغانىدى.

— ماڭ، تېز ماڭ! — بۇ ئاۋاز كەينىدىن ئاڭلاندى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كەينىگە قارىدى، ئۇ ئۆزىدىن ئون قەدەمچە كەينىدە تۆمۈر جىساھاجىنىك، ئۇنىڭ ئون قەدەمچە كەينىدە نەمتۇل ھاجىنىك، ئۇنىڭ يەنە شۇنچىلىك كەينىدە ئارىلىق قالدۇرۇپ سۇڭ شاۋ، ئابدۇراخمان قارىي، ئاۋۇت ئاخۇن، بى سىڭپۇلارنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

يالاپ كېتىۋاتقان چېرىك ۋارقىرىدى:

— ئالدىڭغا قاراپ ماڭ!

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئالدىغا قاراپ تەمكىن قەدەم تاشلاپ كونىشەھەرنىڭ غەربىي دەرۋازىسىدىن چىقتى. يېنىغا ئېسىۋالغان ئۇزۇن قىلىچلىرىنى پۇلاڭشىتىپ، مىلتىق تۇتقان قاچاق ئورۇس ئاق باندىتلىرى كوچىنىڭ كىرىش ئېغىزىنى قامال قىلىپ تۇراتتى، ئاتلىق چېرىكلەر ئاتلىرىنى قاتارتىپ شەھەرنىڭ سىرتىنى ئايلىنىپ يۈرۈشەتتى. كونىشەھەرنىڭ غەربىي دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدىكى كىچىككىنە رەستىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى دۇكانلارنىڭ ئۆگزىلىرىگە كوچىغا قارىتىپ پىلىموتلار ئورنىتىلغان، ھەر بىر پىلىموت يېنىدا بىر توپتىن چېرىكلەر تۇرۇشاتتى. شەھەردە قاتتىق ھەربىي ھالەت يۈرگۈزۈلگەنىدى. «غېرىبانە تۇرپان» ئۆز تارىخىدا بۇنداق ۋەھشىيانە ياۋۇز تېررورلۇقنى بېشىدىن تۇنجى قېتىم ئۆتكۈزۈۋاتاتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كالتە بازاردا كېتىۋېتىپ، كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ھەربىر ئۆي، دۇكان، دەل ـ دەرەخلەرگە سەپسېلىپ ئۇلار بىلەن خوشلىشاتتى. مانا، غەربىي دەرۋازىدىن چىقىپ بىر چاقىرىمدەك ماڭدى. ئۇلار كوچىنىڭ شىمال تەرەپ ئېچكىرىسىگە جايلاشقان بۇتخانىنىڭ ئۇدۇلىغا كەلدى. يول چېتىدىكى ئېرىقنىڭ بويىدىكى يوغان قاپاق تېرەكنىڭ كوچا تەرەپكە ئېگىلگەن شېخىغا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ كۆزى چۈشتى، شۇ ھامان ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى جۇغۇلداپ كەتتى. ئۇ بۇنىڭدىن ئون

توققۇز يىل بۇرۇن ئون ئۈچ ياش چېغىدا مۇشۇ قاپاق تېرەكنىڭ ئاشۇ ئەگمەچ شېخىغا 1914 - يىلىدىكى تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ رەھبىرى، ئەزگۈچى ھۆكۈمران زالىم ئەمەلدارلارنى ساراسىمگە سېلىپ غال - غال تىترەتكەن باتۇر ئەمەت تاماقنىڭ كاللىسى ئېسىلغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئەمەسمىدى؟! مانا ئاردىدىن ئون توققۇز يىل ئۆتۈپ ئەنە شۇ ئەگرى شاخقا يەنە بىر باتۇر ئوغلان، 1932 - يىلىدىكى تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ مەشھۇر رەھبىرى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئۇستازى ۋە سەپدىشى مەخسۇت مۇھتىنىڭ بېشى ئېسىلغىنىغا ئون كۈنلا بولغانىدىغۇ؟!

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر لاۋۇلداپ كۆتۈرۈلگەن ئوتتەك يالقۇنلۇق ھېسسىياتىنى بېسۇالالمىغان ھالدا شېئىر ئوقۇشقا باشلىدى:

ھىممىتىڭدىن، غەيرىتىڭدىن ئۆل، لېكىن ئايرىلمىغىل،
ھەقلىقىن بىلگەن يولۇڭدىن جاننى بەر، قايرىلمىغىل.
. . . . . .
ئات ئۆزۈڭنى بەھرىگە، ياغەرق بول، يا تاپ گۆھەر،
شىر نە يولۋاس كەبى باسقان ئىزىڭدىن يانمىغىل.

تۆت تەرەپ ياۋ ھۇۋلىشىپ، سەككىز تەرەپ تىغ تەڭلىسە،
ئېلىشىپ قانغا بويال، نامۇسنى ھەرگىز ساتمىغىل.
. . . . . .
سەن ۋەتەن، مىللەت دېسەڭ، تارىختا نامىڭ قالغۇسى،
بول جەسۇر، ئالىي نىشان، كۆلچەك بۇلاققا قانمىغىل.

— نېمە دەۋاتسەن؟ گەپ قىلمايلا جىم ماڭ!

چېرىكنىڭ قوپال ئۈنى شائىرنى شېئىر ئوقۇشتىن توختىتىپ قويدى. ئۇ پۈتىدىكى ئېغىر كىشەننى شاراقشىتىپ قەدىمىنى

تېزلەتتى.

بىر ھازا ماڭغاندىن كېيىن كەينى تەرەپتىن تۆمۈر جىساھاجىنىڭ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى:

— يۈرت - جامائەت، ئاڭلاپ قېلىڭلار، بۇ ئېغىر كۈنلەر ئېسىڭلاردىن چىقمىسۇن! ئوغلۇم سەمەرقاخۇن دۇشمەن بىلەن جەڭ قىلىپ پىچاندا شېھىت بولغان، سەمەرقاخۇننىڭ بالىلىرى مىراس مەھرۇم① بولۇپ قالمىسۇن، سەمەرقاخۇننىڭ بالىلىرىغا مېنىڭ يەر، سۇ، مال - مۈلكۈمدىن بىر ئوغۇللۇق مىراس قالدۇرۇلسۇن!

تۆمۈر جىساھاجى كونىشەھەر بىلەن يېڭىشەھەرنىڭ ئارىلىقىغا بارغۇچە يۈقىرىقى ۋەسىيەتنى تەكرارلاپ ماڭدى. ئۇنىڭ يېنىدا يالاپ كېتىۋاتقان چېرىكلەر ئۇنى ۋارقىراشتىن توسىغان بولسىمۇ، ئۇ پىسەنت قىلمايتتى. يېڭىشەھەرگە يېقىنلاشقاندا، تۆمۈر جىساھاجى يەنە بىر قېتىم ۋارقىرىدى، يېنىدىكى چېرىك:

— ئۇنۇڭنى چىقارما! — دەپ توۋلىدى.

تۆمۈر جىساھاجى قەدىمىنى توختىتىپ بىردىنلا يەرگە زوڭزايدى، شۇ ئەسنادا ھېلىقى چېرىك:

— ئورنۇڭدىن تۇر، تېز ماڭ! — دەپ ۋارقىرىدى. تۆمۈر جىساھاجى چېرىككە ئاستا:

— بېرى كەل، — دەپ شەرەت قىلدى.

چېرىك يېقىن كەلدى. تۆمۈر جىساھاجى ئۆزىنى رۇسلاپ قەھرى - غەزىپى بىلەن تۈيۈقسىزلا چېرىكنىڭ چاترىقىغا بىرنى تەپتى. چېرىك ئوق تەگكەن ياۋا چوشقىدەك چىرقىراپ ئوڭدىسىغا ئۆچۈپ چۈشتى. قوللىرى باغلىنىپ، پۇتىغا كىشەن سېلىنمىغان تۆمۈر جىساھاجى يەردە ياتقان چېرىكنىڭ قۇلاق تۈۋىگە قاتتىق

① مىراس مەھرۇم — ئىسلام شەرىئەت ئەھكامى بويىچە، ئوغلى دادىسىدىن بۇرۇن ئۆلۈپ كەتسە، بالىسىغا (دادىسىنىڭ نەۋرىسىگە) مىراس تەقسىم قىلىنماي مەھرۇم قالىدۇ.

بىرنى تەپتى. ئاغزى - بۇرنىدىن بۇلدۇقلاپ قان چىققان چىرىك خارتىلداپ جان تالاشقىلى تۇردى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كەينىگە قاراپ تۆمۈر جىساھاجىنىڭ باتۇرلۇقىغا ئاپىرىن ئوقۇدى - دە، غەزەپلىك چىرايىدا كۆلكە پەيدا بولدى. ئۇ كونىشەھەر يولىغا قاراپ تېنى شۇركىنىپ كەتتى. تۆمۈر جىساھاجىنىڭ كەينىدە ئەللىك قەدەمچە نېرىسىدا يەنە بىر ئادەم قانغا مىلىنىپ ياتاتتى. شۇ ئەسنادا تۆمۈر جىساھاجىنىڭ قېشىغا چېرىكلەر يېغىپ كېتىشتى. تۇشمۇ تۇشتىن تېگىۋاتقان قامچا ۋە مىلتىقلارنىڭ پاينەكلىرى بىرەدىلا قانغا بويالدى، باتۇر، قەيسەر تۆمۈر جىساھاجىنىڭ باش - كۆزى يېرىلىپ، ئۇچىسىدىكى كىيىملىرى تىتىلىپ تونۇغۇسىز ھالغا چۈشۈپ قالدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇ دەھشەتلىك پاجىئەدىن ئۇنىڭ سەپداشلىرىنىڭ ياۋۇز دۈشمەنلەر يۇز، ئىككى يۇز قەدەمدە بىر - بىرلەپ قەتل قىلىپ كېلىۋاتقىنىنى بىلدى.

مانا يېگىشەھەر كوچىسى باشلاندى. شەھەرنىڭ قاتتىق قامال قىلىنغان دەرۋازىسىدىن ئۆتۈپ شەھەر كوچىسىغا قەدەم باسقان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ يۈرىكى ھاياجاندىن دۈپۈلدەپ سوقۇشقا باشلىدى، ئۇنىڭ سەبىي، بىغۇبار بالىلىق چاغلىرى، گۈزەل، جۈشقۇن ياشلىق باھارى مۈشۈ كىچىككىنە شەھەردە ياشىغان ئەمەسمۇ؟ ئۇنىڭ ئوتتۇز ئىككى يىللىق ھاياتىدىكى خۇشاللىق ۋە قايغۇسى، مۇھەببەت ۋە نەپرىتى، مۇۋەپپەقىيەت ۋە ئوڭۇشسىزلىقى، قىسقىسى، ھايات ۋە ماماتىنىڭ شاھىدى بولغان بۇ ئاۋات، قاينام - تاشقىن، جۈشقۇن رەستە ھازىر يۇز بەرگۈسى پاجىئەگە ماتەم تۇتۇۋاتقاندەك ئېغىر سۈكۈنات ئىچىگە چۆككەنىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھەربىر دوقمۇش، ھەربىر ئۆي، ھەربىر دۇكانغا قەدەر ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان ھالدا نەزەر تاشلاپ كېتىۋېتىپ، ھېسسىياتىنى باسالمىغان ھالدا شېئىر ئوقۇشقا باشلىدى:

. . . . . .

سېنىڭ ئىشقىڭدا كۆيمەكنى ئۆزۈمگە ئىپتىخار بىلدىم،
سېنىڭ ھەققىڭ ئۈچۈن جاننى مىڭ كەررە نەزىر قىلدىم.

— ئاغزىڭنى يۇم! — دەپ ۋارقىرىدى چېرىك.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شېئىر ئوقۇشتىن توختاپ چېرىككە غەزەپلىك تۇستە بىر ئالايدى ـ دە، پۈتىدىكى ئېغىر كىشەننى شاراقشىتىپ مەردانە قەدەم تاشلاپ مېڭىپ كەتتى. بۇ يەردە چېرىكلەر تېخىمۇ كۆپ ئىدى. يېڭىشەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بۇتخانىنىڭ ئالدىدىكى كىچىكرەك كەلگەن مەيدانغا يېتىپ كەلگەندە چېرىك ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى توختاتتى. ئەتراپتا قوراللىق چېرىكلەر مىغىلداپ كەتكەنىدى. مەيداننىڭ تۆت تەرىپىدىكى ئۆگزىلەرگە پىلىموتلارنىڭ ئەجەل چاچقۇچى ئاغزى مەيدانغا قارىتىلىپ ئورنىتىلغانىدى. كوچىنىڭ ھەربىر ئېغىزىنى بىر نەچچىدىن ئاق ئورۇس باندىتلىرى قىلىچلىرىنى پارقىرىتىپ ۋەھشىيلەرچە قاتتىق قامال قىلىپ تۇراتتى.

ۋاقىت كەچ پېشىن مەزگىلى بولغانىدى. ھېيلىگەر، قۇۋ شېكى شىسەي ئۆزى پەردە ئارقىسىدا تۇرۇۋېلىپ دەسلەپتە ياكى فۇزىخۇينى ئالدىغا چىقارغانىدى. مانا ئەمدى غالجىرلاشقان شېكى شىسەي ماشىنا بىلەن ئۆزى يېتىپ كەلدى. ئۇ ماشىنىدىن چۈشۈشىگە ئوتتۇزدەك چېرىك ئۇنى دەرھال ئوتتۇرىغا ئېلىپ قورشاپ تۇردى. ئاخىرقى مىنۇتلارنىڭ كېلىۋاتقىنىنى سەزگەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەتراپىغا بىر نەزەر سېلىپ، قەددىنى رۇسلاپ بېشىنى ئېگىز كۆتۈردى ـ دە، جاراڭلىق ئاۋازدا شېئىر ئوقۇشقا باشلىدى:

ئەسىر بوپقالدىممەن دۇشمەن قولىدا،
پۈت ـ قولۇم باغلاندى ئۆلۈم ئالدىدا.

چېپىلسا قىلىچتا بۇ ئەزىز تېنىم،
تۆكۈلگەي زېمىنگە پاك قىزىل قېنىم.

بىزگە بار ھەرقاچان ئۆلۈم ياكۆرۈم،
ئۆلۈمدىن قورقمانلىك ئۆزى بىر لۆم - لۆم.
كۆتۈرگىن باشىڭنى، تىك تۇت قەددىڭنى،
جەڭ قىلىپ ئۆلسەممەن ئېچىلغاي گۈلۈم!
. . . . . .

جاڭ لىيەنجاڭ شائىرنى شېئىر ئوقۇشتىن چەكلىمەكچى بولغانىدى، شېڭ شىسەي شەرەت قىلىپ ئۇنى توسۇپ قويدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شېئىرنى ئوقۇپ بولدى. جاڭ لىيەنجاڭ بىر جاللاتقا بۇيرۇق بەردى. غالجىرلاشقان جاللات رەتتە ھەممىنىڭ كەينىدە تۇرغان سۇڭ شياۋنىڭ يېنىغا باردى - دە، ئۇنىڭ بوينىغا بىر قىلىچ ئۇردى. خۇيزۇ خەلقىنىڭ باتۇر پەرزەنتى سۇڭ شياۋ ھەققانىيەت ئۈچۈن ياش ھاياتىنى تەقدىم قىلدى. غالجىرلاشقان بىر توپ جاللاتلار نەمتۇل ھاجىغا قول سېلىپ ئۇنىڭ كۆزىنى ئويۇپ تاشلىدى. دەل شۇ چاغدا بۇ قانلىق مەيداندا خائىن روزى موللا پەيدا بولدى. ئۇنى شېڭ شىسەي بىللە ئېلىپ كەلگەنىدى. ئۇ باش - كۆزى قانغا مىلەنگەن بەستلىك يوغان ئادەمنىڭ تۆمۈر جىساھاجى ئىكەنلىكىنى تەستە پەرق ئەتتى - دە، سوكۆلداپ ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ زەھەرخەندىلىك بىلەن كۈلدى ۋە:

— ھەي تۆمۈر، ئەمدى ھالىڭ شۇمۇ، سەن تېخى مېنى ھاقارەتلەپ، يالاڭتۆشلەرنى ئۇستۇمدىن ئامبالغا ئەرز قىلىشقا قۇترىتىسىنا!؟ — دېدى.

تۆمۈر جىساھاجى بۇ خائىننىڭ بىلجىرلاشلىرىغا پىسەنت قىلماي، قەددىنى تىك تۇتقىنىچە تۇرىۋەردى. روزى موللا: ئۇ گېپىمنى ئاڭلىمايۋاتقان بولسا كېرەك، دەپ يېقىن كەلدى. دەل شۇ

چاغدا تۆمۈر جىساھاجى «تۇفى!» دەپ ئاغزىدىكى قان ئارىلاش خەپرۇكنى شالاققىدە روزى موللىنىڭ يۈزىگە تۈكۈردى ۋە:

— روزى موللا، سەن تولا بالدۇر خۇش بولۇپ كەتمە، بۇگۈن بىزنىڭ بوينىمىزغا تەڭلەنگەن قىلىچ ئەتىلا سېنىڭ بوينۇڭغا تەڭلىنىدۇ. ئەل قىساسى مىنەلھەق. مەن سېنىڭ بىلەن خۇدايىم بۇيرۇسا مەھشەرگاھتا ھېسابلىشىمەن! — دېدى غەزەپ بىلەن.

روزى موللا قورقۇنچتىن تىترەپ كەتتى. ئۇ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا قاراپ بىر نېمە دېگۈچە، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر روزى موللىنى كۆرۈپ بىر كۆپلىت شېئىر ئوقۇدى:

قازاندەك قارايسۇن پەلەكنىڭ يۈزى،
جاپا بىرلەن جۇپ، ۋاپا بىرلەن تاق.
ئەيسادەك[1] كىشىگە بېرىپ بىر ئېشەك،
ئېشەكتەك كىشىگە بېرىپ مىڭ بۇراق[2].

18 ـ ئەسىردە لۇكچۇن دىيارىدا ئۇتكەن ئاتاقلىق شائىر ئەخمەت خوجىنىياز ئوغلى قىسسىۋىرنىڭ شېئىرى ئىكەنلىكىدىن خەۋىرى بار بولغان روزى موللا شائىر ئوقۇغان بۇ شېئىرنى ئاڭلاپ يۈرىكىگە گويا بىر خەنجەر سانجىلغاندەك بولۇپ تىترەپ كەتتى. چېرىكلەر ئۇنى مىلتىقلىرىنى تەڭلىشىپ مەيداندىن ھەيدەپ چىقىرىۋەتتى.

جاللاتلار باتۇر، قەيسەر تۆمۈر جىساھاجىغا قول سالدى. ئاخىرقى مىنۇتلارنىڭ بېتىپ كەلگەنلىكىنى سەزگەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇتخانىنىڭ ئالدىدىكى قارا تاشنىڭ ئۈستىگە چىقتى ـ دە،

---

① ئەيسا — ئەيسا پەيغەمبەر.

② بۇراق — رىۋايەتلەردىكى ئۇچار ئات (دۇلدۇل).

غالجىرلاشقان ئاچ بۆرىدەك ئۆزىگە ئېتىلىشقا تەييار تۇرغان جاللاتلارغا قاراپ قەيسەرلىك ۋە تەمكىنلىك بىلەن ئاۋۇال رۇسچە، ئاندىن خەنزۇچە، ئاخىرىدا ئۇيغۇرچە سۆزلەشكە باشلىدى. ئۇنىڭ يالقۇنلۇق نۇتقى ھەتتا تۆمۈر جىساھاجىنى بوغۇزلاۋاتقان ئىنسان قىلىپىدىن چىققان جاللاتنىمۇ تەسىرلەندۈرۈۋەتكەچكە، ئۇ تۆمۈر جىساھاجىنى چالا بوغۇزلاپلا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكەندى، تۆمۈر جىساھاجىنىڭ قاتتىق جان تالىشىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن شېڭ شىسەي ھېلىقى جاللاتقا ۋارقىراپ تەنبىھ بەرگەندىن كېيىن، ئۇ جاللات ئېسىگە كېلىپ ياۋۇزلۇق بىلەن تۆمۈر جىساھاجىنىڭ كۆكرىكىنى يېرىپ يۈرىكىنى سۇغۇرۇۋالدى. ئۇ باتۇرنىڭ قان تامچىپ تۇرغان قىپقىزىل يۈرىكىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ:

— ئاتىنىڭ يۈرىكىدەك چوڭ ئىكەن! — دەپ ۋارقىرىدى.

بۇ چاغدا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ياكىراق ئاۋازدا سۆزىنى داۋام قىلىۋاتاتتى:

... — بىز تۇرپاننىڭ ئازادلىقى ئۈچۈنلا ئەمەس، پۈتۈن ئەلنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن كۈرەشكە ئاتلانغانىدۇق. بىزنىڭ نىشانىمىز خەلقىمىزنىڭ ئازادلىقى، ھۆرلۈكى ۋە باراۋەرلىك، تەڭلىكىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئىدى. خائىننىڭ ساتقىنلىقى تۈپەيلىدىن بىز بۇ قانلىق پاجىئەگە دۇچ كەلدۇق، — ئابدۇخالىق ئۇيغۇر غەربىي ئۈپۈققا قاراپ، ئولتۇرۇپ كېتىۋاتقان قۇياشنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام ئەتتى، — قۇياش پۈتۈن جاھانىنى يورۇتقانغا ئوخشاش، ئازادلىق نۇرى كەلگۈسىدە چوقۇم جانىجان زېمىنىمىزنى يورۇتىدۇ. قۇياش بۈگۈن ئولتۇرۇپ كەتكەن بىلەن ئەتە يەنە چىقىپ جاھاننى يورۇتقانغا ئوخشاش، بىزنىڭ ئىنقىلابىمىز بۇ قېتىم مەغلۇپ بولغان بىلەن ئەتە چوقۇم غەلبىنى قىلىدۇ!

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر جاللاتلارغا قاراپ غەزەپ بىلەن، كەسكىن

ھالدا دېدى:

— سەنلەر بىزنى ئۆلتۈرۈپ تۈگىتەلمەيسىلەر، بىر پۈتۈن مىللەتنى، بىر پۈتۈن خەلقنى قىرىپ تۈگىتىش مۇمكىن ئەمەس! سىلەر بىر ئابدۇخالىقنى ئۆلتۈرسەڭلار، ئەتە مىڭلاپ، تۇمەنلەپ ئابدۇخالىقلار باش كۆتۈرۈپ چىقىدۇ، بىزنىڭ بويىنىمىلىزغا تەڭلەنگەن بۇ قىلىچ بىلەن، ئىزباسارلىرىمىز سەنلەرنىڭ كاللاڭلارنى ئالىدۇ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سۆزدىن توختاپ بىر ئاز تىنىۋېلىپ ياڭراق ئاۋازى بىلەن قاتتىق توۋلىدى:

— ياشىسۇن ئەركىنلىك، ياشىسۇن ئازادلىق! يوقالسۇن زۇلۇم!

بۇ ياڭراق سادا تۈرپان ئاسمىنىدا جاراڭلاپ خەلقنى كۈرەشكە چاقىرغۇچى يالقۇنلۇق خىتاب بولۇپ يېراق - يېراقلارغا كېتتى. غال - غال تىترەپ ساراسىمگە چۈشكەن جاللاتلار قاتتىق ھودۇقۇپ كېتىشتى.

— چاپ، تېز چاپ! — دەپ جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىرىدى جاللاتلار باشلىقى شېڭ شىسەي ۋەھشىيلەشكەن ھالدا قۇتراپ.

ياۋۇز جاللاتلار قانسىرىغان قىلىچلىرىنى پۇلاڭشىتىپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ يېنىغا كېلىپ، بۇ جەسۇر، مەردانە، غەيۇر قامەت ئالدىدا بىردىنلا ھودۇقۇپ قېلىشتى.

— چاپ، نېمىگە قاراپ تۇرۇشسەن! — دەپ ئىككىنچى قېتىم غالجىرلارچە ۋارقىرىدى جاللاتلار باشلىقى شېڭ شىسەي ئەسەبىيلەشكەن ھالدا يەرنى قاتتىق تېپىپ، ھودۇقۇپ.

جاللاتلار ۋەھشىيلەشكەن ھالدا ئاخىر زەھەرلىك قولىنى سالدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ زەبەردەس گەۋدىسى قانغا بويالدى.

ئۇ ئاخىرقى قېتىم ئانا يۇرت ئاسمىنىغا قاراپ «خوش قېرىنداشلار!» دەپ كۆزىنى مەڭگۈگە يۇمدى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تالانتلىق شائىرى، ئوت يۈرەك ئوغلانىنىڭ يۈرىكى سوقۇشتىن توختىدى. تاڭ ئالدىدىكى بىر نۇرلۇق يۇلتۇز مەڭگۈلۈك ئىز قالدۇرۇپ ئۆچتى. بىردىنلا ھاۋا تۇتۇلۇپ، ئاسمان ـ زېمىننى لەرزىگە سېلىپ گۈلدۈرماما گۈلدۈرلەپ، تاراسلاپ يامغۇر يېغىشقا باشلىدى.

1985 ـ يىلى ئىيۇلدا يېزىشقا باشلاپ 2003 ـ يىلى 17 ـ سېنتەبىردە يېزىپ تاماملىدىم. تۇرپان — ئۈرۈمچى.

نەشر قىلدۇرغۇچى: ئۆمەر ئابدۇللا ئەرقۇت
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەخمەت ئىمىن
مەسئۇل كوررېكتورى: زۇلەيخا ئەزىز
مۇقاۋا رەسىمىنى سىزغۇچى: ئىمىن ھاسىل
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر داۋۇت

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر

ئاپتورى: مۇھەممەت شاھنىياز

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 - نومۇر)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
ئۈرۈمچى ئالتۇن يارۇق باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 850×1168 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 16 قىستۇرما ۋاراقى: 3
2004 - يىلى 4 - ئاي 1 - نەشرى
2004 - يىلى 4 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 1—4000
ISBN7 — 228 — 08741 — 0
باھاسى: 24.00 يۈەن

بار مەگەر شائىر غېرىب، يالغۇز ياتۇر كۆككە قاراپ،
كۆكتە يۇلتۇزلار يانار، يەردە پەقەت شائىر يانار...

— «يار تۇنى» دىن

ISBN 7-228-08741-0
(民文)定价:24.00元

ISBN 7-228-08741-0